B/1576

463

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr SZENDREI JÁNOS.

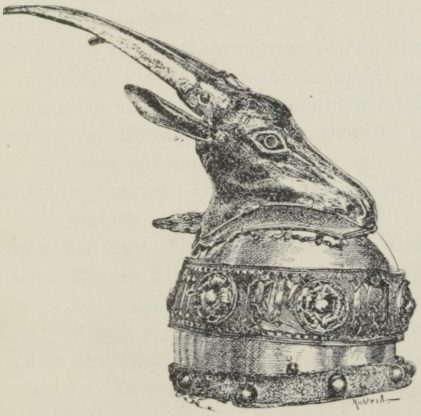

1913. TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.
(XIV. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BARICS JÓZSEF 1880

BUDAPEST
1913

TARTALOM.

Lap

Burza Károly. Krauss Alfréd. 1805. Der Feldzug von Ulm. Könyvismertetés ... 289

Demkó Kálmán dr. Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ra ... 89, 247

Döbrentei Károly. Eugéne Piványi. Hungarians in the American civil war. Könyvismertetés ... 618

Gyalokay Jenő. Rákóczy László (1636—1664) ... 435

« « Frimont János gróf sírja ... 615

Halaváts Gyula. Szászorbó vára ... 106

Házi Jenő. Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagyok értesítik Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről. 1448 nov. 17. 631

Hodinka Antal dr. Kálmán királyunk 1099-iki peremyšli csatája. Az orosz őskrónika nyomán ... 325, 524

Iványi Béla dr. Eperjes középkori ágyúöntő háza és puskapormalma ... 113, 264

Kárffy Ödön dr. Egy 1531-iki jelentés az esztergomi állapotokról 147

Kemény Lajos. Mátyás király keresztes vitézei 1464-ben 145

« « Az ónodi végvár állapota 1656-ban ... 283

« « Abaúj vármegye és a török harczok ... 606

Lukinich Imre dr. Huszt várának leltára 1667-ből ... 302

« « « Az északkeleti várháborúk történetéhez. 1561—65 370, 584

« « « Bethlen várának inventáriuma 1690-ből 476

Miskolczy Gyula. Hunyadi János török hadjáratai 347, 545

Pais Dezső. Zrinyi Miklós a költő és hadvezér Zala vármegyében 448

Pilch Jenő. Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban ... 1, 195, 395

« « Az isztriai félsziget visszahódítása. 1813. ... 131

« « Önfeláldozó előljáró ... 132

« « Huszár-bravour 1813-ban ... 134

« « A 37. számú, József főherczeg nevét viselő magyar gyalogezred a leipzigi csatában ... 286

« « Domkovich huszárkáplár furfangjai ... 466

« « A cs. és kir. 2. számú magyar gyalogezred az 1813. évi drezdai csatában ... 467

Lap

Pilch Jenő. Könyvismertetések: Magyar Katonai Közlöny. Századok. Woinovich-Veltzé. Österreich in den Befreiungskriegen 1813—15. Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau. 1799—1816 ... 135, 294
« « Gyalokay Jenő: A segesvári ütközet. 1849 júl. 31. ... 470
« « Takács Sándor: A kalauzok és kémek a török világban 628
Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs ... 138, 294, 470, 629
Soós Elemér. A tokaji vár története ... 65, 167
Szendrei János dr. Hadi segedelemkérés a hétéves háborúk s a franczia háborúk idejéből. 1756—1815 ... 297
« « « A Khevenhüller-féle hadi utasítás ... 150, 310, 490, 638
« « « Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak. 1848. ... 318
« « « Könyvismertetések: Szekfü Gyula. Serviensek és familiárisok. Szentpéteri Imre dr. Oklevéltári naptár. Czímer Károly dr. Az árpádházi királyok apródjai. A Sygray-alapítvány emlékkönyve. Hain Gáspár lőcsei krónikája. Szentkláray Jenő dr. Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város története. Békefi-emlékkönyv. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez ... 136, 137
« « « Vitézvári Báró Simonyi József ... 458
« « « A Magy. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottságából 163
Thurzó Kálmán Nosziczi. Irott hadtörténelmi emlékek gyüjtése ... 160
« « « A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai ... 284
« « « Vitézvári Simonyi báró königswaldi bravurja 611
« « « A 19. sz. cs. és kir. magyar gyalogezred a lipcsei csatában ... 612
« « « Könyvismertetés. Kriegshistorischer Kalender ... 143
Tóth Zoltán dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből 304, 486, 634
« « « A fekete sereg pusztulása ... 501
Veress Endre dr. Somlyai Ferencz lippai vitéz végrendelete 1551-ből 129
Wertner Mór dr. Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat ... 44, 234
Závodszky Levente dr. Báró Pongrácz Gáspár és kurucz társai a rajnai harczokban ... 123
« « « Labancz strázsa, kurucz furfang ... 279
Zsinka Ferencz. Könyvismertetés. Tóth Zoltán dr. I. Mátyás hadügyi politikája. Persián Kálmán dr. Kővár krónikája ... 292
Pályázat ... 164, 321, 497, 642
Képek jegyzéke ... 165, 323, 498, 643
Név- és tárgymutató ... 645

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1812. I. — — — 1
MAURICE WERTNER dr. La campagne austro-hongroise en 1328. I. — — 44
ELEMÉR SOÓS. L'histoire de la forteresse de Tokaj I. — — — — — — — — 65
COLOMAN DEMKÓ. Conscription générale du pays et le cantonnement hivernal de l'armée permanente en 1719—1720. I. — — — — — — — — — 89
JULES HALAVÁTS. La forteresse de Szászorbó — — — — — — — — — — — 106

Feuilleton.

ADALBERT IVÁNYI dr. L'atelier pour le fondage des canons et le moulin pour la confection des poudres de la ville d'Eperjes I. — — — — — — 113
LEVENTE ZÁVODSZKY dr. Le baron Gaspard de Pongrácz et ses camarades «kurucz» dans les campagnes rhénanes — — — — — — — — — — — 123

Détails d'histoire militaire.

ANDRÉ VERESS dr. Testament de François Somlyai guerrier de Lippa de l'an 1551 — 129
h. La reconquéte de la Peninsule d'Istrie en 1813 — — — — — — — — 131
Dévouement d'un supérieur — — — — — — — — — — — — — — — — — — 132
Coup à la hussarde en 1813 — — — — — — — — — — — — — — — — — 134

Littérature d'histoire militaire.

P j. Revues. Magyar Katonai Közlöny. Századok — — — — — — — — — 135
i. j. Données l'histoire du comté Zemplén — — — — — — — — — — — 136
P. j. Renseignements. Publications des Archives de Guerre Imperiales et Royales — 138
i. j. Oeuvres indépendantes. JULES SZEKFŰ. Les *Servins et les Familiaires*. EMERIC SZENTPÉTERY dr. Calendrier de documents. CHARLES CZIMER dr. Les pages de la maison d'Árpád. Mémoires de la fondation créée par la famille de Sigray. GÁSPÁRD HAIN. Chroniques de Lőcse. EUGÈNE SZENTKLÁRAY dr. L'histoire du comté de Temes et de la ville de Temesvár. Album par Békefi — — — — — — — — — — — — — — — — — — 137
N. T. K. Calendrier d'histoire militaire — — — — — — — — — — — — 143

Documents sur l'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY. Les croisés du roi Mathias en 1464 — — — — — — — — 145
EDMOND KÁRFFY dr. Mention sur la situation des choses de la ville d'Esztergom — 147

Recueil des règlements militaires hongrois.

JEAN SZENDREI dr. Réglement militaire par Khevenhüller — — — — — — 150

Divers.

Coloman Thurzó de Noszicz. Recueil des mémoires d'histoire millitaires écrits à la main — 160
Du Comité pour l'histoire militaire de l'Académie des Sciences Hongroise 163
Concours — 164
Index des images du premier volume — — — — — — — — — — — — — — 165

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

ELEMÉR SOÓS. L'histoire de la forteresse de Tokaj II. ... 167
EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1812. II. ... 195
MAURICE WERTNER dr. La campagne austro-hongroise en 1328. II. ... 234
COLOMAN DEMKÓ. Conscription générale du pays et le cantonnement hivernal de l'armée permanente en 1719 -1720. II. ... 247

Feuilleton.

ADALBERT IVÁNYI dr. L'atelier pour le fondage des canons et le moulin pour la confection des poudres de la ville d'Eperjes II. ... 264
LEVENTE ZÁVODSZKY dr. Sentinelle labancz (impérial), ruse kurucz (insurgés) 279

Details d'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY. L'état de la forteresse aux confins d'Ónod en 1656 ... 283
COLOMAN THURZÓ de Noszticz. Les tombes de s chevaliers de l'Ordre de Marie Thérése ... 284
—h. Le régiment d'infanterie Nro 37, portant le nom de l'archiduc Joseph dans la bataille de Leipsic ... 286

Littérature d'histoire militaire.

Charles Burza. KRAUSS: 1805. La campagne d'Ulm ... 289
François Zsinka. ZOLTÁN TÓTH dr.: La politique militaire du roi Mathias Ier. COLOMAN PERSIAN dr.: Chroniques sur Kővár ... 292
PJ. WOINOVICH-VELTZÉ. L'Autriche dans les campagnes pour libérer l'Allemagne, de 1813—15., — Supplément aux Renseignements des Archives Imp. et Royales de Guerre. Tome III, Ie et IIe moitié, — J. J. NOVÁK: Lettres du Feldmaréchal Prince Schwarzenberg adressées à sa femme 1799—1816 ... 294

Documents sur l'histoire militaire.

JEAN SZENDREI dr. Requête en subsides des temps de la Guerre de sept ans et des campagnes napoléoniennes 1756—1845 ... 297
EMERIC LUKINICH dr. Inventaire de la forteresse de Huszt de l'an 1667 302

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722 ... 304
JEAN SZENDREI dr. Réglement militaire par Khevenhüller ... 310
Sz. Commandements nécessaires à l'instruction de la garde nationale de la ville de Szeged ... 318

Divers.

Concours ... 321
Index des images du 2e.volume ... 323

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

ANTOINE HODINKA dr. Description de la bataille de Peremyšl, sous le règne du roi hongrois Coloman. I. ... 325

JULES MISKOLCZI. Les campagnes de Jean Hunyadi contre les Turcs. I. 347

EMERIC LUKINICH dr. Renseignements rélatifs l'historique des sièges des forteresses situées à la frontière nord-est, de 1561 à 1565. I. ... 370

EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1812. III. ... 395

EUGÈNE GYALOKAY. Ladislas Rákóczy (1636—1664 ... 435

Feuilleton.

DESIDÈRE PAIS. Nicolas Zrinyi, le poète et capitaine dans le comté Zala. 448

* Le baron Joseph Simonyi de Vitézvár ... 458

Détails d'histoire militaire.

—ch. Les trucs de campagne du caporal de hussard Domkovics ... 466

Le régiment d'infanterie Nro. 2. dans la bataille de Dresde. 1813. ... 467

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements. Pj. I. Eugène Gyalokay. Le Combat de Segesvár, livré le 31 juillet 1849. II. Publications des Archives de Guerre Imperials et Royales ... 470

Documents sur l'histoire militaire.

EMERIC LUKINICH dr. Inventaire de la forteresse de Bethlen de l'an 1690. 476

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722 ... 486

JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller ... 490

Divers.

Concours ... 497

Index des images du 3 e. volume ... 498

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

ZOLTÁN TÓTH dr. La dépérition de l'armée noire ... 501

ANTOINE HODINKA dr. Description de la bataille de Peremyšl, sous le règne du roi hongrois Coloman. II. ... 524

JULES MISKOLCZI. Les campagnes de Jean Hunyadi contre les Turcs. II. 545

EMERIC LUKINICH dr. Renseignements rélatifs l'histoire des sièges des forteresses situées à la frontière nord-est, de 1561 à 1565. II. ... 584

Feuilleton.

LOUIS KEMÉNY. Le comté Abauj et les luttes turques ... 606

Détails d'histoire militaire.

COLOMAN N. THURZÓ. L'exploit de Königswald du baron Simonyi de Vitézvár 611

Le régiment impérial et royal d'origine hongroise Nro. 19 dans la bataille de Leipsic ... 612

EUGÈNE GYALOKAY. Le tombeau du comte Jean Frimont ... 615

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

CHARLES DÖBRENTEI. Hungarians in the American Civil War. By Eugène Piványi ... 618

EUGÈNE PILCH. Alexander Takáts : Les guides et les espions dans l'ère turque 628

Publications des Archives de Guerre Imperiales et Royales ... 629

Documents sur l'histoire militaire.

EUGÈNE HÁZI. Ladislas Szepesi lieutenant-gouverneur et Jean Sós castellan font savoir à la ville de Pozsony que Jean Hunyady est heurensement échappé de la bataille de Rigómező. Le 17 novembre 1448 ... 631

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722 ... 634

JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller ... 638

Divers.

Concours ... 642

Index des images du 4-e volume ... 643

Index des noms et des sujets ... 645

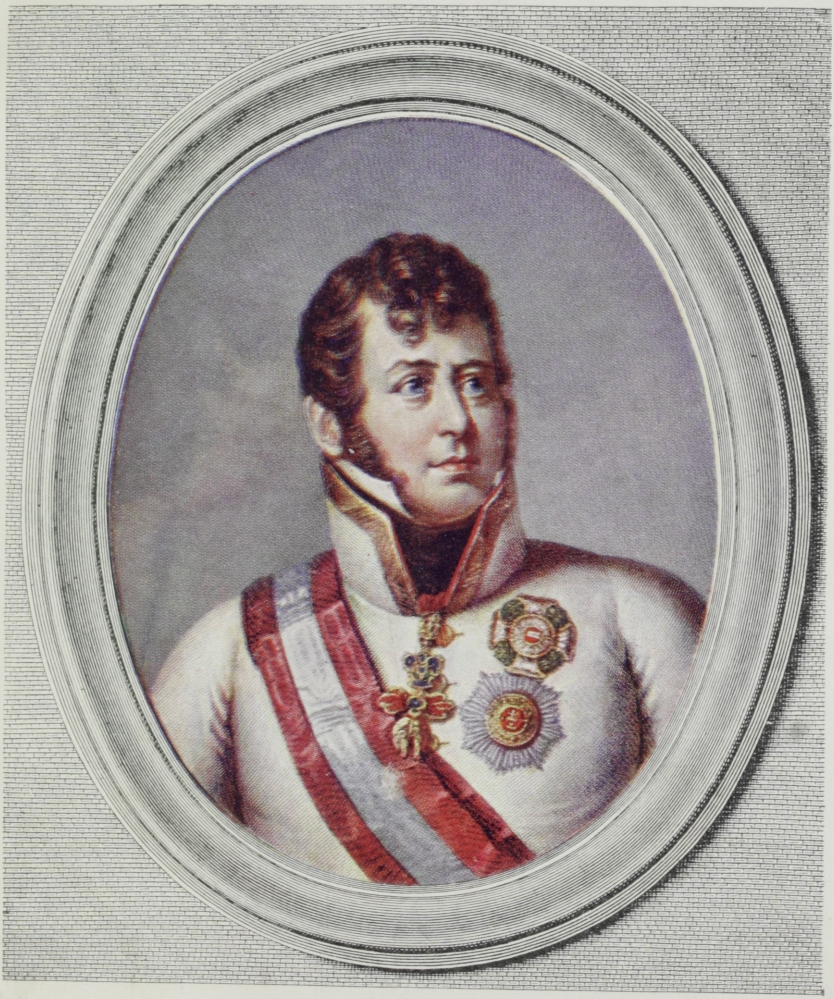

F. Gérard Pinx. 1814. — P. L. Ghendt Sculp.

LE PRINCE CHARLES DE SCHWARZENBERG,

Duc de Krumaw, Chr de la Toison d'Or,

Grand-Croix de l'Ordre Militaire de Marie Thérèse.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

I.

NAPOLEON vezette grande armée nagyarányú eseményei annyira háttérbe szorították a Schwarzenberg parancsnoksága alá helyezett seregtestünk szereplését, hogy magyar írók egyáltalában nem ismertették, az idegenek pedig vagy nem méltatták eléggé, vagy leszállították annak értékét és részrehajlóan foglalkoztak vele. Az írók javarésze megelégedett a hadműveletek vázolásával és ezeknek széles alapokra fektetett bírálatával, de egyik sem terjeszkedett ki az ütközetek vagy események részleteire, különösen pedig nem emelték ki eléggé a magyar csapatok tetteit és derekségét. E miatt olvasóközönségünk sem ismeri annak a *16,000 embernek tetteit, kik Magyarországot vallották hazájuknak s a kik ép oly fáradalmakat és szenvedéseket állottak ki, mint a franczia hadsereg katonái.*

A cs. és kir. hadi levéltárban őrzött, hét hónap eseményeire vonatkozó, a helyszínén készült és ma már fakult százéves írások oly kiváló példáit mutatják a katonai erényeknek, a minőket alig találunk más hadjárataink ban vagy fontosabb hadi

vállalatainkban. A hadjárat *harczászati általános igazságok bizonyítására igen alkalmas;* az ütközetek, portyázások stb. oly mozzanatokat tárnak elénk, melyek alapját alkotják nemcsak a támadásra, hanem a védelemre nézve is legújabban megállapított elveknek. Jól képzett és jól vezetett gyalogság, támadó kedvtől áthatottan, testileg és erkölcsileg kitartóan, a legnehezebb viszonyok között is sikeresen harczolt. Mindenkit csak az lelkesített: *előre az ellenségig!* A csapatokat áthatotta az a tudat, hogy csak «előre» jelent becsületet és üdvöt! A miéinké lett az előny, mivel az ellenséget az elhatározásban megelőzték és az előnyomulásban több erélyt fejtettek ki; összhangot és összeredményt értek el az alparancsnokok elszánt, tetterős cselekvéseikkel és egymásnak kölcsönös támogatásával. Döntő jelentőségű volt majdnem minden esetben az ellenség átkarolása és megkerülése.

A gyalogság mai modern tűzharczára alkalmazható példákat azonban nem találunk a hadjárat ütközeteiben. Ez természetes, mivel száz évvel ezelőtt a lőfegyverek minősége még sok kívánni valót hagyott hátra, a minek következtében a gyalogság nem tüzével küzdötte le az ellenséget, nem is a tűzharcznak volt a legnagyobb jelentősége, hanem mindig a szurony idézte elő a döntést!

A magyar huszár heves támadásával legyőzte még az erősebb ellent is. Kis lovas osztagok jelentékeny eredményeket vívtak ki kiválóan elszánt és merész fellépésükkel. Merész szellemtől áthatott lovasparancsnokok villámgyorsan fölismerték a viszonyokat és hirtelen elhatározásukat gyorsan vitték keresztül, a miben beigazolást nyert: a merészebb elhatározás a jobb!

Elüt e hadjárat a többi XIX. századi háborútól abban, hogy a magyar csapatokat nemcsak vegyesen illesztették be a császári seregtestekbe, hanem voltak tisztán magyar osztályokból alakított gyalog- és lovasdandárok, sőt a hadjárat elején Bianchi altábornagy hadosztályának 14 zászlóaljából 13, később pedig *valamennyi zászlóalja magyar eredetű volt.* Ennélfogva szembeötlik és könnyen megállapítható a magyarok osztályrésze, kik majdnem minden hadi vállalatban döntőleg szerepeltek, vagy nagyobb tömegben, vagy kisebb részekre osztottan.

Mindenkit érdekelhet végül az is, hogy az egész Európából összeválogatott grande armée-ba sorolt maroknyi magyar had mit művelt abban a nagy küzdelemben, mely után hanyatlani kezdett szerencsecsillaga a világtörténelem egyik legmerészebb katonájának és legkiválóbb emberének.

I.

A háború okai és az európai államok helyzete. Egyesség Napoleon és Ausztria-Magyarország között.

Az 1802 július 2-án kötött tilsiti békével I. Napoleon és Sándor orosz czár között keletkezett jó viszony csakhamar megváltozott. A spanyol kérdésben nézeteltérések merültek fel a két nagyhatalom között. Élesebbé váltak az ellentétek az Anglia ellen tervezett szárazföldi zárlat miatt is, a mennyiben Oroszország beszüntette a zárlatra vonatkozó egyesség némely pontozatát, a mivel egyidejűleg megszorította a franczia árúk bevitelének feltételeit. Mélyen megsértette Napoleon Sándort azzal, hogy az oldenburgi herczeget, a czár sógorát, trónvesztettnek nyilvánította és országát Franciaországba bekebelezte. A háború igazi oka azonban Lengyelország volt: a míg ugyanis Sándor czár birodalmába akarta bekebelezni, addig Napoleon a lengyel királyságot óhajtotta visszaállítani oly terjedelemben, hogy Oroszország teljesen kiszoruljon a művelt Európából. Nagy szerepet játszott még Napoleon határtalan nagyravágyása, kit elvakítottak az előző hadjáratok sikerei.

Hogy Ausztria-Magyarország magatartását megértsük, ismernünk kell azon államok állapotát, amelyek szerepet játszottak a hadjáratban.

A *rajnai szövetség* államainak fejedelmei, kiknél a magánérdekek voltak a döntők, nemkülönben *Szászország* és a *warsói nagyherczegség* is, tehetetlen eszközei voltak Napoleonnak. *Dánia* és *Svédország* ellenséges lábon állottak egymással; amaz Napoleon mellé szegődött, ez meg Oroszországgal lépett egyességre. *Anglia* oroszbarát politikát űzött, ezenkívül a szárazföldi előző háborúk pénzbeli támogatása miatt pénzzavarban volt annyira,

hogy nem segíthette a szárazföldi hatalmakat Napoleon ellenében. *Poroszország* a tilsiti béke után reménytelen helyzetbe jutott és a halállal vivódott, mivel határai mentén és várainak legtöbbjében franczia csapatok állottak; pénzügye összeroskadt a nagy adók és a hadi szolgáltatások következtében. Függetlensége hajszálon függött, a mikor pedig Oroszországgal való szövetkezése, nemkülönben Ausztriával, ennek és a maga semlegessége tekintetében folytatott tárgyalásai dugába dőltek, Napoleon mellé állott és önként ajánlkozott segítő csapatok kiállítására. *Törökország,* a mely háborút viselt Oroszországgal, senkivel sem szövetkezett, hanem arra számított, hogy kedvező feltételek mellett köthet békét abban az esetben, ha Napoleon megtámadja Oroszországot.

Oroszország a Balkánon és északon folytatott hóditó politikája révén barátok és szövetségesek nélkül magára maradt és ugyancsak pénzzavarban volt. A török háború annyira kimerítette, hogy még azt az összeget sem fizethette meg a monarchiának, a melyet az 1805. évi hadjáratban résztvett csapatainak eltartásáért kellett fizetnie. Ausztria nem bizott benne 1809 óta, a mikor Sándor segédkezet nyujtott Napoleonnak.

Ausztria-Magyarország az 1805-iki pozsonyi békével elvesztette területének egyharmadát és pedig: Velenczét, Dalmácziát, Tirolt és Vorarlberget. A schönbrunni békével elvették tőle: Salzburgot Berchtesgadennel és Felső-Ausztria egy részével, Görzöt Monfalcon környékével, Triestet, Krajnát, a villachi kerületet, Graubüntent, Krakó kerületét, ezenkívül Angolországgal való összeköttetésének megszakítására és a szárazföldi zárlathoz való csatlakozásra kötelezték. A birodalom 85 millió hadisarczot fizetett a francziáknak, a kik kizsarolták a lakosságot és mindent elvittek, mi értékes volt; csak 150.000 katonát tarthatott a monarchia, a minek következtében védképessége lényegesen alászállott. Minden oldalról franczia befolyás alatt álló ellenséges országok vették körül: nyugaton Svájcz és a rajnai szövetség államai, északon Szászország és a warsói nagyherczegség, délen Itália és az illyr tartományok, keleten pedig Oroszország. A bevitelre szoruló ipar tönkrement; a gyarmatárúk hihetetlen drágák voltak; az élelmiczikkek ára felszökkent;

az állam adóssága 658 millióra rúgott, a bevételek pedig megcsappantak. Ez volt oka annak, hogy mélyen leszállították a hadügyi költségeket, beszüntették a hadsereg számára szükséges anyagok szállítását, úgy hogy rövid idő multával üresen állottak a raktárak; a fegyverek javítására sem adtak költséget; megesett, hogy még a csapatok sem kapták meg illetékeiket. Mindezek zátonyra juttatták az ország jólétét, a bankjegyek értéke leszállott, 1811-ben bekövetkezett az állami csőd s vele bukott nemcsak a vagyonos és középosztály, hanem a szegény ember is. Vagyis Ausztria-Magyarország sülyedésének legmélyebb pontjára érkezett. Nem változtak meg a viszonyok akkor sem, mikor Napoleon önző czéljainak biztosítása végett házasságra lépett Mária Lujzával s szoros összeköttetésbe jutott uralkodócsaládunkkal. Halogató politikát kellett űzni mindaddig, míg megerősödik a monarchia, ki kellett kerülni minden olyast, mi összeütközésre adhatott okot Napoleonnal. Metternich látta, hogy mérkőzésre kerül a sor Franczia- és Oroszország között és már eleitől fogva Francziaországhoz szított, mivel bizalmatlan volt Oroszország iránt, mely hódító politikát folytatott és meg akarta vetni lábát a Balkánon, a hol veszélyeztetve voltak Ausztria-Magyarországnak elsőrendű érdekei. Mivel Napoleonnak szüksége volt a monarchia támogatására Oroszország ellen viselendő háborújában, már 1810-ben oly nyilatkozatokat tett, hogy támogatás esetén hajlandó visszaadni az elszakított tartományok néhányát. Ausztria-Magyarország tehát megerősödését csakis mint Napoleon szövetségese remélhette, annál is inkább, mivel ha baráti kezet nyujt Oroszországnak, készületlen állapotában Napoleon által megrohanva, biztos vereségnek nézett elébe.

A mint 1812 elején bizonyossá vált Franczia- és Oroszország mérkőzése, Ferencz király, még mielőtt egyességet kötött volna Napoleonnal, mozgósította Galicziában álló csapatait, a minek következtében márczius derekán 50 gyalog zászlóalj, 44 lovasszázad és 104 ágyú állott harczra készen. Az orosztörök háború miatt szükségessé vált még Erdély megszállása, a hová 15 zászlóaljat és 30 lovasszázadot összpontosítottak Stipsics báró altábornagy parancsnoksága alatt.

1812 márczius 14-én kötötte meg a monarchia és Napoleon

azt a szerződést, melynek katonai vonatkozású pontozatai a következők voltak.

Ha Franczia- és Oroszország között kitör a háború, Ausztria megadja a jelen szerződésben meghatározott segítséget. Az ezredek, melyek azt alkotni fogják, azonnal megindítandók és akként helyezendők el, hogy április 15-től számítva legkevesebb 8 nap alatt Lembergnél egyesülhessenek. A hadtest ellátandó: kétszeres tüzérségi lövőszerrel, valamint 20 napi élelemmel.

A franczia császár megteszi mindazokat az intézkedéseket, melyek szükségesek arra, hogy Oroszország ellen ugyanabban az időszakban az összes rendelkezésre álló erőkkel katonailag működhessen.

Ausztria felséges uralkodója által kiállított hadtest három gyalog- és egy lovashadosztályból alakul, az osztrák császár által kiszemelt osztrák tábornok által vezényeltetik és azon a harczvonalon működik, melyet a franczia császár neki meghatároz. Semmi esetre fel nem osztható, mindig egy különálló és elkülönített hadtest marad.

Ellátása az ellenséges országban ugyanazon módon történik, mint a franczia hadtesteké, a nélkül azonban, hogy ez által bármi tekintetben is megváltoznának az osztrák katonai szabályok által a csapatok élelmezésére nézve megállapított szokások és intézmények. A győzelmi jelvények s a zsákmány, miket az ellenségtől elvesznek, őket illetik meg.

Ha a Franciaországgal szemben kötött viszony és szerződések megtorlásaként Ausztria Oroszország által megtámadtatnék, a franczia császár Ő Felsége ezt a megtámadást mint saját maga ellen intézettet tekinti és közvetlenül megkezdi az ellenségeskedéseket.

A szerződésben meghatározott segítség 30.000 emberből alakul, melyből a 24.000 gyalogos és 6000 lovas állandóan hadi létszámon tartandó 60 ágyúból álló teljes tüzérfelszereléssel együtt.[1]

Ausztria-Magyarország különös feltétele volt az, hogy sem-

[1] *K. und k. Kriegsarchiv. Feldakten des Feldzuges 1812.* 13—ad 43. (Ezután csupán *F. A. 1812.*)

legesnek ismerjék el a monarchia területét a hadakozó felek. Ezt úgy Napoleon, mint Sándor czár készséggel elfogadta, mivel Napoleon, miután megfelelő anyagi támogatást kapott, biztosítékot szerzett magának arra nézve, hogy a monarchia fegyveres erejének fennmaradó része ennek határain belül marad, Sándor pedig megóvta országa déli részét bármely ellenséges támadás ellenében.

Megegyeztek abban is, hogy ha a háború következményeként visszaállítanák a lengyel királyságot, akkor Ausztria-Magyarország megtartja Galiciát, vagy ha erről esetleg önként lemond Lengyelország javára, akkor megfelelő kárpótlást kap az illyr tartományokból. A háború kedvező kimenetele esetére Napoleon bizonyos tartományokat biztosított a monarchia számára egyrészt a segítség okozta áldozatok kárpótlásául, másrészt a két uralkodó közötti őszinte és tartós barátság bizonyítékául.

Ausztria-Magyarország tehát a különös viszonyok szülte kényszerűségből és állami létének biztosítása végett állította ki fegyveres erejének egy részét Napoleon nagy hadseregéhez.

II.

Az osztrák-magyar hadtest szervezete, a harcz módja, ellátás élelemmel és pénzzel, a vezér és a csapatok parancsnokai, valamint a hadszínhely minősége.

1812 május 13-án adta ki Ferencz király ama rendelkezését, melynek értelmében a francziák segítségére rendelt erők parancsnokságát *Schwarzenberg herczeg lovassági tábornokra* bízta. A legfelsőbb kézirat így hangzott:

«Különös bizalmam jeléül Schwarzenberg herczeg lovassági tábornokra ruháztam a Galiciában egyesített úgynevezett megfigyelő hadtestem parancsnokságát. Ez a hadtest a szövetségnek megfelelő 30.000 emberből álló segítséget alkotja, de csak a háború kezdetén veszi fel a «*segély-hadtest*» (Auxiliar-Corps) elnevezést. Schwarzenberg herczeg lovassági tábornok ismeri a feltételeket, a melyek alatt köteleztem magamat Franczia ország számára e hadtestet kiállítani. A legszorosabb miheztartás vé-

gett csatolom ezen utasításhoz a márczius 14-iki titkos szerződés ama szakaszainak másolatát, melyek a hadtestnek a franczia sereg irányában leendő s fentebb már ismertetett viszonyaira vonatkoznak.»

«Ezen pontoknak érvényesítésére Schwarzenberg herczeg a legnagyobb figyelmet fordítani köteles. Az egésznek fővezényletét vezető franczia császárral szemben teljesítendő szolgálatát ezen kifejezetten meghatározott szerződéses pontok határozzák meg. Minden alkalommal, a mikor olyast várnak tőle, mely azokkal ellentétben állana, a herczeg azokat visszautasítani, nem kevésbé a hadtestem javára szóló kötelezettségeknek teljeskörű foganatosítását követelni tartozik. Mivel a hadtest ereje a szerződésben meghatároztatott és állami érdekemnek az felel meg, hogy a háborúban, *melyben csakis a szövetségből folyó kötelezettségemnek teszek eleget, nem mint főtényező jelentkezzem, szükséges lesz, hogy folyton szem előtt tartassék az a határvonal, mely a franczia császár által minden hadműveletre felhasználható segély-hadtestem és a többi, csak államaim fedezésére és védelmére felállított és felállítandó hadtestek között létezik* s hogy minden ezzel össze nem egyeztethető követelés diplomácziai útra tereltessék. Rendkívüli eseményekre vonatkozó jelentéseket a vezénylő tábornok közvetlenül hozzám, szolgálati ügyek felől ellenben az udvari haditanácshoz intézni köteles.»

«Wien, 1812 május 13.»

«*Ferencz s. k.*»[1]

Az események leírása előtt foglalkoznunk kell még azon tényezőkkel, melyek a hadműveletekre befolyással voltak. E tényezők: a) *a hadtest szervezete, a harcz módja, a csapatok ellátása élelemmel és pénzzel,* — b) *a vezér, valamint a csapatok parancsnokai és* — c) *a hadszínhely minősége.*

a)-hoz. *A sereg szervezete.* A hadtest összeállítását a hadrend mutatja.

[1] *F. A. 1812.* 13—ad 43.

HADREND.

Hadosztály parancsnok	Dandárparancsnok	Csapattest		Zászlóalj	Század	Létszám[1] gyalogos	Létszám[1] lovas	Ágyú
Trautenberg altáb.	Zechmeister táb.	1. varasdi határőr-zászlóalj		1	—	1284	—	—
		5. vadász-zászlóalj		1	—	576	—	—
		Kienmayer-huszárok (8.)		—	6	—	877	—
	Pflacher táb.	Beaulieu gyalogság		2	—	1781	—	—
		Duka (39.)	hadkiegészítő kerülete: előbb Kassa, 1809-től Debreczen	2	—	1799	—	—
Bianchi altáb.	Lilienberg táb.	*Simbschen* (48.)	hadkiegészítő kerülete: Sopron, Zala és az ezekkel határos megyék	2	—	1726	—	—
		Alvinczy (19.)	hadkiegészítő kerülete: előbb Kassa, később Székesfehérvár	2	—	1777	—	—
	Hessen-Homburg herceg táb.	*Colloredo* (33.)	hadkiegészítő kerülete: előbb Nógrád és a szomszédos vármegyék, később a bányavárosok	2	—	1768	—	—
		Hiller (2.)	hadkiegészítő kerülete: Pozsony, Nyitra és a többi vágvölgyi megyék	2	—	1805	—	—
	Lichtenstein Alajos herceg táb.	*Kirchenbetter gránátos zászlóalj*	alakult a 34., 37. és 60. magyar gyalogezredekből	1	—	690	—	—
		Przeczinski gránátos zászlóalj		1	—	687	—	—
		Esterházy (32.)	hadkiegészítő kerülete: Pest és a Jász-Kun vármegyék	2	—	1806	—	—
		Davidovich (34.)	hadkiegészítő kerülete: előbb Dunántúl, később Kassa	2	—	1769	—	—

gyalogság

Hadosztály parancsnok	Dandárparancsnok	Csapattest	Zászlóalj	Század	Létszám[1] gyalogos	Létszám[1] lovas	Ágyú
Siegenthal altáb.	Előbb Meyer, később Andrássy táb.	Czatoriszky gyalogság	1	—	1004	—	—
		Kottulinszky «	2	—	1689	—	—
		De Ligne «	2	—	1962	—	—
	Mohr táb.	7. vadász-zászlóalj	1	—	569	—	—
		2. varasdi határőr-zászlóalj	1	—	1257	—	—
		Hessen-Homburg-huszárok (4.)	—	6	—	931	—
Frimont altáb.	Frelich táb.	*Császár-huszárok* (1)	—	6	—	920	—
		O'-Relly chevauxlegersek	—	6	—	891	—
		Hohenzollern «	—	6	—	950	—
	Wrede táb.	Riesch dragonyosok	—	4	—	705	—
		Levener «	—	4	—	678	—
		Blankenstein-huszárok (6.)	—	6	—	838	—
—	—	Tüzérség (10 üteg): öt század, valamint két 3 fontos, négy 6 fontos dandárüteg (ütegenként 8 ágyú), egy 6 és egy 12 fontos ostromüteg (ütegenként 4 ágyú és két 7 fontos taraczk), két 6 fontos lovaglóüteg (ütegenként 6 ágyú és két 7 fontos taraczk); összesen	—	—	916	—	76
		Utászok és hidászok 2 nagy és 2 kicsi hadihíddal, valamint 50 pontonnal	—	—	565	—	—
		Egészségügyi csapat: 2 század 50 sebesültszállító kocsival					
		Törzsgyalogság: 2 század					
		Törzslovasság: 2 «					
		Tábori sütőde és vonat	—	—	3184	—	—
		Összesen	27	44	35,404		76

Megjegyzés: A dült betüvel szedett csapattestek Magyarországból nyerték kiegészítésüket.

[1] A hadrendre nézve lásd: Ordre de Bataille des Armee-Corps in Galizien, Lemberg 1812. junius 11. *F. A. 1812.* 6—117. a. és *Mittheilungen des k. k. Kriegarchivs, 1884.* Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps unter Commando des G. d. C. Fürsten Carl zu Schwarzenberg stb. mű 12—13. lapját.

A létszámot a Rekrutierungs-Standes-Rapport des 1. Armee-Corps pro July 1812. am 11. July. Stand Ende Mai 1812-ből vettem. *K. und k. Kriegsarchiv. Hofkriegsrathsfeldakten des Feldzuges 1812.* 7—3. (Ezután csupán *H. K. R. F. A. 1812.)*

Kivonuló létszám 1812. junius 30.: 29,400 gyalogos és 6,011 lovas (a magyar csapatok kivonuló létszáma összesen 14,896 volt).[1]

A magyar csapattestek legénységéből *idegen és nem magyar ajkú* volt: 357 ember.[2]

Kórházak:	Lemberg, Zolkiew	1571
	Sambor, Lasky	1126
	Landau, Przemysl	512
	Rzezsów, Kossno, Staramies	1193
	Összesen	4402 ágygyal.

A harcz módja. A Károly főherczeg által meghonosított újítások nemcsak kiállották a tűzpróbát az előző 1809. évi hadjáratban, hanem meg is szilárdultak. Hadi tapasztalatok alapján nagy gonddal összeállitott szabályzatok és utasítások állapították meg a fegyvernemek működését a harczban s a harcztér egyéb szolgálataiban. A tisztek elméleti és gyakorlati oktatása, valamint a legénység képzése az akkori elvek szerint tökéletes volt.

A hadba indított ezredek a hadsereg színejavát alkották úgy a kiképezés, mint szellemük tekintetében. A legtöbb csapattest végig küzdötte az 1809. évi hadjáratnak dicsőséges részét.

A két főfegyvernem, vagyis a gyalogság és lovasság tagozása és harczmodora nagy vonásokban a következő volt.

Gyalogság.[3]

Minden gyalogezred három zászlóaljból és két gránátos századból alakult. A zászlóalj három osztályra tagozódott. Minden osztály két századból állott. A századokat félszázadokra osztották; a félszázad két szakaszból állott. Az ezred gránátos századaival együtt tehát 20 századból alakult. Több ezred gránátos századaiból rendszerint külön gránátos zászlóaljakat alakítottak.

[1] *Früh-Rapport* von 26. bis 30. Juni. *F. A. 1812.* 7—2.
[2] *Rekrutierungs-Standes-Rapport. H. K. R. F. A. 1812.* 7—3.
[3] *Exercier-Reglement* für die k. k. Infanterie. Wien. 1807.

A szakaszok háromsorosak voltak. Az egymás mögött álló három ember egy tagot alkotott. Sortávolság: saroktól sarokig két és fél láb. Az első sorban állottak a legnagyobb és legmerészebb emberek, — a másodikba jutottak a legkisebb, kevésbé jól képzett és ügyetlenebb katonák, — a harmadik sorba pedig az elsőből fennmaradottak, a kik egyszersmind a legjobb lövők voltak.

Egy magyar gyalogezred századának hadi állománya volt: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 1 zászlós, 2 őrmester, 13 tizedes, 12 őrvezető, 2 dobos, 2 ács, 180 gyalogos és 3 tisztiszolga (218).[1]

Különös feladatokra hivatott volt a harmadik sorbeli legénység. Ezt rendszerint kikülönítették: csatárvonal alakítására, tartalékul oldaltámadásokra, az arczvonal meghosszabbítására, valamint biztosító szolgálatra.

A támadás alakzatai: rendszerint fejlődött vonal, azután századoszlop és kivételesen félszázad, század és osztály szélességű és 12 ember mélységű tömeg. Lovasság ellen négyszögeket alakítottak és pedig egy, két, vagy kivételesen három zászlóaljból.

A támadás a következőképen ment végbe.[2]

Az arczban és oldalból veszteségeket okozó ellenséges csatárok elűzése végett a szakaszok harmadik sorbeli legénységét csatárharczhoz parancsolták (az erők egyharmada). A kirendeltekből alakított 12 szakaszból hat legyező formában csatáriánczba oszlott, hat pedig e mögött mint támogató csapat állott fel, hogy minden pillanatban készen legyen az elől harczolók támogatására ott, a hol az szükséges. Vezényszóra a csatárok tüzeléshez fogtak és megtámadták az ellenséget. A csatározás alatt a főcsapat fejlődött vonalban vagy századoszlopban előrenyomult, a viszonyoknak megfelelő erejű tartalékot különített ki, a mi után az ellenségtől mintegy 300 lépésnyire gyorslépésbe ment át, a zászlóaljparancsnok zászlóalja közepe mögé lovagolt, a

[1] *H. K. R. F. A. 1812.* 7—1. b. Kriegstand stb.

[2] *Beyträge zum practischen Unterricht im Felde* für die Officiere der österreichischen Armee. Wien. 1808. I. Band. 137. l.

századparancsnokok s a zászlótartók pedig a századok térközeibe léptek. Az ellenségtől 50—60 lépés távolságban a legénység szuronyt szegezett, a dobosok a rohamjelet verték, a csatárok esetleg a századok térközeibe vagy a szárnyakra vonultak, avagy oldalba kapták az ellenséget (néha megszállották a védelemre s a visszavonulás fedezésére alkalmas pontokat) és az egész csapat betört az ellenséges sorokba.

Lovasság.[1]

Minden huszárezred négy (kivételesen három) osztályból alakult. Minden osztályban két század, minden században két két szakaszból álló szárny volt.

A lovasok két sorban egy láb távolságra állottak egymás mögött. A szakaszok első sorában legalább is hat lovas volt. A huszárokat s a lovakat akként osztották el, hogy az I. és IV. osztályba a legnagyobbak, a középső osztályokba pedig a legkisebbek jutottak. A század hadiállománya 178 lovas volt (2 százados, 2 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 1 trombitás, 1 kovács, 12 tizedes, 1 számvivő, 150 közhuszár és 5 tisztiszolga.)[2]

A lovasság szálfegyvereivel lóháton vagy kivételesen lőfegyverekkel gyalog harczolt. A harczra vonatkozólag általában a mai elvek voltak érvényesek. Harczalakzat: rendszerint fejlődött vonal, melynek biztosítására tartalékot és védőoldalakat különítettek ki. A gyalogsági négyszögekre intézett támadásoknál rendszerint a szögletekre, a tüzérségre ellenben oldalból támadtak. A roham lefolyása: a harczra való fejlődés és előkészületek befejezése után a csapat ügetni kezdett, majd az ellenségtől mintegy 200 lépésnyire vágtába ment át. Az ellenségtől 80—100 lépésnyire «Riadót» fujtak, mire mindenki támadásra emelt karddal az ellenségre tört a legsebesebb futtatásban.

A *tüzérség* ütegekbe egyesítetten mint önálló fegyvernem jutott alkalmazásba, de csak ritkán szerepelhetett számottevőleg a terep mostoha viszonyai következtében.

[1] *Exercier-Reglement* für die k. k. Cavallerie. Wien. 1806.
[2] *H. K. R. F. A. 1812.* 7—1. f. Kriegstand. stb.

A *biztosító szolgálatot* rendszerint a lovasság teljesítette, de ha a terep szükségessé tette, gyalogságot osztottak be hozzá megfelelő erőben. A biztosítószolgálatban vallott elvek nagyjában megegyeztek a maiakkal.

A fegyvernemek magatartására nézve a háborúban Schwarzenberg *külön irányelveket adott.* Óva intette a gyalogságot a hiábavaló és nagy távolságról kezdett puskázástól s a jól czélzott tüzelést kötötte lelkére. Az ellenség üldözésénél betiltotta az egész csapat utánaszaladását, hanem elrendelte, hogy a míg a csapat fele vagy egyharmada az üldözést azonnal megkezdi, addig az összes többi erők sorakozzanak, rendeződjenek és csak lassan, a legnagyobb rendben kövessék az üldözőket.

A *lovasság* tartalékok kikülönítése nélkül soha se rohanja meg az ellenséget. A támadást az oroszok szárnyára kell intézni, a mit, ha lehet, gyalogsági vagy tüzérségi tűz előzzön meg. Ha az orosz lovasság gyalogságunkat megtámadja, akkor ez várja be, míg az közel jut, — az asperni csatatéren kipróbált gyalogsági tömegeink és lovasságunk majd megmutatja, hogy miképen kell visszaverni a támadó lovasságot. Különösen óvja a lovasságot a meggondolatlan rajtahajtástól, mivel ezzel könynyen csapdába juthat, a mit az oroszok előszeretettel alkalmaznak.

A *tüzérség* fő feladata előkészíteni a gyalogság támadását; összpontosítsa tüzét és ha lehet, vegye kereszttűz alá a megtámadandó pontot. A czéltalan ágyúzás lőszerpazarlásra vezet és fölösleges veszteségeket okozhat. Az ágyúkat mindenkor födötten állítsák fel.

Általában lelkére köti az összes parancsnokoknak a menetfegyelem legszigorúbb kezelését.[1]

A csapatok ellátása élelemmel és pénzzel.

Előző, balszerencsével vívott hadjáratok okozta zavarokat az osztrák hadvezetőség csak részben szüntethette meg, minek következtében hiányok mutatkoztak a felszerelésben, élelmezés-

[1] *F. A. 1812.* 8—10.

ben és a pénzzel való ellátásban. A felszerelés hiányos voltának tudható be, hogy a hamar tönkrement ruházatot pótolni nem lehetett s a gyalogságnak nagyrésze már szeptember végén bocskorokban és mezítláb járt. A téli hadjárathoz szükséges holmikról sem gondoskodhattak. Bár a hadtest 20 napi élelmi készletet vitt magával, ez már a hadműveletek legelején visszamaradt az előfogatok silánysága s az utak rosszasága miatt; és mivel a vonat csakhamar fölemésztette az általa szállított czikkek javarészét, édeskevés maradt meg a csapatok számára. A harácsolás sem volt kielégítő részint a vidék szegénysége s a lakosság ellenséges érzülete, részint a polgári hatóságok nemtörődömsége miatt. Ausztria rossz pénzügyi helyzete folytán képtelen volt elegendő érczpénzt adni hadteste hadműveleti pénztára számára, de különben is elmaradt Napoleon pénzbeli támogatása, a minek következtében a századok csak néha, mintegy ízelítőképen kaptak pár száz forintot legénységük illetékeinek kifizetésére. A tisztek fizetésére vonatkozólag a hadműveletek ismertetésénél lesz szó.

b)-hez. *A vezér és a csapatok parancsnokai.*

A hadtest vezére *Schwarzenberg Károly Fülöp herczeg lovassági tábornok* volt. Született Wienben 1771 április 15-én. Katonai pályáját 17 éves korában kezdette és mint gyalogsági hadnagy részt vett az 1788. török háborúban; 1790. őrnagy, 1791 január 6-án a Latour dragonyosokhoz került; küzdött Belgiumban, 1792. Neerwindennél mint alezredes három osztály dzsidást vezetett, 1794. pedig mint a Zeschwitz vértes ezred ezredese eldöntötte a cateau-cambresisi csatát, a miért a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába jutott. Végig harczolta az 1795. és 1796. évi hadjáratokat és részt vett az 1800. hohenlindeni csatában. 1805. az ulmi katastrófánál lovassága élén keresztül vágta magát a francziák sorain, mely vitézi tettéért a Mária Terézia-rend középkeresztese lett. 1809. Wagram mellett vitézkedett s lovasságával az osztrák sereg utóvédét alkotta. A bécsi béke után lovassági tábornokká lépett elé. A diplomaciai pályán is működött és ő vezette ama tárgyalásokat, melyek Napoleon és Mária Lujza házasságára vezettek.

Hadi tapasztalatokkal bíró kiváló katona volt. Önállóan leg-

először 1812. müködött. Mint a hogy a hadjárat eseményei is igazolják, kikülönített és a mostoha viszonyok által teremtett kényes helyzetében eszélyesen, merészen oldotta meg nehéz feladatát és beigazolta vezéri talentumát. Kisértések, biztatások és tanácsok ellenére soha sem tért le arról az útról, melyet megszabtak számára a Napoleonnal kötött szerződés alapján. A hadjáratról hátramaradt mintaszerű intézkedései és rendelkezései bizonyságai annak, hogy minden esetben gyors elhatározását határozott cselekvés követte. A háború okozta súlyos körülmények között vasmarokkal fenntartotta serege fegyelmét, a minek az volt a következménye, hogy egyedül az ő hadteste maradt meg katonai szervezetében s vonult vissza rendezetten Napoleon roppant nagy seregéből. Becsülést és tekintélyt vívott ki magának bátorságával, alárendeltjeiről való gondoskodásával és soha meg nem szűnő kitartásával a szokatlanul súlyos hadi fáradalmakban.[1]

Harczokban edzett, tapasztalt és vitéz katonák vezették a hadosztályokat, a dandárokat, a csapattesteket és osztályokat. Közülök a magyar csapatok vezetése tekintetében kimagaslanak: Bianchi altábornagy és Frelich tábornok.

Bianchi Vincze Friggyes báró, későbbi casa-lanzai herczeg, altábornagy, mint mérnökkari tiszt kezdette katonai pályáját. Részt vett: az 1788. török háborúban, 1789-ben Brebir, 1790-ben pedig Czettin ostromában, a hol annyira kitüntette magát, hogy a hivatalos jelentésben «a legderekabb tisztek egyikének minősitették». Ezután a Németalföldön harczolt. 1796. Mannheim ostromában vett részt, majd a törzskarhoz került és kitüntetéssel végig harczolta az 1796. és 1797. évi olasz háborúkat. Rivolinál elfogatott és köpenyétől, csizmáitól, nehány keservesen összekuporgatott aranyától megfosztva Veronába kisérték. 1799. ör-

[1] Részletes életleírását lásd: *Dr. J. Hirtenfeld,* Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb., Wien, 1857. II. köt. 1093—1113. l., valamint *A. Prokesch:* Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Fürsten Carl zu Schwarzenberg. Wien, 1823. Érdekes adatokat tartalmaz még *Johann Friedrich Novák:* Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816. czímű munkája a 189. laptól kezdődőleg (Verlag von Gerlach und Wiedling. Wien, 1913.).

nagy, 1800. pedig alezredes lett. Möskirch mellett (május 5.) gyors elhatározottságával elhárította a Kray hadseregét fenyegető veszélyt, a minek jutalmául ezredessé léptették elő. 1805. esztei Ferencz Ferdinánd főherczeg szárnysegéde volt s e minőségében nagy szerepet játszott az ulmi katastrófánál. 1807-ben tábornok, 1809-ben pedig mint az V. hadtest parancsnoka, Siegenburgnál, Kirchdorfnál, Landshutnál és Neumarktnál dícsteljes csatákat vívott. Az asperni csata második napján «jó példaadással magával ragadta csapatait». A harcz gyilkos volt úgy, hogy Vincent altábornagy, ki a második harczvonalban állott, többször felkiáltott: Ha Bianchit ma agyon nem lövik, sohasem esik meg rajta! A pozsonyi hídfő védelmezése meghozta számára a legszebb katonai kitüntetést, a katonai Mária Terézia-rendet. Vitéz, elszánt, harczi vágytól áthatott és vállalkozó szellemű katona volt. Kitünően vezette a magyar csapatokat, a mi annak bizonysága, hogy ismerte nemzetünk kiváló katonai erényeit. Mint a 48. gyalogezred parancsnoka magyarul is megtanult s habár származására nézve olasz, születésére nézve pedig wieni volt, a magyar nyelvet életfogytáig nagy előszeretettel beszélte.[1]

Frelich Ferencz báró Belováron született és katonai szolgálatának javát horvát csapatoknál töltötte. Kitünt a törökök ellen viselt háborúkban, 1794. Landrecynél, 1795. Mannheimnál; 1808. a Stipsics-huszárok parancsnoka. 1809. a Mária Terézia-rend lovagja lett az asperni csatában Esslingen körül tanusított merészségéért. Az 1812. évi hadjáratban dandárával előbb az elővédet alkotta, később pedig magyar huszárjaival mindenkor merészen belevágott és nagy szerencsével oldotta meg különleges és nehéz feladatait. Meghalt mint tábornok 42 éves korában 1813 május 17-án.

Mint a hogy a hadi események is igazolják, a magyar csapatokból alakított dandárok parancsnokai mind vitézek voltak, derekasan megállották helyüket, ismerték csapataik teljesítőképességeit, birták azok bizalmát s így tűzbe-vízbe vezethették azokat.

[1] Életrajzát lásd *Sommer:* Friedrich von Bianchi Duca di Cazalanza k. k. Feldmarschalleutenant stb. Wien, 1857., valamint Johann Friedrich Novák i. m. 194. és 197. l.

A tisztikart csakugyan áthatotta hivatása iránti teljes odaadás, áldozatrakészség és állhatatosság kötelességei teljesítésében. *Díszére válik a tisztikarnak az az önmegtagadás, melyet a hadjárat rendkívüli fáradalmai és nélkülözései között tanusított.*

c)-hez. *A hadszínhely minősége.* Hogy a csapatok tetteit helyesen elbirálni és értékelni tudjuk, szükséges ismernünk annak a területnek sajátszerűségét, melyen a hadműveletek végbementek.

A hadszínhely Galicziától északra, Warsótól keletre és a Niemen folyótól délre terül el. A föld felszíne sík, melyből szelíd lejtőkkel bíró kisebb s nagyobb homokos dombok emelkedtek ki. A nyugoti részek művelés alá fogható rónáit és dombsorait kisebb-nagyobb erdőségek választották el egymástól, míg a mélyebben fekvő helyek java része posványos, melyet lomhán ide-oda kanyargó folyóvizek tápláltak. Elütött ettől a keleti rész, a hol a Bielowiezi őserdő és a Poljesjenak nevezett mocsárvidék terült el. A *Bielowiezi őserdő* a Narew és Lesna eredetétől a Jasioldáig, valamint a Pripiatj bal partján egész Mozyrig terjedt 379 km hosszúságban és 30 km szélességben; beborította a vidék legmagasabban fekvő részét. Az emberi beavatkozásnak és gazdálkodásnak alá nem vetett roppant nagy erdőséget posványok, ingoványos legelők és tavak szakították meg, melyeknek közelében csak elvétve akadtak községek. A *Poljesje mocsárvidék* a Muchawiec folyónál kezdődött és kiterjedt a Pripiatj mindkét oldalán a Jasiolda, valamint a Styr alsó folyása mentén egész Mozyrig. Egész Európában sehol sem volt ily szomorú tájék: ritkás erdőkkel tarkított beláthatlan mocsárterület, melyen a Pripiatj és ennek számtalan mellékfolyói vezették le a szennyes vizet. Néhol homokszigetek emelkedtek ki, melyeken a vadon ragadozói miatt örökös rettegésben s csupán vadászattal s halászattal foglalkozó emberek tanyáztak férgekkel teli nyomorult viskókban. A szélrózsa minden irányába szertefutó vizek nehezen elhárítható akadályokat alkottak. A mocsaras partok mentén hosszú töltéseket kellett építtetni, az iszapos meder pedig csak ritkán tartotta meg a híd czölöpzetét.

A hadszínhely nyugoti felének *útvonalai* elég jók voltak. A Bielowiezi erdőn és a Poljesjén át csak két út vezetett: az

egyik Brest-Litowskból Pruzanyon és Slonimon át Minskbe, a másik Lubiesówból Pinsken át Nieswiezbe. Az első gondozott volt, de tartós esőzések után feneketlenné vált, mivel anyaga csupán homokból és földből állott; a másik út csak télen nagy hidegben, vagy a nyári szárazság idejében volt járható. Úgy a főutak, mint a mellék- és dülőutak jórészt töltéseken vezettek, a mi által veszedelmes szorosokat alkottak különösen ott, hol mocsaras és posványos volt a mellékterep. A nagyobb hidakat a csapatoknak előbb helyre kellett állítaniok, a kisebb vizeken át épített pallókon pedig csak egyenként juthattak át az emberek.

A talaj miőségének mostohasága folytán *az utakon kívüli mozgás* alig volt lehetséges. Rendszeres harczhoz fejlődésről csakis a száraz és magasabban fekvő helyeken lehetett szó. A vizenyős részeken a tüzérséget használni egyáltalában nem lehetett, a gyalogság és a lóról leszállott lovasság pedig besüppedve az ingoványba, csak nagy erőfeszítés árán és csak szétszórtan juthatott előre.

A csapatok *nyugvásához* szükséges helyek silányak voltak. A jobbára fából épített városok és falvak lakosságának egyharmadát szegénysorsú zsidók alkották. A lakások telides-teli valának férgekkel.[1] A hadszínhely általános ismertetéséből önként következtethetünk a táborhelyek minőségére.

Az ellenségeskedések kezdetével az orosz tisztviselők elhagyták hivatalaikat, fölégették a majorokat, a falvak egy részét és a malmokat, hasznavehetetlenné tették az összes lisztet, betömették a kutakat, a minek következtében a katonák élelmezése majdnem lehetetlenné vált.

[1] *J. F. Novák* i. m. 218. l. ezeket olvassuk Schwarzenbergnek 1812. augusztus 23-án Túrról feleségéhez írott levelében: ... még némely tisztességes nemesi udvar is teli van mindenféle féreggel és piszokkal, poloskákkal stb. E mellett majd megbolondul az ember a szunyogok miatt ...

III.

Az ellenfelek ereje és csoportosítása.

(Lásd az 1. sz. vázlatot.)

Francziák. Napoleon serege 1812 május végén a következőképen vonult fel a Visztula mentén: X. hadtest (Macdonald) *Königsbergnél,* Napoleon vezetése alatt az I. (Davoust), II. (Oudinot), III. (Ney) gyalog, valamint az I. (Nansouty) és II. (Montbrun) lovas hadtestből alakított balszárny *Elbingnél, Danzignál* és *Thornnál,* a Jenő alkirály vezette közép, vagyis a IV. és a VI. (St. Cyr) gyalog, valamint a III. (Grouchy) lovas hadtest *Plocknál,* Jerôme az V. (Ponyatovszky) és VIII. (Vandamme, később Junot) gyalog, valamint a IV. (Latour-Mauburg) lovas hadtesttel *Warsónál,* Reynier a VII. hadtesttel *Pulawynál,* Schwarzenberg *Lembergnél,* a gárdák (Bessiers alatt: Lefèvre és Mortier) *Posennél,* a tartalékok pedig (IX. és X. hadtest) *Berlinnél* és *Mainznál.* A működő sereg 14 gyalog és 4 lovas hadtestének létszáma kereken 560,000 emberre rúgott.[1]

Oroszok. A czár vezérlete alatt egyesített erők ekként csoportosultak: *I. nyugati hadsereg* Barklay de Tolly alatt 6 gyalog és 3 lovas hadtest (110—127,000 fő) *Keidany, Wilna* és *Lida* vonalában, *II. nyugati hadsereg* Bagration alatt $2^1/_2$ gyalog és 1 lovas hadtest (45,000 ember) *Wolkowisknál, III. nyugati hadsereg* 46,000 ember Tormasóf alatt *Lucknál,*[2] 15,000 főnyi tartalék *Mozyrnál,* 20,000 ember *Rigában* és Tschitschagof dunamenti serege (60,000 fő).

[1] Galiczia biztosítására visszamaradtak: Hohenzollern hg. lov. táb. alatt 29 zlj. és 42. lov. sz., összesen 23,000 ember és Reuss-Plauen hg. táborszernagy alatt békelétszámon 21 zlj. és 2 lov. sz.; továbbá, mint a hogy már említettük, Erdélyben Stipsics br. altáb. alatt 15 zlj. és 30 lov. sz. *Mittheilungen,* 1884., I. f. 10—11. l.

[2] *M. Bogdanovitsch. Kaiserlich Russischer Generalmajor:* Geschichte des Feldzuges im Jahre 1812., nach den zuverlässigsten Quellen. Aus dem Russischen von G. Baumgarten, Kön. Sächs. Oberleutnant und Adjutant. Leipzig, 1863. I. köt., 98—105. l.

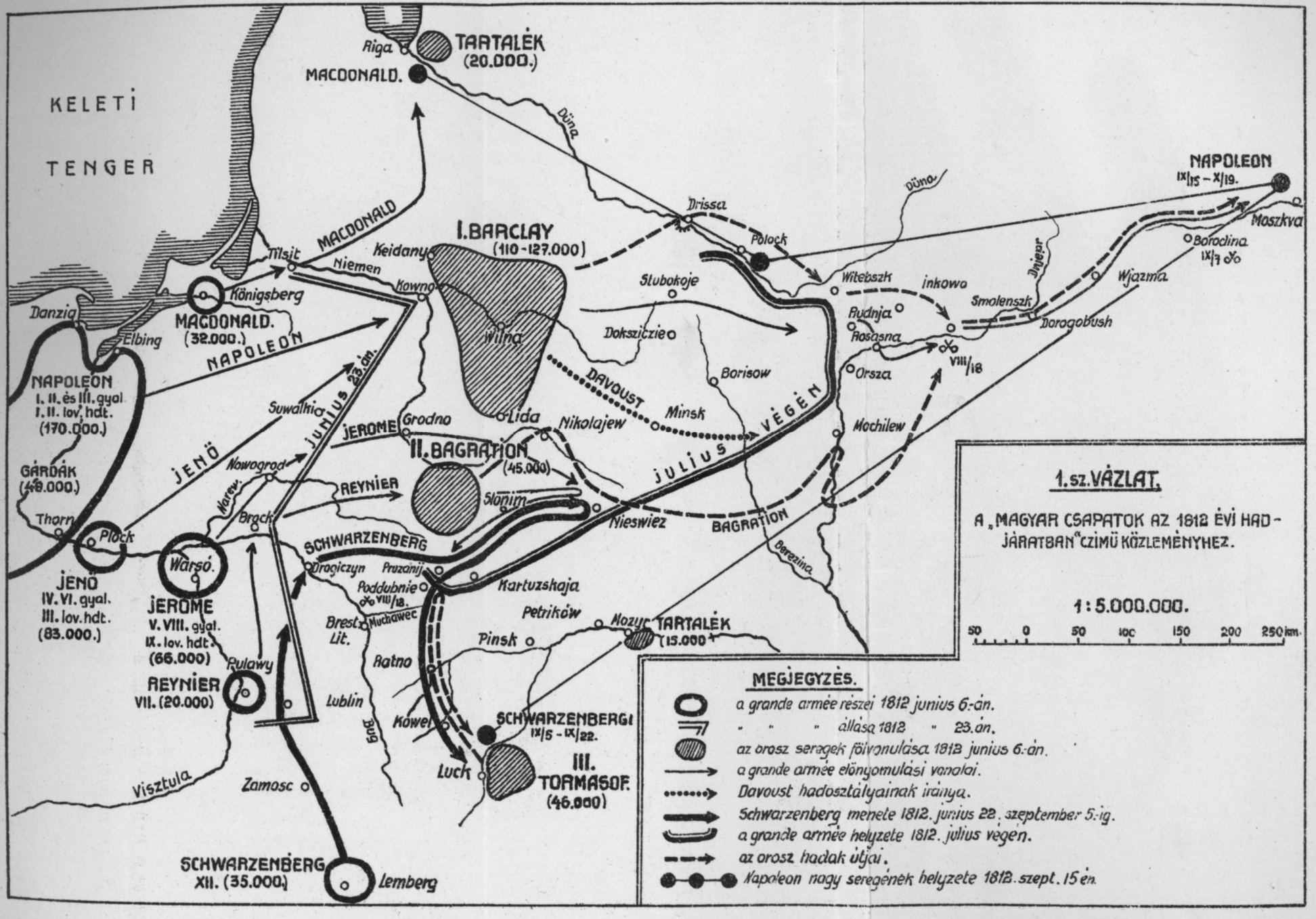
KELETI
TENGER
Riga
TARTALÉK
(20.000.)
MACDONALD.
Düna
Drissa
Polock
NAPOLEON
IX/15 – X/19.
Moszkva
Borodina
IX/7
Wjazma
Dorogobush
Smolenszk
Dnjepr
Witebszk
Inkowo
Rudnja
Rasasna
Orsza
VIII/18
Mochilew
Berezina
Tilsit
MACDONALD
Keidany
Niemen
Kowno
I. BARCLAY
(110-127.000)
Wilna
Slubokoje
Doksziczie
Borisow
Lida
Minsk
Nikolajew
DAVOUST
JULIUS VÉGEN
Königsberg
MACDONALD.
(32.000.)
Danzig
Elbing
NAPOLEON
NAPOLEON
I. II. és III. gyal.
I. II. lov. hdt.
(170.000.)
JÉRÔME
Grodno
II. BAGRATION
(45.000)
Slonim
Nieswiez
BAGRATION
JULIUS
Suwalki
JULIUS 23-án.
JENÖ
Nowogrod
Narew
Brack
REYNIER
GÁRDÁK
(48.000.)
Thorn
Plock
Warsó.
SCHWARZENBERG
Drogiczyn
Pruzanij
Poddubnie
VIII/18.
Muchawiec
Kartuzskaja
Petrików
Mozyr
TARTALÉK
(15.000
Brest Lit.
Pinsk
Ratno
JENÖ
IV. VI. gyal.
III. lov. hdt.
(83.000.)
JÉRÔME
V. VIII. gyal.
IX. lov. hdt.
(66.000)
REYNIER
VII. (20.000)
Pulawy
Lublin
Bug
Kowel
SCHWARZENBERG
IX/5 – IX/22.
III.
TORMASOF.
(46.000)
Luck
Visztula
Zamosc
SCHWARZENBERG
XII. (35.000.)
Lemberg
1. sz. VÁZLAT.
A „MAGYAR CSAPATOK AZ 1812 ÉVI HADJÁRATBAN" CZÍMÜ KÖZLEMÉNYHEZ.
1 : 5.000.000.
50 0 50 100 150 200 250 km.
MEGJEGYZÉS.
a grande armée részei 1812 junius 6.-án.
" " " állása 1812 " 23.án.
az orosz seregek fölvonulása 1812 junius 6.-án.
a grande armée előnyomulási vonalai.
Davoust hadosztályainak iránya.
Schwarzenberg menete 1812. junius 22. szeptember 5.-ig.
a grande armée helyzete 1812. julius végen.
az orosz hadak útjai.
Napoleon nagy seregének helyzete 1812. szept. 15.én.

IV.

Haditervek.

Napoleon, hiányos értesülései folytán, teljesen számításon kívül hagyta Tschitschagofnak a törökök ellen harczoló dunamenti seregét, mivel arra számított, hogy támadására a törökök még nagyobb erővel folytatják a háborút; lebecsülte a Tormasóf parancsnosága alá helyezett III. nyugati orosz hadsereget is, a mely szerinte csak Volhynia közbiztonságának fentartására volt alkalmas.[1] Ezek alapján szándéka az volt, hogy míg Jerôme, Raynier és Schwarzenberg által alkotott jobb csoport leköti Bagrationt és Tormasófot, addig az általa vezetett főerő Kownónál meglepőleg átkel a Niemenen, döntő csatára birja Barklayt és elválasztja Bagrationtól.

Az oroszok eleintén meg akarták támadni a francziákat abban a pillanatban, mikor ezek az Oderán átkelnek. Ezt a tervet azonban feladták s akként óhajtották föltartóztatni az ellenséget, hogy míg a nagyobb erők által megtámadott hadsereg visszahúzódik, addig a másik a francziák oldalába és hátába tör. A III. hadseregnek bármely körülmények között is Volhyniát kellett fedeznie. Azonban ez a terv is megváltozott a hadműveletek megindultával, a mennyiben egyesiteni akarták az I. és II. nyugati hadsereget előbb Sweznjaninál, később Drissánál, utóbb pedig Országnál. A mikor azután Smolensk alatt végre egyesültek a seregek, itt sem juttatták döntésre a dolgot a nagyobb erejű francziákkal szemben, hanem visszahúzódtak az ország belsejébe.[2]

Hadműveletek.

A Napoleon vezette grande armée 1812 junius 6-án megindult és *23-án Tilsit, Kownó, Suwalki és Nowogrod vonalában tömörült*, a Reynier vezette VII. hadtest Brockot érte el, Schwarzenberg ellenben Lublin körül laktáborozott.

[1] *M. Bogdanovitsch* i. m. I. köt. 296. l.
[2] *U. o.* 90. és 95. l.

Junius 23-án éjjel Napoleon átkelt a Niemenen, 28-án pedig Wilnát érte el, mivel Barklay Drissa felé visszahúzódott. Amíg Murat lovassága, Oudinot és Ney hadteste nyomon követte az oroszokat, addig Davoust három hadosztálylyal délkelet felé eléje vágott a Wolkowiskről Nikolajewen át Minskre rendelt Bagrationnak. Barklay Drissában sem tartott ki, hanem Witebsk felé elvonult. Erre Napoleon a II. és VI. hadtestet Polockhoz rendelte a Barklay által visszahagyott Wittgenstein ellenében, ő maga pedig Murat lovasságával, a gárdákkal, valamint az I., III. és IV. hadtesttel Glubokoje-Doksziczyn át Witebsk alá nyomult, hogy elvágja Barclayt Moskvától. Julius 25-én és 26-án a franciák visszaverték Barklay előcsapatait, a mire ez Smolensk alá került, hogy itt egyesüljön a Davoust által Mochilewnél is visszaszorított Bagrationnal.

Jerôme, ki a rossz útak miatt csak lanyhán üldözhette a Davoust által szorongatott Bagrationt, julius 10-én ért Nieswiez alá, a hová Reyniert is előre rendelte.

Schwarzenberg junius végén érkezett a Bughoz, julius 10-én pedig Pruzanyban várta a további parancsokat.

Mivel Napoleon a Bagration üldözésére rendelt erőket elégteleneknek találta, julius 17-én Schwarzenberget Minskbe rendelte s helyette Reyniert hagyta vissza a III. orosz hadsereg megfigyelésére és esetleges feltartóztatására.

Julius végén Napoleon seregtestei Polock, Witebsk, Orsza, Nieswiez (Schwarzenberg) *és Pruzany* (Reynier) *vonalában állottak*, az oroszok I. és II. nyugoti hadserege pedig augusztus 3-án Smolensk alatt egyesült.

A Minskbe rendelt osztrák-magyar hadtest julius 30-án ért Nieswiez alá, a hol arról értesült, hogy a Tormasóf vezette III. nyugoti hadsereg Kobrinnál elfogta a főerejével Pruzanynál álló Reynier elővédét. Ez által veszélybe jutottak nemcsak hadtestünk, hanem a grande armée összeköttesési és visszavonulási vonalai is. *E miatt Schwarzenberg önszántából megfordult és segítségére sietett Reyniernek. Ezzel hadtestünk elvált Napoleontól és a hadjárat befejeztéig teljesen önállóan s kikülönítetten hajtotta végre hadműveleteit az oroszok III. nyugoti hadseregével szemben.*

2. sz. VÁZLAT.

A „MAGYAR CSAPATOK AZ 1812 ÉVI HADJÁRATBAN" CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ

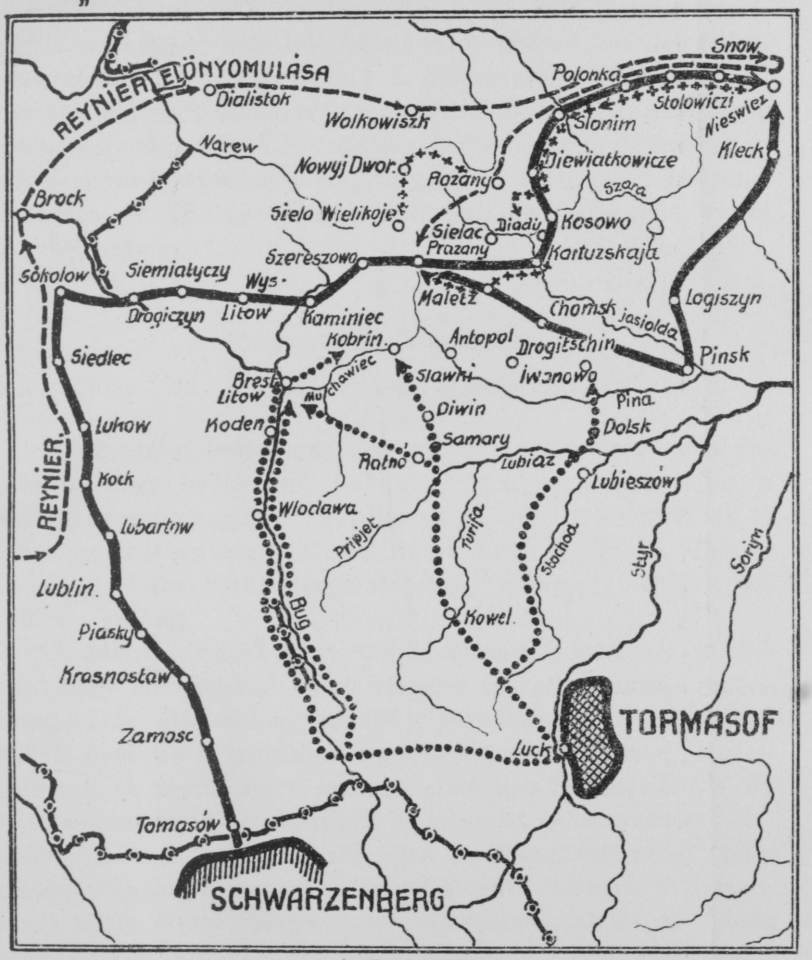

1 : 3.000.000.

0 15 30 60 90 120 150 180 210 km.

MEGJEGYZÉS.

= Schwarzenberg útvonala Niesroiezig

= Tormasof támadása Reynier ellen

= Schwarzenberg és Reynier előnyomulása 1812. aug. elején.

Mivel hadtestünk Lembergből Nieswiezig végrehajtott menete is érdekes eseményeket mutat, erre is ki kell terjeszkednem, vagyis a magyar csapatok tetteit a következő hat fejezetben ismertetem meg az olvasóval: I. Előnyomulás Nieswiezre, II. visszavonulás a Jasioldához és a poddubniei csata, III. Az oroszok üldözése Luckig, IV. A szövetséges hadtestek (Schwarzenberg és Reynier) visszavonulása a Bug mögé, V. A szövetséges hadtestek támadása és VI. Visszavonulás Slonim alá és innen a warsói nagyherczegségbe.[1]

I.

Előnyomulás Nieswiezre.

(Lásd a 2. számú vázlatot.)

1812 junius 9-én kapta Schwarzenberg Napoleon ama parancsát, hogy hadtestével Lublinba vonuljon és biztosítsa a warsói nagyherczegséget.[2] A csapatok junius 10-én indultak el laktáboraikból és miután 13-án Narol, Lubicza, Rudky, Belzec, Uhnów és Rava körül összpontosultak,[3] junius 15-én átlépték Galiczia határát.

A háború okainál és az európai államok helyzeténél említettem, hogy monarchiánk minő válságos helyzetbe jutott a schönbrunni béke után és hogy az 1811. bekövetkezett állami csőddel bukott nemcsak a vagyonos és a középosztály, hanem a szegény ember is. A nélkülözések nyomán ellenséges indulat ütötte fel fejét a monarchia népességének minden rétegében nemcsak Napoleon, hanem Francziaország ellen is. Fokozódott az elégedetlenség, a mikor a monarchia francziabarát politikáját nyilvánosságra hozta és szövetségre lépett Napoleonnal. Az elégedetlenség természetesen átszivárgott a hadseregbe is, melynek minden tagja

[1] A hadműveletekre nézve alapul szolgáltak: Auszug aus dem Operations-Journal des k. k. Auxiliar-Corps *F. A. 1812.* 13—2. és Journal der Tagesbegebenheiten beim Hauptquartier. *F. A. 1812.* 13—1. ad., továbbá *Adolf von Horsetzky:* Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Wien. 1905. 226. l.

[2] *F. A. 1812.* 6—5. és 6—117.

[3] *Marschplan. F. A. 1812.* 6- ad 12/II.

szinte gyűlölte azt az embert, a ki ellen már évtizedeken át harczolt erejének teljes megfeszítésével. Érthető tehát, hogy a mikor hadtestünk megindult, a csapatok — beleértve a tábornokokat és majdnem az összes tiszteket, — nem örömest indultak el a háborúba.[1] Ennélfogva Schwarzenberg szükségesnek látta, hogy csapatait a katona kötelezettségeire figyelmeztesse és junius 14-én Lubiczán a következő lendülettel írott parancsot adta ki.

«Ő Felsége legkegyelmesebb urunk újból fegyverre, vagyis a becsület és dicsőség mezejére szólít. Államainak jólétére irányzott szakadatlan uralkodói gondossága arra indította Ő Felségét, hogy e hadtestnek feladatul oly czélért való küzdelmet adjon, mely közös köztünk és más hatalmak között. Ezek a hatalmak a mi szövetségeseink. Mi velök és nem nekik harczolunk. Mi önmagunknak harczolunk. Ez a kiválasztott hadtest felosztathatatlan marad és egyes-egyedül saját tábornokaira van bízva. Mind a két tekintetben felelős vagyok az uralkodónak, mind a két tekintetben kezese a hadseregnek. Az összes katonai erények legkitünőbbje: *ragaszkodás az uralkodóhoz és hazához*, semmivel sem bizonyítható be jobban e világon, mint a feltétlen odaadással mindazért, mit az uralkodó a körülményekhez képest jónak lát és elhatároz. Mi versenyre kelünk az összes nemzetekkel vitézségben, bátorságban, kitartó türelemben. Minden harczból mindig érdemmel és újult erővel kerültünk ki még ott is, a hol a szövetségesek hűtlensége népeinken mély sebeket ejtett.

[1] *Schwarzenberg* a császárhoz intézett jelentésében többek között ezt mondja: ... A mikor is kedvezőtlen a sereg hangulata a kezdődő háború iránt ... *F. A. 1812.* 6—117.;

továbbá *Schwarzenbergnek* Bellegardhoz, a haditanács elnökéhez 1812 junius 18-án Krasnostawból írt levelének következő része: Minél közelebb jutottunk a warsói nagyherczegség határához, annál inkább meggyőződtem, miszerint a csapatok, a tábornokoktól lefelé, oly ellenszenvvel viseltetnek a készülő háború iránt, hogy az adott körülményekhez képest kénytelen voltam észretéríteni azokat: nevezetesen megóvni az osztrák fegyverek dicsőségét és méltóságát ... *F. A. 1812.* 6—129. (Eredetije a worleki Schwarzenberg levéltárban);

lásd még: *General d. I. Woinowich und Major Veltzé:* 1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen czímű munka I. k. 36. l.

De az uralkodóhoz és hazához való ragaszkodásban fölülmultuk összes kortársainkat s még a szerencsétlenségben is tisztelni voltak kénytelenek bennünket. Ebben az új küzdelemben is, melyet az állam tőlünk követel, ezt a nemzeti erényt új tettekkel, férfias lelkülettel és erős bizalommal uralkodónk iránt be fogjuk igazolni, ki nem hagyja jutalom nélkül a valódi érdemet. Ő Felségét erre minden alkalommal figyelmeztetni, legyen legkellemesebb kötelességem. Meg vagyok győződve, hogy a hadjáratot férfiakkal kezdem, a kik ebben a háborúban is mindent el fognak követni, hogy elérjék uralkodójuk végczélját és így teljes fényében fentartsák az osztrák zászlók régi dicsőségét».[1]

A hadtest vonulását Belzecből Sokolówig a táblázat mutatja.

Nap		Laktáborozási, illetőleg táborozási hely	Megjegyzés
Junius	16.	Tomaszów	Belzectől számítva 258 km. Zechmeister és Frelich dandárai a Búg mentén biztosították a főoszlop menetét. A 20 napi élelmet szállító vonatnak, a főoszloppal egyenlő magasságban Narolon, Josefowón és Bichawán át kellett mennie. Ennek azonban csak kis része jutott előre, a nagyobbik lemaradt a homokos útak rosszasága és a lovak silánysága miatt. A csapatok tehát semmi hasznát sem vették az élelmiczikkeknek, sőt valóságos országos csapást idéztek elő a maradozó és szerteszét oszló kocsik, melyeknek tulajdonosai a legtöbb esetben törvényekbe ütköző cselekményeket követtek el a védtelen lakosságon. (*Ludwig Freiherr von Welden K. k. Feldzeugmeister:* Der Feldzug der Oesterreicher gegen Russland im Jahre 1812. 4. l.)
	17.	Zamosc	
	18.	Krasnostaw	
	19.	Piasky	
	20.	Lublin	
	21.	Pihenő	
	22.	Lubartow	
	23.	Kock	
	24.	Lukow	
	25.	Siedlec	
	26—30.	Pihenő	
Julius	1.	Sokolow	

Bár a hadi viszonyokhoz képest gondot fordítottak az ember s az anyag kimélésére, a két hetes menet többé-kevésbbé megviselte a csapatokat, minthogy szinte elviselhetetlenné vált a nyári rekkenő meleg a homokos vidéken,[2] a mikor pedig éjjeli meneteket rendeltek el, sok baj és surlódás keletkezett.[3] Kevés nyugalmat adott a rossz szállások miatti örökös táborozás. Itt-

[1] *F. A. 1812.* 13- ad 2. d.

[2] Johann Friedrich Novák i. m. 194. l.

[3] A csapatok éjjeli 9, 11, 12, 2 és 3 órakor indultak el laktáborukból. *F. A. 1812.* 6—70. és 72.

ott vizet sem kaphattak a csapatok.[1] Betetőzte e bajokat az élelmiczikkek hiánya, mivel a 20 napi élelmet szállító vonat lemaradt, a bevásárlás és harácsolás pedig kevés eredménynyel járt a már előbb átvonult katonaság zsarolása következtében.[2]

Julius 2-án a Mohr és Frelich tábornok által vezetett elővéd, másnap pedig egész hadtestünk Drogiczynnél három hadihídon átkelt a Bugon és megkezdette az ellenségeskedéseket. 5-én az elővéd éle Pruzanyig jutott, a Suden ezredes parancsnoksága alá helyezett különítmény (5. vadász-zászlóalj és a *Kienmayer huszárezred* 2 százada) Brest-Litowsk felé vonult, a főcsapat Siemiatyczyben és ennek környékén laktáborozott. 6-án a hadtest zöme Wysoko-Litowskban és Riasnóban összpontosult, Frelich Pruzanyba, Suden ezredes különítménye pedig Brest-Litowskba ért. Suden csapatai voltak az elsők, melyek összemérték fegyvereiket az ellenséggel. A *Kienmayer huszárok* Brest-Litowskban összecsaptak az orosz őrséggel, elfogtak 10 katonát és zsákmányul ejtettek némi podgyászt. Suden járőrei még e napon Kobrinig jutottak.

Julius 7-én a Lesna vonalán Kaminiecznél ütöttek táborokat a seregtestek,[3] a hol egy napi pihenőt tartottak.

Julius 9-én Szereszowo, 10-én gedig Pruzany alatt állott hadtestünk, a hol őrállásokkal biztosította magát a következőképen:

Zechmeister dandára *Kobrinban*, mely összeköttetést létesített a Brest-Litowskban álló Suden ezredessel és megfigyelte az orosz III. hadsereg elővédét; Frelich dandára *Maletz* alá vonult és Pinsk felé figyelt azzal a feladattal, hogy ha szerét teheti, rohanja meg a környékbeli orosz őrségeket és ejtse zsákmányul a helységekben telepített élelmezési raktárakat; Mohr *Sielo-Wielikojeből* Rózanyon át fölkerestette járóőreivel Reynier hadtestét és még Slonimig is küldötte portyázó különitményeit; a Pflacher és Mayer dandárok, nemkülönben Bianchi és Frimont hadosztályai *Pruzanyban* összpontosultak.[4]

[1] *F. A. 1812.* 6—68.

[2] *Johann Friedrich Novák* i. m. 193. l.

[3] Marschbefehl auf den 7. Juli 1812. *F. A. 1812.* 7—50.

[4] Marschordnung auf den 9. und 10. Juli 1812. *F. A. 1812.* 7—69.

Ebben a minden oldalról védett állásban maradtak a csapatok julius 19-ig, a melyből egyrészt könnyen csatlakozhattak a grande armée jobb szárnyán mozgó seregtestekhez, másrészt megvédhették a warsói nagyherczegséget az oroszok esetleges betörései ellen. Ez alatt huszár hírszerző járőreink és különítményeink fényesen oldották meg a nekik kijutó feladatokat. Fölvilágositást szereztek az ellenségről s a terep minőségéről és pedig részint közvetlenül, részint közvetve kémek és polgári egyének útján.[1] Hagyományos támadó szellemtől áthatott huszárjaink messze elszáguldottak, meglepték, fölverték és szétugrasztották az ellenséges őrsöket és több millió rubel értékű hadi- és élelmiczikkeket zsákmányoltak.[2]

*

A Suden ezredes különítményéhez beosztott *Braqueville kapitányt két szakasz Kienmayer huszárral* azzal a parancscsal küldötték ki a Bug mentén Wlodawáig, hogy a hidak építéséhez alkalmas összes anyagot vagy úsztassa le Brestig, vagy tegye hasznavehetetlenné. Azután, ha lehet, keljen át valahol a Bugon és hirek szerzése végett fogjon el pár ellenséges katonát. Braqueville Wlodawáig lovagolt, éjjel két óra körül lengyel parasztok és határőrök segitsége mellett átment a folyón és észrevétlenül megrohanván az itt álló 20 főnyi kozák őrséget, tisztjüket, altisztjüket és 10 emberüket lovastúl elfogta, a többit pedig megszalasztotta. A sikerült fogás után a félszázad Wlodawába visszatért s a mig hat huszár a foglyokkal Brest felé elindult, addig a többi falatozáshoz látott, a lengyel pénzügyőri felvigyázó pedig többed magával csónakra kapott, átevezett a folyón, hogy elfogja az orosz tisztviselőket. Nemsokára, hogy a felvigyázó partraszállott, 50 kozák robogott elő, kik részint a csónakon, részint úszva átjöttek és rátámadtak gondtalanul és a mi nagy hiba volt, óvatlanul megfelelő biztositás nélkül időző huszárjainkra. Dühödt

[1] *F. A. 1812.* 7—5. és 117.

[2] Lásd a cs. és kir. földr. int. által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térképek 42—52 Kobrin, 42—53 Wolkowisk, 43—52 Drogiczyn, 43—53 Slonim és 44—52 Pinsk lapjait.

harcz kerekedett, a huszárok közül egy elesett, egy elfogatott, kettő pedig megsebesült, de Braqueville és Giesbach főhadnagy oly ügyesen vezette a csapatot, hogy az ellenség elől kitérve, foglyaikat magukkal hozhatták.[1]

Az oroszok hamarosan visszaadták a kölcsönt, mivel julius 17-én a Kodennél álló *Kienmayer huszároknak* megint óvatlanul álló őrségéből hat embert elfogtak.[2]

Grasser Kienmayer huszárezredbeli kapitányt Zechmeister tábornok Kobrinből azzal a feladattal küldötte ki Diwin felé, hogy szerezzen híreket az oroszok állásáról. Már Slawkinál 20 ellenséges huszár és 20 kozák állotta útját. Grasser neki rugtatott, egy kozákot levágtak, többet megsebesítettek, kettőt pedig elfogtak. A mint azonban üldöző huszárjaink a lipowai csárdához értek, oly nagy erejű ellenséges lovas csapatra bukkantak, hogy vissza kellett fordulniok. A visszavonulás veszteség nélkül ment végbe.[3]

Merész és fényes eredménynyel járó rajtaütéseket hajtottak végre az *1. huszárezred különítményei.*

Hireket kaptak[4] ugyanis, hogy az oroszok el akarják szállíttatni az Iwanowóban és Pinskben fölhalmozott élelmiczikkeket. *Kostyán kapitány* lóra ültette legényeit és julius 11-én reggel 7 órakor Iwanowóba bevonult a nélkül, hogy ellenségre bukkant volna. Mivel a lakosság már előzőleg elfogta és vasraverten Kobrinba szállíttatta az orosz őröket, Kostyán hatalmába esett: 1652 garnec (gabonamérték = 3·27 liter) kétszersült, 122 garnec liszt, 113 garnec pohánka, 86 garnec zab, 5000 mázsa széna, 5500 drb zsák és 1 mérleg súlyokkal együtt. Egy pinski nemes, ki Iwanowóban már várta a miéink megérkezését, megsúgta Kostyánnak, hogy kivéve pár beteg és lábbadozó katonát, az oroszok odahagyták Pinsket s hogy oda julius 10-én egy 70,000 rubellel teli hadipénztárt hoztak az északon működő seregek számára.

[1] Suden ezredes jelentése julius 15-ről. *F. A. 1812.* 7- ad 117. és az esemény véletlen szemtanújának Krasitzky hadnagy Schwarzenberg futártisztjének julius 13. kelt jelentése. *F. A. 1812.* 7- ad 117. a.

[2] *F. A. 1812.* 7—146.

[3] *Zechmeister* jelentése julius 11-ről. *F. A. 1812.* 7—87.

[4] *F. A. 1812.* 7—85.

Mint a hogy Kostyán julius 11-én Iwanowóban Frelich tábornokhoz intézett jelentésében [1] mondja: jónak találtam *Pickl kapitányt Mocsári főhadnaggyal*, 4 altiszttel és 40 jól lovasított válogatott huszárral Pinskbe küldeni azzal a parancscsal, miszerint még ma éjjel azon legyenek, hogy hatalmukba kerítsék a hadipénztárt s a raktárakat! Pickl 12-én délben ért Pinsk alá, megtámadta s el is fogta az orosz tisztviselőket és azokat a katonákat, kik az élemiczikkek behajózásán fáradoztak. Zsákmányul esett: 4760 mázsa liszt, 1626 mázsa dara, 7633 mázsa zab, 737 mázsa kétszersült, 8500 garnec pálinka, 650,000 drb só, 60 szekér lovakkal, kocsisokkal együtt. Az élelmiczikkek értékét a lakosság *2 millió rubelre becsülte!* A míg a legénység egy része a raktárak körül őrködött, addig egy huszár — kinek nevét sajnos nem jegyezték föl, — a városból kilovagolt és elcsípte azt a kocsit, melyen egy orosz hadnagy vitte a hadipénztárt, a melyben ugyan nem 70,000 rubel, de még mindig elég tekintélyes összeg, *vagyis 27,199 rubel értékű papirpénz és 3959 rubel értékű ezüstpénz volt.* Ezenkívül utolértek a huszárok egy orosz futártisztet is, ki ugyan elmenekült, de elveszítette fontos iratokkal teli tárczáját.[2] Frelich tábornok kérésére Schwarzenberg megelégedésének méltó kifejezéséül a zsákmányul esett ezüstpénzt a rajtaütést végrehajtó csapatnak adományozta.[3]

A nagy értékű zsákmány biztosítása végett Kostyán kapitány is Pinskbe vonult.[4] A megerősödött őrség nem csupán Pinsk környékét tisztította meg az ellenségtől, hanem messze földre elkalandozott. Tudomásul esett, hogy kozákok Dawidgorodoknál (Pinsktől keletre 75 km-nyire a Goryn mellett) átkeltek a Pripiatjon s a grande armée oldalába törni készülnek. Erre Kostyán

[1] *F. A. 1812.* 7—88.

[2] *F, A. 1812.* 7—103.

[3] *Schwarzenberg* Frelichhez intézett parancsában ezeket mondja: Ép most kaptam meg a pinski vállalatra vonatkozó jelentését. Tudassa teljes megelégedésemet Pickel kapitánynyal és bár a zsákmányolt hadipénztárak a kincstár tulajdonát alkotják, mégis a vállalatot véghezvitt csapatnak adom a 3959 ezüst rubelt annak magaviselete feletti megelégedésem bizonyságául... *F. A. 1812.* 7—104.

[4] *F. A. 1812.* 7—103.

kapitány *Castiglione Henrik gróf főhadnagyot* egy tizedessel és 12 huszárral Dawidgorodok felé küldötte. Castiglione kissé messze merészkedett, mivel Mozyrig (Pinsktől keletre 200 km-nyire) ment, a hol rátámadt a 2 tiszt vezetése alatt álló 45 orosz lovasra és ezeket nemcsak Wubieczeig üldözte, hanem a segítségül jövő csapatból is 8 embert levágott, hatot pedig elfogott.[1] Maga Castiglione is veszedelemben forgott, mivel megsebesült, lováról lebukott s a kozákok által körülvétetett. Életét *Benkovics János tizedes* mentette meg, ki tettének megjutalmazásául az arany vitézségi érmet kapta.[2]

A Mohr tábornok különítményéhez tartozó *Hessen-Homburg huszárok* július 16-ikán Logiszynnél egy 198 födött kocsiból álló szállítmányt fogtak el, melyen 732 garnec liszt, 104 garnec pohánka és 404 garnec kétszersült volt.[3] Július 20-án *Dobál István ugyanazon ezredbeli tizedes* tűnt ki. Megtudták ugyanis, hogy az oroszok Koshan-Gorodokban és Lachwában (Pinsktől keletre 70 kmnyire) fosztogatják a lakosságot. Az ellenük küldött Petrovics hadnagy említett tizedest hét lovassal Lachwára küldötte. A tizedes 20-án éjjel — a mikor azt hallotta, hogy ellenséges csapat mutatkozott Dawidgorodoknál — lóra kapott huszárjaival, lecsapott a mintegy 30 emberből álló kozákcsapatra és miután belőlük négyet fölkonczoltak, hetet pedig elfogtak, elvettek tőlük 25 darab ökröt; sőt foglyul ejtvén a dawidgorodoki raktárnokot öt katonájával együtt, lefoglaltak 6000 garnec lisztet és főzeléket, a mit ép fölgyujtani készültek az oroszok.[4]

Pauliny Mihály 1. huszárezredbeli kapitány július 11-én Chomskot szállotta meg századával és minden olyast lefoglalt, mi hadteste számára hasznavehetőnek bizonyult. A sok holmi között szerepelt 13 csomó fehér és 10 csomó kék szövet is; sőt a zabierzi posztógyár 80 csomó sötétzöld szövetét is zsákmányul ejtette.[5] Július 16-án ugyancsak Pauliny verette vissza a H. H.

[1] *F. A. 1812.* 7—141.
[2] Generalbefehl *F. A. 1812.* 13—9.
[3] *F. A. 1812.* 7. ad. 134.
[4] *F. A. 1812.* 7—208.
[5] *F. A. 1812.* 7—92.

Kuzieliczynnél (Iwanowótól délre a Dnieper-Bug-csatorna mellett), Dolsknál, Lubiaznál és Lubieszównál rabló orosz dragonyosokat. A fosztogatók előzésére kiküldött két tiszt és 30 huszár nem juthatott előre, mivel az oroszok lebontották a folyóvizeken és mocsarakon átvezető hidakat. Erre Pauliny *Modray kapitányt* küldötte ki ugyanazzal a lovascsapattal, egy szakasz gyalogsággal és pár utász katonával. A huszárok átusztattak két tavon és a Pina vizén, megrohanták a lubiazi őrséget, elfogtak belőle egy tisztet és 13 embert. A megmenekült orosz lovasok századukhoz vágtattak és ép akkor érkeztek vissza 30 társukkal, mikor a huszárok sebesült kapitányuk bekötözésével foglalatoskodtak. Bár Forgách hadnagy a huszárok egy részével elszántan szembeszállott az ellenséggel, visszaveretett, úgy hogy veszedelembe jutott a sebesült Modray kapitány is. Ekkor *Márton Mihály és Kmety Pál közvitézek* ugrattak neki a támadóknak. Márton levágta a vezénylő dragonyos tisztet, Kmety a többi nekibátorodott huszárral pedig megszalasztotta az ellenséget, miután még ötöt elfogtak közülök. A mieink közül egy elesett, három huszár pedig összevissza vagdaltan súlyosan megsebesült.[1] Márton huszárt az ezüst éremmel tüntették ki, Kmety pedig 6 darab aranyat kapott.[2] Frehlich 1812 július 19-én kelt jelentésében a következőket írja Schwarzenbergnek: Modray kapitány és Forgách hadnagy, nemkülönben a csapat, valóban rászolgál Herczegséged dicséretére, mivel számításba véve a körülményeket, felette bátran verekedtek.[3]

A hadműveletek legelején vázolt eseményekből kitűnik, hogy július 15-én kisiklott a francziák kezéből az orosz II. nyugati hadsereg is. Az ennek üldözésére rendelt erőket Napoleon elégteleneknek tartván,[4] július 17-én Schwarzenberget Nieswiezre rendelte az innen előnyomuló hadtesteihez (V. és VIII. gyalog,

[1] *F. A. 1812.* 7—161. és 168.

[2] Generalbefehl. *F, A. 1812.* 13—9.

[3] *F. A. 1812.* 7—169.

[4] *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 296. l. ellenben azt mondja, hogy Napoleon az osztrákok iránti bizalmatlanságból rendelte magához Schwarzenberget (*Thiers.* Histoire de Consulat et de l'Empire. XIV. Edit. de Brux. 203. l.).

valamint IV. lovas hadtest), a Reynier gróf hadosztálytábornok vezette VII. és aránylag gyenge hadtestét [1] pedig Schwarzenberg helyébe a Muchawiec vonalához Kobrinba küldötte. Napoleon ugyanis hiányos értesülései alapján [2] nem hihette, hogy az oroszok III. nyugati hadserege támadni merészel akkor, mikor a másik kettő visszavonult az ország belsejébe.

Mivel az osztrák-magyar csapatok élelmezése nehézségekbe ütközött s hogy a Pinskben zsákmányolt czikkeket értékesíthessek, Schwarzenberg két részre osztotta seregét. A Frimont vezérlete alá helyezett Frelich és Trautenberg csapatait Pinsken és Logiszynen, a többit ellenben saját parancsnoksága alatt Slonimon át indította útnak Nieswiez felé. A főcsapat utóvédét a Suden ezredes vezette 2 zászlóalj gyalogság és 1 osztály huszár alkotta. Frimont oszlopához beosztatott 178 katonai jármű és 600 parasztszekér, hogy magával hozhassa a Pinskben fölhalmozott élelmiczikkek egy részét. Reynier beérkezéséig visszamaradtak: *Kobrinnál* Zechmeister dandára, *Brest-Litowskban* egy százados 60 lovassal.[3]

A Schwarzenberg vezette főoszlop 20-án Kartuzskaja-Berezába, másnap Kosowóba, harmadnap Dietwiatkowiczába, 23-án pedig Slonimba ért, a hol egynapi pihenőt tartott, — azután Polonkán, Stolowiczén, Snówon át csapatainak egy részével már július 27-én, Bianchi altábornagy és Mayer tábornok pedig 28-án ért Nieswiez alá (kilencz nap alatt 200 km).[4]

Frimont 19-én indult, 22-én Pinskbe ért és miután a szászok fölváltották, Ploskinón, Klecken át vonult Nieswiez alá

[1] Lecoq és Gutschmidt altb. vezette hadosztályok egyenként 9 zlj., Funk altb. 16 lovas századdal és 50 ágyúval, összesen 17,000 ember. *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 443—444. l.

[2] Napoleon Glubokojeből 1812. VII 22. Berthierhez intézett levelében ezeket írja: Írja meg Reyniernek, hogy Tormasóf hadteste nem akadályozhatja meg előnyomulásában, mivel ez a harmadik zászlóaljak csőcselékéből és gyakorlatlan újonczokból áll, melyek csakis a közrend és biztonság fenntartására alkalmasak . . . a krimi félszigetről állítólag előnyomuló erők számításba sem jönnek . . . *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 296. l. megjegyzése (*Chambray.* Histoire de l'expedition de Russie I. 209. l.).

[3] *F. A. 1812.* 7—149., 151., 154. és 238.

[4] *F. A. 1812.* 7—182., —194. és —203.

(260 km), magával hozván 1174 kocsin az egész hadtest számára 20 napi élelmet.[1]

Július 29-én az egész hadtest Nieswiez körül összpontosult, kivévén: Mohr tábornokot, ki Tunkowiczénél, Frelich pedig Klecknél állott.

Nehézségek a csapatok élelmezése körül.[2] A Napoleonnal kötött szerződés katonai vonatkozású pontozatainak felsorolásánál megemlítettem, hogy hadtestünk élelmezése az ellenséges országban ugyanazon módon — vagyis harácsolás útján — volt tervbe véve, mint a grande armée seregtesteié. A polgári kocsikon szállított 20 napi élelmi készletet csak az esetben volt szabad felhasználni, ha Oroszországban csütörtököt mond a harácsolás. Ámde már a menet első napjaiban baj támadt annak az elvnek végrehajtása körül, hogy a háború szükségleteit a hadszínhelyen kell beszerezni, mivel a Jerôme és Reynier csapatai által kizsarolt lakosságnál alig akadt élelem, a 20 napi tartalék eleséget szállító vonat pedig elmaradt, sőt el is fogyasztotta az általa szállított czikkeket, mivel személyzete és igavonó állatai sem kaptak elegendő élelmet. Ennek következtében hadtestünk már a hadjárat legelején ínséget szenvedett annál is inkább, mert a lakosság nem valami barátságosan fogadta a jövevényeket, a legtöbb helyen pedig még a hatóságok is megtagadták a közbenjárást. Még súlyosabbá váltak az állapotok Oroszországban, a hol elrejtették az élelmiczikkeket, elhajtották a marhát, a közigazgatási tisztviselők pedig elhagyták hivatalaikat. Ily körülmények természetes következménye az volt, hogy a nélkülözést szenvedő csapatok erőszakhoz nyultak, a mi sok esetben elfajult és veszélyessé vált a csapatok fegyelmére nézve is.

Schwarzenberg, hogy beszüntesse a kihágásokat s hogy czélszerűen megállapított eljárással biztosítsa a csapatok szük-

[1] *F. A. 1812.* 7—205. *Frimont jelentésében ezeket mondja a 39. magyar gyalogezredre nézve:* A hosszú menet fáradalmát legott elfeledték és a Duka ezred 1. zászlóalja, a mely 22-én nagy melegben és homokos talajon 9 mérföldet tett meg, maradozók nélkül emelkedett hangulatban volt . . .

[2] *Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs.* Jahrgang 1884. I. k.: Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps stb. czímű közlemény 44—48. l.

ségleteit, szabályozta a harácsolás körüli eljárást: minden hadosztályhoz egy polgári biztost és egy katonai élelmezésügyi tisztviselőt rendelt, a legszigorúbb büntetés terhe alatt betiltotta az önkényes harácsolást, megállapította a katonák napi élelmi adagját, a minek megfelelőleg rendszerint 1—4 napra szükséges czikkeket volt szabad összehordatni; nagyobb mennyiséget csak kivételes esetekben, nevezetesen akkor gyüjthettek össze, ha fölösleges mennyiségben találtak élelmiczikkeket. A gyalogezredek két napra való húst és négy napra elegendő kenyeret vittek magukkal eleségkocsijaikon (zászlóaljanként 5; a főzőüstöket lovak vitték), a mit csakis legvégső szükség esetén és felényire szorított adagban szolgáltathattak ki a legénységnek.

Szigorú rendszabályokat alkottak a markotányosok számára is, a kik hihetetlen magas árakat követeltek.

Hogy a tisztek megfelelő és elegendő élelemhez jussanak, hogy az előljárók megismerjék alárendeltjeiket és hogy azok tisztikaruk szellemére is befolyást gyakorolhassanak, Schwarzenberg elrendelte, miszerint naponként minden dandárparancsnokság 12, minden ezred 10, a horvát és vadászzászlóaljak pedig 5 tiszt ellátásához szükséges annyi élelmiczikket kapjanak, a melyekből legalább is levest, marhahúst, főzeléket és sültet készíttethetnek; bor helyett sört vagy pálinkát harácsoltak. A főtisztek mindegyike paripát és málhásállatot tarthatott, melyeknek ellátásáról azonban a kincstár gondoskodott; kocsit azonban senki sem tarthatott.

Az alárendeltekről való eme kiváló gondoskodás azonban kevés eredménynyel járt, mivel ha sikerült is előteremteni elegendő élelmet, ezt csak nagy nehezen, a legtöbb esetben pedig egyáltalában nem szállíthatták a csapatok után az utak rossz-sága miatt.

II.

A) Visszavonulás a Jasioldához.

A Volhyniából északra vezető fő útvonalaknak (Luck—Pinsk—Minsk és Luck—Bresk—Litowsk—Slonim) megszállására rendelt Reynier gyenge volt ahhoz, hogy megfelelőleg elzárja

Tormasóf közeledési vonalait. Pinskbe csak egy század lovas jutott, Brest-Litowskot pedig csupán 80 dzsidás tartotta, a Klengel tábornok vezette és 4 zászlóaljból, kevés lovasságból s 8 ágyúból, összesen 3000 emberből álló előréd Kobrinban állott, a hadtest zöme pedig Kartuszkaja-Bereza körül laktáborozott.

A Lucknál összpontosított III. nyugati orosz hadsereg erejét a táblázat mutatja.

Hadtest-parancsnok	Hadosztály, dandár vagy csapattest	Zászló-alj	Lovas-század	Kozák-ezred	Tüzér-század
Kamenszkij gr. gyal. táb.	18. gyalog hadosztály	12	—	—	3
	gránátos dandár	6	—	—	—
	Pawlograd huszárezred	—	8	—	1
Markof altáb.	15. gyalog hadosztály	12	—	—	—
	9. « «	12	—	—	7
	Alexandrin huszárezred	—	8	—	—
Sacken br. altáb.	36. gyalog hadosztály	12	—	—	—
	11. lovas «	—	16	—	2
	Lubno huszárezred	—	8	—	—
Lambert gr. tábornok lovas hadteste	Berdjejef dandár	—	8	—	—
	Chruschtschef dandár	—	8	—	—
	Knoring tatár dzsidás ezrede	—	8	—	—
	Taganrog, Wladimir és Serpuchow dragonyos ezredek	—	12	—	—
	Kozákok	—	—	9	—
	Tüzértartalék, 1 század hidász és 1 század utász	—	—	—	3
	Összesen	54	76	9	16

vagyis 46,000 ember és 164 ágyú. (*M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 103—105. l.)

Tormasóf nagyon is jól értesült a Muchawiec vonalán végbement változásokról és tekintettel a czár parancsára, elérkezettnek látta a pillanatot, hogy hátukba törjön a francziáknak. E végből július első felében Sackent 6 zászlóaljjal és 12 lovas századdal Saslawnál és Staro-Konstantinownál (Lucktól dél-

keletre, lásd az 1. sz. vázlatot) hagyta, 6 zászlóaljat Ertel tábornok Mozyrnál álló hadtestének megerősítésére küldött, Chruschtschef tábornokot 8 lovas századdal és 2 kozákezreddel a warsói nagyherczegség határainak elzárására rendelte, *a megmaradt 42 zászlóaljat, 56 lovasszázadot, 7 kozákezredet s a tüzérséget* pedig a következőképen indította el Reynier megtámadására (l. a 2. sz. vázlatot):

az ellenség figyelmének elterelésére Melissino tábornok alatt *Iwanowora* és *Pinskre* 1 vadászezredet, 2 gránátos zászlóaljat, 1 dragonyosezredet és 3 huszárszázadot,

a főoszlopot *Ratnón és Diwinen át Kobrinba*, melynek elővédét alkotta Tschaplitz tábornok alatt 1 vadászezred, 1½ huszárezred és 1 kozákezred,

Brest-Litowsk megrohanására: Lambert gróf tábornokot (4 zászlóalj, 16 lovas század, 3 kozákezred és 6 ágyú) a Bug mindkét partján és Schtscherbatof herczeget (6 zászlóalj, 8 huszárszázad és 24 ágyú) Ratnón és Mokranyon át.

A Lambert és Schtscherbatof által vezetett részeknek Brest-Litowsk elfoglalása után Kobrinba kellett vonulniok a főoszlop támogatására.

Melissino tényleg magára vonta Reynier figyelmét s a míg ez Chomskon át annak feltartóztatására indult, addig Lambert és Schtscherbatof hatalmába ejtette Brestet, majd a főoszloppal együtt bekerítették és elfogták a Kobrinnál álló Klengelt 77 tisztjével és 2382 emberével. Az Antopol alá sietö és Schwarzenbergtől tíznapi menetre levő Reynier 14,000 emberével szerencséjére észrevette a veszedelmet, még idejekorán kiszabadult a csapdából és zavartalanul vonult vissza Slonim felé, mivel Tormasóf csapatainak élelmezése miatt s a mocsarakban elakadt vonatának beérkezéséig megállani volt kénytelen.[1]

Schwarzenberg július 30-án és pedig épen akkor értesült a kobrini szerencsétlenségről, mikor Napoleon parancsának, valamint a Bagration üldözésére rendelt franczia hadtestek parancsnokai sürgetésének engedve már kiadta intézkedéseit Minskbe való vonulásához. Azonban mivel legott észrevette a veszedel-

[1] *M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 294—304. l.

met s belátta, hogy Reynier gyenge hadteste a támadók nagy erejét meg nem állíthatja,[1] — a minek következtében ezek könnyű szerrel hatalmukba ejthetik Grodnót, sőt Wilnát is, vagyis a grande armée hadműveleti vonalait, a mi kiszámíthatatlan következményekkel járt volna — önszántából azonnal megfordult s július 31-én már Snowon ütötte fel táborát, előbb azonban Kinsky ezredest 3 gyalog századdal és 100 lovassal Nieswiezben visszahagyta a Pinsk felé vezető út megfigyelésére s a grande armée-val való összeköttetés fenntartására.

Augusztus 1-én Stolowiczét, másnap Polonkát, harmadnap pedig Slonimot érték el csapataink, a hová Reynier is beérkezett. 4-én Trautenberg hadosztálya Miezewiczére, a zöm pedig Diewiatkowiczére ért. Mivel hírét vették, hogy az ellenséges elővéd Rózanynál áll, a portyázásairól már híres *Pauliny Mihály 1. huszárezredbeli kapitányt* oda küldötték, hogy szerezzen biztos híreket az oroszok állásáról. Pauliny éjjeli 11 órakor indult meg és kétfelől óhajtott betörni Rózanyba. Mivel azonban a majdnem 1000 emberből álló orosz lovasság Rózany mögött harczrakészen állott, tovább nem mehetett és visszavonult.[2]

5-én este hadtestünk Rózanyba ért (6 nap alatt 130 km), a hol másnap pihenőt adtak a kifáradt csapatoknak, kivévén Trautenberg hadosztályát, melynek Suden ezredes vezette elővéde megszállotta a sieleczi utat, Mohr tábornok pedig hatalmába ejtette a kartuzskaja-berezai szorost.[3] Ugyane napon vette át Schwarzenberg Napoleon rendelkezése folytán mind a két hadtest feletti parancsnokságot és pedig ama feladattal, hogy támadja meg Tormasófot és űzze vissza Volhyniába.

A két vezér abban egyezett meg, hogy a mi seregtesteink Sielecen és Kartuzskaja-Berezán, a szászok ellenben Zelwán és Nowyj-Dworon át támadják meg a Malecznél és Pruzanynál álló oroszokat. Ennek következtében augusztus 7-én útnak indíttattak: Trautenberg *Sielecre*, Siegenthal, Bianchi és Frimont

[1] *Schwarzenberg* jelentése a császárhoz. *F. A. 1812.* 7—238.
[2] *Pauliny* jelentése. *F. A. 1812.* 8—19.
[3] *F. A. 1812.* 8—33. és 36.

pedig *Kartuzskaja-Berezába.*[1] Mohr tábornok a Die Ligne (30.) gyalogezred két zászlóaljával, a Hessen-Homburg huszárokkal és egy háromfontos üteggel egyelőre *Diadynál* állva maradt,

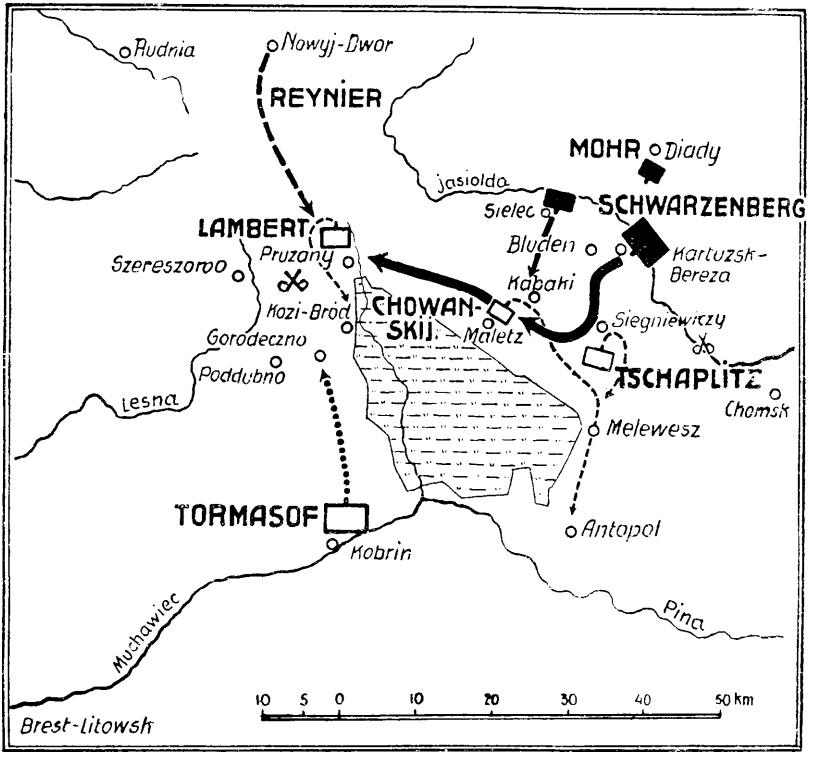

hogy biztosítsa raktárainkat, valamint a Jasiolda átjáróit és hogy a Nieswiezben visszahagyott Kinsky ezredes különítményének közvetítésével tartsa fönn az összeköttetést a grande armée-val.

[1] Augusztus 7-én éjjel a majdnem tisztán magyar zászlóaljakból alakított Bianchi hadosztály a diadyi erdőségekben táborozott. Alig ütötték fel a táborokat a csapatok, a szúnyogok milliárdjai rajzották körül őket. A tábortüzek egy ideig távol tartották a vérszopókat, de hajnalfelé, mikor az álom elnyomta a kifáradt legénységet, a tábortüzek pedig kialudtak, a szúnyogok annyira összecsípték a katonákat, hogy reggelre legtöbbnek feje megdagadt a fölismerhetetlenségig. *Welden:* Der Feldzug der österreicher stb. cz. m. 25. l.

Mohr kikülönítése következtében hadtestünk hadrendje is megváltozott az alábbiak szerint.[1]

Bal	Közép oszlop	Jobb
Siegenthal altáb.	Bianchi altáb.	Trautenberg altáb.
Mayer táb.	Lilienberg táb.	Suden ezredes
4 zászlóalj gyalogság (osztrák ezredek) 7. vadász-zászlóalj	*48. magy. gyalog-ezr.* *19.* « «	5. vadász-zászlóalj Határőr zászlóalj
Frelich táb.	Hessen-Homburg táb.	Pflacher táb.
1. huszárezred *6. (Blankenstein) huszárezred*	*33. magy. gyalog-ezr.* *2.* « «	Beaulieu gyalogság *39. magy. gyalog-ezr.*
	Lichtenstein táb.	
1 három fontos és 1 lovagló üteg	gránátos zászlóaljak *32. magy. gyalog-ezr.* *34.* « « 1 hat fontos üteg	1 hat fontos üteg
Frimont altábornagy lovas hadosztálya		
Zechmeister táb. dandára		Wrede táb. dandára
O'Reilly és Hohenzollern chevaulegersek 1 lovagló üteg		Riesch és Levehner dragonyosok *Kienmayer huszárok*
Wachtenburg tábornok tüzér-dandára: 5 üteg.		

Schwarzenberg közeledésére Tormasóf is megváltoztatta seregtesteinek helyzetét, vagyis az ellenfelek így állottak augusztus 7-én (lasd a rajzot az előző oldalon)

osztrákok és *magyarok:* Siegenthal, Bianchi és Frimont

[1] Ordre de Bataille *F. A. 1812.* 8—41.

hadosztályai Kartuzskaja-Berezánál, Trautenberg Sielecnél Mohr különítménye Diadynál, — *szászok* menetben Nowyj-Dwor felé;

oroszok: Lambert gróf Pruzanynál, Chowanskij 4 zászlóaljjal és 2 század tüzérrel Maletznél, Tschaplitz 8 zászlóaljjal, 12 lovas századdal, 4 kozákezreddel és 3 század tüzérrel Siegniewiczynél, Tormasóf a zömmel Kobrinnál, Melissino 1 vadászezreddel, 2 gránátos zászlóaljjal, 1 dragonyos ezreddel és 3 század huszárral Pinsknél; nagyobb erejű felderítő és portyázó különítmények Bialistok és Warsó felé nyomultak.[1]

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Lambert 40 km-nyire állott Kobrintól és hogy a Maletznél és a Siegniewiczy körül álló részek a Tormasófnak Kobrinnál táborozó zöme között, Pruzanytól Antopol—Melewesz vonaláig egy 30 km hosszú és 15 km széles járhatatlan mocsárvidék terült el. Utóbbiak tehát teljesen magukra hagyattak, mert csakis az antopol—meleweszi 60 km kerülő úton kaphattak segítséget vagy vonulhattak vissza a főseregheż. Ez a körülmény később nagy szerepet játszott a poddubniei csatában, a mennyiben a Melewesz és Antopol felé visszavert orosz csapatok nem juthattak el augusztus 12-ére Poddubnie alá.

Augusztus 8-án Frelich huszárjai Bludennél (Kartuzskaja-Berezától délnyugatra) összetűztek mintegy 2000 ellenséges lovassal. A nagyobb erő ellenére Frelich támadásra rendelte harczi vágytól áthatott huszárjait, kik tisztjeik vezetése alatt kitünő vitézséggel Siegniewiczy (Bludentől délre) alá vetették vissza ellenfeleiket. Mivel Siegniewiczyhez Chowanskij gyalogsága és tüzérsége is fölvonult, Siegenthal és Frimont hadosztályai is harczhoz fejlődtek. Siegenthal kelet felől előnyomuló csapatainak azonban a mocsarak miatt akkora kerülőt kellett tenniök, hogy nem érkezhettek be kellő időben a csata terére. Türelmét vesztett lovasságunk rátámadt az oroszokra és heves gyalogsági és tüzérségi kartácstűzben két órán át viaskodott, a míg végre kiverte állásából és a városból is az oroszokat.[2] Az 1. huszár-

[1] *M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 304—306. l.

[2] *Frelich* jelentésében többek között ezeket mondja: Az 1. huszárezred e négy századának tisztjei és legénysége rendkívüli vitézséggel har-

ezred története szerint Schwarzenberg is szemtanuja volt az ütközet ama részének, a mikor *Horváth báró ezredes*, az 1. huszárezred parancsnoka, az 5. század élére ugratott és tüzes szavakkal harczba hívta legényeit, mondván: *most is oly vitézek legyetek, mint a mikor megszereztétek számomra a Mária Terézia-rendet!*[1]

A győzelem ára nagy volt, mivel egy kozák golyója szétroncsolta Horváth ezredes bal kezefejét, azután pedig oly súlyosan megsértette altestét és hátgerinczét, hogy a vitéz katona babér helyett sírt lelt a harcz mezején.[2]

Hősi halált halt még *Bucsek József 2. századbeli főhadnagy is*. Századát az oroszok visszavetették, ő valahogy lemaradt és az ellenséges lovasok közé keveredett. Bár hősileg védekezett, tizenhárom sebből vérezve lóról bukott és meghalt.[3]

A győzelem által hadtestünk áttörte és kettéválasztotta Tormasóf előcsapatait. A vereséget szenvedett Chowanskij és Tschaplitz Antopol felé visszavonult, a mi által a Pruzanynál álló Lambert ép oly veszélyes helyzetbe jutott, mint annak idején Klengel szász dandára Kobrinnál.

Augusztus 9-én Siegenthal megszállotta a jobbára töltésekre épített chomsk—antopoli utat és megfigyelte a visszavonulókat, — a többiek Maletz és Kabaki között táboroztak — Mohr pedig még Diadynál állott; Reynier előnyomulóban volt Nowij-Dworról.

Másnap a Malecznél és Kabakinál álló zöm Pruzany felé nyomult, hogy egyesüljön Reyniervel. Reynier előbb ért Pruzany alá s így ő ütközött meg az oroszokkal, kik szívósan védekeztek s csak akkor hátráltak meg a város mögötti magaslatokra, mikor a Lilien báró alezredes vezette *Kienmayer-huszárok* is

czoltak . . . Wieland Blankenstein huszárezredbeli ezredes a Blankenstein gróf alezredes által vezetett osztálylyal dicsőségesen helyt állt a gyalogsági és kartácstűzben, mi által megkönnyítették a kézitusába keveredett császárhuszárok négy századának gyülekezését . . . *F. A. 1812.* 8—58., 76., 122. és ad 129.

[1] *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1.* 270. l.

[2] Érdemekben gazdag katonai pályájának leírását lásd: *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Therezien-Orden stb. czímű könyvét. Katonai pompával temették el 1812 augusztus 9. Sírja a maleczi falusi templom tövében van.

[3] *F. A. 1812.* 8—76. és 60. Született Rozsnyón 1776.

belevágtak. A huszárezred ugyanis hadtestünk elővédét alkotta. Az ezred egész a város széléig nyomon követte az oroszokat, majd miután kikerülte a várostól délre elterülő mocsarat, három századát a kobrini út felé küldötte, hogy veszélyeztesse az ellenség visszavonulási vonalát, három századdal és egy lovaglóüteggel pedig a város széle ellen rohamot intézett, benyomult a városba s ezt az oroszok többszörös támadásai ellenére megtartotta gyalogságunk beérkeztéig.[1] A harczról írt jelentés dicséri *Zrinszky őrnagyot*, *Wordlicsek és Plepetics századosokat*, *valamint Szabó András közhuszárt*, ki megmentette életét a sebesülten lova alá került *Barkó báró* hadnagynak.[2]

A magaslatok ellen már nemcsak Reynier, hanem Trautenberg és Frimont hadosztálya is felfejlődött. Ezek együttesen lépésről-lépésre visszaszorították Lambertet egészen Kozybródig (Pruzany és Gorodeczna között; lásd a poddubniei csata vázlatát), a hol az oroszok erősen megszállották a mintegy 1200 lépés hosszú töltésút mögötti állást. Az utat tüzérség védemezte, a magaslatot, valamint a szoros előtti kocsmát gyalogság tartotta. Schwarzenberg még az éj beállta előtt akarta hatalmába keriteni a szorost, hogy az ellenséget minél előbb és erőinek összesereglése előtt döntő csatára birja. Ennélfogva Trautenberg hadosztályát azonnal támadásra rendelte. Suden ezredes zászlóaljai d. u. 5 órakor rávetették magukat a kocsmánál védekezőkre, a kiket rövid harcz után megszalasztottak a mocsáron s a töltésen át. Azonban csakhamar megállította győzelmesen rohanó zászlóaljainkat a magaslatról lődöző tüzérség s az, hogy az oroszok a töltés hídját lerombolták. Jó ideig hiába ostromolták a töltést a zászlóaljak, valamint a támadásra rendelt Beaulieu gyalogság nyolcz százada *a 39. magyar gyalogezred 1. zászlóaljával*. Csakis esti 8 órakor sikerült kivetni az oroszokat erős állásukból, a mikor *a 39. gyalogezred három százada Bakony ezredes és Martini alezredes* vezetése alatt Kozybródtól északra heves kartácstüzben átgázolt a mocsáron, előzte

[1] Baron Kienmayer Husaren-Regiment No. 8. *Bericht* über die Affaire bei Bruzany den 10. August. *F. A. 1812.* 8—123.

[2] 1812 szeptember 1. kelt Generalbefehllel ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. *F. A. 1812.* 13—14.

a sűrűségben puskázó ellenséges csatárokat, majd a magaslatra rohanván, oldalába került az ellenséges gyalogság zömének.[1]

Az ellenség üldözésére rendelt Trautenberg-hadosztály csakhamar megállott, mivel az esőzések következtében feneketlenné vált utakon a kocsik s az ágyúk földültek, a gyalogság pedig a sötétségben csak nagy nehezen juthatott előre.[2]

Augusztus 11-én a szövetségesek Godoreczna körül tömörültek, hogy nagyobb erejükkel ismét csapást mérjenek elleneikre és pedig még mielőtt összeözönlenek azok valamennyi seregtestei. Tormasóf, a ki Kobrinból eddigelé tétlenül nézte maga elé tolt seregtesteinek egyenkénti megveretését, végre észbekapott, két hadtesttel Lambert támogatására sietett és a Poddubnietől délre elterülő magaslatokon vonult fel, hogy másnap megvívja a poddubniei csatát.

A 12-re következő éjjelen különös és súlyos következményekkel járó esemény riasztotta fel a Gorodecznánál táborozó csapatainkat. Az ellenség közelsége miatt tilos volt tábortüzeket gyujtani. A legnagyobb sötétségben, a mikor mindenki mélyen aludt az előző fáradalmak következtében, a balszárnyon álló Frelich dandárába tartozó *1. huszárezred* lovai megriadtak valamitől és 700 ló teljes felszereléssel a gyalogság táborán át szerteszét szaladt, feldöntvén a fegyvergulákat és összetaposván az alvókat. A riadalomban mindenki fegyvert ragadott, az osztályok úgy a hogy sorakoztak s ütésre készen várták az ellenséges támadást. Szerencsére senki sem sütötte el puskáját s lassanként helyreállott a rend nagyobb veszedelem nélkül. A szanaszét futott lovak közől másnap mintegy 350-et összefogdostak ugyan, de mivel hiányzottak a málhatáskák, a legénység elveszítette összes holmiját. A még hiányzó lovakat csak két hét alatt sikerült megtalálni, jobbára felszerelés nélkül, letörötten és hadi szolgálatra teljesen alkalmatlan állapotban. A riadalmat állítólag kóborló farkascsorda okozta.[3]

PILCH JENŐ
százados.

[1] *F. A. 1812.* 8—122. A harczra vonatkozó relátió még ezeket mondja: Csakis ily elszánt vitézséggel s ily nagy megerőltetéssel lehetett hatalmunkba keríteni ezen erős állást.

[2] Trautenberg relatiója. *F. A. 1812.* 8—131.

[3] *De l'Ort* őrnagy naplója. *F. A. 1812.* 13—3.

AZ 1328. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

I. Előzmények.

A magyar királyi s a Habsburgház közötti családi kapcsok létrehozatalára vezető törekvések akkor vették kezdetüket, midőn Habsburgi I. Rudolf 1274-ben leányának, Clementiának, András magyar királyfival, IV. László öcscsével történendő egybekelését kilátásba helyezte. Igaz ugyan, hogy az erre vezető első lépést László kezdeményezte, de bizonyosnak vehetjük, hogy Rudolf gyors beleegyezése nagyra nőtt családi politikájának folyománya volt. Vajjon gondolt-e már akkor arra, hogy egyenes fiutódai ezen házassági összeköttetés által a magyar koronát könnyebben megszerezhetik, nem akarjuk határozottan állítani; de arra, hogy hatalmaskodó ellensége, II. cseh Ottokár ellen erős szövetségesre volt szüksége, kellő bizonyítékaink vannak. 1277 július 13-án meg is kötötték azon szerződést, melynek erején András királyfinak Rudolf király leányával való eljegyzését megpecsételték. Ezen első kisérlet azonban nem sikerült, amennyiben András királyfi 1278 kezdetén meghalt. A nagyratörő Rudolf tervei ezen haláleset által nem hiusultak meg teljesen: Leányát, Clementiát, egynéhány évvel később (1288 táján), Martell Károly nápolyi trónörökössel házasította össze, kinek anyja, Mária, V. István magyar király leánya, IV. László halála után magát a magyar korona örökösének tekintve, trónigényeit legöregebb fiára átruházta. E Martell Károly meghalt ugyan 1295-ben, mielőtt magyar trónutódlási követeléseit érvényesíthette volna, de midőn III. András, az utolsó ismert Árpádfi, csak egy leány hátrahagyásával (1301-ben) meghalt, a számos trónkövetelők sorából mégis csak Clementia fia, Habsburgi Rudolf leányágon unokája került ki mint végleges győztes. Így

tehát világos, hogy I. Károly királyunk már anyai leszármazásánál fogva azon helyzetbe jutott, hogy a Magyarország és Ausztria között már réges-régen fennállt vonatkozásokat személyes közbeléptével szorosabban ápolja s támogassa.

Mindaddig mig Rudolf fia Albert római császár és Ausztria herczege élt, nem is tudunk arról, hogy Magyarország és Ausztria között a barátságos viszony meghidegült volna. Albert a magyar királyban nővérének fiát, ez pedig Albertben anyai nagybátyját látta. A kettőjük közötti viszony egyik kifolyása az is volt, hogy Károly többekkel együtt Albertnek 1304-ben a csehek ellen menesztett hadseregét tekintélyes magyar haddal segítette.

Albert halála után († 1308 május 1) a viszony feszültté vált. Fiai a magyar királyban már csak a távolabb rokont látták és nem igen riadtak vissza attól, hogy Magyarországnak és királyának, ha csak lehetett, némi kárt okozzanak.

Azon számos lázadásban és garázdálkodásban, melyeket a hatalmas Güsszingiek a XIV. század első felében Károly ellen elkövettek, majdnem mindig a szomszédos osztrák főuraknak hathatós támogatásában részesültek, ami kétségkívül mindig az osztrák uralkodók tudtával és beleegyezésével történt. Ehhez járult még az is, hogy Albert fiai Pozsony megyét és Pozsony városát, melyet Albert leánya, Ágnes, férjétől, III. Andrástól nászajándéki zálogul kapott s melyet már régen kellett volna Károlynak visszakapnia, jogtalanul visszatartották és csak akkor adták vissza, midőn Károly király Frigyes osztrák herczeget az ellenfele, bajor Lajos ellen vívott csatájában (1323 febr. 20-án) magyar segítőhaddal támogatta.

Mindamellett még sem került kenyértörésre a dolog. Hogy Károly király fegyveres megtorlással nem élt és még mindig valamely modus vivendit talált, annak magyarázatát abban kell keresnünk, hogy nem akarta magát annak a gyanunak kitenni, hogy csak önző érdekből ragadt fegyvert rokonai ellen és hogy — ez lehetett a közelebb ok — még nem volt oly megbízható szövetségese, kinek támogatásával az osztrák herczegeket a kedvező siker reményével támadhatta volna meg.

Az 1327 és 1328 közötti események azonban mindezeknek hatalmas fordulatot adtak.

1327 február 13-án találkozott Károly Nagyszombatban János cseh királlyal, hogy egymás között támadó- és védőszövetséget hozzanak létre. Ismerjük az illető okirat teljes szövegét és mondhatjuk, hogy azon esbetőségre nézve, ha tartalmával az osztrák herczegek ideje előtt megismerkedtek volna, elég diplomaciai furfanggal volt szövegezve. Károly mondja: «Megigérjük, hogy nevezett cseh királyt mindenki ellen, mindenkor, minden néven nevezendő szükség esetén és minden helyen teljes erőnkkel, ahányszor minket hív, támogatjuk, kivévén rokonainkat, a most élő osztrák herczegeket, kikkel szemben, ha őket a cseh király megtámadná, nyugodtan maradunk székünkön és kiket ez esetben semmi néven nevezendő módon nem fogunk támogatni, valamint azt sem fogjuk megengedni, hogy őket ez esetben Magyarországnak valamely lakója segélyezze».

De most jön a lóláb. «Ha pedig ezen herczegek a nevezett király területeit találnák megtámadni, akkor, amennyiben e király minket felhívna, kötelesek leszünk arra, hogy teljes erőnkkel segítségére siessünk. Ha pedig a nevezett herczegek a mi országainkat megtámadnák, ő is köteles volna arra, hogy minket első hívásunkra teljes erejével támogasson».

Megigérték még egymásnak azt is, hogy kölcsönös segélynyujtás alkalmával minden fél csak a szövetséges lovasságának eltartására kötelezi magát. Egyúttal még újabb családi összeköttetést is hoztak létre, amennyiben az 1324 okt. 1-én született László magyar királyfit János király leányával, az 1323 március 17-én született Annával eljegyezték.

Fejér, ki úgy mint Katona (Hist. crit. reg. Hung. VIII. 570.) az erre vonatkozó okiratot Codex-diplomatikusában (VIII. 3. 192—197.) közzéteszi, forrásául Lünig: Cod. Germ. Dipl. pars. I. cap. II. nr. 35. col. 393.-ikat nevezi meg. Átvette egyúttal Lünig szövegének és magyarázatának összes hibáit is, úgy, hogy felette szükségesnek találom, hogy ezen hibákat, melyek tudtommal mináunk még nincsenek helyreigazítva, e helyen kijavítsam.

Azt mondja Fejér, hogy a fenti szerződés eredetije cseh nyelven van írva s a bécsi császári levéltárban őriztetik. A tényállás azonban az, hogy ezen szerződés eredetije a bécsi cs. és

kir. házi, udvari s állami levéltár oklevélgyüjteményének *cseh alosztályában* őriztetik és *latin nyelven* van írva.[1]

A két király kiséretében volt főurak neveit Fejér is annyira ferdíti, hogy Aba nb.[2] Nekcsei Demeter tárnokmesteren és Ákos nb. Micsk szlavón bánon kívül a többieket lehetetlenség felismerni. — Ezek a következők:

a) Vilhelmo, Comite Viliacensi Primogenito. Teljesen felismerhetetlen személy. Az eredetiben pedig áll: «*Wilhelmo comitis Juliacensis primogenito*» vagyis: «Vilmos, a *jülichi* gróf elsőszülöttje».

A németországi jülichi uralkodók sorában találjuk VII. Gellértet (= Gerhard), ki 1297 óta Jülich uralkodó grófja s 1327 augusztus és 1328 március 16-ika között meghalt. 1327 febr. 13-án ő tehát még Jülich tényleges grófja. Elsőszülött fia (V. Vilmos) 1317-ben merül fel; követi atyját 1328-ban a jülichi grófságban; 1336 augusztus 21-én őrgróf; 1338 július 25-én birodalmi marsall; 1356 végén Jülich herczege; meghalt 1361 évi február hóban.

b) Loffrido Comite de Bynning. Az eredetiben van: *Jofrido comite de Lyning.* Lyning annyi, mint *Leiningen.* A német Leiningen-család nemzedékrendi fáján találjuk V. *Gottfriedot,* ki 1317-től 1343-ig mint Leiningen, Dachsburg és Hartenburg ura ismeretes és 1343 körül meghalt.

c) Henrico Comite de Withon. Az eredetiben van: *Henrico comite de Wylmow.* Ez utóbbi a legnagyobb valószinűség szerint a csehországi csaszlaui ker. kapitányság haberni járásbirósághoz tartozó Wylimow. Midőn János cseh király 1323 szept. 18-án az osztrák fejedelmekkel békét köt, az erre vonatkozó okiratban (Kurz. Österreich unter Friedrich dem Schönen 480.) a cseh főurak sorában fenti Henrik mint a Heinrich Graf ze *Wilnow* is fordul elő. 1346 január 25-én Wilyelmowi László (a prágai egyházmegyéből) István magyar királyfinak a tanitója. E napon arra kéri Erzsébet királyné a pápát, hogy Laszlónak a bácsi és kalocsai prépostságot a hozzájuk tartozó kanonok-

[1] Dr. Károlyi Árpád dr. szíves közlése.

[2] «nb.» a «nemzetségbeli» vagy «nembeli» rövidítése.

sággal és javadalommal, továbbá a titeli, zágrábi és pécsi javadalmakat adja. Említi, hogy László már az esztergomi és győri egyházmegyében javadalmas kanonok, rövid idő óta az erdélyi kereszténysziget plébánia tulajdonosa és a váradi s erdélyi egyházmegyékben üresedésben levő javadalmakra már előjegyezve van. — A pápa engedélyezi a Bácsra és Pécsre való előjegyezést. 1352 július 8-án pedig találjuk, hogy Ulrik fia Wilemovoi László az esztergomi és győri egyházmegyékben levő kanonoki állásról önként lemond.[1]

Az ezen okiratban foglalt szerződés ellenére a tényleges összeköttetés azonban nem jöhetett létre, mert László 1329 február 24-ike körül meghalt. Anna 1335. évi február hóban férjhez ment Habsburgi Otto herczeghez és meghalt 1338 szeptember 3-án.

Meg volt tehát a szövetséges; még csak a jó alkalmi ok kellett. Lett egyszerre kettő is.

Tudjuk, hogy a garázda oligarcha Güsszingi János egyenes- és oldalági utódai, bár őket Károly király a XIV. század második tizedében alaposan leigázta, királyellenes érzelmeiket még sem zabolázták és minden erre alkalmas körülményt arra használtak fel, hogy a királypárti uraknak és a kormánynak fegyveres kézzel ellentálljanak és kárt okozzanak. Meg lehetünk róla győződve, hogy ellenségeskedéseiket csak azért folytatták, mert tudták, hogy a tőszomszédos osztrák főurak az osztrák herczegek tudtával és beleegyezésével őket ez irányban bármikor és teljes erővel támogatni fogják, amire nézve elég okirati bizonyítékaink is vannak.

Tudomásukra jutott-e már 1327 kezdetén az osztrákoknak, hogy Károly és János szövetkeztek? nem tudjuk bizonyosan, de annyi áll, hogy a Güsszingiek e tájt ismét azon voltak, hogy királyellenes érzelmeiknek fegyveres kifejezést adjanak. Azért mondom «e tájt», mert az eddigi irodalom erre nézve határozott időpontot nem ismer. Csak annyit mond, hogy Köcski Sándor országbirónak sikerült *1327 körül* Güsszingi János nádor

[1] Supplic. ad Clement VI. Ann. V. pars. I. fol. 41. és Ann. X. fol. 46.

fiát (Farkas) Jánost legyőzni és négy erős várát (Sárvárt, Németújvárt, Alsó- és Felsőkőszegvárt) elfoglalni, a király kezeibe visszaadni és magát Güsszingi Jánost a király iránti engedelmességre kényszerítení. Károly király 1329 január 8-án kiadott oklevelében világosan megmondja, hogy: «Akkor, midőn (Köcski) Sándor comes egyéb báróinkkal együttesen Kőszeg várát elfoglalta stb.» [1]

Ezen oklevél sem nevezi ugyan meg a pontos időt, de szövegezéséből majdnem bizonyosan meg lehetne állapítani, hogy az 1328 körüli időre esik.

De van határozott támaszpontunk is.

Köcski Sándor országbíró 1327-ben Visegrádon tanusítja t. i. hogy Sinka fia Péternek kellett volna bizonyos ügyet (a szepesi káptalan idézőlevele értelmében) «in ecclesia beati Michaelis archangeli» vagyis a Mihály arkangyalról nevezett templomban elintéznie, de hogy a király ez ügy tárgyalását a királyi hadsereg feloszlása utáni 15-ik napra halasztotta. Az okirat keltezése pedig: nono die termini prænotati vagyis «a fenti határidő utáni kilenczedik napján».[2]

Ezen oklevél sok tekintetben érthetetlen, illetve téves. Azt mondja, hogy: «fenti határidő utáni kilenczedik napon», de ezt a «fenti határidőt» hiába keressük az okirat szövegében. Továbbá feltünő, hogy azon helyet, illetve helyiséget nevezi meg, melyen Sinka fia Péternek kellett volna peres ügyét elintéznie. Ez szokatlan; minek is kellett volna ezt kiemelni? hisz nem volt reá szükség. Azt is lehetne feltételezni, hogy az ecclesia beati Michaelis archangeli a szepesi káptalanra vonatkozik; de ennek nem ez volt a czíme, hanem «capitulum *ecclesiae beati Martini de Zepus*». Mindezekből már most világosan kitünik, hogy az okirat közlője a szöveget rosszul olvasta és írta. Az «ecclesia beati stb.» az eredeti elintézés időpontjára vonatkozik. Sinka fia Péternek nem a Mihály arkangyalról nevezett templomban volt dolga, hanem «*in octavis beati Michaelis archangeli*», mert a közlő az octavis-t ecclesiának olvasta. Így tehát az okirat egyet-

[1] Anjoukori okmánytár. V. 590.
[2] Hazai okmánytár. V. 102.

len egy helyes keltezése: *1327 október 7-ike.* Köcski Sándor országbíró 1328 január 25-én még él, de ugyanazon évi február 22-én már néhai és így majdnem bizonyos, hogy 1328 februáriusában halt meg.[1]

Kőszeget tehát nem foglalhatta el 1328-ban és így mindezek alapján határozottsággal megállapítható, hogy a fenti okiratban szereplő hadoszlás — miután 1327-ből Károly királynak egyéb hadjáratáról nincs tudomásunk — a Güsszingiek ellen indított hadjáratával, illetve Kőszeg elfoglalásával azonos. Vall erre egy másik okirati adat is. Károly király 1327 deczember 10-én megerősíti a Ják nb. (vasmegyei) Sitkei családbelieket Véges nevű birtokukban és megerősítését azzal okolja meg, hogy Sitkei Lőrincz fia Kopasz és fivérei magukat *Sárvár* és *Kőszeg* várak ostrománál kitüntették.[2]

A fent említett egyik okhoz járult nemsokára egy újabb is.

Albert császár öt fiut hagyott maga után, kik közül Lipót 1326 február 28-án, Henrik 1327 február 3-án meghalt. 1328-ban már csak (szép) II. Frigyes, (bölcs) II. Albert és (víg) Ottó voltak életben.

Frigyes 1314 őszén *megkapta a római királyi méltóságot,* melyről azonban, (illetve a német birodalmi császárságról) 1322 március 13-án lemondott, mire 1325 szeptember 5-én a királyi hatalom részese lett. II. Albert fivérei halála után Frigyessel együtt örökölte atyja országát, de Ottót, a legifjabb fivért (szül. 1301 okt.) annyira kizárták és mellőzték, hogy az atyai örökségből neki sem föld, sem pénz, sem hatalom nem jutott. Az egyik osztrák forrás[3] elég jól adja elő a dolgot: Lipót és Henrik herczegek halála után a viszálykodás szelleme szállta meg a hátramaradt fivéreket. Ottó kérte az őt illető részt és az egyenlő mértékben megejtendő osztozkodást, mert — saját vallomása szerint — nem volt neki annyi jövedelme, hogy feleségét és házi személyzetét rangjához képest fenntarthassa; a két herczeg ezt azonban

[1] Történelmi Tár. 1910. évf. 315.

[2] Zalamegyei oklevéltár. I. 180—181.

[3] A Leobeni névtelen krónikája ap. Pez: Scriptores rerum Austriacarum. I. 927.

sehogy sem akarta kellőleg elintézni; de mert Ottó nem engedett, Ausztriában és Stájerországban nagy viszálykodások támadtak.

A nemesség két pártra oszlott; voltak olyanok, kik Ottó követeléseit jogosoknak találták; mások pedig azon álláspontra helyezkedtek, hogy a birtokot és a fivérek közötti eddigi közösséget nem szabad felbontani. Ottó felkérte Magyar- és Csehország királyait, hogy tanáccsal és tényleges közbenjárással támogassák. A magyar király írt is a herczegeknek, hogy Ottót elégítsék ki, nehogy ebből nagyobb veszély keletkezzék és elhatározta, hogy segítségére nagy csapattal fog hozzájárulni. A cseh király pedig Ottó ügyében személyesen szállt a helyszínre. Ottó mindkét sereg elejébe ment, ostrom alá vette és hatalma alá kerítette a dunamenti városokat, várakat, helységeket. Megengedte, hogy a magyar sereg eltávozása után a csehek osztrák földön garázdálkodjanak, kiknek segítségével majdnem az összes dunántúli erősségeket elfoglalta stb.

Nem biztak-e Frigyes és Albert a könnyüvérű fivérben, vagy csak kapzsiság és uralmi vágy vezette őket ez eljárásban? biztosan nem tudni. Elég az hozzá, hogy Ottó igen jól számított. Tudhatta, hogy Károly király az osztrákok részéről még nem rég rajta elkövetett jogtalanságokat el nem feledte.

Kérelme tehát Károlynak nagyon kapóra jött. Ha Ottónak segítségére megy, nem lehet őt önzéssel vádolni; hisz nem saját czéljainak elérésére ragad fegyvert, hanem egy közeli rokonnak, kit saját vérei károsítnak, tehát az «üldözött ártatlanság» érdekében megy háboruba. Miután János cseh királylyal az 1327 február 13-án kötött szövetség értelmében a cseh segítő csapatok működése iránt kellőleg tárgyalt, megindította 1328-ban a hadjáratot.

II. A hadjárat.

Hogy mikor indult el az első magyar csapat az ellenség ellen, nem lehet határozottan megállapítani, mert erre nézve csak egyetlen egy okirat áll rendelkezésünkre, mely az időszakot azonban csak megközelítőleg határozza meg.

Nagymartoni Pál országbíró t. i. Visegrádon 1328 június

6-án tanusítja, hogy a Kisvárdaiak peres ügyét, melyet 1328 május 29-én kellett volna előtte letárgyalniok, a jelenleg hadba indult királyi hadsereg feloszlása után következő 22-ik napjára elhalasztja.[1]

Ebből tehát kiviláglik, hogy 1328 június 6-án a magyar sereg nemcsak mozgósítva volt, de hadi műveleteit már meg is kezdte, illetve folytatta s így több mint valószinű, hogy a hadjárat már 1328 májusában kezdődött.

Lefolyásáról úgy az osztrák, mint a magyar források szólnak; de az előbbiekből csak krónikákat ismerünk, melyek azonban annyira szűkszavuak, hogy sem az általános, sem a részletes műveletekre világító fényt nem vetnek.

A Zwettli-krónika 3-ik folytatója[2] 1328-hoz mondja, hogy Károly magyar király, János cseh király és Ottó osztrák herczeg összeesküdtek Frigyes osztrák herczeg ellen, hogy őt birtokaitól megfosszák; egyesült velük egynéhány osztrák báró is. Megszállták Ausztriát fegyveres kézzel, fosztogattak, raboltak, gyujtogattak és elfoglalták a következő várakat:

1. *Marchegg* várát (a Gross-Enzersdorfi kerületi kapitányságban, a Morva mentén, a magyar határon),

2. *Velsperch* várát (ma Feldsberg a mistelbachi kerületi kapitányságban),

3. *Rabenspurch* várát (ma Rabensburg a mistelbachi kerületi kapitányságban; tartozik a feldsbergi járásbírósághoz),

4. *Ulreichschirchent* (annyi mint Ulrichskirchen a Floridsdorfvidéki kerületi kapitányságban és a Wolkersdorfi járásbíróságban, ma a Wien-Stadlau-Brünni állami vasút állomása és pedig Wolkersdorfról északi irányban az első),

5. *Egenburg* várát (ma Eggenburg a horni kerületi kapitányságban),

6. *Waydhofen* várát, melyet elhamvasztottak. Van egy Waidhofen az Ybbs mentén és egy a Thaya mentén. Az előbbi oly messzire esik az ismert forrásoktól megnevezett harcztértől, hogy számításba nem jöhet. Itt csak a Thaya mellettiről lehet szó.

[1] Zichy-oklevéltár. I. 316.

[2] Pertz: Scriptores rerum germ. IX. 669.

A Klosterneuburgi krónika 5-ik folytatója[1] bosszantó rövidséggel csak azt mondja: «1328-ban Ausztria Ottó herczeg kedveért a Duna mindkét oldalán a magyarok és a szaracenusok által elhamvasztatott».

Az osztrák források nemcsak hogy szűkszavúak és hézagosak, még a földrajzi tárgyak fekvését sem veszik tekintetbe, úgy, hogy a tőlük adott sorrendből a magyar sereg előrenyomulására és menetirányára egyáltalán nem lehet következtetni. Ami pedig az egyes résztvevőket illeti, egyáltalában sem osztrák, sem magyar vagy cseh harczost nem neveznek meg. Úgy látszik, nem volt valami kiváló földiök, kinek emlékét kellett volna az utókor számára megörökíteni.

Annál bőbeszédüebbek a magyar források, melyeknek az a fő érdemük, hogy okirati adatokkal szolgálnak, sokkal többet tudnak és a résztvevőkről elég bő jegyzéket adnak.

Ezen okirati adatok a következők:

a) *Időrendi adatok.*

1. A király Pozsonyban 1328 július 22-én értesíti Zala megye tisztikarát, hogy az összes lakosság peres ügyeit a *jelenlegi hadbaszállás* miatt elhalasztotta. A zalamegyei Harkályi István ügyét, melyet az 1328. évi aug. 27-én kellene elintézni, ez okból a jelenleg működő hadsereg feloszlása után következő 15-ik napra halasztja el.[2] A háború tehát július 22-ikén már javában folyt.

2. Nagymartoni Pál országbíró ugyanezen ügyből kifolyólag elrendelte, hogy Harkályi István eljárása 1328 augusztus 30-án kerüljön vizsgálat alá; az erről szóló okiratot pedig *Ausztriában, a Sár (Lajta) folyó mellett 1328 szept. 8-án* állítja ki.[3]

[1] Ugyanott. 735.
[2] Zalamegyei oklevéltár I. 225.
[3] Ugyanott 225—226.

b) *Helyszíni adatok.*

A mozgósított magyar hadsereg főparancsnokává *Hermann nb. Laczk fia István* lett kinevezve, ki már 1326 okt. 14-ike óta királyi lovászmester és Károly király haláláig ennek kedvencze maradt. A hadsereget két részre osztotta fel, melynek zöme Ausztriába, kisebb része pedig Stájerország felé vonult.

A részleges tudósítások a következők:

1. Midőn I. Lajos király 1347-ben *Laczkfi István* erdélyi vajda részére egy korábbi adománylevelet megerősít, érdemeiről többiek között a következőket mondja: «Akkor (t. i. 1328-ban), midőn atyánk Károly király Ausztria és Stájerország fejedelmei ellen hatalmas sereget menesztett, hogy az osztrákok támadását és garázdálkodását megtorolja, István mostani vajda, akkori lovászmester és atyánk hadseregének főparancsnoka (= major exercitus) csapataival *osztrák területen* a nagyszámú osztrák hadsereg ellen küzdvén, több kiváló tisztet és főurat mint hadifoglyokat apánk elé vezetett, maga pedig két lándzsadöfés és egy íjlövés következtében három súlyos sérülést szenvedett. Ugyanezen hadjáratban a *Celtigar által védelmezett Stelfrid nevű várat* oroszlánvitézséggel és halálmegvetéssel határos királyhű buzgalommal folytatott harczban elfoglalván, nevezett Celtigart mint foglyot atyánk elé hozta s a várat atyánk hatalmába kerítette.»[1]

Az itt említett vár a grossenzersdorfi kerületi kapitányság matzeni járásbíróságához tartozó Stillfried, melyről még alább többször lesz szó.

De ki volt Celtigar?

Azok, kik fenti okirati adatokat ismerik, illetve ismerték, e nevet a németes *Zeltiger*-rel azonosítják, de ez helytelen, mert *ily nevű osztrák család ismeretlen.* A meghatározás másutt keresendő.

Azt hiszem, meg is van.

Az alsóausztriai st-pölteni (szent-hippoliti) kerületi kapitányság melki járásbíróságához tartozik egy **Zelking** (= magya-

[1] Sopronmegyei oklevéltár I. 198.

rosan Czelking) nevű helység, melynek tulajdonosai, a *Zelkingiek*, valamikor előkelő osztrák családot képeztek. Zelkingi Ottó résztvett 1304-ben a csehek ellen indított osztrák-magyar hadjáratban; 1352-ben él Zelkingi Ulrik; 1366-ban Zelkingi István; Nagymartoni Pál országbíránk leányának, Annának (ki 1346-ban az osztrák Puchheim Alberthez ment férjhez) leánya Erzsébet Zelkingi Ottónak a neje stb. Így tehát meg lehetünk róla győződve, hogy az akkori osztrákok a Zelkingieket nem «Herren von Zelking»-nek, hanem «*die Zelkinger*»-nek nevezték, a miből a magyarok a Czeltigart, vagyis Zeltigert faragták.

2. Károly király Pozsonyban 1328 július 18-án tanusítja, hogy Herczeg[1] fia Imre fiai: *Erenyei* Miklós és Tamás, továbbá ugyanezen Imre fia András fiai, István és Péter, zalamegyei nemesek, előtte előadják, hogy ugyanezen András fia, *Imre*, azalatt, míg a király a jelenlegi hadjárat tartama alatt Pozsonyban tartózkodott, az osztrákok ellen többekkel együttesen a németül *Stylfred* nevű vár előtt a királyi tekintély és hatalom erősítésére harczolván, a csatatéren elhalt, miért is ennek megjutalmazásául nekik a Zala megyében fekvő Cséb nevű birtokot adományozza.[2] A nevezettek utódai 1400-ban kezdenek az enyerei és *csébi Pogány* néven szerepelni.

3. Károly király Visegrádon 1329 január 8-ikán kijelenti, hogy Péter fia *Szarka Miklós*nak a vasmegyei Pécző1 nevű birtoka mellett fekvő Vát és Sarmásd nevű birtok egy részét adományozza. Érdemeiből kiemeli, hogy «különösen akkor, midőn nekünk a cseh király, a római király és az osztrák herczeg ellen segítségre jött, az Ausztriában fekvő *Stilfrid* nevű vár alatt e Miklós a várból minket becsmérlő (= inzultáló) tömeg egyikét lándzsadöféssel a nyergéből kiemelte és mint foglyot nekünk bemutatta.» A megjutalmazásra ajánlotta őt több főúr, kikről majd alább lesz szó.[3] Ezen Miklós a vasmegyei *pécző1i Szarka* család egyik elődje.

[1] Hogy a régi okiratokban többször szereplő «Herczeg» személynév a német Hartwich változata, más helyen fogom tárgyalni.

[2] Zalamegyei oklevéltár I. 227.

[3] Anjoukori okmánytár V. 507.

4. A király Visegrádon 1328 deczember 20-ikán tanusítja, hogy udvari apródja, *Hektor fia Miklós* mester azon hadjáratban, melyet még 1328-ban az osztrákok ellen indított, *Marchegg* városa alatt megsebesült, miért is nevezettet Veszprém és Győr megyék tisztviselőinek hatósága alól felmenti.[1]

Hogy ki volt e Miklós, azt a következőkből tudjuk meg.

1330 június 29-én találjuk, hogy a veszprémmegyei köznemesek sorában *Hektor fiai:* Dalkai Zonkor, *Miklós* és Péter is szerepelnek; 1351 július 1-én pedig olvassuk, hogy Hektor fia Zonkor fivérét, Miklóst, a Dalyka nevű birtok elfoglalásától tiltja, a mit Veszprém megye tisztikara meg is erősít.[2] Dalyka és Dalka a veszprémmegyei pápai járásban még most is létező Dáka; a Dálkai család az egész XV-ik században ismeretes. *Ennek a Dálkai családnak tagja a fenti Hektor fia Miklós.*

5. Károly király 1330 június 24-ikén felhívja a nyitrai káptalant, hogy a Radosna folyó mentén fekvő Nesicze vagy más néven Pohobán nevű birtokot határolja meg. A káptalan jelentése szerint e birtok a tapolcsányi járásban még most is létező Paczolaj és Csermend mellett feküdt. A király ennek alapján 1330 augusztus 8-án udvari apródját, *Dénes fia Dezsőt* a nevezett birtokban megerősíti s kiemeli, hogy e Dezső «azon hadseregben, melyet összes szolgáló népeinkkel az osztrák és stájer herczegek ellen vezettünk, *Marchegg vára és városa előtt, valamint Morvaországban mindenütt, hol rá szükség volt,* mindent megtett, hogy a király megelégedését magának kivívja». Családi nevét az 1330 június 24-én kelt okiratból tudjuk, melynek értelmében Nezsette (= Nesicze) tulajdonosa **Lövő** (= Leueu) *Dénes fia Dezső* kir. udvari apród.[3] Atyja Dénes 1318-ban mint «Lewo» Dezső (a mint ezt Fejér VIII. 2. 176. tévesen írja) a zsámbokréti járásban fekvő Szucsánnak volt a várnagya.[4]

Hogy a nyitramegyei *Elefánti Dezső* is Marchegg előtt harczolt volna, a mint ezt a millenniumi történet (III. 116.) állítja,

[1] Anjoukori okmánytár II. 379.
[2] Anjoukori okmánytár II. 496. V. 508
[3] Anjoukori okmánytár II. 494, 506., 507.
[4] V. ö. különben a Történelmi Tár 1910. é. f. 155. oldalával.

nem felel meg a valóságnak. Az illető író Lövő Dezsőt Elefánti Dezsővel azonosnak vette. Elefánti Dezsőnek pedig nem Dénes, hanem Mihály volt az atyja.

6. Károly király 1330 február 18-án Lőrincz nevű zászlótartóját és rokonait az ország főbíráinak és helyetteseiknek hatósága alul felmenti. Érdemeikről kiemeli, hogy akkor, «midőn (1328-ban) a fenséges fejedelem, néhai Frigyes római király úr ellen hadsereget menesztettünk és hadjáratot indítottunk, *Egyed* rokonuk a *Syhord* nevű vár előtt szolgálatunkban vitézül harczolva, dicső halálban részesült; *Lőrincz* ugyanazon harczvonalban súlyosan megsebesült; *Ugron* nevű édes fivére pedig a *Guncheyl* nevű város közelében egy hajítógépből kiröpített nyíl által felette súlyos sérülést szenvedett».[1]

Syhord vára nem más, mint a Thaya melletti waidhofeni kerületi kapitányságban még most is létező *Gross-Sieghards;* Guncheyl azonban nem könnyen határozható meg. Van egy *Ginzersdorf*, mely a mistelbachi kerületi kapitányság zistersdorfi járásbíróságához tartozik, körülbelül két kilométernyi távolságban déli irányban a Paisdorf—Dobermannsdorf—Hohenaui alsóausztriai országos vasútnak Böhmischkrat nevű állomásától fekszik. Van egy *Günselsdorf*, mely a badeni kerületi kapitányság bádeni járásbíróságához tartozik, körülbelül két kilométernyi távolságban északkeleti irányban Leobersdorftól fekszik és melyet *Ginselsdorf*nak is neveznek. Tekintetbe kell most már vennünk, hogy Rabensburg és Feldsberg szintén a mistelbachi kerületi kapitányságban feküsznek és hogy ezeket a magyarok elfoglalták, Baden pedig az eddig ismert adatok által hitelesített harcztérről oly messzire esik déli irányban, hogy a hadi műveletek ott alig zajlottak le.

Így tehát nagyon valószínűnek látszik, hogy fenti Guncheyl alatt csak Ginselsdorf értendő; *azon Gunzerstadt pedig, melyet a millenniumi történet (III. 116.) Guncheyl-lel azonosnak vesz, nem létezik Alsó-Ausztriában.*

Nekem azonban mindamellett más a nézetem. Ne feledjük el, hogy a külföldi hely- és személynevek ferdítésében nemcsak

[1] Anjoukori okmánytár II. 465.

a vatikáni kanczellária, de hazai okirataink fogalmazói és írnokai is nagyokat műveltek. A feld-, stadt-, dorf-fal végződő német, illetve osztrák helynevekből a magyarok majdnem rendesen a végszótagokat kihagyták; így lett pl. a stájer Fürstenfeldből az eléggé ferdített Furustun, illetve Föröstön stb. Ha Guncheyl-lel is így bántak, megvan a meghatározása. Marcheggtől északnyugati irányban van Oberweiden, ettől szintén északi irányban (Unter-) Gänserndorf, a Magyarországba vezető vasút egyik góczpontja. A magyar hadsereg, a mint majd alább látjuk, Marcheggtől észak felé hatolt be Ausztriába és így bizonyosnak vehetjük, hogy a *Marchegg és Stillfried között fekvő (Unter-) Gänserndorfot is érintette, illetve ostrom alá vette.* A helységet az akkori osztrákok Gänseldorf-nak nevezhették,[1] a miből a magyarok a «dorf» végszó elhagyásával a füleiknek sokkal kényelmesebb Gönczöl-t gyártották. A mi pedig Lőrincz zászlótartót illeti, tudjuk, hogy az okiratokban mint Tót Lőrincz is szerepel, hogy fia az ismert Kont Miklós nádor és hogy tőle az Ujlakiak származtak, kiknek egyik tagja, Miklós (meghalt 1477-ben) a boszniai királyi czímet kapta.

Már fentebb említettük, hogy Károly, mielőtt a hadjáratot megindította, János cseh királyt a szerződésileg biztosított támogatására felszólította. A cseh király eleget is tett e meghívásnak. 1328 július 23-án indult meg csapatával, mely 2300 cseh és lengyel sisakosból állott.[2]

A felső mannhardsbergi körben lévő (jelenleg a horni kerületi kapitányság gerasi járásbíróságához tartozó) *Drosendorf*, mely régóta Morvaország elleni határvárként szerepelt, volt támadásának első tárgya. De nem ment a dolog oly könnyen, mint gondolta.

Az egyik osztrák kútfő[3] így ecseteli: «Utoljára, midőn (a magyar király és Ottó herczeg) nem boldogultak és kísérleteiket nem tudták megvalósítani, a cseh király Drosendorf városát

[1] 1429—1445 között Gensterndorf a neve; legrégibb alakja pedig Genstribendorf, a mi valószínűleg nem más, mint Gänsetreibendorf (Gänse treiben annyi mint «ludakat hajtani»). V. ö. Salbuch von Klosterneuburg.

[2] Loserth, Königsaaler Geschichtsquellen 456.

[3] A Zwettli krónika III. folytatása ap. Pertz. IX. 669.

vette ostrom alá, melyet teljes hat hétig gépekkel, aknákkal és egyéb néven nevezendő hadi készülékekkel támadott meg, mire a város bizonyos feltételek mellett magát a cseh királynak vetette alá.» De ugyanezen forrás, mely Károly és Ottó balsikeréről szól és a dolgot úgy adja elő, mintha csak a cseh király segítsége döntötte volna el a hadjárat sikerét, közvetlenül a fenti sorok előtt elismeri, hogy Károly és Ottó hat osztrák várat foglaltak el.

Hogy János Drosendorfon kívül még egyéb osztrák várat ostromolt vagy elfoglalt volna, vagy hogy az ő csapatai a magyarokkal egyesülve harczoltak volna, annak a magyar forrásokban egyetlenegy bizonyítékát sem találjuk. Nyomát találom azonban az 1329 január 8-án kelt oklevélben,[1] melyben Károly király Szarka Miklóst megjutalmazza, mert Stillfried vára előtt egy henczegő osztrákot kellőleg megbüntetett. Tudjuk, hogy Stillfried alatt még több magyar is kitüntette magát és így annak a feltevésére vagyunk jogosítva, hogy ott csakis magyarok (esetleg Ottó embereivel együttesen) harczoltak. De Károly világosan mondja, hogy Szarka Miklós Stillfried alatt akkor tüntette ki magát, midőn a cseh király neki a római király és az osztrák herczeg ellen segítségre jött. Ezen idő meghatározása teljesen felesleges lett volna, ha János csak Drosendorfnál harczolt volna; így pedig megengedi e szövegezés annak feltételezését, hogy Stillfriednél egy kis cseh kisegítő csapat is működött. De ismétlem, hogy ez csak feltételezés.

Azt is említettük fentebb, hogy a magyar sereg egyik (kétségkívül kisebb) osztálya a hadjárat kezdetén Stájerország felé vonult; erre nézve azonban — legalább tudtommal — csak egyetlen egy magyar okirati forrás áll rendelkezésünkre.

E hadosztály parancsnoka volt *Alsólindvai Bánfi Miklós*, a stájer Messendorfból hazánkba jött Buzád—Hahót nemzetség tagja, a ki 1323-ban merül fel, 1324 óta Zala megyefőispán a, 1328-ban a mellett királynéi lovászmester, különben is zalamegyei nagybirtokos, később Szlavonia bánja, mely minőségben 1356 körül meghalt. E hadjáratban kifejtett működéséről Lajos

[1] Anjoukori okmánytár V. 590.

király egy 1343 márczius 22-én kiállított oklevelében következőleg nyilatkozik: «Midőn atyánk Károly király a közte s az osztrák-stájer herczegek között kitört háborúban a fentemlített Miklós mestert az osztrák herczegnek egyik előkelő bárója, bizonyos *Walsee* ellen menesztette, ugyanezen Miklós hűséges buzgalommal a *Haburne* nevű várat ostrommal foglalta el és e vár urait, az Aluh és Henthul nevű osztrák urakat, kiket a nevezett várban fogságba ejtett, atyánknak szine elé hozta, mely alkalommal több rokona és kiváló tisztje, a mint ezt báróink megbízható jelentéseiből tudjuk, e vár előtt (elesett vagy megsebesült). Ugyanezen időben Miklós mester oroszlánvitézséggel «castrum *Thusalth Teutonici potentis Pretolthstein vocati*» ostromolta, elfoglalta, elhamvasztotta és fogságba került előkelő számos várbelit atyánkhoz szállított, a hol legnagyobb részük rokonaikkal és tisztjeikkel fogságban elhaltak.»

Ezen, tudtommal csak az egyetlen magyar forrásban említett és felette érdekes adat sok tekintetben helyreigazításra szorul; de mielőtt részletekbe bocsátkoznánk, ki kell emelnem, hogy Fejér ezen okiratot két helyen (IX. 1, 85 és IX. 7, 31) közli, hogy eredetije az országos levéltárban DL. 3564. szám alatt őriztetik és hogy Fejér a fentemlített hely- és személyneveket az eredeti oklevél nyomán teljesen betűhíven adja. A mi már most az okiratban szereplő Haburne nevű várat illeti, ki kell jelentenem, hogy helyes német elnevezése csak *Habern* lehetett és hogy ily nevű helység jelenleg csak Csehország csaszlaui kerületi kapitányságában létezik. Alsó-Ausztriában és Stájerországban ma már hiába keressük. Hogy mindamellett Stájerországba helyezendőnek vélem, annak az a magyarázata, hogy a király Lindvai Miklóst bizonyos Walsee nevű osztrák főúr ellen menesztette és hogy épen ezen hadi művelet folyamán Habern ostromoltatott. Tudjuk pedig, hogy az osztrák Walsee Ulrik a magyar koronához tartozott Muraközt már hosszabb idő óta jogtalanul elfoglalva tartotta, s így semmi sem fekszik közelebb, mint annak elfogadása, hogy a Zala megyében törzsökös Alsólindvai Miklós a Zala megyével tőszomszédságban levő Muraköz vidékén, illetve stájerországi területen garázdálkodó Walsee Ulrikot megtámadta. Azt, hogy Habern

Walsee-birtok lett volna, vagy hogy itt maga Walsee a magyar hadsereggel szemben állt volna, az okirat nem állítja; csak azt mondja, hogy a király Lindvai Miklóst Walsee Ulrik ellen küldte; a dolog tehát úgy áll, hogy a magyar vezér ezen járata alatt a Habern nevű várat elfoglalta és így több mint valószínű, hogy a vár stájer területen feküdt. Ily nevű helységet nem ismerünk jelenleg Stájerországban; de van a hartbergi kerületi kapitányságban egy *Habersdorf*.

Habern urai Aluh és Henchul teljesen ismeretlen alakok. A mi Aluh-t illeti, figyelembe veendő, hogy a régi írásmód szerint a «h» mint végbetű többnyire a német «ch»-nek felelt meg és így épen nem teljesen kizárandó, hogy itt a rövidített Albrechttel vagy esetleg Ulrichchal van dolgunk. Henchul lehet a Hans (= János) dédelgetője: Hänsel, de valószínűbb, hogy Henczel = Heinczel, a mi a Heinrik, illetve Heinrich dédelgetője.

Venio ad fortissimum virum.

Habár a fentemlített legújabb és legnagyobb összefoglaló «a magyar nemzet története» czím alatt 1895-ben megjelent mű 3-ik köt. 116-ik oldalán (mely művet rövidítés kedvéért rendesen csak «millenniumi történelem»-nek szoktunk nevezni) azt olvassuk, hogy a magyar sereg a Mannharts-hegyen innen többiek között *Thösalt* nevű várat is bevette, mégis légből kapott állítás ez, mert **ily nevű vár Ausztriában sem akkor, sem később nem létezett.** A hiba azonban magyarázható.

Fejér — mint már mondtuk — az illető okiratot kétszer tette közzé. IX-ik kötete I. részének 85—90-ik oldalán az eredetinek teljes szövegét adja, míg IX-ik kötete 7-ik részének 31—32. oldalán sok kihagyással csak a szövegből kiszakított egynéhány mondatot közöl; már most teljesen magyarázható, s elfogadandó dolog, hogy nemcsak Pór Antal, hanem az előtte is e tárgygyal foglalkozó írók Fejér teljes szövegét, vagyis IX. 1, 85-öt használták. Csakhogy a két hely között még egy oly lényeges közlési különbség is van, mely leghathatósabban ecseteli, hogy némelykor egyetlen egy hibás betű sok-sok időn keresztül egy fel nem tűnő és alig kijavítható tévedést tud létrehozni.

A teljes szöveget magában foglaló közlés mondja t. i.: «castrum Thusalth, Teutonici potentis Pretholthstein vocati obsedit et expugnavit», a mi betű- és értelemhű fordításban annyi, mint «a Pretholthstein nevű előkelő osztráknak Thusalth nevű vára», vagyis hogy a vár neve Thusalth, birtokosa pedig Pretholthstein; így tehát nagyon is érthető, sőt megbocsátható, hogy Pór és elődei egy Thusalt, illetve Thösalt várról beszéltek. A IX-ik kötet VII-ik részében (32. oldalán) pedig áll: «castrum Thusalth Teotonici potentis Pretholtstein vocatum», a mi azt jelenti, **hogy a vár neve Pretholthstein, birtokosa pedig Thusalt.**

Hogy ki volt Thusalt, azt minálunk — legalább tudtommal — nem találjuk. Meghatározására szolgáljanak a következő fejtegetések:

Pretholthstein alatt «Bertholthstein» értendő; ily nevű helységet azonban sem Ausztriában, sem Stájerországban már nem ismerünk; de hogy valamikor Stájerországban létezett, arra okirati bizonyítékunk van. Marburgi Gottfried stájer országbíró 1255 január 13-án a magyar király nevében Gráczban országos törvényszéki ülést tartott, hogy a német rend lovagjainak egynéhány stájer úr ellen emelt vádait vizsgálat tárgyává tegye. Az utóbbiak sorában van «Otlinus de Perthotesstein»[1] is, kit arra marasztaltak, hogy Oberndorfban fekvő birtokait a német rendnek adja át. Várának fekvését következőleg határozzuk meg. A Győr—Fehringi vasút utolsó magyar állomása Gyanafalva, melyet a XV. században Janofalvanak, németül pedig még ma is Jennesdorfnak neveznek. Utána következik Fehring mint első stájer állomás. Ettől északi irányban van Feldbach, ettől keleti irányban feküdt Bertoldstein.

III. András 1291 július 21-én a Csém nb. Weisz Miklóst és fivéreit, vasmegyei embereket, Óbér helységgel megajándékozván, többi között kiemeli, hogy «IV. László király idejében, midőn Magyarország határvidéke és várai Trusalch és más osztrákok által el lettek foglalva, ezen Weisz Miklós és fivérei *Trusalch ellen, ki akkor Körmend várát elfoglalva tartotta,*

[1] Zahn, Urkundenbuch der Steiermark III. 239.

harczoltak, minden néven nevezendő sorscsapásnak magukat alávetvén; ez alkalommal Merch (Mert = Márton) nevű fraterük a harcztéren halt meg.»[1] Hogy mikorra esett meg Körmend ezen elfoglalása, határozottan nem tudni; lehet hogy már 1273-ra; de tekintettel arra, hogy III. András valószínűleg oly eseményről beszél, mely csak röviddel az adományozás előtt zajlott le, alig tévedek, ha Trusalch berohanását 1289-re teszem, mely évben Güsszingi Iván az osztrákok ellen elkeseredett harczot vívott, melynek folyamán az osztrákok Vas megyében fekvő birtokait egymásután elfoglalták.

Körmend nem messze fekszik a stájer határtól és így nagyon is elfogadható, ha már ezen egy adat alapján az «osztrák» Trusalchban valamely stájerországi úrra ráismerünk. Neve — hacsak minden jel nem csal — *Trauschalk*-nak ejtendő ki.

1313-ban újabb adatot kapunk a kérdéses férfira nézve. Nevezett évi május 8-án arról értesülünk, hogy a Nádasdi-család tagjai s a vasmegyei Karátföldiek között már hosszabb idő óta viszálykodás folyik, melynek az a tárgya, hogy a Karátföldiek akkor, *midőn az osztrák Trusalchius a szt. Mihályról nevezett vasvári monostort erőszakosan megtámadta*, a Nádasdiak birtokaihoz tartozott Gerse nevű helységben garázdálkodtak.[2] Hogy mikor volt ezen háborúskodás, arra talán a következő adat nyújt némi felvilágosítást. A vasvári káptalan tanusítja t. i. 1311 május 1-én, hogy midőn az osztrákok a szent Mihályról nevezett vasvári templomot erőszakkal elfoglalták és az ország bárói a vasmegyei nemesekkel együttesen az ellenség kikergetése czéljából összesereglettek, a nevezett templom a benne felhalmozott oklevelekkel együtt leégett.[3]

Ha ezen hadjárat 1273-ra vagy 1289-re esett volna, hihetetlen dolog, hogy a Karátföldiek által akkor elkövetett garázdálkodások megtorlását a Nádasdiak csak 40 vagy 24 évvel később indították volna meg; így tehát bizonyos, hogy a vas-

[1] Wenzel: Árpádkori új okmánytár XII. 503.
[2] Anjoukori okmánytár I. 296.
[3] Anjoukori okmánytár I. 226.

vári templom elhamvasztása és Trusalch berohanása *röviddel 1311 május 1-e előtt* történt és hogy itt megint azon segítő-akciók egyikével van dolgunk, melyekkel a stájer-magyar határon törzsökös német birtokosok a folyvást lázadó s királyukkal ellenséges viszonyban álló Güsszingi Andrást és Kakas Miklóst részesítették és melyről összefoglaló történelmi műveink mindeddig említést sem tesznek. Tekintettel már most arra, hogy Vas megye is határos Stájerországgal, bizonyosnak veendő, hogy azon «osztrák» Trusalch (ius), ki 1311 táján Vas megyét pusztította, szintén stájer ember; az pedig, vajjon ugyanazon Trauschalk-kal van-e dolgunk, ki IV. László idejében Körmendet tartotta elfoglalva, vagy vajjon az 1311 táján szereplő Trauschalk tőle megkülönböztetendő ember (esetleg fia), határozott választ nem adhatok. De az eddigiekből azt hiszem czáfolhatatlanul kitűnik, hogy azon Trusalch, ki 1328-ban a stájer Bertoldstein tulajdonosa és Alsólindvai Miklós által legyőzetett, *nem más, mint az 1289- és 1311-ben szereplő Trusalch.*[1]

A hadjáratban résztvett főurak sorát majd alább adjuk.

Dr. WERTNER MÓR.

[1] Mindezekről a stájer irodalom úgy látszik mai napig mit sem tud. Hogy kik voltak 1270-től 1328-ig Bertoldstein urai, illetve birtokosai, erről semmi néven nevezendő okirati adat nem található. Bertoldsteinra vonatkozólag a gráczi országos levéltár egyáltalában csak egyetlen okirat másolatát őrzi (eredetije a fehringi plébánia tulajdona; pecsétje nincs) és ez sem mond mást mint azt, hogy Emmerberchi Bertold Bertoldsteinban 1305 márczius 25-én kelt oklevelével a fehringi plébániának és templomnak a Fehring mellett fekvő Schiefer nevű ősi birtokában egynéhány telket adományoz.

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE.

I.

Tokaj a honfoglalás korában. Földvára és nevének eredete s változása. A vár első építkezési korszaka 1388-ig.

Árpád fejedelemnek Tarczal nevű vezére kapta adományba azt a földet, mely a tokaji hegy tövében a Bodrog és Tisza összefolyásánál elterül. Ezen helyen épített Tarczal vezér a honfoglaláskor egy földvárat, melyet a király névtelen jegyzője «Hymesudvarnak» nevezett.[1]

Mireánk magyarokra kedves emléket rejt ez az elnevezés, mely minket nemcsak egy bizonyára nagy gonddal és izléssel megépített várra, de vele együtt az akkori magyar építészeti kultúrára is emlékeztet.

«Hymesudvar» — szép, ékes udvart jelent, melynek egyes részei a magyar nép építési művészetében kifejlett modorban voltak diszítve s azért kapta azt a nevet.

A földgátak faszerkezetű kapui bizonyára hasonlítottak azok hoz a kapukhoz, melyek a székely földön és Kalotaszeg vidékén ma is láthatók.

Kútforrásaink legelőször 1074-ből említik Tokajt, amidőn Salamon király unokatestvéreivel Kemejnél összeütközött Cothoydnál (talán a mai Kota ér), majd a Tiszán átkelve itt pihent meg, s innen tartott Pest felé.[2]

[1] Anonymus XVII. fejezete, melyet most jelenben Hymusuduornak (mai kiejtéssel Himesudvar) neveznek (Szabó Károly fordítása). Fekvésére nézve lásd a katonai részletes térképet, 1 : 75,000-hez, 13. öv, XXV. oszlop lapja, 1884. évi felvétel.

[2] *Szabó Károly: Márk* kronikájának fordítása. A magyarok viselt dolgairól az ősidőktől MCCCXXX. évig. «Az ő kibékülésük» 58. fejezet, LXVII. lapon és *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. 162.; lásd továbbá *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika, I. 51., 52. és Tudományos gyűjtemény 1823. évi IV. köt. 5. lap.

Ki tudná megmondani, miért változott meg Himesudvar neve s miért kapta utóbb a «Tokaj» elnevezést? Igen közel áll a föltevés, hogy a «Tok» szógyökből, a Tiszában is előforduló halnemtől vette a magyar a «Tokaj» szónak eredetét, a mennyiben a «Tok» szóhoz hozzá fűzte az «aj» ragot, mint azt számos magyar helynévnél tapasztalhatjuk, mint Muzsaj, Halmaj stb. stb. Így képződhetett a «Tokaj» jelző is.[1]

[1] Nem tartható valószínűnek sem *Kaprinai*nak, sem *Bél*nek azon észrevétele, hogy «Tokaj» elnevezését az idetelepült tótoktól kapta volna. Az ő magyarázatuk szerint a tótok nyelvén «Sztojka» összefolyást jelent s ebből vélték kétségtelenül bizonyíthatni, hogy a Bodrog és Tisza folyóknak itteni összefolyásától a szlávok használták ezt a kifejezést, a melyből később az «Sz» betűk elhagyása folytán nevezték ezen helyet «Tokaj»-nak. Ez a magyarázat nagyon erőltetett.

Vannak olyanok is, kik a «Tokaj» elnevezés alatt «könyököt» értenek. Ez «Tokaj» város fekvésének teljesen megfelel, a mennyiben az úgynevezett «Hegyalja» egy könyökbehajlást képezvén «Tokaj» hegyével kidudorodva, annak a hajlásnak a közepe táján fekszik.

Többen úgy vélekednek, hogy «Tokaj» eredetileg összetett szó, mely a «tok-aly», vagy «aly» változattal, «tag-aly», vagy «dag-aly», a tatár-török nyelvben élő s hegyet jelentő «dag» vagy «tag» szóból ered. Eszerint «hegy-aly» vagy «hegy-alja». (Lásd: *Czuczor Gergely és Fogarasi János:* Magyar nyelvszótár I. kötet 56., 57. és VI. kötet 341. lapok.) Épen a felső-Tisza mellékén honosak az «aj» végű helynevek, úgymint: Monaj, Muzsaj, Hugyaj, Halmaj, Kótaj stb. stb.

Az is lehet, hogy a «toka» szóval rokon s ebből származott. Lásd: Nyelvtörténeti szótár III. 693. lapon. Tok alatt és *Comes Géza Kuun:* Relationum Hungarorum. Claudiopoli 1892. I. 41. l. négy csillag alatti jegyzet; lásd továbbá *Szarvas-Simonyi* Magyar nyelvtört. szótár III. 693. l. Hún alatt. A «hún» szóra lásd *Jankó János:* Kalotaszeg magyar népe II. rész. Tárgyi etnographia 65—69. lapig és végre a faépítményekre lásd *Huszka József:* A székely ház 1895., és ugyanennek Magyar Ornamentika, Budapest, 1900.

*Czuczor*nak és *Fogarasi*nak lehet igaza, midőn azt állítják, hogy a Tisza és Szamos vizeiben különösen bővelkedő «Tok» halnevében kereshető a «Tok-aj» szógyöke; nem pedig a «sztojka» szóban.

II.

A tokaji vár színhelyén keletkezett kőtoronynak építése és annak szerkezete. Második építkezési korszak 1388—1403-ig. A tokaji vár mint révhely. Harmadik építkezési korszak 1403—1460-ig. Birtokosai ezen időben.

Soká heverhetett romokban a Hymesudvar, míg 1388-ban Czudar Péter bán birtokába jutott.[1] Ő építette a Hymesudvar helyszínére azt a kőtornyot, melyet több régi rajz megörökített. Czudar Péter zálogjogon Zsigmond királytól bírta a tokaji révet is és hihető, hogy ennek biztosítására építette a tornyot.

A torony kerek idomú volt, két emeletes falazattal, melynek párkányán a fedél alatt egy ormozott védjárda létezett. Ez a járda az égtájak mindegyike felé 1—1 kiugró védőerkélybe nyílott.[2] Az erkélyek felett létezett magas csúcsfedélnek közepén négy vigyázó házacska, úgynevezett strázsa-ház volt. Ezek felett a fedélből még egy kőtorony emelkedett ki, mely alakítást *Könyöki* szerint «köpülő»-toronynak (Butterfassturm) neveztek. Az egész építkezés az ugyanazon korabeli biharvármegyei «Kőrösszegi vár» tornyára emlékeztet. A XIV. század vége felé ez a torony még csak egy árokkal volt körülvéve, a mint az a *Burkhard von Birkenstein*-féle XVII-ik századi rajzon látható (lásd 1. ábrát).

A toronynak bejárata a kor építési modorához híven az emeleten volt, még pedig: a fennmaradt több rendbeli alaprajzok tanusága szerint a keleti oldalon. Hogy a torony hozzáférhető legyen, az árok egy könnyen szétszedhető híddal volt áthidalva, melynek végéből csak létrán történhetett a toronyba való feljárás. Minthogy a lefelé irányított védelem merőlegesen az ormozatokon és erkélyeken történt, tehát a torony tőfala nem is ugrott ki.

Zsigmond király 1398-ban Tokajt és Tarczalt Debrei István kincstartójának adományozta és pedig cserében «Kászon» beregvármegyei községért (a mai Mező-Kászon).[3]

[1] Lásd *dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában. I. köt. 370. lap.

[2] Lásd 1., 2., 3. és 8. ábrákat.

[3] *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. I. 412. l. És lásd a kőrösszegi tornyot, *Szabó Károly:* Kún László életrajzának 178. lapján.

Ebben az adománylevélben a tokaji védő toronyról említés nincs. Zsigmond király Tokajt elvette Debreitől, mert az a királynak Siklós várában történt bebörtönöztetésekor Durazzoi Károly fiának, Lászlónak pártjára állott.

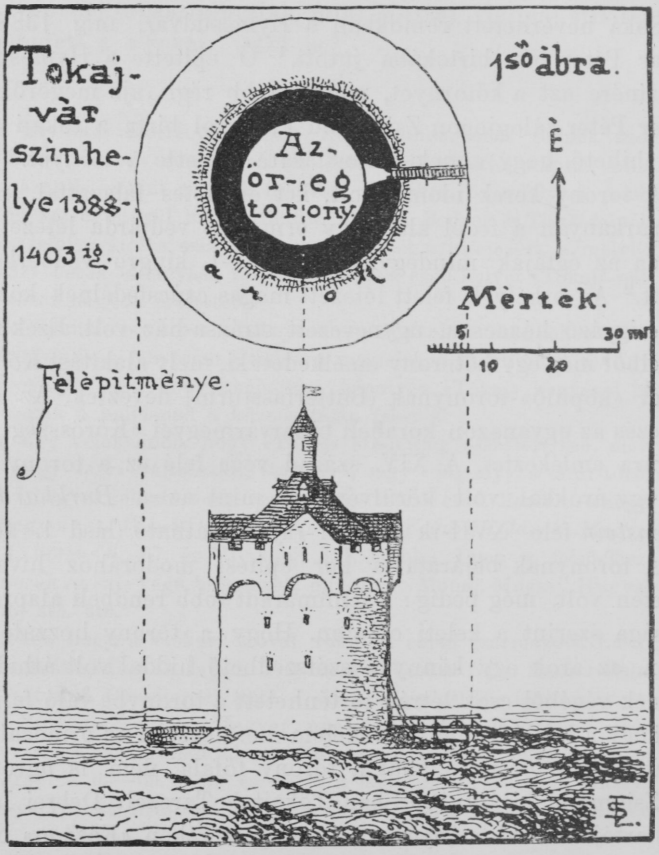

A régi torony alakját fenntartotta számunkra a Coronelli-féle kép. Ez a kép, valamint Burckhard felvétele is későbbi korból származnak ugyan, melyekben már a vár színhelyén egy ötszögű csillagsáncot is látunk; de mindkettőn ott van az a régi torony is.

Ez a hatalmasan kimagasló torony volt tehát Tokaj várának

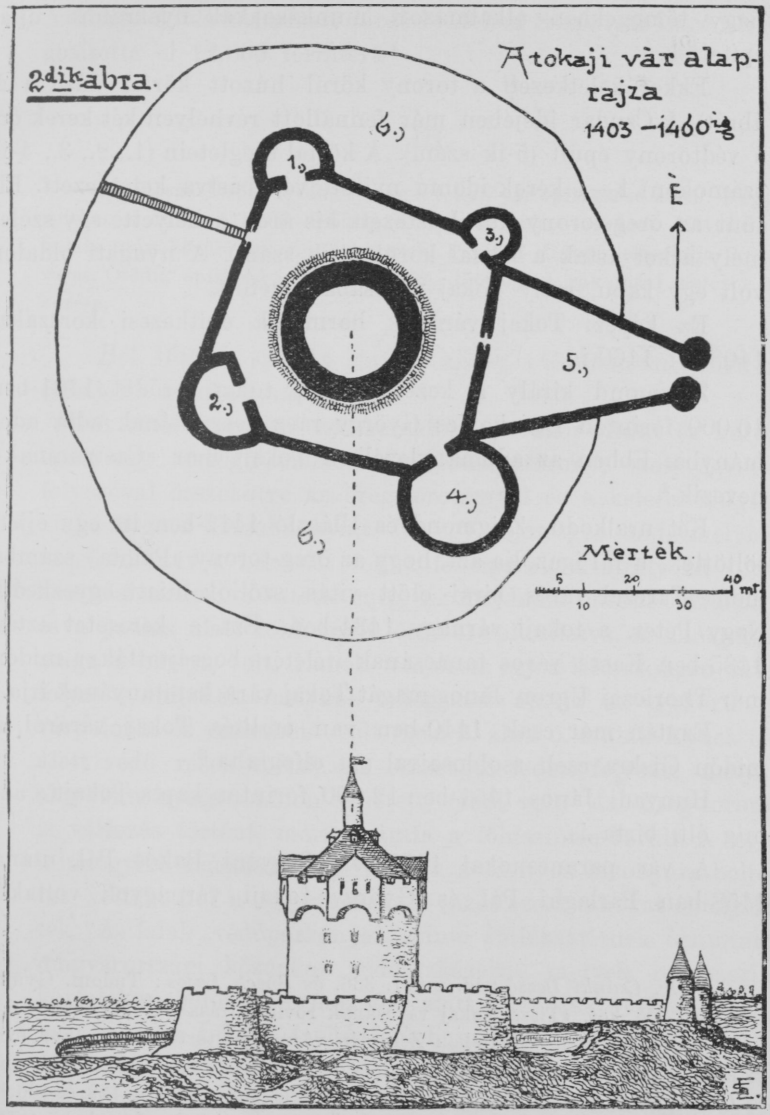

legrégibb kőépítkezése, mely a vár helyszínének egyúttal második építkezési korszakát jelzi (1388—1403-ig).

Durazzoi László, ki azon igyekezett, hogy törekvéseit alkalmas erődökkel biztosítsa, itt is megvetette lábát. Hívei a várat

nagy tömegekben alkalmazott munkásokkal nyakrafőre ujjáépitették.

Ekkor keletkezett a torony körül húzott körfal (lásd a 2. ábrát). A Czudar idejében már fennállott révhelyen két kerek őrs védtorony épült (5-ik szám). A körfal szegletein (1., 2., 3., 4-ik számokon) 1—1 kerek idomú nyitott védőbástya keletkezett. Eltünt az öreg-torony körül létezett kis árok s helyette egy széles mély árkot ástak a körfal körül (6-ik szám). A nyugati oldalon volt egy kapu, mely Tokaj városába vezetett.

Ez képezi Tokaj várának harmadik építkezési korszakát 1403-tól 1460-ig.

Zsigmond király a kezére jutott tokaji erődöt 1401-ben 10,000 forinton Brankovics György rácz deszpotának adta adományba. Ebben az adománylevélben Tokajt már «Castrumnak» nevezik.[1]

Két uralkodó, Zsigmond és Ulászló 1412-ben itt egy éjjelt töltöttek, a mi igazolja azt, hogy az öreg-torony «Palota» számba ment. Tarczal város birái előtt vitás szőllők miatt egyezkedik Nagy Péter, a tokaji várnagy 1434-ben. Ezt a keresetet aztán 1435-ben Kassa város tanácsának ítéletére bocsájtották, a midőn már Thoriczai Ugron János magát Tokaj vára kapitányának irja.[2]

Ezután már csak 1440-ben van említés Tokaj váráról, a midőn Giskra cseh zsoldosaival azt elfoglalta.[3]

Hunyadi János 1451-ben 12,000 forinton kapta Tokajt s azt míg élt, bírta is.

A vár parancsnokai 1457-ben Osgyáni Bakos Pál, utána 1458-ban Parlaghi Pál és György tokaji várnagyok voltak.[4]

[1] *Dr. Csánki Dezső:* id. mű. I. 336. és *Spech Lajos*: Tudom. Gyüjt. 1823. évi IV. köt. «Tisza Tokaj városának rövid leírása» 1—32. lapig.

[2] *Matolai Etele:* Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1899. évf. IV. köt. Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ismertetése. 167. lapon és *Géresi Kálmán:* A gróf Károlyi család oklevéltára II. köt. 149. és 166. l.

[3] *Dr. Szabó Pál*: Akad. Értekezések a történeti tudományok köréből. »Giskra» külön lenyomat, 9. lap.

[4] *Náthafalussy Kornél:* «A leleszi bizottság jelentése» Századok, 1871. 623. l. és *Ebeczky Emil:* «A magyar történelmi társulat 1876. évi vidéki kirándulása Gömör vármegyében. Századok, 1876. 74. lap.

A király a visszaszerzett várat 1459-ben Szapolyai Imrének zálogosította el 12,000 forintért.[1]

III.

I. Mátyás király tevékenysége a tokaji vár építkezése körül. Negyedik építkezési korszak 1469–1562-ig. Tokaj vár viszontagságai. Mátyás király halála után körülötte lefolyt harczok. Perényi Gábor elfoglalja a tokaji várat. Ötödik építkezési korszak 1562–1565-ig. A rakamazi sánczok keletkezése.

Bél Mátyás szerint Mátyás király 1460-ban kitünően megerősítette a tokaji várat.

A révhelyet védő két kerektorony ekkor eltünt és helyökbe épült egy ötszögű emeletes védőbástyatorony, mely egy fedett folyosóval összekötve az öreg-toronynyal és a keletre kiugró ékalakú vége a Tiszába nyúlt. Ez egy sajátságos mű, melyben a függő előművek kezdetét véljük felismerni. A király ezt a művet különös módon erősitette meg. Az majdnem három emeletes volt és a padlás alatt több nyilt lőréssel volt ellátva. A zömépitmény maga a bástya volt. Ennek tetejében egy a falon kiugró favédőfolyosót építettek, melynek jellegzetes alakja az egykorú budai várpalotán is észlelhető volt (lásd 3. ábra 5. szám). Ennek fedele alatt védő rések voltak. Az összekötő fedett folyosó, mely kőalapokon nyugvó hídon vezetett, fából volt. Az öreg-toronynál is változás történt, mert bejárata a földszintre került. A tornyok mindegyike csúcsfedélzetű volt és a tornyok bizonyára boltozottak voltak, hol a fegyvereket és tüzes szerszámokat elhelyezhették. A falak védőpárkányai szinte emlékeztetnek bennünket a magyarországi középkor védőeszközeire, melyek rendszerint a körfalakon belől az ormozatok alatt húzódtak végig.

Schicha Lukács György hadi mérnök 1668. évben egy rajzában megörökitette ezt az ötszögű függő művet, melyen a XVII. században már ágyúlőrések látszanak. Nem lehetetlen, hogy már Mátyás idejében így állhatott ez a mű. Tudvalevő, hogy Mátyás király már ágyúkkal rendelkezett.

[1] *Dr. Csánki Dezső:* id. mű. I. 336. lap.

Minthogy a vár nyugati oldalát a folyó vize nem védte, mert ott a tokaji vársziget tere szélesebb volt, ezért volt a nyugati oldalon a vár bástyatornyainak kötőfala kétszeres.

A XV. század második felében építették azt a falat, mely a 2. számú bástya északi sarkából kiindulva, védőrekeszt (mordgang) képezett és csak ennek megkerülésével juthatott a támadó az öreg-toronyhoz. A nyugati kötőfalon, úgy mint eddig, ezúttal is a kapu nyilt Tokaj városába.

A középkori várépítők mindenütt ügyeltek arra, hogy a várkapu védőtoronynyal és felvonóval legyen felszerelve. A hídon pedig emelcsőnek kellett lenni, melyet még a későbbi korban is Tokajnál is észlelhetünk (lásd a 3. ábrát).

Igy alakult át a tokaji öreg-torony egy középkori várkastélylyá. Ezzel Tokajvár 4-dik építkezési korszakát állapíthatjuk meg (1460—1562).

Ez időben a tokaji vár tartozékai a következők voltak: Tokaj város vámjával és a tiszai révvel, Tarczal, Rátka vámjának fele, Koldó, Tálya, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Vámos-Újfalu vámjának fele, Ladány, Mád, Öszöd, Csergő, Karacsa, Páczin, Fejő, Bőd fele és Zombor részei.[1]

A lengyel háború alatt (1471—1474) a király birtokában volt Tokaj. Hunyadi Mátyás király halála után a trónkövetelők küzdelme alatt (1490—1491) II. Ulászló király testvére Albert, lengyel haddal támadta meg Tokajt. Bosszú akart ez lenni, azon csúfos vereségért, melyet Boroszló vára ostromakor 16 évvel ezelőtt szenvedtek a lengyelek a magyaroktól.[2] Albert herczeg a várat nem birta bevenni és Szapolyai István serege közeledésének hírére a várost feldúlva, 2000 hordó bor zsákmányával e vidékről sietve visszavonult.[3]

A tokaji várparancsnok 1505-ben Literáti György volt. Az 1514. évben a Tokajig is elhatolt Dózsa György-féle lázadás számos hívét Heteley Mihály várkapitány elfogatta és azokat ki is végeztette.

[1] Lásd ugyanott.

[2] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű I. 334. lap és *Frankl Vilmos:* »Az 1514-iki pórlázadás» Századok, 1872. évf. 443. lap.

[3] L. ugyanott.

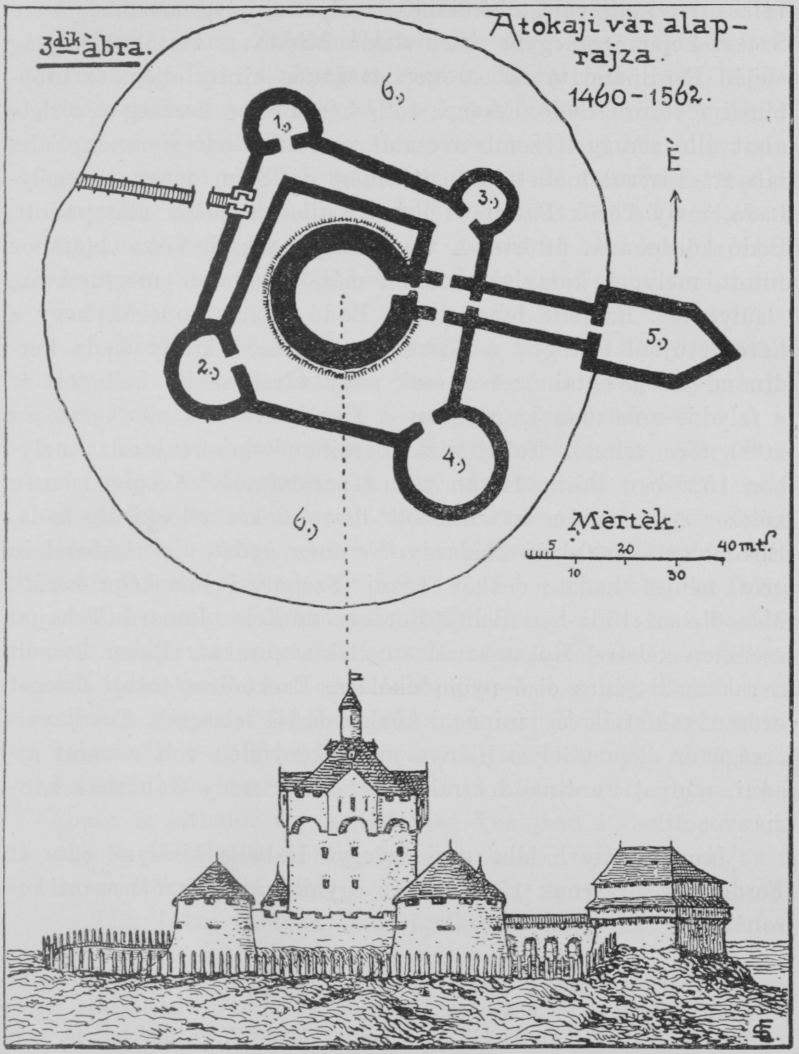

A mohácsi vészig csak annyit tudunk a tokaji várról, hogy 1525-ben Lásztóczy Boldizsár volt ott a parancsnok. A mohácsi vereség után a királyi trón megüresedvén, Szapolyai János pártja október havában itt gyüjtötte össze a hozzájuk szitó rendeket, hol azután Verbőczy tanácsára meg is állapodtak, hogy király-

választó országgyűlést hirdetnek, melyet tényleg november 5-ére Székes-Fejérvárra egybe is hívtak.[1] Midőn a kettős királyság elején Ferdinánd támadást intézett János király ellen, ez utóbbinak fővezére Bodó Ferencz 1527-ben a Salm herczeg vezérlete alatt álló sereggel szemben csatát vesztett. Bodó Ferencz Salm táborát Tarczal mellett támadta meg, de Salm magyar segélyhada, mely Török Bálint és Pekry Lajos parancsa alatt állott, Bodó középhadát áttörte. A vert sereg a tokaji Tisza hídjához futott, melynek kompjai azonban már előzetesen megfuratván, elsülyedtek. Ez tette lehetetlenné Bodó azon szándékát, hogy a harczot újból felvegye a Tiszánál. A János király hada Ferdinánd serege által üzetve, csak nagy zűrzavarban kelhetett át a folyón, miközben igen sokan a Tiszába vesztek. A veszteség 2000 főre tehető. Tokaj vára Ferdinánd kezére jutott, melyben 1528-ban Révay István volt a parancsnok.[2] Később is még kétszer egymásután itt ütközött össze a két ellenkirály hada. Első ízben 1530-ban Nádasdy Ferencz győzte le Herberstein gróf német hadát; ekkor Tokaj Szapolyai birtokába került. Másodízben 1535-ben Bebek Ferencz és Felsz Lénárd Tokajjal szemben keletre, Rakamaznál emeltek sánczokat. Ekkor készült a rakamazi sáncz első nyomdokolása. Ezekből a tokaji őrséget erősen zaklatták és minden közlekedéstől elzárták. Tokaj várőrsége az élelem teljes hiánya miatt kénytelen volt a várat átadni, melyet Ferdinánd király 1541-ben Serédy Gábornak adományozott.

János király halála után özvegye Izabella királyné adta át Ferdinánd királynak 1550-ben az egyideig itt őrzött szent koronát.[3]

[1] *Fraknói Vilmos:* Magyar történeti életrajzok. Verbőczi életrajza 246. lap és ugyanattól Századok: Adalékok az 1514. évi pórlázadás történetéhez. 1872. évf. 436. és 443. l., valamint *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 10., 16. és 24. l.

[2] *Martini Zeilleri:* Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulmi kiad. 1664. 289., 291., 485., 488., 580., 587. lapon 1527-re teszi. Magy. nemzeti múzeumi könyvtár. Hung. 6730. *Rónai Horváth Jenő:* id. műv. II. 10., 16., 24. l.

[3] Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű. III. 277. és IV. 168. l. 1890.

A tokaji várparancsnok 1556-ban Némethy Ferencz volt, ki a várat János Zsigmondnak adta át.[1] Még ugyanezen évben Telekessy Imre és Forgács Simon, Tárczai Györgyöt Szőllősnél megverték és ezután Tokajt is hatalmukba akarták ejteni.[2] De úgy az ugyanezen évben megkísérlett elfoglalás, mint az egy évvel később (1557) november havában Dersffy István kassai kapitány által végrehajtott éjjeli rajtaütés nem sikerült. A várost ugyan Dersffy hadai felverték és ott bő zsákmányra akadtak, de a várat nem tudták bevenni, mert azt Némethy vitézül megvédte.[3]

Midőn 1562-ben Perényi Gábor 200 lovassal és 6000 gyalogossal újból megtámadta Tokajt, azt már Némethy nem tudta megvédeni, hanem onnan Szent-Jog várába menekült s így a vár Perényi kezébe került. Felemlítésre méltó, hogy Perényi nyomban az elfoglalás után egy «huszár-várat» épített, melyben 2000 lóra való istáló volt.[4] «Huszárvárnak» nevezték abban az időben azon külműveket, melyeket a lovasság szállott meg. Ez egészen palánk építkezés volt. Tehát 1562-ben megváltozott Tokaj vár színhelye. Azt azonban nem tudjuk, hogy a Perényi által készített huszárvár mily alakban volt nyomdokolva. A rendelkezésre álló adatok szerint ez a palánképítkezés nem terjedhetett tovább, mint a hogy azt látni fogjuk a későbbi időkből megmaradt rajzokon (1660—1664-ig). Alakjára olyan lehetett, mint az ezen korabeli más vár építkezéseinél szokásban volt, milyen a 4-ik ábrán is látható. Igy alakul meg Tokajban a «belső vár». Ez a régi várkastélyból állott *A)*, és a külső várat képezte az úgynevezett huszárvár *B)*.

Ez Tokaj várának 5-ik építkezési korszaka (mely tartott 1562—1565-ig).

János Zsigmond erdélyi és török hadakkal Tokaj közelében

[1] *Istvánffy* után adja az ad.: Zemplén vm. történetéhez. id. mű. III. 277. és IV. 168. l.

[2] *Bártfay Szabó László:* Forgách-család története. 283. l. 1910.

[3] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 76. lap.

[4] *Takács Sándor:* Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. Századok. 1907. 730. l. Pesty Ferencz jelentése szerint, mely 1562 márczius 29-éről van keltezve «ad duo mille equos» etc. etc.

1564-ben vert a Tiszán hajóhidat. A Tiszán átkelve Kassa elfoglalására törekedett, de az árvizek és a sok esőzéstől felázott talaj miatt kénytelen volt visszafordulni.[1] Hihető, hogy ekkor került vissza Némety Tokaj várába, melyet Perényi valószínűleg az erdélyi hadak közeledtére önként elhagyott.

IV.

Schwendi Lázár kassai főkapitány támadása Tokaj ellen. Annak elfoglalása I. Ferdinánd király részére.

Schwendi Lázár főkapitány 7000 főnyi német sereggel 1565. év telén indult ki Kassáról Tokaj megvívására, mely ezen időben a Tálya, Szerencs és Tokaj várháromszög délkeleti sarkpontját képezte. Ez volt ennek a területnek legfontosabb erődje s innen nyerhette a másik két vár is minden támadáskor hatályos támogatását.

Midőn Perényi Péter a megindított hadműveletkor 1200 főnyi dandárával, 4 ágyúval, azonkívül Báthori András 200 lovasával, 2 ágyúval és Balassa Menyhért, Alagy meg Zay Ferencz magyar csapataival egyesült és a tüzérségen kívül legalább 8600 emberrel rendelkezett, — elég erősnek érezhette magát, hogy hadműveleteit Tokaj ellen megkezdje. Tokaj városát tényleg február legelején rohammal bevette e sereg, hol nagy zsákmányt ejtett. Február 4-én már a várat is megrohanták, de Némety Ferencz 1500 főnyi várőrsége visszaverte őket. Február 7-én a Schwendi tüzérségének bevezető harcza után, az általános roham minden oldalról február 10-én indult meg, mi reménynyel kecsegtette a támadókat, mert a befagyott Bodrog megkönnyítette a vár megközelítését. A támadó csapatok nem vették észre a jégen vágott lékeket, abba sokan beleestek és ott vesztek. Az akkori értesítések 600 emberre becsülik Schwendi veszteségét. Ekkor pusztult el Haller Rudolf és Ramming ezredes egyik zászlótartója is. De a várőrségből is többen megsebesültek így a többek között Némety segéde Bakics József is.

Még aznap délután új rohamra kelt az ostromló sereg.

[1] Adalékok Zemplén vármegye tört. id. mű. IV. 140. l.

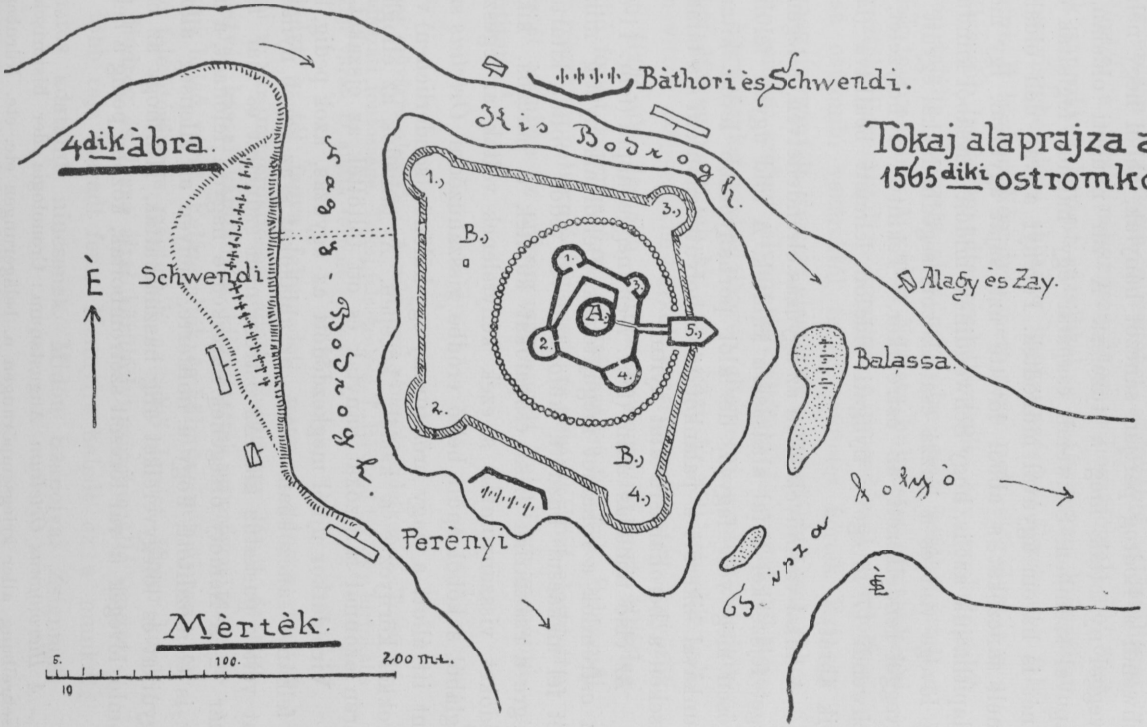
4dik ábra.
Tokaj alaprajza az 1565diki ostromkor.
Báthori és Schwendi.
Kis Bodrog fr.
Schwendi
Nagy Bodrog fr.
É
Alagy és Zay.
Balassa
Perényi
Mértek.
5. 100. 200 m.
10

Balassa a magyar hadakkal s négy ágyúval a Tisza jegén átmenvén, a falak keleti oldalát lövette (l. 4. ábrát). Báthori és Schwendi a Bodrog partján sánczot hánytak, abból négy nehéz löveggel nyitották meg a tüzelést. A vár nyugati oldalán, a kapuval szemben, Schwendi csapatai egy halmot foglaltak el; innét is három ágyúval működtek. Perényi a vár déli oldalán emelt sánczokat s abból lövette azt saját ágyúival. Így megállapíthatjuk azt is, hogy Schwendinek, midőn Kassából kiindult, 17 lövege volt és a hozzá csatlakozott segédhadakkal együtt 32 löveggel rendelkezett az ostromkor.[1] Tekintve a helyzetet, a Schwendi 17 lövege a nyugati oldalon lehetett beállítva (lásd 4-ik ábrát).

A külső védművek ellen az ágyúzás elrendeltetvén, a legénységet fejszékkel a fal aláásására küldték. A föld ugyan felülről erősen meg volt fagyva, de alól porhanyósabb lévén, kitartó munkával sikerült a palánkot több helyütt ledönteni s a támadt réseken a berohanásra utat nyitni.

Az első támadás után (febr. 7-én) negyednapra (febr. 11-én) az ostromlók a rohamot megújították. Déltől alkonyatig mindkét fél makacsul küzdött, különösen a védők voltak kitartók. Végre a császáriak friss csapatokat küldtek a harczba, kik a védőket visszanyomták s ezek kénytelenek voltak az egészen téglából s kőből épült belső erődbe visszahuzódni. *Ortelius* szerint itt állott a nagy erős torony egy különös (sonderlichen) vízárokkal környezve a kastély közepén. A támadók az elfoglalt téren azonnal sánczokat hánytak és ott töltötték az éjszakát.

Virradatkor újból megkezdődött az ágyúzás, azok pedig, kik a felhányt sánczokban voltak, az ablakokat s az egyéb nyílásokat vették puskatűz alá. Az ostrom nem szünetelt és már február 12-én Némety őrségének harczkedve nagyon lelohadt, a mit az is előmozdított, hogy a holttérre, melyen az ellenség állott, ágyúikat és lőfegyvereiket alig használhatták. Minthogy az ostromló lövegek a vár lőréseit szétrombolták, közben pedig a belső

[1] *Hieronymus Ortelium* Augustanum: Cronologia der historischen beschreibung aller kriegsempörungen u. belägerungen etc. etc. Nürnbergi kiad. 1603. 127. l. (32 Stück Geschützet említ).

vár falán is rést ütöttek, a várőrség már a további védhetőség reményéről is lemondott. Némety maga is beállott a küzdők sorába s erősen buzdította a védőket a további ellentállásra. Az ostromlók a falak megmászásához is hozzáfogtak, de őket a védők szurokkal bevont rőzsékkel s más anyag hiányában nagy mennyiségben lévő «kősók» hengergetésével igyekeztek feltartóztatni. E közben Németyt, mert nem volt elég óvatos s a legveszélyesebb helyeken adta rendelkezéseit, egy puskalövedék homlokon találta. Némety elestének híre csak később jutott a császáriak tudomására. A védők Nemety holttestét egy boltozat alá helyezték. Vezéreiktől megfosztva, a megadásról gondolkoztak s az ostromló vezérektől fegyverszünetet kértek. Ezt egy napra meg is nyerték. Némety elestét az ostromlókkal csak akkor tudatták, midőn szabad elvonulás feltétele és annak kikötése mellett, hogy urukat szabad legyen eltemetni, a várat feladták. A várból 400-an vonultak ki, ezek közt is 350 sebesült volt. Középen vitték szőnyegekbe burkolt vezérük holttestét. A győzők a várban 4000 akó legjobb minőségű hegyaljai bort, állítólag egy millió forint készpénzt és sok drágaságot találtak. Schwendi ezek egy részét az ostromló legénység és vezérek közt elosztotta, nagy részét azonban az erősen megrongált Tokaji vár megújítására fordította.[1]

V.

Tokaj művárrá alakítása. A rakamazi sáncok keletkezése. Tokaj várának hadászati fontossága. Tokaj felszerelése. I. Rákóczi György birtokába ejti a tokaji várat. Ő alatta történt építése.

Mihelyt a tél fagya felengedett, azon a pénzen, melyet Schwendi a vár megerősítésére adott, Ramming János és Kálnássy Mátyás kassai kapitányok kijavíttatták az erősen megrongált tokaji belső várat. Felszerelték és külműveinek új rendszerben való felépítésére is megtették az első lépést. Ekkor keletkezett a Bodrog és Tisza által körülfolyt szigeten álló «művár», melyről több rajz maradt fenn. Mennyire haladt ez a munka, erről biztos adataink nincsenek. Midőn Szapolyai Zsigmond

[1] Ezen ostrom leírását adják *Ortelius*, *Istvánffy* és *Birkenstein*.

1566-ban újból megtámadta Tokaj várát és azt 32,000 főnyi sereggel körül is záratta, azt Ramming és Kálnássy vitézül megvédték.[1]

Minthogy Némety idejében az öreg torony még állott, a tokaji vár az 1565. évi ostromig nem változott. *Istvánffy*tól értesülünk arról, hogy a tokaji vár ezen ostromhoz külművekkel rendelkezett. Ezek voltak azok a palánképítkezések, melyeket Perényi emelt. Ezeknek a gerendafáit kellett az ostromló seregnek eltávolítani azért, hogy a réseken, melyeket a faltörő ágyúk ütöttek, a rohamot végrehajthassák.[2] Midőn Némety 1564-ben Tokaj megtámadásáról biztos híreket szerzett, a Perényi-féle huszárvárat, vagyis a tokaji külműveket régi nyomdokain helyrehozatta s ezeknek párkányait a védelemre be is rendezte. Némety az ő várépítési tevékenységét nemcsak Tokaj, de Szerencs váránál is kimutatta, hol hasonló építkezések voltak. A szerencsi várnak építkezési jellegéből következtetve a tokaji vár építéséről is képet nyerhetünk.

A belső vár kerek tornyai bizonyítják legjobban, hogy ezek középkori építkezések. A körfalon belől állott az öreg-torony, melyben egy nagy «Palota» volt. A már említett három kerekbástyatorony és ezek összekötő vonalai képezték azt a négyszöget, mely Mátyás király korában már állott. A vastag kőbástyák fedélzeteit eltávolították és annak gyeptetejű ormozatai alatt volt az őrség elhelyezve. Ezekből és a tetején, nemkülönben a körfalon alkalmazott párkányokon történt a védekezés. Az ekként kialakult nyitott védőállásokból lehetett a külterepet uralni.

[1] *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Fordította: Vidovich György. Debreczen. 1867. XXIII. könyv. 552. lap. A már említett *Ortelius* műve és *Burckhard v. Birckenstein.* Ausserlesener Anfang etc. Augsburgi kiadás. 1686. A Mátyás király idejében épült Tokaj várának alaprakata legjobban kivehető a Badeni Lajos hagyatékában Karlsruheban őrzött alaprajzról. Band XV., szám 52, mely a 8-ik ábrán van feltüntetve itt. Megjegyzendő, hogy az eredeti rajz egy későbbi kort tüntet fel ugyan, de a középkori jellegzetes alaprajz kivehető rajta. És épen azért, mert egy későbbi kort ábrázol, ezen a rajzon már hiányzik az öreg torony, a mely hiányt a 3-ik ábrán pótoltam azért, hogy az építkezési folytonosságot jobban szemlélhetővé tegyem.

[2] *Istvánffy* ugyanott 506. lap és *Ország Tükre* 1865. évf.

A belső várkastélyszerű építkezést széles vízárok környezte. Az árok ellenlejtjét czölöpzet kerítette be (lásd 3-ik ábra).

Az egri törökök 1567-ben Tokajtól Kassáig szerte pusztították a falvakat, az épületeket felgyújtották, a lakosokat rablánczra fűzve elhurczolták, vagy kegyetlenül meggyilkolták. Tokaj környékét, sőt a várat is háborgatták. A vár ezen időben még nem volt teljesen megerősítve, csak úgy állott, mint azt a «*Tokay superiorae Hungariae natura loci munitissimum propugnaculum*» czímű távlati látképen Hufnageltől eredő rajz adja.[1] Ez a kép a Ramming és Kálnássy által befejezett ideiglenes erősítéseket és feljavításokat tünteti fel (lásd 5-ik ábrát). Ez a kép adja meg a még most is felismerhető hátteret és látni rajta, hogy az öreg-torony fedelétől megfosztva, teteje ágyúlőrésekkel van ellátva. A rajz után ítélve legalább is 6 ágyútaraczkot lehetett az öreg-torony tetejébe elhelyezni. Ez pedig feltételezi, hogy a torony teteje be volt boltozva; mi megint csak annak középkori jellegéről tanuskodik. A torony fenlapján egy őrház állott, mely valószínűleg fából készült. Ide vezetett a torony grádicsa és mivel a torony átalakításából látható, hogy az lövegállásokra volt berendezve, az őrház egyúttal szertárnak is tekinthető, hol a szükséges lőszert kéznél tarthatták. A torony déli oldalán ott, a hol egykor egy erkély volt, egy ablak vehető ki, melynek szegélyein az egykori erkély befalazott nyomai vannak feltüntetve. A várfalakra egy fahíd vezet fel. A vár falán vert rések még nincsenek mind kijavítva, de a párkányok mindenütt végig palánk sövényfonással vannak ellátva s helylyel-közzel sánczkasok mutatják az ágyuk helyeit. Az 1569. évi XIX. törvényczikk el is rendelte, hogy Debreczenből, továbbá Szabolcs vármegye két járásából és egész Zemplén vármegyéből a jobbágyok Tokaj várához dolgozzanak.

A küszöbön álló török háború veszedelme miatt Tokaj vára megerősítésének újból előállott a szüksége, mit az 1578. évi XXVII. t.-cz. el is rendelt. Ezen időszakban várparancsnokai voltak: 1590-ben Russel Kolos, 1591-ben Balassa Ferencz, Forgách Simon és Teuffenbach Kristóf kassai kapitány, kik a hat-

[1] *Történelmi Képcsarnok* III. terem, 2. sz.

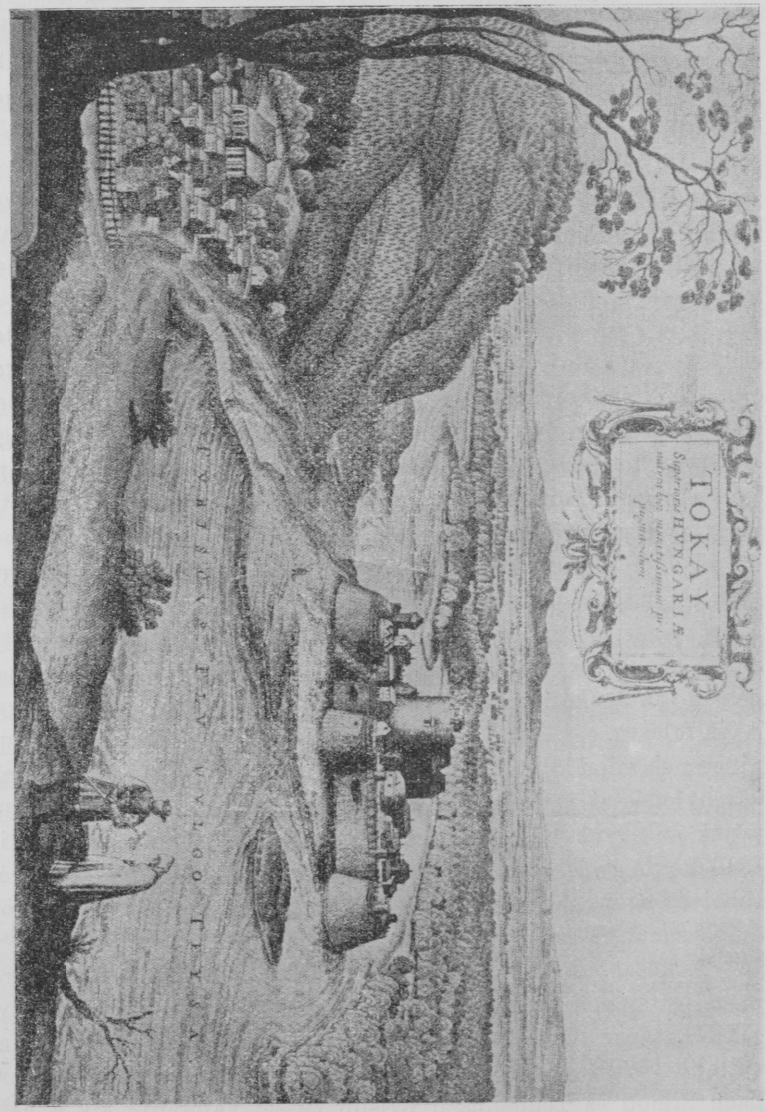

5. ábra. Tokaj a XVI-ik században.

vani visszavonulása által okozott csorbát azzal köszörülték ki, hogy a Szilágyságban dúló tatárok egyik csapatát kemény küzdelem után Tokaj alól visszavonulásra kényszerítették.[1]

Balassa Ferenczet a tokaji várparancsnokságban 1592-ben gróf Hardek Ferdinand és ezt 1596-ban Rueber György követte. Tokajnak fontosságát s értékességét mutatta Bocskai István fejedelemnek azon törekvése, hogy Rudolf császár elleni hadjáratai közben is a vár kiépítése folyamatban legyen. Belgiojozó János gróf kassai főkapitány, midőn 1604-ben Bihar vármegyéből kénytelen volt visszavonulni, a hajduk szünetlenül nyomában voltak. Körülrajozták, csipkedték s katonáit fogdosták. A császári tábornok október 24-én kelt át a Tiszán és Tokajnál szállott táborba. Ekkor újították fel a rakamazi sánczokat, melyeket a ráczok tartottak megszállva. A rákövetkező éjjel a Rakamaznál hagyott ráczokat a hajduk felkonczolták, mire Belgiojozó Ruebert a tokaji várban magára hagyta s másnap (okt. 25-én) visszavonulását a hajduk zaklatásai közt Kassa felé folytatta. A 20,000 főnyi császári seregből a főurakon kívül már alig volt 50 ember kíséretében, a többiek a visszavonulás alatt Bocskaihoz pártoltak, nagy része pedig szétfutott. Belgiojozó ekkor Eperjesen át Szepes várába menekült. Az események ezen váratlan fordulatára a császári kormány Básta Györgyöt küldte Kassa felé, hogy a Bocskai által támasztott mozgalmat elfojtsa.

A felkelők által körülfogott Tokaj várát akarta Básta mindenekelőtt deczember havában megsegíteni, de Bocskainak Sárospatakon gyülekező hajdúserege ezt a törekvést meghiusította.[2] Midőn Bocskait a rendek 1605-ben fejedelemmé választották, mindjárt utasította seregének keleti hadosztályát, hogy Tokaj várát részére hódítsa meg. Czobor Mihály 1606 október havában rá is kényszerítette Ruebertet a vár megadására. A vár majd-

[1] *Bártfai Szabó László:* id. mű. 273. l. — *Erdélyi Pál:* Balassa Bálint letrajza 28. l. és *Hadtörténelmi közlemények:* Hadtörténelmi okmánytáré 1894. 700. l., valamint: Adatok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű: X. évf. 174. l.

[2] *Géresi Kálmán:* Károlyi cs. oklt. III. köt. 565., 566.. 571. és 572. lapok. *Kubinyi Miklós:* Közlemények a Thurzó levéltárból. Századok. 1870. évf. 729. l.

nem két esztendeig (21 hónapig) ostromzár alatt állott, őrsége már úgy is végszükségben szenvedett. Rueber várnagy állhatatosságát Bocskai megdicsérvén, őt szabadon bocsájtotta.[1] A zsitvatoroki békekötéskor Thurzó György mint a császár egyik meghatalmazottja nagy érdemeket szerzett s ennek elismeréseül 1607-ben olyformán nyerte zálogba Tokaj várát 70,000 tallérban, hogy azt mindaddig megtarthassa, míg ezen összegre nézve ki nem elégítik. Ezen adományozásra azon érdeme is befolyással volt, hogy Bocskai halála után (1606) a hajdukat lecsendesítette. Ezen időben Tokaj várnagya Abaffy Miklós volt. Ekkor a tokaji várról azt írják: «Az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogy ha a víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz vólna, mert lovon is felmehetni az kerítésnek az oldalán, gyalog annál inkább».[2]

Tokaj várának hadászati fontosságát az 1609. évi LXI. t. cz. így emeli ki: «mivel oly helyen van alapítva, hogy mind a keresztény név közellenségei, mind más azon részbeli ellenkezők ellen, a többek közt kitünő erősség legyen, de meg mivel felettébb megromolva van, ugyan azért a békés időben szükségkép felépítendő».

Tokaj építésére 1613-ban Abauj, Bereg, Sáros, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ungh és Zemplén vármegyék adták az ingyen munkát. Feljavítására a várakkal s erősségekkel nem bíró egyházi főrendeket, zászlós urakat, országnagyokat is felhívták és úgy a király, mint a szabad városok segedelmét is igénybe vették. Az ingyen munkát, illetve a segedelmet teljesíteni vonakodókra «háromszoros», az úgynevezett «tripulum» büntetést rótt az ezen évi VIII. t.-cz. Ennek a háromszoros büntetésnek behajtására, az egyházi főrendű zászlós urakra, országnagyokra és másokra való tekintet nélkül hivatalvesztés terhe alatt, a vármegyék alispánját kötelezték. Még számos 1609-től 1661-ig terjedő törvények kiemelik a tokaji várnak, mint az ország felső részei «védő-

[1] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 162., 168. l. *Dongó Gyárfás Géza:* id. mű. VII. 145., 197. l.

[2] *Ebeczki Emil:* A magyar tört. társul. 1876. évi kirándulása 64. l. és *Takács Sándor:* Századok. 1907. 820. l. id. mű.

bástyájának» jelentőségét. Ezek közül az 1618. évi XLIX. és LII. t.-czikkek emlékeznek meg, hogy:

«az úgyszólván oly helyen fekszik, melytől a tiszamelléki országrészek fenntartása függ, felújítás gondja nagyon is ráfér, vízáradásoktól naponta nagy rombolásokat szenved, a miért Szabolcs, Ungh és Zemplén vármegyék közmunkáját igénybe vette.»[1]

Bethlen Gábornak Ferdinánd ellen való első támadása alatt, a magyar szent koronát itt őrizték, de az 1621. évi deczember 31-én Nikolsburgban megkötött béke után azt Bethlen Ferdinándnak adta át.[2] Tokaj vára Bethlen kezére jutván, ő alatta is még Abaffy Miklós volt a várnagy, kinek hűséges szolgálataiért a szabolcsvármegyei Kinist adományozta.

Bethlen Gábor halála után özvegye Brandenburgi Katalin 1630-ban lépett e vár birtokába. Ekkor a tokaji várnak fejedelmi háztartásra alkalmas helyiségekkel kellett rendelkezni, mert Brandenburgi Katalin benne lakott. Midőn Katalin az erdélyi fejedelemségről lemondott és I. Rákóczi Györgyöt választották meg fejedelemmé, még ez év deczember 26-án a tokaji várat Csáki István báró tanácsára átadta Ferdinándnak, őrségét pedig hűsége alól felmentette.[2] Tokaj tehát ezidőszerint a III. Ferdinánd pártiak kezén lévén, védelmére Eszterházy Miklós nádor a rakamazi sánczokat felújíttatta. Ezeket a sánczokat támadták meg I. Rákóczi György alvezérei 1633. évi márczius 15-én a hozzá csatlakozó hajdusággal. Az 1500 főnyi zsoldos által védett sánczokat öt órai heves küzdelem után bevették. Eszterházy és Bornemissza János mintegy 300-ad magokkal kompon menekültek a Tisza jobb partjára. Nagy része a seregnek a Tisza megáradt hullámai közt lelte halálát, részint az erdélyiek fogságába került. Az eperjesi alkú emlékiratai szerint 1633-ban Rákóczi küldöttei kívánták Tokaj várát átengedni, mi azonban nem történt meg.[3]

[1] Ad.: Zemplén várm. történetéhez. VIII. 23. l.

[2] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 181. l. és Brandenburgi Katalin töredék végrendelete. Magy. Akad. Értek. Philos. II. köt. 1861—62. évf. 241. l.

[3] *Fraknói Vilmos:* Az eperjesi béke. Századok, 1871. 195. és *dr. Ötvös Ágost:* Győri tört. füz. 1863. X. 102., 265, — Straszburg Pál követsége IV. Amurad szultánhoz az 1631—1632. évben és *Ráth Károly* u. o. Bethlen Gábor 1619—1621. évi táborozásai 265. l. és *Cserey József:* «Az 1606. iki kassai országgyűlés naplója». III. köt. 130.

A várparancsnokok: 1635-ben Kelemessy János és 1637-ben Révay István báró voltak. Ferdinánd király Tokaj uradalmát a várral együtt 1641-ben Drugeth Jánosnak adományozta, de Rákóczi kívánságára, még a pozsonyi országgyűlés előtt 1646-ban Ferdinánd megbizottjai Tokajban tárgyalást tartottak, minek következménye az volt, hogy Rákóczi a homonnai Drugeth János gróf örököseinek lefizetett 6000 forintot és igy a vallásügyi sérelmek miatt indított harczok után a tokaji vár és város a linczi békekötés pontjai értelmében örök jogon birtokába jutott. Stépán Ferencz tokaji várkapitányt és várőrségét pedig feloldoztatni kívánta a Ferdinándnak letett eskü alól. Ez a kívánsága azonban az országgyűlés elé utasittatott.[1]

Rákóczi mégis csak birtokába jutott a tokaji várnak és a még 1646-ban Belgiumból és Velenczéből ide hívott mérnökei által nagyszabású munkálatokat eszközöltet itt, melyek a Tisza-Bodrog folyását akként szabályozták, hogy a várat ne döntsék romba. A szabályozásnak ezt a munkáját a zempléni és szomszéd vármegyék jobbágyainak ezreivel végeztette.[2] Tokaj vára körül teljesitendő közmunkára még 1647-ben is kirendelték Szabolcs vármegyének dadai és Zemplén vármegyének bodrogközi járásait.[3] Ez azt jelenti, hogy a fent jelzett munkálatok még nem voltak befejezve; azért kellettek ezek a munkások.

I. Rákóczi György halála után Tokaj vára özvegyére Lorántffy Zsuzsannára szállott és 1649-ben Cseh Mihály esküdt megjelent a várban, hogy összeirja mindazt, mit ott találtak.

A leltár a bástyákat is megnevezi. Itt csakis a leltár azon részével foglalkozhatunk, mely egyúttal a vár szerkezetére és védelmének felszerelésére vonatkozik.

Láttuk az 1565. évi ostromkor, hogyan nézett ki a vár, most aztán ezen leltár segélyével meghatározhatjuk a bástyák

[1] *Dongó Gyárfás Géza:* Ad. Zemplén várm. tört. VII. 135., 134 lap. *Emich Gusztáv:* Nagy képes naptár. 1861. «Tokaj». 118—121. lapig.

[2] *P. Coronellinél:* «*Regno di Hungaria*» a 43. lapon és Burckhardnál 145. l. pag. 20. *Emich G.:* id. mű, valamint Ad. Zempléni várm. tört. VII. évf. Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. 135. l.

[3] U. o. VII. 136.

s a vár egyes épületeinek neveit is, mit különben a későbbi adatok is megerősítenek.

A leltár azt a benyomást kelti, hogy Rákóczi tokaji öntődéjében élénk tevékenységet fejtett ki, a honnan többi várait is felszerelte. A külső vár úgynevezett «Új-bástya» a 6. ábránkon feltüntetett I-ső számú bástyának felel meg, melyben 10 ágyú, köztük 6 drb 25 fontos, 1 drb 16 fontos, 1 drb 8 fontos, 1 drb 5 fontos és 1 drb $^3/_4$ fontos ágyú volt beállítva. Elnevezéséből kiérezhető, hogy ez a bástya ez időben készült s valószínűleg a víz árja tette úgy tönkre, hogy újból kellett azt felépíteni. A III. számú bástyát «Kis-bástyának» nevezték. Ebben egy 6 fontos és két 3 fontos ágyú állott.

A IV. számú bástya «Rév-bástya» elnevezés alatt fordul elő. Itt egy 21 fontos, egy 8 fontos, egy $3^1/_2$ fontos és egy $2^1/_2$ fontos ágyú volt behelyezve. A II. számú bástya: város felöli «meritő-bástya» nevet viselte, hol öt 25 fontos, egy 12 fontos, egy 8 fontos, egy $2^1/_2$ fontos és egy $^3/_4$ fontos ágyú volt.

A «várbeli toronyban» az 5. számún egy ágyútaraczk és két rézdob, végre az úgynevezett «Nyári-bástyán» a 2. számún egy 1 fontos és egy $^1/_2$ fontos ágyút találtak elhelyezve. Összesen tehát 29 ágyú védte ezidőszerint a tokaji vár falait, melyekhez 5945 darab ágyúgolyó és 1335 öl vastag hosszú vontatókötél szolgált 12 darabban.

A «külső hosszú hadszertár» a 10. számon van feltéve. Pitvara volt. Mindkettőben nagy mennyiségű készletekkel. A «belsővárbeli hadszertár» a 4. és 3. számú bástyák közt két részre oszlott. A pitvarából balkézt volt az egyik, jobbkézt a másik szertár. A «porház» a 4. számon, hol tonnákban, hordókban és átalagokban állt a lőpor készen.

A «lakatos műhely» szintén itt volt a belső várban, hol a hadszertárba való szerszámok állottak. Volt ágyúpor készletben 48 mázsa; szakálas por 2 mázsa; gyújtópor 2 mázsa; tüzes szerszám 543 drb.; eresztett salétrom 10 mázsa; kanócz 3 mázsa; szurkos koszorú 150; fekete szövétnek 214; ostromhoz való vászonzacskó 225; földhordó teknő 147, talyiga 60, hajnalcsillag(?), alkalmasint valami röppentyű féle; paizs 5, kartács 44, ezek 600-nál hol kevesebb, hol több «muskéta globissal» voltak meg-

töltve; vasas kopja 119, vasalatlan 345; fegyverderék 52, sisak 38, alabárd 28, ágyúgolyóöntőforma 33; az egy mázsással együtt 27 ágyú, 12 rakáson a 40 fontos ágyútól a $^3/_4$ fontosig vasgolyóbisok és kisebb-nagyobb tüzes golyóbisokkal összesen 7218 darab; jegelni való vasvilla 9 darab stb.

Megtudjuk ezen leltárból, hogy a tokaji várban ezidőszerint órák is voltak, mert 3 órához való kereket jegyzett fel. A vár kútjáról is megemlékezik, melynek vasmacskája és tartalékláncza raktáron volt. Az 543 darab tüzes szerszámok közül felemlíthetjük 90 ostromhoz való tüzes dárdát, 15 tüzes kalászt, avagy koszorút, 59 tüzes nyilas labdát, 43 tüzes nyílatlan labdát, 133 tüzes nyilas buzogányt és 203 ostromhoz való tüzes csuprot.[1]

Hihető, hogy II. Rákóczi György fejedelem uralkodásának utolsó időszakában az épitkezések befejezést nyertek, melyek valamennyie még Kálnássy és Ramming idejéből származó «Kő-alapokon» nyugvó palánképítkezés volt. Ez pedig úgy történhetett, hogy a Perényi huszárvár falai a vizenyős talajban lesüpedtek s így ezekre lett a kő s végre újra a palánk épitve.

II. Rákóczi György halálának hírére Tokaj 1659-ben, mely egykor a fejedelem özvegyének kezén volt, De Suches tábornok hadai előtt önként kaput nyitott.[2]

Soós Elemér,
ezredes.

[1] *Dr. Szendrei János:* Tokaj várának hadi fölszerelése 1649-ben. Ludovica Akad. Közl. 1888. évf. 613—632. lap.

[2] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 203.

ORSZÁGOS CONSCRIPTIO ÉS AZ ÁLLANDÓ KATONASÁG TÉLI ELSZÁLLÁSOLÁSA 1719—1720-RA.

I.

A XVIII. század elején Európa politikai térképét egészen átalakító nagy háborúk: nyugaton és délen a spanyol örökösödési háború s ezzel kapcsolatban Magyarországon II. Rákóczi Ferencz szomorú kimenetelű ugyan, de örök dicsőségű nemzeti fölkelése; északon és keleten a nagy északi háború Európa összes államaiban felébresztette az állandó hadsereg szükségének érzetét.

A spanyol örökösödési háború véget vetett a Habsburgok világuralmának és ezen hatalmas dynastia utolsó férfisarja, — mint német-római császár VI-ik, mint magyar király III. Károly — a XVII. sz. közepe, a westfáliai békekötés óta már különben is jóformán csak árnyékká lett német-római birodalmi császárságnak új fényre emelése helyett családja örökös birtokainak összetartására és Magyarországnak azokkal minél szorosabb kapcsolatba hozására törekedett.

A szatmári békekötés elismeri ugyan Magyarországnak függetlenségét, de az osztrák örökös birtokokkal való kapcsok mindig szaporodva, mindjobban érlelik az egységes monarchia eszméjét. Ezt a czélt szolgálni van hivatva az egységesnek tervezett és aztán is fejlődött osztrák és magyar állandó hadsereg felállítása.

Ennek szükségét megokolni igen könnyű volt.[1] XIV. Lajos

[1] Memoires de Montecuccoli generalissime des troupes de l'empereur. Amsterdam 1718.

franczia király, Frigyes Vilmos brandenburgi nagyválasztó, Nagy Péter orosz czár és példájok után indulva a Németbirodalom kisebb országai szerveznek állandó hadseregeket. Ausztria és Magyarország sem maradhattak hátra.

Nem az állandó hadseregnek hazánkban való szervezését akarom tárgyalni, csak azokra a nehézségekre mutatok rá, a melyekkel nálunk az állandó katonaságnak elhelyezése járt és a súlyos terhekre, melyeket az ország lakosainak viselniök kellett.

Az 1715-iki VIII. t.-cz. bevezetése és 1. pontja még fenntartja a Tripartitum I. része 9-dik titulus 7. §-ában és a II. rész 4. titulusában felsoroltaknak azon kötelességét, hogy a haza védelmére úgy személyesen felkelni, mint bandériumaikat kiállítani és elővezetni tartoznak. Ezt a királyi felség az erre vonatkozó törvények értelmében ezentúl is kívánhatja és követelheti. A 2-ik pont kimondja, hogy mivel az országot a nemzeti felkeléssel és a bandériumokkal megvédeni nem lehet, minden eshetőséggel szemben szükség van egy hazaiakból és külföldiekből alakítandó erősebb és *rendes hadseregre* (Regulata Militia). Az ilyen katonaságot zsold nélkül fenntartani, a zsoldot meg adózás nélkül összehozni nem lehet; kétségtelen, hogy a subsidiumok és az adózás anyagát országgyűlésileg a rendekkel kell megállapítani. A 3. pont kimondja: ha az ellenség betörésének váratlan rendkívüli esete, vagy másféle, előre nem látott háború nem engedné a fontos ügynek az említett módon és formában tárgyalását, ilyen esetekre a karok és rendek nemcsak tanácsosnak, de szükségesnek találják, hogy a nádor és az ország primása, a főpapok, a bárók, a királyi itélőtábla, a vármegyék és a szab. kir. városok, a mennyire és a milyen nagy számmal lehet, az ország határain belül, és nem azon kívül, összehivassanak. 4. pont. Ezek megismervén a váratlan szükség okát és azt elegendőnek találván, az ország hasznára és szükségére az ilyen adózás ügyében határozhassanak, de más országos ügyekben nem.[1]

Az országgyűlés és az említett módon összeülő congressus a rendes évi hadiadót állapította meg. De ezen felül volt a ka-

[1] Corpus juris hungarici.

tonaságnak a téli 6 hónapra nov. 1-től ápr. 30-ig számított téli szállásolása és ezen idő alatt ellátása.

A portióknak a hadiadó ügyében történő összeírása a régibb időkben is történt volt. Most ezt az állandó katonaság érdekeinek szempontjából kellett megcsinálni és az 1715. évi 57. articulus 22—31. pontja szerint: hogy az ország fenntartására szükséges terhek egyenletesen oszoljanak meg, a Kk. és Rk. őfelsége beleegyezésével elhatározták az egész országnak olyan módon összeírását, hogy az országgyűlésen megállapított «Idea» szerint az ország egyik kerülete a másikat írja össze és a munkálatokat a kerületek az országgyűlés bevégzése után 3 hónappal a nádorhoz, az meg a királyhoz terjeszti fel.[1]

Elkészült az első összeírás, a melyiknek alapján az akkori tulajdonképeni Magyarországra — a későbbi Temesi bánságot és Erdélyt a Részekkel nem számítva ide — 109,000, kétharmadrészben élelmi, egyharmadrészben lóporcziót vetettek ki az 1715 nov. 1-től 1716 ápr. 30-ig terjedő téli szállásokra menő katonaság részére, a mi naponkint 72,666⅔ élelmi és 36,333 lóporcziót tesz ki, 6 hónapra egy élelmi porcziót havi 4, egy lóporcziót havi 3 forinttal számítva fel: 2.397,988 frt értékkel. Ehhez járult még az elszállásolási teher, a melyikkel együtt járt a tüzelő és világító anyag.

Az ezen első conscriptio alapján 1716 január 1-én kiadott «Norma seu Regulamentum»,[2] a melyiket 1720 jan. 1-én váltott fel egy az előbbitől csak igen kevéssé eltérő új, megvilágítja az akkori téli szállásolásnak általában körülményes és súlyos voltát. Hogy milyen ellátást követelt a katonaság, azt igen érdekesen világítja meg Dorsy gránátos kapitánynak Pest város hatóságához 1719-ben beadott «*Nota*»-ja, a melyikben elmondja, hogy a császár katonájának kell: 1) a Budával történt megállapodás szerint egy közlegény, ha természetben nem kap élelmet, ennek váltságául kap naponkint 12 krt, ebből 2 kr az övé, 10 krért élelmezi magát. A 12 kron felül jár neki: ágy, világítás, fa. Ha a katona valami élelmiszert vesz, a gazdasszony köteles azt meg-

[1] Corp. jur. hung.

[2] Budapest szék. főv. levéltára: Intimata 1285. sz. a.

főzni; 2) a húst jól, élvezhetően kell megfőzni, különben a katona elviszi azt a város birójának megmutatni; 3) az ágynak jónak kell lennie és pedig kell: 1 jó alsó dunna (Unterbett), 2 lepedő, 2 fejvánkos és 1 jó takaró, hogy a császári Mondur kímélve legyen; 4. a katonákkal nem szabad gorombán beszélni, minden polgár tudhatja, minő bánásmód illik a császár katonáihoz. Egy budai polgár a szállás miatt felszólalt tizedest az ablakból megfenyegette, ha jó viszonyt akarnak a katonaság és a polgárok közt, ilyesminek nem szabad megtörténnie, mert ha az ilyesmi megtörténik, azért kétszeres elégtételt fog követelni és nem lehet csodálni, ha a gránátos in flagranti elégtételt vesz magának; 5) a fekvő betegekről jól kell gondoskodni. A főzéshez, a mit az ápoló (Krankenwärter) végez, a tüzelőt meg kell adni. Nincs ellene, hogy amint azt a hatóság kívánja, a beteg 14 naponkint más helyen legyen, feltéve, hogy olyan quártélyt kap, a hol jól lehet ápolni; 6) rendelje el a hatóság, hogy esti 8 órakor minden gránátos otthon legyen és nyugalomra térjen. A gazda köteles legyen az ez ellen vétőt a legközelebbi altisztnek feljelenteni, a ki aztán neki jelentést tesz, máskülönben ő nem áll jót a lopásokért vagy más bajokért; 7) ha a katona az előírt időn túl kimarad, ezt nem kell szidni vagy megverni, hanem bejelenteni, hogy igazságosan büntethessék meg; 8) a szállásadó hetenkint csak kétszer adjon pénzt a katonának, a többi 5 napon a katona elégedjék meg a természetbeni élelemmel, a melyik áll naponkint: 1 font húsból, a mit nem kell egyszerre délre megfőzni, de két részre kell osztani; a húsnak fele vacsorára való, 3—4 részre osztani ezt nem szabad; kéri, hogy a hol lehet, adjanak a húshoz főzeléket is, hogy a legény meg legyen elégedve. Reméli, hogy ezen kérését sehol se tagadják meg; 9) a mi őt magát illeti, magát a város jóindulatába ajánlja, óbudai szállásán megmarad, ha megadják neki a szükségeseket, ú. m.: istállót, minden nap egy embert a favágásra és fűtésre, egy asszonyt vagy férfit a takarításhoz, mosogatáshoz, az udvar rendben tartására. Minden napra egy szál gyertyát.[1]

[1] Budapest szék. főv. levélt. Intimata 1357. sz.

Ezek a kívánságok jóval eltérnek a Regulamentumtól, hogy többet ne említsünk, az etappalis ellátásért járó napi 8 kr. helyett itt 12-őt találunk. A revisiót már ez is szükségesnek mutatja.

Az 1716—1718-ban folyt háború idejében többször felmerült az 1715-iki conscriptio revideálásának és még inkább a contributio újabb és újabb megajánlásának szüksége. Jött is ki több összehívó a congressusra, de mindig akadt ok, — hol a háború, hol a pestis, — a melyik miatt a gyűlést el-elhalasztották. A passzaroviczi béke megkötése után azonban az egész hadsereget nemcsak élelemmel és zsolddal kellett ellátni, de annak tekintélyes részét itthon kellett elhelyezni. Az országgyűlés összehívásának most az 1715-iki VIII. t.-cz. 3. pontjában felsorolt okok egyike sem állott útjában; Károly király azonban 1719 julius 23-án szeptember 12-ére Pozsonyba csakis a váratlan, rendkívüli szükség esetében gyors intézkedésre hivatott deputatiót hívta össze. Meghívó levele szerint az utolsó conscriptio igen hibás, mert részint az összeírók nem jelentek meg a helyszínén, részint hiányos feljegyzéseket készítettek. Az új összeírásra vonatkozólag közli a császári minisztérium által készített új «Ideá»-t.[1]

Pálffy Miklós gróf nádor mindjárt, még 1719 juliusban terjedelmesebb feliratot intézett a királyhoz, a melyikben, — a mint írja — «az ország rendeinek és különösen a nyomorult népnek helyzetét feltüntető előterjesztések kényszerítenek arra, hogy szentséges felséged elé kellő időben járuljak hódolatteljes kötelességszerű előterjesztéssel». A király elé Bécsben julius 14-én beterjesztett felirat előadja, hogy már többször feltárta a nép nyomorát, a melyet a mult évi rossz termés és a téli szállásolás súlyos terhei még sokszorosan fokoztak, ugy hogy a nép életét csak a legnagyobb nehézségek között tengethette. Az életét csak mezei munkájából fenntartó nép a katonaságot az élelmezési szabályok szerint — etapaliter — pár krajczár fejében kénytelen ellátni, minek következtében annyira ki van már fosztva, hogy csekély holmiját pénzzé kell tennie, ha a rá rótt terheknek

[1] Budapest szék. főv. levélt. Intimata 1364. fsz. II.

heteken, hónapokon át meg akar felelni. Ezen felül mindenféle kigondolhatatlan zaklatásoknak, kínoztatásoknak van kitéve és a nyomorult nép napról-napra innen oda futtatva csaknem minden idejét kénytelen a hozzá beszállásolt katonaság szolgálatában eltölteni és hogy a katonának tetszését és jóakaratát megnyerve, azoktól meneküljön, a mije csak van, mindenét oda adja annak, de ezen felül még készpénzt is követelnek tőle a Comissariatus Cassája részére. A panaszoknak elintézése annyira körülményes és oly ritkán vezet czélhoz, hogy a nép és a vármegyék a két nagy rossz közül a kisebbiket választva, inkább tűrnek és viselik az előírtnál sokkal súlyosabb terheket. Hogy a beszállásolt és a beszállásolandó katonasággal valahogy megférhessen a nép, inkább letagadja a neki okozott károkat és méltatlanságokat, nehogy még nagyobb bajokat szerezzen magának. Ezeken felül jönnek a regulamentális és még inkább a tetszés szerint kirendelt előfogatok és ingyen munkák, a mik épen elegendők a nép teljes kimerítésére.

A nádor, a mint látjuk, a katonaság viselt dolgait nem szépítve tárja a felség elé a dolgok állását és meggyőz arról, hogy a hódolatteljesség épen nem korlátozza őt kötelességének őszinteséggel teljesitésében. De ő nem éri be a katonai terhek felsorolásával, rá mutat a só megdrágítása, a hadiadók hátrálékainak executiók által behajtása, a folytonos kölcsönök felvétele és a sok háborúság által felidézett nyomorra és kéri a királyt, hogy a béke beálltával enyhítsen az ország sorsán és pedig: 1) minthogy az országot se belső, se külső ellenség nem fenyegeti, a katonaság helyeztessék el a határszéli helyőrségekben és a felesleges katonaság vonassék ki az országból, hogy így a lakosság meg legyen kímélve a beszállásolás terhétől; 2) minthogy a határszéli őrhelyeknek jókarban tartása az egész kereszténységnek és az országnak is érdeke és az országot az azokra vonatkozó törvények kötelezik arra, hogy porták szerint természetben való vagy pénzzel megváltandó ingyen munkával hozzájáruljon a közterhek viseléséhez: kegyeskedjék a felség a nép által a katonaság részére teljesítendő munkákat méltányos áron és ne a nép teljes kimerítésével szabályozni; 3) habár úgy a portiók mennyisége, mint megnevezésük csak egyszerű tehernek

vannak feltüntetve, a valóságban az azoknak természetben kiszolgáltatása vagy pénzben kifizetése körül követett eljárás folytán, a mikor a néptől nemcsak természetbeni ellátást, de a computus szerint ugyan a legalacsonyabb áron, a valóságban azonban sokkal magasabban, készpénzfizetést követelnek; ennek a visszaélésnek vessen véget a felség és a helyőrségek érjék be a természetbeni élelmezéssel vagy annak pénzen szabályszerű megváltásával; 4) kéri a hátralékoknak elengedését; 5) a helyőrségek részére teljesítendő ingyen munkák eltörlését és végre 6) a só árának leszállítását.[1]

A congressusnak szept. 12-én kellett megnyilnia. Minthogy azonban az Erdélyben dúló pestis a Tiszántúli felső vidéken is erősen terjedni kezdett és az ország más helyein is mutatkozott, a főurak és a vármegyék követei csak lassan gyülekeztek Pozsonyban. Nem is lehetett könnyű a közlekedés, a mikor Pest város követének is külön hiteles passus kellett arról, hogy pestismentes helyről indul és így szabadon mehet Pozsonyba.

A congressusra küldött követek credentionalissal és instructióval ellátva indultak neki a tárgyalásoknak. Tekintve a sok formaságot és az érdekek erős ellentéteit, nem is csodálhatjuk az instructióknak ma némileg komikusnak mutatkozó tartalmát. Pest város követéül Kászonyi Tamás, vagy a mint a német városi jegyző irta: «Thomas Gaszonyi» ment, kapván ilyen 12 pontból álló utasitást: pro 1) Útlevelének és utasításának vétele után azonnal siessen, hogy idejére érkezzék Pozsonyba; 2) mihelyt megérkezik, keresse fel Pest vármegye alispánját, hogy közbenjárásával bejuthasson a nádorhoz és bemutathassa credentionalisát, ha azt kivánni fogják; 3) a többi követekkel legyen jelen a rendes üléseken és összejöveteleken a nádor házában és máshol, a hova hívni fogják; 4) kutassa ki, hol fogják tárgyalni az ideiglenes repartitiót és tudja meg a pestmegyei alispántól, vajjon az $^1/_6$-od vagy $^1/_5$ részbeni felosztás mellett foglal-e állást Pest és Buda városokat illetőleg és biztosítsa őt arról, hogyha jó közbenjárása és tanuskodása segítségével teljesül a város kíván-

[1] A pozsonyi tárgyalásra és a conscriptióra vonatkozó összes iratok Budapest szék. főv. levéltárában: Intimata fasc. II. 1272. sz. a.

sága, a magistratus bizonyára meg fogja tartani tett igéretét; 5) vigyázzon, nehogy az ott levő budai követek megtudjanak vagy gyanítsanak valamit; 6) a szabad kir. városok követeinek a pozsonyi városházán tartandó tanácskozásán mindig pontosan legyen jelen és a városok közjavát támogassa; 7) de nagyon ügyeljen arra, hogy a városok kívánságairól a vármegyei követek valamit meg ne tudjanak, tartsa ezeket a legnagyobb titokban annyira, hogy még a pestmegyei alispán se tudjon meg semmit; 8) a lediktált dolgokat pontosan irja le; 9) levelezésbe csakis Morel János Antal városi syndicussal lépjen; 10) Pozsonyba érkezve keresse fel Sigray Jánost, a ki kijelöli neki szállását, a mit minden követ kapni szokott; 11) a congressus bevégzése után azonnal induljon haza, itt megkapja Pestről eltávozásától visszatértéig járó 2 frt napidíját és úti költségeit; 12) ha a főherczegnő részére adandó valami ajándékról lenne szó, ahhoz csak a Pest és Buda közt megállapítandó $^1/_6$-od vagy $^1/_5$ rész arányában járuljon. Egyebekben pedig hűségére és ügyességére bízza magát a város.[1]

Ha minden követ, — a mi valószínű, — hasonló utasításokat vitt magával, könnyen elképzelhetjük a tanácskozások bizalmas őszinteségét.

A királyi biztos csak okt. 7-én érkezett Pozsonyba, az egybegyült rendeknek addig bőséges alkalmuk volt meghányni-vetni a különféle érdekeket és tanácskozni mindenről, kivéve a congressus tulajdonképeni tárgyát.

Az erdélyi és tiszántúli rendekre a nádor szept. 16-ig várakozott. Erre a napra saját házába hívta össze a gyűlést. A beteg nádor helyett Pálffy János gróf horvát bán és táborszernagy adta elő az ország helyzetét és a királynak a gyűlést összehívó rendeletét, a melyik szerint a porták régebbi összeírását ki kell javítani s e szerint az egész országra aránylagosan kivetni a téli szállásolás költségeit. Az összeíráshoz az «Idea»-t és a rubrikákat, a melyekhez alkalmazkodnia kell, kidolgozta őfelsége *bécsi miniszteriumának tanácsa.* Közölte a rendekkel a nádornak a királyhoz juliusban intézett feliratát.

A mennyire jó hatással volt a nádornak nyilt fellépése, épen

[1] U. o.

annyira sokakat felháborított a királynak merev leirata. Heves viták után abban állapodtak meg, hogy a gyűlés addig is, a míg a királynak teljhatalmú biztosa megérkezik Bécsből, az ország kerületei szerint megalakuló kerületi gyűléseken keressenek módokat arra, hogyan lehetne a király kívánságának az ország romlása nélkül eleget tenni.

A kerületi gyűléseknek meglehetősen nehéz dolguk volt, mert minden vármegye és város panaszolkodott a terhek miatt. Különösen nagy volt a felvidéki vármegyéknek a túlterheltség miatti panasza. Tekintettel kellett lenni Erdélyre, a hol a pestis dühöngött, a mi miatt annak követei nem is jöttek el a gyűlésre.

A szept. 18., 19-iki kerületi gyűlések panaszok meghallgatásával teltek el. 20-án Pálffy János közbenjárására azt határozták, hogy félre téve az egymás iránti bizalmatlanságot, teljes őszinteséggel tárják fel a helyzeteket és alapelvül véve azt, hogy minden 100 porta után számítsanak le 10-et és az így felmaradó portákat méltányosan úgy oszszák fel, hogy az eddig túlterhelt, különösen felvidéki, tiszántúli és erdélyi vármegyék és városok némi könnyebbítést nyerhessenek. Az ezektől elveendő terhet aránylagosan (per calculum arithmeticum, et quidem per auream regulam Detri, secundum maius et minus) ki kell róni a kevésbé megterhelt vármegyékre és városokra. A tervezet elkészítésére Erdődy György gróf elnöklete alatt bizottságot küldtek ki, a melyiknek minden megye és város, ki írásban, ki szóval előterjesztette sérelmeit és kívánságait.

Ez a bizottság szorgalmasan dolgozva már szept. 27-én beterjesztette a kerületi gyűlésekhez munkálatát, a melyik szerint a porták, tekintetbe véve a helyőrségek részére szolgáltatandó ingyen munkákat és készpénz szolgáltatásokat, igazságos arányban feloszthatók lennének. A kerületi gyűlések ezt azonnal tárgyalás alá vették úgy, hogy a 28-iki összes ülésen a nádor már a kerületi gyűlések megállapodásait terjesztette elő. Vita csak két dolog körül merült fel. A Tiszán inneni és Tiszán túli vármegyék kölcsönösen sérelemül hozták föl, hogy egyes jobbágyok, sőt egész községek átmennek egyik kerületből a másikba és az ezekre eső rész kirovatik a kerületben maradottakra. A vitás

ügyben javaslatot tenni egy a kerületi gyűlések elnökeiből, főjegyzőiből és az egyes kerületek követei közöl választott tagokból álló bizottságot küldtek ki, a melyik okt. 1-én a visszaélések megszüntetésére olyan javaslatot terjesztett elő, a melyikbe, habár erős vita után, de végre mindnyájan belenyugodtak.

A jászok és nagykunok sérelmesnek találták, hogy portáiknak számát az eddigi 35-ről 65-re emelték, de utóbb ők is belátták az emelés méltányosságát.

Mielőtt a királyi biztossal megkezdődtek volna a tárgyalások, még két fontos elvi kérdés foglalkoztatta a rendeket. A királynak a gyűlést összehívó leirata szerint a porták új összeirását a bécsi császári minisztérium által kidolgozott «Idea» és rovatok szerint kellett elkészíteni.[1] Ez a királyi intézkedés a rendek egy részénél nagy viaszatetszést okozott, mert az 1715-iki 57. t.-cz. értelmében az országgyűlésből kiküldött bizottság megállapította volt az összeírás módját, a bécsi császári minisztériumnak nincs tehát joga az ország ezen legsajátabb ügyébe beleavatkoznia. Hosszas vita után okt. 6-án abban állapodtak meg, hogy a király által kiadott «Idea»-t nem vetik ugyan el teljesen, de azt minden pontjában el sem fogadják, de a mi benne az országgyűlés által kiküldött bizottságnak az ország által elfogadott «Idea»-jával ellenkezik, vagy a mi a nemesi kiváltságokat, a főpapok, mágnások és nemes földesurak jogait sérti, ki kell javítani, módosítani. Ebben az ügyben véleményüket és szavazatukat az összes vármegyék s a szab. kir. városok követei adják be Szluha Ferencz protonotáriusnak. Az így elkészítendő javaslatot jóváhagyás végett azonnal felterjesztik a királyhoz. A szab. kir. és bányavárosok október 8-iki külön gyűlésükön egyhangúlag azt határozták, hogy ők a nemesi kiváltságok és a szab. kir. és bányavárosok jogának épségben tartása mellett elfogadják a király által küldött «Idea»-t. Határozatukat két küldöttjük vitte át Szluha főjegyzőhöz.

[1] Modus conscriptionis Regni Hungariæ. Országos levéltár. Acta dietalia V. I. 567—569. A kk. és RRdek erre vonatkozó consideratioi az 1712—1715-iki országgyűlésen u. o. V. 571—576. A városok confœderatiói u. o. V. 577—581. A «Rubrica juxta Ideam conscriptionis consinuata» u. o. II. 153.

A városok különben, mondhatni, az összes kérdésekben inkább hajlottak a király, mint a nemesség álláspontjához és a mint azt Pest követének ismert utasítása mutatja, legfőbb szempont mindig a városok külön érdekeinek óvása és védelmezése volt. Igen valószínű, hogy a többi városok is a városok ügyeiben a legnagyobb titoktartást kötötték követeiknek lelkére, szemben a vármegyei követekkel. Ezért kellett volna a rendeknek a városok dolgával még a királyi biztossal való tárgyalás megkezdése előtt tisztába jönniök, a mi azonban kevésbé sikerült.

A szab. kir. és a bányavárosok követei ugyanis már szept. 20-án külön gyűlést tartottak a pozsonyi városházán. Itt elhatározták, hogy a pozsonyi kir. kamarához intézendő emlékiratban külön és részletesen feltárják a vármegyéktől az ország törvényei ellenére szenvedett sérelmeiket és elnyomatásukat. Szeptember 30-áról keltezett felterjesztésükben előadták, hogy a Pozsonyban összejött tanácskozmány a szab. kir. és bányavárosokat is a porták osztályába akarja sorozni, noha a portákról szóló országos törvények csak a földművelő jobbágyokról és zsellérekről szólnak és nem a városokról, így tehát nem lehet tudni, mily alapon akarják most a városokat a parasztok módjára portalis adózás szerint taksálni, hacsak netalán erre vonatkozólag a kamarai levéltárban vagy a királyi könyvekben lenne valami írásos alap. Az ezen tanácskozáshoz intézett kegyelmes királyi leirat is azt mondja, hogy az újonnan megállapítandó porták alapjául a szab. kir. és bányavárosokban lakó kereskedőket és kézműveseket is fel kell venni. De a városoknak erre vonatkozólag a mult országgyűlés elé terjesztett és a rendek előtt kihirdetett protestációja meg a királyi fiskusnak ellenmondása alapján a királyi felség is belátta, hogy a kereskedőket és kézműveseket, mint a kiknek porták alapjául szolgáló állandó telkük nincsen, a porták összeírásánál számításba venni nem lehet. Kitűnik ez az országgyűlési iratokból és a némely városoknak különösen adott legkegyelmesebb királyi határozatokból és dekrétumokból, melyekhez az összes városok ragaszkodnak. Ha már a mezővárosokban és a magán földbirtokos urak jószágain lakó, uraiknak fizetésért szolgáló kereskedők és

kézművesek kivétetnek a portális összeírás alól, mintha azoknak állása magasabb és nagyobb lenne, mint a negyedik rendet és így az ország testét (peculium Regni) képező szab. kir. és bányavárosoké. Ezen az országos testületet fenyegető sérelmes felfogás ellen a szab. kir. és bányavárosok hatóságai, a mint eddig tették, úgy most és a jövőben is úgy az országgyűléseken, mint a részletes országos kongregációkon minden lehető módon kötelességszerűleg és férfiasan küzdeni fognak. Nehogy valami mulasztással vádoltassanak, kérik a kir. kamarát és a kir. fiskust, hogy mint a városoknak protektorai, vegyék azokat oltalmukba és ne engedjék a máris talán soha ki nem fizethető terhekkel megrakott és elnyomott szab. kir. és bányavárosokat a teljes elszegényedésre vezető újabb terhekkel megróni, a mik a kereskedőket és kézműveseket elrettentik a polgári jogosítványok megszerzésétől, a mi teljes bizonyossággal maga után vonná a városok sülyedését.

Ezt a felterjesztést küldöttség útján juttaták el a királyi kamarához. Hogy a városoknak a nagy terhekre vonatkozó panasza nem volt alaptalan, látjuk a királyi biztosnak kimutatásából, a mely szerint az egész országnak összesen 356,161 forint 95 kr.-nyi katonaellátási hátrálékából a szab. kir. és bányavárosokra (37 közül 24-re) 67,503 forint 29¼ kr. esett.

Megjegyzem, hogy Pest vármegye 1719-iki kimutatása szerint akkor Pesten, Budán 1 font marha- és borjúhús 5 dénár= 3 kr. volt, a mai ár ennek tizenötszöröse. A városokat igen megrontotta volt Ausztriának XVII. századbeli vám és kereskedelmi politikája, II. Rákóczi Ferencz hosszú nemzeti küzdelme és a XVIII. század elején pusztító pestis, a legújabb török háborúra hozott áldozatok, a melyeknek következtében egyes városok annyira elnéptelenedtek, hogy lakókul kénytelenek voltak befogadni a falukról bemenő parasztokat, csakhogy a házak üresen ne álljanak.

A városok állapotának kiáltóan szomorú képét festi Nagybánya tanácsa a kongresszus elé terjesztett folyamodványában, elmondva, hogy a katonaság zsarolása, a folytonos exekúcziók, tűzvész a várost malmai, szőlői, majorságai elzálogosítására és

örök áron eladására kényszerítették. Oly adósságokba jutott már a város, hogy azoktól szabadulni semmi kilátása sincs és a katonai kontribuczió fizetése miatt a város útczáinak felét kénytelen volt a jezsuita atyáknak eladni. Az egyes polgároknak, a kik adójukat megfizetni képtelenek, házukat, bútoraikat, mindenüket eladták, és még így is sokan 12—15 évi hátrálékban vannak, a mit behajtani nem lehet és lehetetlen rájok az egyénenkénti repartitio. A szőlőmüvelés, a mikor a jóminőségű borok budai icczéjét 1 kr.-on, pozsonyi akóját 1 frton alig lehet eladni, nem hozza meg a munka költségeit. Termőföldjük alig van. A lakosok már mindennapi szükségleteiket se képesek kielégíteni és az oláh parasztok módjára saját készitményű ruhákat viselnek. Az összeírás alkalmával minden választás nélkül polgároknak irták be az ugyanazon házban lakókat: a nyomorult özvegyeket, vagyontalan zselléreket, számszerint 780-at, ezek közül a pénzverőhivatalnak házakkal bíró tisztviselői adót nem fizetnek. A polgárság és a zsellérek nagyrésze elhagyva házait, Erdélybe kivándorolt. Az egész városban nincs egy lakható kétemeletes ház, van sok szalmafödelű házikó, mit városi háznak nevezni nem lehet, az ottani lakos a vendéggel együtt lakik, annak semmi kényelmet nem adhat, az igavonó állatokkal együtt nemcsak a közmunkások laknak, a kiknek házuk legföljebb 20 magyar forintra van becsülve. A nyomor oly nagy, hogy a polgárság életét csak napról-napra tengeti.

Kérik a kamarát, járjon közben a nádornál és a portákat összeíró gyűlésnél, hogy a város ne terheltessék meg, mert a terheket nem bírván el, beáll a teljes feloszlás és a lakók kénytelenek ősi tűzhelyeiket elhagyva elszéledni. A kamara okt. 3-án ajánlva tette át a kérvényt a nádorhoz, hogy a mostani repartitiónál legyenek tekintettel a város nyomorult állapotára.

Október 3. *Komárom* város a helyőrség parancsnokának a polgárokkal szemben lealázó és igaztalan bánásmódja ellen panaszkodik, orvoslást és panaszának a főhadi tanács is Savoyai Eugen herczeghez ajánló felterjesztését kéri.

Október 3. *Szeged* Orczy István parancsnok ellen a város által eddig békésen bírt kunsági pusztákban való háborgattatása miatt.

Október 3. Szathmár a vármegyei tisztviselők ellen, a kik a polgárokkal mint a parasztokkal bánnak. A nádor a felsorolt sérelmek megvizsgálására a főjegyzők mellé minden kerületből 2—2 követet és kettőt a városi követek közül küldött ki, hogy azok intézzék el a vitás ügyeket.

Október 5. Pest város kérvénye az eddigi kivetésnek Pest és Buda közt arányosabb megosztása ügyében, a mit azonnal elintéztek Pest kívánsága szerint.

A rendek az előkészítő tanácskozásokon és a különleges kiváltságok letárgyalásán nagyjában túlestek, a mikor október 7-én megérkezett Pozsonyba Tirheim királyi biztos.[1] Az országos gyűlés azonnal kiküldte két tagját annak üdvözlésére. Ezek áthozták a királyi biztosnak megbízólevelét.

A nádornak az ország érdekeit szívén viselő felterjesztésére Károly király csak ezen 1719 szept. 20-án kelt kredenczionálisban válaszolt. Válaszában tudomásul véve az ország lakóinak az ő minden jóakarata daczára is felmerülő panaszait, a nádornak világosan megmondja, hogy *csodálkoznia kellett* «sane super hocce petito mirari nos oportuit» a felterjesztésében foglalt azon kívánságán, hogy a katonaság az országból kivonatván, a nép megmentessék a beszállásolás terhétől. A nádor kétségenkívül tudja azt, hogy országgyűlésen határozták el az ország védelmére állandó katonaság tartását. A csak nem régen lefolyt zavarok, a melyek mindaddig tartottak, míg az országot számosabb katonaság nem szállotta meg és meg nem mentette azt a végső pusztulástól, nem engedik az országot katonaság nélkül hagyni. Minthogy a Rendek maguk határozták el állandó katonaságnak minden eshetőségre készen tartását, ezt pedig adózás, élelmezés és elszállásolás nélkül fenntartani nem lehet; Tirheim Ferencz Sebestyén gróf táborszernagyot, főhadbiztost és valóságos belső titkos tanácsost teljes hatalmú biztosul kiküldi a Pozsonyban összejövő gyűlésre, hogy ott a nádor, a főpapok,

[1] Az összes iratok Pest város követének Kászonyi Tamásnak jelentéséhez csatolt, az országos kongregáczión készített hiteles másolataiban és feljegyzéseiben Budapest székesfőváros levéltárában Intimata fasc. II 1273. sz. a.

főurak, a vármegyék és szabad királyi városok követei vele tanácskozzanak a porták helyes összeírása és az adónak, téli szállásnak arányos elosztása fölött. Ugyancsak vele értekezzenek az érvényben levő Regulamentumon esetleg szükségesnek vélt módosításokról. Különben utasítja a nádort, hogy a katonaság szükségleteiről idejekorán, mielőtt az a táborból kiindúlna, kellően gondoskodjanak.

A királyi leiratot a gyűlésen felolvasván, a nádor vezetésével a főpapi és nemesi rend részéről két főpap és két mágnás, a 4-ik rend részéről Pozsony város követe küldettek ki felkérni a királyi biztost, hogy a jövő hétfőn (okt. 9-én) kegyeskedjék a rendekkel tudatni Őfelsége akaratát vagy, a mint azt Pest követe feljegyezte: adja elő, mit hozott tulajdonképen magával. (Quid num secum tulerit.)

Okt. 9-én Tirheim gróf táborszernagy, mint teljes hatalmú királyi biztos referendáriusa által küldte el a nádorhoz a magával hozott propozicziókat.

A mint a kredenczionálisból előre látható volt, a királyi biztos kívánságai kevés örömet okoztak a rendeknek. Rövid bemutatkozás után hosszasan előadta, hogy a legközelebb lefolyt török háború után mennyire érdekében van az újonnan szerzett tartományoknak és Őfelsége *örökös* Magyarországának, hogy *császári* katonaság biztosítsa a béke áldásait és elejét vegye úgy a támadható külháborúnak, mint a belső zavaroknak. Őfelsége atyailag figyelembe akarja venni az országnak a nádor által előadott állapotát és azért a katonaságnak egy részét Ausztriában, Cseh-Morvaországokban helyezi el. A Magyarország által a közeledő télen ellátandó katonaságnak egy része helyőrségeken lesz, ezeknek ellátását a vármegyék, a melyekre az ki lesz vetve, készpénzben tartoznak teljesíteni, hogy a különben is túlságosan megterhelt katonai kincstár az ellátásról gondoskodhasson. Különben Magyarországra esik a közeledő télen át ellátásra a szabad csapatokon kívül 19 lovas- és 10 gyalogezred.

A túloldali kimutatás feltünteti ezeknek leendő elhelyezését.

Kimutatás arról, hogyan oszthatók és helyezhetők el Magyarországon az 1720. évi téli szállásra kijelölt lovas- és gyalogezredek.

Gyalogság		Századok				A csak ellátással kijelölt századok helyőrségen vannak:
		szállással és ellátással		csak ellátással		
		gránátosok	közönségesek	gránátosok	közönségesek	
Ezred:	*Ellátó terület:*					
Pálffy Miklós	Pozsony vármegye és az annak területén levő városok	1	—	1	15	Ezekből 6 Belgrádban, 10 Ungváron, Újvárban (Érsek-Újvár), Lipótváron, Trencsénben. Nyitrán, Orsován.
Schwind	Abauj vármegye	1	—	—	5	
	Sáros «	—	—	1	5	11 lesz Belgrádban, 5 lesz Kassán.
	Gömör «	—	—	—	1	
	Ung «	—	—	—	2	
Würtembergi Sándor	Bereg «	—	—	—	2	
	Vas «	2	—	—	15	Mind a 15 Belgrádban.
Bevern	Nyitra «	2	—	—	15	Ezekből 5 Belgrádban, 10 Lőcsén, Eperjesen, Munkácson, Murányban és a Szepességen.
Jung Daun	Sopron «	1	—	1	15	Ebből 6 Belgrádban, 10 Eszéken.
Naybergh	Heves «	1	—	—	7	
	Pest-Pilis-Solt vmegye					
	Jászság, Kunság	—	—	1	3	Ezekből 6 Belgrádban, 5 Budán, 5 Szegeden.
	Esztergom vármegye	—	—	—	2	
	Csongrád «	—	—	—	2	
	Szeged város	—	—	—	1	
Hayster	Szatmár vármegye	—	—	—	3	
	Szabolcs «	1	—	—	5	Ezekből 5 Váradon és Huszton, 5 Szegeden, 5 Aradon és Jenőn.
	Hajdú városok	—	—	—	2	
	Bihar vármegye	1	—	—	1	
	Máramaros vármegye	—	—	—	3	
	Debreczen város	—	—	—	1	
Humada A.	Zólyom vármegye	1	—	—	3	
	Trencsén «	—	—	—	2	
	Liptó «	—	—	—	1	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Budán.
	Árva «	—	—	—	1	
	Turócz «	—	—	—	1	
	Hont «	—	—	—	1	
	Bars «	—	—	—	1	
Marulli	Szepes «	1	—	—	4	
	Zemplén «	—	—	—	3	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Kassán.
	Abauj «	—	—	—	1	
	Sáros «	—	—	—	2	
Faber	Veszprém «	1	—	—	2	
	Somogy «	—	—	—	2	Ebből 5 Belgrádban, 3 Szegeden és 2 Székesfehérváron.
	Fejér «	—	—	—	3	
	Sopron «	—	—	—	3	
A szabad csapatokból	Győr «	—	—	5	—	
	Komárom «	—	—	3	—	
	Esztergom és Párkány	—	—	1	—	
	Eger és Borsod vmegye	—	—	1	—	

Vértes lovasság		Századok szállással és ellátással	
		carabinierik	közönségesek
Ezred:	*Ellátó terület:*		
Pálffy János	Pozsony vmegye	1	12
Darmstadti	Zala «	1	12
Karaffa	Nyitra «	1	12
Martini	Bihar «	1	5
	Máramaros «	—	6
	Debreczen város	—	1
Contragurd	Sáros vmegye	1	5
	Abauj «	—	4
	Szepes «	—	3
Croix	Zemplén «	1	10
	Ung «	—	1
	Bereg «	—	1
Hamaltau	Bars «	1	6
	Hont «	—	6
Würtemberg	Trencsén «	1	5
	Liptó «	—	2
	Turócz «	—	2
	Árva «	—	3
Hochenzollern	Moson «	1	7
	Komárom «	—	3
	Győr «	—	2
Cordua	Baranya «	—	7
	Tolna «	—	3
Dragonyos ezredek:			
Winterbergh	Vas «	1	12
Bate	Somogy «	1	5
	Veszprém «	—	5
	Fejér «	—	2
Althan	Pest-P.-S. «	1	8
	Jász-Kunság	—	2
	Esztergom	—	1
	Csongrád megye Szegeddel	—	1
Schönborn	Gömör vmegye	1	7
	Borsod «	—	4
	Heves «	—	1
Jorgen	Nógrád «	1	10
	Gömör «	—	1
	Torna «	—	1
Ferdinand	Sopron «	1	12
Galbes	Szatmár «	—	2
	Ugocsa «	—	2
	Kraszna «	—	2
	Belényes város	—	1
	Kővár vidék	—	1
	Közép-Szolnok	—	2

Magyar lovasság (Huszárok)		Századok szállással és ellátással	
		carabinierik	közönségesek
Ezred:	*Ellátó terület:*		
Nádasdy	Arad vármegye	—	2
	Zaránd «	—	3
	Csanád «	—	2
	Bács «	—	2
	Bodrog «	—	1
Splényi	Szatmár «	—	4
	Szaboles «	—	4
	Hajdú városok	—	2

Megjegyzés: Minthogy még nem tudják, vajjon a Maros, Duna, Tisza és Száva folyók mellett fekvő községekben elhelyezzenek-e katonaságot vagy azok pénzben adózzanak, ezeknek ügye függőben marad a biztos adatok beszerzéséig és csak azután állapíttatik meg hányadjuk.

Összefoglalása a Magyarországra kijelölt lovas- és gyalogezredeknek:

Német	gyalogság	7 ezred
Spanyol és nápolyi	«	3 »
Német vértes	lovasság	9 «
Spanyol	« «	1 «
Német dragonyos	«	6 «
Spanyol	« «	1 «
Magyar (huszár)	«	2 «
	Összesen	29 ezred

és 10 szabad század.

A *német* örökös tartományokba — in Germanas hereditarias provincias — téli szállásra és eltartásra kijelöltettek:

Csehországba, Sziléziába es Morvába: a Herberstein, id. Daun és Cotrigini gyalogezredek, a Hauter, Mersi, Emanuel, Sarpe dragonyos ezredek, összesen 7.

Alsó- és Felső-Ausztriába: a Rabutin és Parajd vértesezredek.

Szirmiába és Szlavoniába: az Alchaudate gyalog- és a Vasquez vértesezredek.

A temesvári bánságba: az ifj. Wallis, Lotharingi Leopold, Lotharingi Ferencz gyalog- és a Montecuccoli vértesezredek.

Erdélybe: a Lichtenstein, Trautson, Gajer gyalog-, a Stainville vértes-, a Santamur és Veterani dragonyos ezredek.

Szerbiába: a Babocsay lovas ezred.

Dr. Demkó Kálmán.

SZASZORBÓ VÁRA.

Szeben vármegye északnyugati részében, Kelnektől délkeletre 6·5 km távolságban, a Székás-patak egyik oldalvölgyében, termékeny dombhátak között húzódik meg Szászorbó községe. Egyike azon régi helyeknek, melyeket a II. Géza királytól behívott szászságnak az Erdőelvén (Unterwald) megtelepedett második raja alapított. Tanuskodik erről a község keleti szélén a XIII. század első felében román stilusban épült templomrom és írott adat. 1277-ben vizaknai Gaan azért, mert atyját, Alardot Péter gyulafehérvári püspök megöleti, Gyulafehérvárat megrohanja s a székesegyházat fölpörköli. Azok között az ácsok között, kik a templomot 1291-ben 90 márka ezüstért és 24 rőf posztóért új fedéllel látják el, van Herbord de Wrbow is.[1] A község közepén, a hegyekből jövő két patak egyesülésénél, síkon emelkedik a parasztvár, mely e sorok tárgya.

Kétemeletes, könyökszerűen megtört keskeny bástyán át jutunk a várudvarra. Ezen bejáró bástya mellső kétharmadának földszintje gerendaplafonnal fedett, míg tulsó egyharmadát, melyet gerendákból összerótt csapórácscsal lehetett elzárni, erős dongaboltozat fedi. A keskeny lőrésekkel áttört falú emeleteket gerendaplafon választja el egymástól. Háborús időben itt lakott a pap s volt az iskola, ma a lakosság szalonnáját raktározza itt el (Bóflischkämmer).

Ehhez a részhez csatlakozik jobbról-balról egy-egy emeletes, földszintjén dongaboltozatos épület. A baloldali, mely elé később lépcsős tornáczot építettek, hogy az emeletre föl lehessen jutni, ma a várőr lakása. Külső tűzfalán a vakolatba bekarczolt

[1] *Zimmermann u. Werner*, Urkundenbuch, Bd. I, pag. 179 (Nr. 247).

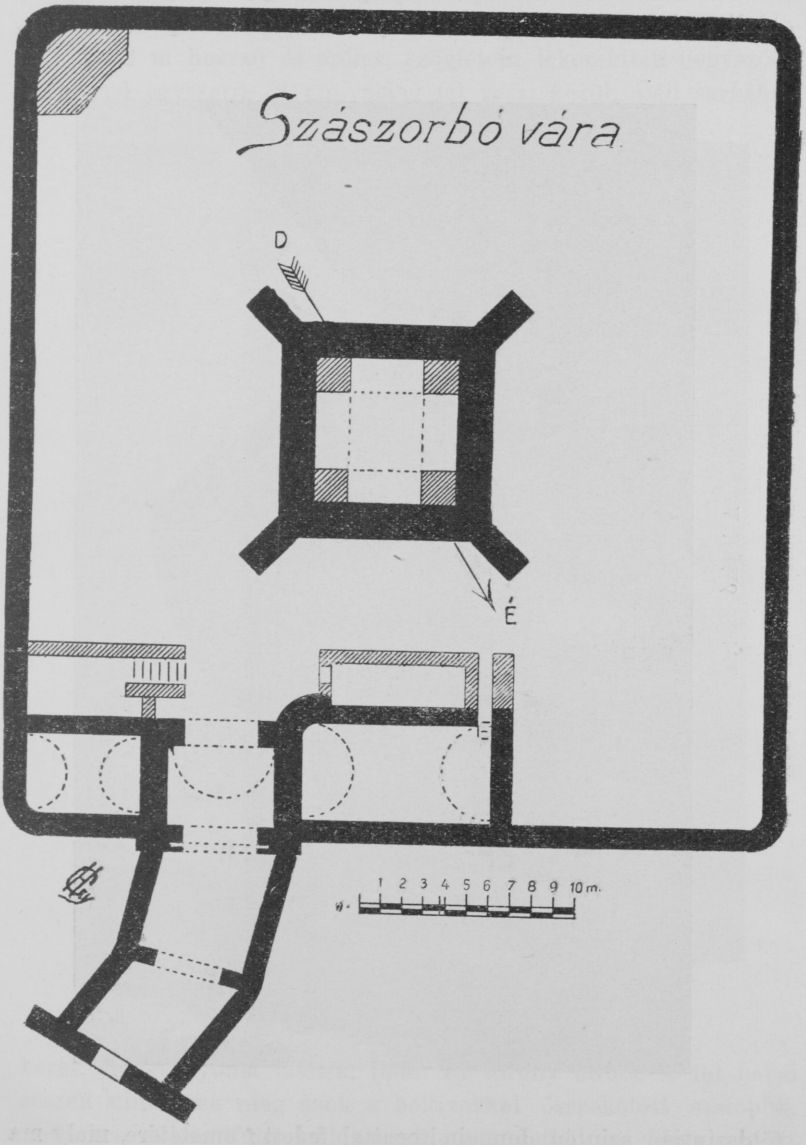

A vár alaprajza

fölirat: AD 1640 PED valószínűleg csak kijavítást jelez. A jobboldali terjedelmesebb épület, mely alatt boltozott pincze is van,

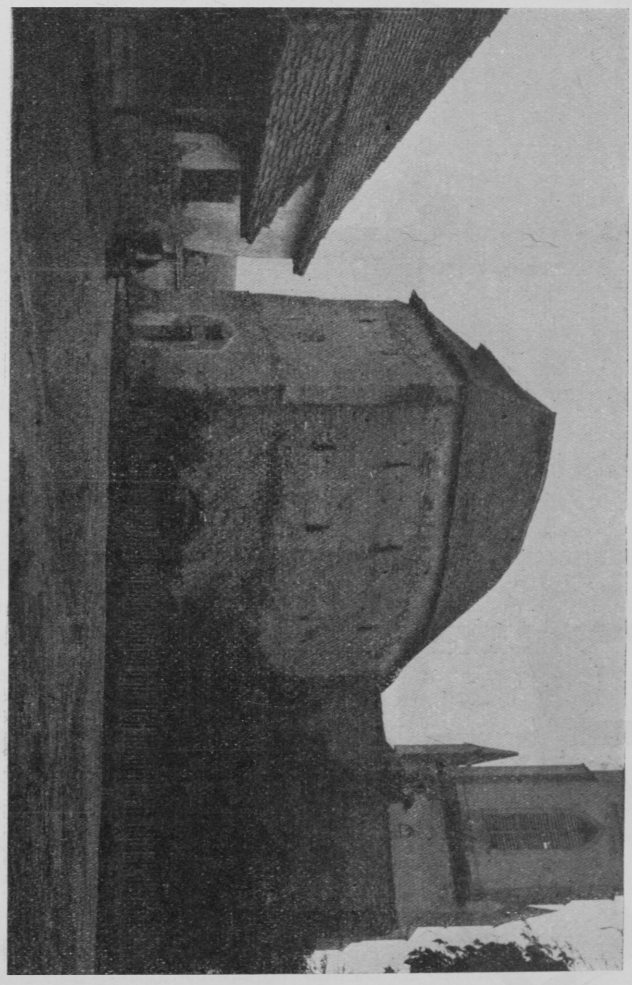

A bejáró bástya.

földszintjén szintén dongaboltozattal fedett; emeletére, mely ma szalonnaraktár, kívülről lépcső vezet föl. Egykor, talán a déli sarkán levő köralakú részben volt a csigalépcső. Később ehhez

is építettek kamrát. Mindkét épület padlásán kívül lőréses fal emelkedik s félfedele a várudvarba vezeti le az esővizet.

A 33 m hosszú és széles, szögletein lekerekített négyszögű várudvart egyszerű, 90 cm vastag fal veszi körül. Déli sarkában

A szászorbói vár.

kerek épület nyoma látszik, talán itt torony állott. A fal belső részén nincsenek meg azok a boltívekkel összekötött oszlopok, melyeken a körülfutó védőkarzat nyugodott, úgy hogy ez itt valószínűleg fából készült volt.

A várfal eredetileg jóval alacsonyabb volt a mostaninál.

Később, a lövőfegyverek meghonosodása után, mint az a falrakásból látható, magasabbra építették.

A várudvar közepén áll a sarkain támasztópillérekkel megerősített, 7·50 m oldalhosszú és 1·70 m vastag falú, négyszögű öregtorony s belőle emelkedik ki a XIX. század 90-es éveiben épült harangtorony, mely az öregtorony sarkaiba helyezett, 1·64 m oldalhosszú pilléreken, melyeket boltívek kötnek össze, nyugszik, úgy hogy ez által az öregtorony mitsem szenvedett.

Az összes falak terméskőből készültek. Faragott kő, ajtó vagy ablakbélelet nincs.

Szászorbótól keletre, a Székáspatak balpartján vitt az apulum(Gyulafehérvár)-vöröstoronyi római út, s itt állhatott Cedoniaes római város. Szántás közben római régiségeket: föliratos téglát, horonyos fedéltéglát, ólomvízvezetőcsövet stb. találnak ott. Innét való az a két római kő is, mely várunk bejáró bástyájába van befalazva. Az egyik a homlokfal I. emeleti lőrésénél van. Erős domborműben női alak hat emlővel, köldöke táján emberarczczal. Az északi támasztófalba pedig egy fekvő oroszlánt helyeztek el.

Szászorbó lakossága még a román stilusú templomot kerítő templomerődben, hová a paplak pinczéjéből földalatti folyosó vezet, talált menedéket az ellenség elől. Ennek a templomerődnek azonban ma már hült helye, a temető nagyobbításánál elhordták.

A községtől délre 4 km-nyire, bent az erdőben, egyik exponáltabb hegygerinczen is építettek menhelyet a szászorbóiak. Helyben fejtett terméskőből épült a 45 lépés hosszú s 25 lépés széles négyszögű tér 90 cm vastag fala, melyből csak még kisebb-nagyobb részletek állanak.[1]

Nagyon jelentéktelen egy elkerített hely ez, hová a lakosság vész esetében háziállatait terelte.

[1] Valószínűleg erre a várromra vonatkozik *Gerecze P.* (A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma, 788. l.) ezen adata: «Rehó mellett, Szászsebes és Szerdahely között, a hegység felé régi térképeken várrom látható, mely ma nem létezik.» — A cs. és kir. katonai földrajzi intézet térképén ott, a hol e rom van, nincs az jelezve, hanem Kerpenyes határának legdélibb csücskében, a gerinczen vivő út mellett levő csárda közelében van rom jelezve. Erről meggyőződtem, hogy egy jelentéktelen oláh gunyhónak az alapfala, s így archæologiai szempontból nincs jelentősége.

Hogy mikor épült Szászorbó vára, arról — sajnos — írott okirat nem szólt. Azon okoknál fogva azonban, melyeket Kelnek

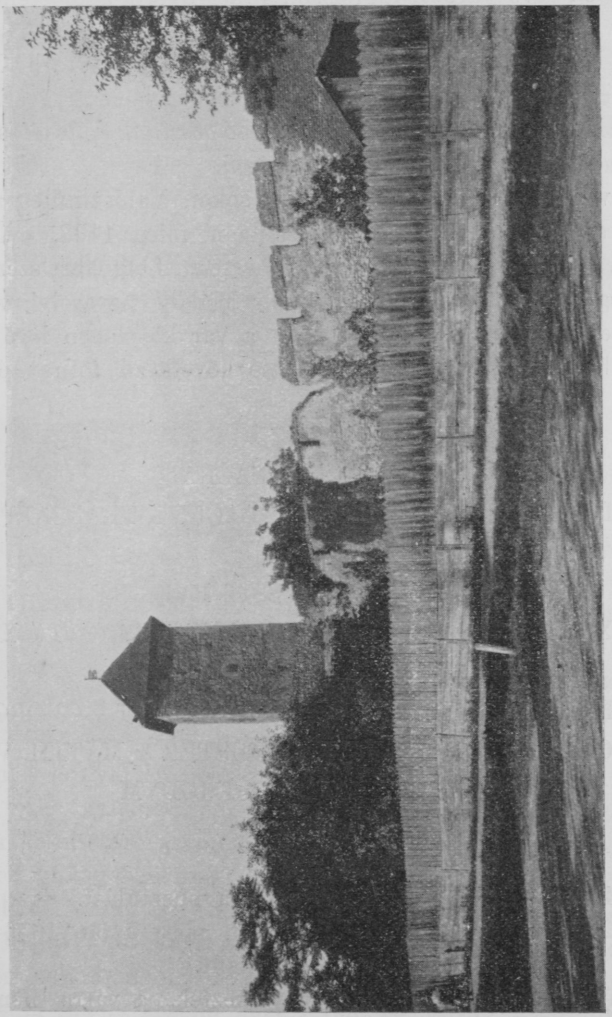

Szászsebes várfala.

várának ismertetésénél előadtam,[1] azt ezzel egykorúnak tartom. Ott ugyanis többi között azt közöltem, hogy Zsigmond király

[1] *Hadtörténelmi Közlemények*, XIII. (1912.) évf. 41. l.

1381 nov. 23-án kelt levelével megengedi Szászsebes városának, hogy védelmül körfalat építhessenek. Miután pedig a falvak a közelükben levő várost utánozzák, innét nyerik a követendő példát: a kelneki vár építését Zsigmond uralkodásának idejére tettem. Ha már most tekintetbe veszszük, hogy Szászorbó Kelnek közelében fekszik és azt, hogy a szászorbói vár szerkezeti szempontból hasonló a kelnekihez: *Szászorbó várának építését is Zsigmond uralkodásának idejére helyezem.*

A vár történetéről sem tudunk sokat. Valószínűleg a törökök és szövetségeinek a XV. századbeli, főleg 1438. évi betörésekor, ostromot állott ki s tán sikeresen. Legtöbbet szenvedett e község népe 1599. évben, a mikor Mihály havaselvi vajda a várat bevette, fölperzselte s a mint a vár közelében levő csúcsíves stilusú templom falán olvasható következő fölirat értesít:

יהוה
AEDEM HANC SACRAM
QVAM FAMOSISSIMVS ILLE VALACHVS TRANSALPINVS
A. 1599
PROFANAVIT EXVSSIT EVERTIT
SAXORVM ORBACENSIVM EX CCCC RELIQVIA XVI
PAVLATIM RESTITVERVNT
PASTORIBVS SVCCESSIVIS CHRIST. CZECH ET GEORG. RAV
CVRIS CHRIST. VEBER MATH. SCHUSTER & MATTH. VEBER
CONCAMERATA POSTMODVM
A. 1743

a 400 családból csak 16 élte túl a pusztulást.

1625-ben helyreállították a várat, mely aztán 1656-ban a tatárok ostromának dicsőségesen ellenállt.

Majd később békés idők következtek, a várra nem volt többé szükség, omladozni kezdtek kövei, csak a kapubástyát tartották fönn, hogy benne a lakosság szalonnáját raktározhassa el.

HALAVÁTS GYULA.

EPERJES KÖZÉPKORI ÁGYÚÖNTŐHÁZA ÉS PUSKAPORMALMA.

I.

FOLYÓIRAT régi évfolyamában, a IV. kötetben jelent meg *Szendrei Jánostól* egy dolgozat a sárospataki és gyulafejérvári XVII. századi ágyúöntőházakról.[1] Ennek a czikknek megjelenése óta ilyen tárgyú önálló dolgozat tudomásom szerint nem jelent meg irodalmunkban, legfeljebb egyes hadtörténelmi tárgyú munkákban vagy czikkekben érintik az írók ezt a témát is,[2] azonban a tárgyat ki nem merítik, azzal behatóan nem foglalkoznak. Az ágyúkról, puskákról már nagyon sokat írtak, de azoknak készítéséről annál kevesebbet, pedig a magyarországi városok legtöbbjében már a középkorban voltak ágyúöntőházak és puskapormalmok. Volt ilyen többek közt Eperjesen is, a mely városnak levéltári anyaga és számadáskönyvei a levéltár rendezése alkalmából részint kezeim közt megfordulván, részint pedig ma is kezeim közt lévén, az anyag áttanulmányo-

[1] *Hadt. Közlem.* régi folyam IV. k. 116. l.

[2] Lásd pl.: *Takáts Sándor* czikkét: Századok 1908-iki évfolyam 49. és 130. l. A magyar tüzes és lövőszerszámokról. Itt a készítésükről is esik szó.

zásakor sok adatot, sok részletet találtam az Eperjesen létezett középkori ágyúöntőház és puskapormalom történetére vonatkozólag. Nem lesz talán érdektelen tehát ezeket a szétszórt adatokat összegyüjtve, rendszeres feldolgozásban közzé tenni.

*

*Bárczay Oszkár*nak a hadügy fejlődéséről irott munkájából tudjuk, hogy hazánkban a XIV. század második felében, főleg azonban a XV. században kezd a lőpor és vele a lőfegyverek használata tért foglalni. Ezzel a térfoglalással együtt természetszerűleg felmerült a lőpor és a lőfegyverek *készítésének* kérdése is. Hogy a puskapor keletről vagy nyugatról került-e hozzánk és mikor kezdett nálunk a hadviselésben feltűnni és elterjedni, azt pontosan megmondani nem tudjuk. A kezében karddal kelevézzel és egyéb fegyverekkel hadakozó magyarság között csak lassan hódíthatott a lőfegyver használata. Személyes vakmerő bátorságával nem tartotta a magyar összeférhetőnek a lőfegyvert, a melynél a bátorság meglehetős mellékes szerepet játszik. Hazánkban inkább a német származású és ajkú városi polgárság hozta úgyszólván divatba a lőfegyvert és ha a nikápolyi csatában állítólag magyar részről használtak is már lőfegyvert, azokat aligha a magyar, hanem inkább a külföldi idegen hadak hozták és használták.

A mint tehát említettük, a puskapor és lőfegyver a XIV. sz. második felében tűnik föl nálunk, még pedig a városokban. Így Sopron város számadáskönyveiből látjuk, hogy a városnak már 1404-ben voltak ágyúi.[1] 1411-ben maga Zsigmond királyunk helyeztetett el Kassán néhány ágyút.[2] 1421—1423-ból pedig ismerjük a király egy ágyú- vagy tűzmesterének nevét, a ki azonban — épen neve után ítélve — nem volt magyar ember.[3]

[1] «Chanuner» és «Schieszeug». Fejérpataky: Számadáskönyvek 146. l.

[2] Kassa város nyilv. levéltára 79. sz. «Quia nos super currus novem quedam nostra bombarda simulcum eorundem instrumentis et attinentiis ... in Cassoviam duximus destinandum.»

[3] «Circumspectus Johannes Gansar de Argentina alias de Strosburg, magister pixidum nostre maiestatis.» Szolgálatai jutalmául Pozsony megyében birtokot ad neki a király. M. O. D. L. 11089; 11314.

A XV. század közepéig a legtöbb magyarországi városnak van már — ha szabad ezt a szót használni — saját «arzenál»-ja. Igy pl. Pozsonynak 1434-ben már tüzérei, 1439-ben pedig mozsárágyúi vannak, 1440-ben a városnak «már saját és minden szükséglettel felszerelt ágyúöntődéje volt», a melyben 1442-ben már kartácsokat is készítettek és valószínűleg ebből az öntőházból került ki az az 1171 fontos «Csóka» nevű ágyú és egy négymázsás «Haufnitz», a melyet Pozsony városa 1454-ben Hunyadi János kormányzónak szállított.[1]

1444-ben Kassán is élt már egy Henrik nevű ágyúöntőmester,[2] Bártfán 1443-ban öntenek ágyút,[3] a melynek ágyúöntőháza ezen század első felében Eperjes város számára is dolgozott, a mire különben tárgyalásunk későbbi folyamán még vissza fogunk térni. Bártfán egyébként 1459-ben élt egy János nevű «bombardista», a ki Giskra előtt jó hírnévnek örvendhetett, mert puskaporral, salétrommal és minden szerszámával egyetemben meghívja őt magához Krakkóba. Ez a János bombardista Poroszországból («de Prwscya») került Bártfára és ugyanezen évben Mátyás király parancsára Ónod vára alá rendelik.[4] Míg a Lőcsével szomszédos Iglón már 1369-ben vannak harangöntők, addig ágyúöntő létezéséről csak 1520-ból vannak adataink, a melyekből azt látjuk, hogy az illető mester külföldről — úgy látszik Lengyelországból — lett Iglóra telepítve.[5]

Az erdélyi városok közül Nagyszebenben találkozunk 1467-ben egy Bálint nevű pixidariussal.[6]

A XV. század közepe táján tehát — a mint az eddig előadottakból láttuk — már Eperjes környékén majdnem minden valamire való városban van ágyúöntőház, természetes tehát, hogy ezen városok mögött az erős versenytárs, Eperjes, ezen a téren sem maradhatott el.

[1] Századok: 1875. évfolyam 732. l. Rakovszky István: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez.

[2] Kassa város számadáskönyvei (kiadta Kemény Lajos) 28. l.

[3] Fejérpataky: Magyarorsz. városok régi számadáskönyvei 321/b l.

[4] Dr. Iványi Béla: Bártfa város levéltára 165., 174. l,

[5] Illésy: Igló levéltára 17. és 36. l.

[6] Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt 9. l.

Daczára annak, hogy már 1424-ből maradtak fenn Eperjes város számadáskönyveiből részletek, az első adat lőfegyvereknek és ágyúmestereknek Eperjesen való létezéséről csak *1429-ből* való. Az ezen évi számadáskönyv feljegyzései szerint ugyanis a város a lőfegyverei körül teljesített munkákért 5200 dénárt fizet egy ízben, másodízban pedig ugyanilyen czímen 124 kassai forintot fizettek ki. Ugyanezen esztendőben, de más alkalommal az ágyúmesterek segédszemélyzetének 100 dénárt fizettek.

Ebből a két, meglehetősen szűkszavú adatból csak annyi következik, hogy Eperjes városának *ekkor már voltak lőfegyverei* és ágyúmesterei vagy tüzérei. Sajnos, a számadáskönyv mélyen hallgat arról, hogy az ágyúk körül teljesített munkák milyen természetűek voltak, vagy hogy azokért, kiknek fizették a mondott összeget. Nem tudjuk megállapítani azt sem, hogy vajjon eperjesiek segítettek-e az ágyúmestereknek, vagy más városbeliek?

1429-től 1441-ig nem maradt reánk semmiféle adat, a mely az Eperjesen létező ágyúk vagy épen ágyúöntőház történetét megvilágítaná, viszont az 1441-gyel meginduló számadáskönyv már annyi adatot vet felszínre, hogy arra kell következtetnünk, hogy 1430—1440 közt a város tüzérségi felszerelése már meglehetősen versenyzett a többi szomszédos városéval és ha az 1441. évi adatok a város ágyúöntőházáról nem is emlékeznek meg, mégis annyi megállapítható, hogy javítóműhely Eperjesen már a század huszas éveiben volt, végül — mint teljes bizonyosságú tényt — meg lehet állapítani azt is, hogy *1441-ben ágyút öntenek és lőport készítenek Eperjesen.*

*

Az 1441-től 1455-ig terjedő számadáskönyv tárgyunkra vonatkozólag a leggazdagabb anyagot épen az első (1441.) esztendőben tartalmazza. 1442-től kezdve már évről-évre csökken az ágyúkra és ágyúöntődére vonatkozó adatoknak a száma, a miből az következik, hogy a XV. század harminczas éveinek vége és negyvenes éveinek eleje volt az eperjesi ágyúöntőház felállításának, fejlesztésének, kiépítésének evolutionális kora és ekkor kellett a felszerelésre és üzem fenntartására a legtöbb

költséget fordítani, a mi később, a mikor már a berendezkedés megtörtént, természetesen mind kevesebb és kevesebb lett. Ezekből az adatokból már Eperjes város ágyúöntődéjének és puskaporMalmának nemcsak világos, de *részletes* képét is megrajzolhatjuk.

A számadáskönyv adataiból azt látjuk, hogy Eperjes város lőfegyvereit [1] elsősorban Bártfáról, másodsorban Lőcséről szerzi be és úgy lehet, épen Bártfa városának ekkor már fejlett fokon álló ágyúöntőháza volt az, a mely az eperjesinek mindenben mintául szolgált.[2]

1441-ben még nem lehetett teljesen üzemképes az eperjesi ágyúöntőde, mert sok nyers anyagot küld a város Bártfára, a honnan a réz és ólom ágyúnak megöntve kerül vissza. Már az ágyúcsövek felszerelése — pl. vaspántokkal való ellátása, fába való beágyazása stb. — mind Eperjesen történik. Néhány ágyúszerelőnek a nevét is ismerjük, ezek: Mátyás és Benedek késkovácsok, továbbá egy Domonkos nevű lakatos. Tudjuk azt is, hogy ekkor az ágyúcsöveknek már ágyazatuk van, a mi a mai lafetta őse. Az ágyúcsöveknek fába való beágyazását ekkor egy bizonyos Zakariás nevű *molnár* végezte. Már kerekes ágyú is van ekkor Eperjesen, mert a számadáskönyv tételei szerint ágyúkhoz való kerekekért, tengelyért többször fizet a város kisebb-nagyobb összegeket. Az ágyú kerekei, tekintettel a rájuk nehezedő ágyúcsőre, vasalással voltak ellátva. A kerekes ágyúk vontatásához köteleket szerzett be a város.

Az 1441-ik évben már ágyúöntőmestere is van Eperjesnek, a kit, úgy látszik, Bártfáról hozattak és még azt is tudjuk, hogy bizonyos Kroker nevű ember ment érte. Ez az első ismert eperjesi ágyúöntő, a ki a számadáskönyvben még sokszor szerepel, nem más, mint egy *Fülöp* nevű rézöntő, a ki 1441-ben a város lőfegyvereinek javítása czéljából Bártfán van. Ugyanekkor élt Bártfán egy István nevű ágyúöntőmester, a kit Eperjes városa ágyúinak javítása czéljából szintén foglalkoztatott, s nem

[1] Ekkor még nem tesz a számadáskönyv lőfegyver és lőfegyver közt különbséget, általános nevük még ekkor a számadáskönyvekben: *pixides*.

[2] A mint azt már említettük, Bártfán 1443-ban öntenek már ágyút.

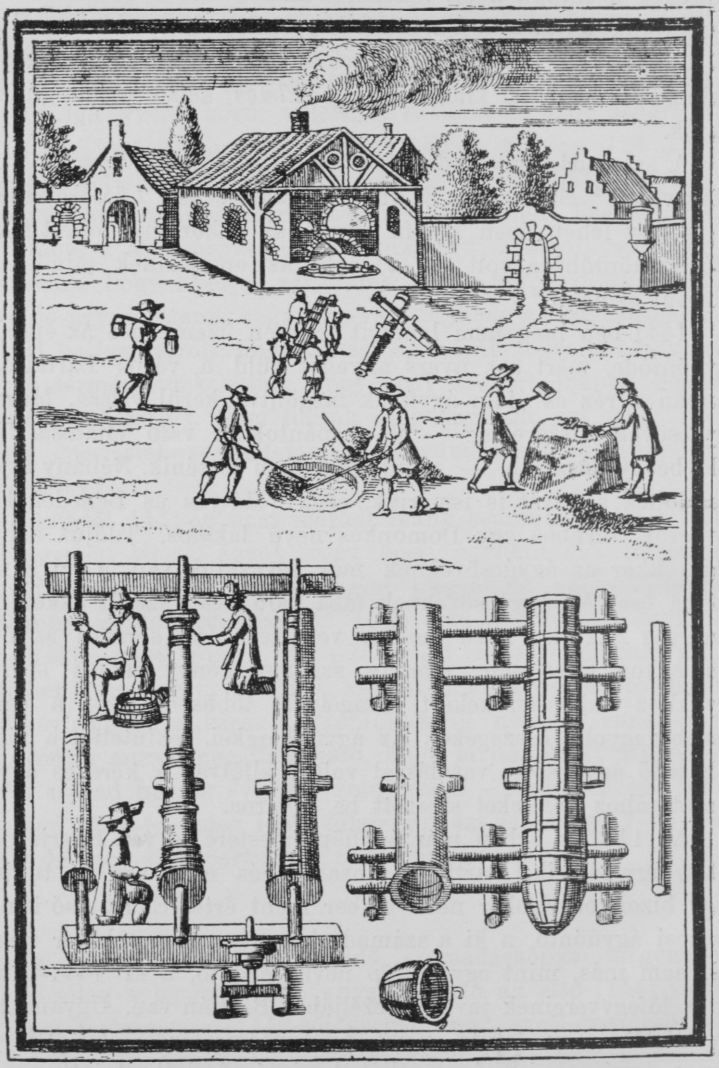

Agyúöntés.

lehetetlen, hogy az első eperjesi ágyúöntő mesternek tanítója épen ez az István volt. 1441-ben már 17 mázsányi nyers anyag kerül Eperjesen öntés alá. Az ágyúcsőnek, úgy látszik, ekkor már rendes gyujtólyukja is van, ezt megfelelő fúrókkal szintén már Eperjesen csinálják. Magáról az öntőházról, annak berendezéséről ebben az évben az adatok még nem emlékeznek meg.

Az ágyúkhoz ekkor még kőgolyókat használnak, a melyeket Eperjesen bizonyos Jodok nevű kőművesmester többedmagával készített.

A milyen keveset mond a számadáskönyv az ágyúöntésről, annál többet beszél a puskaporkészítésről. Már 1441-ben többször olvassuk, hogy a város Bártfáról salétromot, sőt puskaport is hozat. Ekkor már puskaporkészítő is van, kinek neve «salétrommester», a ki azonban nem egyedül, hanem segédszemélyzettel gyártja a «salétrom»-ot. Bártfáról hozatja a város a puskaporgyártáshoz a kádakat, üstöket (salétromfőzéshez), úgy hogy ekkor Eperjesen már a puskaporgyártás is nagy arányokban folyik.

Mindezeket összegezve láthatjuk, hogy 1441-ben Eperjes város «arzenál»-ja már minden irányban tevékenyen működik.

1442-ben már az ágyúöntés részletéről is tudunk meg egyet-mást. Így pl.: hogy az ágyúöntéshez formát használnak, a melyet faggyúval kennek ki, továbbá hogy az öntéshez faszenet és fenyőfát vesznek. Fülöp ágyúöntőmester most már állandó alkalmazottja a városnak, rendes évi fizetése van, 1442-ben összesen 2 frtot és 200 dénárt kap.

Az ágyú felszerelésénél, javításánál és egyéb nem öntődei munkáknál segédkeznek Jakab és Benedek késkovácsok, egy bizonyos Tyle Máté pedig a kerekes ágyúk tengelyét javítja.

A puskaporgyártás is folyik. Több ízben szerez be a város Bártfáról ként, salétromot és szenet.

Úgy látszik azonban, hogy a város ágyúöntőháza a szükségleteket nem tudta kielégíteni, mert például 1443-ban még mindig vesz a város Lőcsén lőfegyvereket, «pisztoly»-t pedig valószínűleg nem tudtak Eperjesen készíteni, mert ezt is vesznek magánosoktól két ízben is. Fülöp, az ágyúk mestere ebben az évben meg a következőben is rendes alkalmazottja a városnak, a ki sallériumát rendesen megkapja.

Azt olvassuk a számadáskönyvekben, hogy ebben az esztendőben a város Kerekes Tamástól két kocsit vett az ágyúkhoz, ezek a kocsik valószínűleg lőszerszállításra szolgáltak, tehát a mai «Protze», magyarul «böröcz» vagy «ágyútaliga» ősei.

Eperjest és vidékét ezidőtájban a husziták már erősen nyugtalanitották, azt hisszük nem járunk messze a valóságtól, ha az ekkori nagyarányú lőfegyveröntést és beszerzést ennek tulajdonítjuk. 1443-ban ezenfelül sok ágyúgolyót is faragnak. Jost kőfaragón kívül János és Pál kőfaragók erősen dolgoznak az ágyúkhoz való kőgolyók készítésén.

Az eperjesi «arzenál»-ban, mondhatni újdonságként ebben az esztendőben először szerepel a töltővas «ladeysin», a melyet 6 dénárért szerez a város.

Ugyancsak lázasan folyik ebben az évben a puskaporgyártás is. Szomolnokról ként szerez a város, többször vesznek salétromot is, még pedig egy ízben két mázsáért 44 forintot fizetnek, egy mázsa tehát 22 forintba került. A város kovácsa a puskaporgyártáshoz *hársfából* szenet éget, még pedig valószínűleg sokat, mert 900 dénárt fizet neki a város. A mint a számadáskönyv mutatja, sok puskaporos hordót is használ el a város, mert ezeknek vétele vagy készítése a kiadások közt sokszor szerepel.

1444-ben hasonló buzgalommal folyik az ágyúöntés, mint az előző évben, ugyanigy a puskaporkészítés és más egyéb idetartozó munka. Több ízben vesz a város az ágyúöntéshez szükséges szenet, egyszer pedig öntőformát. Fülöp mesteren, a már ismert pixidariuson kívül ez évben egy Gáspár és egy Tamás nevű is szerepel, ez a kettő azonban valószínűleg csak segédmunkása Fülöpnek. Ugyanekkor az ácsok négy ágyút ágyaznak be fatalpakba, egy József nevű kocsigyártó pedig két kereket készít az ágyúkhoz. András és Jodok kőfaragók ez évben is szünet nélkül faragják a kőágyúgolyókat.

Ebben az évben a város nemcsak öntetés, hanem vétel útján is jut ágyúkhoz. Így egyet Stokel Miklós kovácstól vesz, egyet pedig Zakariás molnár feleségétől.

1445-től fogva mintha alább hagyna a város nagyarányú fegyverkezése, a mely 1449-ben vesz ismét nagyobb lendületet.

1445-ben más az adatokból meg nem állapítható, csak az, hogy az öntés oly sikeresen folyt, hogy ennek örömére a pixidariusok valamely áldomásfélét rendezhettek, amely czélra a város 70 dénárnyi sört adott.

1446—1448-ban úgy látszik nagyon kevés volt a munka az eperjesi ágyúöntőházban, legalább a kiadások gyér és csekély voltából erre kell következtetnünk. Jost kőfaragó, az ácsok, Fülöp mester és társai alig keresnek valamit. Egy nevezetes tétel szúr csak itt szemet, az t. i., hogy 1447-ben a város Gumann Miklós bírótól 60 forintért vesz egy lőfegyvert, a mi, tekintve a rendkívül magas árt, valami kiváló készítmény lehetett, mert például 1449-ben egy pisztolyért («pischczall») mindössze csak 50 dénárt fizetnek.

1449-ben ágyú beágyazása, ágyúkerék és tengely készítése, ágyú vasalása, kőgolyók faragása mellett nagyarányú puskaporkészítés folyik, mely hogy intenzívebb lehessen, vesz a város egy puskaporőrlőgépet («pulverreyber»). 1450-ben sok salétromot és egy kézi lőfegyvert vesz a város.

Nevezetes esztendő az 1451-es. Itt említi ugyanis a számadáskönyv először kifejezetten *az ágyúöntőházat* («gyshaws»), a mely azonban, mint azt már az eddigiekből láttuk, kimutathatólag tíz éve működött. Máskülönben nem sok nevezetes történik ebben az évben. Ként és szenet szerez be a város, egy ágyúhoz József bodnárral tengelyt készíttet, végül Fülöp mesternek az akkori fogalmak szerint sok — egy évre 26 forintnyi — fizetést ad.

1452-ben a gyshaws újra előfordul és úgy, mint 1451-ben, most is sört vitet oda a város, nyilván áldomásfélét tartottak. Ugyanezen évben pléhet, lánczot vesznek az ágyúkhoz, egy Orbán nevű kovács is dolgozik valamit az ágyúkon, András kőfaragó kőgolyókat, Jost bodnár pedig a nagy ágyúhoz két kereket készít.

1453—1455-ben nagyon mérsékelten folyik az eperjesi ágyúöntőházban a munka. Csak 1454-ben van a «gyshaws»-ban egy kisebbszabású áldomás, a melyhez a város 12 dénárnyi sörrel járul hozzá.

1453-ban utoljára említi a számadáskönyv Fülöp ágyú-

mester nevét, a ki ekkor 3 forintot kap házbérre. Ebben az évben vagy meghalt, vagy pedig elhagyta a város szolgálatát, mert innenfogva Eperjes első ismert pixidariusa többé nem szerepel, hanem helyette 1454-ben egy bizonyos Keresztély nevü, 1455-ben pedig Ágoston nevü «buxmeyster» áll a város szolgálatában.

1455-tel a számadáskönyvünk megszakad, innenfogva el egészen 1497-ig — leszámítva a század hatvanas éveiből fennmaradt számadáskönyvtöredékeket — kevés adatunk van az eperjesi arzenálra, mert az oklevelek alig emlékeznek meg erről, viszont a számadáskönyvek teljes sorozata csak 1497-ben kezdődik.

Abból az időszakból, a melyet előbb tárgyaltunk, a számadáskönyvön kivül mindössze három a tárgyra vonatkozó okleveles adat maradt reánk a város levéltárában, ezek közül kettő Fülöp mester pénz- és természetbeni fizetésére,[1] egy pedig az Eperjes városa által a polgároknak kölcsön adott lőfegyverekről szól, a mi legfeljebb annyiból érdekel bennünket, hogy ekkor a város már 35 kézi lőfegyvert oszthatott ki polgárai között.[2]

Dr. IVÁNYI BÉLA.

[1] 1488. Eperjes város kiadásainak és bevételeinek összegezése. «Item dem pixenmeyster ausgericht an gelde, getrede und hoffegewant XXXII rote golden.» Eperjes v. lt. 246 a. sz. 1451 febr. 22. különböző számadási feljegyzések.

Meister Philippen den Buxenmeyster auff eyn Jor umb XXXVI fl. Getreyde kwbell XXVIII, eyn bachen Hofgewanth VIII elen. — Terminus acceptionis ipso die festi kathedre sancti Petri. Eperjes v. lt. 260/a. sz.

[2] 1449. Registrum der haufbuxen vorlyhen. Eperjes v. lt. 251. sz.

BR. PONGRÁCZ GÁSPÁR ÉS KURUCZ TÁRSAI A RAJNAI HARCZOKBAN.

Még a dicsőség szellőjében lengedezett Thököly Imre zászlaja 1683-ban. Trencsén megye is a fejedelemnek hódolt és esküdött hűséget. Az ő kapitánya a megyei nemes hadak élén id. br. Pongrácz Ferencz, s a kurucz seregbe állt fia, Gáspár, társaival együtt.

Számos sebtől vérzik ekkor a magyar nemzet. Sarczolja a labancz, pusztítja a kurucz. Szilaj erkölcsök, gonosz példák a legrosszabb tanácsadók. Gáspár is a kornak vérbeli és hozzá nagyon ifjú gyermeke volt. Őt is a hadakozók pusztító szelleme vitte s elválva a tábortól, május és június havában a Liptóságon Posonyi Sél Jánost, majd Rakova mellett gr. Balassa Ádámot, Pinka Györgyöt megkárosította, azután egy pátert sarczolt meg öcscsével Jánossal, meg a zsolnai Reguly, Noszkó és Gregus fiaival.[1] Szabad életre adták magukat. Rossz hírük messze megelőzte őket és aug. 13-án saját bátyjuk ifj. Ferencz a királyfalvi táborból kérte atyjukat, hogy öcséit és társait fogassa el, a kárvallottakat elégítse ki, mert baj származhatik belőle. Id. Pongrácz Ferencz, — hogy sógora, Labsánszky János is figyelmeztette, — fiait maga mellé vette és kielégítette a károsultakat.[2]

Sokáig azonban itt, a csaczai táborban, sem volt nyugtuk a fiúknak. Atyjok, hogy foglalkoztassa őket, Gáspár vezetése alatt, felderítő szolgálatra az Árvából érkező litvánok elé küldte, ők azonban nem tértek vissza. A lengyel palatinus kocsijait felverték, lovait elszedték, azután Orieskával, Dubniczky Miklóssal és gazdatisztjük fiával, Grassalkovich Jánossal Ákosházi Sárkány Ambrus huorkai jobbágyaitól 45 birkát elhajtottak s a falun 40 tallér sarczot vettek.[3]

Másfélévi hradistyei (Morvaország) fogság lecsendesítette Gáspár szilaj vérét, János azonban tovább garázdálkodott. Atyjok nagy kéré-

[1] Gr. Pongrácz család bashalmi levéltára. 32. cs. 105., 110., 117., 118. sz. és 33. cs. 141. sz.

[2] U. o. 32. cs. 116., 117., 118. sz.

[3] U. o. 32. cs. 149., 150., 153.

sére, — még a királyi kegyelem előtt — 1686-ban bevették őket katonáknak. Gáspár Barkóczy Ferencz mellett részt vett a Buda és Szeged között vívott harczokban és főhadnagyságig vitte fel, János pedig a gr. Maria de la Pace ezredében katonáskodott br. Orlik Ferencz őrnagy alatt.[1]

A királyi kegyelem azonban késett, perük sokáig huzódott. Közben a testvérek összekaptak és egymást is megsebesítették, mire Trencsén megye elitélte őket és elfogató parancsot adott ki ellenük. Bár halasztó parancsot nyertek, ellenségeik üldözték és 1687 márcz. 23-án, midőn a varini templomból mise után kijöttek, gr. Hoffkircher tüzéralezredes katonái elfogták őket és egy-két napra Rajeczen elzárták. Kiszabadultak, de csak nem boldogultak perükkel, mert a nádori titkár, Nedeczky Sándor birtokaikat adományul kérte. 1688-ban újra elzárták őket Kassán. Gáspár kiszabadulva Bécsbe ment, hogy magát tisztázza, de ott is fogságba került. Ugyan kegyelmet nyertek, de birtokaikat Nedeczkytől csak 3000 frtért tudta a család visszaszerezni. Gáspár megházasodva ott is hagyta a megyét, a Szepességre ment lakni s hogy Czobor Ádám hadat gyűjtött, ismét felcsapott öcscsével, Jánossal együtt és elment a francziák ellen «hírvirágot szedni».[2]

XIV. Lajos 1688-iki kiméletlen pfalzi hadjárata ellenségeit ismét egy táborba hozta. 1689-ben I. Lipót császár Hollandiával, Angliával, Spanyolországgal, Dániával és Savoyával szövetségre lépett ellene. A hadi szerencse azonban nem a szövetséges hadaknak, hanem a franczia fegyvereknek kedvezett. 1690-ben a franczia flotta az angol partok közelében megverte a hollandok hajóhadát, majd júl. 1-én Luxembourg hg. Fleurus (Belgium) mellett legyőzte a szövetségesek haderejét. A harcz azonban tartott tovább.

Gáspárunk az év vége felé Breisach körül táborozott. Fáradságos és eredménytelen küzdelem a részük. Nem boldogul I. Lipót hada. Közeledik a tél és három sereggel Nürnbergbe készülnek «quártélyban. Marsban» vannak s hogy Reuten faluban pihenőhöz jut, siet atyjának írni, alázatos szolgálatának ajánlása után udvarol atyjának, értesítve őt a maga és testvére sorsáról.[3]

«Ide érkezvén szerencsésen mindazolta is kevés nyugodalmunk,

[1] U. o. 33. cs. 133. sz. és 34. cs. 117., 166. sz.

[2] U. o. 34. cs. 68., 69., 115. és 35. cs. 43., 57., 64. sz.

[3] Datum marsban Reuten nevű faluban 1690 nov. 25. — U. o. 37. cs. 40 a. sz.

hanem nagy fáradságunk vala, noha sok fáradtság után is kevés hasznot ez ideit érzi az ő felsége hada, az ki hasznára volna, mert hatalmasan vala az ellenség, többet nyert mi tűlünk, mint mi ő tüle, noha szegény kevés magyar untalanul cziripelt rajta, hasznunk is vala próbánk után, de sokan vérrel is festették kezülünk. Ennihány jó katonám veszett, a többi között szegény Grazalkovicz István [1] is Forlui nevű franczia erűségnél való harcon más jó katonákkal mind lovastul meglűdeztetett, kinek Isten érgalmazzon.»

Régi, kurucz bátorsága és vakmerősége, — mellyel a litvánokat felverte, — itt is hűséges társa volt. Szerette a veszedelmet, s mint vérbeli magyar huszár, játszott vele. A portyázás volt az eleme. Büszkén dicsekszik vele atyjának.

«Most érkeztem portárul Prajszak (Breisach) alul, az hová voltam hetven lóval commendírozva. Majd egy lábig oda vesztünk, ha Isten maga nem űrzett volna, mert az minemű szoros passusokon, hédakon, és mély vizeken kellett bémennem, alaja (?) már is megvivén héremet, készen várt lesekben ezer válogatott király elsű regiment népe, de én is fortíllal élvén, utat adtam más végvára felí Stroszburk (Strassburg) felí, kit ő meghallván, lesbül kijüve, az holott már huszonnégy órátul fogvást nem ett s nem ivott sem lova, sem maga, akarván engem rávenni, nyomokodott vissza végvára felí, akkor hértelen neki fordultam és egész étczaka sebesen menvén, hátulját béérvén, levágtam, rabul is hoztam bennek, kiért nagyobb haragot csináltam magamra, mert kellett tíz óráig lódulnom elűtte, de semmit sem nyerhetett tűlem, mert szoros passusokon által szaporán vakurottam (?) én is.»

Vitézségeknek jó hatását öcscse, János is érezte, de nem sokat használt neki, mert súlyos csapás érte.

«Az öcsém Jankóhoz is az én tekéntetemért szép ajánlással volt az úr ő nga, (t. i. a generalis, Czobor Ádám), mert Pálffy uram ezeriben egyik kapitányságot már megnyertem volt néki, de mivel szemeire úgy megverte az Isten, hogy egyikre sem lát, aztot kéntelenétettem haza küldenem, talám valami orvos találkozik, aki meggyógyítja. Alkalmasint kűtettem itt is rá, kerestettem doktorokat, de nem találtam olyat, az ki meggyógyíthatta volna, noha bizony nem szántam volna költségemet. Máskint sem érkezem rá, mert naponkint súlyos és kemény szolgálatokban vagyunk, becsületemért is ő felsége

[1] Gazdatisztjüknek, Jánosnak a fia; Forlui=Fort-Louis erősség a Moder folyó jobb partján, mielőtt a Rajnába szakadna.

szolgálatira kell vigyáznom, nem érkezem rá. A mi lehetett én tűlem, szegény legénytül, mindenben megmutattam bátyai jóakaratomat hozzá, de ebben én nem segéthettem.»

Hogy birtokait elveszítette, szerezni akar. Egyébként, még szépatyjának, Dánielnek a testvére, Fridrik szatmári huszárkapitány (1585—1590.) korában adományt nyert a hódoltságban. Ezt szeretné most megszerezni, de

«Talpasi jószágnak kikeresése most haszontalan ott való revolutiókra nézve. Várok időtül tovább mi lesz; ha azt nem, tehát mást generalis uram patrociniumja (pártfogása) által fogok supplicálni (kérni).»

A következő esztendőben újult erővel fogtak a hadakozáshoz. XIV. Lajos hadai elfoglalták Mons-t, de nagy terve, hogy az angol trónra visszaültesse az elűzött II. Jakabot, nem sikerült, mivel III. Vilmos tengernagya, Russel lord május 29-én La Hogue hegyfoknál (Normandia) megverte Tourville franczia admirálist. A császári csapatok a Rajnához siettek.

«Az egész ö felsége ármádájával által jüttünk az Rénus (Rajna) vizén — írja Gáspár atyjának [1] — velünk együtt az felséges saxoniai elector (szász választófejedelem) is maga hadával. Minden órában készülünk franczia táborral való derék ütközethez, mert nem messze vagyunk egymáshoz. Mind az kettü nagyerű, minden nap aprólékos derék csatáink esnek. Ő felsége részérül generalis Kaprára uram ő nga commendéroz armádát, engem is ő nga száz válogatott magyar lovassal egész armáda előtt méltóztatott erűs passusokon által commendérozni ő nga, melyeken Isten segétségébül szerencsésen által jüttem, noha veszedelmesen és nagy munkával úsztatván sok mély vizeken által és ellenség közett. Utánam gyütt ennihány compania dragony és úgy csináltuk hidakot; azután ármáda is, midün Renus partján levű sánczokrul kivertük volna francziát, nyomult utánunk. Mindjárt akkor estve *(júl. 11.)* kölletík mennem ellenség két tábora felí és ott regvel beállván tábora közett, parasztság bévitte héremet, úgy mindjárt, valamenni lovasa volt, mind az két armadájában felülvén, mellettem levű száz magyarral körülvett és minden felül, mint az raj, hogy szílét-hosszát nem láttam, rajtam volt tüzesen, mindazonáltal bízván Istenemben és mellettem levü válogatott katonaságban, egy szévvel, lélekkel minden lessei, truppjai által fegyverrel által mentem szerencsésen rajtok, igen kevés és semmi kárral, hátamon volt és minden felül egész négy óráig.

[1] Neustadti tábor 1691 júl. 21. — U. o. 37. cs. 40. sz.

Avval nem gondolván, újobban másnap *(júl. 12.)* táboránál előfogtam istrázáját és béűztem. Azon alkalmatossággal sem mehettem sokra, mert négynél többet nem foghattam elevenen és tizenegyet vágtuk le, mely rabokat mindjárt Kaprára kezihez küldvén, magam mégis szeretvén becsületemet, tovább lesekedtem tábora kerül és midün az tábora meg akart volna indulni, commendéroztattanak francziák maga király laibgvardjából erüs paripás és fegyveres négy truppal, leshelyeket járván igen idein, én azonban bizonyos helyen lívén magyar vitézekkel, öt órakor hajnalban épen lesre egyenesen rám gyüttek, de mivel nagy vigyázással és készen vártam űket, magam lívén isztrázán, noha sokan voltak, de Isten segétsége után szép szókkal felbiztatván katonaságot, rajta mentem és tartott kemény s veszedelmes harczunk [1] megírt öt órától fogvást tovább kilencz óránál dél felí, annira, hogy végtire sok véres izzadásunk után elszaggattuk űket és vágtuk untalanul, hogy kevés szaladhatott el bennek, az is jobbára sebben. Elevenen hoztam jobbára derék tisztet harminczon felül, szép lovat, gyenyerű fegyvert sokat nyertünk, hogy még miolta itt hadakoznak, magyar oly lovakat és fegyvereket nem nyert.

De szerencsétlen vagyok a jó szolgákhoz, mert azon harczon régi jámbor igaz hű szolgám is *Szendrey János,* kedves inasom elesett más derék ennihány katonával, kin az egész generálisok és hadi urak szánakoztak, mivel már mind esmerték. Valóba vitézi módon is viselte magát, mert ennihánynak ment fegyverivel vigére, igen szépen egész armáda előtt eltemettettem cinteremben, veres koporsót és veres zászlót csináltatván néki, hadi állapot szerént sokan is zászlókkal és trombita sípszóval kisérték, kinek Isten irgalmazzon szegénynek. Kérem alázatosan Ngdat, ha lehet, Gönczre, adjon tudtára szegény özvegy anyjának. Isten kihozván engem, valamit kiszolgált nálam, néki adom.

Zsiga is alázatos szolgálatját ajánlja Ngtoknak; reménkedik, felességének izenné bizonyosan Ngd, hogy él és kivánja, jámborul viselje magát, hogy ha azt akarja, itt való keresetibül részesüljön és nevét viseljen. Most ő nekem mindenesem és vigyázóm, mert valamim kevesem van, az ő keziben van. Jámborul viseli magát, minden cselédemre ő vísel gondot és kevés javaimra; contentus (elégedett) vagyok véle.»

Vitézi hírének azonban nem sokáig örvendhetett. A neustadti

[1] Az utóiratban írja: Harcz peniglen esett 12 Julii 1691.

táborozás (júl. 21.) után ragályos betegség lepte el a hadakozó felek seregeit és Gáspárt sem kimélte. Július havában «mások is kétségesek voltak élete» felől, de szerencsésen kilábalt belőle és okt. 1-én örömmel irhatott atyjának a tübingai táborból.[1]

«Magam most, Istennek hála, friss egészségben vagyok Ngd szolgálatjára, mely jó egíszséget Ngdnak is Istentül kivánom, noha július havában oly beteg voltam, hogy mások is kétségesek voltak életem felül, mivel az egész armádánkon, úgy franczia armádáján is rettenetes betegségek uralkodtak és de presentiis igen uralkodnak, mely betegségekben sok úri tiszt, úgy számtalan közrendű hadakozó nép meghala. Felséges saxoniai herczeg is elvégzé hadakozását, ez elmult napokban Tibink (Tübingen) nevű városban meghala, az édes két fia nagy keservesen egész hadaival visszanyomódik országa felí, magával vívén az édes apjok testít.

Méltóságos generalis urunk Czobor Ádám uram ő nga is annira van, hogy minden órában lesik a lelkét, és várják halálát. Ha meg nem hal is, szerencse, ha maga tisztét nem fogja resignálni (viselni) ő nga és haza megyen, mert sokáig nem élhet, mivel kigyógyéthatatlan nyavalyában van ő nga, kin minnyájan szánakozunk és kesergünk; Isten tírétse meg elibbi egíszségét ő ngának.

Kollonics uram ő nga is télre haza készül, csak magamnak kell itt maradnom regiment mellett és gondját viselnem, mivel sok rendbéli szép csatáim után, kiket Isten segétségével ez idén ellenséggel tettem, ő felsége kegyelmébül, úgy méltóságos generalisok gratiájából (kegyelmébül) lettem Obrstbochtmajsterré (így), mely tisztemben is kivánom alázatosan szolgálhassak Ngdnak.

Most osztják falukra széllel (így) armadánkot. Magunk megyünk Fekete erdűk közé Prajszák (Breisach) és Frajburk (Freiburg) nevű franczia végvárakhoz közel Revancz (?) quártélyra (így), ott leszünk egy darabig, azután téli quártélyunkra vissza fogunk jünni Vitembergiában. Mint leszünk továbbra, tudosétani el nem mulatom Ngdat.»

Igéretét valószínűleg be is váltotta s több levelet is írhatott, mert csak 1694 vége felé szerepel itthon, de már többé nem a régi szilaj ifjú, hanem a harczedzett, komoly férfi. Vitéz lelkét később is megőrizte s midőn a szabadság zászlaját kibontotta II. Rákóczi Ferencz, hozzá csatlakozott és kurucz ezredes lett a császári katonából.

Dr Závodszky Levente.

[1] Tübingai tábor 1691 okt. 1. — U. o. 37. cs. 50. a. sz.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

SOMLYAI FERENCZ LIPPAI VITÉZ VÉGRENDELETE 1551-BŐL.

LIPPA várát Erdélyország, illetve Izabella királyné a gyulafejérvári államszerződés következtében engedte át I. Ferdinánd magyar királynak, kinek megbizottai azt 1551 augusztus elején vették át (egyebekkel együtt) Petrovics Péter kezéből. Ezt a török nem nézhette tétlenül s egy hét mulva Szokoli Mehemed beglerbég már útban volt hadával Délmagyarország elfoglalására. A mint pedig hírét vette, hogy a királyi hadak a megyék nemességével Lippára gyülekeznek, Uláma pozsegai szandsákbasát küldte a vár és környékének kikémlelésére. Ugyanezt tették a lippaiak is, de Egyedy Tamás lovasszázadát úgy felkonczolták, hogy kapitányuk csak hetedmagával juthatott vissza Lippára.[1] Ez a várőrségben nagy izgalmat okozott, mikor pedig híre jött, hogy a beglerbég szeptember 28-ikán már Csanádot is elfoglalta és rohanva közeledik Lippa felé, a félelem általánossá vált. Őrsége biztosra vette, hogy másnap a török már Lippát ostromolja. Készültek is reá s a kinek valami ingó marhája volt, véghagyakozását is megirta róla ebben a «bolgó időben», melyben a katonaembernek egy perczig sem volt élete biztonságban. Ilyen véghagyakozást mutatunk be az alábbiakban is *Somlyai* Ferencz magyarnyelvű testamentomában, melyet a gonosz hírek hallatára szeptember 29-én írt az esetre, ha «történet szerént halála történnék» a rettegett ostromban. Utolérte-e a hősi halál Lippa körülzárolásának

[1] Lippa ostromának és elestének részleteit lásd bőven *Márki* Sándor: Aradmegye és Arad szabad királyi város története I. kötete (Arad, 1892.) 533—535. l.

idején vagy ő is megszabadult október 8-án, midőn a lippai polgárság követelésére Gersei Pethő János kénytelenségből feladta a várat. nem tudjuk; de ingóságainak jegyzékéből itélve jómódú és rangosan felszerelt vitéz volt, reánkmaradt irása pedig sok régi kifejezéssel bővíti és színezi a magyar hadi szókincset.

Én Somlyay Ferencz teszem ez testamentomot és tulajdon kezemmel irom. Vagyon énnekem Lippán Dienes deáknál egy boncsokom, szőr,[1] kinek az gombjában türkesek vannak, egy salamandra madaram egészen, egy ezüstes sisakom, [tizen]három bokor tollam,[2] gém toll[3] [kivül][4] aranynyal kötöttek, egy aranyos csapragom,[5] egy ezüstes buzgányom. Ezeket adják vagy atyám avagy anyám kezében. Továbbá az subát, az kéz táltokot, az nagy hegyestőrt, egy pofás sisakot, az székel lovat és az fakó tar paripát adják Christophnak; az veres dolmánt, egy sisakot Lukácsnak; Miklósnak az fejér lovat minden szerszámával, sisakkal, paissal, fékével, nyergével; Jánosnak az poh[6] lovat fékével, nyergével, sisakkal, paissal; az kék török köntöst subiczástul[7] Miklósnak; egyik pancert Christophnak; az szeplős lovat atyámnak és az két pancert.[8] Ezt irtam Szent Mihály napján Lippában és bolgó időben, hogy ha történet szerént halálom történnék. Anno 1551.

Fran[ciscus] Somlÿaÿ
Manu propria.

Hátlapján: Ez vagy biró előtt vagy fő legény előtt vagy atyám szolgája előtt nyittassék meg.[9]

Testamentum Fran[cisci] Som[lyay.]

(Eredeti, végig sajátkezű, az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Bánffy-levéltára, *Bethlen-iratok* 321. fasc. 13. sz. a.)

Dr. Veress Endre.

[1] Irva így: Bonchÿokom zeór.
[2] Betűszerint így: Borkor tallam.
[3] Irva így: gem (át húzva kem) tal.
[4] Vizfoltos helye miatt csupán egy *k* látszik belőle.
[5] Irva betüszerint: chiapragom.
[6] Lehet esetleg *Roh* is.
[7] Betűszerint így: swbÿchÿastul.
[8] Mind a kétszer így írva: Pancerth.
[9] További írás-sajátosságai: tezem, egh, vagh, aggÿak, atthÿamnak, zenth. — A szavak kihangzását egyebekben is megőriztük közlésünkben.

Az istriai félsziget visszahódítása 1813-ban.

A merészségnek és vitézségnek igen szép példáját mutatta az a maroknyi had, mely 1813-ban visszahódította az istriai félszigetet. 1813-ban Nugent gróf tábornok egy horvát zászlóaljjal és *egy század Radetzky huszárral* (ma 5-ik huszárezred; hadkiegészítő kerülete annak idején Sopron volt) Károlyvárosból Fiumèba rendeltetett, hogy innen a francziák uralma iránt ellenséges indulattal viseltető lakósággal összefogva, kisérelje meg Istriának visszafoglalását. A mig Nugent azon tünődött, hogy miképen hajtsa végre feladatát, azalatt a horvát zászlóaljhoz tartozó *Lazarich József kapitány* merész elhatározásra jutott: mint a félsziget viszonyaival ismerős, önként vállalkozott nemcsak a lakósság fegyverbe szólítására, hanem a félszigetnek visszahódítására is. Szeptember 2-án magához vett tehát 1 tisztet, 47 válogatott határőrt, valamint *az 5-ik huszárezred századából egy tizedest és hat lovast.* E maroknyi haddal Castuán át a Monte Maggiore lábánál fekvő Veprimatzra vonult, a honnan a Lovranába talált csónakok fölhasználásával összeköttetést keresett a Fiumèban visszamaradt főcsapatával és az öbölben járó angol hadihajókkal. Estére Vragnát szállotta meg, a hol hírét vette, hogy szeptember 3-án Pola és Rovigno helyőrsége, nemzetőrökkel együtt (állítólag 7000 ember 11 ágyuval), Mitterburgon át Nugent készül megtámadni. Lazarich egyelőre állva maradt s egyrészt biztos híreket igyekezett szerezni ellenfele erejéről, másrészt pedig fegyverbe szólította a környékbeli lakósságot. A vragnai és vogliunzi férfiak csatlakozása után Lazarich Paasba vonult, a hol hírül hozták, hogy az ellenség Mitterburg alá szállt 1000 katonával és 3 ágyuval. A mire Lazarich Cevouglie alá ért és megszállotta a Fiuméből és Triestből jövő országutak egyesülési pontját, addigra csapata annyira megnövekedett, hogy szembe merészelt szállani ellenfeleivel annál is inkább, mivel arra számított, miszerint az első puskalövésre hozzá pártolnak a francziák szolgálatába szegődött ottocsáni horvát századok.

Szeptember 4-én korán reggel az ellenség visszaszorította novaccói előőrseinket. Lazarich, hogy kelepczébe csalja a támadókat, határőreit és a lövőfegyverekkel felszerelt parasztjait magánál tartotta, a mindenféle szúró, vágó és döfő eszközökkel felszerelt népfelkelését pedig az ellenség oldalába és hátába küldötte. A támadó francziák menetrendje a következő volt: az élen haladt két század olasz katona, utána következett a tüzérség a lőporos- és málhaszekerekkel, az oszlop végét alkották: az ottocsáni horvát századok, egy csendőr osztály

és 4 század olasz. Amint az ellenséges csapat éle a Lindaró hegy lábához ért, a lesben álló népfölkelés türelmét veszítette és időnek előtte megrohanta az olaszokat. A harczban az olaszok lettek volna a győztesek, ha segítségül nem jön Lazarich határőreivel és lőfegyverekkel ellátott parasztjaival. A míg ezek arczban támadtak, addig a nehány határőr vezette népfölkelés egy része a hátába került az olaszoknak. A meglepettek csakhamar meghátráltak a Lindaro hegy lábáig, a hol azonban szembeszálltak üldözőikkel. A míg a Lazarich vezette rész puskázáshoz fogott, addig a parasztok egy része megint hátába kerülvén az ellenségnek, ezt Mitterburgba verte, majd a Pola és Rovigno felé vezető útra térve, elvágta azok visszavonulási vonalát is. Erre a fejevesztett és kellő vezetés hiján álló olaszok annyira megrettentek, hogy veszni hagyták két taraczkjukat, összes lőporos- és málhaszekerüket s nagy rendetlenségben Montona felé menekültek. Ámde Lazarich fölkelői ez irányban is megelőzték őket és a hátukba jutottak. Elkeseredett tusa keletkezett. Az ellenséges tüzérség ágyuját a miéinkre irányította. Ámde *Moravetz huszárkáplár hat vitézével* megelőzte őket, mivel rajtukhajtott, a kezelő legénységet megadásra birta, a mire azután az ágyú fedezetére rendelt ottocsáni horvát századok is átpártoltak. A minden bátorságát veszített ellenséges csapat most már föladta a további ellentállást és kegyelemre megadta magát. E veszteség hírére a francziák által Czerniczánál és Pinguentenél összetoborzott népfelkelés is szétrebbent, visszatért falvaiba, Lazarich pedig szeptember 11-én büszkén vonult be Nugenthez a fogságába került *3 törzs- és 26 főtiszttel, valamint 900 olasz katonával.*[1]

Önfeláldozó előljáró. 1813 augusztus 6-án Neipperg tábornok csapata azt a parancsot kapta, hogy 10-én este állítsa ki előőrseit Csehország határa mentén, mert ettől a naptól kezdve a határ elzártnak tekintendő. Ennek következtében 10-én délelőtt *az 1. huszárezrednek Derra alezredes* által vezetett első osztálya Reichenbergnél állást foglalt, míg az 5. vadászszázlóalj egy fél lovagló üteggel Ein-

[1] Lazarich József Triestben született 1784-ben. Mint önkéntes 1908-ban lépett be a triesti 1. számú Landwehr gyalog zászlóaljba. 1815-ben a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába iktatták, 1819-ben pedig a bárói méltóságra emelték. Lásd: Dr. J. Hirtenfeld «Der Militär-Maria-Therezien-Orden stb.» czímű 1857. évi műve I. kötetének 1193. lapját, valamint Johann Baptist Schell: Kriegsscenen als Beispiele des Felddienstes. Pesth, 1843.

siedelnél állította ki figyelő őrségeit. Kostyán őrnagy ugyancsak az 1. huszárezred egyik osztályával Friedlandnál és Einsiedelnél állott. Alig virradt meg augusztus 17. reggele, a mikor először Grottau mellett a dombokon sűrű fekete füstoszlop emelkedett az égre, majd a közeli falvak harangjai kondultak meg, nemsokára pedig a határ magasabb pontjain, egész a kopasz Jeschke hegyig felállított vészjelző póznák szuroklángjai lobbantak fel magasra, messzire hirdetvén a fenyegető veszedelmet, vagyis az ellenséges csapatok közeledését. Négyezer lengyel ugyanis a franczia Brunneaux tábornok alatt napkelte előtt Zittau felett betört Csehországba és a hova csak jutottak, a nekik nem rég — átvonulásuk alkalmával — az osztrák államok részéről tapasztalt vendégszerető fogadást szilaj kicsapongásokkal viszonozták. 18-án az Einsiedel előtt álló huszárszázadot nálánál jóval nagyobb ellenséges csapat megtámadta és tüzes csatározás között visszavonulásra kényszerítette. A falu alá érve a század két részre oszlott, mialatt *Nagy György főhadnagy* szakaszával az Einsiedelen át vezető országúton vonult vissza. A mikor a leghátúl járó huszárok *Kövesdy káplár* alatt az országút hídjához értek, egy hirtelenében fölbukkanó ellenséges dsidás csapat visszaszorította őket, a mely alkalommal a káplár lova a hidon összerogyott. Alig hogy *Nagy főhadnagy* Kövesdy káplár veszélyes helyzetét meglátta, odakiáltott a huszároknak: *Ne hagyjátok el káplártokat, utánam!* és a huszárok által követve, visszavágtatott a hídhoz a dzsidások ellen. Időközben nehány franczia voltigeur szintén odaérkezett. Ezeket a dzsidások hozták magukkal úgy, hogy egy voltigeur két-két lovas belső kengyelvasán állott. Ez alatt Kövesdy káplár felemelkedett és a melléje férkőző dzsidások lándzsadöféseit úgy a hogy tudta, kardjával felfogta és már közel volt ahhoz, hogy hozzáugró bajtársai közé meneküljön, a mikor nehány lépésnyire a fák mellé húzódott voltigeurök fegyvereiket a huszárokra sütötték. Bár a huszároknak sikerült kiszabadítani káplárjukat, Nagy főhadnagyot három golyó oly súlyosan megsebesítette, hogy a segítségére jövő Faragó kapitányának csak ezt kiálthatta oda: *elvesztem*, és azután holtan bukott le paripájáról.

Az alárendeltjéért önfeláldozóan síkra szálló vitéz főhadnagy halálát ezrede őszintén gyászolta. Életrajzát kissé kurtára fogottan a következőkben örökítették meg. Született Borsodban 1783-ban. 1800. deczember 10-én önként beállott huszárnak az 1. huszárezredbe. 1802 márczius 16-án vicze- és 1804 július 1-én valóságos káplárnak, 1809 február 16-án őrmesternek, ugyanaz év június 12-én hadnagy-

nak és 1813 május 1-én főhadnagynak léptették elő. Belépése óta az összes hadjáratokat vitéz katonaként küzdötte végig.[1]

Huszár bravour. Az 1813. évi háború kezdetén a cseh határ mentén Wüst-Oberdorfnál Brunneau franczia tábornok katonái a Pleisse felé visszaszorították *Derra 1. huszárezredbeli alezredes századait.* A huszárok a terepet minden lépésre megvédvén, Reichenberggel szemben egy magaslaton állapodtak meg, a honnan áttekinthették a vidéket. A mikor Neipperg gróf tábornok is ide érkezett, a hozzá vágtató Derra alezredesnél minden iránt behatóan tudakozódott s a netán ejtett foglyok iránt is kérdezősködött, kiknél az ellenség közelebbi viszonyairól tudomást szerezni lehetett volna. Minthogy azonban e napon még nem fogtak el senkit, a tábornok a tiszteket sürgetve arra kérte, hogy amint lehet csipjenek el pár ellenséges katonát. Ekkor a hátul álló küldöncz lovasok sorából egy huszár ajánlkozott, hogy azonnal hoz egy lengyel lovast! Az 1812. évi hadjáratban *arany vitézségi éremmel kitüntetett Benkovics Mihály huszárkáplár* sarkantyuba kapta lovát és elsurranva a tábornok mellett, a dombról levágtatott. Anélkül, hogy kardot rántott volna, a nyeregben mélyen lehajlottan, átszáguldott őrszemeink vonalán és nyil egyenesen a legközelebb álló ellenséges dzsidásnak tartott. Mikor ez a fegyvertelen huszárt maga felé jönni látta, nyugodtan állva maradt, sőt reá is kiáltott, hogy megszökött-e? Felelet helyett Benkovics egy ugrással mellette termett, megragadta a gallérján és tova hurczolta őt övéi felé. A meglepett dzsidás, ki annak a veszélynek volt kitéve, hogy a káplár vasmarkával kirántja a nyeregből, az első meglepetésében kénytelen volt őt követni. Mire a legközelebbi dzsidások bajtársuk segítségére jöhettek volna, már több huszár oda vágtatott, kiknek védelme alatt Benkovicsnak sikerült zsákmányát elragadni. A tábornok és a tisztek még a domb tetején együtt voltak, a mikor Benkovics a fogolylyal, ki alig tudta megérteni, hogy mi történt az imént vele, oda érkezett és a tábornok elé vezette azt.[2]

—*h.*

[1] Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1. 310. l.
[2] Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1. 312. l.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

FOLYÓIRATOK.

MAGYAR *Katonai Közlöny* 1912 október havi füzetében *Szandai Sréter István őrnagy* «A hadtörténelem tanulmányozásáról» című közleményében az orosz-japán háborúból merített példa alapján írt rövid, de értékes közleményt a gyalogság érvényben álló harczászati szabályzata nehány pontjának megvilágítására. A közlemény keretében a szerző fölveti a kérdést: «vajjon a csapatnál a tisztikarnak van-e elegendő ideje a hadtörténelem külön tanulmányozására és nem lesz-e túlterhelve a hadtörténelem külön tanulmányozásával? Erre a kérdésre határozott «nem» lehet csak a felelet, — mondja a szerző, — mert a kérdés megoldható a jelenlegi továbbképzési tervezet alapján. Mindenütt tart a zászlóaljparancsnok hetenként alkalmazó megbeszéléseket; ha egy vagy két egyszerű hadtörténelmi eseményt vagy részletharczot ad elő e módszer szerint és annak keretében megbeszéli a szabályzatokat és utasításokat, egyidejüleg hadtörténelmet is tanított».

Üdvös és helyes az, hogy a szerző hadtörténelmi események keretében óhajtja letárgyaltatni szabályzataink és utasításaink pontozatait. Eltérő a véleményünk azonban abban, hogy a tiszt *csakis a csapatnál végrehajtott tiszti iskolázás keretében foglalkozzék egyszerű hadtörténelmi eseményekkel vagy részletharczokkal.* A tisztek hadtörténelmi eseményekkel élénkített hivatásszerű iskolázására fordított idő oly kevés, hogy ennek keretében aligha adhatunk közre annyi példát, mint a mennyi föltétlenül szükséges a mai hosszas békeidő mellett ahhoz, hogy tisztikarunk fogalmat alkothasson magának százezrekből álló seregek jövendő háborúinak ezernyi változatáról. A tiszti foglalkozás keretébe illesztett hadtörténelmi példák inkább *indító okai és serkentő példái legyenek annak, hogy különösen fegyveres erőnk*

zömét alkotó fiatal tisztikarunk szolgálatmentes idejének egy részét a hadtörténelem tanulmányozására fordítsa. Bizonyos, hogy csakis a hadtörténelemből merítheti a megfelelő példákat az iskolázást vezető és csakis a hadtörténelem taníthatja meg háborúban részt nem vett tisztikarunkat arra, hogy miként cselekedjék önállóan az események legtöbbjében.

Mint a hogy maga a szerző is mondja közleményének elején: a tisztnek foglalkoznia kell a részletekkel, hogy megismerje a lényeget. Bizonyítsuk be neki tehát, hogy a hadtörténelem valóban hasznos, jellemző és érdekes részleteket mutat; az ezekre való utalással hivjuk fel figyelmét a tisztikarnak azokra az elsőrendű eseményekre, a melyek okulásra alkalmasak. Mindenkor fel kell említenünk azonban ama hiteles adatokat (könyveket, naplókat, harczjelentéseket stb.), a melyekben a leirások megtalálhatók. A ki érdemes hadtörténelmi eseményeket tárgyaló munkákkal foglalkozott, tudja, hogy még a régibb események is hasznavehető példákat tartalmaznak nemcsak a mai szabályzatok határozmányainak megvilágítására, hanem a katonai hivatás iránti szeretet megalapozására és megszilárdítására is. Áll ez különösen a magyar gyalogság és lovasság tetteire nézve, miért is necsak az idegen nemzetek legujabb s néha talán kevésbé hiteles adatok nyomán, a legtöbb esetben mesterkélten és hosszadalmasan összeállított hadi eseményeiből merített példákat alkalmazzunk, hanem *támaszszuk fel nemzetünk katonai multját,* a mi mint a történelem általában, kútforrása a lelkesedésnek és erőmerítésnek. Nagy szükségünk lehet ezekre jövendő háborúkban.

A Magyar Történelmi Társulat közlönye a *Századok* 1912. évfolyamának X. füzetében *Takáts Sándor «A török-magyar lesvetés módja»*-ról írt, mindvégig igen érdekes közleményt hiteles levéltári okmányok és egykori levelek nyomán. A szerző elénk tárja a XVI. századi harczok legérdekesebb, legizgatóbb és legkedveltebb formáját, a lesvetést, melyet végházaink őrségei soha el nem alvó lelkesedéssel nemzeti hiuságból, dicsőség utáni vágyból és zsákmány reményében a tavasz kezdetével minden évben újra kezdtek. A minden magyar katonára nézve értékes közleményt figyelmébe ajánljuk olvasóinknak, mivel mint a hogy maga az író is mondja: igazi nemzeti lelkesedés, az eszményi küzdelem s a vitézi erény megnyilatkozása soha sem veszti el értékét és hatását, bármilyen irány ragadja is el a századok gondolkozását. *Pj.*

A *Dongó Gyárfás Géza* által szerkesztett *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat 1911-ik évi 9—10-iki számai-

ban, Czéke várának 1511-iki tartományáról, a zempléni 1683-iki török hódoltságról s vitéz Waldbott János lovagnak 1660-ban Tokaj alatt történt haláláról jelentek meg közlemények s az insurrectio sátoraljaujhelyi emlékoszlopának képe.

Az 1912-ik évfolyam 1—12. számában a következő hadtörténelmi tárgyú dolgozatok foglaltatnak. A szerkesztőtől: Nagymihály vártartományának földesuri törvényei 1607-ből, Sárospatak várának és városának helyrajza 1759-ből, Sárospatak várának régi szabadalomlevelei, a törökök rablásai Szerencs tartományban, Szerencs vára 1717-ben és a zempléni mozgó nemzetőrök 6-ik százada 1848-ban. Továbbá dr. *Visegrádi Jánostól* Tokaj várának leromboltatása 1704-ben és *Unghváry Edétől* Sztropkó és várának története. *i. j.*

Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

I. Band, Wien, 1902.

1. *Ungedruckte Briefe des Erzherzog Carls.* Írta: Criste százados.

Károly főherczegnek eleddig kiadatlan 10 ama levele, melyeket a főherczeg 1800 áprilisától szeptember hó végéig írt Prágából és Petschwarból a németországi hadszinhelyen időző Ferdinánd főherczeghez. A levelek megértése végett a szerző előrebocsájtja az ellenfelek helyzetét, a mi után szó szerint közreadja a hadjárat intézésére nézve érdekes véleményekkel teli leveleket.

2. *Der Strassenkampf in Paris am 28. und 29. Juli 1830.* Írta: Hoen százados.

Az 1830. évi franczia forradalom nyomán kerekedett utczai harczok ismertetése. Bár hiján van a magyar hadtörténelemre vonatkozó adatoknak, mégis figyelmébe ajánljuk olvasó közönségünknek, mivel a küzdelmekkel, torzsalkodásokkal teli politikai viszonyokat a szerző nagyon áttekinthetően foglalta össze, a forradalom leverésére kiküldött franczia csapatok tevékenysége pedig több tanulságos eseményt tár elénk.

Melléklet: Páris térképe.

3. *Die Reoccupation Freiburgs und Breisachs 1698—1700.* Írta: Langer katonai irattárnok.

Freiburg és Breisach visszafoglalása 1698—1700-ig. Hadtörténelmünkre nézve nem tartalmaz adatokat.

Mellékletek: Breisach 1 : 20.000 és Freiburg 1 : 5000 arányban készített térképe.

4. *Ereignisse in den Legationen und Marken in Italien in den Jahren 1848 und 1849.* Írta: Sommeregger százados.

Események Dél-Olaszországban 1848—49-ben. Megfelelő történeti bevezetéssel ellátott közlemény fejezetei a következők: a forradalom kitörése, az olaszországi hadsereg összpontosítása, Ferrara megszállása, Lichtenstein vállalata Modenába, Welden előnyomulása Bolognába, Lichtenstein magatartása Modenában, a 4. hadtest hadműveletei, események Toscanában és a pápai területen; *1849.* Haynau vállalata Ferrara ellen, a fegyverszünet felmondása, a 2. hadtest előnyomulása, Livorno bevétele, Florenz megszállása, vállalatok a Romagnában, Bologna ostroma, Ancona bevétele, befejező hadműveletek. A kereken 18 hónapig tartó apró-cseprő csatározásokban résztvettek a császári csapatok soraiban: *a 12. bánáti német határőrezred, a 19., 32., 33. és 52. magyar gyalog-, valamint az 5. és 7. huszárezred.*

A közlemény forrásmunkái: a cs. és k. hadi levéltár okmányai, Schönhals «Erinnerungen eines österreichischen Veteranen», Rüstow «Der italienische Krieg 1848—49», Hilleprandt «Der Feldzug in Ober-Italien», a Haus-, Hof- und Staats-Archiv okmányai és Archiv des Ministeriums des Innern.

A közleményhez tartozik Livorno, Bologna és Ancona környékének térképe.

5. *Die österreichischen Befestigungen an der oberen Elbe.* Írta Peters százados.

Az osztrák erődítések az Elba felső folyása mentén. Adalékok a birodalom megerősítésének történetéhez és a bajor örökösödési háborúhoz. Számra és tartalomra nézve tekintélyes forrásmunkák alapján készült közlemény első szakasza Königgrätz és Josefstadt erősségeinek keletkezésével foglalkozik. A második fejezet az osztrákoknak az Elba felső folyása mentén 1778-ban való állását ismerteti. A többi fejezetek a következők: a smiritzi elsánczolt tábor, Semonitz-Jaromer-Kukus-Switschin megerősített vonala, az arnaui erősségek és a hohenelbei sánczok.

A Mettau vonalán való állás és kralovalhotai harcz czímű fejezetben ama ütközetet írja le a szerző, melyben a Wurmser altábornagy által vezetett lovas hadosztály *(benne az 1., a Barcó, a Wurmser és a Székely hnszárezred, valamint két bánáti és egy erdélyi határőr zászlóalj)* ütközött meg a II. Frigyes vezette 8 gyalog zászlóaljjal,

15 lovas századdal és 1 lovagló üteggel. *Azért nevezetes ez az ütközet, mert benne először alkalmazták a poroszok a lovagló tüzérséget!*

Melléklet 4 vázlat.

6. *Tárgymutató* a Mittheilungen 1876—1886-ig megjelent és a Neue Folge I—XII. (ismertetésüket lásd: Hadtörténelmi Közlemények 1911. és 1912. évfolyamában) köteteihez.

II. Band, Wien, 1903.

1. *Die österreichische Truppen-Aufstellung gegen Preussen und Polen 1790.* Írta: Criste százados.

Ausztria csapatainak fölvonulása a porosz és lengyel határ mentén 1790-ben, a mikor Hertzberg porosz miniszter egész Európát érdeklő nagyratörő tervei miatt majdnem kenyértörésre került a dolog Ausztria és Poroszország között. A szerző a bécsi cs. és k., valamint a porosz királyi hadi levéltár idevágó anyaga alapján megismerteti az egymásra támadni készülő hatalmasságok hadi erejének nagyságát és fölvonulását, nemkülönben azokat a haditerveket, melyeket eddigelé nem igen ismertettek és méltattak.

2. *Eine Denkschrift Zach's aus dem Jahre 1798.*

Az 1788—90. és 1792—97-iki török, illetőleg franczia háborúkban a császári seregekben mutatkozó bajok és hiányok arra indították az uralkodót, hogy 1798-ban Alvintzy báró táborszernagy elnöklete alatt egy bizottságot rendeljen ki a végből, hogy megvizsgálja a hadsereg hiányait és tegyen javaslatot ezek megszüntetésére és a seregtesteknek hadműveletekre alkalmas állapotba helyezésére. A bizottság igen helyesen meghallgatta nemcsak a kebelébe tartozó tagokat, hanem figyelembe vette mások javaslatát, sőt fölszólította véleményadásra a kiválóbb katonákat is. — Utóbbiak közé tartozott *Zach Antal ezredes*, ki számottevő szolgálatokat tett a törökök s a franczia ellen viselt háborúkban és a ki a campo-formiói béke után a Velencze területén elhelyezett seregtestek vezérkari főnöke volt.

Alvintzy báróhoz intézett és két részből álló javaslatának első fejezetében *súlyos ítéletet mond a hadseregben uralkodó nézetekre és állapotokra vonatkozóan.* Nagyon sok felette érdekes tételt állít fel. *Szerinte minden munka hiábavaló katonás szellem nélkül; ennek hiján nagy szerencsétlenségek keletkezhetnek. A hadsereg engedelmeskedni és nemesen gondolkozni tanuljon meg.*

A míg a bizottság a hadsereg élelmezése, új beosztása, a sebesültek ellátása tekintetében tanácskozott, addig Zach sokkal fontosabb

és orvoslásra szoruló mozzanatokat gyűjtött össze emlékiratába, a miket röviden a következőkben foglalunk össze.

A katonák elpolgáriasodtak, mivel 30 évig is egy helyen állomásozván, fényűzőkké és kényelemszeretőkké váltak a lazább erkölcsök behatása alatt. Közönyösség mutatkozik a becsület iránt; mindenkinek a pénz az Istene! A zászlós nem büszke kardjára, hanem pénzsóvár; a katona párhuzamot von a közhivatalnok és a maga jövedelme között. A katona becsülete sajátságos szolgálata nélkülözéseiben gyökerezik. Az ember életét nem pénzzel, hanem becsülettel válthatja meg! A tiszt mértékletes legyen, a munkát, a fáradalmakat zugolódás nélkül viselje el; őrködjön, hogy a szántó-vető nyugodtan alhasson s így vivja ki a haza polgárainak becsülését. Nem számíthat becsülésre az a katona, ki terhére van a polgároknak, ki bántalmazza azokat, ki csakis a kényelmet keresi, kinek elviselhetetlen a háború fáradalma, ki hazugsággal és betegségekkel kivonja magát szolgálata alól stb. Még a kötelesség teljesítéséért is jutalmazást várnak az emberek, a mit a protegálás mélyen leszállít. A tetteket és ne az ismereteket jutalmazzuk. Mindenki elkivánkozik a csapattól és irodai szolgálatra vágyik. A parancsőrtisztek, a főhad- és szárnysegédek irodaigazgatók, irnokok és hópmesterek. Mindenki saját kényelmét keresi; a tisztek, a tábornokok haza szaladnak s nem törődnek a legénységgel. Önzés a katona főjellemvonása. Mindenki csak önmagának él, egyetértés csak a semmittevésben nyilatkozik meg. A vállalkozó szellem kihalt, a felelősséget mindenki elhárítja magáról; csak akkor megelégedettek, ha semmi olyas nem adja elő magát, mi rendfokozatuk veszélyeztetésével jár. Kishitűség, kétségbeesés, érzéketlenség, tunyaság és butaság ütötte fel tanyáját! Hiányzik a jobb és nemesebb iránti szeretet, az összhang a terheket egyenlően viselni, az eredmény fölötti őszinte öröm, a testület becsülete fölötti megelégedés stb.!

Az előterjesztés második része összegezi azon javaslatokat, melyek a bajok orvoslására alkalmasak. Kétségtelenül sok megvalósíthatlan dolgot találunk, de vannak olyanok is, a melyek akkor ujság, avagy furcsaság számba mentek, ma azonban léteznek és javára válnak fegyveres erőnknek.

Az emlékirat tanulmányozását minden katona figyelmébe ajánljuk.

3. *Beiträge zur Geschichte des Rastatter Gesandmordes.* Írta: Criste százados.

Adalékok a Mittheilungen Neue Folge XI. kötetében (lásd Hadtörténelmi Közlemények 1912. évi deczemberi füzetét) megjelent hason czímű munkához. Ezen újabbi adalékok közzétételének oka abban

keresendő, hogy a multkori adatok feletti kritika megoszlott, a menynyiben egy részről elismerték, miszerint nem a székely huszárok voltak a merénylők, mások ellenben oda nyilatkoztak, hogy nagyon is sokra becsülik a villingeni jegyzőkönyv értékét és tartalmát!

4. *Pater Joachim Haspinger's Tagebuch.* Írta: Pallua-Gall százados.

Haspinger Joachim naplója. Igen érdekes adatokat tartalmaz az 1809. évi tiroli harczokra nézve.

5. *Die Occupation Siciliens durch österreichische Truppen vom Mai 1821 bis April 1828.* Írta: Zitterhofer főhadnagy.

A folytonos forrongásban álló Sicilia szigete lakosságának megfékezésére kiküldött csapatainknál előfordult események összegezés e A megszállásban s a lakosság lefegyverzésében résztvett csapatok között volt: *a 2. és 48. magyar gyalogezred, valamint a Frimont* (ma 9.) *huszárezred.*

Melléklet: Sicilia térképe.

6. *Haynau und der Aufstand in Brescia 1849.* Írta: Bartsch főhadnagy.

Az 1849. évi bresciai fölkelés Haynau általi leveretésének története. A történelem e nevezetes eseményére vonatkozó munka igazolni akarja Haynau eljárását, ki hirhedtté lőn egész Európában s a kit tudvalevőleg ezóta illettek *a bresciai hiéna* névvel. A közlemény katonai nézőpontból tekintve igen érdekes. A felkelők elleni harczban *a bánáti román határőrezred egyik zászlóalja* is részt vett.

Melléklet: Haynau jelentésének másolata és Brescia térképe.

7. *Die Division Reischach bei Magenta* (4. Juni 1859.)

A Reischach vezette hadosztály harcza a magentai csatában 1859 junius 4-én. A hadosztály osztrák csapatokból állott.

Melléklet: a magentai csatatér vázlata. *Pj.*

ÖNÁLLÓ MŰVEK.

Szekfű Gyula, Serviensek és familiárisok. Akadémiai értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. k. 3. sz. Budapest, 1912. 8r 122 l. Ára 2 K 50 f. A középkorban a XI—XV. század végéig terjedő korszakot illetőleg kiadott történelmi forrásaink alapján mutatja ki, hogy serviensek és familiárisok a főurak és a királyok udvarában, bizonyos birtok és ellátás fejében hadi szolgálmányosok voltak.

Dr. Szentpétery Imre. Oklevéltári naptár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 8r. 135 l. 1912. Ára 3 K. A történelmi kutató, kü-

lönösen középkori oklevelek keletkezésének megállapításával gyakran hosszasan kell hogy bibelődjék s kellő eszközök híján egyes dátumokat egyáltalán nem tud megállapítani. Erre a czélra készült igen használható segédkönyvül ez a könyv, mely különösen praktikus használhatóságával tünik ki és üt el előnyösen régibb ily fajta kézikönyveinktől.

Dr. Czimer Károly. Az Árpádházi királyok apródjai. Hadtörténelmi tanulmány. Szeged, 1912. 8r. 22. l. Szerző kiadott okmánytáraink adatai alapján az Árpád- és az Anjou-kort illetőleg több történelmi adattal bizonyítja, hogy az apródság úgy a királyi, mint a főuri udvaroknál a lovagság iskolája volt, s a legkiválóbb vitézek, a királyi apródok, vagy udvari ifjak sorából kerültek ki.

A Sigray-alapítvány emlékkönyve. Nagykőrös, 1912. 8r. 101. l. Négy színnyomattal. A nagykőrösi ref. egyház körül nagy érdemeket szerzett bátori Sigray család jeleseinek élettörténetét tartalmazó mű egyik fejezetében *dr. Nagy Zsigmond,* Sigray Mihályról és a hollandusok magyar huszár-ezredéről ír. Mária Terézia idejében került ki Sigray Hollandiába, hol előbb a magyar huszárezred ezredesévé, utóbb dandárnokká lett. Fulneckből 1742 junius 8-án feleségéhez irott levelében írja: «A kardom markolatját, minthogy elszakadt, csináltassátok meg magyarosan Pesten, mert itt meg nem tudják csinálni».

Hain Gáspár, Lőcsei krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister és a M. Tud. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsájtja a szepesvármegyei történelmi társulat. II. rész. Lőcse, 1911. Folio. 201—400. l. Az 1643—1671-ig terjedőleg a felsőmagyarországi hadtörténelmi eseményekre vonatkozólag számos fontos adatot tartalmaz.

Dr. Szentkláray Jenő, Temes vármegye története. Összefoglaló, rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi kiegyezésig. Része Temes vármegye monographiájának 225—392. l. sz. 8r. 1912. A vármegye területén lefolyt hadtörténelmi eseményeket és várakat számos történelmi tárgyú kép kiséretében ösmerteti.

Ugyanezen szerzőtől: *Temesvár sz. kir. város története.* A vár keletkezésétől 1850-ig. 108 lap. 1912. Számos illusztrációval. Temesvár vára a kora középkortól kezdve egészen az ujabb korig nagy szerepet játszott hadtörténelmünkben. Ezt írja meg az összes történelmi források felhasználásával és nagy szakértelemmel a szerző, miközben a vár számos és különböző századokból való képét is bemutatja.

Békefi emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári

működésének emlékére. Budapest, 1912. 8r., 437. l. Annak a nagy érdemeknek elismeréseül, a melyeket Békefi Remig a hazai művelődéstörténet tanítása körül a budapesti egyetemen szerzett s annak a szeretetnek és ragaszkodásnak kifejezéseül, a melylyel iránta tanítványai viseltetnek, harminczegy tanítványa, becses történelmi dolgozatokból emlékkönyvet adott ki. A becses történelmi dolgozatok sorozatában több hadtörténelmi tárgyú is van. Ilyenek: *Dr. Molnár Istvántól*, A homonnai várkastély. *Dr. Kiss István*, II. Rákóczi Ferencz erdélyi hadi élelmezési bizottsága. *Dr. Závodszky Levente*, Sztrányai contra Pongrácz és főleg *dr. Nagy Béni*, Eger ostroma 1552-ben című értekezése, melyben Egernek a törökök által való ostromát s Dobó István által való hősi védelmét, nagy lelkiismeretességgel összegyűjtött s az összes irodalmi és kútfői források felhasználásával írja meg. *i. j.*

Kriegshistorischer Kalender. — Zusammengestellt auf Grund authentischer Quellen von Hauptmann *Zitterhofer*, Adjutant des Kriegsarchives. Sonderabdruck aus Streffleurs Militärischer Zeitschrift, zugleich auch *Organ* der Militärwissenschaftlichen Vereine. — Wien, 1912. L. W. *Seidel* & *Sohn*. VII és 111 lap. 8-ad rét. Ára 1 K 60 f.

Katonai körökből eredt felszólításra állította össze Zitterhofer százados hadtörténelmi naptárát. A XVI. századtól kezdve 1848-ig csupán a hadtörténelem legnevezetesebb eseményeit, az általános és világtörténelemből pedig csupán azon nevezetesebb tényeket vette fel naptárába, a melyek Ausztria- és Magyarországnak történelmében is súlylyal bírtak vagy pedig mindkét birodalom politikai fejlődése tekintetében fontos időpontot alkotnak.

1848-tól kezdve minden nevezetesebb hadtörténelmi és katonai esemény, a cs. és kir. csapatoknak emlékünnepnapjai, valamint a világtörténelem ujabb korának időhatáraiban a katonai történelmi oktatás szempontjából méltánylást érdemlő tények felsorolvák.

Az események felsorolása hónaponkint, azokon belül naponkint, az évek sorrendjében történik.

Előszavában számos, az összegyüjtött adatokra nézve forrásul szolgált irodalmi terméket sorol fel.

Feltünő, hogy a magyarországi eseményeknek helyneveit sokhelyütt a fennálló szabályok ellenére helytelenül, csak németül közli: (Szélakna: Windschacht, Buda: Ofen, Németi: Bajersdorf, Medgyes: Mediasch, Nagyvárad: Grosswardein stb.) Ez a naptár használatánál, a cs. és kir. földrajzi intézet kiadta katonai térképeken is immár

főmegjelölésében csakis magyar nevével feltüntetett helységek megtalálását megnehezíti.

Egynémely, a kijelentett czélhoz képest nevezetes hadiesemény kimaradt a naptárból. Pld. *Január hó 18. 1779. Habelschwert.* (Az 1778—79-iki bajor trónörökösödési háborúnak legnevezetesebb győzelme osztrák részről.)

Értelmet zavaró sajtóhiba is van: Február 6. *1445.* König Mattias Corvinus von Ungarn beginnt Wien zu belagern. (Helyesen: *1485.*)

A naptárt, mint főleg Ausztria és Magyarország legujabbkori hadtörténelmére nézve egyedül megbízható belföldi forráskutatás (Cs. és kir. hadi levéltár) eredményét, első sorban a könyvtáraknak ajánlhatni, ámbár mindenki, a ki a hadtörténelemmel foglalkozik, hasznos és áttekinthető kézikönyvet talál benne.

N. T. K.

Franczia gránátos a XVII-ik században.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Mátyás király keresztes vitézei 1464-ben.

UNYADI MÁTYÁS király Budán az 1464-ik évben kelt levelével Szapolyay Imre, Bosnyákország kormányzója és Dalmát-, Horvát- és Tótország bánja kérelmére Kassa polgárait felmenti a folyó háborúban való részvételtől azzal a kötelezettséggel azonban, hogy e helyett a király seregébe jól felszerelt keresztes vitézeket küldjenek. Ugyanekkor elengedi nekik a harminczad egy részét s két évre a királyi adót; ennek fejében pedig bocsássák Boldokó várát a Szapolyay Imre kezébe.

De commissione propria domini regis.

Mathias Dei gratia rex Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ etc. Fidelibus nostris prudentibus et circumspectis iudici, iuratis cæterisque civibus et toti communitati civitatis nostræ Cassoviensis. Salutem et gratiam. Scripserat maiestati nostræ fidelis noster magnificus Emericus de Zapolya gubernator Bosnæ ac regnorum nostrorum Dalmatiæ et Croatiæ, necnon Sclavoniæ banus pro parte vestri et supplicavit in eo, ut a præsenti exercituatione vos excusatos et supportatos haberemus eo, quod vos *armigeros cruce-*

A király ő felsége meghagyására.

Mátyás, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- sat. ország királya. Bölcs és körültekintő hiveinknek, Kassa városa birójának, tanácsosainak és a város egész közönségének. Üdvöt és kegyelmet. Felségünknek irt nagyságos Szapolyay Imre, Bosznia kormányzója és Dalmát-, Horvátország, valamint Szlavonia bánja a ti érdeketekben s arra kért, hogy a jelen hadviselés alól benneteket felmentsünk azért, mert hadseregünkbe hajlandók vagytok jól fegyverzett keresztes vitézeket küldeni és hogy a minket illető harminczadnak másik részét is,

signatos bonos et bene armatos in exercitum nostrum mittere velletis, et ut etiam nos illam aliam partem tricesimæ nostræ, absque illa parte, quam nuper vobis relaxavimus, ac etiam censum vestrum ordinarium ultra illam relaxationem, quam alias vobis per certos annos aliis litteris nostris mediante feceramus, de novo per duos annos futuros gratiose relataremus. Quibus optentis vos castrum Boldokew vocatum eidem Emerico gubernatori reddere velletis. Super quibus respondemus vobis, quod nos ad supplicationem præfati Emerici de Zapolya gubernatoris prætacti regni Bosnæ per eum pro parte vestri maiestati nostræ factam ac propter sua merita vos a præsenti exercituatione hacvice exemptos et supportatos habemus ita, quod illos armigeros concesignatos bonos et bene armatos ad dictum exercitum nostrum transmittere debeatis. Insuper et illam aliam partem tricesimæ nostræ, absque illa parte, quam nuper vobis relaxaveramus, ac etiam censum vestrum ordinarium ultra illam relaxationem, quam alias vobis per certos annos per alias litteras nostras feceramus, de novo duobus annis futuris relaxavimus ita, ut dum pro literis super huiusmodi exemptione et relaxatione emanandis mittetis ad cancellarium nostrum, eædem litteræ super his vobis expedientur. Superest, ut et azon rész nélkül, a melyet elengedtünk, és a rendes évi királybért is azon felül, a melyet nektek bizonyos évekre más levelünkkel elengedtünk, újból két évre engedjük el. Melynek fejében ti Boldokő várát Imre kormányzónknak átadnátok. E felől azt válaszoljuk, hogy Szapolyay Imre kormányzó kérelmére s az ő érdemeire való tekintettel benneteket a jelen hadjáratban való részvételtől ezuttal felmentünk olyképpen, hogy azokat a jólfegyverzett keresztes vitézeket seregünkhöz küldjétek. Azonfelül a harminczadnak másik részét, azonban azon rész nélkül, a melyet a multkor elengedtünk nektek, és a rendes királyi bért is azon felül, a melyet már bizonyos éveken át elengedtünk, újólag két évre elengedjük olyképpen, hogy a midőn kanczellárunkhoz fordultok az ilyen kivétel és felmentés végett, ezek az okiratok részetekre ki fognak adatni. Végül pedig Boldokő várát, a melyet visszaadni igértetek, minden nehézség nélkül átadjátok. Kelt Budán boldog Margit szűz és vértanu ünnepe előtt való ötödik napon az Urnak ezernégyszázhatvannegyedik évében, uralkodásunknak hetedik és megkoronáztatásunknak első évében.

vos castrum Boldokew prætactum, quod eidem reddere promisistis, absque omni difficultate reddatis et remittatis. Datum Budæ feria quinta proxima ante festum Beatæ Margarethæ virginis et martyris anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, regni nostri anno septimo, coronationis vero primo.

Eredetije papiroson, rányomott piros pecséttel, Kassa város titkos levéltárában. P. Boldokő. Nr. 5. jelzés alatt.

Közli: Kemény Lajos.

Egy 1531-iki jelentés az esztergomi állapotokról.

Magnifici ac egregii domini domini observandissimi, salutem ac mei servitiorumque meorum commendacionem. Quæ in hac arce Strigoniensi gerantur per hispanos, et quanto in periculo sit, ob non solutionem eorundem dominationibus vestris officio meo significari curavi, nullæ pecuniæ sunt, quæ ipsis militibus dari possint, omnes enim proventus et decimæ vel direpte, vel per archiepiscopum locatæ, vel per hostes occupatæ existunt, ita ut nulla spes sit habendæ pecuniæ, quæ militibus sufficiat. Minantur prædam et direptionem omnibus, vix retineri poterant victualibus, ab hisdem grassationibus. Ebdomada proxime præterita data sunt eis frumenti quartalia plus minus LXVI. Vina hoc pacto, quæ panca ex deciomis provenerunt bibunt, quæ meliora videntur, et ita om-

Nagyságos és nemzetes igen becsülendő uraim, üdvözletemet és magam, valamint szolgálataim ajánlását. Hivatalomból kifolyólag jelentem, hogy itt Esztergom várában mit visznek véghez a spanyolok, és mily nagy veszedelemben van a vár, azok fizetetlensége miatt, — nincsen semmi pénzünk, a mi azoknak a katonáknak adható volna, mert minden jövedelem és dézsma vagy elvétetett, vagy az érsek által már elhelyeztetett, vagy pedig az ellenségtől elfoglaltatott, úgy hogy nincs reménység, hogy pénzünk legyen, a mely a katonáknak elég volna. Prédálással és rablással fenyegetnek mindenkit, és alig voltak visszatarthatók az élelmi szerekkel ezektől a hatalmaskodásoktól. Az elmult héten 66 fertó gabona osztatott ki közöttük. Erre ők azt a kevés bort, mely a dézsmából

nia dissipantur, ut commeatus omnis in arce, antequam duo labentur menses, defecerit. Capitanei, subquorum aresto arx est, quæruntur eis promissa non servari, et male sunt contenti ex commeatus dissipacione, maxime cum rumor sit turcas cum Grÿthÿ venire, nos libere eos omnia facere sinimus, neque obstare possumus, jurejurando enim dixit eorum capitaneus, nos omnes servientes in arce præcipitaturum ex ipsa arce. Nullus ordo possit servare hic, et quamvis hæ significemus dominis consiliariis Wiennæ, et omnem statum nostrum describamus, non se tamen amplius negotiis huius generis ingerere volunt, omnia relegant ad dominationes vestras. Itaque rogo dominationes vestras, velint habere curam hujus arcis, et pecuniam pro militibus ordinare curent, quæ si non mittetur huc brevi, antequam deficiant victualia, necesse erit nos aufugere, et relinquere arcem. Dominationes vestræ habeant rationem tam honoris, tam periculorum impendentium, hoc sit protestatum dominationibus vestris, quas felices valere cupio meque eisdem et servitia mea commendo. Ex arce Strigoniensi 23 octobris 1531. Dominationum vestrarum servitor

Joannes Mruk
contrascriba Strigoniensis
regiæ Majestatis.

összegyült, — annak is a javát, — eliszszák, és úgy prédálnak mindent, hogy a várban lévő élelem két hónap leforgása előtt elfogy. A kapitányok, a kiknek hatalmában a vár van, azon panaszkodnak, hogy a nekik tett igéreteket nem teljesítik, és elégedetlenek az élelem elprédálása miatt, különösen, mert hire jár, hogy a török jön Grittivel, mi szabadon engedjük őket cselekedni, és nem tudunk ellentállani, mert azok kapitánya esküvéssel azt mondta, hogy bennünket, a kik a várban szolgálunk, kidobat a várból. Semmi rendet nem lehet itt tartani, és ámbár ezt a tanácsuraknak Bécsbe hirül adtuk és leírtuk állapotunkat, az ilyen fajta ügyekbe nem akarják magukat ezentúl ártani, és mindent uraságtokra hárítanak. Ezért kérem uraságtokat, legyen gondjuk erre a várra, és gondoskodjanak, hogy a katonák részére pénz rendeltessék, a melyet, ha rövidesen ide nem küldenek, mielőtt még az élelem elfogy, kényszerítve leszünk elmenekülni, és ezt a várat elhagyni. — Uraságtoknak legyen gondjuk úgy a becsületre, mint a fenyegető veszedelemre, ezért könyörgünk uraságtoknak, a kiknek szerencsét kivánok, és magamat, szolgálatommal ajánlom. Esztergom várából, 1531 október 23-án. Uraságtoknak szolgája

Mruk János
Ő Felségének esztergomi
ellenőre.

In omnibus hujus regni partibus prædæ, rapinæ et omne hostilitatis genus miscitur, contra fœdera induciarum, et prope diem credo ad pessima odia et publica arma hæc violationes treugarum erumpent. XX naves leves turcarum his diebus applicuerunt Budam, dicitur Mwmÿa præfectus nazadistarum ob scelus patratum ac interfectionem proxima aestate illorum mercatorum in loco delicti pœnas daturum,[1] quem hæ naves comitatæ erunt Bwdam, sed vereor, ne sub hoc ministratæ nostris injuriæ prætextu, aliquis, quem nos non optamus lateat dolus, arx hæc est finitima et male provisa, immo ex defectu solutionis amissio metuenda est

Magnifico ac egregiis dominis consiliariis cameræ Posoniensis regiæ Maiestatis et dominis observandis.

Az ország minden részében prédálás, rablás, és az ellenségeskedés minden fajtája kavarog, a fegyverszünet szövetsége ellen, és azt hiszem, hogy rövid nap a legrosszabb gyűlölködésben és nyilt harczban fog állani a fegyverszünet megszegése. A napokban húsz könnyű török naszád érkezett Budára, azt mondják, hogy Mumja, a naszádosok kapitánya, a mult nyáron elkövetett vétke és ama kereskedők meggyilkolása miatt, a tett helyén fog lakolni, és hogy őt kisérték Budára azok a hajók, de félek, hogy a rajtunk elkövetett igazságtalanság örve alatt, valami nem kivánta hamisság lappang, — ez a vár szomszédos (a törökkel), rosszúl van ellátva, sőt a fizetés hiánya miatt félő annak elvesztése.

Ő királyi felsége pozsonyi kamarája tanácsosainak, becsülendő uraimnak.

Országos levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. I. csomó.

Közli: Dr. Károlyi Ödön,

[1] Erről lásd Történelmi Tár *1908.* évf. 317—320. lapok.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A Khevenhüller-féle hadi utasítás.

Z ÁLLANDÓ HADSEREG első szervezése után mind égetőbbé válván egy általános érvényü részletes utasítás szüksége, azt *Khevenhüller Lajos András* gróf, részint a régibb, különösan az I. Lipót féle utasítások, részint pedig a török háborukban szerzett saját tapasztalatai nyomán írta meg.

Maga Khevenhüller gróf 1683 nov. 11-én született és meghalt 1774 jan. 26-án. A Szavojai Jenő nevét viselő dragonyos ezredben és a nagy hadvezér kezei alatt kezdé meg pályáját s III. Károly alatt a törökök elleni háborúban (1716—18) tüntette ki magát legelőször. Részt vett Pétervárad ostromában és Belgrád előtt is harczolt, azután pedig Eszékre került mint parancsnok. Itt írta nagy értékű munkáját. 1734-ben átvette az olaszországi seregek vezérletét, de már 1736-ban Bécsbe ment, a hol titkos tanácsosnak s tábornoknak nevezték ki, de nemsokára Szlavoniába küldték. Az ujonnan kitört török háboruban ismét tevékeny részt vett, elfoglalta Nizzát, Widdint is ostromolta és Radojavacnál is harczolt. Az osztrák örökösödési háboruban előbb Bécset erősítette meg jobban, azután Linzet és Passaut foglalta vissza s Bajorországba nyomult, melyet utóbb vagyis 1743-ban mégegyszer elfoglalt. Miután még a Rajna mentén harczolt, 1743 végén visszatért Bécsbe, a hol Mária Terézia rendkivül kitüntette. Naplóit, melyek korának nagybecsű hadtörténelmi forrásai is a nemzeti muzeum birtokában levő kézirat nyomán *Wolf A.* adta ki Bécsben 1858-ban. Hadi utasításai: Instructionen für Kavallerie

und Infanterie czímet viselik s egyes részeiben egészen a legujabb korig érvényben voltak s alapját képezik az ujabb rendszereknek.[1]

Ennek a munkájának a gyalogságra vonatkozó részét még Mária Terézia alatt 1746-ban magyarra fordította s Pozsonyban kiadta *Kováts János* mathematicus. Címe: *Hadi exercitium, vagyis gyalog regementek gyakorlási, mely Kewenhiller főgenerális alkotmányából Magyar tiszt uraimék kedvéért nyelvünkre fordittatott*, úgy némel mathematica observatiókkal meg világosíttatott.

A nagyérdekű munkát, mely ma már igen ritka, érdemesnek találjuk, hogy itt közöljük még pedig egészen eredeti formájában.

Miképpen ő Fölsége Gyalog Regementyei Rendöltetnek, és mi-voltokkoz képeſt, föl Oſztattnak.

Ö Fölsége Gyalog-Katonái bé vett ſzokás ſzerint, egyenlő Öltözettel ruháztottnak, és ugyan, Gyöngy vagy-is kék ſzinű jó-poſztóbul, kinek-is az ő hoſzſza és bővſége meg-légyen, hogy igy mivel a' nép kőpőnyeg nélkűl vagyon eſſőben fegyverét bé-takarhaſſa: A' Hajtókájja, Dolmánkájja (Camiſőler) és Nadrágja, az Oberſter Kedvé ſzerint, változtatthatik; de a'hajtókák áltollában, egy formára legyenek, ugymint régi ſzokás ſzerint, alul keskenyebbek, három gombra, ahöz elégſéges, haſittás avagy gombházzal hogy igy hideg és eſſőben a'Gyalog katona keze és fegyvere bé-födetthetſék: Evvel, az igen ſzűkönn ſzabott, némely kűlső Birodalmak ſzokáſitul kűlömböz, és egy hirtelen nem annyira repedez, hogy ha az ember benne forgolódik. Mi a' fegyverét-illeti, tehát más-fél latos * Calibernyi Puska, jó kard Pagnetával adatik: A' kőzönſéges Companiák Fő-Tiſztyei penig Dárdával (Partiſan) fegyvereztettnek, mellek kőzül az Oberſter Dárdájja egéſzlen, az Obriſt-Laitenanté félig, a' Kapitányoké alſó fele, a'Hadnagyoké penig éppen nintſen megaranyozva. E' mellett a' Hadnagy Dárdájja Tzaffrang nélkül, a' Kapitányoké Tzaffranggal fekete és ſárga ſelembűl; az Oberſt Laitenanté Tzaffranggal fekete ſelembűl és Arany fonálbul fodoritva, az Oberſteré penig tſupa tiſzta

[1] *Thürheim grf.* L. Á. grf. v. Khevenhüller-Frankenburg. *Krones.* Allg. D. Biographien XV. k. és A Frh. v. *Wrede.* Geschichte der k. u. k. Wermacht.

* Calibernek ſzoktuk a' Tſéve ûreſſég vagy is likanak ſzéleſſégét nevézni in Diametro, ez penig mind az Ágyu, mind penig egyéb apró lővő fegyverben, bé vett ſzó:

Arany-Tzaffranggal vagyon ſſinoſitva. A' Záſzló-tartók penig ugró páltzákkal (Springſtecken) proviſuſok.

II. A' mi Regementyeink az ő erőſſégéhez lévő Proportiója ſzerint. 3. avagy. 4. *Battaliomban fől-oſztattnak, ugy hogy mindenik Battaliom. 5. Közönſéges-Compagniábul álló, és a' 2. Granadieros Compagnia, a' Regement két ſzárnyai felűl állittatik: azon Compagniák, mellek Battaliomot formálnak az ô Rangjok vagy is érdemek ſzerint tetetteſſenek, ugy hogy, ha a' Regement az Armada jobb-ſzárnyán vagyon, az elſő Compagnia â Battaliom jobb ſzárnyára, máſika, ballra, harmadika ismét jobbra, és igy tovább állittaſſék, hogy igy az Iffju-Compágniák mindétig â középre eſſenek; ha penig â Regement a' Ball-Szárnyán vagyon, tehát az első Compánia ballra, máſika jobbra és igy egymás után allittaſſék.

III. Mindenik Battaliom. 3. ** Diviſióra vagy is Oſztálra, és mindenik Diviſio 2. réſsre, avagy fél Diviſiora Oſztatik, â mint-is mindenik fél Diviſio kettőre ſzabatik, mellett (zűg) nyilásnak (avagy Plotonsnak) hivnak, ugy hogy egy Bataillon 3. egéſz, 6. fél Diviſióbul és 12. Nyilásbul álló.

IV. Midőnn â Regement ki-nyomakodik és Roſtélozás (Fergatterung) Doboltatik, mind â Fő és Al Tiſztek, mind penig a' köznép a' Páráda piartzon vagy helen meg-jelennyék, a' Fő-Tisztek azért, mivel ſzükſéges, hogy népeiket magok vizſgállyák, s valahányſzor lehet meg-tekintſék, hogy tiſzták és rendessek legyenek.

V. A Stráſa-Meſter (Feldvvabl) a' népet 4. Lineában allittſa, hanem ha okvetettlenűl másképpen volna a' parantſolat, a' Lineák 3. Kőzőnséges lépésre egymaſtul állyanak, a' Sorok penig ugy ſzabaſſanak, hogy egyike a' máſikát kőnyőkével el-érheſſe; a'mennyire lehettséges, egy arányzó magaſságuak a' Főtiſzedeſſel (Gefraiter) és őreg katonákkal az első Lineában állittaſſanak, az alatſonnyabbak, máſodikában, kőzép-ſzerűek harmadikában, a' leg-magaſſabbak penig a' negyedikében, mind a' nyájjon Puskájjokat bal-vállokon jól magaſſan tartsák, a' Pőtzkőlő ellenzőjjét mellekhez nyomják, hűvekjeket

* Battaliom avagy ſereg.

** Diviſio ſzokott hat Iz lenni midőnn a' Batalliom avagy Regement megyen.

A' Magyar Gyalog-Regementeknél a' Lineák Diſtantiájja egymáſtul vétetik oll ſzéleſſégre, minemű hoſzſzu a' Puska a' fől-ſzegezett Pagnétával.

A' Német-Gyalog Regementeknél penig a' Dárda vagy Partizán hoſzſzaságára vétetik.

a' Puska ágya hajlásán főllűl tartſák, és miheleſt ki-nyomakodnak egy ſzót ſe ſzóllanak, ſe ne Dohányozzanak, fűvegjeiket Szeműldökjőkre jól le-nyomják és Öltőzettyekben meg-jelenyenek.

VI. A' Lineák egéſzlen telleſſek legyenek ha penig tőrténnék, hogy elegendő nép nem volna, és igy az utólſó linea az olvasásban tſak háromra ſzállona az előtte lévő nyilás avagy Oſztál (Diviſſon) 's-Battalliom űres léſzen, ha penig az utólſó Linea kettőre ſzállona, â máſodik és harmadik Linea üreſſen hagyatnak.

VII. Minden Battaillonhoz, 24. Tizedes rendeltetik, kik kőzül mindenik Nyiláshoz (zug) kettő allittatik, ugy hogy egygyike az elſő lineában jobb, máſika penig a' negyedikben, bal-kéz felűl eſsék, ha penig tőbben volnának, egyike az elſő lineában az elſő nyilásban balkéz felűl juſſon, a' többi penig az (Arrir-Gardeban állittattnak, nem kűlőmben az Atſok kőzé-is, egy rendeltetik.

VIII. Az Atſok mindenkor az egéſz Regement * Avant Gardéjját, avagy Battaillonját tſinállyák, azért az elſő Granadiros Compagniában, jobb felűl, egy kaplár alatt rendőltettnek: hogy ha a' Regement avagy Battaillon az Armáda jobb ſzárnyán vagyon, avagy a' comandirozó Genérális jobb-felűl feléjjek eſik, ugy, ha jobbrul kőlletik marchiroznyi; hogy ha penig a' Regement avagy Battaillon bal-ſzárnya felűl áll, vagy-is a' Comandirozó bal felűl feléjjek eſik, avagy bal-felűl kőlletik marchiroznyi, tehát az Atſok Granadiros-Compagniájja bal-ſzárnya felűl kivűl állittattnak.

IX. A' Fourierok, Barbélok és Fourir-Schűtztzek a' Regement elő-állitáſakor, rend és Lineákban állittassanak, és ugyan az elſő Granadier Compagnia űreſſége kőzé az elſő Battaillomban, kik előtt a' Regement Pater, Auditor, Quartir-Meſter, és a' Regement barbéllya meg-állapodgyanak.

X. Minden Battaillonhoz tartoznak 4. Kapitány, és ugyan minden Diviſióhoz egy más, a' ki bé fődőzi: ha penig annyan nem volnának, Hadnagyok helettek elő állyanak; azután egy Battaillonhoz 5. Hadnagy kivántatik, kiknek négye a' Kapitányok utánn, ötődike penig a' Záſzló előtt megállapodnak: A' Záſzló-tártok a' Záſzlót, bal kezekben viſzik, és a' Battaillon kőzepin meg-állapodnak; ha penig elegendő Hadnagy nem volna, tehát helekben a' Vezérlő (Főhrer) elő állíttatik: A' Hadnagyok utánn állittatnak a' Strázsa-Meſterrek, ugy hogy az első Diviſióra 2. máſodik és harmadikára egy, és a'

* Avant Garde az Armada elől járó-ſeregje ha penig az ütközetre rendben állittatott, tehát az első linea ill névvel neveztetik.

Battaillon után 1. rendeltetik; ha penig ezek elegenn nem volnának helekben, Tizedeſek állittattnak, Azért ſzükſéges hogy a' Hadnagyok és Fő-Tiſztekben fogyatkozás ne légyen, hogy igy a' jobb és bal-ſzárnyra való változás el-tavoztaſſék.

XI. Minden Diviſio előtt, a' Battaillomnak, ugy Záſzlók és * Arrier-Guardénak 2. Dobos adattaſſék a' többi az Oberſterhez, avagy Regement Comendánt, és Obriſt-Leutenantjához; ha penig ſtabalis Tiſzt jelen nem volna, a' Záſziókhoz állittaſſanak; A' Regement Doboſſa penig az Oberſter utánn, a' többi Doboſok jobb-keze felűl ſzoktak álloni.

XII. A' Vezérlők (Führer) a' Záſzlónál és ugyan a' Záſzló-Tartó bal-keze felűl állyanak egy lineában, a' Záſzlók utánn penig annyi Gefreiterek, mennyi a' Záſzló hordozók, a' Doboſokkal egy lineában föl-oſztaſſanak.

XIII. Valamint hogy minden Izek, avagy Lineák (Glider) az egéſz ő Főlſége Regementyei avagy Battaillomiban, ha rendben állittattnak harom lépésnyi Széleſſégre, egy máſtul állonak, azért ez a' Tiſztek kőzőtt-is meg-tartaſſék, a' Doboſſak 3. lépésre a' Lineától (vagy glidtűl) előbb állyonak, ezek előtt 3. lépéſſel megént előbb a' Feldvvaiblik, kik előtt megént 3. lépésre a' Hadnagyok és végtére ezek előtt ugyan 3. lépésre a' Kapitányok meg-állopodgyanak: ez a' kőzepin-is a' Záſzlóknál meg-tartaſſék, a' holl a' Doboſok és Záſzló-hordozók az első, Iz (glid) előtt, három lépés ſzéleſſégre, kik előtt ugyan 3. lépésre a' Záſzló-tartók és Vezérek (Fűhrer) egy lineában, ezek előtt 3. lépésre a' Hadnagyok poſztirózva állittattnak.

XIV. Ő Főlſége Oberſterje a' Battaillon avagy az egéſz Regement jobb ſzárnyán 3. lépésre a' Kapitány előtt áll, ennek előtte a' Huboiſták jobb keze felűl a' Fő-Straſa-Meſter Ló-haton kard kezében, hogy Comandot veheſſen megállapodik; hasonló-képpen a' bal-ſzárnyan az Oberſt-Laitenant, ki mellett bal-felűl a' Wachtmeiſter Leutenant meſztelen fegyver nélkül vagyon: Ha penig a' Regement vagy Battaillon az Armada bal-ſzárnyán vagyon, avvagy a' Comandirozó Generális a' Regement ellenében bal felűl eſik, vagy bal felűl kőllene ki nyomakodni (abzumarchiren) az Oberſter, Obriſt-Laitenant és a' többi vice verſa állittattnak.

XV. Ha a' Battaillon állittatik, és föl-oſztatik, az iffjabbik Kapi-

** Arrier Guardie a' hátusó Seregje az Armádának, mell a' Corpot, avagy Sereget felőle tartóztattya, és oltalmazza, hogy ſenki meg ne futamodgyék, avagy hátra ne maradgyon.

tány, mindenik Compania Záſzló-tartójja, a' Vezér (Führer) és egy Dobos a' Battaillon középin két lépésre egymás utánn állyonak, azutánn a' Comendant meg-parantſollya a' Fő-Stráſa Meſternek, hogy a' Záſzlók elő-hozattaſſanak; ez fegyverét præſentállya, és minnyájan a' Doboſſak Marchot vernek, a' Kapitány a' Záſzlótartókkal, vezérekkel Doboſſak és annyi Kaplárokkal, mennyi Záſzlók a' középſő három Nyilásbul (zűg) a' Záſzlók eleiben indulnak, a' holl ezek utánn igyeneſſen meg-állonak. a' Kapitány penig ki a' középſő fél Diviſiót viſzi, meg-áll, és a' midőnn a' Vezérek (Führer) a' Záſzlókat egymáſtul el-veſzik, és a' Kaplárok azoknak hüvelleit le-vonnyák, a' Záſzlók elhozására rendeltetett Doboſſak megént Marchot vernek, erre a' Kapitány és Záſzló-tartó jobb és bal felé magokat fordittyák, és a' Batraillon eleiben állonak, előſzör a' Kapitány, máſodſzor a' Hadnagy, harmadſzor a' Záſzló-tartók, a' Záſzlókkal, negyedſzer a' Vezérlők, ötödſzőr a' Doboſſak, a' Kaplárok penig a' lineákban béállonak és a' Zászlók Strázsájja a' Bataillomot bé födi; ha penig a Záſzlókat meſzſzőnend a' Comendántul, vagy a' Főſtrásárul kőllenék el-hozni, egy linea avagy zug jobb vagy bal-ſzárnyrul, véle mennyen.

XVI. Ez után az első-imádtságra doboltatik, erre ugy a' tiſztek mint a' kőz nép-is, a' Záſzlókat meg-hajtvan, ſűvegeket le-vévén, térdepűlve, a' puskát térdek mellett a' földőn igyeneſſen föl felé tartván immátkozzanak, és a' Dobbal harmadik jel adás utánn fölállyonak.

Az Exercitiumokrul közönſégeſſen.

I. Ha a' Nép exerciroltatik, fegyvereket jól magaſſan, egy erányos vállozattal vigyék, mindnyájan hallgaſſanak, ſenki meg ne mozdullon; hanem a' Comandirozó Tiſztre fejét más felé nem forgatván, bátronn nizzen, és mind addig ſemmit ne tſelekedgyék, meddig az utólsó Comandó ſzó egéſzlen ki-nem-mondátik.

II. A' Comandérozó-Tiſzt, minden ſzavait értelmeſſen, hakkal az utólſó ſzavát penig keminnyen tiſztán ki-mondgya, ugy a' Comandirozó-ſzókat meg-ne változtaſſa, hogy a' nép meg ne tibolodgyék.

III. A' Tiſztek az Uj-fogadott népnek a' fegyveri ſzokáſt (Handgrif) magányoſſan meg-mutaſſák, és ha az alkalmatoſság vagy circumſtantiák engedik, mind addig tzélra lőveſſék, meddig meg-találllyák; a' mint-is, a' Kapitányok, Hadnagyok és Záſzló-tartók a' Companiákat gyakran exercirozzák, hogy igy a' nép magát gyakorolván tőbbekre leheſſen alkalmatos, és egymás-kőzőtt magokat tanithassák.

IV. Mivel meg-tőrténhetik hogy a' midőnn a' Fő- vagy alább

való Tiſzt, a' gyálog katona Exercitiumban történhető tunyaságát corrigálni akarná, maga és mellette lévő correctió alatt a' további Comandót nem hallhatná, és igy több vétek eshetnék; azért ſenkinek a' Battaillont exercérozón kivül, ne légyen ſzabad, egéſz Battaillon exercitiumja alatt, corrigálni.

V. Hogy penig a' nép alkalmatoſſabban magát állithaſſa, és egy máſra vigyázhaſſon mindenkor fegyverét jól-magaſſan és egyarányoſſan hogy hordozza, reá ſzoktaſſék, forduláſok vállokhoz ſzoritott fegyverrel, a' több exercitiumok előtt, meg-légyen és nékiek jól megkől magyaráznyi, mit teſzen a' Sor és a' Linea.

VI. Minden fogás (Handgrif) három Tempobúl áll, és miheleſt az utólsó Comandó-ſzó, egéſzlen ki mondatik, a' Gyalog katona olvaſſon Egy, és mingyárt leg-első fogáshoz kezdgyen ugy tovább kettő, három.

VII. A' midőn Exercitiumra ki-vitettnek, a' Záſzlók othonn maradgyanak; hanem ha telleſſéggel meg-volna parantſolva.

Fogáſok avagy Exercitiumok a' Flintával, vagy-is Puskával.

N.	Coñandó ſzó.	Tempo
1 ♁	*Vigyázzatok és jól föl vegyétek a'*	Ez történik a' ball láb ſarka fordulásával.
2 ♁	*Diſtãtiátokat, Záſzlók Fő és Al Tiſztek Diſtantiátokra Exerciroznyi.*	A' Záſzlók, Fő és Al-Tiſztek, ugy a' Doboſſak a' Battaillon háta megé, valamint előtte voltanak, állanak.
3 ♁	— — —	Kezdete a' Fogáſnak eſik midőnn a' nép vaskos válloſſan helében meg-állapodik, fegyverét magaſſan föl-tartya, pőtzkőlő ellenkezőjét melléhez ſzorittya, hűvékét a' Puska ágya hajláſában föllűl tartya.

♁ Ezenn jellel azonn kéz-fogás avagy Exercitiumok vannak jegyezve, mellek a' Boruſſiai Király hadában ſzoktattak.

4	*Fél jobbra vállodrul præſentály.*	1	Ez történik forduláſſal, le-botsáttáſſal, és jobb kézzel a' fegyver fogáſſal egy Tempo alatt.
		2	A' Puska Ortzája eleiben tartatik, ugy hogy annak Tſévéjje az órra felé légyen.
		3	Jobb lábbal hátra lép, præſentál ezenn præſentatiókor, a' Puska ágya fejé tzombjához szorittatik, a' Tſéve vége jól magaſſan, a' bal-kőnyőke penig ſzabadon tartatik.
5	*Ballra forduly.*	1	A' nép jobb lábával egyet lép, és fegyverét maga előtt magaſſan tartya, ugy hogy a' Tſévéjje kivűl legyen, és balkezével az Puska ágya fejét alul megragadgya.
		2	Fegyverét vállára teſzi.
		3	Elő áll és a' jobb kezét le botsáttya.
6	— — —	—	Illy módon vagyon a' fordulás fél jobbra. és a' mint fél-ballra parantſoltatik, ugy kőll az egéſz forduláſt egéſz Jobbra és egéſz balra fordittanyi ugy balra, és jobbra elő állani.
7	*Præſentáld.*	1	Ez ugy mégyen végben, mint az első Comandó végbe vitetett, ugy mint a' katona fegyverét lapjára le botsáttya, jobb kezével aſztet a' Sárkánon alul tartya.
		2	Fegyverét igyeneſſen fől-tartya, és ugyan a' tſévéjjét a mellye felé.
		3	Præſentál, és a' jobb lábával hátra lép.
8	*Pofádhoz.*	1	Midőnn még præſentál a' Sárkánt fölvonnya.
		2	Jobb-lábával elő-lép, fegyverét fől emeli, hogy a' tſévéjje főllűl légyen, pofájjához ſzorittja ugy hogy az Agy-feje lapja az Ortzájja felűl legyen,
		3	Jobb lábával hátra lép, és fél-emberre arányoz.
9	*Tüzet.*	1	Ez efik a Pőtzkőlő ránditásával, fegyvernek eleiben tartásával, és a' Sárkánjhelre állitásával, egy tempo alatt.
10	*Port a ſerpenyőre.*	1	Jobb-lábbal hátra lép, fegyverét igyeneſſen le ereſzti, és a' ſerpényőt ki-tiſztittya.
		2	A' Por-Szarvhoz kap.
		3	Port hint a' Serpenyőben.
11	*Zárd a' Serpenyőt.*	1	A' Por-ſzarvat mell lántzotskán függ, el-ereſzti.
		2	A' Serpenyő után jobb-kezével nyul.
		2	Bé-zárja a' Serpenyőt, és præſentál.

12 *Bal felé fordittſátok a' fegyvert tölteni.*	1	A' jobb lábával, helre lép.
	2	Le botsátván jobb kezét, bal kezével a' Puskájját a' Tſéve véginél (holl a' globits ki-megyen) meg-fogja.
	3	Jobb lábával elő lép, és fegyverét bal-felűl állittya.
13 *Fogy Lódinot.*	1	Jobb kezével a' Tőtéſt a' tſéve mellé hozza.
	2	A' Tőtéſt fogával meg-ſzakaſztya.
	3	A' Tſévében bottsáttya, papiros és glóbitsal együtt.
14 *Vond ki a' Puska veſzſzőt.*	1	Merő-kézzel a veſzſző vegit meg-fogván, fölhuzza.
	2	Azt középen meg-fogja és harmad réſznyire kihuzza.
	3	Forditott kézzel egéſzlen ki-huzza, és a' Tſévelukával egy-arányoſſan meg-forditva tartya.
15 *Rövidre fogd a veſzſzőt.*	1	A' nép a' Veſzſzőt merő karjával ſzeme előtt tartya.
	2	Annak vaſtagabb végét melléhez nyomja.
	3	Jobb kezét letſuſztattya.
16 *Tedd a Tſévében.*	1	A' vaſtag fele, a' Tſévében nyomatik.
	2	Jobb-kézzel felén főllűl fogatik, és alá taſzittatik.
	3	Jobb-kézzel annak vékony vége fogatik.
17 *Háromſzor ſzoritsd a' töttéſt.*	1	A' nép igyenes teſtel álván, a Veſzſzőt fölvonya, hűvekét a' vékony végire teſzi, és a' fujtást háromſzor meg-ſzorittya.
18 *Vond ki a' veſzſzőt.*	1	Ki-huzza a' Veſzſzőt merő karjával, és jobb-kezével, egéſz a' Tſéve végéig le nyul.
	2	Ismét merő karjával annyira ki-huzza, hogy tſak egy-araſznyira a' tſévében, benn marad, és a' jobb kezét ismét ippen a' tſéve végéig le ereſzti.
	3	Forditott kézzel az egéſz veſzſzőt ki-huzza, és igyeneſſen a' Tſéve-Likával tartya.
19 *Röviditsd a' veſzſzőt.*	1	Maga előtt magaſſan tartya a' veſzſzőt, ugy hogy a' vaſtag vége főllűl légyen.
	2	A' vékony végét a' mellére teſzi.
	3	Jobb kezét a' végéhez egy araſznyira le tſuſztattya.

20 *Helére a' Veſzſzőt.*
1 Az Ember a' veſzſző vékony végét a' Máſodik héjjazottyában ereſzti, és azonnal jobb kezével egy-araſznyira a' tſéve végén főllűl meg-fogja.
2 A' veſzſzőt az utolſó héjjazottyán alul le nyomja, és mint egy, egy-araſznyira kin maradott végét, főnt, jobb kezével meg-fogja.
3 A' Tenyere lapjával a' veſzſzőt le-nyomja.

21 *Szegezd a' Pagnétát,*
1 Meg-fogja a' Pagnétat (Bajonet).
2 Ki-huzza, és jobb ſzeméhez hozza, merő karjával.
3 A' Tſévére fől ſzegezi.

22 *Előre álly-lyon a' Pagnéta.*
1 Jobb-kezével a' kakaſon alul fogja puskáját.
2 Előtte tartya igyeneſſen fől, ugy hogy, a' tſéve maga felől állyon.
3 Jobb lábbal hátra lép, és Puskáját bal karjára ereſzti, ugy hogy a' kakaſſa, atzéllyával együtt kivül a' tſévéjje penig főllűl légyen.

Közli: Dr. Szendrei János.

Huszár 1765-ből.

IROTT HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK GYŰJTÉSE.

Az egyik fővárosi lap [1] nemrég igen mélyreható czélzattal a *Nemzetnevelés* czímén, vezető helyen a nemzeti élet erkölcsi javairól és azok ápolásáról szólott.

Minden ethikai tényezőre kiterjeszkedett figyelme, csak egyet nem találni benne, a magyar nemzeti állam fennlétének történelmi bizonyítékai között: a magyar faj harczratermettségének, a magyar faj honvédelmének intentioit és ezekben a hadtörténelmi emlékeknek, harczi dicsőségnek és öntudatnak ápolását kivánó óhajtást.

Ezeket a recriminátiókat megszólaltatja bennünk egy ujsághír.[2]

Ennek híradása szerint a berlini hadszertár igazgatójának, *dr. Ubisch* t. tanácsosnak kezdeményezésére maga a német kormány elhatározta azt, hogy a hadi események minden irott emlékének, ú. m. levelezéseknek, naplóknak, minden idevágó feljegyzésnek gyüjtését támogatja oly czélból, hogy a hadtörténelemírás szempontjából értékes és érdekes anyagot összegyűjtse és igy az enyészettől, elkallódástól megmentse.

Hazai kulturintézményeinknek figyelme mindenre kiterjed, a tudományos kutatás specziális érdekei is találnak támogatást, erős bátorítást úgy anyagilag, mint erkölcsileg. Igy pl. a legközelebbi multban is a *Folklore Fellows* néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya gyönyörű eredményt ért el munkásságával: a *Kisfaludy Társaság*, a *Nemzeti Muzeum*, a *Magyar Néprajzi Társaság*, továbbá *Szmrecsányi Lajos* egri érsek, *Demkó György* egri prépost-kanonok, *Dutkay Pál* egri apát-kanonok és a *Folklore Fellows* magyar osztályának több tagja összesen 78 pályadíjat tűzött ki az egri gyüjtők jutalmazására.

Közel fekszik a kérdés, vajjon az ezer éves magyar multnak hadtörténelme, annak emlékei nem érdemelnék-e meg szintén, hogy a magyar léleknek mindama megnyilatkozásaival egyenlő becsben tartassanak, melyek legalább is nem magasabb értékűek a hadverő,

[1] Budapesti Hirlap 1912. szept. hó 16-iki száma.

[2] Vedette 1912 decz. 8-iki, 1491. száma: *Kriegsbriefe Sammlungen.*

honvédő, királyért és hazáért önfeláldozásra kész lélek megnyilatkozásainál?

A németországi mozgalom már az első hetekben igen szép eredményre tekinthetett vissza.

A gyüjtési központok közül pl. a breslaui 298 adományozótól 252 levelet, 52 naplót, 24 harczi éneket, azonkívül mindenfajta másnemű irományt kapott, így tervrajzokat, kinevezési okmányokat, zsoldjegyzékeket, fényképeket stb., melyek az 1747—1807-iki, 1813—1815-iki, az 1848—49-iki háborus időkből, valamint az 1848—49-iki schleswig-holsteini, az 1866-iki osztrák-porosz és az 1904. évi herero harczokról szólanak. A legbővebb eredményt az 1870—71-iki franczia-német háború szolgáltatta.

Ezek között vannak a XVIII. és XIX. századból a hunsrückeni parasztok feljegyzései, egyes városok krónikáiból való részletek, adatok a kiállított ujonczokról, ott ápolt sebesültekről, hadiadókról, a katonáknak juttatott adományokról, ezekért irott köszönő levelek stb. stb.

A kik pedig ezeket a feljegyzéseket, leveleket írták, azok között vannak igénytelen paraszti emberek, munkások, mesteremberek, postakalauzok, napszámosok, tanítók stb., mindmegannyi különböző egyén, érzet és felfogás, tudás és itélet szempontjából!

Habár minden próbálgatás egy magyar hadtörténelmi múzeumnak felállítására [1] meddő maradt eddig, — holott a honvédséggel egyidős cs. és kir. (osztrák) Landwehrnek is van már 1911 óta pl. külön múzeuma,[2] melyben a régi, Napoleon-korabeli Landwehrnek emlékei is helyet találnak — a magyar nemzeti muzeum pedig természetszerűleg a birt hadtörténelmi anyagot csak szűkebb határok között tudja egy hadtörténelmi múzeum speciális igényeihez mérten a közérdeklődésnek élvezhetővé tenni, mégis az irott hadtörténelmi emlékeknek kiterjedtebb gyűjtése bizonyára hatalmas lendületet adna egyrészt a felébresztett érdeklődés révén az eszmének, másrészt pedig értékes és ma még hasznavehetlenül rejtőző anyagot szolgáltatna kevés érdeklődéssel kisért, mert mindenfelől elhanyagolt vagy a legjobb esetben kellő érzékkel és irányban nem méltányolt hadtörténelmi multunknak.

Nagy kérdésekkel elfoglalt vezető fórumainktól nem várhatjuk azt, a mit a német példa eredményesnek mutat. Ámde itt van a magyar társadalom, melyre ez az ideális mozgalom anyagi terhet nem ró, ezen belül pedig itt van lelkes ifjuságunk, melynek a magyar

[1] Hadtörtenelmi Közlemények. 1910. I. füz. 2. old.
[2] Magyar Katonai Közlöny 1912. III. f. 287. oldal.

birodalom területén elszórt s a katonás nevelés erkölcsi eszméitől áthatott, 300-nál több ifjusági lövészegyesülete 14,000 tagjával: a magyar irott hadtörténelmi emlékek gyűjtésére minden bizonynyal lelkesen kész hadsereg!

Csak a kezdet nehéz, de a hol a kezdetnek is meggyőződés és lelkesedés katonai multunk, dicső hadtörténelmünk minden vonatkozása iránt szárnyat ad, ott az eredmény nem maradhat el.

A míg a magyar hadi dicsőséget hirdető magyar hadtörténelmi múzeum eszméje megvalósul, addig minden bizonynyal hálásan veszik megőrzés alá vidéki kulturházaink a gyűjtött anyagot.

A czél egyelőre csak az lehet, megőrizni biztos és szakavatott kezekben mindazt, a mi anyagban és alakban a hadtörténelmi emlék bélyegét magán viseli.

S e tekintetben ne feledjük el, hogy nemcsak a világrengető események emlékei birnak becscsel. Mert nemcsak a nagy Oczeánban, hanem minden egyes kis vízcseppben is benne ragyog az egész mindenség, s a mit egy nagy esemény forgatagában gyakran hiába keresünk megértésre törekvő szándékkal magyarázatúl, azt sokszor megvilágítja egy rövid kis irás, feljegyzés vagy levél nehány szava.

Noszticzi Thurzó Kálmán.

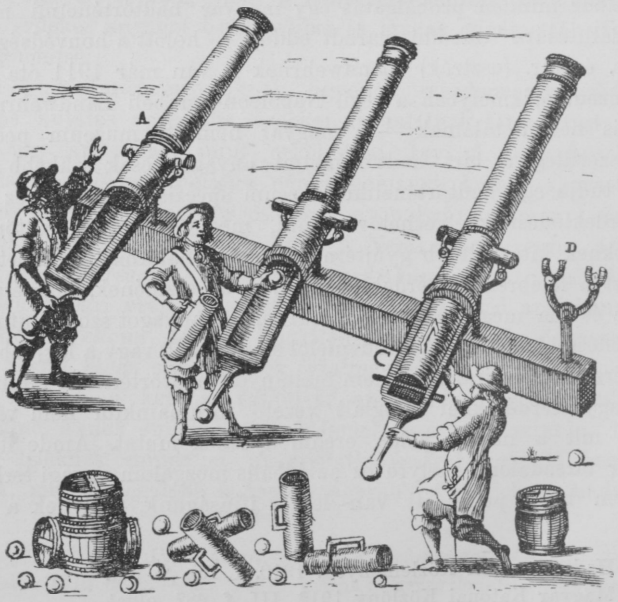

Hátultöltő ágyuk a XVII-ik században.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi bizottság *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy elnöklete alatt február hó 10-én az Akadémiában ülést tartott.

Pilch Jenő százados, segédszerkesztő jelenti, hogy a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége által hirdetett pályakérdésekre beérkezett pályaművek a felkért birálók által már megbiráltattak. A birálatok beterjesztetvén, azok alapján a bizottság a felbontott jeligés levelek nyomán az 500—500 K jutalmat *Soós Elemér* ny. honv. ezredesnek Tokaj vár története, *dr. Wertner Mór*nak Az 1328-ik évi magyar-osztrák hadjárat és *Pilch Jenő* századosnak Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban czímű dolgozataikért itélte oda.

Ugyancsak kimondta a bizottság, hogy a Korothna és Árva várak története czímű dolgozatok, valamint a Nádasdy Ferencz életrajzára érkezett két pályamű sem a jutalmazásra, sem a folyóiratunkban való közzétételre nem alkalmasak. Ezen pályamunkák jeligés levélkéi felbontatlanul elhamvasztattak.

A nem jutalmazott pályamunkák a bizottság irattárába helyeztetnek el, a melyeket azonban szerzőik, kellő igazolásuk mellett használatra kikölcsönözhetnek.

A m. kir. honvédelmi minister úr engedélye folytán, Nádasdy Ferencz gróf tábornagy élet- és jellemrajzára, valamint a kaszárnyák számára szánt két falikép tervezetére a pályázat újból kiiratik.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő s nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyüjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878 79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi minister úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félivekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték mellékelésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

AZ ELSŐ FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Schwarzenberg Károly Fülöp herczeg arczképe. *F. Gérard*-nak Párisban 1814-ben készült festménye után metszette *Potrelle J. L.* A színes rézmetszet után a háromszinrendszerű nyomatot készítette *ifj. Weinwurm A. és Társa* — — — — — — — — — — — — 1
2. 1. sz. Vázlat a Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban czímű czikkhez. Kettős melléklet. *Pilch Jenő* százados vázlata után a Franklin-Társulat műintézetében készült kőnyomat — — — — — — 20
3. 2. sz. Vázlat. Ugyanaz — — — — — — — — — — — — 23

II. Szövegképek.

1. Vázlat a Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban czímű czikkhez. *Pilch Jenő* százados vázlata után — — — — — — — — — — 38
2. Tokajvár szinhelye 1388—1403-ig. *Soós Elemér* rajza után. 1. ábra 68
3. A tokaji vár alaprajza 1403—1460-ig. 2. ábra. Ugyanattól — — — 69
4. Ugyanaz 1460—1562. 3. ábra. Ugyanattól — — — — — — — — 73
5. Tokaj alaprajza az 1565-iki ostromkor. 4. ábra. Ugyanattól — — 77
6. A tokaji vár a XVI-ik században. *Houfnagel*-nak a történelmi képcsarnokban levő rézmetszete után. 5. ábra — — — — — — — 82
7. Szászorbó vár alaprajza. *Halaváts Gyula* rajza után — — — — 107
8. A bejáró bástya. Ugyanattól készített fényképi fölvétel után — — 108
9. A szászorbói vár látképe. Ugyanattól — — — — — — — — — 109
10. Szászsebes várfala. Ugyanattól — — — — — — — — — — — 111
11. Ágyuöntés. *Allain Manesson Mallet.* Les Travaux de Mars. Paris. 1672. III. k. 105. lapjáról — — — — — — — — — — — — 118

III. Fejlécz.

1. A harczoló Ausztria. *Folard.* Geschichte des Polyb. I. k. 7. lapjáról. Wien. 1759. — — — — — — — — — — — — — — — 1
2. Fegyvertrofeák. *Kováts János* Hadi exercitium. stb. Pozsonyban 1746-ban megjelent mű 1. lapjáról — — — — — — — — — 150

IV. Záróképek.

1. Franczia gránátos a XVII. században. *Allain Manesson Mallet.* Les Travaux de Mars. Páris. 1672. III. k. 133. l.-ról vett rézmetszet után ... 144
2. Huszár 1765-ből. A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban levő eredeti aquarell után ... 159
3. Hátultöltő ágyuk a XVII. századból. Mint az 1. sz. alatt a 123. l. 162

V. Kezdőbetük.

1. N. kezdőbetű ... 1
2. E. ... 113
3. L. ... 129
4. M. ... 135
5. H. ... 145
6. A. ... 150

Az N. E. L. és A. betűk *Mathias Bel.* Notitia Hungariæ novæ etc. czímű és Bécsben 1735-ben megjelent mű II. k. 335., 142., 438. és 281. lapjáról. A H. és M. kezdőbetűk a XVI. századi franczia betűrajzoló iskolához tartozó *Geofroy Tory* műve.

KHEVENHÜLLER LAJOS ANDRÁS GRÓF TÁBORNOK.

A történelmi arczképcsarnokban levő eredeti rézmetszet után.

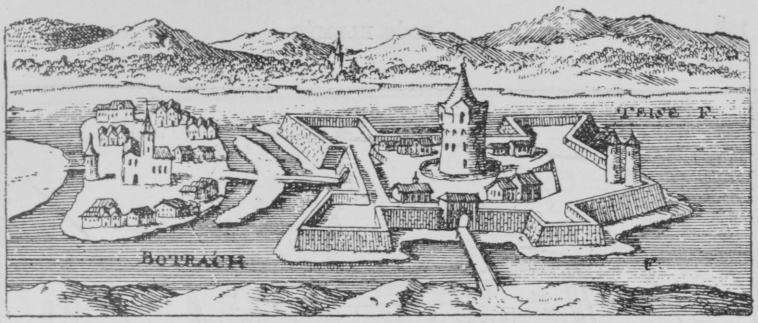

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE.

(Második közlemény.)

VI.

Báró de Suches tábornok munkálatai Tokaj körül a vár biztosítása czéljából. Két császári műszaki mérnök tevékenysége a vár felépítése körül. A művár szerkezete. A topografiai viszonyok Tokaj körül 1660-ban. A rakamazi felújított sánczokban elhelyezve volt császári ezredek kimutatása. Hatodik építkezési korszak 1565—1660-ig.

MIDŐN a törökök az 1660. évi hadjárat alatt Nagyváradot ostromolták, a bécsi haditanács minden eshetőségre számítva a Váradról Nagykállón át Tokajba vezető utat óhajtotta elsősorban biztosítani. Ehhez képest báró Suches táborszernagyot megbízta, hogy Tokaj várát helyreállítsa és azt a bekövetkezhető nagyobb hadműködés eshetőségére kellően kibővítse. Két katonai mérnök működött ezen időben Tokaj erődítésein. Az egyik volt *Holst Jakab* főszállásmester, a másik *Sicha György Lukács* cs. kir. hadi mérnök.

Holst, midőn Tokajba került, felvette a várat úgy, a hogy azt 1660-ban találta. Erről egy alaprajzot és két szelvényt készített (lásd a 6. ábrát).[1] Ezen fennmaradt rajzokból ki lehet mutatni, hogy ezen időben a belső vár körfal sarkain 1—1 kerek bástya állott, melyek az ábrán 1., 3. és 4. számmal vannak fel-

[1] Műemlékek orsz. bizottsága rajztárában 75/911. sz. a.

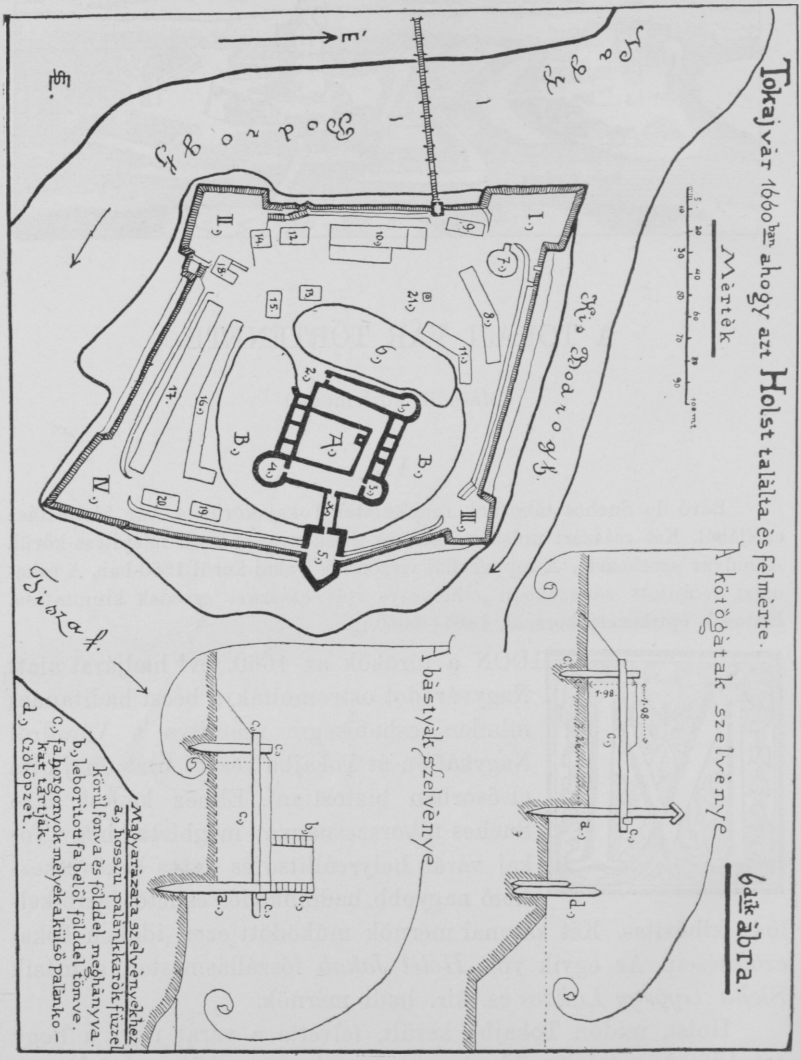

tüntetve. A negyedik, mely a 3. ábrán 2. szám alatt van kimutatva, hiányzik. Valószínű, hogy itt ütötték 1565-ben az ostromlók azt a rést, a melyen a várba behatoltak. Ezt a rést egyszerűen lezárták Ramming és Kálnássy idejében úgy, mint az a 6. ábra 2. számán kivehető, a mi tehát csak ideiglenes épít-

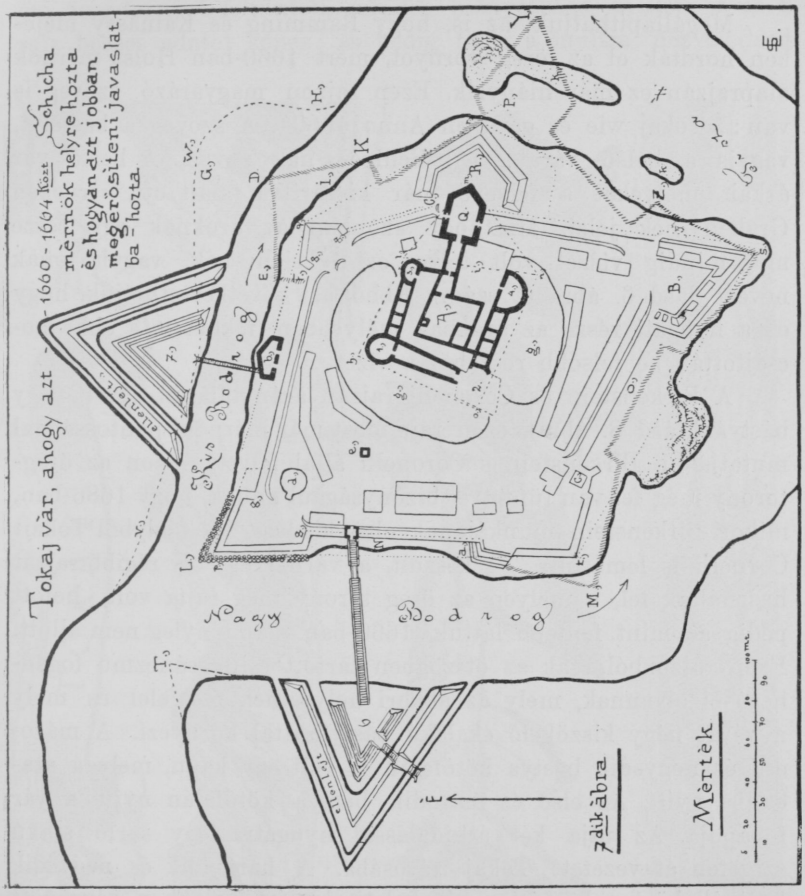

kezésnek tekinthető. Az öreg torony ezen ábrán már hiányzik, de helyette a belső vár keleti falában egy fedett folyosó épült *X)* a melyen át egy ékalakba kiugró ötszögű bástyába lehetett bejutni (5. szám.). Ennek a bástyának földszíntjén két kijárat volt. Mindkét kijárat a gátjárdára vezetett. Igy állapíthatjuk meg, hogy a tiszai kikötőt eddig védő két kerek torony helyét ez a bástya foglalta el. Megtaláljuk a belső várat bekerítő széles árkot B) is 6. szám alatt; nemkülönben a palánk építkezést, vagyis a huszár-várnak I., II., III. és IV. számú Ramming és Kálnássy által átalakított bástyáit (lásd a 7. ábrát).

Megállapithatjuk az is, hogy Ramming és Kálnássy idejében hordták el az öreg tornyot, mert 1660-ban Holst mérnök alaprajzán ez már hiányzik. Ezen rajzon magyarázó szöveg is van: «Tokaj wie es gewesen Anno 1660». A szöveg a kastélyt, vagyis a belső várat: «Alt-Schloss»-nak nevezi. A belső vár árkait, melyeket a felvevő már kiszárítva talált ott, «trucken Graben»-nek jelzi. Minthogy azonban az ároknak egy része még mindig vízzel volt telve, ezt «Teich»-nek, vagyis tónak nevezi (lásd 6. ábra 6. szám). Ebből azt következtethetjük, hogy ez a nyugati része az ároknak mélyebben fekhetett s ebbe bocsájtották be felsőbb részéből a vizet.

A Birkenstein és Coronelli rajzán aránytalanul felvett négy bástyát (lásd 8. ábra), ezen rajz most már mérnöki pontossággal mutatja ki. Birkenstein s Coronelli által felvett rajzon az öregtorony még fel van tüntetve, bizonyságául annak, hogy 1686-ban, mikor Birkenstein munkájának első kiadása,[1] — melyből Tokajt Cornelli is lemásolta, — készült, a várnak egy oly régibb rajzát használták fel, a melyen az öreg torony még rajta volt, holott pedig az mint fentebb láttuk, 1660-ban már tényleg nem állott. Ezen rajzokból csak az ötszögben tartott csillagsánczmű fogadható el olyannak, mely az akkori helyzetnek megfelel és mely a várat négy kiszökelő ékalakú bástyázattal környezi. A második és negyedik bástya kötőfalán is volt egy kapu, mely a szabadba nyílt. Az első és második bástya kötőfalán nyílt a vár főkapuja. Az útja két áthidalással nyugatra egy sarló alakú szigeten át vezetett Tokaj városába. A harmadik és negyedik bástyák közt a kötőfal a vár keleti oldalán ékalakban végződött s a Tiszáig nyult. Ezen éknek összeérő pontján két kerek torony között szűk út volt hagyva a hajóknak a kikötőbe való bejárására.

Feltünő ezen rajzoknál az is, hogy a belső várban a Mátyás korabeli épitkezések teljesen hiányoznak, pedig ezek még a későbbi korban is kimutathatók.

Ha pedig azt veszszük tekintetbe, hogy ez az ábra még az

[1] *Birkenstein* Burchard von A. E. Ertz Herzogliche Handgriffe, Wien, 1686. 8—142. l. 110 magyarországi vár képével.

ősi öreg-tornyot feltünteti, minden hiányossága mellett is ez a rajz becses adatot képez; és pedig főleg a multra nézve (lásd

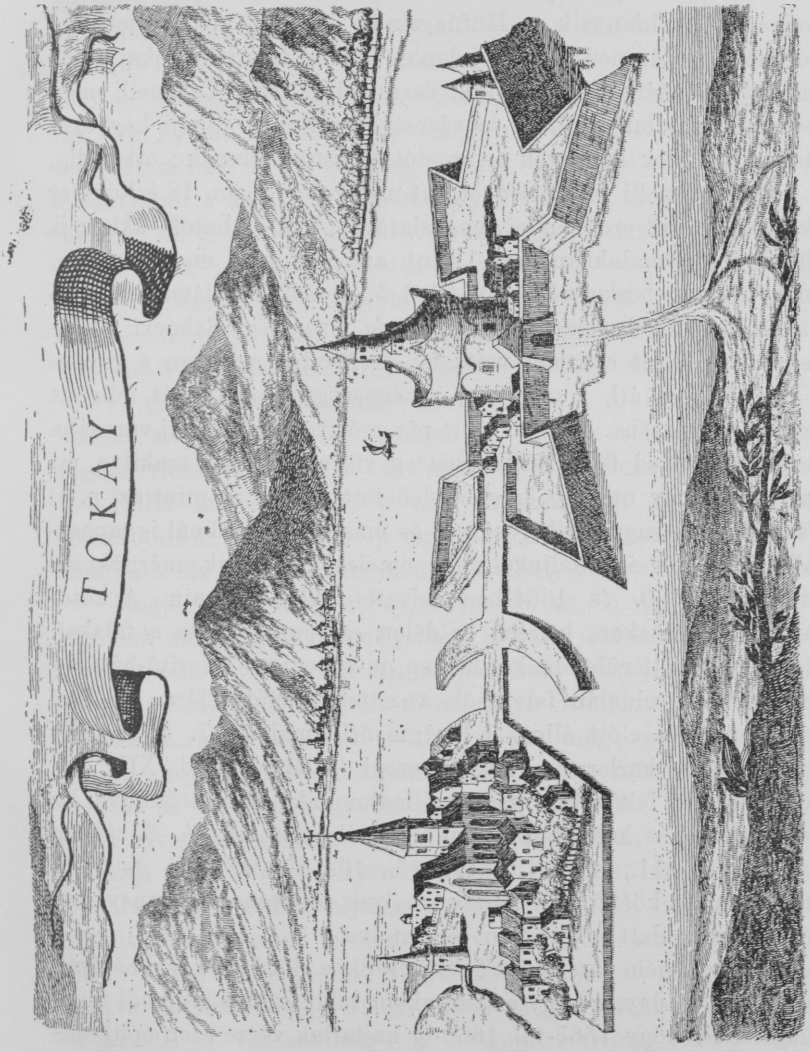

8. ábra. Tokaj Coronelli P. után.

8. ábra). A két rajznál az öreg-torony ábrázolása is eltérő, a mennyiben, mint az a 8. ábrán látható, különbözik az 1. ábránkon

felmutatott alakítástól. Elfogadhatóbbnak tartom Birkenstein ábrázolását azért, mert ez a rajz az 5. ábrán már hitelesebbnek látszó öreg-toronyhoz jobban hasonlít. A tornyon látszik, hogy csak a teteje hiányzik s Hufnagelnak igaza lehet. Holott, ha Coronelli rajzát nézzük s a jelenleg is még fennálló Tokaj város színhelyét a térképeken látjuk, észre lehet venni Coronelli nagy tévedését, midőn a vártól és várostól északra a tokaji hegyeket ábrázolta. Ezek a hegyek a várostól nyugatra állanak ; ott pedig, a hová Coronelli rajzolta őket, ott messze távolban, 18 kilométer távolságban az erdőbényei magaslatok voltak láthatók akkor is elmosódott vonalakban úgy, mint azt Hufnagel megörökítette, odáig terjedő berkeivel együtt (lásd 5. ábrát). Úgy látszik a sarló alakú szigetet is elsodorta a Bodrog vize még Rákóczi idejében, mert Holst ezt sem vette fel. A főkapú azonban a rajzon a régi helyén áll, a melyen a négyszögű épületen át lehetett bejutni a városba. A kapu előtt pár méternyire a Tokaj városába vezető híd (lásd 6. ábrát) a Bodrog vizén meg van szakítva, mi azt jelzi, hogy ott egy emelcső lehetett és volt is, mint azt p. o. Csáktornyán vagy Székelyhídnál és más több váraknál is tapasztalhatjuk. Meg is találjuk ezt az emelcsőt a másik mérnöknek, Sichának 1660. és 1664-ben felvett távlati rajzain. A kötőfalak előtt északon, keleten és délen czölöpzet védte a falakat.

A vár belterületén, két helyen, még pedig a «Merítő-bástya» torkolat két oldalán falépcsők vezettek a gátjárdára. Az I-ső bástya sikama előtt állott a száraz őrlő malom (7. szám.). Ez a malom a karlsruhei nagyherczegi levéltár Band XIII. 54. lapján őrzött felvételén már «szélmalomnak» van feltüntetve. Ez a malom tehát később átalakult szélmalommá. A 6. ábrán 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19. és 20-ik számok alatt kőépületek voltak, melyek nincsenek megnevezve. A 21. szám alatt a kút van feltüntetve.

A Sicha-féle szelvények feltüntetik a kötőfalak és bástyák minőségét is úgy, a hogy azokat akkor találta. Az adatokból megállapítható, hogy 1565-től 1660-ig hajtattak végre ezen építkezések, melyek egyúttal Tokaj várának 6-ik építkezési korszakát jelzik.

Holst 1660 nyarán még egy másik alaprajzot s az ahhoz tartozó szelvényeket is készített. Minthogy a Holst és Sicha

mérnökök által készített és a karlsruhei levéltárban talált felvételek teljesen egyeznek, ezt a három alaprajzot a 7. ábra egybefoglalja.

Megállapíthatjuk, hogy 1660. év nyarán csak három ékerődmű (Ravlin) épült fel és pedig a 6., 7. és az *R)* betűvel jelzettek. A 6. és 7. számú erődművek ellenlejtekkel (contre escarpa) bírtak. Az *R)* mű egy alacsony bástyamű volt, mely az 5. ábrán már felemlített és itt *Q)* alatt jelzett bástya elé épült úgy, hogy a bástyából s az alatta lévő ezen erődműből is egyszerre lehetett tüzelni. Az 5. számú pontozott vonal, egy a vízbe épült rőzsemüvet jelez, melynek hivatása az volt, hogy a folyót a bástya végétől elterelje, másrészt, hogy a «Rév-bástyát» alapjából meg lehessen nagyobbítani. A vár különben megmaradt régi alakjában.

Holst egy harmadik rajzot is készített ily felírással: «Tokaj, wie es gebauet im Sommer Anno 1660.» A rajz szövegében azokat a javításokat is tanácsolja, melyek véleménye szerint véghez viendők volnának (wie man es verbessern kann).[1]

Holst mindenekelőtt a bástyák szárnyait óhajtotta meghosszabbítani, mert a mély víz miatt nem lehetett az ágyúkkal kihajtani. Ez a hely pedig az ágyúk elhelyezésére szükséges volt.

Megjegyezte, hogy az új művek (6. és 7.) vízárokkal biztosítandók és az 5. számmal jelzett hely az oldalak pásztázására átalakítandók volnának. Az alapfalakat félmagasságra feljebb emelni javasolta, mert különben a folyó mindent elsodort volna.

Ezen rajzokon kívül készített Holst még egy rajzot, tökéletesen impressionista benyomás alatt, mely Tokaj várát, Tokaj városát és a tokaji hegyeket egyszerű, de találó körvonalakban egész híven megörökítette (lásd a 9. ábrát). Ezen rajzon *A)* alatt a tokaji vár felépítményének távlati látképe látható, mely a 7. ábra alaprajzának teljesen megfelel. A tokaji hegy legtetején is volt Holst szerint 1661-ben egy (Reduit) zártsáncz, mit így jelez: «Aber ohne Noth», vagyis az ő idejében nem volt megszállva. A tokaji hegy 516 ⍋ méter magas a tenger színe felett és miután a vár színhelye a katonai részletes térkép szerint 101 méter, tehát a tokaji hegyen felépült sáncz 412 méterrel

[1] Műemlékek Orsz. Bizottsága 81/911. sz. a.

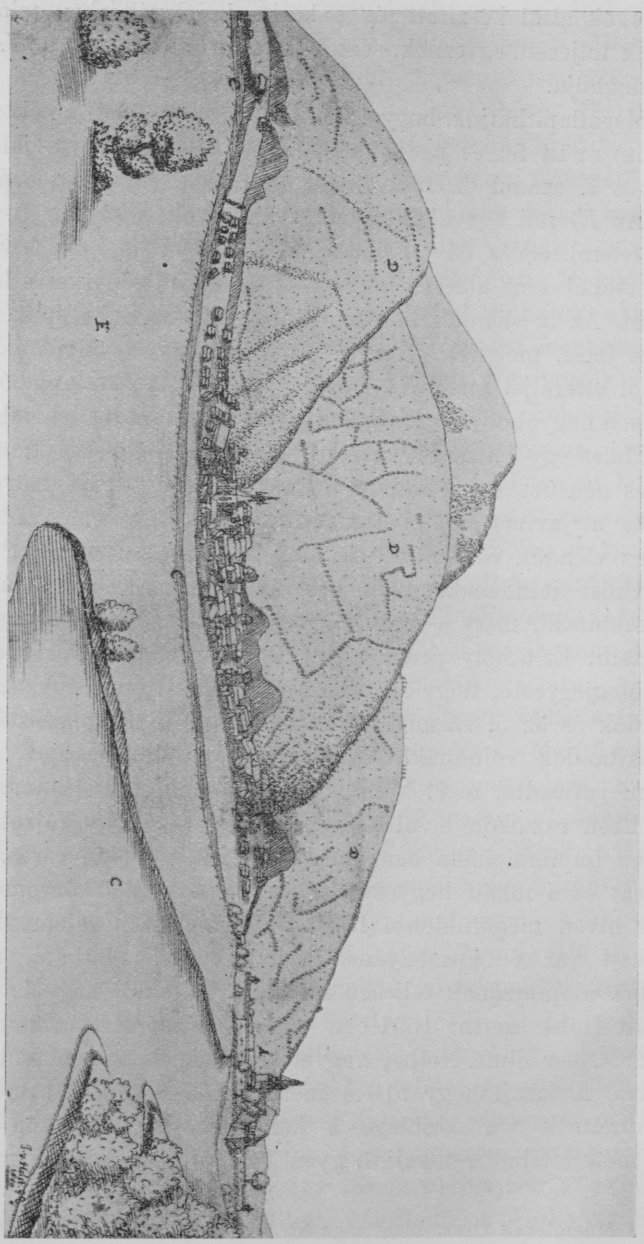

9. ábra. Tokaj látképe Holst után.

emelkedett ki a vár felett. A távolság 4500 lépést mutat légvonalban, ez érthetővé teszi azt, hogy ez a sáncz ekkor nem volt megszállva. Más, most már nem ismert okok miatt épülhetett ez a sáncz a korábbi időkben, talán a tokaji hegyekben kóborló csőcselék ellen, vagy jelző szolgálat végett.

Holst a tokaji vár építkezésére vonatkozó terveinek elkészítése után onnan eltávozott és Sicha mérnök végrehajtotta a munkálatokat. Sicha szintén készített egy alaprajzot, melynek részleteit a 7. ábrán fel lehet találni. Ugyanis a 6. és 7. számok alatt jelzett műveket 1660-ban kezdték építeni. *B)* alatt egy alapjából egészen új mű készült 7 lőréssel. A tervezett *M)* bástyának újonnan készült ordonyai (casamatten) vétettek munkába *a)* alatt. Egy sülyesztett gerendaház (Blockhaus) véderődmű pásztázására *b)* alatt; egy új taposó-malom *c)* alatt, «Maschiná»-nak nevezte; egy száraz-malom lóerőre *d)* alatt; a kút *e)*; a lőportorony 4. szám alatt, a belső vár árka *g)*.

Javaslatba hozott egy ékalakú bástyaművet is a 2. szám alatt, melyet a Mátyás korabeli 2. kerek torony helyére tervezett (lásd a 2. ábrát). *I)* jelzi azt a helyet, hova egy új élelmi raktár felépítését tervezte; *K)* a homokdombokat jelzi. A sűrű vonalozás új kettős, még pedig egy hosszú és egy rövid czölöpsort jeleznek (lásd a 6. ábra szelvényét) a *I)*, *K)*, *L)*, *M)*, *O)* és *B)* vonalakon.

Midőn Sicha Tokajba jött, azalatt még Holst az ő előmunkálatait végezte, ő is készített egy térképet Tokaj környékéről, melyet 1660-ban rézkarczban nyilvánosságra is bocsájtott.[1] Ennek közlése azért tanulságos, mert ebből nemcsak Tokaj környékének megváltozott topografiai helyzete itélhető meg, hanem egyúttal kivehető ebből Suches táborszernagy azon hadi építkezéseinek pontos feltüntetése is, melyekkel az újból felépített Tokaj várát biztosítani akarta.

Látható ezen térképen úgy a Tiszának nagyon tekergő megváltozott, valamint a Bodrognak már kevésbé átváltozott medre is. A Bodrog az akkori «Révfalu», a mai Bodrog-Kisfalud alatt, Bodrog-Keresztúrt déli iránynyal elhagyva, a Tisza folyásával

[1] Műemlékek Orsz. Bizottsága 23/1890. sz. a.

egyesült, mely az egykori «Sogi» a mai Timár község mellett északnyugati iránynyal a tokaji hegy nyugati lábának folyt.

A tokaji hegy alatt keletre, a meredeken leeső Gálya (✧ 327) és Lencsés (✧ 258) futványai közt képződött az a könyök, melyben ez a két folyó egyesült. Itt egy kimagasló földemelkedésen megtörve, azt körülfolyták. A földemelkedés ma már nem határozható meg egész pontossággal, mivel ez teljesen eltünt; de hozzávetőleg ✧ 105 méter magasra tehető (most csak 101 méter), melyen a vár *A)* állott (lásd a 10. és 11. ábrát).

A két víz torkolatán, miután a vár szigetét körülfolyta, a Bodrog víz folyásának irányában a Lencsés hegy alatt tört magának utat az alacsonyabban fekvő, a mostani Alsó-Berek és közép legelő közt jelzett sík területre (hol jelenleg a Tisza töltésének ✧ 95 száma van). Ezen a térképen a Bodrog és a Tisza közt három helyütt van nagyobb vízállás feltüntetve. Az egyik Keresztúrral szemben a Bodrog balparti területén, melyet az 1885. évi katonai felmérés is jelez patkó alakban. A másik kettő a mostani Bodrogközi-dülőnek déli végében egymás mellett a Tisza folyásával párhuzamosan, melyek azonban a Tisza szabályozásakor már lefolytak, de a terep süppedéseiben még most is felismerhetők. Általános talajviszonyai a két partnak 95 és 97 méter közt váltakoznak.

A megjelölt könyökből az egyesült két folyó most már mint Tisza folyik tovább délre, melynek balpartján délkeleti irányban a vártól mintegy 3000 lépésre a rakamazi templom és körülötte a község négy háza kivehetők. Ezt a kétségtelenül fennállott kis községet dél és nyugati oldalában körülvette a Nagy-Morotva, mely egy kanyarulattal leért egészen a mostani Körtvélyes dülővel szemben a Tisza balpartjáig. A Nagy-Morotva északnyugati végében felismerhető: még most is ott van, a Sulymos-tó, a Morotva tó és Pap-tó. Rakamaz községe akkor nem ott volt, a hol ma elterül. Az akkori kis község jobban keletre feküdt, a templom a Sulymos-tó, a mai Rakamaz község délnyugati bejárata és a mostani vaspálya teste között. A Nagy-Morotva végében három áthidalást tüntet fel Sicha mérnök. Kettő a Nagy-Morotvát a Tiszával összekötő éren volt, a harmadik a Nagy-Morotva délre eső harmadán. Mind a három áthidalás a Nagy-

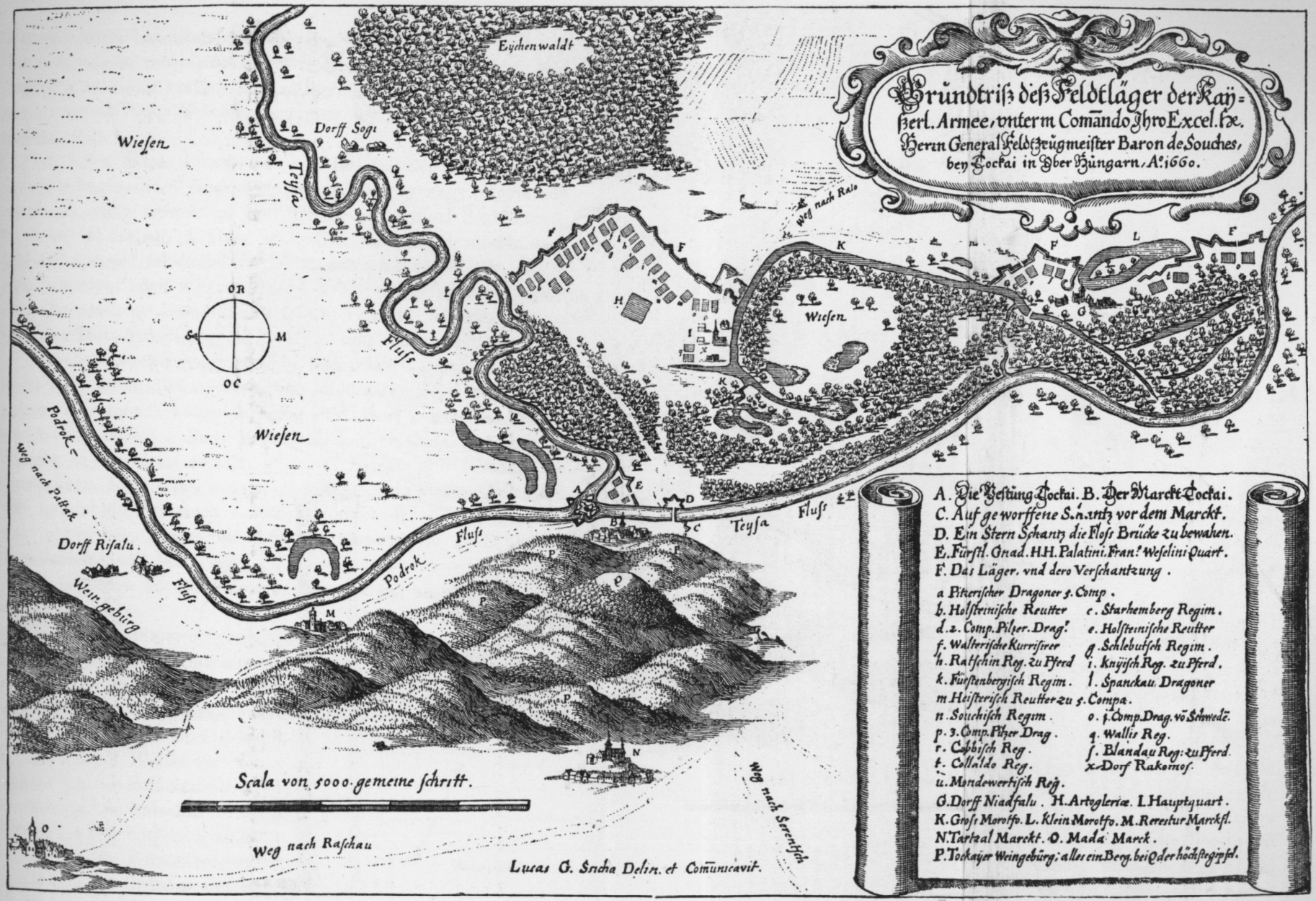

10—11. ábra. A báró de Souches tábornok vezérlete alatt álló császári csapatok és Tokaj helyszinrajza 1660-ban.

Morotva által bekerített erdő és rétek területén át vezetett Nagy-Falu községbe, mely előtt a ma is létező Kis-Morotva van. Kis-Morotva is alább szállott keletre úgy, hogy ez a terület a Tisza és a mostani Nagy-Morotva közt még egyszer akkora lett, mint hajdan volt.

A Tisza balparti területén ott, hol jelenleg a katonai felmérés «Vágás»-dűlő elnevezése fordul elő, egy nagy tölgyfaerdő terült el, mely egészen a mai Timár, az egykori Sógi község határán túl terjedt. A Tisza és Bodrog jobbparti területén, távlati látképszerű felvétellel van feltüntetve a Tokaji-hegy, melynek futványai közül a Kereszi-hegy, a Gálya-hegy, a Lencsés-hegy és a Bajusz-hegy alatt vannak feltüntetve, de felismerhetők a már említett Tokaji-hegyen kívül a többi magaslati kúpok is.

Suches táborszernagy, midőn hadaival 1660-ban Tokajt elfoglalta, hogy a folyton veszélyben forgó várépítést biztosítsa, az akkori Rakamaz községet is befoglalta tábori sánczaiba. A község keleti szélétől a Nagy-Morotvától kezdve ékalakban egész a Tiszáig egy területet foglalt be, mely balról jobb felé zeg-zug vonalakban 4000 lépés hosszú és 1500 lépésre kiugró ékalakban volt nyomdokolva. Ennek a tábori erődítésnek közepe táján *H)* alatt a tüzérség, a sánczok mögött a csapatok és az I. alatt a főhadiszállás volt elhelyezve.

A csapatok következő sorrendben vannak megnevezve ezen a térképen:

a) alatt a Pitzer-dragonyosok 5 százada,
b) « « Holsteini lovasok,
c) « « Starhemberg-ezred,
d) « « Pitzer-dragonyosok 2 százada,
e) « « Holsteini lovasok,
f) « « Walter-vértesek,
g) « « Schlebutsch-ezred,
h) « « Ratschin-lovasezred,
i) « « Knÿ-lovasezred,
k) « « Fürstenberg-ezred,
l) « « Spankau-dragonyosok,
m) « « Heister-lovasok 5 százada,
n) « « Souchi-ezred,

o) alatt a Schwede-dragonyosok 1 százada,
p) « « Pitzer-dragonyosok 3 százada,
q) « « Wallis-ezred.

A Nagy-Morotva déli harmadának fordulóján és a Kis-Morotva közti teret ismét egy 1500 lépés hosszú három ékalakú vonalsáncz zárta el, melyben:

r) alatt a Köbl-ezred,
s) « « Blandau-lovasezred,
t) « « Collalto-ezred,
u) « « Mondewert-ezred, Nagyfalu községet (Dorf Niadfalu) tartották megszállva.

A vár előtt, a Tisza kanyarulata által képzett horogban az *E)* sánczban a «Fürſtliche gnad»-ezrede (vagyis a «kegyelmes herczeg» ezrede) táborozott.

Tokaj város *(B)* előtt mintegy 600 lépésre a déli oldalon, a Lencsés-hegy kidudorodása alatt 250 lépésnyire szűkült a tér, melyet a hegy és a Tisza jobb partja közt sánczczal zártak el *(C)*. A sánczon belől egy tutaj-hidat építettek, mely a Tisza balparti részére szolgált. Ennek a hídnak biztosítására épült egy csillag-sáncz *(D)*.

A sánczok Sicha rajza szerint vízárokkal voltak körülvéve, és a feltüntetett kijáratoknál különös erődítési művekkel (zárt-sáncz) voltak megerősítve.

VII.

A tokaji várművek helyreállítása Holst Jakab és Sicha Lukács György felvételei és tervei szerint. Evlia Cselebi török világutazó szemlélete a tokaji vár körül. Sicha mérnök javaslatai a tokaji vár építése dolgában. Tokaj vár hetedik és utolsó építkezési korszaka 1660—1668-ig.

Midőn 1663-ban az a hír terjedt el, hogy a tatárok Ónod felől Tokajnak közelednek, Wesselényi Ferencz gróf nádorispán általános felkelést hirdetett. Azonban hiába volt a felhívás, a tokajiak azt izenték, hogy ők feleségeiket és gyermekeiket a német tokaji őrség zabolátlanságának oda nem hagyhatják. Jóllehet Rottal hadai a Tisza környékén táboroztak, a török martalóczok csakugyan egész Tokajig száguldoztak. De előnyomulásukat tovább Rottal megakadályozta.

Sicha mérnök még 1664-ben is Tokaj várművei helyreállításával foglalkozott s hátrahagyott, a 10. és 11. ábrán kimutatott térképen kívül, még négy rendbeli rajzot, melyeket a folyamatban levő építkezések során egy «jelentés» kíséretében jóváhagyás végett beterjesztett.

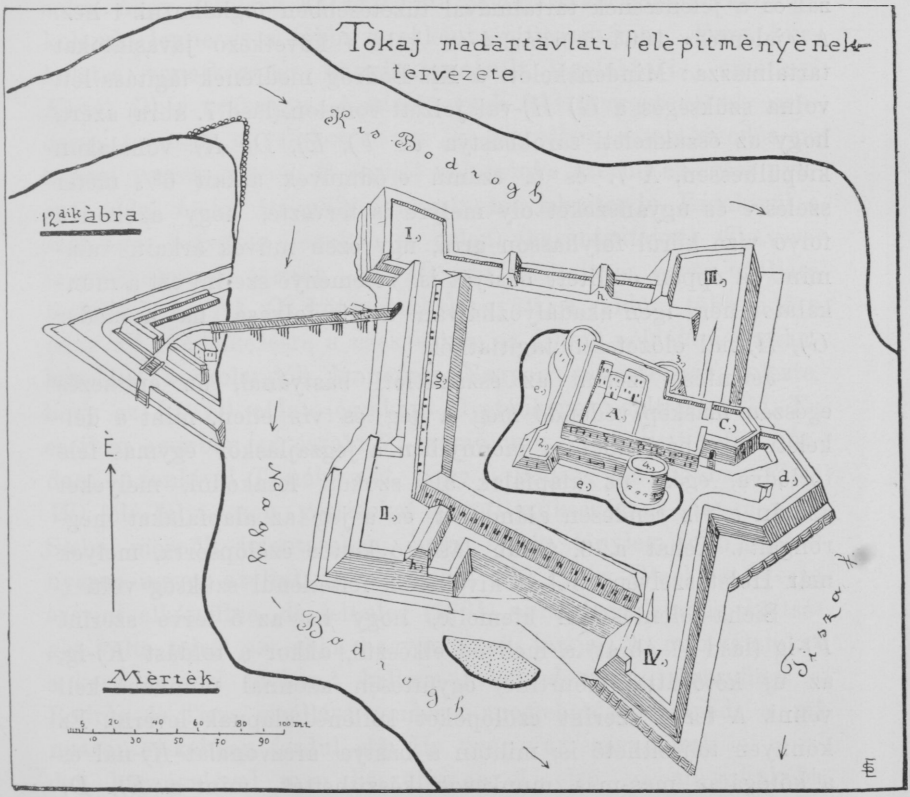

A rajzok a következők:

1. Az 1660-ban készült alaprajz (lásd 7. ábrát),
2. Egy madártávlati felépítmény tervezete (lásd 12. ábrát),[1]

[1] Ennek eredeti rajzát az *Országos levéltár* Lymbus Militaria II. sorozat 17. csomójában találtam *Sicha* mérnök jelentésével együtt.

3. Az 1660—1664. évek közt felépült 6. és 7. számú erődművek (Ravelin) szelvénye (lásd 13. ábrát) és

4. A tokaji vár tervbe vett kibővítése (lásd 14. ábrát).

Minthogy Tokaj vár teljesen elpusztult, annak felismerésére, hogy ezen javaslatba hozott építkezések miként lettek végrehajtva, szükségesnek tartom úgy ezen négy rendbeli rajzzal és a jelentésnek tartalmával tüzetesebben foglalkozni. 1-hez. A «jelentés» 1664 február 4-én kelt s következő javaslatokat tartalmazza: Mindenekelőtt a Kis-Bodrog medrének tágítása lett volna szükséges a *G) H)*-val jelzett vonalon (lásd 7. ábra) azért, hogy az északkeleti sarokbástya az *F), E), D), K)* vonalakon kiépülhessen. A 7. és 6. számú erődművek árkait $6^2/_8$ méter szélesre és ugyanezeket oly mélyre is tervezte, hogy azokon a folyó vize körül folyhasson arra, úgy ezen művek árkait, valamint az éppen említett bástyát is. Véleménye szerint ezt a munkálatot nem igen akadályozhatván a víz folyása, ha a meder *G), H)*-nál előzetesen tágíttatnék.

Jelentése szerint az északkeleti bástyánál, az építkezés egészen másképen védendő meg a jég és víz ellen, mint a délkeleti sarokbástyánál; a mennyiben a jégzajláskor egymás felé torlódva, egész az alapfalak alá szokott lerakódni, melyeket azután a víz rendesen alámosott és a jég az alapfalakat megrongálta. Tehát a 6. ábrán látható kettős czölöpsorra, melyek már Holst szelvényéből is kivehetők, feltétlenül szükség volt.

Sicha jelentésében kiemelte, hogy ha az ő terve szerint *F)*-ig (lásd 7. ábrát) a mellvéd elkészül, akkor a toldást *K)*-ig, az új kötőgáttal (courtine) együttesen azonnal munkába kell venni. A terve szerint czölöpöket kellene alapnak leverni. Ez könnyen teljesíthető is, miután a bástya arczvonalát *K)*-nál és a kötőgátat más-más munkások készíthették, mint a *E), D)* arczvonalát. Rámutatott ezen jelentés, hogy ezen művekhez és mellvédekhez elegendő föld áll rendelkezésre. Tanácsolja, hogy miután ellenséges veszélytől is lehet a munkálat közben tartani, ezeket egyike a másika után kell készíteni. A vár védképessége tekintetéből hangsúlyozta, hogy ezeknél a munkáknál szem előtt tartandó volna az a szükséges elővigyázat, hogy ne nagy nyílások hagyassanak.

Az északnyugati szegletbástyának *L)* faragott koczkakövekkel való kiburkolását és a többi műveknek pedig a mellvédekkel együtt tanácsolja rekeszesen (geschrotten) vésett szárfákkal való felépítését. A régi szárfák (Pfosten) 1664-ben már annyira rothadtak és szúettek voltak, hogy a jelentés szerint azok a saját lövegeinek tüzelésekor is darabokban hullottak le. Ez okból javasolta, hogy a toldás *K)* az *L)* mű példájára koczkakövekkel burkolandó lenne és a többi is ekként építtessék meg. Ezen burkolatra vonatkozólag annyit tanácsolt legalább is, amennyi *K)*-tól *D)*-ig szükséges. A szőlőhegyek felé (nyugaton) oly magasra tervezte a falakat, hogy a bástyában a tartózkodás ne legyen veszélyeztetve. E végből véleménye szerint az egész nyugati oldal *L)*-től *M)*-ig ily módon volna készítendő. Ezenkívül a szükséges helyeken (északon és délen) «harántgátakat» (Travers) is szükségesnek tartott. Az *M)* mű elkészítése egész utoljára hagyható, az *N)*, *O)* kötőgátakkal együtt, a midőn több idő s pénz áll rendelkezésre s ezek szinte az *L)* mű példájára koczkakövekkel burkolandók lennének. Nagyon tanácsosnak jelezte, hogy az *L)*, *D)* oldal (északon) ilyeténképen építtessék ki. Ez esetben azonban az északi 7. számú művet le kellett volna hordani. Azonkívül *T)*-nél azért, hogy a Bodrog vize jobban *V)* és *W)* felé folyhasson, gátlásokat tartott szükségesnek. Azt mondja Sicha mérnök jelentésében, hogy a vár tényleg jobb alakot nyerne ugyan azáltal, ha a bővítés *D)*, *Y)* és *Z)*-nél az ő terve szerint elkészülne, de jelenleg (1664) annak meglehetős költséges volta miatt azt abba hagyandónak tartja. A munkálatokat a kora tavaszi időben[1] kellene megkezdeni, a mennyiben a Bodrog és Tisza vízállása rendesen meglehetősen leapad, a mi nyáron ritkábban fordul elő. Ha nyárig az egész munkálat minden hozzávalóval nem készülhetne el, első sorban munkába vehető volna az *E)*, *D)*, *I)* vonal. Elég volna, ha csak az alap is megadatnék, mert akkor a további munkálat nem járna nagy

[1] Tudvalevő, hogy 1664-ben volt a felsőmagyarországi hadjárat a törökök ellen. Ekkor volt a garamszentbenedeki csata julius 19-én, valamint a szentgotthardi csata augusztus 1-én. A tatár hadak pedig minden irányban dúltak s feljutottak egész Ónodig.

nehézséggel. A gát és mellvédeknek kivételével, a külső falat kétszeresen gyeppel burkolni tanácsolja. Igen érdekes a mérnök abbeli tapasztalata, hogy az akkori lövedékek hatása «kettős gyephanton» kétes volt. Sőt szerinte a merőleges lövés ellen már «egy gyepréteg» is elégségesnek bizonyult. Ezért javasolta, hogy ezeket a gyeprétegeket fűzdugványokkal kellene berakni, melyek új televényben könnyen megfogannak és a gátat gyökereivel 1·98—2·64 méterre (6—8 láb) áthálózzák. A gátban pedig véleménye szerint galagonya volna ültetendő s közibe tavaszkor és nyáron zabot vethetnének. Hasonló eljárást látunk már 1598-ban Arad váránál követni Szelestey János lippai kapitány által.

2-höz. A jelentéshez mellékelt madártávlati szines alaprajzból (lásd 12. ábrát) kivehető, hogy Sicha mérnök beterjesztett javaslatát egészben nem fogadták el és a javasolt munkálatok csak részben hajtattak végre, hihetőleg pénzhiány miatt.

Ezen rajzon a Mátyás korabeli három kerek torony 1., 2. és 4. szám már ekkor be volt építve. A hiányzó 2. számú torony helyén egy ékalakú bástya látszik. Az ötszögű bástya műveket úgy látszik «fokerődművé» *c)* (Koffer) akarta Schicha átalakítani. E végből a kőbástya fedele ezen a rajzon hiányzik. A mű alatt a belső vár bejárata van jelezve s előtte a *d)* erődmű. Az így kialakult várkastély körül kivehető a szabályozott széles árok *e)*. A kötőfalakat és bástyákat körüskörül a Bodrog s a Tisza vize védik. A nyugati kötőfalán meghagyott főkapunál a Bodrog át van hidalva. A hét falábon nyugvó hídon a Bodrog jobb partján levő erődműn keresztül vezet az út Tokaj városába. A bástyázott védmű I., II., III. és IV. szám, valamint az *A)*-val jelzett belső vár közt, közel a nyugati és déli kőtőfalakhoz egy hosszú épület áll *g)*. Az északi és déli falon haránt-gátak *h)* észlelhetők.

Ezen rajzot megtekintve ,észrevehetjük, hogy a bástyákat *P), Y), E), D), K)* és *B)* nem úgy bővítették ki, mint az a 7. ábra vonalozott nyomdokolásán látható, hanem azok úgy maradtak, a hogy a 6. és 7. ábrákon a rajzok mutatják.

3-hoz. Az alaprajzhoz mellékelt szelvényekből az is kivehető, hogy a gátak miként alakultak a bástyákkal együtt (lásd a 13. ábrát). Azonban a nyugati oldalon a bástyák és a kötőfal

koczkakövekkel lettek burkolva. A köveket Bodrog-Keresztúrból hozták, a kakashegyi alsó bányából, mely Tokajtól 9 kilométer távolságra esett.

4-hez. Ugyancsak Schicha mérnök egy másik tervet is készített 1664-ben (lásd a 14. ábrát). Ezen terve szerint az egész tokaji vár a régi művek meghagyása mellett egy nagyobb szabású várrá lett volna kibővítendő. A 6. számú hídfőnek szolgáló erődmű helyébe egy «Szarvmű» (Hornwerk)-nek kellett volna épülnie. A 7. számú erődművet, a mint Schicha jelentéséből

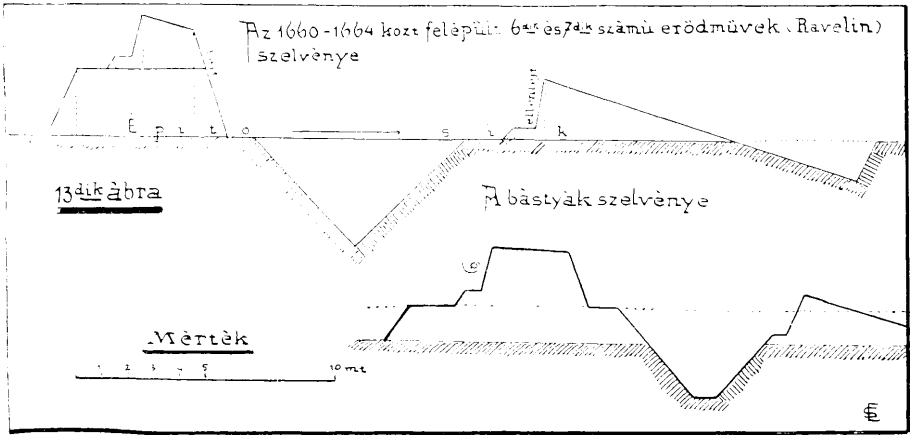

láttuk, megsemmisíteni kellett volna. De ez nem történt meg, hanem miután a tervbe vett és pontozott vonalakban feltüntetett többszögű (poligon) bástyázott védmű kiépítése elmaradt, a meghagyott ékmű elébe egy «zugvédet» (Lünet) épített épen Schicha mérnök 1668-ban (14. ábra) *X)*. A rajzon azonkívül a Tisza-Bodrog torkolatán még egy «csillagsáncz» is (Sternschanze) van berajzolva, melyet a balparttal egy «tutajhíd» (Floßbrücke) kötött volna össze.[1]

[1] Holst Jakab és Schicha Lukács György rajzai részben a műemlékek bizottsága gyűjteményében fényképmásolatokban láthatók, melyeknek eredeti rajzait 1910-ben kölcsön kapta a cs. és kir. katonai bizottság hadmérnöki és tervgyűjteményéből Bécsből, hol Inland *e)* 485/21. *a)*, 485/21. *b)* és 485/21. *c)* alatt őriztetnek az 1660. évi látképekkel együtt. Másik részét a rajzoknak a karlsruhei levéltárban őrzik, hova Badeni

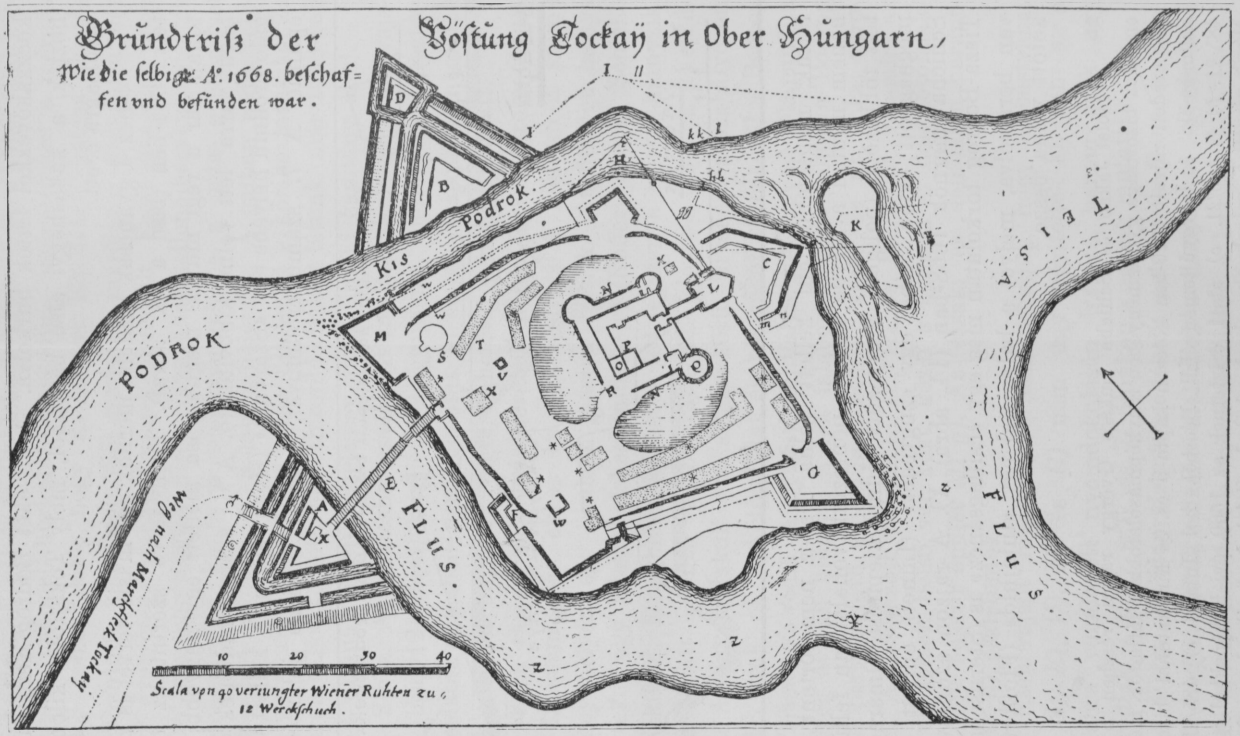

14. ábra. A tokaji vár kibővítésének terve.

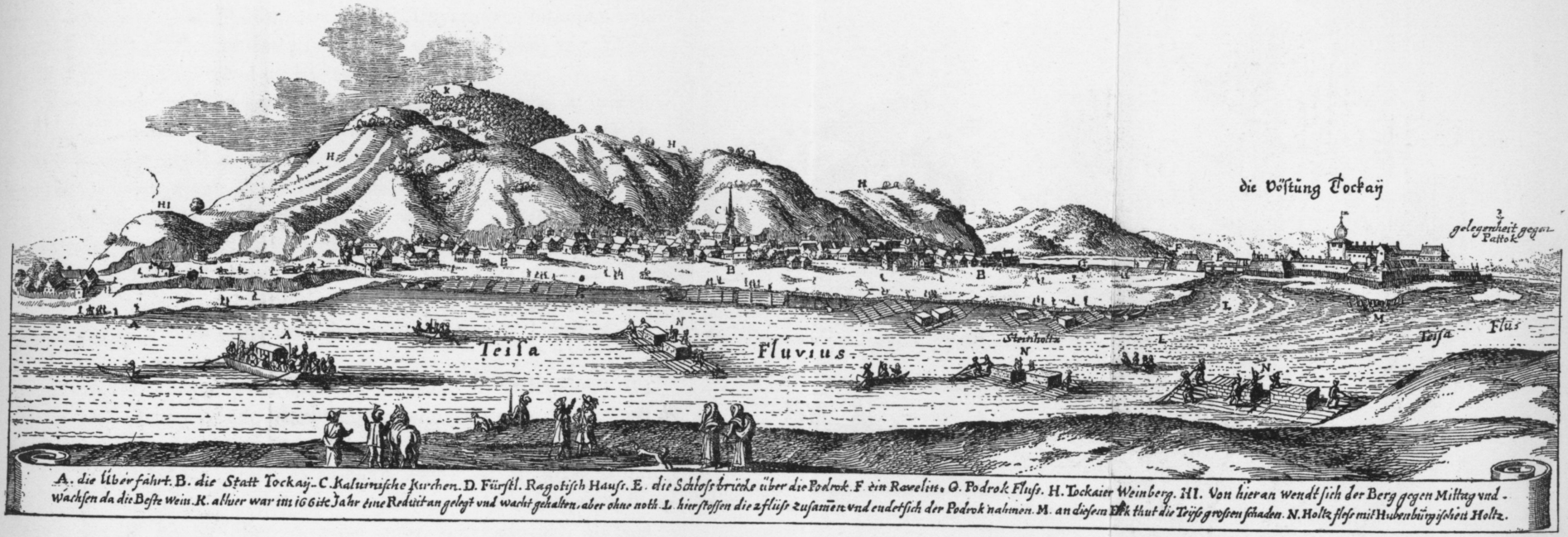

15. és 16. ábra. Tokaj város és vára a XVII. században Sicha Lukács hadi-mérnök egykoru rézmetszete után.

A végrehajtott építkezést a 6., 7. és 14. ábrák mutatják.

Az 1660-ban készült térképen (lásd a 10. és 11. ábrát) a Tisza balpartján egy csillagsáncz állott, a jobb parton pedig a sáncz mögött Sicha egy sánczot tüntet fel *C)* alatt. Ennek helyén a Sicha 1668-iki rézkarczán (lásd műemlékek bizottságánál) egy kőből épült fal közepén egy kapuház, a Tisza jobb partján pedig egy tető nélküli kőtorony állott. Ugyanezen látképen délnyugati látpontból örökítette meg ez a mérnök Tokaj vár XVII. századbeli állapotát (lásd a 15. és 16. ábrát.).

Jellegzetes módon van feltüntetve ezen látképen a hidfőerődműve kapujával együtt, melyen kívül az emelcső látszik. A mű nyugati végében kis őrház és a magasra emelt gátfala felett emelkedik ki az őrség házfedele.

A hidfő mögött, a Bodrogon át vezetett a híd, melynek keleti végében a vár kapuja előtt megint egy emelcső van.

Ezután következnek a vár művei, még pedig: a vár délnyugati bástya teste, eközt és a lőréses déli bástya közt a kötőfal, valamint a Sicha látkörét képező most már kiépített keleti bástya.

A művek kiszögelő sarkain az őrházak, a mellvéden: ott hol lőrések nem voltak, sánczkarók mutatkoznak. A művek felett, a délnyugati kötőfalon, egy hosszú hét kéményes ház teteje; a déli bástya keleti oldalában egy-, és a tovahúzódó kötőfalon szintén egy ház fedele vehető ki. A keleti bástya felett emelkedik ki az ötszögű most már megváltozott Mátyás korabeli kőépítmény és e felett egy fából készült csúcsfedelű védőház.

Kivehető még: a belső várszakasz délnyugati sarkán álló

Lajos hagyatékából kerültek. Ezek a rajzok én reám azt a benyomást tették, hogy Sicha, valamint Holst már előbb létezett tervek után dolgozhattak. S ha ez így van, akkor nagyon közel áll az a feltevés, hogy II. Rákóczi György halála után az özvegy birtokában volt rajzok után dolgozott a két mérnök, mely rajzok akkor jutottak III. Ferdinánd király birtokába, midőn az özvegy Rákócziné kénytelen volt a tokaji várat a királyi biztosoknak átadni.

Sicha 1668. évi rajzára vonatkozólag lásd az eredeti két rézkarczot az országos műemlékek bizottságának rajzgyűjteményében 23/1890. sz. alatt, melyek Römer Flóris hagyatékából kerültek oda.

bástya toronyszerű kiépítése, hagymaalakú tetővel; és az ezen délnyugati oldal végében volt kerek torony süveg tetejével, mely lőpor-raktárul szolgált. Ettől keletre, egyemeletes nyulánk épület képezi a belső vár délkeleti sarkát, hol az élelmi raktár illetve az I-ső Rákóczi György belső hadszertára volt. Ez a várból vezető folyosóhoz záródik, mely az ujonnan épült faszerkezetű védőházba vezetett.

Evlia Cselebi török világutazó 1664 és 1666 közt fordult meg ezen a vidéken. Azt mondja a várról, «hogy katonasága akkor német volt». A Tisza folyó partján csúcsos magas hegy tövében fekvő «erős várnak» nézte. Csak messziről szemlélhette meg, s úgy találta, hogy «fellegvára» volt; a mi alatt a belső várat érthette. Ebből határozhatjuk meg, hogy a jelenleg teljesen elpusztult vár színhelye ott, hol egykor az ősi öregtorony állott, emelkedettebb volt.[1]

Ez az építkezés tartott egész 1668-ig, mely egyuttal Tokaj vár hetedik és utolsó építkezési korszakát jelzi. Az egész építkezés egy a középkorból az újkorba átmenő és átalakult «művárat» tüntet fel.

VIII.

A tokaji vár viszontagságai 1667-től 1705-ig. A vár pusztulása. A vár helyszínének kataszteri felmérése. A vár hadi jelentősége és területi nagysága. Pusztulása.

Kóborló katonák 1667-ben Tokaj és Bodrog-Keresztur között többeket kifosztottak. Ezek Wesselényi nádor jelentése szerint (április hó) tokaji és kállói katonákból valók voltak.[2] Minthogy ez a vidék örökös utonállás és rablás által volt veszélyeztetve, alkalmasint ezért késedelmeskedett Sicha mérnök által javasolt kiépítése Tokajnak. A tokaji vár parancsnoka 1668-ban Strassoldo gróf, majd 1670-ben Stahrenberg Rüdiger gróf volt.

[1] *Evlia Cselebi:* Magyarországi utazásainak fordítása dr. Karácsony Imre: III. köt. 98., 483. lapok.

[2] Lásd *Kandra Kabos:* Végbeliek kalandozásai. Századok. 1872., 699. lap.

Ezt az utóbbit I. Rákóczi Ferencz Sárospatakon vendégségben elfogatta és a tokaji várat 8000 lovassal, 4000 gyalogossal ostrom alá vette. Szuhai Mátyás és Szepesi Pál voltak megbízva ezen ostrom vezetésével, kik április 9-én a Sárospatakról odahurczolt ágyukkal lövették is a várat,[1] de a husvéttől pünkösdig huzódó ostromot abbahagyták.[2] A sikertelen ostrom után üzette ki Széchényi György kalocsai érsek Tokajból a helvét hitvallású papot, vasasnémetekkel.

Az 1671. évi tavaszon Ibrányi László kurucz ezredes fenyegette meg Tokajt.[3] A következő évben Wolfgang Frigyes császári tábornok Tokaj részére 2920 köböl gabonát követelt, mihez Zemplén = 1000, Ungh = 843, Abauj = 596 és Torna vármegye 202 köböllel járult.[4]

A bujdosók első támadásakor 1672-ben Szuhay Mátyás és Szepesy Pál zászlói alá mintegy 15.000 ember sereglett össze, melynek egy része Kállóról a Tisza felé indult. Spankau tábornok ugyan dandárával eléjök vonult, de a túlerő elől hátrálni volt kénytelen. A bujdosók ekkor megszállották Tokajt. Schmidt császári ezredes vállalkozott 1674-ben ellenök s Tokajnál jun. 21-én győzött is felettük, de győzelme keserves volt, mert vesztesége még egyszer akkora volt, mint a kuruczoké.[5] A vár pedig a kuruczok kezén maradt. A reá következő évben a kuruczok Bőcsnél, Borsod vármegye keleti határszélén ismét vereséget szenvedtek. Vaudemont Károly herczeg Tokaj visszafoglalására julius 18-án érkezett a vár alá, azt körülzárta s faltörő ágyuival lövetni kezdte. Az ekként tört résen aztán háromszori roham után Tokaj várát a császáriak bevették. Kabay Mártont, az egyetlen életben maradt kuruczvezért, Vaudemont karóba huzatta.

A kegyetlenkedése által hirhedt Kobb tábornok 1677-ben hadait Ecsednél gyülekeztette, hogy onnét a fölkelők ellen indul-

[1] Rónai Horváth Jenő: II., 230. lap. *Pauler Gyula* A bujdosók támadása 1672-ben. Századok, 1869., 116. l.

[2] *Pauler Gyula:* id. mű. 79. l.

[3] *Borovszky Samu* szerkesztésében Szabolcs vármegye monogr., 446. és 520. l.

[4] *Lehóczky Tivadar:* Győri tört. füz. 1865. évf. 343. l.

[5] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű, II., 231., 233. l.

jon, azoknak túlerejével szemben azonban nem mert ütközetet elfogadni, hanem a Tisza mögé visszavonult. Ezen visszavonulásnál a kuruczok meglepték Kobbnak, Barkóczy és Castaldo által vezetett utóhadát Tokajnál, s annak súlyos vereséget okoztak.[1]

Teleky Mihály 1678 junius havában siker nélkül ostomolta Tokajt, de még ugyanez évben szeptember elején már itt a várban tartották ama nagy haditanácsot, melynek határozata értelmében Thököly Imre vezérlete alatt a fölkelők Felső-Magyarország elfoglalására indultak. De a vár hamarosan visszaesett a császáriak kezébe úgy, hogy 1682-ben Thököly hadainak újból kellett Tokajt ostromolni.[2]

A vár 1684-ben ismét idegen kézen lehetett, mert a lengyelek által megszállott és védett Tokajt ujból kellett ostromolnia Thökölynek. A vár elfoglalása után Izdenczy Mártont tette meg a vár parancsnokává. Thököly elrendelte a sánczárkok és töltések felujítását s a várnak védhető állapotba helyezését. Még nem lehetett befejezve a vár felujítása, midőn Izdenczy 1685-ben magát Schulcz tábornoknak megadta, az őrség pedig a császár és király pártjára állott. Ekkor Thököly ügye már rosszra fordult. Eperjes eleste után Tokaj alá huzódott, mely ekkor már (szept. 29-én) a császáriak kezén volt.

Egy összeirás 1694. évből őrizte meg a Tokaj várában állomásozott magyar s német katonák ezidőbeli névsorát. Vrangel Henrik és Vacmuth Gáspár parancsnoksága alatt, Kokh András volt az élelmező biztos, Hugó János sótiszt és Ettling János a magyarok századosa. A magyarok 36-an, a németek 22-en voltak. Összesen 63 fő.

A tokaji zendülés 1695 julius 2-án tört ki s ennek köszönhette a Barkaszón elfogott Esze Tamás, ki később II. Rákóczi Ferencz fejedelem hires ezredese lett, megszabadulását. Ugyanis a sok nyugtalanitó hirek miatt nem tartották tanácsos-

[1] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű, II., 234. l.

[2] *Rónai Horváth Jenő*: id. mű, II., 239. l. és *Geőcze István*: Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évfolyam. Hadi tanácskozások az 1577. évben, 502—537. lapig.

nak őt a nagykárolyi börtönben tartani. Szatmárra küldték, hol a várparancsnok Guquell Pongrácz ezredes, vallatás után szabadlábra helyezte.[1]

Vizsolyban 1697-ben május végén a császári zsoldos hadak és a nép között összeütközés történt. Nagyobb jelentőséget nyert ez azáltal, hogy a nép a kuruczokkal összefogva, az egykori regéczi vár gyaloghadnagyát, Tokaji Ferenczet és Szalontai Györgyöt vezérükké kikiáltva, vezérük alatt julius 1-ére következő éjjel Tokaj várát rajtaütéssel elfoglalták és a német őrséget felkonczolták. A császári hadvezetőség nem méltatta eléggé figyelmére a Thököly Imre szétszórt fegyvereseit. Tokaji manifesztumot bocsájtott ki a fölkelésre Thököly nevében, melynek ezredeséül vallotta magát. A dolog ily állásánál fogva Károlyi Sándor felhívta a szathmári vármegyei nemességet, hogy a baj terjedését gátolja meg. De még mielőtt ezek odaérkeztek volna, julius 16-án már Nigrelli tábornok Kassáról és Vaudemont herczeg Egerből birtokba ejtették Tokajt. A városban szabad zsákmányolást engedtek és a várba szorult fölkelőket válogatás nélkül karóba huzatták. Tokaji Ferenczne k azonban sikerült a karóbahuzatást kikerülnie, mert Koháry István gróf tábornok a neki, regéczi raboskodása alatt tett szolgálatait megjutalmazni akarván, kieszközölte a bécsi udvarnál, hogy Tokajinak megkegyelmeztek.[2]

A szabadságharcz alatt Bercsényi Miklós főgenerális 1703-ban Tokaj alá ment. Itt adta ki szeptember 17-én felhivását a ráczokhoz, hogy a magyar ügyhöz csatlakozzanak, a mi azonban foganatlan maradt.[3]

Bercsényi jövetelének hírére Montecuccoli Tokajnál levő lovasezrede Kassára vonult vissza, s így október 9-én, midőn

[1] *Dongó Gyárfás Géza:* «Tokaj várának 63 főnyi őrsége 1694-ben». Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1909. évf. 399. l. *Rónai Horváth Jenő:* idéz. mű. II., 252., 253. *Waltherr Imre:* «Károlyi Sándor a Rákóczi háború kezdetéről.» Századok, 1874., 319., 320.

[2] *Thaly Kálmán*: Rákóczi kora szepesi levéltárakban. Századok, 1870., 652., 653., 1873., 35. lapok. *Légrádi Ferencz:* 1697 julius 2-án írta hogy Tokajt bevették a németek.

[3] *Márki Sándor:* Sarkad története. Budapest 1877.

báró Károlyi Sándor is megjelent a tokaji táborban, ostrom alá fogták a várat. Mivel Rákóczi hadai Szatmár és Tokaj közt voltak megosztva s így nem rendelkeztek megfelelő hadierővel, Tokaj ostroma nem haladt. A bekövetkező tél rendkívül szigorú lévén, a befagyott Bodrog és Tisza kedvezett a fejedelemnek s azt felhasználva, Tokaj várát minden oldalról hadaival körülzáratta. Erre aztán a tokaji várőrség szabad elvonulás kikötése mellett 1704. évi január 9-én feladta a várat és Rákóczi zászlaja alá állott. A tokaji várban talált ágyukat Rákóczi már Eger ostrománál használta. Ekkor Gencsi Zsigmond lett Tokaj vár parancsnoka.[1]

Miskolcz város jegyzőkönyvei szerint, oda a fejedelem február hó 8-án vonult be Tokaj alól, a mikor is egy onnan hozott 11 mázsás romlott törzságyut ajándékozott a városnak, melyből az eklézsia harangot öntetett.[2]

Rákóczi fejedelem a császáriak által a sárospataki várnak 1702. évben történt rombolását megbosszulni akarván, 1705-ben Tokajt széthányatta. A Karcsa, a Tisza és Bodrog medreiből ásott csatornákat készíttetett és megbizta Patay Sámuelt, hogy az ezekben meggyülemlett és egy csatornába egyesített vizeket bocsássa rá a várra, mi azután a várat tényleg teljesen elsodorta.

Rákóczi, Vihnyén 1704 okt. 8-án kelt levelében parancsolta meg Zemplén vármegyének, hogy a tokaji várat elhányattassa.

Patay Sámuel várkapitány 1705 április 9-én írja Tokajból a vármegyének: Mivel már a tokaji várnak elhányattatása jó módon véghez ment, a szegénységet elbocsájtottam innen, jóllehet még a vizet kellene a váron által vonni; — mindazonáltal, hogy kevés pihenést vegyenek szegények — eleresztettem őket.[3]

[1] *Waltherr Imre:* Idézett czikk. Századok, 1874. 411., 413. 1872. 714., 715. ll. *Bártfai Szabó László:* Forgách cs. tört. 512. lap. *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II. 324., 330., 339. Eger 1704 április 16-án hódolt meg a fejedelemnek.

[2] *Dr. Szendrei János:* Miskolcz város története. II. k. 311. l.

[3] *Dr. Visegrádi János:* Tokaj várának leromboltatása 1704-ben. Adatok Zemplén vármegye történetéhez. 1912. 91. l.

A szigeten álló vár, a mint hogy láttuk, már korábban is sokat szenvedett a Bodrog s Tisza rombolásai által, jelentősége is mindinkább csökkent, mert a mindjobban kifejlődő úthálozatok lehetővé tettek annak megkerülését. Fentartása pedig épen rengeteg áldozatokkal járt, melyek kétes értékű előnyeivel nem igen állottak arányban. Az a várháromszög, melynek súlypontját Tokaj egykor képezte, megszünt. A vár maga oly kicsiny volt, hogy abban alig fért el pár száz ember. Ezen akartak segíteni, midőn 1660-ban a rakamazi sánczokat felépítették. De ezeket is az árvizek elhordták úgy, hogy ma alig lehet belőlök valamit felismerni.

Alaposan csak úgy lehetett volna Tokaj erődítésein lendíteni, ha sikerült volna azt a nagyszabású művárat kiépíteni, mely a 14-ik ábra szerint tervezve volt. De ekkor is csak addig maradhatott volna meg, a míg a lőfegyverek óriási romboló hatása be nem következett, mert a közelfekvő magaslatok teljesen uralták.

Mindezeket mérlegelhette a bölcs fejedelem, midőn ezen elavult várnak lerombolását elrendelte. A vár helyén, ha az árvizek lefutottak, még 1846-ban köveinek egy részét látták, nagyrészét azonban elhordták. Helyenként még falai is látszottak. A bástyák kimagasló helyein kertek virultak. A vár helyén pedig magasba nyuló nyárfák állottak.[1]

A magyar függetlenségi harcz hadműveletei során 1848—1849-ben már csak a város szerepel. Klapka tábornok 1849 január 22-én Schlick támadását itt verte vissza, majd a 31-én intézett ellentámadása elől ügyesen a Tisza mögé vonult vissza.

Az utolsó hadijelenet, mely Tokaj közelében lejátszódott, 1849 junius 28-án volt, a midőn Wiszoczky József honvédtábornok az orosz erővel szemben csak kevés ellentállást fejtett ki s így Tscheodajeff tábornok még aznap Tokajba bevonult.[2]

[1] *Farkas Pál:* «Tokaj és Vidéke» Honderű 1876. II. 3. sz. 56—57. ll. és *Emich Gusztáv:* Nagy képes naptár 1861. «Tokaj» 118—120-ig.

[2] *Rónai Horváth Jenő:* id. mű. II., 505—529. lapok és *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza, III., 552. l. 555.

A kataszteri földfelmérés térképén a 17-ik ábrán kimutatott hely mutatja jelenleg a tokaji vár régi helyszínét. A «mély árok» jelzi az egykori belső vár árkát, melyen belől két ház áll, *A)*, mely az öregtorony helyszínét adja. A «vársánczczal» jelzett keskeny szallag, annak a csatornának maradványa, me-

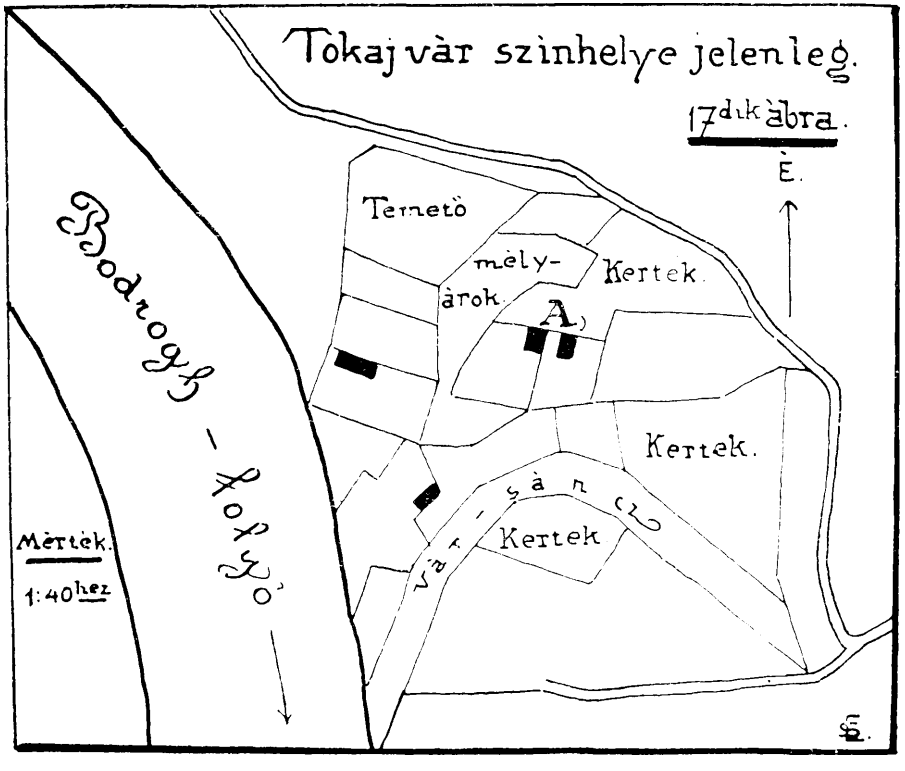

lyet Patay Sámuel ásatott. A «kertek», valamint a «temető» jelző azon területeket mutatják, melyeken a külső vár bástyái állottak.

A vár színhelyének hadijelentősége az Árpádok idejétől egészen elenyésztéig abban nyilvánult, hogy két folyó, a Bodrog és Tisza összeömlésénél alakult a szigeten és a só, a fa és az élelmiszerek szállítására, nemkülönben a kereskedelemre alkalmas átkelő helyen feküdt. Az itten jól épített hidak és utak a köz-

lekedést mindenkor elősegítették. Arszlán várától (Lemberg) Pest és Erdély felől a műutak itt futottak össze és még a mai fejlett viszonyokhoz mérten is a város színhelye nagy fontossággal bír.

Mindenkor felismerte ezen előnyöket s ehhez képest fokozatosan fejlődött Tokaj erődje, mígnem erőszakos módon elpusztult.

Sicha s Holst adatai szerint a várkastély, vagyis a belső vár 10.057 □ méter területen feküdt (lásd h-l-m-n-o 7. ábra). A külső vár, vagyis külművei a szigeten 68.800 □ méter területet foglaltak el (lásd p-q-r-s-t.) Ha pedig a két ékerőd területeit is beleszámítjuk, akkor Tokaj vár védművei 80.428 □ métert foglaltak el.[1]

[1] A már felemlített rajzokon kívül, melyeket Tokaj vár leírásához használtam, vannak még több rajzok, melyek a közlötteket igazolják. És pedig: 1 4 iven Tokaj vár látképe Münster Sebastian Cosmographia universa-(Cosmographey Basel 1541.) Basel 1550. *Tokaj vár* 1 4 iven, Meisner Daniel XVI–XVII. századbeli Kupferstecher készítette. D. M. C. B. betükkel jelzi magát, a mi annyit jelent: Daniel Meisner Comothoriensis Bohemorum. Martini Zeilerinnel 1660-ból; Tokaj látképe, A. Bloem. del. F. Historia di Leopoldi Cesare M. D. C. LXX. Bécs, szerzője: Galeazzó Gualdo *Priorató*. T. H. pag. 90. A Theatro Europ: T. 9. pag. 50 adja alaprajzát. Ugyanezen műben T. 9. pag. 1150 szintén előfordul. Ugyanezen műben T. 10. pag. l. 803. is egy szép szelvényt ad, mi mellett egy látkép a nemes bort termelő szőlőhegyeket ábrázolja. Tokaj: Krekwicztől. I. 9. Sicha közlött felvétele után. Tokaj: *Bodener Gabriel* der ältere Kupferstecher zu Augsburg Force d'Europe. Europens Pracht und Macht. Mindezek *Ungarischer Magazin* 1872. évi II. köt. 332—33. lapjain fel vannak említve.

Bubics Zsigmond: Magyarországi várak és városok czímen, a Magy. Nemz. Muz. könyvtárában talált fa és rézmetszetek után adott ki egy művet Budapesten 1880-ban. Ebben Tokaj váráról 11 képet közöl, lásd 71—72. oldal.

Karlsruhében 1910-ben a badeni nagyherczegi levéltárban találtam a következő Tokaj várára vonatkozó tervrajzokat: Band XIII. No. 62., 63., 64. fol. 54., 55., 56., Band XXI. No. 15., 16. fekete tusrajz ismeretlen szerző, Band XV. No. 45., 52., Band IV. No. 3.

Tokaj vár irodalma előfordul:

Tokaj s régi vára: Zombory Gusztávtól «Vasárnapi Ujság» 1861. 10. sz.

Tokaj: *Zombory Gusztávtól* «Hazánk s a külföld» 1864. 41., 43. szám.

Az előadottak végeredményeként összegezhetjük, hogy Tokaj vár építkezéseiben négy várszerkezetet ismerhetünk fel. Először a középkori várszerkezetet, midőn még csak a torony állott (lásd 1., 2., 3., 4. és 5. ábrát). Másodszor az ó-olasz rendszert, mely Mátyás király idejébe esik. Ez később a magyar mód szerint, a palánképítkezésekkel és a Marschi-féle olasz erődítés bástyázott rendszerével újult fel. Ekkor a bástyák szárnyai megtörtek voltak (lásd 3., 4. és 5. ábrát), valamint az önálló «védgát» is egy oly jellegzetes mű, mely Marschi rendszerének bélyegét viseli. Ezt a művet Marschi «Pontoni»-nak nevezte. Harmadszor az olasz szerkezetnek javított rendszerét a Speckle Dániel-félét, ki Schwendi Lázár idejében hazánkban járt (lásd 6. ábrát). Ezen ábrán nincsenek feltüntetve a karlsruhei levéltárban Band XV. No 52 alatt, rajzban előforduló felépítmények azért, mert ezek csak tervbe vétettek, de végrehajtva nem lettek. Végre negyedszer Rimpler György «gátmű rendszere». De csak némileg s nem egészben valósult meg, mert a sziget kicsi volt arra, hogy Sicha mérnök azt ezen rendszernek megfelelőleg kifejleszthette volna. Azért nevezték a «gátrendszert» Rimpler rendszerének, mert ő volt az, ki Vauban eszméit s az ezekből leszűrődött nézeteket új rendszerbe foglalta össze. Ebben a rendszerben akarta Sicha is azt a nagyszabású «gátművet» építeni, melyet tervezett (lásd 14-ik ábrát), de a melyet felsorolt sok okok s akadályok miatt nem hajthatott végre.

Soós Elemér.
ezredes.

«Tudományos Gyűjtemény», Specht Lajostól 1823. IV. 3.
«Nagy képes naptár»: Bucsánszky 1856. IX. 45.
«Mindenes Gyűjtemény» 1790. IV. 76.
«Győri tört. és régészeti füzetek» 1863. II. 102., 265.; 1865. III. 130., 255., 557., 262 és 342. ll.
Tokaj hegyaljai album, *Szabó József* és *Török István* szerkesztésében, 1867.

A PODDUBNIEI CSATA.

1812 AUGUSZTUS 12.-ÉN.

Pruszany fe

Kozybrod

Poddubnie

Zabin

Zamliwe

Gorodeczna

Charky

Sosnowka

Kurdacziczy

Zaliesie

Tewli

Zawzuwie

Pjanta Hof

Szereszew felöl.

Kobrin felöl.

Bachow felöl.

REYNIER

MAYER ddr.

ZECHMEISTER ddr.

FRELICH dd.

PFLACHER ddr.

LICHTENSTEIN ddr.

LILIENBERG dd.

HESSEN-HOMBURG ddr.

WREDE ddr.

SÜDEN ddr.

Paplak

Póstanivatal

JAMBERT hf.

MARKOF hf.

KAMINSKIJ hf.

SAHR ddr.

LILIENBERG dd.

KAMINSKIJ

LECOQ ho.

MARKOF

GABLENZ ddr.

LAMBERT

FRELICH ddr.

ZECHMEISTER ddr.

33. gyal. ezr.

MEGJEGYZÉS.

Az ellenfelek helyzete a csata elötti napon

szövetséges } csapatok
orosz }

Az ellenfelek helyzete a csata napján este.

szövetséges } csapatok
orosz }

1:43.200.

0 500 1000 2000 3000 m

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

(Második közlemény.)

B) A poddubniei csata.[1]

(Lásd a vázlatot.)

A csatatér. Az oroszok augusztus 12-ikén Gorodecznától nyugatra és Poddubnietől délre azokon a dombokon foglaltak állást, melyeket északon és keleten a Gorodeczna-patak átlag 7—800 lépés széles, erdővel és bozóttal benőtt mocsaras völgye fog körül. A Charky és Sosnowka táján, valamint a Gorodecznától keletre elterülő járhatatlan mocsaras erdő egész Kozybródig húzódott.

A mocsáron három út vezetett át: az első Gorodecznáról Tewli felé, a második Poddubnieről Zawzuwiera, a harmadik Poddubnietől nyugatra Sereszewről Kuwacziczyra. Az első kettő hosszú, csak hat ember szélességű és hidakkal megszakított töltésre volt épitve. A Puddubnieről Zawzuwiera vezető út töltését és hídját az oroszok a csatát megelőzőleg lerombolták. A harmadik, mely kettéhasította az oroszok balszárnya mentén elterülő erdőt, a csata napján némileg víz alatt állott.

A kilövést, nemkülönben a száraz helyeken a mozgást semmi sem akadályozta.

Az oroszok az egész vidéket beláthatták. Állásuk oly erős volt, hogy arczban megtámadásuk akár Gorodecznánál, akár pedig Poddubnienél még nagy áldozatok árán is kétségesnek látszott. Nagy hibája volt az állásnak, hogy a védelmet téma-

[1] *F. A. 1812.* 8—93., 94., 122., 125., 126., ad 129., ad. 132., 159. és 13—45., továbbá *Mittheilungen 1884. III. f.* Die Schlacht bei Poddubnie am 12. August 1812., valamint *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 306—314. l.

dással összekapcsolni nem lehetett és hogy nyugatról megkerülhető volt. Utóbbi esetben a támadó a védőt leszoríthatta a keletre elterülő mocsarakba.

A szövetségesek tüzérsége Gorodeczna és Poddubnie körül elég jó állásokat talált ahhoz, hogy sikeresen küzdhessen a nálánál erősebb ellenséges tüzérséggel szemben. A támadó csak az ellenség szeme előtt végrehajtott megkerüléssel érhette el czélját és pedig úgy, hogy a míg Gorodecznánál és Poddubnienél csekélyebb erőkkel leköti a védőt, addig csapatainak nagyobb számával annak bal oldalába és hátába tör.

Erőviszonyok.

Szövetségesek. Osztrákok és magyarok: 25 gyalog zászlóalj, 38 lovas század és 68 ágyú;[1] szászok: 13 gyalog zászlóalj, 16 lovas század és 4 üteg. *Összesen: 33,600 ember.*

Oroszok: 24 gyalog zászlóalj, 38 lovas század, 3 kozákezred és 6 üteg, vagyis összesen 28,000 fő.[2]

Az ellenfelek helyzete a csatát megelőzőleg.

A szövetséges hadtestek élén haladó Frimont-hadosztály augusztus 11-én a támogatására küldött 2 század vadászszal, 2 század horvát határőrrel és a Beaulieu, valamint *a 39. magyar gyalogezred* 1—1 zászlóaljával kiverte Gorodecznából az oroszok utóvédét, a mi után az osztrák-magyar hadtest Goro-

[1] Távol voltak: Mohr tb. különítményével, továbbá 1 zászlóalj és 1 lovas század Maletznél az Antopol felé visszavert oroszok megfigyelése végett.

[2] *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 306. l. Az oroszok erejét biztosan megállapítani lehetetlen, mivel ahány szerző, annyiféle az adat. Bogdanowitsch szerint az Antopol és Chomsk felé visszaszorított Tschaplitz és Chowanskij nem jutott el Poddubniehez. Számításba véve még Melissinónak Pinsknél álló különítményét, a poddubniei csata napján Tormasófnak 13.000 embere volt kikülönítve. Ezzel szemben Danilewszky 32,000 főre teszi, Schwarzenberg pedig 35—40,000 emberre becsülte az oroszok erejét az 1812 augusztus 11-én végrehajtott szemrevételezése alapján! Lásd: *Mittheilungen.* 1884. III. f. 282. l. — Tschaplitz és Chowanskij augusztus 8-án ütközött meg Signiewiczy alatt Schwarzenberggel és ha ezután mind a ketten Antopol felé vonultak vissza, a mely irány a mocsarak miatt a legrövidebb volt, három nap alatt 77 *km-t kellett megtenniök*, hogy résztvehessenek a poddubniei csatában.

deczna mögött az út mindkét oldalán a magaslatokon táborba szállott, Reynier csapatai ellenben a Zabin és Poddubnie közötti térségre vonultak fel. Zechmeister dandára, melyet Reynier megerősítésére szántak, Zabin közelében vonult fel. A mikor a terep felderítésére kiküldött járőrök azt jelentették, hogy a Poddubnie és Kuwacziczy között elterülő erdőben ellenség nincsen, az 1. sz. szász könnyű gyalogezred 2. zászlóalja megszállotta a Szereszewről jövő utat és használhatóvá tette azt még a tüzérség számára is. A balszárny biztosítására a Beaulieu-gyalogság egyik osztályát a Kienmayer-huszárok egy járőrével Dachlowra küldötték.

Tormasóf serege Gorodecznával szemben a magaslatokon tömörült és pedig úgy, hogy az I. harczvonalban állottak Lambert és Markof hadtestei, míg a II-ikban Kamenskij ezredei a tartalékot alkották. A tüzérséget megosztottan Gorodecznával és Poddubniével szemben állították fel. Csodálatos, hogy Tormasóf ellenségeivel való szoros érintkezése mellett sem szerzett tájékozást a terepről és teljesen figyelmen kívül hagyta a Szereszewről jövő utat és az ennek mentén elterülő erdőséget.

Csatatery. Schwarzenberg, igen helyesen, belátta, hogy az oroszok állását sem Gorodecznánál, sem Poddubnienél arczban meg nem támadhatja. A Charkytól és Sosnowkától délre való megkerülés lehetetlen volt a terep viszonyai következtében. Csakis az ellenséges balszárny megkerüléséről lehetett szó abban az esetben, ha az oroszok nem veszik észre a megkerülésre szánt erők fölvonulását. Támogatta e tervet az, hogy az oroszok nem szállották meg sem a Poddubnietől nyugatra és azután délnek vezető utat, sem pedig a kuwacziczyi erdőt. A két vezér tehát abban egyezett meg, hogy a míg az osztrák-magyar csapatok zöme Gorodecznánál és Poddubnienél leköti az oroszokat, addig az osztrák-magyar csapatok egy részével megerősített szászok a kuwacziczyi erdőn át oldalába törnek azoknak.

A támadást aug. 12-én kellett végrehajtani, mielőtt Tormasóf magához vonja kikülönített csapatait.

A terep nyilt volta s az, hogy az oroszok állásukból az egész vidéket s így a szövetségesek mozdulatait is betekinthették, önkénytelenül arra a kérdésre vezet, hogy miért nem hasz-

nálták fel a szövetségesek az éjszakát megkerülő mozdulatuk végrehajtására? A felelet az, hogy mivel a lőfegyverek hatása akkor még nem volt oly jelentékeny mint ma, nem igen voltak szokásosak az éjjeli vállalatok; a szövetségesek seregtestei csak aug. 12-én éjjel érkeztek be a csata terére, még pedig előző akadályokkal teli menetek után fáradtan, a minek következtében pihenőt kellett adni a csapatoknak annál is inkább, mert az ellenség főerejével várható küzdelem folytán rendkívüli erőmegfeszítésekre volt kilátás. Továbbá lehetetlen volt pontosan felderíteni a terepet és az ellenség helyzetét s így az idő sem volt elegendő ahhoz, hogy pontosan előkészítsék az éjjeli vállalatot az ismeretlen vidéken.

A csata lefolyása.

A harczot Reynier kezdette meg azzal, hogy gyalogsága egy részével Poddubnienél kísérletet tett az oroszok balszárnyának megtámadására. Ez az elhamarkodott támadás azonban nem sikerült, mivel Tormasóf észrevette és Kamenskijt rendelte előre, ki visszaverte a szászokat, a mi után 5 gyalog- és 2 dragonyos ezreddel, valamint 2 üteggel Poddubnievel szemben állást foglalt. A míg itt, nemkülönben a Gorodecznánál álló osztrák és orosz tüzérség között ágyúharcz keletkezett, addig Reynier elővéde (Zechmeister és Gablenz — szászok — lovas és Nostitz szász gyalogdandára, valamint két üteg) d. e. 9 órakor, főcsapata pedig a Blankenstein-huszárok egy századával d. e. ½11 órakor indult el a kuwaczicyi erdő felé. A lassú megindulásnak oka volt egyrészt az, hogy az oroszok tétlensége és balszárnyuk biztosítása körül tanusított hanyagsága következtében Reynier gyanakodni kezdett, hogy Tormasóf Gorodeczna körül mellékutakon meglepetésszerűen támadni készül, másrészt hogy elővédünk nehezen vergődött át a mocsáron s az erdőn, a főcsapatnak pedig meg kellett várnia a Poddubniehez rendelt osztrák erők beérkezését.

Délben a következőképen álloltak az ellenfelek.

Szövetségesek. Balszárny Gorodecznánál Frimont altábornagy alatt: Trautenberg hadosztálya, Lichtenstein és Wrede dandárai két nehéz üteggel. Ezen 11⅛ zászlóaljból alakított csoportnak színlelt támadásaival magára kellett vonnia az oro-

szok figyelmét és lovasságával összeköttetést kellett létesítenie egyrészt a Dachlownál álló bal oldalvéddel, másrészt a Poddubnienél álló csapatokkal. Közép Poddubnienél: Mayer és Frelich dandárai; az ugyanide rendelt Hessen-Homburg dandár még táborában állott; Reynier oszlopához való csatlakozás végett menetben volt Lilienberg dandára. Jobbszárny: Zechmeister és Gablenz lovas dandára a kuwacziczyi erdőtől keletre elterülő magaslatokon; Reynier hadtestének zöme a kuwacziczyi erdőben.

Oroszok: Markof és Lambert hadtestei Gorodecznával szemben, Kamenskij hadteste Poddubnievel átellenben és pedig úgy, hogy 3 gyalog ezrede (6 zlj.) két üteggel az I-ső, 2 gyalogezrede (4 zlj.) pedig a II. harczvonalban állott arczczal északnak, — 2 dragonyosezred a balszárnyon vonult fel a kuwacziczyi erdő felé fordultan.

Időközben megkerülő csoportunk elővédét vezető Zechmeister kibontakozott az erdőből és tüzérségének támogatása mellett fedezte főcsapatának menetét és lehetővé tette ennek a kuwacziczyi erdőben harczhoz való csoportosítását. Délután 3 órakor beérkezett Poddubnie alá Hessen-Homburg dandára, a hol Schwarzenberg is várta a csata kifejlődését. Ugyanekkor indultak támadáshoz Reynier csapatai és pedig úgy, hogy a jobbszárnyra húzódott Zechmeister és Gablenz lovassága, a középre jutott Lecoq hadosztálya és Lilienberg dandára, a balszárnyon maradt Sahr dandára, mögötte az 1. sz. könnyű szász gyalogezred és két tartaléküteg.

A mint látjuk, Reynier támadása teljesen váratlanul érte Tormasófot, a mi annak a már említett súlyos hibának tulajdonítható, hogy nem deríttette fel a terepet és nem gondoskodott arról, hogy lovassága tájékozást szerezzen az ellenségről! A siker előfeltétele, a meglepetés és a kezdeményezés a szövetségesek részén volt. Sehol semmi nyomát nem találjuk annak, hogy Tormasóf a terep kedvező minősége mellett érvényre juttatta volna azokat az eszközöket, melyek a védőnek az erősebb ellenséggel szemben való harczában is kilátást nyujtanak a sikerre. Csupán a puszta várakozásban remélte boldogulását. Mivel előző nagy menetek, vagy harczok által ki nem fáradt csapatainak egy része már aug. 10-én a magaslatokon állott,

ideje volt állásának megerősítésére, fedezékek és akadályok készítésére, nemkülönben ellenfelének megtévesztésére.

A Poddubnievel szemben álló Kamenskij hevenyében 4 gyalog- és 2 dragonyosezredével, valamint a megerősítésére küldött 2 üteggel balra kanyarodott, tőle délre Markof állott fel 5 gyalogezreddel, 4 lovasszázaddal és 6 ágyúval, a balszárnyon pedig Lambert vonult fel 1 gyalog- és 2 huszárezreddel, a tatár dzsidásokkal (négy század), a kozák és kalmuk irreguláris lovassággal és 6 ágyúval; Poddubnie átellenében csak 1 gyalogezred és 2 üteg maradt, a gorodecznai szorost pedig csupán 1 gyalog- és 1 dragonyosezred, valamint 1 üteg védelmezte.

A szövetségeseket az oroszok ágyútűzzel fogadták. Húsz tizenkétfontos ágyú hevesen lődözte az előnyomulókat. A *19-ik gyalogezred* egy óra alatt 90 emberét vesztette el.[1] Lilienberg tábornok alól kilőtték lovát, ő maga pedig megsebesülvén, helyette a dandár parancsnokságát a Poddubnieről idesiető Bianchi vette át. Nemsokára azonban megakadt Reynier előnyomulása egyrészt az orosz gyalogság erélyes ellentámadása miatt, másrészt mivel a nagyobb erejű ellenséges lovasság átkarolással fenyegette jobbszárnyát. Különösen hevessé váltak az ellentámadások a Poddubnievel szemben fekvő magaslaton, nyilvánvalóan azért, hogy szétverjék Sahr dandárát s hatalmukba kerítsék a kuwacziczyi erdő északkeleti részét, vagyis hogy áttörjék és szétválaszszák a szövetségeseket. A csatatér kulcspontját tehát a Poddubnievel szemben fekvő magaslat alkotta, a melynek birtokáért most már elkeseredett küzdelem kerekedett. Kamenskij nagyerejű gyalog és lovas tömege Sahr dandárát az erdő felé vissza is vetette körülbelül esti 6 órakor. A dolog oda jutott, hogy az átkarolásra szánt erőket az oroszok legyőzték, mivel azok nem részesültek a kellő időben támogatásban az arczcsoport részei által.

Valóban az utolsó pillanatban adta ki a poddubniei magaslatokon álló Schwarzenberg Hessen-Homburg tábornoknak azt a parancsot, hogy dandára egy részével gázoltassa át a mocsarat és rohantassa meg a Sahr dandárát szorongató oroszokat.

[1] *Bianchi* relatiója. *F. A. 1812.* 8—159.

Hessen-Homburg tábornok *a Porubszky őrnagy vezette 33. gyalogezred 1. zászlóaljá*t rendelte ki a merész támadás végrehajtására. A legénység az orosz tüzérség kartácstüze ellenére, derékig besüppedten nagy erőfeszítéssel átküzdötte magát a mocsáron, fölrohant a domb tetejére s hátába tört az oroszoknak! Követte őket *a 2. gyalogezred* egyik osztálya is. A meglepett ellenséges gyalogság legott abbahagyta Sahr üldözését és itt álló lovasságának egy részével visszaszorította a magyar osztályokat egészen a mocsár széléig. Ezalatt *a 33. gyalogezred 2. zászlóalja Andrássy ezredes* vezetése alatt szintén átgázolt a mocsáron és segítségére sietett testvér zászlóaljának. Csatlakozott hozzá *a 2. gyalogezred* s a Mayer dandárához tartozó zászlóaljak néhány szakasza, a melyek azután megosztottan nemcsak oldalba, hanem hátba is kapták az ellenséget.[1]

Így nyilatkozott meg már 100 évvel ezelőtt is az az elv, hogy az átkarolással egyidejűleg határozottan neki kell menni az ellenségnek arczban is, hogy ezáltal őt minél több erőnek alkalmazására bírjuk az arczban és megakadályozzuk azt, hogy innen csapatokat kivonjon és ezeket a más irányból támadó saját főerőinkkel szemben alkalmazhassa.

A magyar csapatok sikere bátorságot öntött a szászokba, kik előretörtek s magukhoz ragadták Lilienberg magyar ezredeit is. A támadni készülő orosz lovasság visszaverésére *a 19. magyar gyalogezred* egyik zászlóalja négyszögeket alakított, a melynek oltalma alatt *a Blankenstein-huszárok* itt álló százada is előrevágtatott, egyik ütegünk fölvonult, néhány századból alakított csatárlánczunk pedig a mocsár szélén elterülő dombtetőnek vette

[1] A *Schwarzenberg* által 1812 augusztus 14-én kiadott General-Befehl többek között ezeket tartalmazza: Gyönyörűséggel szemléltem, hogy a csapatok a legnagyobb rendben hajtották végre a megerőltető meneteket, hogy állhatatosan tűrték a legnagyobb fáradalmakat és vígan vonultak az ellenség elé. Egyelőre kiváltképen meg vagyok elégedve és igen meleg köszönetet mondok *a Colloredo-ezrednek* . . . A Porubszky őrnagy úr által vezetett *Colloredo-ezred 1. zászlóalja* hősies elszántsággal, heves puska- és kartácstűzben előbb átgázolta a csípőig érő mocsarat, megostromolta az ellenség védelmezte magaslatot, majd az utána nyomuló 2. zászlóaljjal megakadályozta az ellenséget abban, hogy áttörje csatavonalunk közepét. *F. A. 1812.* 13—10.

irányát. A csatárok a harcz hevében elszakadtak a szászoktól a mi által hézag támadt a csata vonalában. Ekkor Bianchi *Szentiványi őrnagy vezetése alatt a 19. gyalogezred két századát* rendelte előre. Ezek a hézagon át magukkal ragadták az egész tömeget s ezzel együtt bal oldalába törtek a tetőn álló ellenségnek. Az oroszok képtelenek lévén ellentállani a nagy tömegnek, elhagyták állásukat, a csatatér kulcspontját.

Mialatt Poddubnievel szemben eldőlt a csata sorsa, azalatt Tormasóf nagyobb erejű lovassága Reynier jobbszárnyát akarta tönkreverni. A tatár dzsidások két dragonyos ezreddel nekilovagoltak a szövetségesek lovasságának. A míg a szászok arczban ellenrohamot intéztek, addig a Zechmeister vezette Hohenzollern-vértesezred az ellenség védtelen oldalába tört és ezt visszavetette. E küzdelemben Frelich huszárjai is résztvettek. A dandár ugyanis d. u. 5 órakor parancsot kapott, hogy Zechmeister támogatására ennek jobbszárnyára vonuljon. A míg az *1. huszárezred* Tewli felé biztosította jobbszárnyunkat, addig *a Blankenstein-huszárok* segítségére vágtattak az osztrák nehéz lovasságnak. Az orosz lovasság még egyszer támadást intézett Zechmeister csapatai ellen, de ekkor is véres fejjel vonult vissza.

Határozottan neki akart menni az ellenségnek az ősz Frimont, ki a poddubniei heves harcz hallatára egy hatfontos és egy tizenkétfontos üteggel Gorodeczna elé vonult és az ott álló Suden dandárának támogatása mellett helyreállította a töltésút egyik hídját, majd pedig rohamhoz csoportosította gyalogságát. Támadását azonban nem vihette keresztül, mivel Schwarzenberg a puszta védelemre utasította.

Esti 7 óra után az oroszok az egész vonalon visszahúzódtak. A harcznak a sötétség vetett véget. Hogy a nappali visszavonulással járó súlyos veszteségektől megóvják magukat, az oroszok aug. 13-án hajnalban elhagyták a csata terét és Kobrin felé visszavonultak.

Veszteségek. A szövetségesek vesztesége volt: 6 törzs- és főtiszt, 169 ember; megsebesült 36 tiszt és 1040 katona; elfogatott 14, eltünt 91 ember. Az oroszok vesztesége halottakban, sebesültekben és elfogottakban megütötte a 3000-et.[1]

[1] *Tormasóf* jelentése szerint csak 1300. *M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 312. l.

A mint a csata lefolyásáról írt jelentések is igazolják, főként a magyar csapatok derékségének és vitézségének volt köszönhető a győzelem, a mely csapatok már előzőleg nagy és fáradságos meneteket hajtottak végre a művelés alá nem vetett vidék úttalan utjain és rengetegein át. Wiener cs. kir. vezérkari testületbeli őrnagy a poddubniei csatáról írt értekezésének befejező részében ezeket írja: *A dicséretreméltó cselekmények közül tündökölve kimagaslik a Colloredo-ezred vakmerő támadása, Sahr szász dandárának rendíthetetlen állhatatossága, a mely mellett vállvetve küzdött Lilienberg dandára!*[1]

A Tormasóf vezette védelemben látjuk, hogy a mint ő arra az elhatározásra jutott, hogy ellentáll a szövetségesek megkerülő részének, nem csupán a puszta védelemre szorítkozott, hanem figyelembe véve a terep nyujtotta kedvező viszonyokat, ellentámadásokba ment át és ezeket a rendelkezésére álló összes csapatai harczerejének teljes kihasználásával hajtotta végre; erélyesen kereste a döntést, vissza akarta vetni a szövetségeseket igen helyesen előbb a megkerülő csoport belső szárnyán, később pedig, a mikor Reynier kifejlődött, még a külső szárnyon is. Hiba volt, hogy nem a fejlődés alatt támadta meg Reyniert, a mi felderítő és figyelő szolgálata teljes elhanyagolásának volt természetes következménye.

Bogdanovitsch többször említett munkája I-ső kötetének 312. lapján azt írja, hogy az oroszok a szövetségesek nagyobb ereje ellenére egész napon át megtartották állásaikat. Tormasóf a czárhoz intézett harczjelentésében ezeket mondja: Hiábavaló volt az ellenség erőfeszítése, császári Felséged csapatai egy tapodtat sem hátráltak és elfogtak 4 tisztet és 230 embert. A tábornokok, a tisztek és a katonák egymással versenyre keltek a vitézségben, császári Felséged serege a csatatéren táborozott, a melynek mi maradtunk az urai. Ehhez hozzáfűzi *Bogdanovitsch*, hogy Tormasóf csupán azért vonult vissza, mivel állása harczra kedvezőtlen volt, ellenségei pedig nagyobb erejükkel igen könnyen elvághatták volna visszavonulási vonalától;

[1] *Mittheilungen. 1884. III. f.* Die Schlacht bei Poddubnie am 12. Aug. 1812. 299. l.

a meghátrálás oka volt még, hogy a sereg élelmezése igen sok bajjal járt a litvaiak lázongása következtében s hogy hírét vették, miszerint a warsói nagyherczegségben szervezett népfelkelő-csapatok Volyniába készülnek betörni a lakosság fellázítása végett. Igaztalanul vallották magukat győzteseknek a szövetségesek; az orosz fővezért az általános viszonyok kényszerítették a visszavonulásra. Keményen bírálja az érdemes orosz író a szövetségesek vezéreit, mikor ezt veti papírra:[1] az ellenséges vezérek nem használták ki sem nagyobb számerejüket, sem az orosz csapatok által elfoglalt állás hiányait. Schwarzenbergnek aránytalanul több csapattal kellett volna támogatnia Reyniert, utóbbinak pedig nem lett volna szabad megkísérelnie Poddubnienél a támadást és időelőtt kibontakoznia az erdőből; neki két osztrák hadosztálylyal megerősített egész hadtestével az oroszok balszárnyát megkerülni és a kobrini utat elfoglalni kellett volna. Az ellenséges vezérek határozatlansága hozta létre, hogy 36 zászlóaljukból és 60 lovasszázadukból csupán 23 zászlóalj és 32 lovas század jutott harczba!

Igaz, hogy a Napoleon által lebecsült s csupán a közbiztonság fenntartására alkalmasnak vélt orosz zászlóaljak egész napon át vitézül harczoltak s kétségtelen bizonyítékát adták kiváló erkölcsiségüknek a szövetségesek nagyobb erejével szemben, hogy a szövetségesek nagy hibákat követtek el a megkerülés végrehajtása körül és hogy elégtelen erőket alkalmaztak czéljuk elérésében, de mindenkor az a vesztes, kinek csapatai a nagy veszteséggel járó és legvégsőig fokozódott szívós harczban elhagyják a csatateret, mint a hogy az ebben a csatában is megesett! Hol maradtak Tschaplitz és Chowanskij csapatai (12 zlj, 12 lov. század, 4 kozákezred és 6 tüzérszázad), melyek aug. 8-ika óta, vagyis a signiewiczyi harcz után zavartalanul ugyancsak megtehették volna azt a 77 km utat, mely elválasztotta őket a fővezértől? *Bogdanowitsch* munkájában sehol semmi nyoma annak, hogy ezen különös rendeltetéssel nem bíró részek miért nem siettek, vagy miért nem rendeltettek Poddubnie alá akkor, mikor a szövetségesekkel való összeütközés bizonyos volt

[1] I. k. 314. l.

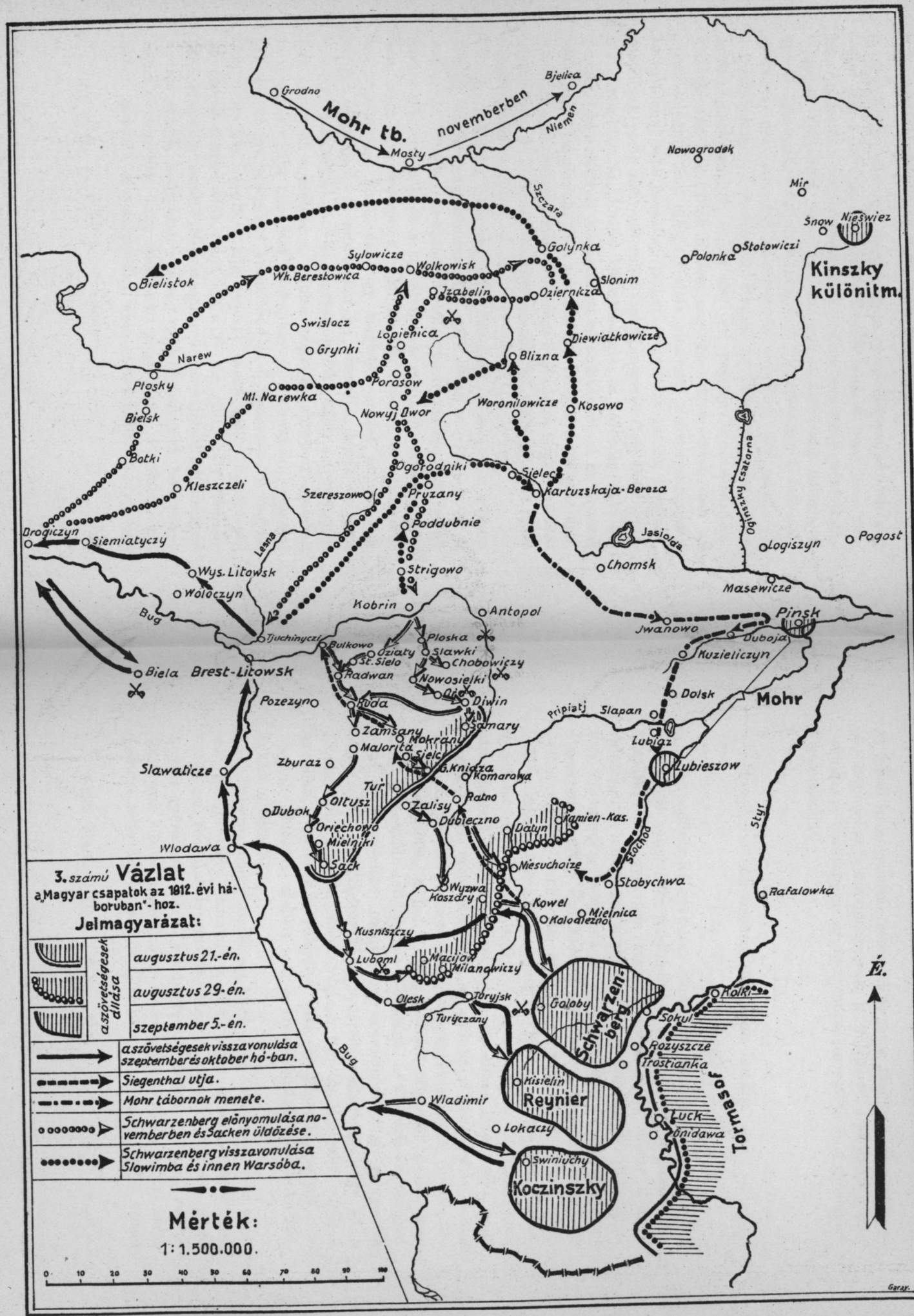

3. számú Vázlat
a „Magyar csapatok az 1812. évi háboruban"-hoz.

Jelmagyarázat:

a szövetségesek állása	augusztus 21.-én.
	augusztus 29.-én.
	szeptember 5.-én.
	a szövetségesek visszavonulása szeptember és október hó-ban.
	Siegenthal útja.
	Mohr tábornok menete.
	Schwarzenberg előnyomulása novemberben és Sacken üldözése.
	Schwarzenberg visszavonulása Slowimba és innen Warsóba.

Mérték:
1:1.500.000.
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

és miért nem tartották szem előtt azt a tételt, hogy a kölcsönös támogatás és minden másutt nélkülözhető erők gyors összeözönlése a harczmezőn az erőt megsokszorosítja és a győzelmet kierőszakolja!

III.

Az oroszok üldözése Luckig.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)

A poddubniei csatában Tormasóf minden erejét harczba vetette és mindaddig rendületlenül kitartott, míg legcsekélyebb kilátása volt a győzelem kierőszakolására; sőt mikor a siker valamennyi lehetősége tünőben volt, a sötétség beálltáig kitartott és megóvta csapatait a nappali súlyos veszteséggel járó visszavonulástól. Érintkezését a szövetségesekkel feltünés nélkül és úgy szakította meg, hogy azok hült helyét találták a mikor fölvirradt augusztus 13-ikának hajnala. Visszavonulását megszakitás nélkül folytatta egész Luckig, vagyis támadásának kiindulási pontjáig, a mi annak bizonyítéka, hogy seregtesteinek ereje megtörött a poddubniei csatában és semmi körülmények között sem merte megkoczkáztatni a Kobrin körüli ellentállást, a hol a terep kedvező minősége mellett még meg is erősödhetett volna Tschaplitz és Chowanskij csapatai által. *Bogdanowitsch* munkájában igen rövidre fogja az oroszok visszavonulásának leírását, de ismételten kijelenti, hogy az a legnagyobb rendben ment végbe.[1] Bővebb adatokat találunk azonban a cs. és k. hadilevéltár ama okmányaiban, melyek hadtestünk üldözése mellett még a visszavonulókra nézve is tájékozást nyujtanak.

Schwarzenberg augusztus 13-án nem dugta hüvelyébe kardját, hanem előre tekintett s első nagy munkája után legott üldözésre rendelte lovasságát, hogy kiaknázza ellenfele fölött aratott győzelmét. Bár a majdnem három hétig roppant súlyos viszonyok között végrehajtott szakadatlan menetelés és harcz próbára tette úgy a vezetőket, mint a csapatokat, erős kézzel

[1] I. k. 314. l. és II. k. 406. l.

helyreállította a rendet és alkalmazta az üldözésnek minden természetes fokozatát: legelőször lovasságával rohantatta meg az ellenséges utóvédet, majd mind a három fegyvernemből alakított elővéddel nyomon követtette az ellenséget, végül pedig összes csapataival megindult a menekülők után. A mocsárterület nagy akadályai körüli események igazolják a vezérek kiváló tetterejét s a csapatok törhetetlen kitartását; a tisztek s a legénység leküzdötte szellemi, testi és erkölcsi kimerültségét s bár nagy hiányt szenvedett mindenben, szíve helyén volt, mikor szembe került a menekülők utócsapataival.

Zechmeister és Frelich lovas dandárai augusztus 14-én Strygowónál utólérték és megtámadták Lambertnek 7—8000 emberre becsült utóvédét. A sorhadi lovasság által támogatott kozákezredek eleinte visszaszorították huszárjainkat, de a mikor Zechmeister nehéz lovassága is belevágott, az oroszok Kobrinig többé meg sem álltak. Különösen kitüntek a *Blankenstein huszárok.*[1] Frelich tábornok augusztus 15-én kelt jelentésében ezeket mondja a dandárába tartozó hussárezredekről: *Olyan csapat ez, melyet vitézi tettekben felülmulni nem lehet; kitűnik abban, hogy azonnal sorakozik és soha meg nem futamodik, ha egyes osztályai néha visszavettetnek.*[2] Ezüst vitézségi éremmel tüntették ki *Végh János* Blankenstein huszárezredbeli tizedest a kézitusában tanusított vitézségéért.[3] Balsors verte az oroszokat Kobrinnál is. Itt ugyanis Tschaplitz csapatai akarták minden áron megtartani a Muchawiecen átvezető hidat. Tüzérségünk beléjük lőtt s oly zavart támasztott soraikban, hogy fejevesztetten a folyó bal partjára menekültek. Az általuk fölgyujtott hidat az iziben előre vonult német gyalogság mentette meg a pusztulástól.

Augusztus 14-én az oroszok Diwinen át visszahuzódtak a Pripiatj menti mocsarakba.[4] A míg a szövetséges hadtestek

[1] *Feldmarschalleutnant Frimont:* Relation über die Verfolgung des Feindes etc. *F. A. 1812.* 8—132.

[2] *F. A. 1812.* 8-ad 129. a.

[3] Generalbefehl. *F. A. 1812.* 13—11.

[4] Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200.000 arányban készült térképeinek 42—52. Kobrin lapját.

zöme Kobrín körül összpontosult, hogy kissé kipihenje a szakadatlan menetek fáradalmait, addig Bianchit a *2., 32. és 34. magyar gyalogezredekkel,* valamint a Zechmeister vezette *Kienmayer-huszárokkal,* Hohenzollern vértesekkel és két hat fontos üteggel az oroszok üldözésére rendelték azzal, hogy határozott támadással vesse vissza az ellenséges utócsapatot s hogy Diwint az oroszok beérkezése előtt ejtse hatalmába. Az üldözésre szánt ezen erők jobb oldalának biztosítását Frelich lovasságára bizták. A *34. gyalogezredből* s a *Kienmayer-huszárokból* alakitott él Ploskajánál megverte a Tschaplitz csapataiból álló utóvédet, a mi után Slawki körül állította fel előörseit. A menet roppant fárasztó volt. Az előnyomulás töltésre épített úton ment végbe, melyet mocsarak és posványon álló erdők szegélyeztek. A gyalogság és lovasság nagyon lassan, a tüzérség s a vonat pedig csak emberfeletti erőlködéssel juthatott előre. Az eső által feláztatott süppedékes utat szalmával s a közelben álló faházak anyagával tették hasznavehetővé. A főcsapat csak hajnali 4 órakor érkezett be Ploskájába (Kobrintól 9 km). Másnap a lovasezredekből a *34. és 2. gyalogezredek* három zászlóaljából alakított elővéd hajnalhasadtával Nowosielki felé indult, a főcsapat pedig Chabowiczynek vette útját. Megismétlődtek az előző napi bajok. A katonák térdig sárban gázoltak. A Nowosielki körül keletkezett harczban a csatárok csipőig besüppedten tüzeltek s csak bukdácsolva juthattak előre. A makacsul védekező ellent a *34. gyalogezred* verte ki állásából úgy, hogy átgázolt a járhatatlannak hitt mocsarakon és oldalába került az oroszoknak. Az ellenség az általa fölgyujtott kocsijainak oltalma alatt vonult vissza, a mi közben fölgyujtotta az óri hidat a malommal együtt. A perzselő hőség miatt gyalogságunk csak későn este volt képes eloltani a tüzet, de azért megmentette a hidat a teljes pusztulástól.

Augusztus 16-án megint ütközetre került a sor, a mikor is ellenséges gyalogság és tüzérség vonult föl az erdő szélén védelemre igen alkalmas állásban. Bianchi a *2. és 4. gyalogezredet* rendelte támadásra. A terep minősége következtében a zászlóaljak csatárlánczba oszlottan, az emberek pedig megint hasig besüppedten támadtak. A harcz elkeseredett volt. A 2.

gyalogezred zászlóalját vezető *Hartopp gróf százados* alól három lovat lőttek ki. Csak későn este hátráltak meg az oroszok és pedig akkor, mikor a *2. gyalogezred* négy századával arczban, kettővel pedig oldalból háromszor egymásután szuronyokkal tört előre. A hátrálók veszni hagyták 700 halottjukat és sebesültjüket, valamint gyógyszerekkel, bőrnemüekkel, nemkülönben magántulajdont alkotó ezüst s aranynemüekkel és egyebekkel teli 200 szekerüket. Foglyul esett 500 orosz katona. Három nap alatt állítólag 1000 kocsit vesztettek az oroszok.[1]

Az ellenség sebesültjeinek egy része a mocsarakba veszett, a mintegy 200 főre rugó saját sebesültjeinknek visszaszállítására pedig kocsik hiányában a lovasság vezetéklovait használták fel, azután mivel ezek elégségesek nem voltak, lóról leszállították a lovasság egy részét.[2]

Augusztus 17-én Rianchi megszállotta Diwint, Zechmeister pedig Samary alá nyomult. Utóbbi azonban nem ejthette hatalmába a falut, mivel képtelenség volt megtámadni a nagyon is erős állásban levő oroszokat. Az üldöző oszlop tehát visszahúzódott s Nowosielkinél és Diwinnél foglalt állást, hogy bevárja a Mokrany felé előnyomulóknak az oroszok oldalába intézendő támadását.

Zechmeister tábornok Diwinből irott jelentésében a tisztek magatartására nézve ezeket mondja: *Különösen ki kell emelnem a Davidovich* (34.) és *Hiller* (2.) *gyalogezredek törzs- és főtisztjeinek dicséretes magatartását, kik a legnagyobb önmegtagadással tűrték e két nap viszontagságait s a kik jó példát mutattak legénységüknek; a tisztek csapataik élén elsőknek vetették be magukat a mocsarakba és derekasan s belátással cselekedtek a harcz alatt.*[3]

Az útak rosszasága miatt lehetetlen volt folytatni az oroszok üldözését Samary felé, vagyis a terep minősége a visszavonulók javára vált, miáltal már most sikerült az üldöző elő-

[1] Három nap harczaira nézve lásd *F. A.*: *1812.* 8—112., 113., 118., 119., 136., 160., 161., 9—57. és *J. F. Novák* i. m. 215. l.

[2] Bianchi jelentése VIII/16-ról. *F. A. 1812.* 8—136.

[3] *F. A. 1812.* 8—160.

nyének kizsákmányolását megakadályozni. A mocsarakat, posványokat és erdőket mély vizek borították, a hidakat az oroszok lerombolták. Mivel az élelmet szállító kocsik elakadtak, a vidék élelmiczikkeit pedig az oroszok megsemmisítették, a legénység ellátása is gondot okozott, amely amúgy is már csak a felét kapta rendes napi élelmének.[1] Az összeköttetések létesítése végett kiküldött lovas járőrök eredmény nélkül tértek vissza, mivel a lovak hasig elmerültek az utakon s a mocsarakban.[2] Ennek következtében Schwarzenberg az ellenség megfigyelésére Diwinnél visszahagyta Zechmeistert a *34. gyalogezreddel, a Kienmayer huszárok* három századával s egy fél lovagló üteggel, a többit pedig Rudán át Mokranyra rendelte, hogy csatlakozzék az itt előnyomuló főcsapathoz.[3] Bianchi augusztus 20-án indult el és Rudán át 22-én érkezett be Mokranyba.

Minthogy a szövetségesek azt hitték, hogy az oroszok a Pripiatj vonalának oltalma alatt Ratnó körül összevonják erőiket, Schwarzenberg most már az üldözés harmadik fokozatát alkalmazta, a mennyiben egész seregével megindult azon szándékkal, hogy nyugat felől megkerüli az oroszoknak arczban meg nem támadható állását. E végből a maga hadtestét Oziaty, Staroje-Sielo, Ruda és Mokranyon át, Reyniert ellenben előbb a bulkowó-brest-litowsk-mokranyi, később pedig a mokranyzamzany-oltuszk-szack-mielniki kerülő úton indította el.

Augusztus 19-én az oroszok föladták Samaryt és miután fölégették a hidakat, Ratnóra visszahúzódtak; Tschaplitz oszlopa Wyzwára, Lambert serege ellenben Turyjskra vonult, hogy szembeszálljon Reynier megkerülő mozdulatával; Melissino eleddig Pinsk alatt álló különítménye parancsot kapott, hogy Lubieszówon át csatlakozzék a főseregheż.

A mint az oroszok elhagyták Samaryt, Zechmeister utánuk

[1] *F. A. 1812.* 8-ad 149.

[2] *F. A. 1812.* 8—166.; *J. F. Novák* i. m. 217. l. ezeket olvassuk Schwarzenberg levelében: Nyakig sárba rekedtem, csak kevés helyen térhetünk le az útról a nélkül, hogy el ne merüljünk, rendkivül nehéz létrehozni az összeköttetéseket... naponként, sőt még óránként is százféle iszonyú akadálylyal kell megküzdenünk.

[3] *F. A. 1812.* 8—167., 180. és 183.

nyomult és a visszavonulók után tolta biztosító csapatait. Harmadnap, a mikor Frelich a Ga-Kniazánál (Mokrany és Ratno között) levő orosz utóvéd megerősített állásának szemrevételezése végett egy vadász századdal és egy huszár szakaszszal előre nyomult, nemcsak hogy tüzet kapott, hanem két ellenséges zászlóalj által arczban és bal oldalában megtámadtatott. Vadász századunk, kitéve az elfogatásnak, engedett a nagyobb erőnek és visszavonult. A harcz zajára a hátrább álló *Papp Győző százados* vadász századával segítségére jött a megtámadottaknak és a nélkül, hogy lövetett volna, pusztán a szuronyokkal oldalba kapta az oroszokat. A hátrálók is előre törtek és megverték az oroszokat úgy, hogy ezek veszni hagyták fatorlaszokkal megerősített állásukat, leégették a ga-kniazai hidat és Ratnó felé menekültek. Frelich, kit az oroszok soha sem rázhattak le nyakukról, nyomon követte a futókat és legott annyira helyreállíttatta a ga-kniazai és a zyryczyi hidat (Ga-Kniaza és Ratno között), hogy három huszár szakasza a szálfákon egyenként átlovagolhatott és másnap d. e. már Ratnóval szemben állíthatta fel figyelő örseit.[1] A csetepatéban Frelich veszedelemben forgott életét *Szabó János közhuszár* mentette meg, kit később az ezüst vitézségi éremmel tüntettek ki.[2]

A míg 21-én a szövetségesek seregtestei Samary, Ratno Szack vonalában állottak (Frelich *Ratnóval* szemben, Siegenthal *Ga-Kniazánál,* Zechmeister *Samarynál,* a főhadiszállás Bianchival együtt *Mokranynál,* Reynier *Szacknál,* Frimont és Trautenberg Reynier támogatására előnyomulóban Szack felé), addig Tormasóf seregtestei a következő helyeket tartották: Melissino Lubieszówot, Chowanskij Ratnót, Tschaplitz Wyzwát, Lambert Turyjskot.

Érdekes följegyzéseket tartalmaznak azok az okmányok, melyek Frimont és Trautenberg hadosztályainak Szackra való előnyomulására vonatkoznak. E két hadosztályt azért rendelték Reynier támogatására, mivel ez gyengének érezte magát a vele

[1] *Frelich jelentése* Ga-Kniazáról. 1812. VIII/21. *F. A. 1812.* 8—193., ad 206. és 234.

[2] *H. K. F. A. 1812.* 9—2.

szemben mutatkozó nagyobb orosz erőkkel. Schwarzenberg parancsa szerint, a két hadosztálynak addig kellett mennie, míg beesteledik; másnap ugyanígy folytatni kellett az utat. Csakis a föltétlenül szükséges kocsikat vihették magukkal. Mivel nem küldhettek utánuk élelmet, harácsolás útján maguk a csapatok gondoskodtak a szükséges élelmiczikkekről.[1] Az utak és a hidak rosszasága miatt a csapatok nagyon lassan és fáradságosan jutottak előre. Zamszanynál három hidat (az egyik 150 lépés hosszú volt) kellett helyreállítani, a minek következtében a gyalogság csak éjjeli két órakor ért Maloryta (Zamszany és Oltusz között) alá. 22-én a gyalogság hajnali öt órakor indult és Oriechowig jutott, a lovasság ellenben visszamaradt, ebédet főzött s csak esti félhét órakor érte el a gyalogságot. Oltusz és Oriechowó között az út mocsáron át vezetett, a melyben a kocsik minduntalan megfeneklettek. Oriechowó közelében egy helyen oly mély volt a víz, hogy a lovak hasig elmerültek. Mielnikire való menet napján a gyalogság már reggel 5 órakor indult el, de még d. u. 4 órakor sem érkezett be (10·5 km). Mielnikinél a tavak és a mocsarak közé szorított térségeken a csapatok a lehető legszükebben táboroztak.[2]

Alig hogy az oroszok a Pripiatj mögé vonultak, máris előre törtek Zechmeister *huszárjai*, megszállották Komarówát, *Zlinszky őrnagy* pedig Ratno alatt portyázott.[3] Az oroszok ratnói állását sem lehetett arczban megtámadni, a miért Schwarzenberg augusztus 22-én Siegenthalt Zalisyra (Turtól délre) rendelte, hogy tüntessen az oroszok oldalában[4], a ratnói állás fölötti parancsnokságot pedig Zechmeisterre bizta azzal, hogy ezt szivósan védelmezze, azután éberen őrködjön, nehogy Samary felől bal oldalában megtámadtassék, s ha az ellenség elhagyja a Pripiatj vonalát, akkor állíttassa helyre a hidakat és kövesse a visszavonulókat. A röviden és határozottan papirra vetett parancs intézkedett még arra nézve is, hogy mikép visel-

[1] *F. A. 1812.* 8—201.
[2] *Frimont jelentései* Oltuszról és Mielnikiről. *F. A. 1812.* 8—205. és 226.
[3] *F. A. 1812.* 8—204.
[4] *F. A. 1812.* 8—212.

kedjék Zechmeister az oroszok nagy erővel intézett támadása esetén: ha nagyobb erő által megtámadtatnék, akkor, miután minden lépésen a legvégsőig küzdött, Mokrany felé vonuljon vissza, de úgy, hogy oldalait szakadatlanul lovas járőrökkel biztosítsa, a hidakat pedig rontassa le maga mögött![1]

Zechmeister augusztus 23-án d. u. ½ 2 órakor ért Ratnóba,[2] fölváltotta Siegenthal hadosztályát, a minek következtében e napon a seregtestek csoportosítása a következő volt: Frelich *Lutkánál* és *Dubiecznónál*, miután kardcsapás nélkül elfoglalta a kraskai hidat s a mocsarakon átvezető 800 lépés hosszú töltésutat, Siegenthal *Zalisynél*, Bianchi és a főhadiszállás *Túrnál*, Reynier, Frimont és Trautenberg *Szacknál*. A tüzérséget Brest-Litowskon át Wlodawára, a hadihidakat pedig egyenest Wlodawára küldötték, mivel ezek a járhatatlan utakon nem juthattak előre.[3]

Augusztus 24-én az *1. huszárezred hirszerző különitményei* elvertek Czewel (Ratnó és Wyzwa között) alól 50 kozákot, de a mikor ezeket üldözőbe véve Wyzwa felé lovagoltak, 300 kozák kelepczéjébe jutottak. Szerencsére a közelben járt a *Blankenstein huszárok* egy százada, a mely segitségül jövén, kemény tusa után megszalasztotta az ellenséget.[4]

Ugyane napon Reynier elővéde Kusniszczy alatt megverte és Lubomlig űzte Lambert lovasságát, Frimont pedig Kusniszczy alá szállt, hogy kéznél legyen az esetre, ha a nagy erőben mutatkozó ellenséges lovasság megtámadná a szászokat.

A wyzwai ütközet.[5] Augusztus 25-én a Frelich elővédét alkotó két század *Blankenstein* és egy század *császár huszár* Czewelnél szétszórta Tschaplitznak mintegy négy osztályból álló lovasságát. Alig hogy üldözőbe vették a menekülőket, a rónán Str. Wyzwa alatt megpillantották a mintegy 6000 emberből és 10 ágyúból álló orosz utóvédet, a melynek Tormasóf főcsapatának

[1] *F. A. 1812.* 8—213.
[2] *F. A. 1812.* 8—225.
[3] *F. A. 1812.* 8—214. és 217.
[4] *F. A. 1812.* 8—236.
[5] Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200.000 arányban készült 42—51 Kowel térképét.

zavartalan visszavonulását kellett biztosítania. Harczhoz fejlődtek: a határőrök s a Papp százados vezette vadászok. Ezeket azonban az ellenség hamarosan visszaszorította, a mire közbelépett a Czatoriszky ezred két zászlóalja és megszólaltak mind a két részen az ágyúk is. Elkeseredett harcz keletkezett az üldözők és üldözöttek között. Az oroszok erősebbek lévén, rohamra indultak és szétverték volna a miéinket, ha segítségül nem jönnek a Kottulinszky ezred zászlóaljai és a *császár huszárok* egy lovagló üteggel. Beesteledett, de egyik fél sem engedett. A harcz zaja Bianchi táborába is eljutott, a ki a *19. gyalogezreddel, a 48. gyalogezred egy zászlóaljával* s a két gránátos zászlóaljjal azonnal megindult az ágyúszó irányába. A 19. és 48. gyalogezred este félhét órakor nekivágott az oroszok bal szárnya mentén elterülő sűrű és mocsaras erdőnek és ezen keresztül küzdve magát, éjjeli féltiz órakor Str. Wyzwa és Wyzwa között hátába tört az oroszoknak. Bár az orosz lovasság nagy lármával rávetette magát zászlóaljainkra, ezek nem vesztették el hidegvérüket, hanem nagy veszteséggel visszaverték azt. Csakis erre bomlottak meg az oroszok sorai, a melyek hanyatt-homlok elmenekültek a Wyzewka hídjain át. Az ütközetben 500 orosz esett el. A miéink vesztesége 173 ember volt. Elesett *nemes Papp Győző vadász százados* is, kit a ga-kniazai harczban tanusított vitéz magatartásáért Schwarzenberg már a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába akart iktattatni.[1]

A wyzwai vesztett ütközet után az oroszok visszahúzódtak és pedig főerejükkel a Turyán át Kowelre, Zechmeisterrel szem-

[1] Generalsbefehl. *F. A. 1812.* 13—13.

Papp Győző Magyarországon, Szt. Péteren született 1796. Katonai szolgálatát mint önkéntes kezdette meg 1787-ben. Részt vett az 1789-iki török és a franczia forradalmi háborúkban, 1796-ban őrmester, 1797 jan. 15-én Rivolinál a francziák fogságába került, de megszökött, 1797 jun. 1. a bánáti határőrezredben zászlós, 1798-ban alhadnagy, 1800-ban főhadnagy. Végig harczolta az 1799., 1800. és 1805. hadjáratokat. 1809-ben a 7. vadász-zászlóaljához került, a melynél századossá lépett elő, 1809 április 23-án Regenstaufnál elfogatott, de már október 16-án kiszabadult. Geschichte des k. u. k. Feldjäger Bataillons No 7. Bruck a. d. Mur. 1896.

Az ütközetre vonatkozóan lásd: Bianchi, Lichtenstein és Frelich relatióit. *F. A. 1812.* 8—260., 270., 284., 285. és 9—66.

ben (Zabrodie, Luczycy és Wydranicza) pedig Datynig. Ennek következtében augusztus 26-án a szövetségesek biztosító csapatai előre nyomultak: Kamien-Kaszyrskij és Datyn (Zechmeister), Moszczona (Frelich), a Leszniaki és Szajnó közötti erdő déli szegélye (Bianchi), Podgorodno és Skiby (Frimont), valamint Macijow (Reynier) vonalába.

Augusztus 27-én Zechmeister egyik *huszár százada* megszállotta Niesuchoizét, *Hommer Blankenstein huszárezredbeli kapitány* pedig 28-án Kowel előtt elcsipett 10 élelemmel megrakott kocsit. 29-én a szövetségesek a következőképen állottak: Frelich *Kolodieznónál*, Zechmeister főcsapatával *Niesuchoizenél*, előcsapataival *Stobychwánál* és *Mielnicánál*, Siegenthal *Kowel* előtt, Bianchi *Moszczona* és *Kowel* között, Trautenberg *Kalinówkánál*, Frimont *Koszarynál*, Reynier *Turysk* alatt, a könnyü ütegek *Macijównál*, a nehéz tüzérség *Lubomlnál*, a főhadiszállás pedig *Koszarynál*. E nap hajnalán *Pauliny 1. huszárezredbeli kapitány* három huszárszakaszszal átusztatott a Turyán, megverte a Kolodieznó körül mutatkozó baskir és tatár csapatot,[1] majd rajtahajtott Lubitównál a nagyobb erejü ellenséges lovasságon s a mikor ez előle visszavonult, 800 lépés távolságban követte egészen Wulkáig.[2]

A kifáradt gyalogság pár napi pihenőt kapott, huszárjaink azonban nem nyugodtak, hanem Golobynál visszaszorították a jobbára baskirokból és kalmukokból alakított orosz utóvédet, augusztus 31-én pedig több járőr átusztatott a Stochodon és fölkereste az ellenséget.

Szeptember 3-ra a Ljubieszóvon át visszavonult Melissinó is átkelt a Styren, a mi után az egész ellenséges sereg a Styr

[1] *J. F. Novák 1. m. 222. l.* ezeket mondja Schwarzenberg a kozák, baskir és kalmuk lovasságról: . . . utóbbi kettő utálatos nép, rossz lovas, hiányos fegyverzetü, némelyikének csak nyila van, förtelmes ficzkók, szivesen megeszik még az elhullott állatok nyers husát is, hinni kezdem azt, a mit mondanak, hogy még kicsiny gyermekeket is meggyilkolnak, csakhogy kedves falatot készíthessenek maguk számára. Mi sem természetesebb, hogy a kard forgatásában járatos huszárjaink ugyancsak iszonyuan ellátják ezeket az ördögöket.

[2] *Frelich jelentése* Schwarzenberghez. *F. A. 1812.* 8—324.

möge húzódott, fölégette és lerombolta az összes hidakat, azután pedig a következőképen helyezkedett el: Kolky és Luck között Melissino és Tschaplitz csapatai, Tormasof a főerővel Lucknál, Lambert pedig Lucktól az orosz-osztrák határig; a biztosító csapatok Rozyszczenél és Trostiankánál maradtak, a kozák, baskir és kalmuk lovasság pedig a Stochod és Styr között portyázott.

Farkas Blankenstein huszárezredbeli kapitány hirszerző különítményével eljutott ugyan Luck alá, de hamarosan visszaveretett.

Szeptember 4-én Reynier hadteste 5000 lengyel fölkelő lovassal erősödött meg, kik Koczinszky vezetése alatt jöttek át a warsói nagyherczegség területéről.

Csapataink pihenése alatt Schwarzenberg elhatározta, hogy Reyniert Kisielinnél hagyja, ő pedig hadtestével Sokulnál és Kolkynál átkel a Styr vizén az esetben, ha az oroszok megerősített állásukban védekezni akarnának. Ennek megfelelőleg szeptember 4-én Frelich elővédét a Styrig tolta, hadosztályaink pedig átkeltek a Turyán és estére Golobynál a főhadiszállás körül összpontosultak. Másnap, mikor kémeink hírül hozták, hogy az ellenség Rozyszczenél és Borowiczynél (Kolky és Sokul között) helyreállította a hidakat s ezeken gyalogságot küldött át, Schwarzenberg a maga seregtesteit kissé balra tolta, a mi után a szövetségesek a 3. sz. vázlatban feltüntetett módon csoportosultak.

Az üldözés végrehajtását tekintve látjuk, hogy Schwarzenberg megtette mindazt, mit megtehetett az adott viszonyok között a végből, hogy ellensége teljes feloszlását előidézze. Hogy ez azonban nem történt meg, részint a terep akadályainak tudható be, részint az oroszok önfeláldozó utócsapatainak köszönhető, a miknek oltalma alatt az osztályok rendbe jöhettek, gyülekezhettek és helyreállíthatták legénységük erkölcsi erejét. Tormasóf serege elérte azt a fontos pontot, a honnan további hátravonulása veszélyeztethető nem volt, a hol új erőkhöz juthatott és a hol más seregtestekkel egyesülhetett.

*

Közleményem *Hadműveletek* című fejezetének legelején (lásd az 1. sz. vázlatot) ott hagyom el a Napoleon vezette grande arméet, a mikor ez július végén Polock, Witebszk és Orsza vonalában állott, az oroszok I. és II. nyugoti hadserege pedig augusztus 3-án Smolenskben egyesült. Augusztus 7-én Barclay Witebszk felé támadást kezdett, a mit azonban két nap mulva abbahagyott és Inkowónál megállott. Ez alatt Napoleon — I. hadtestének kivételével, melyet Barclayval szemben Rudnjánál hagyott — seregét Rosasnánál átvezette a Dnjeper bal partjára és augusztus 17-én Smolensk alatt termett. Barclay erre sietve a város alá vonult, de mivel ezt tartani képtelen volt, követve Napoleon által augusztus 19-én Moszkva felé visszavonult. A míg tehát Schwarzenberg Poddubnienél megverte és Luckra visszaszorította Tormasófot, addig Napoleon Moszkva felé tört s a mikor Schwarzenberg szeptember 4-én Goloby, Kiszielin, Swiniuchy vonalában tömörítette erőit, Napoleon a borodinói csatához készült, melyet szeptember 7-én meg is vívott. Vagyis a míg Schwarzenberg a Styr vonalán Tormasófot lekötötte, az alatt Napoleon szeptember 15-én bevonult Moszkvába.

*

A szövetséges hadtestek további támadó előnyomulása azonban elmaradt, a mi miatt szeptember 23-ig szünet állott be a hadműveletekben, vagyis Schwarzenberg nem teljesítette Napoleon azon óhaját, hogy Volyniába törjön be s itt úgy kösse le a déloroszországi erőket, hogy belőlük semmi se vonulhasson északnak. Oka volt ennek az, hogy az oroszok Zitomirból és Kiewből erősbítéseket kaptak, a szövetségesek ereje pedig megcsappant[1] a hadi fáradalmak következtében úgy, hogy megszünt az a túlsúlyuk, a mellyel a poddubniei csatában birtak ellenfelükkel szemben. Továbbá, jóllehet a küzdő felek ereje egyenlő volt, de az oroszok arczvonala előtt terült el a Styr átgázolhatatlan és széles vize, melynek mocsaras és sok helyen mesterségesen

[1] 1812 szeptember 17-én hadtestünk ütközet létszáma 19,788 gyalogos és 5290 lovas volt (a Reynier vezette szászok állománya összesen csak 9000 emberre rúgott). *Schwarzenberg jelentése* a császárhoz.

elárasztott völgyén csak nagy áldozatok árán juthatott volna át a támadó, minthogy az összes hidakat lerombolták és akadályokkal, sánczokkal zárták el a mocsarakon átvezető töltésutakat. Kevés sikerrel kecsegtetett az előnyomulás még győzelem esetén is, mivel Schwarzenberg tudta, hogy a Törökországgal kötött béke által fölszabadult dunamenti sereg északnak tart s így oly erővel kerülhetett szembe, mely teljes romlásba dönti hadtesteit annál is inkább, mivel sehonnan sem számíthatott támogatásra és erősbítésekre. Sőt ha győzelemről győzelemre vezeti seregét Volynia belsejében, megeshetett volna, hogy az orosz dunamenti sereg elvonul mögötte és hátába tör a grande arméenak. Schwarzenberg tehát, egyetértve Reynierrel, csupán ellensége megfigyelésére szorítkozott s portyázásokkal, szemrevételezésekkel és kémszemlékkel annyira lekötötte azt, hogy ez állandóan harczra készen, nem küldhetett csapatokat északnak legalább addig, míg Napoleon Moszkvát el nem érte.[1]

Schwarzenbergnek ezen megfelelő helyes okokra alapított tétlensége idézte elő azt, hogy Napoleon elégedetlen volt vele s hogy az utókor, — mely nem vette számításba a megváltozott körülményeket, sőt elfogadta a franczia császár főhadiszállásán uralkodott téves nézeteket és hiányos értesüléseket, — határozatlansággal vádolta és szemrehányásokkal illette.

Csatározások.

Az előörsökre rendelt csapatok jelentései szerint naponként és mindenütt összetűztek őrségeink a Styr vizén átusztató kozákokkal s egyéb ellenséges lovas csapatokkal. Szeptember 9-én éjjel 300 kozák és orosz huszár Gnidawánál (Luckkal szemben) átúsztatott a Styren s megtámadta *Kis Blankenstein-huszárezredbeli főhadnagy* 20 lovasából alakított őrségét. A kis csapat Zaboról alá százada felé meghátrált. A századot vezető *Hommer kapitány* szembeszállt ugyan a támadókkal, de nem birván a nagyobb erővel, szintén meghátrált. E közben Kiss eltévedt az

[1] Schwarzenbergnek 1812 szeptember 13-án feleségéhez intézett levele. *J. F. Novák* i. m. 231. l.

erdőkkel borított vidéken, elszakadt századától s az oroszok fogságába esett embereivel együtt. *Gabány 1. huszárezredbeli őrmester* 12 lovassal parancs ellenére nagyon messzire ellovagolt, sőt meg is támadta a hirtelenében feltünő 50 kozákot. A tusakodásban több ellenséges lovas század bukkant elő, a melyek Gabányt járóőreivel együtt bekerítették és elfogták tizedese és három huszárja kivételével.[1]

A gnidawai kémszemle.[2]

Hogy egyrészt határt szabjanak a Gnidawa (a Styr bal partján Lucktól délnyugatra) és Zaboról körül mind gyakrabban megismétlődő támadásoknak és rajtaütéseknek, másrészt, hogy maga Schwarzenberg is lássa a Gnidawa körüli állapotokat s hogy kifürkéssze a Lucknál álló ellenség erejét, szeptember 19-re kémszemlét rendelt el. Fölvonult ehhez: Reynier egész és Frimont nehéz lovasságának egy része, Siegenthal egy gyalog zászlóalja, Frelich pedig az *1. és 6. huszárezred 1—1 osztályával.* Reynier lovassága a Gnidawától délre eső magaslatokon tüntetett, a miéink ellenben Gnidawán át a Styr völgyébe indultak.

A harczot *a Pauliny vezette elővéd* kezdette meg kissé elhamarkodottan. Ez ugyanis rajtahajtott a gnidawai sűrűségből előbukkanó kozákokon, a kik azonban visszahúzódva, tőrbe csalták a merészen támadókat. A *Blankenstein huszárokkal* segítségül sietö Frelich is veszedelembe jutott a mindenünnen előtóduló ellenséges lovasok tömegében. Általánossá vált a harcz, mikor nemcsak Frimont, hanem Reynier lovassága is belevágott. Ezekkel együtt Schwarzenberg annyira visszaszorította az ellenséget, hogy betekinthetett a Styr völgyébe és megláthatta az oroszok Luck körüli kiterjedt táborát. Ekkorra azonban fölriadt az egész tábor, lóra kapott több rendes orosz lovasezred és átjött a tatárok, baskirok, kalmukok és kozákok oly tömege, hogy

[1] *F. A. 1812.* 9—11.

[2] Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 43—51. Luck térképét.

a miéink a gnidawai magaslatok felé visszahúzódtak. Bár az O'Reilly chevaulegersek két százada egy pillanatra megállította a támadó tömeget, ez félhold alakban annyira körülrajzotta két századunkat, hogy ez az elfogatásnak nézett elébe. A veszedelmet *Pauliny* hárította el, ki maga köré gyűjtvén hét huszár szakaszt, oldalába tört az ázsiai hadnak. Ez a váratlan támadásra meghökkenve megállott, a mi elégséges volt ahhoz, hogy Reynier tüzérsége beleszóljon a küzdelembe, a mely már a kilenczedik lövéssel megszalasztotta az ágyúszóhoz nem igen szokott vad csapatot.

Meg kell még említenem azt a páros viaskodást, melyet Schwarzenberg említ meg szeptember 18-án feleségéhez irott levelében: A mult éjjel egy huszár párbajt vívott egy kozákkal. A holdvilágos éjjelen ugyanis öt ember közeledett lovasunk felé. A mikor azok ennek rákiáltására elszaladtak, emberünk utánuk iramodott s a mikor elérte a legutolsót, látta, hogy ez kozák. Noha a kozák hosszú dárdáját a huszárnak szegezte, ez letiporta azt, a mi közben azonban emberünk lova fölbukott. Bár a kozák karján meg is sebesítette villámgyorsan talpra ugró huszárunkat, ez baljával megragadta a lándzsát, jobbjával pedig összekaszabolta ellenét.[1]

IV.

A szövetséges hadtestek visszavonulása.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)

A) A főcsapat visszavonulása a Bug mögé.

Orosz- és Törökország között létrejött bukaresti béke (1812 május 28.) folytán a Tschitschagof tengernagy vezette dunamenti orosz sereg (Langeron, Essen, Woinof, Bulatof és Sabanejef hadtestek, összesen: 50 gyalog zászlóalj, 56 lov. század, 10 kozákezred és 204 ágyu) a czár parancsára elhagyta a Duna mellékét és Tormasóf seregéhez csatlakozott. Szeptember 21-én tehát a Styr mentén álló orosz erők létszáma megütötte a 60,000

[1] *J. F. Novák* i. m. 234. l.

embert. Ezekből Tormasóf csapatai Luck mentén összpontosultak, Tschitschagoféi ellenben az osztrák határ közelében állottak.[1]

Szeptember 23-án mind a két orosz sereg átkelt a Styren s a míg Tormasóf Schwarzenberget lekötötte, addig Tschitschagof előbb a szövetségesek jobb szárnyát, azután pedig az egész sereget a Pripiatj mocsaraiba akarta szorítani. Ámde egyrészt kémek bemondásai, másrészt a lengyel lovassággal a Styr felső folyása mentén szemrevételező Zechmeister tábornok jelentései alapján Schwarzenberg idejekorán észrevette az ellene készülő támadást és kitért előle azzal a tervvel, hogy nem fogadja el a serege számára biztos vereséget és fölbomlást okozó döntő csatát, hanem tőle telhetőleg lehető sokáig leköti ellenfele egész erejét s így késlelteti ennek előnyomulását a grande armée hátába. Nowosielkiből feleségéhez intézett levelében azt mondja, hogy bekövetkezett az, mit előre megjósolt; bár nehezére esik, nem cselekedhet másként: vissza kell vonulnia; kétszer annyi az ellenséges lovasság, mint az övé; az oroszok mindenütt megerősbödtek, hozzá pedig még a hiányokat pótoló legénység sem érkezett be. Hogy mikor nyílik alkalma újból támadni, nem tudja, ép úgy azt sem, hogy támogatni fogják-e? Minden esetben ő lesz a bűnbak, noha tiszta a lelkiismerete. Kedvezőtlen körülmények között esztelenség lenne csatát vívnia.[2] Ennek megfelelőleg Reyniert Turyskon át Oleskre rendelte, hogy föltartóztassa a Wladimir-Wolynskij felől előretörő ellenséges lovasságot, ő maga pedig Kowelen át visszavonult úgy, hogy hadtestének zöme szeptember 27-én Milanowiczy körül, Siegenthal hadosztálya Kowelnél, Hessen-Homburg dandára pedig Turisknál állott.[3]

Szeptember 23-án Orurk gróf orosz elővéde Lokatschinál visszaszorította Reynier elővédét, Bulatof hadteste pedig a Koczinszky vezette lengyel fölkelő lovasságot elvágta Reyniertől, a mire az Zamosczra, a warsói nagyherczegség területére vonult.[4]

[1] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 411—415. l.
[2] *J. F. Novák* i. m. 238—239. l.
[3] *Schwarzenberg jelentése* a császárhoz. *F. A. 1812.* 10—330.
[4] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 416. l.

A turyjski ütközet.

Szeptember 27-én ütközetre került a dolog. A Turyjsknál álló Hessen-Homburg dandárát *(2. és 33. gyalogezred)* az oroszok megtámadták, hogy hatalmukba keritsék a Turyja átjáróit. A harczot a *2. gyalogezred* vívta meg, mely a következőképen szállotta meg a Turyja vonalát: a kastélynál a Hartopp gróf százados vezette 1—3. század, — a Turyja hídjánál a 4. és 5. század, — a közép mögött mint tartalék a 6.; a Zsitvay őrnagy vezette 2. zászlóalj a sieleci malmot tartotta. A támadó Lambert hadtestét nagy tömegekbe alakította és győzelembiztosan indult rohamra. A miéink azonban keményen tartották magukat és visszaverték az oroszok rohamait úgy, hogy ezek tisztes távolságból csupán a turyjski kastélyt lövették ágyúikkal. Dandárunk esti 10 óráig teljes feláldozással fedezte főcsapata hátramenetét s csak akkor hagyta el állását, mikor erre parancsot kapott, s harczra készen csak lassan vonult vissza Torgoviszczéra, a hová hajnali félhárom órakor érkezett be.[1]

Ide tartozik *Farkas Blankenstein-huszárezredbeli kapitány* vállalata, ki ugyane nap éjjelén rajtaütött ama kozák csapaton, mely Turiczanynál kelt át a Turyján zsákmányra éhesen.

A beköszöntött hüvösebb és rossz időjárást a legénység már megérezte, mivel a szabadban való folytonos táborozások a köpönyegeket nagyon megviselték. Sanyarú helyzetben voltak a tisztek is, kiknek ruházata szintén kevés oltalmat nyujtott az időjárás viszontagságai ellen. A lovak mód felett lesoványodtak egyrészt a hiányos élelmezés miatt, másrészt, mivel a földerítést, hírszerzést és előörsi szolgálatot teljesítő osztályoknak és járőröknek éjjel-nappal szakadatlanul harczra készen lovon kellett lenniök a mindenünnen és minduntalan előre törő nagy erejű kozákok miatt.[2]

Szeptember 28-án a főhadiszállás Kusniszczybe, a csapatok pedig Luboml alá vonultak.

[1] *F. A. 1812.* 9—301. Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 41—51 Kowel térkép lapját.

[2] *Schwarzenberg jelentése* a császárhoz. *F. A. 1812.* 10—330.

A lubomli ütközet.[1]

Szeptember 29-én Schwarzenberg megállott, hogy fejlődésre birván az ellenséget, meggyőződjön, vajjon az egész orosz haderő van-e a nyomában? Seregtestei Kocziury, Luboml és Gorodno vonalában állottak és pedig: a *jobb szárnyon* Reynier, a *középen* Pflacher, a *bal szárnyon* Bianchi, a *közép mögött* Frimont, *előörsökön* Radziehównál Frelich. Az állás előtt 14 láb széles, igen mély és iszapos árok húzódott, a mely előtt messze kilátást engedő s erdőkkel csak itt-ott, de mocsarakkal annál sűrűbben borított vidék terült el. Az oldalak szabadok voltak.

A támadás Frelich huszárjait érte legelőbb. Ezek csak akkor vonultak vissza, miután többször visszautasították Orurk tábornoknak rájuk támadó öt lovasezredét. A főállás elleni támadás a középen indult meg, hol az orosz tüzérség lődözni kezdette a jubomli töltésút bejáratát védelmező osztrák tüzérséget. Nemsokára rohamra indult a 8. vadászezred, a melyet azonban visszavertek. Erre Tschitschagof a szövetségesek mindkét szárnyának átkarolásához csoportosította hadtesteit és pedig úgy, hogy Essen Terebejki felől Reynierre veti magát, Woinof, Bulatof és Sabanejef a közép ellen nyomulnak, Tormasóf seregtestei pedig Schwarzenberg balszárnyát karolják át.[2]

Az ellenséges gyalogság órákon át ide-oda menetelt, míg helyére jutott. Ez alatt Pflacher (a középen) és Reynier visszaverték azokat az orosz csapatokat, melyek a támadást bevezették. Hevesebb küzdelem kerekedett balszárnyunkon, a hol Lambert hadteste (4 gyalog-, 3 lovas-, 3 irreguláris lovasezred és 17 ágyú) a *32. magyar gyalogezreddel* tűzött össze Gorodnó birtokáért.

A *Papp alezredes* vezette 1. zászlóalj a falut szállotta meg, a 2-ik ellenben a falu mögött tartalékban állott. Az oroszok legelőször a Gorodnotól délre elterülő erdőbe hatoltak be, a honnan azonban kiverte őket a *32. gyalogezred 7-ik és a 2.*

[1] Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térkép 42—51 Kowel lapját.

[2] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 416—418. l.

gyalogezred több százada. *A* 32. ezred 7-ik százada üldözőbe is vette az ellenséget, sőt az erdő szélén reá támadó ellenséges lovasságot is visszaverte és az erdőt az ütközet végéig megtartotta. A Peltzer főhadnagy vezette szakasz szintén az erdő szélén harczolt a nálánál többszörte erősebb ellenséggel; a mikor azután az oroszok Skiby felé visszahúzódtak, követte ezeket, de csakhamar megtámadtatott és visszaveretett Gorodno déli széléig. Itt azonban Papp alezredes egy fél század gyalogsággal és és az *1. huszárezred* egy szakaszával megállította a támadókat. Ezzel egyidőben több ezer ellenséges lovas vágtatott Gorodno keleti szegélye felé. Az itt álló századok oly heves tüzeléssel fogadták a rohanókat, hogy ezek nagy veszteséggel elmenekültek Podgorodno felé. Ugyanekkor indult támadásra hat orosz zászlóalj Gorodno déli bejáratai felé. Még e nagy erőt is kétszer verték vissza a 32-esek és pedig oly határozottan, hogy az ellenség nem merészelt többé támadni. A bal szárnyon is a miéink maradtak a győztesek. Bár eleinte vissza is verték a falu szélén álló félszázadunkat, a falu belsejében védelemre fölkészülten álló két század oly mesterileg tartotta magát, hogy az oroszok még esti 9 órakor is hiába ostromolták őket. A harcz esti 10 órakor szakadt félbe, a mikor a két zászlóalj Kusniszczyre húzódott, az ellenség irgalmára bizván 3 halottját és 115 sebesültjét.[1]

Még az ütközet folyamán kiadott intézkedések alapján a szövetségesek 29-én este példás rendben Golownón, Zgoranyon és Polozewón át Opalin és Szak felé elvonultak és lerombolták maguk mögött a Pripiatj hídjait.[2]

Másnap Reynier Opalinra, Schwarzenberg Szackra ért, október 1-én pedig mind a két hadtest Wlodowánál és Koszarinál átkelt a Bug balpartjára a már eleve elkészített hadihidakon.[3] Ezzel Schwarzenberg szerencsésen megoldotta egyik legnehezebb feladatát, bár visszavonulása alatt mindkét hadtestének vesztesége halottakban, sebesültekben és elfogottakban 18 tiszt és 3000

[1] A 32. gyalogezred relatiója az ütközetről. *F. A. 1812.* 10—41.

[2] Különösen lelkére kötötte a parancsnokoknak Schwarzenberg a *menetfegyelem legszigorúbb betartását! F. A. 1812.* 9—323.

[3] *F. A. 1812.* 10—10.

emberre rúgott a nélkül, hogy döntőleg összemérte volna fegyvereit az oroszokkal.

Október 2-án az oroszok elfogták Mohr tábornoknak Schwarzenberghez küldött futártisztjét, kinek irataiból megtudták, hogy a Sapolszkij orosz tábornok által Pinszkből kiszorított Mohr Ratnónál egyesülni óhajt a még Kowelnél a szövetségesek baloldalának biztosítására kiküldött s Ratnón és Bulkowón át Brestre irányított Siegenthallal. Erre valóságos hajszát indítottak meg Siegenthal és Mohr különítménye ellen: Woinof hadtestét Orurk gróf tábornok csapatainak egy részével (összesen 11 gyalog zászlóalj, 1 huszár-, 3 dragonyos- és 4 kozákezred) erőltetett menetekben Ratnóra irányították s a míg Tormasóf serege Szack alá szállt, addig ennek Lambert által vezetett elővéde (4 gyalogezred, 3 sorhadi és 3 irreguláris lovasezred) Dubokára küldetett, — a Tschitschagof seregének elővédét alkotó Lanskoj tábornok pedig a Bug mentén sietett Brest felé. Október 2-án Lanskoj Dubokában egyesült Lamberttel, 3-án éjjel pedig, mikor Lambert elfogott magyar huszároktól[1] megtudta, hogy Siegenthal Mokranynál táborozott, éjfélkor Pozezinre indult, a hová 4-én ért be. Siegenthal azonban mindenütt megelőzte ellenfeleit s 4-én Bulkowónál átkelt a Muchawiecen és egyesült a Brestnél álló főserеggel. Woinof, ki 4-én Diwin alatt állott, sem volt szerencsés, mivel nemcsak hogy Siegenthalt el nem érte, hanem Mohr is kisiklott kezéből, a ki október 4-én már Kobrinban laktáborozott.[2]

Schwarzenberg serege Wlodawától zaklatás nélkül, szárazabb talajon és jó utakon Slawatyczén át két nap alatt 65 km utat tett meg és október 3-án Pflacher már sortűzzel fogadta Brest-Litowsk déli szegélye mentén azt az orosz lovas csapatot, mely a miéink beérkezése előtt akarta hatalmába ejteni a várost. 4-én, mialatt Schwarzenberg hadosztályai Wyczulki (Bresttől keletre) felé vonultak, Reynier megszállotta és meg is erősítette

[1] A cs. és k. hadilevéltár adatai szerint Radwaniczénél (Bulkowótól délre) a Kienmayer huszárok Miklóssy kapitány által vezetett két szakaszát az oroszok bekerítették és szétugrasztották. *F. A. 1812.* 9—333., 10—34. és —330.

[2] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 419—421.

Brestnek a Muchawiec mentén elterülő részét és Siegenthallal együtt visszautasította, illetőleg feltartóztatta az oroszok támadásait.

Mivel az oroszok Schwarzenberg Muchawiec menti állását[1] arczban eredményesen meg nem támadhatták, jobbra kitértek és balszárnyunk átkarolása végett Bulkowónál átkeltek a Muchawiec északi partjára. Erre Schwarzenberg október 7-re visszavonta, hogy úgy mondjam, levegőben lógó balszárnyát, s a következőképen állította fel seregét:

Reynier védelmezte Brestnek a Muchawiec mentén elterülő déli szélét, Siegenthal gyalogsága Guzni, Zadworcy és Czerni vonalában előörsökre jutott, Frelich lovassága a Ploskaja körüli magaslatokra vonult, Trautenberg *(nála a 39. gyalogezred)* Spanowiczynél a kobrini út mindkét oldalán arczczal keletnek állott fel; Bianchi dandárai megoszlottak és pedig Máriássy dandára *(19. és 48.)* a Zadworcyra vezető út mindkét oldalán, Hessen-Homburg dandára *(2. és 33.)* a Ploskaja mögötti két erdő közén azzal a feladattal, hogy födözze a Tjuchiniczyre vezető utat, Lichtenstein dandára *(gránátosok, 32. és 34.)* a berezowkai korcsma mögött; Frimont hadosztálya Máriássy mögé vonult föl, a tüzérséget ütegenként elosztották, a segélyhelyet pedig a brodiji korcsmához telepítették. Megtámadtatás esetén a csapatok csak szivós ellentállás után vonulhattak vissza és pedig: Siegenthal a mocsarakon át Tryszyn felé, Frelich Ploskájára, a többiek pedig tömegekben és a legnagyobb rendben a tjuchiniczyi hid felé. Az állásokat a csapatok éjfél után két órára foglalták el és meg is erősítették: sánczokat építettek és mesterségesen elárasztották az arczvonal előtti mélyedéseket.[2]

A tryszyni harcz.

Október 8-án az oroszok Bulkowó felől gyalogsággal, Wyczulkinál pedig főként lovassággal megtámadták Andrássy dandárát. Ez, nem tudván ellentállani a nagy erőnek,

[1] Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 52—41 Brest-Litowsk és 52—42 Kobrin térkép lapjait.

[2] Schwarzenberg intézkedése Adamkówoban 1812 október 6. *F. A. 1812.* 10—40.

parancsnoka *nyugodt és higgadt magatartása és személyes közbelépése következtében* tömegekbe és négyszögekbe alakultan harczolva, lassan és példás rendben visszahúzódott[1] a segítségére jövő Máriássy dandára felé. Közben az ellenséges gyalogság és lovasság visszanyomta Siegenthal előőrseit és Frelich lovasságát a tryszyni major felé. Itt heves harcz kerekedett, mivel a majort, mint állásunk fontos pontját, föltétlenül meg kellett tartanunk. A majorban álló vadászok visszaverték a rájuk rohanó orosz huszárokat, kiket azután a *Kienmayer-huszárok* vettek üldözőbe. Az orosz gyalogság azonban csakhamar megvette a majort. Erre a vadászok, a határőrök egyik zászlóalja, nemkülönben a Lichtenstein vezette *34. gyalogezred* is közbelépett. Órákon át tartott a küzdelem, elesett *Mazur őrnagy* a 34. ezred 2. zászlóaljának parancsnoka, megsebesült *Lichtenstein* tábornok, a támadók s a védők sorai pedig számottevőleg megritkultak. Csakis a már késő este intézett második rohamunkra takarodtak ki az oroszok a majorból.

Dicsérettel említi Frelich a *Kienmayer huszárokat,* kik pompás rohamot intéztek az ellenségre;[2] az *1. és 6. huszárezred* járőrei pedig Czerni alatt 50 kozákot szabdaltak össze.[3]

Október 9. és 10. farkasszemet néztek egymással az ellenfelek, a mi alatt azonban Tschitschagof seregét ekként csoportosította valóban megsemmisítő támadáshoz: a Bug balpartján Terespól (Brestnek a Bug balpartján fekvő elővárosa) ellen Tschernischefet, Reynierrel szemben Engelhardtot (5 zlj., 4 lov. száz. és 8 ágyú), a középen a Muchawiec északi partján Essent (13 zlj., 10 lov. száz., 3 koz. ezr. és 24 ágyú), ettől északra: Langeront (12 zlj., 24 lov. száz., 2 koz. ezr. és 24 ágyú), Markofot (20 zlj., 22 lov. száz., 2 koz. ezr. és 36 ágyú) és Lambertet (16 zlj., 24 lov. száz., 4 koz. ezr. és 35 ágyú), az osztrák-magyar balszárny ellen Woinofot; a tartalékot alkotó Bulatof és Sabanief hadtestek Langeron és Markof mögött állottak.[4]

[1] ... dicsőséges hidegvérrel tömegekbe és négyszögekbe alakultan, úgy hogy az ellenség meg nem támadhatta ...

[2] *F. A. 1812.* 10—62.

[3] *F. A. 1812.* 10—84.

[4] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. VII. melléklete.

Schwarzenberg azonban nem várta be a támadást, hanem a Leszna mögé visszavonult, miután nyolcz napon át föltartóztatta Tschitschagofot. A szövetségesek elvonulása a 11-re következő éjjelen ment végbe akként,[1] hogy hajnalban a zöm már a Leszna jobb partján volt. A biztosító csapatok Tjuchiniczynél keletkezett harczában a miéink győztek, minek következtében az oroszok Czernawczycy (Tjuchiniczytől északra) felé letértek.[2]

A szövetségeseknek a Leszna vonalán terjedő állása is tarthatatlannak bizonyult kiterjedtsége, de különösen a miatt, hogy az oroszok lovasságuk nagy számával könnyű szerrel megkerülhették akár délen, akár északon. Ennélfogva Schwarzenberg a Bug mentén visszavonult és pedig azért ez irányban, mivel erre vezettek természetes összeköttetési vonalai, továbbá hogy fedezze lassan menetelő tüzérségét és vonatát, hogy elterelje Tschitschagof figyelmét a grande armée hadműveleti vonalaitól, hogy teljesítse a warsói nagyherczegség védelmezésére vonatkozó feladatát és hogy átkelve a Bug balpartjára, a körülményekhez képest esetleg megtámadja az oroszoknak Brestnél álló balszárnyát. A sereg Wysoko-Litowskon és Siematyczyn át úgy húzódott hátra, hogy a csapatok október 15-én Klymczycenél és Mogilnicánál (Drogiczyn mellett) átkelhettek a Bug balpartjára.

Október 12-én és 13-án Lambert (1 koz. ezr., 2 vad. zlj.

[1] *F. A. 1812.* 10—94.

[2] *J. F. Novák* i. m. 241. l. ezeket olvassuk Schwarzenberg levelében: Igen kellemetlen helyzetben vagyok; az ellenség nagy ereje elől vissza kell vonulnom; ez által ugyan veszélybe juthatnak a grande armée összeköttetési vonalai s ha Napoleon óriási vállalkozása hajótörést szenved, vádolni fognak valakit; ez esetben én leszek az áldozat. Szemrehányásokkal illetném önmagamat, ha nem tudnám, hogy megtettem mindazt, mit meg kellett és lehetett tennem, mivel a kötelesség az első... továbbá u. o. a 245. lapon: ... az oroszok nagy számú lovassága felsodorta volna balszárnyamat... ha a csatát elvesztem, akkor bizonyos, hogy a nagy erejű ellenséges lovasság tönkreveri seregemet... Soha sem hitték el, hogy az egész oláhországi sereg egyesült Tormasóffal s hogy igazuk legyen, természetesen engem okolnak, és Napoleon szüntelenül azt fogja vitatni, hogy egy maroknyi had elől vonultam vissza...

és 4 ágyú), Langeron (1 koz. ezr., 3 vad. zlj. és 4 ágyú), Essen (1 koz. ezr., 2 vad. zlj. és 4 ágyú) és Woinof egy-egy különítménye[1] csak lanyhán üldözte a szövetségeseket, de 14-én Moszczonánál Lambert megrohanta Frelich előörseit. Az előörsök elvesztették a falut, melyet később Frelich hiába ostromolt meg négy huszárszázaddal. Ekkor Pflacher a *39. gyalogezred* és a Beaulieu gyalogság 3—3 századát küldötte segítségül. Frelich a német gyalogságot visszahagyta, a magyar századokat pedig, melyeknek szárnyait huszárosztályok födözték, Moszczona visszavételére rendelte. A *Poparics százados* vezette előréd a mocsarakon át megkerülte a falut és esti 9 órakor meglepően, elszántan és oly hevesen tört az oroszok oldalába, hogy ezek számtalan sebesültjük hátrahagyásával elmenekültek. A miéink vesztesége is tetemes volt, de a falut visszavette *a magyar gyalogság*.[2]

Alig lépték át a Búgot a szövetségesek, már is betört a warsói nagyherczegségbe Tschernischef hét dragonyos századdal, két huszár- és három kozákezreddel, valamint négy ágyúval. Ezek Bielán, Miedzierczyczén, Siedlecen, Lukowon és Kockon át megsarczolták a lakosságot és október 17-én Wlodawánál visszatértek a Bug jobbpartjára.[3] E rabló had megfenyítésére Frelich három huszárezreddel Mezyreczén át Radzynra, a Riesch dragonyosok pedig Siedlecre küldettek. Frelich előréde Radzyn (Drogiczyntól délre 70 km-nyire) körül elcsipett egy orosz szállítmányt, melyet 40 részeg kozák kisért. Zsákmányul esett 22 kocsi, két hordó pénz és némi élelem; ezenkívül kiszabadult hadifogságba jutott két tisztünk és 22 emberünk. A megerőltető menet alatt 62 ló letörött![4]

[1] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 427. l.

[2] *Frelich jelentése* Kamernikiből. *F. A. 1812.* 10—127. és még *H. K R. F. A. 1812.* 10-ad 11.

Pflacher relatiójában többek között ezeket mondja a moszczonai harczra nézve: Frelich tábornok, ki szemtanuja volt az eseményeknek, nem győzte eléggé dicsérni nevezett századosnak és századának hidegvérű elszántságát ez ütközetben. A csatározás oly makacsul folyt az egész vonalon, hogy az emberek még a mocsárba is belegázoltak, csakhogy megrohanhassák egymást . . . stb. *F. A. 1812.* 10—142.

[3] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 428—430. l.

[4] *F. A. 1812.* 10—172. l.

A bielai ütközet.[1]

Brest elfoglalása után az oroszok Bielába 30 kozákot, Zalesiebe (Brest és Biela között) pedig egy gyalog zászlóaljat küldöttek biztosításuk végett. Ennek hírére Schwarzenberg október 14-én mindkét hadtestével Brest felé megindult, hogy kiverje a betolakodókat. Az élen haladó Reynier közeledésére a bielai és zalesiei ellenség Terespolra húzódott, de már október 18-án Tschitschagof Essent hat gyalog zászlóaljjal, hat és fél dragonyos századdal és 10 ágyúval a szászok visszaverésére rendelte. A Woskrzenicéig (Bielától keletre) földerítő két szász lovasszázad Essen közeledésére Bielára húzódott ép akkor, mikor ide Reynier is beérkezett. Essen, ki a Piszczacra (Brest-től délnyugatra) előre tolt Bulatof hadtest támogatására is számított, haladék nélkül megtámadta Reyniert, kinek egyik hadosztálya Biela előtt fejlődött harczhoz, a másik ellenben ettől északra, majdnem a Kozula malomig vonult fel. Essen osztályai a Klikawka pataktól keletre elterülő dombokon helyezkedtek el a következőképen: egy gránátos zászlóalj az országúttól északra az erdő szegélyén, három vadász zászlóalj Bielával szemben az országút mindkét oldalán, két gránátos zászlóalj az országúttól délre Sielczykig; a tüzérségből négy ágyú a közép, hat ellenben a Sielczyk felé álló zászlóaljak mögött állott; négy dragonyos század a bal-, két és fél pedig a jobbszárny mögé jutott.

A szászoknak az orosz ágyúk kereszttűzébe jutott jobbszárnya nemsokára megingott és meghátrált. Erre Essen balszárnya két gránátos zászlóaljával a Krzna és Klikawka völgyén át Bielát akarta elfoglalni. Ez időben azonban beérkeztek a szászok balszárnyára Bianchi zászlóaljai, a melyek közül a Del Rio őrnagy vezette *32. gyalogezred 2. zászlóalja* a Kozula-malomnál átkelt a Klikawkán és oldalába tört az oroszoknak. A két szász századdal megerősített zászlóalj, élén *Vecsey kapitány* századával, az erdőn át észrevétlenül rajtaütött az oroszok szárnyán álló lövegfedezeten és zsákmányul ejtett egy 12 fontos

[1] Lásd a cs. kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányú 41—52 Brest-Litowsk térképlapot.

ágyút, azután pedig rátámadt az oroszok jobb szárnyára. A bátor csapatot azonban körülfogták s meg is leczkéztették volna, ha a szászok segitségül nem jönnek. Közben Bianchi ugyancsak a Kozula-malomnál átvezette a patakon a *32. gyalogezred 1.* és a *34. gyalogezred mind a két zászlóaljá*t, a melyekkel azután tömegekbe alakultan megverte nemcsak az ellenséges gyalogságot, hanem megfordulásra kényszerítette az itt álló két és fél század orosz lovasságot is. A Woskrzenice felé visszavonuló ellenséget Bianchi vette üldözőbe a magyar csapatokkal, utol is érte őket és ágyúival nagy veszteséget okozott soraikban. A 32. ezred vesztesége öt halott és 51 sebesült volt. Foglyul esett 200 orosz katona, az elesettek és megsebesültek száma pedig 334 főre rúgott.[1]

Az ütközet után az oroszok kitakarodtak a nagyherczegség területéről, a szövetségesek pedig összpontosultak előbb Hruszew és Losice között, október 25-től fogva pedig Ostrowice körül, hogy innen akár Brest felé, akár pedig a Búg északi partján törjenek előre akkor, ha erősbítéseket kapnak.

A csapatok belélete.

A hadjárat ezen időszakáról ránk maradt irások igen érdekes és tanulságos adatokat tartalmaznak még a csapatok állapotára és beléletére nézve is.

Ellátás pénzzel. Már a bevezetésben megemlítettem Ausztria-Magyarország rossz pénzügyi helyzetét. E miatt a monarchia képtelen volt elegendő mennyiségű érczpénzt adni hadteste hadműveleti pénztára számára. Mivel pedig a bankót sem Lengyel-, sem Oroszországban értékesíteni nem lehetett, megállapodás jött létre a szerződő felek között, hogy Napoleon hadtestünk számára havonként 650,000 frankot ad előlegképen. Napoleon azonban nem tartotta be igéretét, mivel csak két ízben küldött pénzt és pedig junius végén és augusztus utolsó harmadában összesen egy millió frankot. Az első pénzküldemény sem fedezte

[1] *H. K. F. A. 1812.* 10-ad 11. és *F. A. 1812.* 10—271., valamint *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 431—434. l.

tehát hadtestünk kiadásait, minek következtében már junius havában nagy bajok keletkeztek. Az alantos tisztek és a századosok még megkapták illetékeiket, de a törzstisztek, valamint a tábornokok csak fizetésük egyharmadát kapták. A csapatok illetékeinek rendszeres kifizetéséről szó sem lehetett, a pénzküldemények beérkezése szerint az ezredek csupán legszükségesebb kiadásaik fedezésére kaptak néha-néha 100—500 frtot. Különösen a tiszteket sujtotta ez a pénzhiány, kik még a legszükségesebb holmikat sem szerezhették be.[1] Schwarzenberg október 29-ről Wirozembiből a császárhoz irott jelentésében azt mondja, hogy *a Warsóban betegen és sebesülten fekvő tisztek pénz hiányában annyira zavarban vannak, miszerint mindenüket eladják és alig képesek megélni.*[2]

A ruházat. A mocsarakon és erdőségeken át szakadatlanul tartó menetek alatt annyira tönkrement a gyalogság lábbelije, hogy Schwarzenberg már október elején megengedte, miszerint a legénység bocskorokat készítsen magának a levágott ökrök nyers bőréből. Mivel a korán beállott zord időjárás ellen kevés oltalmat nyujtó köpönyegeket harácsolás útján pótolni nem lehetett a lakosság szegénysége miatt, bárányböröket harácsoltak s minden ember egy darabot kapott, hogy legalább fejét és alsó testét óvhassa a hideg ellen.

Veszteségek. Meglepően nagy volt a csapatokat ért veszteségek nagysága nemcsak emberekben, hanem lovakban. Az ütközetekben és egyéb hadi vállalatokban elvesztetteken kívül október 31-ig 12,000 katona és 800 ló vált alkalmatlanná hadi fáradalmak elviselésére az aránylag kedvező időjárás mellett a roppant nagy fáradalmak következtében.[3]

A nagy erejű ellenséges lovasság minduntalan fölverte, hajszolta és így ki is fárasztotta ezredeinket. Az őrszemek, hírszerző és portyázó járőrök es különítmények majdnem mindig, éjjel és nappal harczra készen lovon ültek. Kifárasztotta lovasságunkat az is, hogy majdnem mindenkor nálánál jóval nagyobb

[1] *Mittheilungen* 1884., I. f. 49—51. l.
[2] *F. A. 1812.* 10—334.
[3] *Mittheilungen* 1884. I. f. 60. l.

csapattal kellett összemérnie fegyverét. A huszárezredek a harcz kezdetén hátra küldötték a legyengült és támadásra alkalmatlan lovakat, nehogy az ellenség kezére jutva, egészen elvesszenek. Ezek következtében hadtestünk csupán *4000 kardforgatásra alkalmas lovassal tudott harczba szállani.*[1]

Rendet kellett teremteni a csapatokat követő vonatoknál is. A nélkülözések miatt és engedve az önfenntartás ösztönének, a tisztek s a csapatok magukhoz ragadtak minden megmozgatható hasznavehető tárgyat (kocsikat, ruhát, élelmet, lovakat s egyebet). Az így nagygyá vált vonatok veszedelmére voltak a csapatoknak, gyülekező és menhelyévé lettek a maradozóknak, zsarolásra, rablásra, fosztogatásra hajlandó gyülevész elemeknek. Csakis a legszigorúbb eljárással teremthettek rendet. Százszámra égették el a szekereket, miknek vas alkatrészeit a lovasság s a vonatcsapat kapta patkók készítésére; a hasznavehető czikkeket a kincstár javára lefoglalták, az igavonásra még alkalmas lovakat besorozták a nagy számban letörött kincstári vonatlovak helyébe, az ökröket levágták, a maradozókat pedig csapattesteikhez utasították. Kérlelhetetlen szigorral, agyonlövéssel és botbüntetéssel torolták meg a fegyelem- és rendháborításokat.

Ezek is okai voltak annak, hogy Schwarzenberg egyelőre kitért Tschitschagof elől és nem akarta kitenni hadtestét a vereségnek, a mely eddigelé testileg és erkölcsileg állhatatosan kitartott a mostoha viszonyok ellenére.[2]

A magyar csapatok növedéke és fogyatéka a háború első szakában. Mivel a csapatok növedékének és fogyatékának nagyságát bizonyító okmányok csak a hadjárat elejéről és pedig junius hó 1-től október hó végéig vannak meg, sőt mivel a julius hó 11-től szeptember hó 1-ig terjedő időre nézve okmányokat nem találtam a cs. és kir. hadilevéltár idevágó irattárában, *a magyar csapatok fogyatéka október hó végéig* is csak

[1] *Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812.* 10—333.

[2] ... Felséged csapatai minden alkalommal kitünő vitézséggel harczoltak, állhatatosan viselik a folytonos menetek szülte nélkülözéseket, mivel még soha sem verettek meg, még részben sem. Szerencsétlen vállalatok után valószínűleg alaposan megváltozna azok hangulata ... *Schwarzenberg jelentése a császárhoz 1812 okt. 21. F. A. 1812.* 10—333.

hozzávetőlegesen állapítható meg. Az 1812 julius 11-én kelt, valamint az 1812 szeptember és október havára összeállított *Rekrutierungs-Standes-Rapport*-ok szerint 1812 május hó 31-től fogva a magyar csapatokhoz bevonult 1401 ember, ellenben áthelyeztetett, megszökött és elbocsájtatott 654, megbetegedett, meghalt, elesett, eltünt, elfogatott stb. 2568 katona (megszökött 159).[1]

PILCH JENŐ.
százados.

[1] *H. K. F. A. 1812.* 7—3., 10—12. és 11—6. *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 418. l azt mondja, hogy a szövetséges hadtestek vesztesége szept. 23-tól okt. 1-ig, vagyis nyolcz nap alatt, halottakban és sebesültekben 2000, elfogottakban pedig 500 ember volt.

Tábori tüzérségünk 1812-ben a poddubniei csatában.

AZ 1328. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

(Második közlemény.)

c) A hadjárat vége és a békekötés.

Károly király 1328 július 18-án Pozsonyban tanusítja, hogy pozsonyi tartózkodása alatt az osztrákok elleni hadiműveletek még mindig folynak. Ugyanazon évi július 22-én szintén Pozsonyban megengedi, hogy a zalamegyei Harkályi (=Salamonvári) István ügyét augusztus 27-ről a hadsereg oszlását követő 15-ik napra halasszák el; augusztus 27-én tehát még teljes működésben volt a sereg. Nagymartoni Pál országbiró ezen királyi parancs alapján a körülötte volt bárókat és nemeseket felhívta, hogy az ügyet augusztus 30-án tárgyalják, a mi nevezett napon meg is történt.[1] Az erről szóló okiratot az országbiró 1328 *szeptember 8-án* «Ausztriában a Sár (-Lajta) folyó mellett» adta ki, a miből következik, hogy szeptember 8-án a hadjáratban résztvett számos úr már nem a harcztéren, hanem a Lajta mentén osztrák földön — a mi alatt kétségkivül a Lajta melletti Bruck értendő — tartózkodott és így magától értendőnek veszem, hogy szeptember 8-án fegyverszünet volt és hogy a béketárgyalások már folytak.[2] Maga a király még szeptember 7-én is Pozsonyban volt, a mi újabb bizonyítéka annak, hogy a végleges béke ügye még csak tárgyalás alatt állt. Ha már most úgy számítjuk, hogy a magyar sereg június első hetén működéseit megkezdte, János király már július végén Drosendorf alatt állt és azt hat hétig ostromolta, akkor azon eredményre jutunk, *hogy a hadjárat három hónapig tartott.*

A végleges békét a Lajta melletti Bruckban 1328 *szeptem-*

[1] A jelen voltak névsorát majd alább adom.

[2] V. ö. Zalamegyei oklevéltár I. 224—232.

ber 21-én kötötték.[1] Főpontjai voltak: 1. hogy az osztrák herczegek megigérték, hogy Magyarország régi határainak helyreállítását ezentúl tisztelni fogják; 2. Ágnest, III. András özvegyét rábírják, hogy Pozsonyra való igényéről a magyar király javára lemondjon; 3. a Walsee Ulrik által elfoglalt Muraközt a magyar királynak visszaadják; 4. Károly király pedig visszaadja az elfoglalt osztrák részeket. Azonkívül tudjuk, hogy Ottó herczeg követeléseit is némileg kielégítették, a mennyiben, bármennyire nem tetszett Albertnek és Frigyesnek, Haimburg várát és városát jövedelmeivel együtt megkapta.[2]

III. A résztvevők.

Első kérdésünk az: *résztvett-e maga a király is a hadjáratban?*

1328-ik évi itinerára a következő: január 8., 27., február 8., 13., 14.; márczius 13., 20.; április 10., 19., 20.; május 1.: Visegrád; május 7., 10., 14.: Buda; május 20., 24., 26., jún. 3., 4., 7., 9., július 9.: Visegrád; július 18., 22.: *Pozsony;* szeptember 7.: *Pozsony;* szeptember 21.: Lajta melletti *Bruck;* szeptember 22.: Visegrád; szeptember 26: Pozsony; október 9: Pozsony; nov. 9., 13., 18.: Visegrád; deczember 20: Visegrád.

Látjuk tehát, hogy július 18-ától szeptember 7-ig Pozsonyban, szeptember 21-én a Lajta melletti Bruckban, az év többi idején pedig Visegrádon tartózkodott. Egyik okiratában (l. f.) világosan mondja, hogy akkor, midőn a háború folyt, ő Pozsonyban tartózkodott; szeptember 21-én pedig tudjuk, hogy csak azért volt a Lajta melletti Bruckban, mert a békeszerződést szentesítette. Az, hogy egyik-másik győztes az általa foglyokká tett ellenségeket «a király színe elé hozta», nem mindig úgy értendő, hogy a bemutatás közvetlenül a harcztéren tartózkodott király előtt történt; történt az elég gyakran a harcztérről való hazatérés alatt a király székhelyén; a mi pedig Károly azon előadását illeti, hogy Szarka Miklós azoknak egyikét le-

[1] Kurz, Österreich unter Friedrich dem Schönen 503.

[2] Melki évkönyvek ap. Pertz. IX. 512.

gyűrte, kik Stillfried-nél őt (a királyt) becsmérelték, már fent kiemeltem, hogy ez nem bizonyíték arra, hogy Károly a hadjáratban személyesen részt vett légyen. Ő az egész hadjárat ideje alatt az Ausztria közelében levő Pozsonyban tartózkodott, hogy a harcztéri eseményekről mihamarabb tudósítást kapjon és esetleges intézkedéseket tehessen.

a) Osztrákok.

Azon osztrák urak sorában, kik a békeokiratot aláírták, a következők szerepelnek:

1. *Albert passaui püspök.* Ez II. Albert szász-wittenbergi herczeg fia; 1320 óta passaui püspök; † 1342 máj. 19-én.

2. *Pfannbergi Ulrik.* Családjának e néven ötödik tagja; felmerül 1313-ban; † 1354-ben.

3. *Schaunbergi Konrád.* Családjának e néven első tagja; 1341-ben a Károly király és Albert osztrák herczeg között létrejött béke alkalmával osztrák megbizott; † 1353-ban.

4. *Maidburgi Burkhard.* Ez a Mansfeld-Hardegg család tagja, kinek atyja és fia Magdeburg várnagyai voltak. Ő maga családjának e néven első tagja; felmerül 1328-ban; 1363-ban császári udvarbiró; † 1367-ben. Dédunokája Mihály (1427 † 1483) 1470-ben az egyik forrásban mint Michael comes de Hardek, sancti romani imperii *burggravius de Maidburg* néven szerepel. *Maidburg e szerint tehát nem más mint Magdeburg.*

5. *Walsee Ulrik.* III. Ulrik 1294-től 1331-ig szerepel. Fia, IV. Ulrik 1328-tól 1360-ig.

6. *Liechtensteini Rudolf.* A muraui Liechtenstein családtagja; 1320-ban stájerországi kamarás; † 1342 körül.

7. *Liechtensteini Ottó.* Az előbbinek fivére; családjának e néven harmadik tagja; 1308-ban Karinthia főkapitánya; † 1336 és 1346 között.

8. *Kühnringi Albert;* családjának e néven 6-ik tagja, Seefeld ura, ki 1280-tól 1340-ig ismeretes.

9. *Kühnringi János.* Tulajdonképen keresztelő János; felmerül 1312-ben; † 1348-ban.

10. *Kühnringi Lajtold;* az előbbinek fivére; családjának e néven második tagja; szerepel 1312 óta; † 1348-ban.

11. *Linzi Walsee Eberhard.* II. Eberhard előfordul 1297-től 1331-ig; fia III. Eberhard 1327-től 1370-ig, mely utóbbi évben meg is halt. A «Linzi» itt azt jelenti, hogy Eberhard Linz várkapitánya.

12. *Walsee Henrik.* IV. Henriket ismerjük 1319-től 1326-ig; † 1342 előtt. V. Henrik szerepel 1327-től 1360-ig; † 1367 előtt.

13. *Walsee Reinbert.* Családjának e néven második tagja 1326-tól 1359-ig.

14. *Walsee Frigyes.* Az előbbinek fivére; felmerül 1326-ban; † 1355-ben.

15. *Eberstorfi Reinbert.* Családjának e néven második tagja; szerepel 1312-től 1342-ig.

16. *Kapelleni János;* felmerül 1303-ban; 1321-ben Walsee Eberhard felsőennsi országbirónak a veje; családjának e néven első tagja; † 1354 körül.

17. *Ternbergi Miklós.* Előfordul 1327 május 11-én mint Puchheimi Pilgrim egyik tanuja. Ternberg az alsóausztriai stájeri kerületi kapitányságban van.

18. *Puchheimi Pilgrim.* Családjának e néven második tagja; † 1343-ban.

19. *Lengbachi Kristán.* Lengbach van Alsóausztriának. St. Pölteni kerületi kapitányságában.

20. *Pettaui Herdegen.* Stájer birtokos; 1344-ben eladja Gellersdorf nevű birtokát.

21. *Pettaui Amalrik.* Szintén stájer birtokos.

22. *Drosendorfi Walsee Eberhard.* Ez is csak azt jelenti, hogy Walsee Eberhard Drosendorf kapitánya. E néven és czimen 1344-ben Puchheimi Albertnek és Jánosnak egyik okiratában mint tanu szerepel.

23. *Rauhensteini Albert.* Előfordul 1330-ban mint Puchheimi Henrik sógora.

24. *Pottendorfi Rudolf.* Ily nevű osztrák úr 1317-ben, 1318 január 19-én és július 23-án Sopron megye főispánja.

25. *Pottendorfi Konrád.* Szerepel 1291-ben a III. András és Albert osztrák herczeg közötti béketárgyalásokban mint osztrák hatalmazott.

26. *Stadecki Hartnid.* 1292-ben ily nevű úr stájer kapitány.

27. *Stadecki Rudolf.* Szerepel 1356-ban mint Puchheimi Ágnes férje és Guntraumsdorf melletti birtokos.

28. *Sunecki Frigyes.* A későbbi Cilly (grófi és herczegi) család egyenes őse, ki 1313 óta mint Sunek bárója, 1341 óta pedig mint grófja szerepel; † 1359-ben.

29. *Seldenhofeni Cholo (=Kolo).* Seldenhofen helység nincs Alsóausztriában; de van Stájerországban a Dráva jobb oldalán egy *Saldenhofen* a windischgrätzi kerületi kapitányság mahrenburgi járásbiróságának kerületében. Egy Seldenhofeni Chol volt Albert herczeg alatt Stájerország kapitánya, de meghalt már a XIII. század végén. Alig szenvedhet kétséget, hogy az 1328-ban szereplő Chol az ő fia volt.[1]

b) Magyarok.

1. «*Bodezlaus*» *esztergomi érsek.* Ez Boleszló a sziléziai fejedelmek oppeln-ratibori ágából, Tost herczege, † 1329 jan. 17-én.

2. «*Frater Ladislaus*», *kalocsai érsek.* Ez a valkómegyei Pacsintai család tagja (1322—1336-ig).

3. *Miklós győri püspök* (1318—1335).

4. *Aba nb. Nekcsei Demeter* királyi tárnokmester (1316 † 1338).

5. *Ákos nb. Micsk* az egész Szlavonia bánja (1325—42); a pölöskei Ördög család őse.

6. *Katyisz nb. Szécsényi Tamás* erdélyi vajda († 1354).

7. *Nagymartoni Simon fia Pál* országbiró († 1349).

8. *Druget János;* egy Olaszországból bevándorolt család sarja; 1328 október 9-én óbudai várnagy († 1333).

9. *Druget Vilmos,* az előbbinek fia, 1328-ban Abauj vármegye főispánja; később nádor († 1342).

10. «*Dantsch*» Zólyom megye főispánja. Előfordul többnyire «Komáromi» néven. Volt Komárom- és Győr megye főispánja is. († 1349 körül) Dancs különben nem egyéb, mint a Domonkos dédelgetője.

[1] Anjoukori diplomatiai emlékek, I. 273—274.

11. *Hermann nb. László,* a székelyek főispánja (1328—1357); a hirnevű Laczkfi család őse.

12. *János budai városbiró.*

13. *Héder nb. Héderváry Miklós,* Győr megye főispánja (1309—1330). A Hédervári család egyenes őse.

14. *Héder nb. Héderváry Dezső.* Sopron megye főispánja. († 1330).

15. *Hermann nb. István,* a fenti László fia, királyi lovászmester. († 1353.)

16. *Tröttel Miklós,* Pozsony megye főispánja; (1323—1348). Pozsegamegyei család sarja; a nevnai Tröttel család őse.

17. *Buzád-Hahót nb. Alsólindvai Miklós,* (kiről már fent volt szó), Zala megye főispánja.

18. *Balog nb. Szécsi Dénes* királyi tálnokmester. (1323—1341); a rimaszécsi Szécsi család őse.

19. *Alexander de Azara.* Tolna megyei ember. Azara annyi mint *Ozora.* Hivatalát nem ismerjük.

20. *Lőrincz, Varasd megye főispánja.* Ismeretlen származású.

21. *Tomaj nb. Losonczi Tamás* Vas megye főispánja. (1315—1356); a Losonczi és a losonczi Bánfi család őse.

22. *István ujvári várnagy* (az okiratban áll: *de vybar*). Ujvár nevű vár több megyében volt. Hogy melyiket kellene itt érteni és ki volt ezen István? nem tudjuk.

23. *Dezső kőszegi várnagy.* Ismeretlen származású.

24. *Nicolaus Arrus dictus.* Ez a *Pécz nb. Orros Miklós,* kit 1317-től 1340-ig ismerünk és ki 1329-től 1338-ig Hont megye főispánja. Az Apponyi család egyik oldalőse.

25. *Thomas castellanus de Tschechte.* Tschechte alatt a nyitramegyei *Csejte* értendő; ezen Tamás az előbbinek fivére; az Apponyi család egyenes őse; 1323-tól 1349-ig csejtei várnagy; hellyel-közzel a «*vörös*» néven is szerepel; 1361-ben már nem él.

26. *Mihály bolondóczi várnagy.* Ismeretlen származású.

27. *Tót Lőrincz* semptei várnagy, kiről már fent volt a szó.

28. *Becsei Imre* lévai várnagy, később Bars megye főispánja († 1333), a Bátmonostori család egyenes őse.

29. *Magyar Pál* gimesi várnagy (1325—1341).

30. *Zsámboki László* Nyitra megye főispánja, ki hellyelközzel «Szár» néven is szerepel; (1327—1333).

31. *Michael castellanus de vycan.* «Vycan» nem más, mint a fejérmegyei *Vitány.* E Mihály pedig, ki már 1324-ben is a várnagya, a Gutkeled nb. Maróti család őse.

32. *Csór nb. Tamás*, Csókakő várnagya, később Liptó és Körös megye főispánja (1326—1358.).

IV. Általános következtetések.

A hadjáratban résztvett harczosok *számát* — mint fentebb említettük — az egyik forrás 80.000 magyar és 2300 cseh harczosra teszi, a mi akkoriban és tekintettel a megtámadandó ország területének csekély voltára valóban rendkívüli nagynak látszik. Hogy Károly saját részéről oly nagy erőt összpontosított és ahhoz még a cseh király támogatását is igénybe vette, annak a magyarázata abban keresendő, hogy támadásának lehetőleg gyorsan és sikeresen elérendő eredményén kívül, melyet leginkább a túlnyomó erő súlyával vélt keresztülvinni, arról is kellett gondoskodnia, hogy az alatt, míg serege egy már elfoglalt vártól messze fekvő ponton működik, a már elfoglalt tárgy számára biztosítva maradjon. Minél több újabb pont ostromlására indult ki a sereg, annál több helyőrséget kellett az elfoglalt részekben visszahagyni, a mi az újabb műveletekre menesztett csapatok létszámát tetemesen apasztotta.

Hogy hány *áldozatba* került a hadjárat, arról vajmi kevés adatunk van. Magyar részről a következőket tudjuk: Erenyei Imre elesett Stilfried előtt; Tót Lőrincz rokona pedig, Egyed, Siegharts előtt hagyta életét. A sebesültek között voltak: Laczkfi István főparancsnok, Tót Lőrincz Siegharts előtt, fivére Ugron Guncheil előtt.

Hogy magyarok *fogságba* kerültek volna, arról egyetlen egy forrás sem tesz említést. Ellenben olvassuk a magyar forrásokban, hogy sok előkelő osztrák került magyar fogságba, kiknek soraiban Stilfried parancsnoka (Zelking ura) és Habern urai is voltak.

A mindkét oldalon használt *fegyvernemekről* csak a magyar kútfők adnak egy pár rövid adatot. A főparancsnokot lándzsadöféssel és íjjlövéssel sebesítették meg; Szarka Miklós lándzsával harczolt; Tót Ugront egy hajító gépből kiröpített nyil sértette meg.

Ha a hadbaszállásban részesült csapatok *kiegészítő kerületéről* akarunk magunknak képet alkotni, szükséges, hogy a következőket vegyük fontolóra.

Igaz ugyan, hogy mindazon világi és egyházi nagyok, kik — a mint fentebb láttuk — a békelevélben fel vannak sorolva, minden valószínűség szerint a hadjáratban személyesen is részt vettek és hogy ennek alapján joggal feltételezhetnők, hogy a működő hadsereg az ország minden részéből összpontosult volna, de szól ellene egy nyomós érv. Ismerünk t. i. viszonylag elég okirati adatokat, melyek értelmében a király a különböző helyen akkor harczolt férfiakat megjutalmazta s ha ezeknek a névlajstromát illetve származási, birtoklási és tartózkodási viszonyait elemezés alá vesszük, meglepő eredményre jutunk.

Nézzük csak!

1. A főparancsnok Laczkfi István birtokainak javarésze *Vas*, *Zala* és *Sopron* megyében feküdt.

2. Az Erenyei családbeliek *Zala* megyében laktak.

3. Szarka Miklós *Vas* megyei birtokos.

4. Dálkai Miklós *Veszprém és Győr* megyei birtokos.

5. Lővő Dezső *Nyitra* megyei ember.

6. Tót Lőrincz és rokonai *Somogy-*, *Tolna-*, *Vas- és Verőcze* megyeiek.

7. Alsólindvai Miklós *Zala* megyében törzsökös.

Ebből látjuk, hogy az okiratokban szereplő azon résztvevők, kik magukat kitüntették, kivétel nélkül az *ország nyugati részén fekvő határvidékből* egészítették ki magukat, ez pedig nem lehet puszta véletlen.

Ha a már említett számos főúr, kik egyéb megyékben törzsökösök voltak, összes fegyveres erejökkel a hadjáratban résztvettek volna, lehetetlenség, hogy embereik egyike-másika nem végzett volna oly kimagasló tettet, melyért királyi elismerésben

részesült volna, s akkor szintén kizárandó az, hogy az ezen elismerésről szóló okiratok egyike-másika fenn nem maradt volna az utókor számára. A dolog tehát csak úgy magyarázandó, hogy ama bizonyos urak, ha jelen is voltak a harctéren, oda legfeljebb csak személyük körüli személyzetüket és házi tiszteiket vitték magukkal, a nélkül, hogy az egyéb alkalommal rájuk kiszabott és birtokaik után kiszámított fegyveres erőt az egész járulék szerint hadba szállították volna. De hogy 1328-ban csak az ország nyugati határvidékét mozgósították, annak is megvan a külön magyarázata.

Hogy akkor, midőn valamely külföldi ellenség az ország határát vagy bármily néven nevezendő részét megtámadta, a veszélyeztetett vidék birtokosai voltak első sorban arra hivatva, hogy az ellenség leküzdésére saját fegyveres erejükkel siessenek, — a mi ki nem zárta, hogy őket a király vagy a szomszédos urak csapatai is támogassák — magától értetődik. De jelen esetben nem erről volt szó, hanem arról, hogy a magyar haderő egy része az ország határain kívül külföldi ellenség ellen szálljon. Miután a hadműveletek színhelye Alsóausztriára és Stájerországra esett, természetesnek kell találnunk, hogy a hadviselésre szükséges erőt az ország azon vidékéről rendelték ki, melyből a mozgósított hadsereget leggyorsabban és legkönnyebben lehetett a csatározás színhelyéül kijelölt vidékre szállítani; erre pedig jelen esetben csak a nyugati határvidék, nevezetesen Vas-, Zala-, és Sopron megye volt alkalmas. Alig tévedünk, ha felteszszük, hogy ez legalább I. Károly uralkodása alatt a mindenkori mozgosítás alapeljárása volt.

Az egyes hadiműveletek *időrendjére* nézve csak két egykorú okirati adatunk van. Az Erenyeik számára kiadott oklevél tanusága szerint *Stilfried junius 18-a előtt lett bevéve;* Alsólindvai Miklós pedig junius 30-án Zalaegerszegen még a megyei közgyülésen elnökölt,[1] a miből joggal következtethetjük, hogy csak *junius 30-a után vonult Habern és Bertoldstein ellen.*

Szükséges és érdekes volna a magyar sereg *menetirányával* is megismerkedni, de ez — sajnos — csak jámbor óhaj marad.

[1] Zalamegyei oklevéltár I. 224.

Középkori okirataink némelykor az ütközetben résztvett egyes harczosok tetteit bármennyire is körülményesen és részletező mozzanatok figyelembe vételével ecsetelik, a tulajdonképeni hadászati szempontot nem ismerik; a krónikák pedig elég gyakran még azoknál is szófukarabbak. Így tehát jelen esetünkben csak egynéhány feltételezésről lehet szó, melyekről azonban

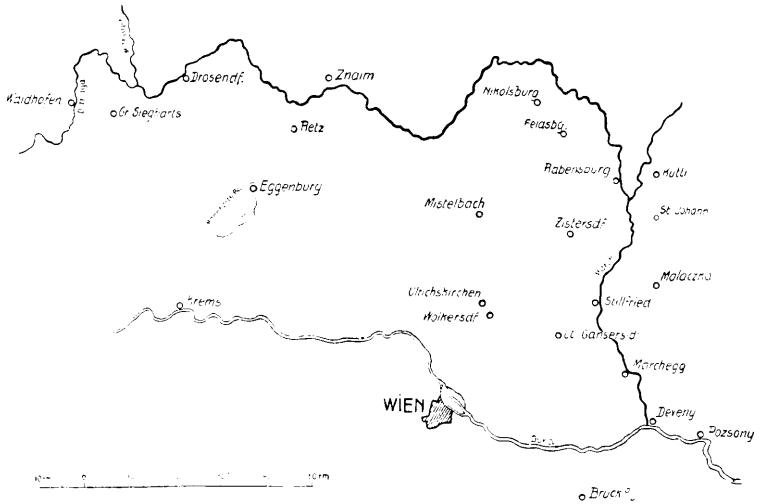

Vázlat az 1328. évi magyar-osztrák hadjárathoz.

mondhatjuk, hogy a valóságtól nem épen túlságosan esnek messze.

Ha Alsóausztria mai térképét[1] segítségül hívjuk, körülbelül a következő menetvonalakat kaphatjuk.

Az Ausztriába hatoló magyar sereg, melynek zöme — mint már kiemeltük — Sopron-, Vas- és Zalamegyéből származott, minden valószínűség szerint nem Pozsonyban, hanem a Lajta melletti Bruckban pontosult össze, a mit azon körülmény is látszik támogatni, hogy szeptember kezdetén, midőn a végleges béke létrehozását megelőző tárgyalások már javában folytak, a magyar országnagyok és főurak szintén Bruckban tartózkodtak.

[1] V. ö. a mellékelt színhelyrajzzal.

Bruckból északi irányba haladván *Marcheggre* érkeztek, mely kétségkívül hadműveleteik, illetve támadásaik első pontja volt.

Innen megint északi irányban útjukat folytatván — ha fenti feltevésem nem csal — *Gänserndorf* felé, de már Marcheggtől kissé nyugati irányban vonultak. Gänserndorf bevétele után két irányban folytatták útjukat. Az egyik a Gänsendorf felett északnyugati irányban fekvő *Ulrichskirchen*hez, a másik Gänserndorftól keleti irányban a Morva folyó mentén fekvő *Stillfried* várához vezetett, melyet úgy mint Ulrichskirchent, szintén bevettek. Vajjon már most a két vár csak egymásután egy és ugyanazon támadó ereje által lett-e elfoglalva, vagy vajjon Gänserndorftól két külön csapat — egyik Ulrichskirchen, a másik Stillfried felé — küldetett-e ki, határozottan nem tudjuk. Stillfriedtől észak felé a Morvától nem távol eső *Rabensburg*hoz érkeztek, melynek bevétele után a tőle északi irányban fekvő *Feldsberg*hez jöttek, melyet szintén elfoglaltak. Feldsbergen már a morvaországi határon voltak, miután Marcheggtől kezdve, kevés kivétellel mindig északi irányban haladván, a Morva mentén fekvő fontosabb erősségeket bevették és az egész vidéket — a mint ez akkor szokásos volt — szörnyű módon pusztították.

Ezzel azonban még nem végződött be a hadjárat, a minek a következő oka volt.

Északi irányban tovább haladni nem lehetett, mert Feldsberg már a legészakibb pont volt, Morvaországban pedig nem volt mit keresni való. Az okiratokból tudjuk azonban, hogy a magyar sereg még Ausztria más részében is harczolt. Van Alsó-Ausztriában egy Mannhartsberg nevű erdős hegység, mely a vele összefüggő morvaországi hegységtől délkeleti irányban a Kamp nevű folyó balpartján a Duna felé húzódik és melyről a Ennsen aluli vidék 1851-ig nevét kapta; volt t. i. egy Mannhartshegyen aluli s felöli kerület. Az előbbi délen a Dunával, északon Morvaországgal — az utóbbi Cseh-Morvaország- és a Dunával volt határos. Azon vidéket pedig, melyen a magyarok Marcheggtől Feldsbergig győzelmesen haladtak, *Mannhartshegyen* inneninek is el lehet nevezni.

Tudjuk, hogy a Mannharts-hegyen túli vidéken Grossieg-

hards és Eggenburg várak feküdtek, melyeket a fenti okirati adatok szerint Károly hadai szintén bevettek; csak az a kérdés: mikor és miért?

A miértre könnyű a válasz. Tudjuk, hogy János cseh király julius végén a Mannharts-hegyen túli vidék legészakibb pontján feküdt Drosendorf várát megtámadta és csak hat hétig tartó ostromlás után vehette be. Már most azt lehetne hinni, hogy a magyar sereg segítségére akarván menni, Feldsbergtől talán egyenesen Drosendorf felé vonult; de ez több oknál fogva teljesen valószínűtlen. Feldsberg bevételével a magyar seregnek a Mannharts-hegyen inneni feladata be volt végezve s így nagy a valószínűség, hogy ugyanazon időben Drosendorf is a szövetséges csehek kezén volt; nincs is különben egyetlenegy adatunk se arra nézve, hogy Drosendorf előtt magyarok is harczoltak volna. Azt is fontolóra kell vennünk, hogy Feldsberg és Drosendorf között igen nagy a távolság és hogy mindkettő között akkor elég erősített földrajzi tárgy is létezett, melyet a sikeres előrenyomulás érdekében meg kellett támadni, esetleg fegyveres kézzel elfoglalni és elfoglalva tartani; mind ennek azonban még nyomát sem találjuk. A Thaya melletti Waidhofen még távolabbra esik Feldsbergtől, mint Drosendorf; szóval: alig hihető, hogy a magyar sereg a Mannharts-hegyen inneni hadjárat bevégeztével Feldsbergtől a Mannhart-hegyen túl száguldván, a távol fekvő Waidhofen vagy Eggenburg felé vonult volna. Valószínű az, *hogy a Mannharton túli vidéken már sokkal korábban volt.*

2300 emberrel nem lehetett e vidéket elfoglalni, de Drosendorf ostromlására s bevételére ez — rendes lefolyás mellett — elég lehetett. János királynak tehát csak az volt a feladata, hogy ő addig, míg a magyar hadsereg a Mannharton-túli vidéket pusztítja, a morva határon az osztrák haderőt lekötve tartsa. Ebből pedig az következik, *hogy a magyar hadsereg már akkor, midőn Marcheggnél az osztrák területen végzendő műveleteit készült megkezdeni, két részre oszlott, melynek egyike arra volt hivatva, hogy a Mannhart-inneni vidék keleti szélén egészen a legészakibb pontjáig előre haladjon, míg a másik osztály a Mannhart-heggyen túl száguldván, az alatt, míg a cseh király*

az északi határvidékkel végez, a Mannharton-túli helyeket foglalja el; hisz 80,000 ember elég volt arra, hogy az ezen feladat megoldására szükséges két hadosztályt mozgósítsák. Ezen földrajzi tárgyakból a rendelkezésünkre álló források csak hármat említenek. Az első az erős *Eggenburg*, melynek elfoglalása után a sereg északnyugati irányban haladva Sieghardsba, innen pedig megint északnyugat felé *a Thaya melletti Waidhofen*be érkezett, hol a cseh király (ha Drosendorf akkor már az ő kezén volt) csapatainak egy részével valószínűleg hozzá csatlakozott. Ezzel vége is lehetett a hadjáratnak; megkezdték a végleges békét megelőző megállapodásokat; a csapatok déli irányban kezdtek visszavonulni és a seregben összegyült országnagyok és főurak szeptember 8-án már a Lajta melletti Bruckban tartózkodtak.

Dr. Wertner Mór.

Magyar huszárok 1812-ből.

ORSZÁGOS CONSCRIPTIO ÉS AZ ÁLLANDÓ KATONASÁG TÉLI ELSZÁLLÁSOLÁSA 1719—1720-RA.

(Második közlemény.)

Ezen Magyarországon elhelyezendő katonaság téli ellátására Ő Felsége 118,000, kétharmadrészben élelmi, egyharmadrészben lóportiót kiván téli contributióul úgy, hogy ebből Horvátországra leszámítható 9000 porczió. Az élelmi- és lóporczióket a régi regulamentum szerinti árakkal számítják. Reméli Ő Felsége, hogy a rendek az ő atyai jóindulatát felfogva, a szokásos és dicséretes buzgalommal fognak gondoskodni a császári hadseregnek szükséges ellátásáról, a mi most annál könnyebb lesz, mert jó termés volt és gazdag szüretre van kilátás.

2. Különösen meghagyta Ő Felsége, hogy a királyi biztos a szab. kir. és bányavárosoknak a vármegyék által történt eddigi aránytalan megterhelését ajánlja a gyűlés figyelmébe, figyelmeztetve ezt arra, hogy a városokat mint királyi területeket a megterheléssel ne vigyék romlásba, különben a király kénytelen lenne azokról alkalmas módon külön gondoskodni.

3. Azon vármegyéknek és szab. kir. városoknak, a melyek Temesvár ostroma alkalmával 1716-ban a hadbiztosokkal kötött szerződések alapján előfogatokhoz szarvasmarhát szállítottak és azért már részben kielégíttettek, részben még kielégítendők, vagy a melyek a mult évben a rájok eső mennyiségen felül fizettek, kellő igazolásuk után a mellékelt kimutatás szerinti összeget, mint a hadbiztosság által elfogadottat, adómennyiségéből le kell számítani. A kivonat szerinti összegek:

Vármegye, város	A császári kincstár kimutatása szerint követel			
	1718-ból		1719-ből	
	frt	kr.	frt	kr.
Győr vármegye	—	—	993	95
Komárom «	—	—	1803	22½
Zólyom «	—	—	3906	—
Bars «	—	—	3730	30
Hont «	—	—	3070	30
Veszprém «	350	—	—	—
Zala «	2080	—	—	—
Somogy «	1200	—	—	—
Nógrád «	—	—	967	—
Heves «	—	—	360	—
Pest-Pilis-Solt «	—	—	522	—
Fejér «	—	—	675	—
Esztergom «	—	—	108	—
Zemplén «	1836	—	—	—
Ungvár «	1587	—	—	—
Bereg «	1386	—	—	—
Abaújvár «	2040	—	—	—
Kassa város	—	—	60	—
Sáros vármegye	345	—	—	—
Eperjes város	—	—	120	—
Bártfa «	60	—	—	—
Szeben «	75	—	—	—
Szepes vármegye	3375	—	—	—
Gömör «	5274	—	—	—
Borsod «	1152	—	—	—
Torna «	402	—	—	—
Szabolcs «	1116	—	—	—
Szatmár «	1000	—	—	—
Összesen	26083	—	16946	7½
Együtt	—	—	43349	7½

4. A kölcsönös méltányosság és a császári királyi felség szolgálata követeli, s azonkívül a *Bécsben legközelebb tartott miniszteri* tanácskozásban is elhatároztatott, hogy a néhány év óta adóhátrálékban levő vármegyék a hátrálékoknak rövid határidő kitüzése mellett megfizetésére szigorúan kényszeríttessenek, mert a már több mint 300,000 frt hátrálékra a másként igen

megterhelt császári királyi kincstárnak, a melyiknek az arra utaltak fizetése czéljából, a katonák zsoldjára, a tisztek fizetésére stb. nagy szüksége van. Az 1715-ben Pozsonyban tartott gyűlés elhatározta, hogy az akkori hátrálékok megfizettetvén, abból a túlfizetések az illetőknek megtéríttessenek. A kincstár ezt a némelyektől bejött pénzből szentül betartotta, az egybegyült rendektől és követektől elvárja tehát Ő Felsége, hogy a hátrálékok ügyében szigorúan fognak intézkedni úgy, hogy azok a mostani kivetéstől elválasztva fizettessenek be, nehogy ezzel összezavarva, félreértések keletkezzenek. A régi tartozások 1719 április végéig kimutatva ezek (lásd a következő oldalon).

5. A mi a só árának leszállítását illeti, arra vonatkozólag Ő Felsége véleményadásra felhívta *udvari kamaráját* és ha ennek véleményéből az fog kitünni, hogy a kért árleszállítás következtében a forgalom emelkedik, a mi kár helyett csak haszna válhat a kincstárnak, Ő Felsége szivesen aláírja a rendek kivánságát.

A kir. biztos úr röviden még ezt mondja: ezeket akartam előadni, kérem a rendek gyors elhatározását, mert kiküldött tisztemen kivül más végezni valóim is vannak, a melyek miatt Bécsben kell lennem. Valete.

Mikor a király csodálkozását fejezi ki a nádor felterjesztésében foglalt azon kivánságon, hogy a katonaság kivonatván az országból, a nép megmentessék a beszállásolás terhétől és a mikor a csodálkozás indokolására a király hivatkozik az 1715-iki VIII. t.-czikkre; a Rk. közöl senki se hivatkozott az 1715-iki 42. articulusra, a melyikben a Kk. és Rk. azon kivánságának, hogy a kassai, győri, komáromi és más generalatusok helyeztessenek át Magyarország és részeinek határszéleire, érett megfontolását Ő Felsége kegyelmesen elhatározta. A gyűlést összehívó királyi leirat szerint a porták új összeírását szabályozó «Idea»-t a bécsi császári miniszterium adta ki a magyar rendeknek, hogy a szerint végezzék a munkájokat, holott az ország terheinek kivetésére szolgáló «Idea» elkészítését az 1715-iki 57. art. 2. pontjában az országgyűlés magának tartotta fenn. A bécsi császári udvari főhadbiztosság készítette el a katonaság elhelyezésének tervezetét. A Magyarországon elhelyezendő és általa eltartandó

Vármegye	frt	kr.
Győr	7068	—
Moson	5989	02
Pozsony	20974	—
Nyitra Szakolczával	6000	—
Trencsén	21016	35
Turócz	3263	57
Árva	14590	35
Liptó	2921	46
Zólyom	263	01
Sopron	2702	28
Zala	166	09
Somogy	600	—
Zaránd	48670	34
Bács	25487	36
Zemplén	13674	08
Ung	27053	51¾
Bereg	13311	32¾
Abauj	12518	09
Máramaros	16619	57
Szatmár	25445	15
Ugocsa	4526	26
Szabolcs, Kállóval	9178	24
Bihar	264	29
Kraszna	102	39
Békés	336	34
Közép-Szolnok	258	52
Kővár	5659	05¾
Összesen	288658	65¾

Város	frt	kr.
Pozsony	13763	52
Nagy-Szombat	3865	17
Szent-György	1813	48
Bazin	2842	08
Modor	3768	33
Körmöczbánya a falvakkal	1801	17
Új-Bánya	112	18
Trencsén	1152	—
Breznóbánya	2744	47
Libetbánya	97	06
Ó-Zólyom	243	32
Korpona	997	32
Körmöczbánya	1925	32¼
Kis-Marton	1224	46
Buda	1538	01
Pest	2604	36
Kassa	174	29
Bártfa	97	18
Lőcse	1175	30
Szatmár-Németi	14348	46
Nagy-Bánya	7079	24
Felső-Bánya	679	20
Hajdú városok	3338	16
Debreczen	122	21
Összesen	67503	29¼
	288658	65¾
Együtt	356 61	95

katonaságról kivétel nélkül mindig csak mint császári katonaságról, caesarea militia, van szó, holott az 1715-iki 8. articulus a «regulata militia»-t cæsareanak se nem tervezte, se nem nevezi. Az adóhátralékoknak rövid határidő kitüzése mellett leendő szigorú behajtását a «Bécsben legközelebb tartott miniszteri tanácskozáson határozták el», pedig ennek beszedéséről intézkedik az 1715-iki LVII. t.-cz. 1. pontja. Az egyetlen dolog,

a mire észrevételeiket megtehetik, a főhaditanács által újra tervezett Regulamentum. Erre vonatkozólag azonban a főhaditanács mintha csak jelezni akarta volna, hogy tanácskozni tanácskozhatnak a magyar urak, de változtatniok semmit sem szabad; a gyűlés összejövetelét megelőzve, már szept. 4-én leírt a m. kir. udvari kanczelláriához, hogy a katonaságnak téli szállásokra elhelyezését illetőleg az 1716 január 1-én a rendek közös hozzájárulásával kiadott és a következő években megerősített Regulamentum Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározása folytán minden pontjában érvényben marad, a mit az országban a szokásos módon ki kell hirdetni.

A propositiókról az okt. 10-iki ülésen mindössze annyi szó esett, hogy a nádor tudomására adta a gyűlésnek, hogy a kir. biztos sürgősen vissza akarván Bécsbe utazni, a pontonkint felolvasott propositiókra pontonkint adandó válasz elkészítése végett küldjenek ki az ő elnöksége alatt egy a főjegyzőkből, az egyes kerületek és a városok követei közül választandó 3—3 tagból álló bizottságot. Az október 13. és 14-iki üléseken letárgyalták a bizottság munkálatát és azt még ugyanazon napon küldöttség útján kézbesítették Tirheim gróf kir. biztosnak.

A királyi biztos propositióira adott választ egészen az a szellem lengi át, a melyik 1715-ben megalkotta a Rákóczit és kibujdosott társait hazaárulóknak nyilvánító, őket száműző és jószágaikat a hívek részére elkobozó törvényeket.

A választ mindjárt azzal kezdik, hogy úgy a nádorhoz intézett credentionalisból, mint a kir. biztos propositióiból mély alázattal és lelkeiknek legnagyobb vigasztalásával értették meg Ő Felségének örökös magyar királysága iránt megnyilatkozó atyai gondosságát, melylyel a spanyol, rajnamelléki és török háborúk befejezése után Magyarország békéjének biztosítására törekszik. Ezért a Rk. őszintén, híven és mindig engedelmesen szolgálva, szívükből és hálás lelkükből ismét és ismét legnagyobb készséggel felajánlják életüket és vérüket («vitam et sanguinem»). Ha azonban felhozzák a nemrégen mult belső zavarok siralmas eseményei által elsanyargatott és tönkrement népnek szomorú állapotát, a mit még fokoztak az Ő Felsége más népeinek

üdvéért Olaszországban viselt háborúkra hozott nagy áldozatok; ezt nem azért teszik, mintha a király kívánságainak nem akarnának eleget tenni, de az ország érdekében kérik a biztost, hogy a felhozandókat terjeszsze Ő Felsége elé.

Tudvalevő dolog, hogy a nép évek hosszú során át adókkal, téli szállásokkal, nyári ellátással, megszállásokkal, szállításokkal, előfogatokkal, ingyenes munkákkal és más hasonló katonai terhekkel annyira el volt nyomva, hogy ha most nem kap pihenést és a mult éveknek több százezer frtra menő hátrálékát szigorú végrehajtás terhe alatt kell megfizetnie; ezt csak újabb kölcsönökkel tehetné, a mi a végső nyomorba taszítaná. Kérik a királyt, hogy a hátrálékokat teljesen engedje el.

A téli szállásokon levő katonaság adagainak nyolcz krajczáron megváltását kellő számítás alapján le kell szállítani, a mi egy téli szállásolás alatt is több százezer frtnyi könnyítés lenne a népre.

A nádor a királyhoz tett felterjesztésében nem az egész, hanem csak a felesleges katonaságnak kivitelét kérte, hogy az ország belső rendjének fentartására szükséges erőről annál jobban lehessen gondoskodni. Most is kérik az ide beszállásolni kívánt ezredek egy részének a szomszéd tartományokba elhelyezését, mert annak itt ellátása a népnek erejét felülmulja.

A katonaság a rendes ellátáson felül a néptől mindenféle szolgálmányokat, ajándékokat követel. Kérik a regulamentumnak erre vonatkozó pontjait szigorúan megtartatni és minthogy Ő Felsége az 1716-iki regulamentumot továbbra is érvényben akarja tartani, kérik, hogy ahhoz tett észrevételeiket figyelembe venni méltóztassék.

A téli szállásolás nov. 1-től ne terjesztessék ki április végén túl, mert ezzel egyrészt a nép van megterhelve, másrészt abban az időben rendszerint olyan nagy a széna-, zab- és élmiszerszükség, hogy azt a szabályzatban megállapított árban a nép megszerezni nem képes.

A mi az aratást és a szüretet illeti, az országban helyenként jó volt az aratás, de helyenkint rossz, ha lesz is jó szüret, az nem segít a népen, mert a magyarországi boroknak a szom-

széd országokba kivitele el van tiltva és így értéke nincs a bornak.

A szabad kir. városoknak panaszára megjegyzik, hogy az aránytalanságok megszüntetésével a király a nádort bizta meg, a bányavárosok ellen meg épen a vármegyék panaszkodnak, hogy azok portái helyett a terheket nekik kell viselniök.

A kik Temesvár ostromához ökröket adtak és ökreik a fárasztó munkában értékükből veszítettek vagy egészen elpusztultak, panaszolkodnak, hogy a kerületi és főhadbiztosok őket nem elégítették ki az 1717-ben kötött szerződés 6. pontja értelmében, hanem vagy újabb csekélyebb árú egyezségre kényszerítetnek, vagy egyáltalában nem kaptak kárpótlást. Ezeknek kielégítését a kir. biztosnak figyelmébe ajánlják.

Kérik, hogy a vármegyéknek és városoknak a török követségre tett túlkiadásai és fuvarai számíttassanak be a mostani téli szállásolás költségeibe.

Minthogy azoktól a vármegyéktől és városoktól, sőt azoknak környékeitől is, a hol állandó helyőrségek vannak, a parancsnokok sok szekeret, munkást, sok ezer öl tüzifát, gerendákat, talpfákat, hídépítéseket vagy ezeknek készpénzen megváltását követelik; kérik, hogy a kir. biztos ezeket a visszaéléseket megvizsgáltatva, a kiadásokat számítsa be az illetőknek a rájok eső adórészletbe.

Kérik a só árának a nádor által tett felterjesztés értelmében leszállítását. Az a három vármegye, a melyiknek a legújabb országgyűlés törvényben biztosítja a lengyelországi sónak behozatalát (az 1715-iki XIII. t.-cz. szerint Árva, Turócz és Liptó megyék Lengyelországból hozhatnak be sót és azzal a királyi só ártalma nélkül kereskedhetnek), azon jogukban ne háborittassanak.

Ezek után a kir. biztosnak közbenjárását kérik, hogy a király figyelembe véve az országnak nyomorúságos állapotát, egyrészt a regulamentumnak módosítását és szigorú megtartatását eszközölje, másrészt érje be a következő télre 70,000 porczióval, a mit a gyűlés az országlakók tönkretevése nélkül készségesen megajánlhat.

A regulamentum módosításához tett «additamentum»-ok

részletezése nélkül megjegyzem, hogy az 1720 január 2-án kiadott új regulamentum a gyülés által kifejezett kívánságokat csak igen kis részükben vette figyelembe.

Mielőtt a kir. biztos írásban nyilatkozott volna, élőszóval megadta válaszát a gyülés által hozzá küldött Foltera sümegi püspök, Eszterházy Ferencz gróf bán, Szentiványi János prothonotárius, Szeleczky Márton pestmegyei és Stancsa pozsonyvárosi követekből álló küldöttségnek. Ezek az okt. 16-iki gyülésen bejelentették, hogy a kir. biztos a 100,000 porczióból nem enged és a hátrálékokat se hajlandó elengedni, az ellen azonban nem tesz kifogást, ha a gyülés az ő ajánlásával a királyhoz folyamodik. Okt. 17-én tehát elhatározták a Rk., hogy a teljes hatalmú kir. biztos határozatával szemben a királyhoz fordulnak és kikérik a főhaditanács elnökének, Savoyai Eugen herczegnek meg Illésházy Miklós kanczellárnak pártfogását. Ugyanakkor a kir. biztoshoz küldék Foltera püspököt, Eszterházy Ferencz, Erdődy György grófokat, Szeleczky Márton, Bossányi Gábor megyei, meg a pozsonyi és kassai városi követeket a Magyarországra küldeni szándékolt 29 ezrednek és a helyőrségeknek elhelyezéséről értekezni.

Okt. 19-én bemutatta a nádor a kir. biztosnak válaszát. E szerint a vármegyék és városok kimutatott hátrálékainak egészben elengedéséről szó nem lehet; 2. a katonaság esetleges kihágásai ellen az illető megyei tisztviselőknek módjukban van a megtorlás iránt azonnal megtenni a lépéseket a kerületi hadbiztosoknál s ha ez nem vezetne eredményre, az udvari főhaditanácsnál; 3. a regulamentumra vonatkozó kívánságokat illetőleg megigéri közbenjárását arra, hogy a katona érje be a gazda által neki adandó sóval, ágygyal, közös lakással, tüzelővel és az élelmi porcziónként neki fizetendő napi nyolcz krral; 4. a nyári ellátást illetőleg a regulamentum úgy intézkedik, hogy a lovak ellátására szükséges szénáért vagy fűért a katona fizetni nem tartozik, a zab árát az arról gondoskodó vármegyének meg kell téríteni, a téli szállásolás idején túl élelméről a katona zsoldjából tartozik gondoskodni, vagy a hol azt a szállásadó természetben megadja, azt kellően meg kell neki téríteni; 5. a Rknek a mostani termésre és szüretre vonatkozó válaszából,

tekintve azt, hogy más években sokkal rosszabb volt a termés, igen kétségesen következik az, hogy Magyarországon a császári katonaság ellátására szükséges élelmiszerek szolgáltatását illetőleg most is könnyebbítést kell adni; 6. a mit a királynak a sz. kir. városokra vonatkozólag kifejezett kívánsága mond, abból nem következik az, hogy azok, — kivéve a bányavárosokat — minden beszállásolástól mentesíttessenek; csak azt kívánja a felség, hogy azok aránytalanul ne terheltessenek és a nádor meg a Rk. gondoskodjanak ezen királyi birtokoknak jólétéről; 7. a Temesvár ostromához adott ökrök árát illetőleg azok a vármegyék, a melyek hiteles okmányokkal beigazolták azoknak elveszését és a melyek igazoltan dolgoztak ott, a vármegyék által kiállított és a császári főhadbiztosi hivatalban őrzött számadások szerint szerződésszerűleg kifizettettek, a kiknek ezen a czímen még valami fizetés jár, nemkülönben azon vármegyéknek, a melyek a mult években a szabályszerű mennyiségen felül fizettek, kellő folyamodás és igazolás után minden meg fog téríttetni. Viszont méltányos, hogy a mult évekből kimutatott hátrálékot a megyék fizessék meg a hadi kincstárnak. Elengedésről csak a múltban nagyobb mértékben károsodott és nagyobb mértékben megterheltéknél lehet szó. Ezeknek érdekében igyekezni fog a felségnél közbenjárni. A török követségnek Bécsig szállítása alkalmával felmerült költségek szükségesek voltak a karloviczi békekötéskor és nem lehet tudni, hogy azon a czímen mit követeltek és mi téríttetett már meg az országnak; 8. össze fogják írni, mely vármegyék mit követeltek eddig vagy melyek mit kívánnak még a helyőrségek és az erődítések körül teljesített munkákért. A hidak építése és javítása nyilvánvalóan az ország kérelmére és kereskedelmének emelésére szolgál; 9. a só árának megváltoztatása ügyében ő felsége udvari kamarája fog intézkedni. A lengyel sót illetőleg a három vármegyének — a melyek megnevezendők — dolga ugyanattól függ; 10. a legközelebbi télre kívánt 118,000 porczióból elenged 18-at, a 100,000 porczióra a Magyarországon elhelyezendő császári seregeknek elengedhetetlenül szükségük van és így annak a császár és király iránti buzgalomból való megadására vonatkozó választ vár.

A Rk. leírták a kir. biztos válaszát és azt minden meg-

jegyzés nélkül tudomásul vették. Az ez után még következett ülések az új conscriptio módjának megállapításával és keresztülvitelével teltek el. A módot illetőleg alapul vették úgy az 1715-iki országgyűlés által kiadott, mint a bécsi miniszterium által készített Idea-kat s ezeknek alapján külön kerületi és közös gyűléseken igyekeztek megállapitani a porták arányos új összeirását tekintettel arra, mely nemesek, minő erdők, szőlők és puszták vétessenek fel az új conscriptiókba és melyek hagyassanak ki.

Okt. 29-re elkészültek az 1720-ra szóló ideiglenes összeirással és a végleges összeiráshoz való utasításokkal. Ugyanekkor bemutatták a téli szállásokra elhelyezendő katonaságnak az ideiglenes összeirás alapján történő beosztásának tervezetét. A porták száma 1717-hez képest, mikor az 6089½ volt, 1720-ra 5517¾-re szállott alá, így 1720-ra 571¼ portával kevesebbet vettek fel. Egyes vármegyékben és városokban emelték, a legtöbbnél leszállították a porták számát. Ehhez alkalmazták azután az ellátandó katonaság századainak számát a beosztásban eltérve a királyi biztos által adott beosztási tervezettől.

A porták 1717-iki összeirását ideiglenesen így állapították meg, megjegyezve, hogy ez a terhek elviselésének reményében történt. Meglehet ugyan, hogy némely vármegyék már teljesen kimerülve a terhek elviselésére képtelenekké tétettek és a súlyos terhek elviselésének lehetetlensége beáll, mert erőiket meghaladó terhet kellett kiróni, de ezen helyesbités módján kívül egyéb lehetőséget nem lehetett remélni, mert különben mindnyájan a végső romlásba jutnak és mindig több és nagyobb hátralékokat kell felhalmozni.

Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma 1717-ben	Porták száma 1720-ra
Dunáninneni kerület:		
Pozsony vm.	382½	343¼
Pozsony város	50½	44¼
Nagy-Szombat	21	19
Szent-György	9	8
Bazin	14	12¾
Modor	16	14½
Nyitra vm.	382½	343¼
Szakolcza város	8	7¼
Trencsén vm.	252½	220½
Trencsén város	4½	3¾
Hont vm.	179	160
Selmeczbánya város	14	12¾
Bakabánya «	1½	1½
Bélabánya «	1¼	1¼
Bars vm.	168	150¼
Körmöczbánya város	6	5½
Községei	3	2¼
Újbánya város	1¾	1¾
Nógrád vm.	126	112½
Árva «	88½	7½
Pest-Pilis-Solt vm.	117	114¼
Kis-Kunság	14½	18½
Buda város	20	24¾
Pest «	9½	8¼
Zólyom vm.	85½	76¼
Beszterczebánya város	12½	11¼
Breznóbánya «	9	8
Libetbánya «	1½	1½
Zólyom «	4	3½
Korpona «	6½	5¾
Liptó vm.	74½	64¼
Turócz «	46½	46½
Esztergom «	30	31½
Esztergom város	5¾	5¾
Bács vm.	64	53
Összeg	2222½	2000¼

Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma 1717-ben	Porták száma 1720-ra
Dunántúli kerület:		
Komárom vm.	100	90
Győr vm.	78	71¼
Tartozékai	4	5¾
Veszprém vm.	96	84¼
Moson «	166	153¼
Sopron «	378	336
Sopron város	40	36
Ruszt «	9	8
Kismarton város	8	7¼
Vas vm.	394	351¼
Kőszeg város	12	10¾
Zala vm.	201	183¼
Kanizsa város	8	3½
Somogy vm.	100	90
Tolna «	29	27¼
Baranya «	87	80¼
Fejér «	50	47
Székesfehérvár város	10	9
Összeg	1770	1593
Tiszáninneni kerület:		
Abauj vm.	151¾	124½
Kassa város	12	10
Zemplén vm.	194	172¾
Sáros vm.	176¾	154½
Eperjes város	14½	12
Bártfa «	8	6¾
Szeben «	3	2½
Szepes vm.	129¾	114¼
Lőcse város	20	16
Késmárk «	8	7
Gömör vm.	140¾	125½
Ung «	66	54½
Borsod «	76¼	67½
Bereg «	63	52½

Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma 1717-ben	Porták száma 1720-ra	Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma 1717-ben	Porták száma 1720-ra
Szabolcs vm. és Kálló	141½	121½	Máramaros vm.	113½	105
Polgárd (község ?)	12	12	Kővár «	33½	25½
Hajdú városok	48	41½	Kraszna «	21¼	21½
Heves—Szolnok vm.	98	84½	Közép-Szolnok vm.	24½	33
Eger város	8	7¼	Csongrád vm. és Szeged város	27	32½
Jász-Kunság	30	65	Zaránd vm.	41	38
Torna vm.	29¾	23¼	Csanád «	16	17
Szatmár «	117	101¾	Arad «	34	35
Szatmár-Németi város	14	12½	Torontál «	5	5
Felsőbánya város	24	24	Békés «	11	12½
Nagybánya	6	5½	Bodrog «	10	13
Ugocsa vm.	28¼	21½			
Összeg	1612½	1440	Összeg	484½	484½
			Együtt	2222½	2000¼
Tiszántúli kerület:				1770	1593
				1612½	1440
Bihar vm.	102	109		484½	484½
Debreczen város	45	88	Végösszeg	6089½	5517¾

Kimutatás arról, hogyan lehet némely vármegyék könnyítésével másoknak azonban megterhelésével 1720-ra elhelyezni a 29 ezredet és pedig 19 lovasezredet s 248 századot ellátással és szállással, (effective), 10 gyalogezredet s 750 századot csak élelmezéssel (készpénzben, assignatione).

Vármegyék tartozékaikkal és a sz. kir. városok	Ideiglenes portak 1720-ra	Valóságos és tényleges század (élelmezéssel és szállással)	Valóságos kijelölt század (csak pénzbeli ellátással)	Hány portára jut egy valóságos század	Hány portára jut egy assignált század
Dunáninneni kerület:					
Pozsony vm. a városokkal	441	14	17	31¼	26
Nyitra vm. Szakolczával	350	15	14	23	25
Trencsén vm. Trencsénnel	224¼	7	8	32	28
Hont vm.	160	7	3	23	53
Selmeczbánya, Bakabánya, Bélabánya } városok	15²/₄	—	²/₄	²/₄	—
Bars vm.	150¼	6	2	25	75
Körmöczbánya, Újbánya } városok	7¼	—	²/₄	—	7 ½
Körmöczbánya falvai	2³/₄	—	²/₄	—	—
Nógrád vm.	112²/₄	7²/₄	1	16	112²/₄
Árva vm.	71²/₄	2	1	35²/₄	71²/₄
Pest-Pilis-Solt, Buda és Pest városokkal	137¼	6	4	23	35
Zólyom vm. a városokkal	94	1	3	94	31
Liptó vm.	64²/₄	2	1	32	64¼
Turócz vm.	46²/₄	2	1	23¼	46¼
Esztergom vm. Esztergommal	34¼	1	2	37¼	18¼
Bács vm.	53	2²/₄	—	26²/₄	—
Összeg:	1982	73	59	—	—

Jegyzet: a 2000¼ telekből itt azért hiányzik 18¼ porta, mert ezek a kis-kúnok, jászok és nagy-kúnok részére a Tiszán inneni kerületben vannak felvéve.

Dunántúli kerület:					
Komárom vm.	90	3	4	30	22
Győr vm. tartozékaival	75	2	5	37²/₄	15
Veszprém vm.	84¼	5	2	14	42
Moson vm.	153¼	8	—	19	—
Sopron vm. a városokkal	387³/₄	14	18	27²/₄	21²/₄
Vas vm. Kőszeggel	362	16	14	22²/₄	25²/₄
Zala vm. Kanizsával	187¼	12	2	15²/₄	93³/₄
Somogy vm.	90	6	—	15	—
Tolna vm.	27¼	3	—	9	—
Baranya vm.	80	7	1	11²/₄	80¼
Fejér vm. Székesfehérvárral	56	3	2	19	28
Összeg:	1593	79	48	—	—

Vármegyék tartozékaikkal és a sz. kir. városok	Ideiglenes portak 1720-ra	Valóságos és tényleges század (élelmezéssel és ellátással)	Valóságos kijelölt század (csak pénzbeli ellátással)	Hány portára jut egy valóságos század	Hány portára jut egy assignált század
Tiszánninneni kerület:					
Abauj vm. Kassával	134 2/4	3	5	45	27 2/4
Zemplén vm.	172 3/4	9	4	19	43
Sáros vm. a városokkal	173 2/4	7	6	25	29
Szepes vm. Lőcse és Késmárk	137 2/4	5	3	27	46
Gömör vm.	125 2/4	8	1	15 3/4	125 2/4
Ung vm.	54 3/4	2	1	27 1/4	34 1/4
Borsod vm.	67	5	1	13 2/4	67
Bereg vm.	52	2	1	26 1/4	52 2/4
Szabolcs vm. Kállóval	121 2/4	5	4	24 1/4	30 1/4
Hajdúvárosok, Polgárral	53 2/4	2	2	26 2/4	26 2/4
Heves-K. Szolnok vm. Egerrel	92	5	1	21	28
Jászság—Kunság	83 2/4	4	3	21	28
Torna vm.	23 1/4	2/4	—	—	—
Szatmár-Némethi, Nagybánya	17 3/4	1	1	17 3/4	17 3/4
Felső-Bánya	24				
Ugocsa vm.	21 2/4	1	—	21 2/4	—
Összeg:	1459	64 2/4	36	—	—
Tiszántúli kerület:					
Bihar vm.	147	9	2	16 1/4	73 2/4
Máramaros vm.	105	6	3	17 2/7	35
Kővár vm.	25	1	—	25	—
Kraszna vm.	21 2/4	2	—	10 3/4	—
Közép-Szolnok	23	2	—	16 2/4	—
Csongrád vm. Szegeddel	32 3/4	1 2/4	2	21	16
Zaránd vm.	38	4	—	9 2/4	—
Csanád vm.	17	2	—	8 2/4	—
Arad vm.	35	2	—	17 2/4	—
Békés és Torontál vm.	17 2/4	1	—	17 2/4	—
Bodrog vm.	13	1	—	13	—
Összeg:	484 1/2	31 2/4	7	—	—

Az elszállásolást illetőleg a Kis-Kunok 18 3/4 portája hozzá iratott a jászok és nagy-kunokéihoz, a kiknek portái máskülönben 65-öt, ezen tiszáninneni kerületei meg csak 1440 3/4-et tennének ki.

A Rk. az összeirt 5517¾ portára 70,000 porcziót ajánlottak meg. E szerint egy portára esett volna átlagosan 12·7 porczió. Ez napi 7 krral számítva 88·9 kr. Nov. 1-től ápr. 30-ig számított 181 napra 169 frt 71 kr. Ezt, a mai árakat véve alapul, csak tizenkétszeresen számítva, ma egy portára jutna egy téli szállásolás költségeül átlagosan 2037 frt 32 kr. A hol tényleges beszállásolás van, ott hozzá jön még a só, a tüzelő-anyag és az elszállásolással járó sok kellemetlenség.

Mikor a királyi biztos a 100,000 porczióból engedni nem akart, a gyűlés követség útján fordult folyamodásával a királyhoz. Pozsonyban maradva várták be az eredményt. Nov. 10-én visszaérkezett a küldöttség a királynak azzal a válaszával, hogy a 100,000-ből még leenged 10,000-et. Így aztán az 1719—1720-iki télre Magyarországak 90,000 porcziót kellett adnia, a mi egy portára napi 16·3 porczió à 7 kr. = 1 frt 14 kr, 6 hónapra 206 frt 34 kr, mai érték szerint 2476 frt 08 kr. A 90,000 porczionak ára napi 6300 frt, hat hónapra 1.140,300 frt, mai értékben mintegy 13.683,600 frt. Ez avval az árral van számítva, a mit a szállástadó gazda egy élelmi porczióért havi 4, egy lóporczióért havi 3 frttal fizetett. Ezt pedig legalább nagyrészben minden körülmények között kellett fizetnie, mert például: egy gyalogsági ezredesnek dukált naponkint 50 élelmi, porczió, ebből készpénzben kellett kiadni havi 160 frtot, egy gyalogsági kapitánynak dukált naponkint 15 élelmi porczió, ebből készpénzben kellett kiadni havi 48 frtot, egy lovassági kapitánynak dukált naponkint 19 élelmi porczió, ebből készpénzben kellett kiadni havi 62 frtot, és így tovább. De az ezredes a neki természetben kiutalt 20 élelmi porcziót 40 font kenyér, 20 font hús) épen úgy nem fogyasztotta el, mint a kapitány a maga 6—7 porczióját. Ennek legnagyobb részét készpénzben követelte szállástadójától és így a megváltott porczió száma mindig jóval nagyobb volt a természetben kiadottnál, vagyis a nép a porczióknak legalább kétharmadrészét fizette 2—3-szorosával annak az árnak, a mit neki a kincstár fizetett, a mikor a katonaságnak a szálláson kívül szállított, a mi sok hiábavaló panaszra adott okot.

Ha a Magyarországra az 1719—1720-iki télre küldött 10

gyalogezred, 10 szabad század és 19 lovasezrednek regulamentum szerinti ellátását nézzük, különös kvótát kapunk Ausztriával akkor volt viszonyunkról.

Az 1716-iki regulamentum szerint egy téli szállásoláson belekerült:

						hóra	frtban	ezred		frt
1 teljes,	17	századból	állott	gyalog	ezred	6	83010	10	=	830,100
1 «	12	«	«	vértes	«	6	69710	10	=	697,140
1 «	12	«	«	dragonyos	«	6	67470	7	—	472,290
1 «	10	«	«	magy. huszár	«	6	38670	2	=	77,340
10 szabadszázad						6			=	45,180
A Magyarországon elhelyezett 29 ezred és 10 szabadszázad						6				= 2.122,050

	ezred	hóra	frt
A Cseh-Morvaországba és Sziléziában elhelyezett	7	6	518,910
Az Alsó- és Felső-Ausztriában «	2	6	139,428
A Szerémségen és Szlavóniában «	2	6	152,724
A Temesi bánságban «	4	6	318,744
Az Erdélyben «	6	6	453,684
A Szerbiában «	1	6	38,670
		összeg:	1.621,160
Együtt:			3.743,210

Ha csak a bécsi udvar által Magyarországnak vett részt nézzük mi is Magyarországnak, az összesen — a volt 71 ezredből 20 volt Belgiumban és Olaszországban — 51 ezredből jutott nekünk 29 és a 10 szabadszázad = 58·88%, a költségből meg 56·51%. Ha azonban mi a Szerémséget, Szlavóniát, a Temesi bánságot és Erdélyt is Magyarországhoz tartozóknak tekintjük, az ezredekből jutott ránk 42 = 82·38%, a költségből meg 81·34%, összesen 3.047,202 frt, a mai érték szerint mintegy 63 millió korona, a mi tekintve az országnak akkori néptelen voltát, az akkori igen rossz közgazdasági viszonyokat és azt, hogy azt a terhet kizárólagosan a jobbágyság viselte; különösen ha még hozzá vesszük az elszállásolással járó sót, tüzelőt, világítást, fuvarozást és a kellemetlen zaklatásokat: semmivel sem állott hátrább a mai katonai terheknél.

Mai szemmel nézve a dolgokat, épen nem csodálkozhatnánk azon, ha a Pozsonyban összegyült urak a királyi biztos propositióval szemben erélyesen foglaltak volna állást. De akkor a Rk. csak panaszolkodtak, a nádor felterjesztésén meg Bécsben

csodálkoztak, hogy Magyarországnak a nagy jóakarat mellett még panaszra is van oka. A panasz hiába való volt. A nádor a nov. 11-iki utolsó ülés határozata értelmében még egyszer folyamodott a 20,000 porczió elengedéséért, de a szétoszlott Rendek után az országnak rövid idő mulva csak ezt írhatta: «Jóllehet ugyan, hogy a T. N. Statusok az elmult kongresszusunk alkalmatosságával unanimi consensu csak 70,000 porcziónak kifizetésére reáállottak s mi is oly hiszemben voltunk, hogy alázatos instancziánkra való nézve kegyelmes urunk őfelsége is kegyelmesen applacidálni fogja alázatos oblatumunkat, s mi antecessum et hærendo etiam tempore 70,000 porcziókról tettük a reparticziót, minthogy pedig fentemlített Kegyelmes Urunk alább nem méltóztatott conczendálni 90,000 porcziónál, a mint ezen includált Fölséges Urunk kegyes parancsolattjának valóságos másából bővebben kitetszik, obveniált, azért calculo Arithmetico ezen Ns. Vármegyének (városnak) — porczió, melyet kegyelmeteknek Kegyelmes Urunk parancsolattya szerint a végre intimálnunk kivántuk, hogy ezen őfelsége kegyes parancsolattyát in gremio Comitatus (civitatis) hujus more solito, mennél előbb publicálni és ahoz magát alkalmaztatni el ne mulassza kegyelmetek.[1]

A T. N. Statusok tehát tanácskoztak, határoztak Pozsonyban, de mit ért az, mikor; «quid quid deliberant Reges, plectuntur Achivi».

Dr. Demkó Kálmán.

[1] Budapest székesfőváros levéltára Intimata 1441. sz.

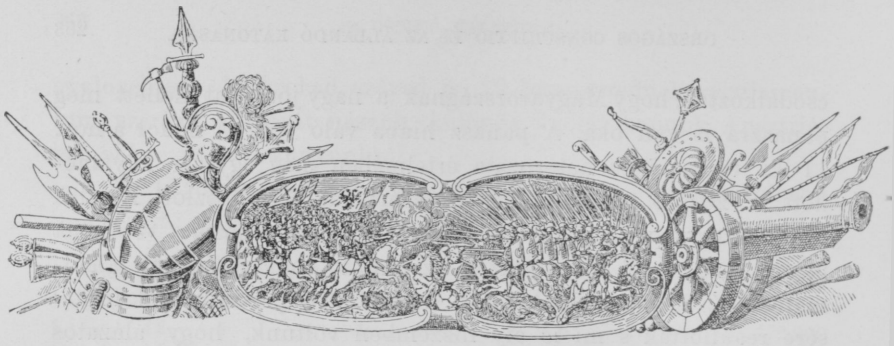

EPERJES KÖZÉPKORI ÁGYÚÖNTŐHÁZA ÉS PUSKAPORMALMA.

(Második közlemény.)

IZSGÁLAT alá véve a XV. század hatvanas éveiből fennmaradt számadáskönyv töredékeinek adatait, azt tapasztaljuk, hogy az eperjesi öntőház üzemben van ugyan, de a munka mérsékelten folyik és most már nemcsak öldöklő szerszámokat. hanem a béke és szeretet igéinek meghallgatására hivó harangokat is öntenek benne. 1463-ban egy György nevű kannaöntő az ágyúk és harangok készítő mestere, a ki erre az évre 22 $^1/_2$ forintot, a következőre pedig összesen 5 forintnyi jutalmat kap munkájáért, György még 1469-ben is a város szolgálatában áll, a mikor összesen 3 forint fizetést kap. Rajta kívül Miklós molnár, a ki 1464-ben az ágyuk beágyazása körül van elfoglalva, $^1/_2$ forintnyi jutalmat kap. Ugyanezen évben a város megvesz egy öreg mozsarat $^3/_4$ frtért, de csak a felhasználható réz kedvéért, $^1/_4$ forintért pedig öt *závárt* készittett ajtókra és *ágyukra*.

1466-ban Gergely kovács dolgozik az öntőházban, Bernát bodnár pedig az *öntőformák*hoz való *pántokat* készitett (refin zw der forme).

Ennyi az egész, a mit 1455-től fogva 1497-ig az eperjesi ágyúöntőház működéséről tudunk. 1497-el — mint már említettük — a számadáskönyvek teljes sorozata kezdődvén, innen fogva tárgyunkra már legalább chronologice összefüggő adatok állanak rendelkezésünkre.

Az 1497—98-ból való adatok tárgyunkra vonatkozólag szükszavúak, ezt talán annak lehet tulajdonítani, hogy ekkor már évek óta béke és nyugalom honolt hazánkban, fegyverkezésre, háborús előkészületekre, készenlétre tehát nem is volt szükség. Ebben az időben legfeljebb a szőllőkben szüretek alkalmával durrognak a puskák és úgy látszik erre a czélra («ad vinum») vesz a város 1497-ben 24 dénárért egy lőfegyvert. 1498-ban a hadügyi kiadás mindössze 43 dénár. Ennyiért vett Eperjes egy bizonyos Schreter Tamástól puskaport, a mi meglehetős csekély fogyasztásra mutat.

1499-el mintha mégis valami készülődés, mérsékelt fegyverkezés indulna meg Eperjesen. Lehet, hogy a város eddigi mulasztásait pótolva csak karba óhajtotta hozni fegyvertárát, de az sincs kizárva, hogy esetleg a török elleni készülődésben kellett a városnak részt venni. Mindenesetre feltünő, hogy az előbbi évhez képest nagy tömeg, 717½ dénárnyi puskaport készít a városi puskapormalom. Golyó az volt elég, mert ezeknek készítése mindössze 3 dénárjába kerül a városnak. A puskapormalom és ágyuöntő mestere valami János, a ki csak egyetlen legjobb minőségű lőfegyvert készít 55 dénárért, egyéb dolog hiján pedig harangokat önt. Puskaporos hordók, ágyúkhoz való kötél és ágyúzávár beszerzésére fordít még ez évben pénzt a város, a mivel az 1499. évi hadi kiadások befejezést nyernek.

1500-ban ismét megindul az ágyúöntés, de ezen felül egyéb nem is történik. János, az ágyuöntőmester ez évben 300 dénárnyi jutalmat és 50 dénár kölcsönt kap. János mester nem egyedül dolgozik az öntésnél, hanem fujtató legényei (suflatores) vannak, a kik 9 dénár jutalmat kapnak, míg az ágyuöntéshez való forma készítéséért az asztalos 10 dénár jutalmat kap. Ez évben 50 dénárért egy lőfegyvert is szerez a város.

Innenfogva 1505-ig ismét szünet áll be a fegyverkezésben,

mindössze 1504-ben ad a város 8 dénárt a puskaporos hordók javítására.

Az 1505—6. esztendő ismét mozgalmasabb. Ezekben az években ismét sokat szerepel János ágyuöntő mester és még két ismeretlen nevű pixidarius. 1505-ben János némely lőfegyver tisztításáért egy ízben 100 dénárt, egyéb munkálataiért pedig összesen 400 dénárt, a két névtelen pixidarius pedig 200 dénárt kap. Ebben az évben olvasunk először az eperjesi számadáskönyvekben puskaagyak (puska «*nyele*», mondja a számadáskönyv) készítéséről, melyekért a város valamelyik asztalosmestere a készítésért összesen 12 dénár jutalmat kapott.

1506-ban Eperjesen nagyarányú tüzérségi anyagbeszerzés folyik. Tizenkét szakállas ágyut és 1500 golyót szerez be ekkor a város, ezeken felül János mester az ágyuöntéshez vagy puskaporkészítéshez való fát szállít a városnak, összesen $34^1/_2$ dénárnyi értékben.

Ugyanekkor egy *kézi* lőfegyvert is vesz a város 20 dénárért.

1506-tól fogva el egészen 1509-ig — tekintettel a békességes időkre — még csak említés sem történik az eperjesi arzenálról, 1509.—10.—11-ben azonban ismét a hadiszerek reconstructiójáról számolhatunk be. Főleg a puskapormalom működik, az ágyuöntő házban a munkálatok mintha szünetelnének. 1509-ben, eltekintve attól, hogy puskaport és egy puskaporos hordót vesz a város, igen nevezetes intézkedést találunk arra nézve, hogy a város ijjászai a lőfegyverrel való bánást megtanulják. Ekkor ugyanis a város 50 dénárnyi jutalmat tűz ki arra, hogy az ijjászok a lőfegyver kezelésben magukat gyakorolják. Ebből az intézkedésből az következik, hogy a lőfegyver használata ekkor — 1509-ben — még korántsem általános, sőt meg lehet, hogy taktikai okokból a zajtalanul működő tökéletes és e mellett biztos nyilnak még mindig előnyt adnak a lármával járó és tökéletes biztosságúnak épen nem mondható tüzi lőfegyverekkel szemben. Ugy látszik, hogy a tüzi lövőszerszámok ekkor még csak a várvivásoknál és várharczoknál részesülnek előnyben a régi ballistákkal szemben.

1509-ben 43 dénárért kézi lőfegyvert vesz a város, a városi ágyuk tisztításáért pedig 50 dénárt kapnak a pixidáriusok.

Nagyarányú puskapor készítés 1510-ben folyik. Ekkor valami Monkos János nevű puskaporgyártó dolgozik Eperjesen, a ki nagyon valószínűen János ágyuöntő mesterrel azonos. Ebben az évben összesen 1341 ½ dénárt fizet ki a város puskaporért, a miből 125 dénár ugyancsak puskapor fejében egy bizonyos Gál nevű trombitásnak jut, a többit pedig Monkos János kapja. Ugyanekkor egy olcsó lőfegyvert is szerez a város három dénárért.

1511-ben a puskapormalom számára a különböző vegyületek összetöréséhez egy nagy mozsarat vesz a város, melynek ára közel 50 dénár volt.

1511-től 1515-ig újabb szünet áll be Eperjes arzenáljának működésében. 1515-től fogva azonban, midőn már a nemzet Belgrád elestéhez és Mohácshoz közeledett, az imminensen és állandóan fenyegető török veszély hatása alatt a város egyre készülődik és folytonosan fegyveres készenlétben van. Legjobban folyik az eperjesi arzenálban a munka 1516—1521 között, a mikor a fegyverkezés kulminál. Ebben az időszakban az akkori viszonyokhoz képest rengeteg pénzt költ a város lőfegyverekre, de különösen puskaporra, úgy, hogy ez a kor az eperjesi puskapormalom fénykorának nevezhető.

1515-ben János ágyúmester buzgó szorgalommal dolgozik. Összesen 5½ forintot keres ebben az évben, a melyből egy nagy mozsár öntéséért magáért négy forintot kap. Nyolcz kézi lőfegyvert is vesz ekkor a város, összesen 10 frt értékben, a miből az következik, hogy ezek már finomabb, tehát ezért drágább puskák voltak.

Míg 1515-ben az eperjesi «arzenál» összesen 15½ frt-nyi kiadást emésztet fel, addig:

1516-ban	48	frt	45	dénárt
1517-ben	89	«	42	«
1518-ban	58	«	39½	«
1519-ben	89	«	40	«
1520-ban	58	«	91	«
1521-ben	73	«	72	«
1522-ben	56	«	31½	«
1523-ban már csak	13	«	42	«
1524-ben	10	«	02	«
1525-ben	03	«	04½	«
végül 1526-ban	66	«	48½	«
Összesen	583	frt	06	dénár,

nem számítva az 1526. évi hadjáratokban lőfegyverekre és hozzájuk való mindenfélére kiadott összeget.

Ebből a kis statisztikai összeállításból láthatjuk, hogy ebben az időben, különösen 1517. és 1519-ben, a mikor a hadikiadás a legmagasabb, midőn a puskapor és ágyuköltségek majdnem 90—90 forintig emelkednek, úgy az ágyuöntőház, mint a puskapormalom létjogosultsága kétségen felül igazolva van.

A mi már most az eperjesi «arzenál» ezen korbeli működésének részleteit illeti, elmondhatjuk, hogy aránylag több és nagyobb szerep jut a puskapormalomnak, mint az ágyuöntőháznak. Ekkor ugyanis a város már meglehetősen fel van szerelve lőfegyverekkel, azokat már inkább csak karban kellett tartani, de magát az ágyuparkot szaporítani nem nagyon volt szükséges. A mi lőfegyverbeszerzés előfordul, az eltekintve az 1517. évi nagyobbarányú vételektől — inkább kézi lőfegyverszerzés.

1516-ban puskaport, melynek talentuma ekkor 14 dénár, összesen 15 frt 74 dénár árát szerez be a város. Ebből Gál trombitás, a ki úgylátszik az eperjesi arzenál alkalmazottja volt, 3 frt 50 dénárt kap.

Megemlítésre méltó, hogy ekkor már *kétféle* puskaport különböztetnek meg, *kézi* (manualis) lőfegyverhez és *szakállas* (barbata) ágyuhoz valót.

Egy puskaporoshordót 6 dénárért vesz a város.

Ebben az évben 500 golyót készíttetnek, áruk 2 frt 10 dénár.

János pixidarius ezen évben aránylag csak kevés pénzt, összesen 1 frt 75 dénárt keres.

Sokat dolgozik ekkor az ágyuk karban tartásán a városi kovácsmester.

Egy ágyut beágyaz 2 forintért, ágyujavításokért kap 1 frt 25 dénárt, vaslemezekért («lamina ferri»), melyek az ágyuk javításához voltak szükségesek, továbbá egyéb a lőfegyver javításokhoz szükséges anyagért kap összesen 2 frt 90 dénárt, úgy, hogy a kovácsmester munkájáért és a javításokhoz adott anyagért összesen 6 frt 15 dénárt kap.

Míg ez évben puskaporra több mint 15 frt lett kiadva, addig puskák és ágyuk (összesen kilencz darab) beszerzésére sokkal kevesebbet, összevissza 9 frt 5 dénárt fordít a város.

Lőfegyverek, főleg pedig kéziek beszerzése 1516-ban a következő: Egy olcsó puskát vesznek 5 dénárért, egy szakállas ágyut, *mely az uj eljárási mód szerint lett készítve*, épen ezen okból drágábban 4 frtért vesznek, míg egy közönséges régi módi szakállas ára csak $^1/_2$ frt volt. Természetesen érdekes volna tudni, hogy az ujmódi szakállason micsoda ujdonság volt, uj öntési mód szerint készült-e, vagy pedig szerkezetén volt-e valami ujítás, azonban — sajnos — ezt a számadáskönyv nem részletezi. Vesznek még ebben az évben hat kézi lőfegyvert, négyet 2 frt 75 dénárért, kettőt pedig Gál trombitástól 1 frt 75 dénárért, úgy, hogy egy-egy kézilőfegyvernek ára körülbelül 70—80 dénár.

Egy nevezetes tétel szerepel ebben az esztendőben a város számadáskönyvében. Ugyanis azt olvassuk benne, hogy Eperjes városa ebben az esztendőben 75 dénárért egy *hadtudományi munkát* vett, a miből következik, hogy Eperjesen a haditudományt ekkor már nemcsak kontár módon, hanem rendszeresen művelték. Természetesen kiváncsiságunkat a számadáskönyv nem elégíti ki, mert azt, hogy ez a hadtudományi munka («ars militiae«) erődítéstani, taktikai vagy tüzérségi stb. munka volt-e, eldönteni nem tudjuk. Azonban maga az a tény, hogy Eperjes városa ilyen könyvet vesz, a hadászat színvonalának emelkedését jelenti.

1517-ben az előző évhez képest a fegyverkezésben lényeges emelkedés tapasztalható. Így például puskaport összesen 25 frt 15 dénár árut szerez be a város, a mi az előző évi 15 frt áru beszerzéshez képest lényeges emelkedés. Közvetlenül a puskaporos malomból 13 frt 50 dénár árut vesznek, a mely árakból egyuttal megtudjuk azt is, hogy $^1/_2$ mázsa puskapor 6 frt volt, egy mázsa pedig 12 frt. Mig Gál trombitástól, a ki úgy látszik már nagyban gyártja a puskaport 8 frt 85 dénárért vesznek puskaport, addig János pixidariustól, szóval a hivatásos puskaporkészitőtől csak 80 dénárért vesznek. Ebben az évben egy uj ágyumestert fogad fel a város, kinek nevét csak sejtjük, de már ettől is két forint ára puskaport vesznek.

A golyók beszerzésében szintén emelkedés van, mert míg az előbbi esztendőben csak 500-at vettek, addig 1517-ben 4000 darabot vesznek 9 frtért.

János, a régi pixidarius ebben az évben működéseért csak 50 dénárt kap, azonban a pixidáriusok együtt véve borravaló fejében 2 frt 52 dénárt kapnak.

Ebben az évben egy ízben 4 frt ára ként is vesz a város.

A mint a puskaporgyártásnál, úgy az ágyuöntésnél, illetve a lőfegyverek beszerzésénél is ebben az évben jelentékeny emelkedés mutatkozik. Ugyanis az előző esztendőben erre a czélra összesen csak 9 frtot fordítanak, míg ebben az évben (1517.) a lőfegyverek beszerzésére fordított összeg több mint ötször annyira, azaz 48 frt 25 dénárra emelkedik. Ezért a nagy összegért vesz a város összesen 11 szakállas, 2 egyéb ágyut és 7 puskát. A 11 darab szakállas közül 9 ujmódi. Ezeknek az uj rendszerű szakállasoknak ára négy kézi puskával együtt összesen 32 frt 15 dénár volt.

1518-ban emelkedett a puskapor ára, mert Tamás pixidariustól, a ki valószínűleg az előző évben felfogadott ágyumester volt, $^1/_2$ mázsa puskaport két és fél forintért fizet a város. Egyébként ebben az évben a puskapor beszerzésére fordított költség összesen 26 frt 52 dénár volt, tehát csak valamivel több, mint az előző évben. Ebből a már említett Tamáson kívül még Gál trombitástól vesznek 12 frt ára puskaport.

Ennek az évnek az adataiból az tűnik ki, hogy az eperjesi két ágyumester János és Tamás a felszaporodott munkát már nem győzték elvégezni, mert Eperjes városa kénytelen volt ebben az évben már az iglói pixidáriusokat is foglalkoztatni. Néhány puskának, illetve szakállasnak javítását kellett nekik kiadni, a miért összesen négy forintnyi jutalmat kaptak.

1519-ben az eperjesi ágyumesterek közül az egyik 10 dénárt kap egy szakállas ágyujavításáért, János ágyumester jutalma pedig ebben az esztendőben nagyon sovány, mindössze 25 dénár volt.

Ebben az évben a puskaporon kívül a város a kézi lőfegyverekhez való ólmot vesz $4^1{}_2$ dénárért.

Puskát 1518-ban mindössze kettőt vesz a város összesen

17 dénárért, azonban szakállast tiz darabot vesznek 26½ forintért.

Mint az már egy ízben megtörtént, ebben az évben ismét jutalmat tűz ki a város az ijjászok számára. A jutalom vagy segélydij összege 1 frt volt és azok az ijjászok kapták, a kik a szakállas ágyukkal való bánásmódot igyekeztek elsajátítani. Szóval a város a maga ijjászait a régi és uj tüzi-lőfegyverekkel való bánás megtanulására úgy látszik gazdasági okból akarta buzdítani, azért, hogy ne kelljen neki kétféle sereget — ijjászt és tüzért — tartani.

Nevezetes intézkedést tesz a város az 1519-ik év folyamán. Ugyanis már 1518-ban megtörtént, hogy Iglóról kellett Eperjesnek ágyumestereket kölcsönkérni, hogy velük a puskagyártás, de inkább ágyuöntés és javítás körül felszaporodott munkát elvégeztessék, a mi a város vezetőségének azt a gondolatot adta, hogy a puskapor készítést és ágyuöntést külön-külön szakemberekre kell bízni, a mi ekkor meg is történt, és a «Zeugs-Artillerie» 1519-ben Eperjesen kettéválasztatott. Ekkor János pixidarius mellett van egy György nevű anyagszertüzér, a kinek egyedüli feladata a puskaporkészítés volt, ennélfogva neve sem pixidarius, hanem «pulverum magister». Azonban daczára az anyagszertüzérség széjjelválasztásának, a személyzet még így sem győzte a munkát és az iglói pixidáriusok ebben az évben is Eperjesen dolgoztak s kisegítő munkájukért 68 dénárt kaptak.

Puskaporgyártásért és anyagért György mester ebben az évben 33 frt 39 dénárt kap. Mihály városi szolgától 2 frt ára salétromot, a bodnártól pedig a rendes áron, 6 dénárért egy puskaporos hordót vesz a város.

János ágyuöntőmester jövedelme évről-évre csökken, a mi talán annak tulajdonítandó, hogy már elöregedett, már nem tudott dolgozni. Ebben az évben mindössze csak 12 dénárt kap, azt is borravaló fejében, tehát ajándékképen.

A mi a lőfegyverek beszerzését illeti, egy 14 dénáros puskát vesz a város, meg egy hosszú ágyut, a mit németül közönségesen schlang-nak, magyarúl *csatakigyó*-nak neveznek. Ez az egy csatakigyó maga hatalmas összegbe, 53 forintjába került a

városnak, tehát az akkori fogalmak szerint valami kiváló alkotásnak kellett lennie.

1520-ban a puskapor ára lejebb szállt, egy mázsa ára ekkor csak 10 forint volt, míg 1518-ban 15 frt volt az ára. Ebben az esztendőben összesen 24 frt 17 dénár ára puskaport vesz a város, ezt a pénzt, 42 dénár kivételével, mind György puskapormester kapta. Ekkor, úgy látszik, a város a bástyatornyokat is megrakatta lőfegyverekkel, mert a tornyokba való puskapor szállításáért nyolcz dénárt fizetett.

Vasgolyókat 8 dénárért vesznek; a kannaöntő, a ki ezeket a golyókat megöntötte, 25 dénár jutalmat kapott. Ezeknek a golyóknak az elraktározására egy ládát készíttetett a város 18 dénárért. Ebben az évben ugyan egyetlen egy lőfegyvert sem vesz a város, azonban az ujonnan beszerzett csatakigyó már is javításra szorult, a mi a városnak 13 frtjába került, az év későbbi részében még 19 forintot fizet a város a csatakigyóért, hogy azonban javításért-e, vagy más valami czímen-e, azt a számadáskönyv nem mondja meg. A csatakigyónak valószínűleg a város valamelyik bástyájára vagy tornyára való elszállítása 1 frtjába került a városnak.

1520. karácsonya előtt a város pixidáriusai valami Malcher nevű úrnál dáridót csaptak, a melynek árát azonban a város talán karácsonyi ajándékképen, megtérítette. Különben az egész mulatság csak 25 dénárba került.

Ebben az évben János ágyumester neve már elő sem fordul a számadáskönyvben, a mi annak a jele lehet, hogy ebben az esztendőben már semmit sem dolgozott s igy persze nem is keresett.

Az eperjesi tüzéranyagszertár történetében két okból nevezetes esztendő az 1521-ik. Először azért, mert a város tüzérsége ekkor, hogy úgy mondjuk: nyilvánosan szerepel, részt vevén a török elleni hadjáratban. Másodszor, Eperjes puskapormalma, a mely főleg az utolsó években erősen igénybe volt véve, immáron javításra szorult.

1521-ben Kálnay Mihály kapitány vezérlete alatt Eperjes városa az egyetlen hadba szállandó tábori ágyú mellé felfogadott tüzérrel és segédszemélyzettel együtt összesen 32 embert

állított ki. A két hónapra felfogadott tábori tűzmester Breszler Mihály zsoldja összesen 6 frt volt, a mihez 10 dénár borravalót kapott. Természetbeni járandósága egy dolmány ruhára való $6^1/_2$ öl posztó volt. Mindezek ellenében azonban tartozott a várostól egy forintért egy kézi puskát venni. Breszler mellé volt adva egy János nevű kovács, a ki őt mint anyagszértüzér kísérte. Ennek a város ajándékba adott egy szintén 1 frt értékű puskát. Ezt a sereg mellé adott tábori ágyut három ló húzta, a melyeket a sereg kapitánya, Kálnay vett 11 forintért. Az ágyu lovai mellett kocsisként egy Lukaczka Jakab nevű ember volt alkalmazva, a kinek járandósága havonként 75 dénár, két hónapra tehát, a mennyire felfogadták 1 frt 50 dénár volt és dolmány ruhára ez is $6^1/_2$ öl posztót kapott. Ez a három ember volt tehát a — tüzérség.

Hogy a nehéz sulyt hordozó ágyukerekek rendeltetésüknek megfelelhessenek, vaslamezekkel lettek beborítva és igy megerősitve. Az ágyuhoz való golyókat külön ládában szállitották, a melynek tetejét a hadba indulás előtt az eperjesi egyik asztalos 22 dénárért javitotta ki.

Feltünő, hogy a hadjáratra a számadáskönyv szerint csak 45 dénár ára puskaport vittek. Ennek magyarázata az lesz, hogy ekkor már a nagyobb városokban lehetett puskaport kapni, igy hát nem volt értelme a veszélyes robbanó anyagot Eperjesről az egész országon végig hurczolni.

Érdekes tétele a számadáskönyvnek, a mely elmondja, hogy néhány dénárért az ágyunak puskaporral való megtöltéséhez egy mértékegységet («mensura», valami ürmérték lehetett) vettek. Ezzel adagolták az ágyu megtöltéséhez a puskaport.

Meg kell említenünk még azt is, hogy Eperjes városának az 1521. évi török elleni hadjáratban való részvétel 423 frt 84 dénárjába került.

A mi a puskapormalmot illeti, annak vagy a nagymérvü használattól, vagy a régiségtől, a fa alkatrészei kezdtek romladozni, a melynek rendbehozásához a város 65 dénár ára deszkát vesz és egy ácsnak, a ki a malom kijavitásán és karbahozatalán dolgozott, 10 dénárt fizet.

Az 1521-ik esztendőben 29 frt 52 dénárért vesznek puska-

port, ebből Gál trombitás kap 5 frtot, György mester pedig 7 frt 50 dénárt.

Daczára annak, hogy már vasgolyókat is öntetett Eperjes városa, még mindig gyártatnak kőgolyókat is. Ebben az évben Kristóf kőfaragómester négy ízben összesen 2 frt 01½ dénár ára ágyuhoz való kőgolyót faragott.

A fenyegető török veszedelemre való tekintettel a város Zápolyai János erdélyi vajdát segíti tüzérségi lőszerrel. Így 9 frt értékben négy mázsa ólmot és 8 frt értékben egy mázsa puskaport ad neki «subsidium»-ként, a miből azt is látjuk, hogy a puskapor már ismét olcsóbb lett.

Egyik ágyuhoz, valószínűleg a csatakigyóhoz 6 dénár ára olajat szerzett be a város, két kézi lőfegyver javításáért pedig 32 dénárt fizetett.

Ebben az évben lőfegyver beszerzés is van. Egy szakállast vesznek 25 dénárért és nyolcz kézi lőfegyvert 6 frt 32½ dénárért.

Mint nevezetes esemény felemlítendő, hogy a város ebben az évben az egyik ágyuját kifestette. Sajnos, a számadáskönyv nem részletezi azt, hogy vajjon egyszerű mázolómunkáról van-e szó, vagy pedig valami képet, szóval művészi alkotást, talán épen a város czímerét festeti-e a város épen arra az ágyura, a melyet a török elleni hadjáratra küldött el. Maga a festetés 50 dénárjába került a városnak.

1521. után mintha egy bizonyos fokú anyagi kimerülés vett volna erőt Eperjes városán, mert noha 1522-ben még meglehetősen sokat áldoz hadi czélokra a város, már 1523—24—25-ben alig néhány forintra rúg a hadi, helyesebben a puskapor költség. Csak 1526-al lendül fel ismét az eperjesi ágyuöntőház és puskapormalom forgalma, a mikor a nemzettel együtt Eperjes is Mohács elé készült. A mint azt már e folyóirat egy korábbi évfolyamában már megirtuk, a város már teljesen fel volt készülve arra, hogy a világtörténelmi jelentőségű mohácsi csatában részt vegyen, azonban az utolsó perczben hadierejét otthon tartotta és inkább pénzzel váltotta meg magát, de az előkészületek maguk is sok pénzt emésztettek fel.

1522-ben az előző évben elhasznált puskapor pótlására

28 frt 20½ dénár árát vesznek, ebből 6 frt 56 dénár árát György mester készített, 3 frt 37½ dénár árát Gál trombitástól szerzik, a többit pedig közvetlenül a puskapormalomból.

Ebben az évben a puskapor ára hatalmasan felszökött, ugyanis egy mázsa ára 19 frt 12 dénár volt. Az idén salétromot is vettek Kassán, melynek ára a fuvarral együtt 40 dénár volt. Ekkor a nádornak is küld a város puskaport ajándékba, melynek szállítása maga három forint volt.

Ezen évben golyókat is öntet a város. Az öntő munkadíj czímén 10 dénárt kap.

Egyetlen kézi lőfegyver beszerzése 88 dénárjába került a városnak.

1523-ban a puskapormalomban már ismét valami javítani volt, mert a város 21 dénárért egy tölgyfa gerendát vesz.

1523—24-ben összesen 29 frt 78 dénárnyi puskaport vesznek, a mely úgy látszik az 1525. és 1526. évi török elleni hadjáratokhoz volt szükséges. Salétromot 96 dénárért vesznek. 1523-ban puskákért 1 frt 50 dénárt adnak ki, ezen összegből egy forintért a városi szolgától vesznek egy puskát.

1524-ben Egerbe adnak el egy lőfegyvert, a melyet valami Albert nevű szállított oda 1 forintért.

1525-ben részt vesz a város a török ellen hirdetett hadjáratban egy ágyuval, a melyet a város a királynak Budára küldött. Az ágyunak lafettába való beágyazása, a lafetta czéljaira szolgáló tölgyfagerendával együtt 1 frt 13 dénárba került. Egy ló húzta Budára az ágyut, ez a ló 80½ dénárba került, a kocsisnak posztóra 1 frt 11 dénárt adtak. Ebben a hadjáratban való részvétel tehát nem nagyon vette igénybe a város anyagi erejét. Azt az ágyut, a melyet a város 1525-ben Budára küldött, a következő (1526.) év májusában visszaszerezték, azonban a Budáról való hazaszállítás 4 frt 97½ dénárjába került a városnak.

1526-ban, a középkor utolsó évében a puskapormalom tatarozása és felszerelésének kiegészítése veszi kezdetét, mely átnyúlik az ujkor első évébe 1527-be is. A puskapormalomhoz egy fatönk beszerzése 40 dénárba, fagygyu és egy puskaporszita vétele 24 dénárba került, végül a város egyik kannaöntője a

puskapormalom részére valami serpenyőt vagy talp-féléket öntött, a mely munkáért 1 forintnyi jutalmat kapott. Egy rakás fát is vesznek 10 dénárért puskaporszárítás czéljaira.

Puskaport ebben az évben 12 frt 35 dénár árát vettek, a puskapor gyártáshoz pedig 34 dénár ára faszenet.

György puskaporkészítő mester helyett most valami Simon nevűvel találkozunk, a kivel 8 frt 35 dénár ára puskaport készíttet a város.

Egy tábori ágyu (bombarda *viatoria)* javítása 8 dénárba, egy szakállas puska kovácsolása *(«cusio»* tehát nem öntés) két forintba került. Végül a kovácsnak néhány szakállas ágyú kovácsolásáért és készítéseért 45 frtot fizettek.

Az 1526-iki mohácsi vésznapra Eperjes városa is készülődött. A mint már ezen folyóirat lapjain elmondtuk, Lénárd tűzmester vezetése alatt tüzérség is ment volna a török ellen, azonban a sereg is, a tüzérség is otthon maradt, mert mint már említettük a város a hadjárat alól pénzen váltotta meg magát.

Ezzel a középkor második és utolsó részéről az eperjesi ágyuöntőházzal és puskapormalommal foglalkozó akták lezáródnak. Végig kisértük ez intézményeket születésüktől fogva virágkorukig és láttuk, hogy a két intézmény a középkor utolsó évtizedében kulminál. Ekkor fejtik ki a legnagyobb fokú működést és mondhatni, hogy a puskapormalom ekkor épen úgy virágzik, mint az öntőház, a mit az alábbi statisztikai összehasonlítás is igazol.

Ugyanis, ágyu és puska kiadás volt:

1515-ben	10	frt	—	dénár,	puskapor	—	frt	—	dénár
1516-ban	9	«	05	«	«	15	«	74	«
1517-ben	48	«	25	«	«	25	«	15	«
1518-ban	26	«	67	«	«	26	«	52	«
1519-ben	53	«	—	«	«	33	«	39	«
1520-ban	—	«	—	«	«	24	«	17	«
1521-ben	6	«	62	«	«	29	«	52	«
1522-ben	—	«	88	«	«	28	«	20	«
1523-ban	1	«	50	«	«	11	«	72	«
1524-ben	1	«	—	«	«	08	«	06	«
1525-ben	—	«	—	«	«	—	«	—	«
1526-ban	47	«	—	«	«	12	«	35	«
Összesen	203	frt	97	dénár,	puskapor	214	frt	82	dénár.

Eperjesen 1526-al nem szakadt meg a középkorral való kapcsolat. Ez az év inkább ideális határvonal, mert voltaképen a város még ezután is jó ideig ugyanazt a belső életet éli, mint eddig, A mint a számadáskönyvekből látjuk, a város pl.: 1527-ben is tovább fejleszti puskapormalmának felszerelését. Üstöket, fát, gerendát, mozsártörőket szerez be, a malom romladozó tetejét javíttatja, salétromot, faszenet, puskaporos hordókat, a város tornyaiba való puskaporos ládát, puskaporos flaskókat szerez be, szakállas ágyut öntet, ágyukat lafettába ágyaztat, Simon puskaporos mesterrel puskaport készíttet, szóval 1526-al az eperjesi arzenál működése sem meg nem szakad, sem meg nem bénul.

1528-ban például, a mikor a város a Zápolyai János király elleni hadjáratokban Kaczianer oldalán részt vesz, ismét nagy szerep jut tüzérségének, mely a XV—XVI. századokban különben is a városokból került ki. Ekkor néha 100—150 zsoldost állít ki a város a maga zászlaja alatt, a kik mellé megfelelő tüzérség járul. Ezekben a hadjáratokban a város tüzmesterei: Kücze Miklós («pixidarius»), Off der Awen Bálint («bombárdarius»), Knobloch Jakab («magister bombarde» és «pixidarius»). Melléjük vannak adva: György és László kovácsok. «Fahrkanonier»-ok: Cascher Lénárd, egy Mihály nevű lengyel, Scholtis György és egy Gábor nevű. E német nevű és valószínűleg német származásu tüzérszemélyzet mellett legalább az ágyuk magyarok. Így egyiknek neve pl.: «*Vitéz*» («Withes») volt.

Ekkor (1528—29-ben) már két puskaporgyártó mester működik Eperjesen, ú. m. Szebeni Simon és egy Gergely nevű.[1]

1529-ben egy lengyeltől, továbbá a most említett Gergelytől és Szebeni Simontól 91 frt 48½ dénár ára puskaport vesz a város, míg ugyanekkor a rézágyuk öntéseért és anyagáért kerek 200 forintot ad ki. Azonban mint régebben, úgy most sem győzi az öntőde a munkát, mert György iglói ágyuöntőmester és egy segédje két ágyunak («wulgo falckenőtel) öntéseért 55 forintot kap.[2]

Az ágyuöntő ipar ilyen nagymérvű fellendülése okozhatta

[1] Eperjes város levéltára 758/b. szám, 180—200. lap.
[2] U. o. 201—2. ll.

azt, hogy 1533—34-ben az eperjesi ágyuöntőházat át kellett teljesen építeni. Az átépítés adatai rendelkezésünkre állván, talán nem lesz érdektelen az új ágyuöntőház létrejöttével egy kissé foglalkozni, már csak azért sem, mert az adatok annak topographikus fekvését megközelítőleg meghatározzák.

Az eperjesi ágyuöntőház a feljegyzések szerint a kolostor körül feküdt, kolostor pedig ekkor csak egy volt Eperjesen, a karmelitáké, a mely a mai gör. kath. templom vidékén feküdt, ennélfogva a Sóvár-Kassa-felé eső kapu körül, a mai postapalota vagy püspöki palota környékén keresendő a régi ágyuöntőház helye.

1534-ben készült el és adatott át a használatnak az ujra épített ágyuöntőház, melynek átépítési költsége a belső felszereléssel együtt 10 frt 22 dénárba került. Eltekintve a kőművesek, ácsok, napszámosok stb. munkájától, minket legjobban az érdekel, hogy milyen volt az öntőház belső felszerelése. A számadáskönyv megmondja, hogy az öntőházban, külön tűzálló téglából épített hatalmas olvasztó kemencze volt, mely a földbe volt mélyesztve, s a kemencze szájához, mint manapság a pékkemenczékhez, néhány lépcsőfokon kellett lemenni.

A kemencze mellett volt az öntőforma, továbbá valami nagyobb fajta fúró szerszám, a mellyel az ágyuk csövét furták ki. A nagysulyú ágyucsövek emelgetésére szolgáltak a menyezeten elhelyezett négy hatalmas gerendáról lelógó csigák és lánczok.

Ime így fest az eperjesi ágyuöntőház az ujkor legelején!

*

A lassu, de biztos fejlődés jegyében letünt középkort felváltotta az ujkor, a gyorsabb fejlődés, a haladás korszaka, a melyben az eperjesi ágyuöntőház és puskapormalom, mely a XV. és XVI. században oly fényesen megfelelt rendeltetésének, lassanként elveszti jelentőségét és végül megszünik.

Talán nem volt egészen érdemetlen, ha az egykori ágyuműhelynek, a mely «Vitéz»-eket öntött a haza szolgálatára, ezt a kis emléket állítottuk, de ha a műhely nem is érdemlené meg ezt, mindenesetre megérdemli Eperjes városa, melynek derék és munkás polgárai a szorgalomban, igyekvésben, a művelődés terjesztésében, a haladásban sohasem állottak az utolsó sorban.

Dr. Iványi Béla.

LABANCZ STRÁZSA, KURUCZ FURFANG.

A Vág partján meredek sziklafalon emelkedett a szentmiklósi és óvári Pongrácz család (utóbb báró, majd gróf) óvári vára. Fontos hely volt Trencsén megyében, mivel a felkelő hadak, — ha Liptótól nyugatnak indultak, — a Vág völgyén a vár alatt vonultak el, ha meg Árvából jöttek, a Varinka patak völgyén, a vártól nem messze, a család birtokait ejtették útba, gazdája, id. br. Pongrácz Ferencz pedig a királypárti vármegye felkelő seregének volt kapitánya.

Birtokos volt még a várban felesége, Pongrácz Julianna révén Labsánszky János is. Ő őrizte a várat Thököly Imre 1680-iki támadásakor is és serényen ügyelt, hogy Pongráczot meg Kaprarát az új hírekről értesítse, annál is inkább, mert a Vág túlsó partján lejebb Sztrecsen vára titokban a kuruczokkal tartott. Az összeütközést el nem kerülhette és panaszkodva írja mentségeit Pongrácznak.

Bizodalmas Sógor Uram!

Böcsölettel vettem az Kgd levelét az includált (mellékelt) hirekkel és Motesiczky uramnak én ellenem írt sztreczeniek panaszával együtt. Ami Motesiczky uram protestatióját (tiltakozását) illeti, én nem bánom, ha egy tanistra (tarisznya) protestatiót tétet is ő kgme. Hogy pedig értse ő kgme a dolgot, ebben van az állapot.

Lévén mind méltóságos guberniumtól, mind pedig generál Kaprarától parancsolatom, légyek itten jó vigyázással és occurentiákról (eseményekről) valóságosan informáljam ő ngokat, sőt kgteket is, azt kívánván tőlem, valóságos hírekről tudósítsam kgteket, mind említett parancsolatokra, mind pedig magam és a vár conservatiójára (fentartására) nézve ilyen rendet tartok,

tudni illik az mely szálak alágyönnek az Vágon, azt kívánom, mindenik szál vár alatt parthoz verődjék és a révészek hit alatt vallják meg igazán, minemő hírek vannak nálok, mely tájon vannak az kuruczok, menni száma és hova szándékoznak az minthogy ezen modalitással (módszerrel) Árva, Liptó és Szepes vármegyének constitutióját (intézkedését) minden nap voltaképen tudom.

Hogy pedig a minap usztyai ember sem intésemmel, sem lövésekkel nem gondolván, obstinate (makacsul) csak hír nélköl alá akart menni várnak (aki nemes vármegyének első istrázsája) nagy kisebbségével, úgy kíntelenek voltak az drabantok csolnokon utánna menni és nezbudi [1] vetések iránt elérvén az szálát, hogy refractarius (rendszegő, kihágó) embert in exemplum aliorum (mások példájául) megütögették, azért Motesiczky uram engem nem culpálhat (hibáztathat), mert verésnél többet is érdemlett az olyan obstinatus (makacs) ember. Hogy pedig én az ő kgme varinbeli proventusát turbálnám (jövedelmét zavarnám) és vámot Óvárhoz szedném, abban a jó sztreczeniek hazudnak nagy tökéletlenöl. Jóakaró Motesiczky uram én rajtam bár ne kereskedjék, hanem fenítse meg streczeni jobbágyait, ha kárba nem akarja hozni, mert azok rebelliseknek orgazdái.

Minap is, midőn Varinba érkezett 60 kurucz és ugyan Varin iránt Vágon által sztreczeni csolnakokon költözködtek, kiküdtem volt 25 drabantot, hogy megcsapják azon kuruczokat, az minthogy midőn már nagyobb része által költözködött, az hatra maradottakot megcsapták, kikben alkalmas kárt is tehettek volna, de sztreczeniek látván, hogy az kuruczok Moysz [2] felé szaladtak, utánok mentek csolnakokon és Moysznál az megfutamodott kuruczokat csolnakokra bevették, lovakat pedig nyergestül, puskástul csolnok mellett úsztatták, ocsmányul szidalmazván drabantaimat, miért persequálják (üldözik) kuruczokat. Magok sztreczeniek hegyen által kalauzkodnak nékiek és noha gyakrabban hol kettő, hol három vagyon nálok, mégis soha híremmí nem adják, sőt inkább titkolják. Igy lévén a dolog, itélje meg Mo-

[1] Nezbud a Vág jobb partján, szemben Sztreczen várával.
[2] Varin és Zsolna között a Vág jobb partján.

tesiczky uram, én vagyok-é vétkes, aki itten cum periculo vitæ (éltem veszedelmével) istrázsálok avagy az ő kgme jobbágyi, kik kuruczokkal bagoznak.

Megvallom, nehéz szívemnek ez ilyen ellenem való agyarkodás, ha pedig méltó panaszomat fölső magistratusnak (hatóságnak) detegálnám (felfedném), úgy látom, azt is némelyek vádlásnak magyaráznák.

Most valóságos hírek ezek. Rácz Ádám és Nagy Ádám polonkai csordát Liptóba hajtván, ottan kótyavetyéz. Egyik része Túróczba kóborol, Balassa Ádám jószágára szándékjok, azért vigyázzon beszterczei [1] jószág. Óvárra is fenik fogait, de az nem ebnek való.

Kgdnek igaz szolgája, atyafia
Óvár 4 Augusti 1680

Labsánszky János.

Hiába való volt Labsánszky uram nagy igyekezete és vigyázása, mégis meglepték a kuruczok, sőt őt is majdnem elfogták. Sietve értesíti Pongráczot augusztus 31-ikén a váratlan támadásról.

«Tegnap (aug. 30) 30 lovas kurucz Árvából menvén Bela [2] felé két zsolnai embert bocsátott előre azt hirdetvén, hogy német tábor Varin [3] felé nyomakodik, mely hírre nézve a szegénység nyakaszakadtában szaladott, ahova szaladhatott. Én Krasznára [4] divertáltam (tértem) volt, az hova az úrfi [5] érkezett hozzám város instantiájával, hogy elébe mennék a tábornak és szereznék salvagvardákot (oltalomleveleket), de combinálván kurucz és német tábornak hollétét,[6] mindjárt gyanó pörrel éltem és pro exploratione (kémlelés végett) egy gyalog embert Belára küldöttem, magam pedig úrfival együtt krasznai nyiresbe várakoztam.

Azonban érkezik Bélától 30 lovas, kiket nem tudhattuk,

[1] Vág-Besztercze.

[2] Bela a Varinka patak völgyében Kraszna felett a Pongrácz család birtoka.

[3] A Vág partján, a hol a Varinka patak a Vágba szakad.

[4] Pongrácz birtok Varin felett a Varinka völgyében.

[5] Pongrácz fia, ifj. Ferencz.

[6] Tudta Labsánszky, hogy a kuruczok a lőcsei hostát fölégetése után Rozsnyóra takarodtak, Kaprara pedig Lőcsén járt.

micsoda járatbéliek légyenek, hanem midőn országútról tarlókon által sebes nyargalvást Krasznára benyargaltak és onnét kinyargalván azon nyirest környül fogták, úgy tudtuk, hogy ellenség, ki egész belai völgyig megkergettek bennünket. Istennek hála, mindnyájan kár nélkül megmaradtunk, hanem Keresként Krasznyánál elfogták, aki azon hírre nézve salvagvardát ment szerezni. Megitélheti kgd, minémő emberek a zsolnaiak, akik kurucz stratagémáit annira secundálják (haditervet annyira elősegítik).

Nagy Ádám esmént elszakadt a tábortól. Ugyanaz ő seregéből volt volt azon 30 lovas, a többi pedig circa (körülbelül) 60 lovas Turóczon által ment Rajecz felé. Bizony ha nemes vármegye másképen nem gondolkodik az dologról, sem most, sem télbe nem fog nemes ember maradhatni házánál.»

(Mindkét levél eredetiben a gr. Pongrácz cs. bashalmi levéltárában 31. cs. 135. és 140. sz. alatt.)

Dr. Závodszky Levente.

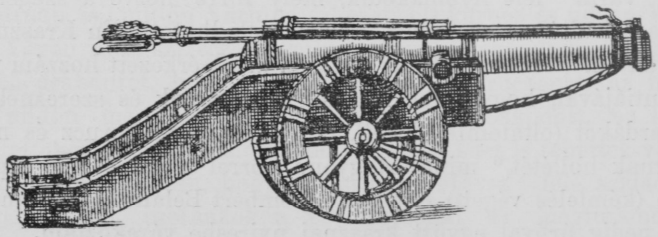

Ágyú a XVII. századból.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

z ónodi végvár állapota 1656-ban. Abaujvármegyének Kassán az 1656-ik év április hó 29-én megtartott közgyűlésében Chernel György jelenti, hogy az ónodi végvár kerítése elromlott. A vármegye a részletes jelentésre elhatározta, hogy a ráeső rész javítására 40 frtot kiutal s az építkezés felügyeletével Puky Pétert megbízza.

A jegyzőkönyv így szól:

Anno Domini 1656 die 29 mensis Aprilis in libera regiaque civitate Cassoviensi generalis congregatis celebrata est,

Generosus dominus Georgius Chernel refert, confinii Ónodiensis sæpimenta esse nimis inveterata, proinde eadem esse recenter ædificanda modo et ordine, quibus sequitur.

Az mely palánkot egy szöglet bástyával együtt nemes Abaujvármegyének meg kell mostan épitetni, száznyolcz öl. Numeró 108.

Az Miskolcz felől való kapu semmire sem jó, mind hidlással kapuját ujonnan kell csináltatni.

Vagyon jó palánk hatvannyolcz öl, melyet meg kellene zsindelyezni, hogy az eső kárt ne tenne az jó palánkban.

Igen szükséges helyen csak egy szál fából álló *latorkert* is nincsen; megmérettem, kilenczvenkilencz öl. Nr. 99.

Az mostan hordott uj palánk fákat megolvastattam, ötszázhetvenkét szál, numero 572.

Ehhez képest megitélhetni, az palánk fák nem elegségesek, mivel circiter minden öl palánkra esik legalább hat hat szál karó.

Az fennálló *latorkert* is igen rosszas, arra is feles fa megyen, kiváltképpen az kapu csinálás körül kivántatik sok. Isten bevivén építőmester urat, találhat dolgot ő kegyelme.

Notabene. Domino *Petro Puky* magistro architectorum ordinantur pro omni et toto eiusdem labore semel pro semper florenos 40 juxta signaturam suprascriptam per dominum vicecomitem jam publicatam.

Kemény Lajos.

A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai. A Katonai Mária Terézia-rend káptalanja azon tervvel foglalkozik, hogy a rend valamennyi lovagjának földi maradványait egy Bécsben építendő mausoleumban elhelyezze.

A rend fennállása óta (1757 június 18, a Kolini csata napja) 833 azon ausztriai és magyarbirodalmi származású katonai személyek száma, a kik a rend méltóságát véglegesen megkapták, de ezek közül igen soknak sírhelye ismeretlen.

A Magyarországon, azonban közelebbről ismeretlen helyen eltemetett katonai Mária Terézia rendi lovagoknak neveit a Hadtörténelmi Közlemények közölték.[1] Ezek közül háromnak nyughelyét sikerült véglegesen megállapítanunk. Ugyanis Nedeczei Nedeczky Antal báró, őrnagy, szoboszlói Mészáros János báró, altábornagy és Pott Gusztáv lovag, vezérőrnagy sírjait.

Adatainkat a következőkben közöljük:

Nedeczei Nedeczky Antal báró, a Blankenstein (ma 6. számú cs. és kir.) huszárezred századosa az Aspernnél (1809 május 22.) és Hollabrunnál (1809 július hó 9.) tanusított vitézségért nyerte el a katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.

Reá vonatkozólag a beczkói (Trencsén vrm.) r. kath. egyházi hivatal halotti anyakönyvének IV. kötetében, 59. lap, 56. folyószám alatt a következő feljegyzés foglaltatik:

> «1852. évi október hó 31-én meghalt: B. NEDECZKY ANTONIUS S. C. R. A. MATTIS Supremus Vig. PRAEFECTUS, ORD.-MAR. THER. EQUES. Loc. orig. NEDEZDA, habit. Beczkó. E marasmo senili. Prov. per Parochum. In comuni coemeterio Beczkoviensi 2. Nov.»

Magyarul: Nedeczky Antal báró, ő szent császári és apostoli királyi felségének őrnagya, a Mária Terézia rend lovagja. Születési helye Nedezda (Nedecz) lakhelye Beczkó. (A halál oka) Aggkori végelgyengülés. A halotti szentséggel ellátta a plébános. (Eltemettetett) a beczkói közös temetőben november hó 2-án.

Sírhelye a köztudat és még élő tanuk adatai szerint a beczkói közös temetőnek a köznép nyelvén «Dubnických cinter» (Dubniczkyék temetője) néven ismert s Beckón régi idők óta birtokos Dubniczky családbelieknek sírhelyei által elfoglalt területen van. A temetőn átvezető gyalogösvényről nézve, két akáczfa és az ezek között nőtt orgonavirágbokor által meghatározott helyen, az itt egymás mellett

[1] Hadtört. Közl. 1912. 3. füzet, 454. és köv. lapjai.

lévő 3 sírhely között nyugatról az első, a temető bejárata felé eső. Egykor díszesnek mondható, ma már rozsda borította vaskereszt jelöli Nedeczky sírhelyét. A kereszten alkalmazott felirat olvashatlan.[1]

Szoboszlói Mészáros János báró altábornagy a katonai Mária Terézia-rend lovagi méltóságát 1793 okt. 13-án a weissenburgi sánczok elfoglalásáért nyerte el, a rend parancsnoki keresztjét pedig a Trippstadt, Schopp, Rothalben és Landshutnál 1795 decz. hó 12-én valamint Kaiserslauternnél ugyanazon év decz. 13-án szerzett érdemeinek köszönheti. Mindkét kitüntetés vezérőrnagyi rendfokozatban érte. Meghalt a katonai Mária Terézia-rend irattárában Fsc. VI. M. 2. szám alatt őrzött halotti anyakönyvi kivonat szerint Csomaközön 1801 nov. 24-én.

Nagy Iván (Magyarország családai stb. VII. köt. 455. lap.) 1801 szept. 21-ikét írja tévesen.

Sírhelyére nézve a csomaközi (Szatmár vrm., vas. állomás Szaniszló) református egyház halotti anyakönyvében a következő bejegyzés foglaltatik:

> «Anno 1801 die 2. a X. bris. A méltóságos L. Báró MÉSZÁROS JÁNOS Eő Nagysága Nagy halotti pompával eltemettetett a templomba akkor készitett kriptába 66 esztendős korában.»

A kripta az egyszerű kis református templom jobb oldali hajója alatt, a szószékkel szemben van. Bejáratának helye (a kegyuraság rendelkezésére még a mult századnak közepe táján betemettetett) az ez oldalon lévő padok közötti bejárónak csekély süppedése által (a templom padlózata téglából áll) meg van jelölve.

Az egyház lelkésze, Uray József úr közölte velem ottlétemkor, hogy ezen munkálatokat a Degenfeld grófi család csomaközi birtokainak akkori tiszttartója, Nagy Elek vezette. Ő volt az utolsó, a ki a kripta belsejét látta, valamint az ezzel szemben levő csebi Pogány család kriptáját. A Mészáros-féle sírkamra közepén — Nagy Elektől maradt leírás szerint — egy emelvényen van az altábornagy koporsója, a helyiség falai mentén pedig feleségének, az 1810-ben elhalt Diószeghy Máriának, valamint egy Teleki sarjnak — alkalmasint az altábornagy unokájának, az ifjan elhalt Teleky Dénesnek — koporsói vannak.

Egy leánya maradt, Johanna, ki széki gróf Teleky (III.) László-

[1] Személyes megállapítások.

nak, a septemvirnek lett (második) felesége 1800-ban. Három gyermekük: Dénes, László («A kegyencz» szerzője) s Auguszta férj. gróf Degenfeldné.

Semminemű jele a kegyeletnek nem jelöli Mészáros altábornagy sírhelyét.

Pott Gusztáv lovag, vezérőrnagy a zsigárdi ütközetben (1849 jun. 16.) szerzett érdemeket a katonai Mária Terézia rend lovagkeresztjére.

Holtteste a trencséni piarista rendi templom alatti sírkamrában van.

Emléktábláját ez év elején állították fel. Felirata:

Generalmajor
GUSZTÁV Von POTT
Ritter des Maria Teresien Ordens, des Leopold
Ordens, Besitzer des Militärverdienstkreuzes,
Geboren zu SCHÖNEFELD bei LEIPZIG am 23. Dec. 1793.
Gestorben am 1. Február 1850.
Mitgemachte Feldzüge: 1813., 1814., 1815. 1821., 1848., 1849.
HIC QUIESCAT IN SANCTA
PACE
GUSZTAV VON POTT
GENERALIS VIGILIARUM MAGISTER.

N. Thurzó Kálmán.

A 37. számú József főherczeg nevét viselő magyar gyalogezred a leipzigi csatában. Az 1813. évi leipzigi csata első napján a Lindenau elleni ismételt ostromokban első sorban Hessen-Homburg herczeg altábornagy hadosztálya vett részt és ennek zömét a Weigel dandár, a *Gyulai Ignácz* (ma 60., hadkiegészítő kerületének székhelye: Eger) és a *Máriássy* (ma 37., hadkiegészítő kerületének székhelye: Nagyvárad) gyalogezredek alkották. A 37. gyalogezred délelőtt 10 órakor ért a csata szinhelyére. Rövid, de megkapó beszéd kiséretében kihirdették azt a napiparancsot, a mely felszólította az ezredet legszentebb kötelességeinek teljesítésére: az uralkodó és a haza védelmezésére, valamint a magyar becsület fenntartására.

A hadosztály legszélsőbb balszárnyán felállított ezred feladata az volt, hogy ostrommal megvegye az elsánczolt Lindenau falut a körülötte elterülő erdővel együtt. Az ezred harsogó zeneszó mellett nyomult előre. A legénység egymást kölcsönösen lelkesítette vitézségre

és kitartásra; a csatához szokott idős katonák jó példát adva, legelől jártak és buzdították fiatalabb bajtársaikat, hogy ne ismerjék a félelmet. A zászlóaljak «*Éljen a magyar vitéz!*» kiáltással rohanták meg a falut és az erdőt! Ámde a francziákat vezénylő Bertrand tábornok, ki Napoleontól azt a parancsot kapta, hogy minden áron tartsa meg Lindenaut, új csapatokat és egy üteget rendelt előre, a mely nagyobb erővel szemben ezredünknek vissza kellett vonulnia. Ezredünk, feladatának tudatában, nehányszor megismételte a rohamot. Nagy küzdelem keletkezett, a melynek folyamán legénységünk már összes lőszerét ellőtte és az elesettek és sebesültek töltényeire szorult. Egy egész órán át az ezred balszárnya is veszélyben forgott, de végső ellentállást fejtvén ki, nem hagyta magát megveretni. A küzdelem csak alkonyatkor szakadt félbe. Az ezred kereken 700 embert veszített, vagyis alig volt még egy ezred, mely ily sok emberét hagyta holtan és sebesülten a csata terén.

Az ezred története szerint *Gebhardt ezredes* alól két lovat lőttek ki, a mint a csata hevében ide-oda vágtatva, kitartásra buzdította osztályait. *Járossy őrnagy* lovastúl együtt ép akkor bukott fel, mikor zászlóalja rohamra indult. *Kucher őrnagy* is elvesztette lovát és amúgy gyalogosan vezette előre csapatát mindaddig, míg sebesülten össze nem esett.

A legénység is dicső tényekkel tüntette ki magát.

Az ezred történetében közzétett bizonyságlevelek szerint *Galambovszky József őrmester* az ezüst vitézségi érmet kapta és tisztté lett, mivel félelem nélkül, állhatatosan küzdött és nem csüggedt még a legválságosabb pillanatokban sem; ő mentette meg az elfogatástól Kucher őrnagyot, mikor ez lovával együtt egy árokba bukott; Lindenau megrohanásakor pedig az ezred 3-ik századával — melyet tiszt hiányában ő vezényelt — oldalba kapta a francziákat és kiverte őket a falu egyik szögletéből.

Brüll Ferencz őrmester egy félszázaddal a Lindenau előtti halom elfoglalására utasíttatott. Feladata végrehajtása előtt bátorító szavakat intézett szakaszaihoz, a mi után rátört az ellenségre. A francziák azonban lesbe csalták és körülfogták. Ámde nemcsak hogy mesterileg kivágta magát, hanem — bár három sebből vérzett — *Molnár János*, *Nagy János* és *Keresztessy* tizedesekkel, valamint *Kiss János* és *Illucza Pintye* közvitézekkel berontott a francziák soraiba, a kiket elüzvén a dombról, még Lindenau megrohanását is megkoczkáztatta. Jutalma az arany vitézségi érem volt.

Janicsek Frigyes őrmestert az ezüst éremmel tüntették ki azért,

mert vezetők nélküli és hátráló két századunkat megállította és új támadásra vezette; súlyosan megsebesült Lehóczky hadnagyát is ő vitte hátra a kötözőhelyre a leghevesebb puskázás közben.

Ugyancsak az ezüst vitézségi éremmel jutalmazták és hadnagygyá nevezték ki *Zábojszky őrmestert*, a ki példátlan elszántsággal harczolt csapatával akkor, mikor a francziák ezrede balszárnyát támadták meg.

Várady József 4. századbeli tizedes az arany érmet kapta, mivel főhadnagyát és őrmesterét mentette meg az elfogatástól; különösen kitünt az ellenséges ütegek ellen intézett rohamban és habár már több sebből vérzett, nem akarta elhagyni a küzdőteret, míg egy ellenséges golyó le nem terítette.

Mézes tizedes és *Orosz közvitéz* egy ellenséges vadász-csapatot fogott el nem csekély elszántsággal. Mind a ketten a vitézségi érmet kapták jutalmul.

Pénzbeli jutalmat kaptak: *Móry János tizedes* és *Szilágyi Gábor őrvezető.*[1] —*h.*

[1] Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regiments Nr. 37. Erzherzog Joseph. 787—793. l.

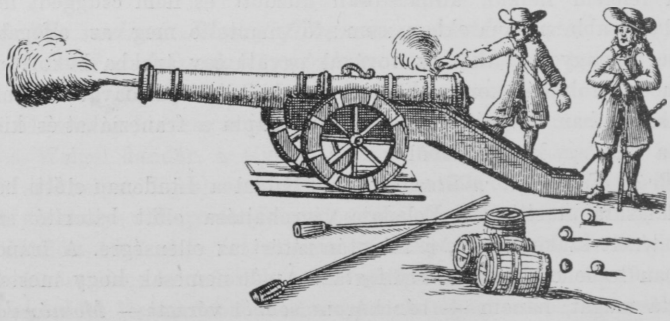

Tűzérség a XVII. században.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

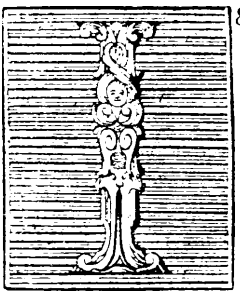

805. Der Feldzug von Ulm. Irta: Krauss Alfréd vezérőrnagy. Wien 1902. Siedel és Sohn kiadása. XI + 594 lap. n. 8-rét. 32 melléklettel. Ára 20 kor.

A legtanulságosabb munkák egyike. Sokoldalúsága és rendkívüli érdekessége folytán nem katonának épp oly melegen ajánlható, mint a katonának. Nemcsak a hadieseményeket tárgyalja, hanem mellőzve az eddigi szokást, elénk tárja a háborút kitevő összes tényezők legbensőbb lényegét s bemutatja ezek szoros összefüggését és kihatását. Ehhez azért választotta e szerencsétlen kimenetelű hadjáratot, mivel — mint a hogy maga mondja — Napoleon, aki eddig legföljebb 45.000 főnyi kis hadsereget vezetett, most áll először egy 200.000 főn felüli hatalmas sereg élén; a háború első részében csata nélkül semmisíti meg a 70,000 emberből álló ellenséges hadsereget, a második részében pedig, az első nagy csatában Austerlitznél, teljesen összezúzza ellenfelét. Ez a csata az egyedüli, melyben egy nagyszabású ellentámadás sikerül, egyedüli, a hol a döntő diadalt az áttörés idézi elő. Ez a háború felette alkalmas annak kimutatására, hogy mily óriási hatással vannak egymásra: egyrészt a belső viszonyok, a hadsereg, külpolitika, másrészt az államfő, a külügyek és a hadsereg vezetője. Mindezeket sok helyen mesteri módon mutatja be bizonyos aktuális czélzattal. Fölötte érdekessé teszi a munkát a számos okmányból vett idézés, az ezekhez fűzött elmefuttatás, okadatolás, tanulság és utalás a mai viszonyokra. *Nem az foglalkozott czélszerűen a hadtörténelemmel, ki emlékezetébe véste az események tömegét, hanem az, ki a mai viszonyokra nézve sok tanulságot szürt le a maga számára.* A szerző előszavában azt mondja, hogy könyve a hadsereg és az állam iránti becsületes lelkesedésből fakadt; olvassák e szerencsétlen hadjárat

történetét mindkettőnek hasznára nemcsak a hadseregben, hanem minden más helyen is, a hol a hadsereg vereségéért felelősek. A «Történelmi előzmények» című első fejezetben elénk tárja a szerző az akkori európai politikai viszonyokat. Benne sok érdekes tételt találunk. Hiánya az akkori államalakulásokat feltüntető térkép. A II. fejezet a hatalmi eszközöket tárgyalja, vagyis: a belső viszonyokat, a pénzügyet s a hadsereget. A hadi iskola parancsnoka szólal meg, a mikor ezeket mondja: A vezérkar ismereteinek egyetemessége ma is föltétlen követelmény . . . föltétlenül szükséges, hogy a vezérkar mindenen uralkodjék s mindent áttekintsen, ami a hadseregre nézve szükséges. A vezérkarban speciálistáknak lenni nem szabad . . . A háborúban az államfő mindenekelőtt hadvezér. Az áliam sorsa egyedül a hadsereg sikerétől függ . . . Amannak tehát, ha nem Napoleon, csak egy tanácsadója és egy bizalmasa legyen: a vezérkari-főnök, a kinek kezén kell átmennie mindennek, vonatkozzanak ezek akár a hadseregre, akár a politikára. A hadügyminiszternek, a katonai iroda főnökének, a külügyminiszternek s egyéb funkcionáriusoknak otthon a helye! Igen jól sikerült az a rész, melyben összehasonlítja a franczia és osztrák viszonyokat. Élesen birálgatja nemcsak a züllött bürokratikus osztrák közigazgatást, a tehetségtelen, konok, czéhes diplomatiát, hanem a zilált pénzügyi viszonyokat és a hadügy szomorú állapotát és intézését. Keményen elitéli Mackot. A bajor és orosz seregekről csak röviden szól.

A III. fejezet a hadszinhelyet tárgyalja.

A IV. fejezet a haditerveket és az előkészületeket ismerteti. Míg a franciáknál minden Napoleon agyából ered, ki hadműveleti eszméjét világos egyszerűséggel alkotja meg s mindvégig kitart mellette és csak a végrehajtás módjával simul a váltakozó helyzethez, addig az osztrákoknál sokan készítenek nagyszabású hadműveleti terveket (még az oroszok is beleszólnak), azonban világos szándék és akarat nélkül. A németországi osztrák hadak vezetőségének külön fejezetet szentel az író. Ebben kiméletlenül leszólja Mackot: képességnélkülinek, ostobának, önhittnek, felületesnek, könnyelműnek, hiszékenynek, beteges strébernek, intrikusnak, képmutatónak, önzőnek és optimisztikusnak mondja és bizonyítja. A hadsereg szomorú végét egyedül Mack okozta. Mintha kissé túlzásba esett volna a szerző. Ha mind igaz is, mit jelleméről mond, nem foghat rá sem tudatos helytelenségeket, sem rosszakaratot. Nem kellett volna minduntalan Mackot hibáztatnia. A baj az volt, hogy az ily jellemű embert tettek vezérré, kit jól ismerhettek működése nyomán.

A VI. fejezet tárgya: az osztrákok menete az Illerhez. Azt mondja

a szerző, hogy a Mack-féle fölvonulás kigunyolása minden katonai rendnek. A VII. fejezetben a «nagy hadsereg»-nek menetét a Rajnához érdekes és tanulságos új megvilágításban mutatja be, a mennyiben a nagy menet eddig megcsodált gyorsaságának oka nem annyira azon óhaj következménye volt, hogy minél előbb megkezdődjenek a hadműveletek, hanem inkább ezen első nagy hadseregnél első izben alkalmazott rendszeres harácsolás útján való élelmezés. Ez volt oka a Rajnán történt igen széles fölvonulásnak (mit eddig úgy magyaráztak, hogy Napoleon bizonytalanságban akarta tartani az osztrákokat), és ez volt oka a szándékoltnál korábbi átkelésnek is.

A VIII. fejezet szerint Napoleon a legnagyobb nyugalommal nézte az osztrákok előrerohanását. Nem engedte magát hasonló hibára csábíttatni: fölkészületlenül neki rohanni. Az egész erőnek előbb együtt kell lennie. Nála a gyorsaság nem a hadsereg fejetlen, apródonkénti előresietése, nem is a gyülekezés messze elől, mint Macknál hanem . . . a gyülekezett hadseregnek újból megfontolt és rendezett . . . gyors előremozgása. Itt és a következő fejezetben véglegesen megállapítja, hogy Muratnak nem volt feladata tüntetni a Fekete erdőn át.

A IX. fejezet a nagy hadsereg előmenete a Neckarig.

Az operativ legérdekesebb ezután következő eseményeknek majdnem minden egyes napját külön-külön fejezetben tárgyalja a szerző és pedig külön a francziák és külön az osztrákok szempontjából. Röviden összefoglalva kiemeljük a következőket: a háború megkezdésének egyedüli okos módja a legtökéletesebb rajtaütés, Mack folytonosan változó számos elhatározása, egymásra tóduló intézkedései, a melyekben szinte kéjeleg, — az osztrákok minduntalan változó hadrendje, — az osztrák sereg ellentálló képességének nagy arányú csökkenése, — a fővezérnek befolyása alvezéreinek szellemére, működésére, sőt még képességére is, — az osztrákok ide-oda meneteléséből származó nagy veszteségek.

Ulm kapitulatióját a XVII. fejezet tárgyalja. A XVIII. fejezet Werneck elfogásáról és Ferdinánd főherczeg üldözéséről szól. Kiemeli Murat tűzharczban képzett lovasságának szerepét az üldözésben. Az Ulm átadását tárgyaló fejezetben azt mondja a szerző, hogy ez a kapitulatio, nem pedig a hadsereg tönkremenése rendítette meg Mack állását.

Az események tárgyalását a XX. fejezet zárja be: a franczia sereg gyülekezésével és Bécsbe menetével. Napoleon nem áll meg, hanem gyorsan intézi a további teendőket.

A XXI. fejezetben érdekes tanulságokat és javaslatokat találunk

az élelmezésre és a vonatra nézve. Főleg vezérkari tiszteknek és hadbiztosok számára érdekes.

Az utolsó fejezetben a szerző három tanulságot tárgyal: első a politikai, a második a katonai vezetők elhatározására szorítkozik, az utolsó pedig a trónörökösnek emberismeretre való nevelésére vonatkozik.

BURZA KÁROLY
alezredes.

I. Mátyás hadügyi politikája. Irta: *Tóth Zoltán.* Hollós Mátyás, a nagy nemzeti király hadügyi politikáját, hadserege szervezetét s a harczaiban megnyilvánuló elveket tárgyalja Tóth Zoltán fönti czímű doktori értekezésében. Tóth Zoltán a meglevő Mátyás életrajz mellett sem végzett fölösleges munkát; az Országos és múzeumi levéltárak adatai több eddig feldolgozatlan adatot szolgáltattak számára.

Bevezetőleg összefoglalja Magyarország hadi feladatait Mátyás korában; felsorolja röviden Mátyás politikai actióit a török ellen, majd a csehek, lengyelek, a brandenburgi választó és a német császár elleni vállalatait, arra a megállapodásra jutva, hogy Magyarország a Mátyás uralma alatt eltöltött 32 esztendő alatt Velenczét kivéve minden szomszédjával összemérte fegyverét és oly félelmes hadi fölényre tett szert a saját erejéből, a milyen a vezérek kora óta egyszer sem volt. Ezután a hadsereg alkotó részeinek tárgyalására tér át. Mátyás trónraléptekor a hadsereget a banderiumok, a portális katonaság, a városi segédcsapatok és a fogadott zsoldossereg alkották. A banderialis rendszer jelentőségét Mátyás, noha az nem felelt meg mindenben czéljainak, eleinte változtatás nélkül fenntartotta s csak később tette másodrendűvé. A banderiumok a nehéz fegyvernemet képviselték a könnyű fegyverzetű telekkatonasággal szemben. Mátyás a könnyű fegyverzetű huszárságot nagyrabecsülte; ez a fegyvernem az, mely egyenes őse mai könnyű lovasságunknak. A magyar elem, noha tömörítve volt gyalog hadosztályba is, nem szívesen teljesített gyalogos szolgálatot. A városi lakosság hadigépet, zsoldost és pénzt szolgáltatott, az ellenséges területeken a kémszolgálatot végezte, de katonáskodni nem nagyon szeretett. Mindezeknél sokkal jelentősebb volt a gyalogos fekete sereg, mely zsoldért szolgált. Idegen nemzetiségű elemekből állott és ez a jellege nem is változott meg, mert kiegészítésére is csehek és lengyelekből toboroztatott a király. Barbár szerepe volt Mátyás seregében a ráczlovasságnak: zsoldot u. i. nem fizetett nekik a király, hanem minden levágott fejért egy arany járt nekik; természetes, hogy ez a jutalom nagyon ösztönözte az amúgy is vad népet az öldöklésre.

A hadseregben mindig voltak mesteremberek, a kik az esetleg megrongálódott hadi eszközöket megjavították, hidat vertek, vagy erődöket hevenyésztek. A katonaság zsoldjáról is van szó a dolgozatban. A zsoldot általában negyedévenkint kapta a katona, de van példa két havi, sőt rövidebb időre szóló zsoldról is; a lovas három forintot kapott havonkint, a gyalogos körülbelül ennek felét; a zsoldfizetés posztóban is történt. A fizetés helye a magyar katonák részére rendesen a lakóhelyhez legközelebb eső adóhivatal volt; maga a király nem szívesen foglalkozott zsoldfizetésekkel. Az élelmezés Mátyás seregében kitünő volt, úgy hogy a magyar katona külföldön gyakran jobban élt, mint az ellenfél a maga hazájában. Az élelmiszernek megszabott ára volt; bort sokat szállítottak a sereg után, mert e nélkül nehezen ment a harcz. A Villani által említett szárított marhahús conserv ekkor is általános használatnak örvendett. Mátyás seregének az ellenséggel szemben való viselkedése nem dicséretreméltó; pusztított, a hol csak tehette és erről a gyengéjéről seregének a király is tudomással bírt.

Legértékesebb részlete a dolgozatnak az, a hol a tiszti rangsor összeállítását adja az értekező. Tárgyalását kiterjeszti a *capitaneus*, *belliductor*, *magister rotarum*, *sollicitator* és *levator* fogalmak lehető megállapítására. A capitaneust említik a király összes katonai tárgyú parancsai, de a szóban kifejezett fogalom jelentése nem oly éles, hogy pontosan körülírható lenne. A capitaneus egy-egy független és önálló működési körrel rendelkező sereg vezére; néha megesik, hogy egy jelző a capitaneus szerepét közelebbről is meghatározza: pl. campestralis capitaneus. A campestralis capitaneus functiója tisztán katonai, vagyis a campestralis capitaneus hivatásos katona. Ezzel szemben a megyei banderiumok vezére, (rendesen a politikai szerepű comes) továbbá Erdély és Szlavonia haderejének vezérei is (a kik pedig politikai méltóságok viselői) szintén capitaneus névvel fordulnak elő. A belliductor szintén egy egységes csapatot vezényelt, de már egy nagyobb egység keretén belül. Értekező véleménye szerint a belliductort valószínűleg «főtisztes hadnagy»-nak nevezték magyarul. A mai értelemben vett századok vezetőit szintén kapitánynak hívták, rangban azonban úgy állott a campestralis capitaneushoz, mint a mai kapitány a tábornokhoz. A rotamester rangja úgylátszik magasabb volt a lovassági vagy gyalogsági kapitánynál, tán a mai osztály (zászlóalj) parancsnokkal egyenértékű. A sollicitatorok és levatorok élelmezési tisztek voltak, rangjuk azonban nem tudható. Különben a rangfokozat ekkor még nem volt oly élesen kifejlődve és termi-

nálva, mint manapság. A főtisztek kezében nagy hatalom volt letéve, így a tulajdonképpeni hadüzenetet általánosan nem a király, hanem a hadvezér szokta elküldeni az ellenségnek. Ezeknek elmondása után találunk még néhány általános elvet Mátyás hadakozásaiból, így pl. a döntő csaták kerülését. Taktika tekintetében a lassú és óvatos olasz és a gyors, de sokat koczkáztató franczia taktika közt a középúton járt Mátyás. Szivesen látta a végvárak keletkezését és nagy mértékben gondoskodott róluk. A végvárak a török betörés megakadályozására épültek. Az értekezés vége a harcztéren működő hadsereget mutatja be.

Végig olvasva a 62 lap terjedelmű dolgozatot, az a meggyőződésünk támad, hogy katonák számára nemcsak érdekes, hanem tanulságos olvasmányul is szolgál Tóth Zoltán értekezése. (Nyomtatta: «Élet» irod. és nyomd. részv. társ. Budapest. 1912.)

*

Persián Kálmán dr.: *Kővár krónikája* czimű egy ív terjedelmű dolgozatában rövid vonással, népszerű modorban Kővár történetéről értekezik. A vár történetére 1367-ből van az első adata. Végig vezeti a vár krónikáját 1713-ig, mikor Rabutin a levegőbe röpítette. Értékes a dolgozat végén adott irodalom, mely megjelöli a Kővárra vonatkozó adatok ismert összes forrásait. (Szent Bonaventura könyvnyomda nyomása. Kolozsvár, 1912.)

ZSINKA FERENCZ.

*

1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen. Woinovich Emil cs. és kir. gyalogsági tábornok, valóságos belső titkos tanácsos, a cs. és kir. hadilevéltár igazgatója stb. vezetése alatt és *Veltzé Alajos őrnagy* szerkesztésében megjelenő munka az 1813—15. években az osztrák-magyar csapatok által véghezvitt hadieseményeket tárja elénk tíz füzetre terjedő munka keretében. A képekkel ellátott füzetek czélja, széles körben ismertté tenni mondott évek hadieseményeit, kiemelvén mindenkor az egyesek és az osztrák-magyar csapattestek által véghezvitt tetteket.

Eddigelé megjelentek:

I. kötet «Metternich politikája». Tartalma: Ausztria helyzete a schönbrunni béke után, Franciaország szövetkezése Ausztriával, Ausztria és a külföld, az 1812. évi hadjárat, Ausztria közvetítései, az 1813. évi tavaszi hadjárat és a fegyverszünet, a reichenbachi egyezmény, a prágai kongresszus és Ausztria hadikészülődései. Melléklet: az európai államok 1813 elején való alakulásának térképe.

II. kötet. Czime: *A drezdai napok.* Tárgyalás alá kerülnek: az ellenfelek hadereje, az osztrák-magyar csapatok állapota, belélete, szelleme, a tisztikar, a vezérkar, a seregtestek összeállítása stb. Hosszasabban foglalkozik a szerző a fővezérlet kérdésével, majd megismerteti azokat, kik döntő, vezérlő és intéző szerepet játszottak a hadjáratban. Vonzóan és érdekesen irott a drezdai csata, a melyben *a magyar csapatok és magyar katonák vitézi tetteit is megfelelőleg kiemelik.* A függelék a szövetséges seregek hadrendjét mutatja (152 gyalog zászlóaljból és 124 lovas századból *23 zászlóalj és 42 lovas század volt magyar).*

III. kötet. A kulmi, lipcsei és hanaui csaták. Miként a II. kötet, úgy ez is könnyen érthető módon írja le e csaták lefolyását és a benne résztvett csapatok kiválóbb haditetteit. *Magyar vonatkozású képei* a következők: Marosnémeti és nádaskai Gyulai Ignácz gróf táborszernagy és Rétsei Rétsey Ádám ezredes arczképe, valamint az 1. huszárezred rohama Paunsdorfnál 1813 október 18-án. A függelékben a nevezetesebb tábornokok életrajzát olvassuk. A csatákra vonatkozó térképek kissé homályosak, a minek következtében a csapatokat alig vehetjük észre. Ez hiba, mivel a katona mesterségét kevésbé értő polgári olvasóközönség aligha igazodik el a térképeken.

A IV-ik kötetben Holtz György báró ezredes a Hiller báró táborszernagy vezette azon 35,000 emberből és 120 ágyuból álló hadsereg eseményeit ismerteti, a mely Krajnában, Karinthiában és Felső-Olaszországban harczolt a francziák ellenében 1813. és 1814-ben, s a melynek kötelékébe a következő magyar csapatok tartoztak: *a 2. székely* (ma 6.), *a 2. oláh* (ma 50.), *és a pétervárади határőrezred* (ma 70.), *a 39. és 52. sorgyalogezred, a 31., 48., 51. és 52.* gyalogezredek grénátosaiból alakított zászlóaljak, valamint *a Frimont, Stipsics és Radetzky huszárok.*

Az V. kötetben lovag Hoen Miksa ezredes a főseregnek 1814-ben végrehajtott hadműveleteit tárja elénk húsz fejezetben.

A még hátralevő öt kötet legközelebb még ez évben jelenik meg *A. Edlinger's Verlag* (Wien und Leipzig) kiadásában. Áruk egyenként 2 K 40 f.

*

Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816.

Schwarzenberg herczeg tábornagynak 1799—1816-ig feleségéhez intézett és eddigelé a worleki herczegi családi levéltárban féltékenyen őrzött leveleinek gyüjteménye. Ausztria újkori történelmének megírá-

sása alakult társaság megbizásából sajtó alá rendezte J. F. Novák. Kiadta Gerlach és Wiedling. Wien, 1913. Ára 24 K.

A lipcsei csata százéves fordulója alkalmából főként azokat a leveleket adják közre, melyek Schwarzenbergnek jellemzésére nézve tartalmaznak értékes adatokat. Kútforrás a XIX. századi napoleoni hadjáratokra nézve; különösen azért fontosak e levelek, mivel a helyszinén, az események után azonnal és ezeknek behatása alatt, mesterkéletlenül (sok esetben egy bizonyos naivitással !) irattak. A németül és francziául irott levelekben Schwarzenberg őszintén kitárja lelkét és híven beszámol az eseményekről, elmondja bánatát, gondjait, terveit és szándékait. Az 1813—15. évi fölszabadító háborukra nézve rövid időn belül ez már a második kiadványa az elől megnevezett osztrák társulatnak, a mely úgy látszik nemcsak fölfogni akarja a Schwarzenberget ért vágásokat, hanem végre vissza is óhajt vágni azoknak, kik eddigelé elfogultan gáncsolni tudták csak a szövetséges seregek vezérét. Hadi történelmünkre nézve főként *az 1812. évi hadjáratból irott levelek birnak fontossággal és szolgáltatnak becses adatokat a magyar csapatok szereplésének elbirálására nézve.*

Suplement zu den Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága. Geschichte der. k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Irta: Wrede Alfonz báró őrnagy.

III. Band. 1. Hälfte. Wien, 1901. Folytatása az 1898-ban megjelent nagy munkának (az első két kötet ismertetését lásd: Hadtörténelmi közlemények 1912 szeptemberi és deczemberi füzetében). Miként az I. kötetben a gyalogság fejlődését stb. mutatta be a szerző, akként most ugyanazt teszi a lovassággal. Az 1—16. huszárezred történeteinél a következőkre terjeszkedik ki: az ezredek megalakulása és az ezt követő változások, kiegészítés, béke állomáshelyek, ezredtulajdonosok, ezredparancsnokok, a csatatereken elesett magasabb rendfokozatú tisztek, hadjáratok melyekben az ezred részt vett, a legénység megjutalmazására kiosztott vitézségi érmek száma hadjáratok szerint csoportosítottan és végül a ruházat.

III. Band. 2. Hälfte. Wien, 1901. Feloszlatott lovas csapatok. Külön szakaszokba csoportosítottan felsorolja a szerző a sorhadi, az irreguláris, a különleges hadi és egyéb alakulásokat, a szabad és az önkéntes csapatokat, azután a törzscsapatokat, a kölcsön vett ezredeket (Mieth-Regimenter) és pedig oly módon, mint a hogy azt a feloszlatott gyalog csapatoknál tette.

Mind a két kötethez különböző szempontok szerint összeállított tárgy- és névmutatók tartoznak. Pj.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

HADI SEGEDELEM KÉRÉS A HÉT ÉVES HÁBORÚK S A FRANCZIA HÁBORÚK IDEJÉBŐL. 1756—1815.

I.

STEN áldja meg kegyelmeteket! Szerencsétlen valék, hogy a mult holnapban szép számosan tartott generalis gyűlésben akkori súlyos nyavalyám miatt elejekben nem adhattam kormányozásom alá bizott tekintetes Nemes vármegyék statusainak kegyelmes országló király asszonyunk ő felsége ősi tartományinak, 's azok között főképen édes Magyar hazánknak oltalmára 's a mostani nagy veszedelmű háborúságos változások között csendes békeségben lehető megmaradására egyedül czélozó anyai tetszésit, mivel a mostani gyülésben az compossessor urak nagyobb részek meg nem jelenések miatt arra sem volt alkalmatosságom, hogy kegyelmetekkel in particulari szólhatván előszámlálhattam volna mindamaz fontos indító okokat melyre való nézve teljes hiszemben vagyok, hogy kegyelmetek is annak teljesítésire mindazon példás buzgósággal elkövette volna, a mit hazájának szeretete, 's kegyes királynéjához való megmásolhatatlan jobbágyi hívsége oly környöl álló dolgokban, melyek sarkán a királyi széknek megerősétése, édes hazánk oltalma, kedves Nemzetünk mind békességes sorsa, mind óhajtott boldogulása forog, kegyelmetektűl kíván, 's a mint a jelen voltak örökös dicsőségre, elfelejthetetlen érdemekre, 's kölönös vígasztalásomra már meg is bizonyétották.

Megkívánja tudniillik a mostani hitességet ellenségünk által kimondhatatlan dühösséggel ellenünk támasztott háborúnak mivolta, hogy a többi között ő Felsége magyar lovassága is jelesül megszaporéttassék, amaz egyéb külömb-külömbféle hadi készületekre, 's főképen

annyi ezrekből álló hadi népeknek tartására naponkint kivántató terhes költség pedig fölséges asszonyunk aerariumát annyira fogyasztja, hogy a szükséges kilencz vagy tízezer magyar lovasoknak felállítására egyáltaljában elégtelen. Ily akármely úttal meggyőzhetetlen szükségében azért egyetlen egy bizodalmát vetette ő Felsége a magyar úri és nemesi rendeknek már eddig is több ízben hasznosan tapasztalt hívségekben, készségekben és buzgóságokban várván anyai szívességgel kinek-kinek annyi segétségét ebben, a mennyit fölebb említett okokból indéttatván önként etökélend. Illik is hogy reménységében meg ne csalatkozzék oly kegyes asszonyunk, és javunkért, békességes megmaradásunkért, s boldogulásunkért mindenit föláldozó, s éjjel nappal fáradozó anyánk, kinek királyi malasztjához annál teljesebb bizodalommal mindennemű ügyeinkben viszont folyamodhatunk, mennél szemben szökőbb bizonyságait és próbáit adgyuk most ő Fölsége szolgálatja elő mozdítására czélzó szives igyekezetünknek.

E féle igyekezetínek kinyilatkoztatását kegyelmetektül is annál kedvesebben fogom venni, mennél hamarább óhajtok ő Felséginek vármegyéimbéli Nemes uraimék nagy szívű eltökélésével földicsekedhetnem, mivel annak, amit ő Fölséginek ebben ajánlunk, teljes el készítésire egyébiránt is még feles üdő kívántatni fog, saját tetszésíben álljon a mellett az is, hogy ő Fölségét akar lovas, ruhás s fegyveres katonával, akár azok föl állétására fordítandó kész-pénzel meg segétsék, vagyok pedig oly reménységben, hogy ama proprietarius generális urat, kinek regimentéhez adatni fognak katonáink, ugy végezhetek, hogy száz forintnál többe telni nem fog egy lovas katonának föl állítása.

Mindezekről azért vele született nemesi indulatjával, tökéletes hazafiságával és fölséges asszonyunk szolgálatjához tartozó buzgóságával egyező resolutioját mentül előbb ohajtva várván s atyai és pöspöki áldásomat kegyelmetekre adván, maradok kegyelmeteknek kész szolgálatjára. Datum Eger. Die 27 deczembris *1756*. Gróf Barkóczy Ferencz egri püspök. (P. H.)

Kívül: Domoszlón lakos Nemes uraiméknak sietségesen adassék.[1]

II.

Sacræ Cæsareo Regiæ Majestatis Archi-Ducis Austriæ Principis Transylvaniæ et Siculorum Comitis Dominæ Dominæ nostræ Clemen-

[1] Magy. Nemzeti Múzeum levéltára.

tissime nomine. Generose Nobis Honorande! Salutem et Gratiæ Cæsareo Regiæ Incrementum! A prussiai király minden igaz ok nélkül nem gondolván se Istennel, se a közönséges jónak megtartására feltalált, és tett emberi törvénynyel, hadat indítván, nemcsak majd egész Saxoniát erőszakosan elfoglalta, azt illetlenül pusztítja, lakosit kegyetlenül szorongatja, sattzolja (sarczolja), de már kegyelmes koronás királynénk tartományában is, úgy mint: Csehországban bérontott, és ott lévő ő Felsége hadi seregit meg is támadta, mely szándékában ugyan Isten ő Szent-Felsége eléggé megszégyenítette, nem kevés számból álló népétől részünkről valóknak, Istentől szerencséltetett fegyverek által megfosztatván. Mivel pedig följebb emlitett ellenség igazságtalan igyekezete még sem szűnik, hogy veszedelmes és prædát szomjuhozó szándéka tovább is ne terjedjen, méltóztatott Felséges Asszonyunk közelebb érkezett és itten kegyelmednek accludált kegyelmes rescriptumába hozzánk minden igaz híveihez maga mind elméjét, kívánságát, mind pedig szükségének mivoltát kijelenteni, tapasztalta ki-ki minden időben anyai gondviselését Kegyelmes Fejedelem-Asszonyunknak, úgy hogy tulajdon tárházának is nem kedvezvén valamit megmaradásunkra cselekedni lehetett bőv mértékkel elkövette. Illő azért hogy mü mind hívségünket, mind pedig hazánk becsületét ezen szükségben magunk előtt viseljük; 's régi jó eleink dícséretes példájit követvén, ily jó ily Kegyelmes Fejedelmünket, ellensége és annak hazánk nagyobb romlására is okot adható rosz szándéka ellen, a mivel lehet segéljük 's oltalmazzuk, példát adtanak erre már nemes szomszéd Magyarországnak főrendei, kik látván az ellenségnek ártalmas igyekezetit, magokat gyorsan resolválták, és a mint halljuk, máris feles lovasokat állítottak fel, 's gyüjtik a népet, naponként nagy olocritással. Édes hazánk rendeinek is, se szíve, se igyekezete, 's hívsége Fejedelméhez alábbvaló nem volt, amint közelebb elmult háborúban is, Felséges Asszonyunk táborához számos és válogatott katonákat adván, a mennyiben állapotunk engedhette, megmutattuk, becsületet nyertünk vele külső nemzeteknél is. Melyre nézve ő Felségéhez örökös Fejedelem-Asszonyunkhoz való hívségére 's édes hazánk tiszta szeretetére emlékeztetjük kegyelmedet, és hathatósan recommendáljuk igyekezzék kegyelmed az több familiájához tartozandókkal egyet értvén, az accludált punctumok szerint maga is egész familiájának, örökké fennmaradandó dicséretire valójában most, midőn e szükség szorgosabb Felséges Asszonyunkhoz és nemes hazánk becsületihez való, zélusát, és kötelességét megbizonyítani, és a Regium Guberniumnak minél hamarébb specificálni hány militáris lovas-személyeket cum apparatu præscripto

állít úri nemes familiájával együtt Felséges Asszonyunk kegyelmes kívánságának bételjesítésére, melyre intetik is kegyelmed atyai képen, midőn legkisebben sem kételkedik az Regium-Gubernium kegyelmed olocritásában. Sic facturi Altefata Majestas. Cæsareo Regia Benigne propensa manet. E Regio Principatus Transylvaniæ Gubernio Cibinii. Die 2-da Septembris. Anno 1756. Brukenthal m. p.

Kívül: Generoso Stephano Gáborffi de Tekerőpatak Sacræ Cæsaræ Regiæque Majestatis tabulæ regiæ judiciariæ Transylvaniæ Assessori fratri Nobis honorando.

A Gubernium reányomott nagy pecsétjével.[1]

III.

Tekintetes Úr! A szinte 25. esztendőkig tartott és rendkívül való történeteire nézve példátlan háborút, minek előtte felségesen uralkodó fejedelmünknek szövetségeseivel az ellenségen nyert fényes győzedelmi megszüntették volna, teljesek valánk örömmei, hogy annyi viszontagságok után valahára megnyugszunk, és dicső emlékezetű fejedelemasszonyunk Mária Terézia csendes Uralkodása alatt hosszasan virágzott békességnek áldott gyümölcseivel, felséges Unokája szelid uralkodása alatt, ismét élni fogunk. — De egy váratlan történet által a Nemzetek ostora, megaláztatása helyéről kiszabadulván, még minek előtte a háború terhei alatt ellankadt nemzetek csak megpihenhettek, vagy némelyek honjaikba visszatérhettek volna, Európának sorsát újabb kétség alá hozta.

Azért kegyelmes fejedelmünk már egyszer Europa szabadságának visszaállítását állhatatosan czélul tévén, népeit boldogítani törekedő atyai szívétől indíttatva hatalmas frigyeseivel, Európa szabadságának megtartására újra fegyverhez nyúlt, 's a mennyiben már eddig is várhatni szerencsés előmenetellel.

Valjon annyi esztendőkig folytatott hadakozások után, hogy sem a kincstár a fegyveres seregek fizetésére sem az elpusztított országok azoknak táplálására, hát még egyéb tábori szükségeseknek megszerzésére, nem elégségesek, ki ne látná. Erre nézve szólít meg atyai bizodalommal felséges fejedelmünk, gabonát, zabot és lovakat kér segedelemben táborainak fentartására, melyeket személyes jelenlétével lelkesít. Az a környülállás, hogy a közelebbi mostoha esztendők valamint terméseinket, úgy jövedelmeinket megapasztották, a segedelem adását

[1] Magy. Nemzeti Múzeum levéltára.

terhessé teszi ugyan, de nem lehetetlenné. Más tartományok, még többet szenvedtek, 's mennyit nem adtanak. Hogy dietán kívül szólíttattunk meg azt a szükség okozta, de törvényes jussunk védelme az ő Felsége kegyelmes rescriptumában megvagyon, a midőn a segedelem adását odatartozónak lenni benne megesmérte; sőt megújított vallomása által megállapította egy törvényünket, melynek megerősítését régen óhajtottuk. Minthogy pedig az hazához vonzó szeretet és a fejedelemhez viseltető hívségben vagyon az erő és az gazdagság, 's teljes reménységgel vagyok, hogy a Tekintetes Úr, ősei dicső példáját és hazafiúi kötelességét maga előtt hordozván, ezt az áldozatot megtenni el nem mulatja. Mintegy mennyi gabona és lóbeli segedelem, vagy annak pénzen megváltott ára lehetne, a mi az egész vármegyétől kért segedelemhez képest a tekintetes úr idevaló birtokától illenék annak jegyzését levelemben zártam. Hivatalosan kérem a Tekintetes urat, in natura, vagy pénzben kívánja a segedelmet ajánlani, méltóztasson engem minél hamarébb tudósítani; mivel abéli declarátióját az elömbe szabott kötelességhez képest, Ő Felségének leendő felküldés végett a F. K. fő-kormánytanácsnak bé kelletik küldeni. Tisztelettel maradván a Tekintetes Úrnak igaz köteles szolgája Katona Zsigmond, főkapitány és assessor. Deés, 20. Augusztus 1815.

Kívül: Tekintetes Galgai Rácz Imre urnak, Nemes Belső-Szolnok vármegye főbirájának szives tisztelettel. Ex Offo. Poján.[1]

Tekintetes Rácz Imre úr birtoka 2636/48. sz. telek.

	In natura		vagy árukban		
	véka	kupa	R. F.	kr.	
Tiszta búzában	22	9 1 8	50	30	Vékája per 2 R. F. 15 kr.
Elegyes búzában	121	3 9/24	181	54	« per 1 R. F. 30 kr.
Zabban	130	—	73	7	« per 33 3 4 kr.
Ezeknek árok			305	31	
Remonda lovak árából esik			86	29 3 4	Egy ló per 270 R. F.
Hámos lovak árából esik			59	4	« « per 220 R. F.
Tereh hordozó lovak árából esik			21	18	« « per 170 R. F.
Mindezeknek summája összességgel			472	22 3/4	

Közli: *Dr. Szendrei János*

[1] Szerző gyüjteményében.

HUSZT VÁRÁNAK LELTÁRA 1667-BŐL.

A leltár abból az időből való, midőn Apaffi az erdélyi rendekkel egyetértően, a Rhédey Ferencz birtokában levő Huszt várát «fiscalis erősség»-gé alakíttatta s főkapitányává Bethlen Gergelyt tette. (V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIV, 266—67. és 274. l.)

«Huszt várában levő lövőszerszámaknak s egyéb munitioknak számok ez szerint következnek, melyet kezünkben resignáltak Anno 1667. die 30. Junii.

Az *külső* várban vagyon hét öreg ágyú, öt taraczk, egy mozsár, két siska, egy seregbontó.

Az *belső* várban vagyon hat taraczk, siska egy, tizenöt szakállos, ágya együknek sincs jó.

Az *derekasabbik czejtházban* ezek az munitiok vadnak:

Tonna por tizennégy, igen aprók.

Musqueta golyóbis kilenczszáz hatvan.

Tüzes koszorú harmincz.

Tüzes lapta huszonhat.

Sólyomhoz való golyóbis, négyszáz tíz.

Kanót három mázsa.

Kender negyvenöt kötés, igen régi.

Vassulyom semmire kellő, egy fél tonna.

Salétrom harmadfél tonnácska, egyikük nem jó, más fele jó.

Tüzes nyíl és tüzes sólyom hetvenhárom.

Szakállas kilencz, az ágya semmire kellő, nem lőhetni vélle.

Apró golyóbis százhetvenhét.

Öreg toroczkhoz való golyóbis kétszázöt.

Csigás kötél három, de egyikük sem jó, elrothadt.

Szövétnek három, de egyikük sem jó.

Egy pár réz dob.

Büdös kő fél véka.

Középszerű ágyúgolyóbis háromszáz huszonhárom.

Lámpás, üveges, egy.

Fabástyán levő porházban.

Vagyon harmincöt tonnácska por, ugyanazon bástyán egy száraz malom.

Az *külső várban* levő felpor házban.

Vagyon ötvenöt tonnácska por, igen rossz régi; melynek hasznát ujitás nélkül nem vehetni.

Az *második külső várban* levő fa czejtházban:

Vagyon lapát huszonhat.

Vas plé tábla tiz.

Fél szer moskotélyok harmincz három.

Tizedeseknek való alabárdok kilencz.

Szakállos huszonnyolcz.

Sima karika tizenkettő.

Táblás láncz ágyúba való öt.

Ágyúkerékhez való öreg sing vas három.

Ágyúhoz való egy nagy öreg szeg.

Karikás derék szeg kettő.

Két öreg lyukasztó.

Egy öreg kalán furó.

Más hosszú merő, vas furó lövő szerszámhoz való.

Egy négy karikájú csiga.

Egy rakás öszverothadt szurok.

Ágyúkerékre való karika hat.

Ágyúkerékhez való persely három.

Várcsap kettő, portörő malomhoz való.

Tüzes szerszámnak való nyolcz darab gerendely, . . . *(kiszakadva)* semmire kellő.

Tüzes koszorú öt, tüzes lapta nyolcz, igen régi, rosszak.

(A következő oldal legnagyobb része le van szakítva; a megmaradt kezdőszavakból látható azonban, hogy a leltárból mindössze hét tétel hiányzik.)

(Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

Közli: Dr. Lukinich Imre.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

HARMADIK RÉSZ.

Egy compagniának kiallétása, megh indulása, bé szállása, s egyéb observatiója következendő képpen az egész regimentnek.

KAPRÁL és közembertül fogva nyeregjártó s kovacsik [1] inclusive, az strásamester allíttya ki az compagniát két egy eránzó réndben, melyre az tisztek oda érkezvén, ki ki az maga helire áll, ugymint az kapitan in fronte az compagnia előtt, az zászlótartó maga zászlójával az első rendnek közepén az kapitány után, az hadnagy pedigh az második rendnek közepe után, mind egy két kis lépíssel, melly distantiát az kapitan elől is observál, az strásamester ellenben ugyan az hátusó rendnek job szárnyán a honnend, ha el köll is néha egy s más dispositiókra nézve menni, tehát helljesebben essík, hogy az utolsó rendbül macsirozon a proportione factae prioris aeqvalis subdivisionis, hogy sem az elsőbül, más az ezen utolsó rendnek szárnyárul mind az két rendre is jobban vigyázhat: az két rend közt is szokott ugyan állítatni, mindazonáltal ez is alkalmatlan minálunk; vagy oldalas: az három kapral az első rendnek két szárnyára s az utóbbénak bal szárnyára helhesztetik. Distantiája az rendölteknek rendeknek leghfölleb két ló hosza, egymás mellyet pedigh ugy álljon az nép, hogy ne szorongassák magokat, de térességhet se hadgyon.

[1] kovácsig.

2. Az midőn a kapitány jelen nincsen az hadnagy nyomakodik az compagnia eleépen [1] az strásamester pedigh helette zárja az compagniát.

3. Zászlóját az corneth mégh az leibcompagniabeli se adgya ki soha is az kezibül, hanem ha kapitány, kapitány-laidinant vagy hadnagy jelen nem volna s maghának köllene az compagniát comendérozni, tali casu az zászlóját az üdősbik kaprálnak adgya hordozni, magha pedigh a standárszíjat az derekára bocsássa ott összve kapcsolván, de solitō kardot vonnyon és az compagnia elejben álljon, olly compagniánál mindazonáltal, ahol a zászlótartónak hadnagy titulussa vagyon, observáltatik, hogy az tituláris hadnagy az compagnie előtt az kapitányak [2] ball kezérül áll kévont fegyverrel, az zászlót pedigh egy kaprál vagy az üdősbik katonaságh közül valameljék hordoza.

4. Valaki az compagniát comendéroza eötet illeti, hogy az kapitány heliben az compagnia előt álljon.

5. Midőn a strásamester concludálja az compagniát (communiter két nyelvbül formálván ezen szót, schlíeszolja azaz hátul jár) akkor oldalos az üdősbik kaprál, ut proxime præmissum az strásamester helirül in fine, de alkalmatossab, ha ennek in principio attingált heljre az második rendben job szárnyára ál, mert az oldalozással az rendek közt magha is sokszor inkáb turbatiot tiszen, elvivin mind az hadnagynak, mind az utolsó rendnek prospectusát, kivül pedigh toto tempore oldaljani et quasi continuo præceptorkodni sem illik s ha mi nevezetes in observantia occurrálna, álló heljibül szóval is mint egyik ugy másik fő vagy all tisztül [3] remedeáltathatik; hogy ha pedigh az üdősbik kaprál viseli az zászlót az második suppleálja.

6. Comendansa lévén az compagniának az corneth, az strásamester pedigh absens, az üdősb kaprál viszi ennek vighez functióját az compagniánál, az második kaprál ellenben hordoza a zászlót.

7. Azomban az compagnia kialljtása töllebb két rendben attingáltatot, mivel az lovasságnál ritkán formáltatik többen, de ha három rendben allétatnék, tehát observáltatik, hogy az középső rendhez alltiszt sohasem szokot subdividáltatni.

8. Vigyázon pedigh az strásamester, hogy az compagnia kialljtásakor egyenetlen magosságu emberek egyövé ne essenek, hanem amint egyaranzósághok az rendekben leghinkab öszveillik, ugy proportionálja,

[1] eleében.
[2] kapitánynak.
[3] altiszttül.

és az melljet az divisioknak fölosztásakor ha mint az két (vagy három) rendben egyaránzó képpen nem esnék az nép, tehát az utolsó rendben maradgyon kevesebb.

9. Harczokon s ellenségh előt való egyéb szolgálatokban az üdősb és próbált katonák állítassanak az első rendben mint nagyob præcautiora, mint böcsületre nézve, de ahol az compagnia csak parádára, s afféle curiális solennitásra nyomakodik ki, azokat köl az elsö rendben állítatni, az kik tacsatossabbak és egyirantosságokra nézve jobban öszve illenek, és némelj réghit, aki talán nem szintin oly marciális ábrázatot mutatna az hátulsóban.

10. Az megh indulásra három egyirányos divisioban, tudniillik az két szárnya és közepe, osztatik föl, az compagnia mindenkor prævie az strásamester által.

11. Valamedik az compagniának ellenséghes [1] mezzeje azaz téresseghe vagyon az megh indulásával, mindaddigh eghisz frontal macséroz, de szorosodván az terrénum, divitio vagy vonás szerint proseqváltatik az utazás.

12. Némel regimenteknél az közepérül, némeljeknél az szárnyokrul abmacséroznak az compagniák, ezen utóbbi mód tecset [2] inkab az regimenteknek in præsenti sæculo már föl venni, mind hogy [3] éll képpen [4] az zászló az compagniának közepire esvén, mi defilirozásokban s afféle sorosságokban [5] aholl kiválóképpen ellensegtül is tartani köll jobban protegáltathatik és elől, vagy hátuljáróban nem exponáltatik.

13. Midőn az terrenum nem engedi, hogy egyisz divisioval macsirozhassék az compagnia, eötet ottan föll oszta a strásamester az compagniát zughban azaz vonyászban E. G. minden rendben lívín harmincz ember, és ezek három divisioban ell nem takarodhatnának egyaránzó rendekben, az strásamester megh viszgállja az térességhet, hat vagy ött térhet-e ell egymás mellet, és ugy ött vagy hat vonyásban osztya: hogyha pedigh valamelj ember fölössen maradna azt az első és hátusó sorban köll hadnj, egyibéránt az illjen alkalmatossághal azokra essik máskint is leghinkább.

14. Sokszor történik, hogy az utaknak s passusoknak nagy soros-

[1] elégséges.
[2] tetszett.
[3] minthogy.
[4] ilyképen.
[5] szorosságokban.

sága miát contramacsérozni, vagy egyenkint is kölletik defilirozni, s holott s kivált hidakon ritkábban és valamint az elsők inviáltatnak ugy menyen az többi utánnok való ember is foljvast, egymásra ne léptessenek s mi alkalmatlansághot ne okozanak, vagy megh szorulást.

15. Ezekben s több effélikben pedigh minden egyenetlenség és confusio igyen könnyen elltávoztathatik csak az kapitány vagy compagnia comendansa annak szükséghe, rende s módgya szerint comendérozon, a szolgálatokat exacte értvin s meg ne endegye [1] az alljatta való fő, vagy all tisztinek, hogy egyike eszt, az másika mást kiálcson, melj által kétségh kivül confusioban hozattatik az katonaságh, nem tudván a sok közül kinek fogadgya szavát; hanem maga egyedül parancsolyon és ativők legyenek minnyájan,

16. Kiérvin az sorosságbul, avagy valamel hidrul az elsők mindgyárt az leghközeleb levő téreszségen megh állanak, és valamint vagy sorosságh, vagy hídra való bimenyetelek előtt macséroztak, ugy formálak magokat egymás után vagy aufmarcsban és ugy kezdgyék ésmit előbbeni marcsokat, vagy amint az conjecturák hoszák magokkal.

17. Az megh indulása akar tábor heljbül, s akar qvartéljbul az compagniának mindenkor kivont fegyverrel, zászlóval és trombitaszóval mégyen víghez, s ugy is continuáltatik, ahol az kapitánynak is kötelességhe, ámbár az compagnia csak maghanyosan légyen is, hogy fegyvert vonnyon, és ha ellfelejtení, vagy mi más consideratioibul ellmulatná, olly sensitivus hadnagya lehet, hatalmában lévén, ott azonnal eltíteti az fegyvert a népel.

18. Akar az szárnyakrul, s akar az közepérül abmacsérorton az compagnia mindenkor az kapitány in capite avant-gvardiál, az hadnagy pedigh concludal (schliesol) retro-gvardiában és az trombitás az kapitány elöt illendő distantiában megyen.

19. Valaminémő formalitással és rendtartással az compagnia abmacséroz, azonképpen aufmacséroz is cum observatione, ha az szarnakrul esik az abmarcs, s ha jobrul, tehát balrul aufmacseroztatik et e contra néha balrul, s néha jobrul kezdődik pedigh a melljékehez az directa inviatio legh közelljéb esik: az hoszas utazásokban azomban mindennap alternálnak az szárnyak.

Hogy ha két, három vagy töb compagnia egy heljbül együt megh indul, egyszermind vonnak ugyan fegyvert és az trombitákat is megh fujattyák, de a midőn azon heljt már elhatták, a hol az első compagnia lefujat s elltíteti az fegyvert (táborbul a midőn az mezzei

[1] engedje.

strását ellhalladgya, statioban az heljsígin kévül) a többi még egymás utan arra az heljre, a hol az első lefujás kezdődöt, nem érnek, addigh egyikre sem fujhat le, hanem continuállják oda érvén pedigh akor fujattatnak eök is le, és az fegyvert is akkor tétetik el: hasonlóképpen ahol ismint megh szállanak, az melj heljen az első kezd fujatni, és fegyvert vonnj, ugyanott kezdik a többi is, és nem előb, bevárván aufmarcsban egymást az comenderozó tiszt szállása előt, ugyan egyszersmind lefujattatnak, és beszálléták az népet, vagy ha mezőben kölletik megh szállani előb az kijedezett camperozó numerusiban szokás szerint benyomakodtattyák az népet s ugyan fujattatik le az fegyvernek letitelére, és egyszersmind le is szállanak.

Campamentumban való benyomakodáskor akar, csak egy s két compagnia s akar az eghis compagniák regimentestül marcséroznak, ahol az első keszd trombitát fujatni, az mezzei strása előtt tudniillik, és fegyvert fogatnyi, ugyanazon heljt fújatnak s fogatnak fegyvert, a többi is egymás után oda érvin és se ellőb, se utób.

Az regiment kijedzet táborheljre érkezvin pedigh minden compagnia tartózkodás nélkül az magha tábori kimért Qvartelji numerussához egyenes léniában csavarodván (itt vigyázanak az tisztek, az rendek meg ne hajulanak, hanem ad filum csavarodgyanak) eghis frontal nyomakodgyík, és az többi compagniákkal hasonló léniában allapodgyík meg, méglen az eghis compagniák helyeket nem attingáltak, akkor egyszersmind az hadnagy, vagy hadnagyok az zászlók eleibe léptetnek, és az zászlótartót az mellyette lévő két emberrel mind zászlóstul, mi ággal vagy más jellel kijedzetett, zászló heljére viszi, és az jelen belől, jobra vagy balra az szárnyak rangja szerint megh fordíttya s contrafrontéroza eőket, hollot ipso facto az compagnia is job és balra, ebben is az szárnyak rangját observálván mind az két rendit az heljre numerussában egyenkint defilirosztattya, hoszszatában egymás mellé álván és arcszal az sátorok helje kijedzíse fele fordulván, mellyre egyszersmind lefujattatik az fegyver ell tétetik, és leszálván mindenik rend az numerussa mélséghihez képpest az tisztek által leszállitatnak, az lefujáskor pedigh az zászlótartó is leütvin in fronte et meditullio distantiæ compagniæ numeri az zászlót, az két vele levő embert leszállíttya és strásának otthadgya, méglen in continenti föllváltatik.

Ha az compagnia három rendben állítatik, és mint is kettőben reducáltatik, tehát az középső rendnek fele az első, az második fele pedigh az harmadik rendben osztatik.

Noha történetbül s néha szükséghbül megh esik, hogy az regiment az kijedzett táborheljinek hatuljárul nyomakodik be, tali in casu ob-

serváltatik hogy mi heljest az compagnia elíri az magha táborheljre mélségét minden tartózkodás, és egyibb fákon (?)[1] nélkül, azon szárnyárul melljen az rang vagyon, (zug) vonjás szerint bényomakodik e képpen, hogy az kapitány viszi az középen egész az zászló hellig, aholl az első vonyás az leibcomgagnia felé, az másik vonyás ellenben az másik felé fordul egyenlő marcsban, s conseqventer az egész compagnia vonyasai illyen alternátioval foglallyák bé az compagnia numerusokban kijedzett két rendbül álló hellyeket, az sátorok numerussa felé fordulván arczal: az zászlótartó pedigh, ellfordulván előtte az vonyások, magha mellett levő két katonával, egyenessen az zászló helyéhez migyen, s ott megh állapodik, és az hadnagy az hátulját követi, vigyázván, az utolsó vonyások rendes fordulásokra s helyekre való állásokra, valamint az elsők kezdettik, melj után lefujattatik (vagy talán megh parancsoltatik, miglen az eghész regiment illy formány binyomakodik, csak akkor fujattasék le egyszersmind), kiki elteszi az fegyverit, leszál és katonai numerussihoz menvén, az pajtássághok egyéranzo lineában karókat vernek, s megh kötözik az lovakat, azután pedigh a sátorokat is, mellyekre tisztek is vigyáznak, egyeránzó sorban verettessenek, az alat azonban az szokot zászlóstrása is kiállítatik az már leütött zászlóhoz, és az mellete az előt maradot strása föl váltatik. Az sátorokat fölvervén kiki portikáját helyire rakja, terhitül könnebbítvén az lovát, de lenyergelni szenkinek sem szabad, méglen az regimentül minyajok egyszersmind való lenyergeltetise iránt az parancsolat ki nem adatik.

Observandum: addigh se compagnia, se regiment le nem fujat, méglen az utanna való leghközellyeb compagnia, vagy regiment maga táborhelyit nem occupályta.

Az tisztek leszállítván az népet, mindaddigh maradnak lóháton az compagnia közöt, méglen az lovakat meg nem kötözték, sátorokat fölnem verték és bagageajokat le nem rakták, azután megh parancsollyak, senki le ne nyergelyen, magokhoz látnak, ell érkezvin pedigh az lenyergeltetés éránt az regiment parancsolattya, lenyergeltetnek, az hadnagy az all tisztekkel megh viszgallja az lovaknak hátát s netalántán azon az marcson valamelliket mi nyavala, vagy kár érte s reportál az kapitányának.

Mi illeti az táborhellt, ha elegendő az téresség, minden compagniára egy eghis utsa adatik, de ha szűkebb az terrenum két compagnia szállattatik egy utsában, és akkor edgyik, edgyik fölött, az másik

[1] Talán façon.

másikat occupálja, az két zászlót pedigh az kijedzett helyen egymás mellyé állíttyák, sqvadron szerint formálván maghokat és szokszor úgy is macsiroznak, s operálnak, következendőképen egy aranzó formalitással cselekesznek minden occurentiákban, az sqvadronokat pedigh ugy szokták formálni, hogy az leib, mint egy karabinyos compagnia, magában egyet tiszen, az oberster és utolsó compagnia együtt a másikat csinalya, conseqventer oberstlaidinant, oberstvachtmeister, üdősb kapitány, és utánna való, az utolsó compagniátul fölfelé vesznek in ordine egyet magok mellyé, és az két középső compagnia is egyet formál.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Második közlemény.)

Miképpen ò Fölfége Gyalog Regementyei Rendöltetnek, és mi-voltokkoz képeſt, föl Oſztattnak.

N.	Comandó ſzó.	Tempo	
23 ♁	*Fél-jobbra eſſék a' Pagnéta.*	1	Az ember jobb lábával elő-lépvén puskájját előtte tartya, ugy hogy a' tsévéjje az órra felé lègyen.
		2	Fél-jobbra meg-fordulván, bal-lábra áll.
		3	Eleiben fordittya fegyverét, jobb-lábával hátra lépvén.
24 ♁	*Balra elö áll.*	1	Jobb lábával elő lép, fegyverét előtte tartya, ugy hogy a' Tsévéjje az ábrázottya felé eſsék.
		2	Meg-fordul fél-ballra.
		3	Jobb-lábbal megént hátra lép, és a' Pagnétát hegyével alább ereſsti (jobb karját főllebb emelvén mint az ember kőldőke a' talpatúl) hogy egyeneſſen dőffheſſen.
25 ♁	— — —		Valamint a' fordulás fél-jobb, és fél-ballra lett, ugy a' fordulaſok jobb- és bal-meg-fordulásra esnek és ſzém közben állittattnak, egyedűl ez a' kűlőmbőzés hogy egéſzlen meg-kől fordulni, és ſzemkőzben álloni.

26 *A' Fegyvert balra forditſad.* ♁	1	Jobb-lábbal előre lép, a' fegyver igyeneſſen tartatik ugy, mint ha a' kéz magától ſzabadon tsűkkenne.
	2	Jobb-kézzel a' Tséve végéig föl nyul.
	3	Jobb-lábbal elő-lép, és fegyverét ballra fordittya.
27 *Vedd-le a' Pagnettát, tédd helére.* ♁	1	A' tsévéről a' Pagnettát le ſzedi, de a' tséve végin a' Lyukánál tartya.
	2	Hűvellyében taſzittya.
	3	Puskájját megént a' tséve végénél meg-fogja.
28 *Præſentály.* ♁	1	Fegyverét előtte oldalrul le-ereſzti.
	2	Jobb-kezével a' sárkanyon alul fogja.
	3	Ball-lábán jobbra fordul és præſentál.
29 *Lábhoz.* ♁	1	Puskájját jobb felűl le tsűkkenti.
	2	Jobb-kezével a' tséve végét fogja.
	3	Jobb-lábbal elő-lép és fegyverét melléje le-ereſzti.
30 *Tedd le.* ♁	1	Jobb-kezét le-ereſzti, jobb-lába ſarkával meg-fordul a' fegyvere Agya véginél, hogy az Atzéllya belűl állyon.
	2	Jobb-lábbal előre lép, fegyverét le-botsáttya, bal-kezét hátul a' Derékán tartván.
	3	Fegyver nélkűl föl áll, és lábát megént helére fordittya.
31 *Vedd föl.* ♁	1	Jobb-lábbal a' Sarkán, a' Puska ágya fejénél fölfelé meg-fordul.
	2	Ball-lábbal előre lép, és fegyverét jobb-kezével a' közepin meg-fogja.
	3	Föl-emeli, és a' kezét a' Tséve végéig föl tſuſztattya, ugy egyſzer-is mind jobb lábát, a' ſarkán, helre fordittya.
32 *Hátra felé tedd le.* ♁	1	Ugy állittya fegyverét, hogy a' Pőtzkőlő ellen-kezőjje lába, az Atzéllya penig ki felé légyen, bal kezével a' Derekán tartya hátul Lódingját.
	2	Jobb-lábával hátra lép, le fekteti fegyverét, hogy az Atzéllya főllűl légyen.
	3	Főll-áll és jobb lábával megént az Agyához lép.

33 *Vedd föl.* ♁	1	Jobb-lábbal hátra lép, fegyverét a' tséve végi-nél meg-fogja.
	2	Magával föl-emeli, és ismét hellre áll.
	3	Fordittya fegyverét, ugy hogy az Atzéllya és tsévéjje kivűl állyon, és a' Pőtzkőlő ellenkezőjje elől légyen.
34 *Præſentály.* ♁	1	Jobb-kezét a' puskájján le-ereſzti, és jobb-felűl eleiben állittya.
	2	Ball-kezével az Atzélon főllűl fogja, ugy, hogy a' tséve hátul légyen, és a' fegyver föl álva tar-taſsék.
	3	Jobb-kezével a' sárkányon alul fogja, jobb-lábával hátra lép, és præſentál.
35 *Forditva vállodra.* ♁	1	A' nép a' Puskájja-ágya fejét, eleiben föl-állittya, ugy hogy igyeneſſen föl légyen, és a' veſzſző az ábrázottya felé eſsék, forditott ball-kézétt alul, egy araſznyira jobb-kezével föl-emeli, és egy-ſzerismind ballal a' tséve végitűl előre egy tenyérnyi ſzéleſségre meg-fogja.
	2	Puskájját vállára teſzi, ugy hogy az Atzéllya főllűl légyen.
	3	Jobb-kezét le-botsáttya és igy puskájját, jól-magaſſann viſzi.
36 *Præſentáld.* ♁	1	Jobb-kezével fegyverét a' kőzépen meg-fogja.
	2	Föl-emeli fegyverét és előtte tartya, ugy hogy, az Atzéllya: kivűl állyon, és a' Puska-agya feje, föl-felé ſzolgállyon, a' veſzſzeje az óra felé legyen, és a' bal-keze forditva az atzél előtt meg-állyon.
	3	Forditott ball-kezével a' tséve-végét föl-emeli, jobb-lábbal hátra lép, jobb-kezével a' sárkány-utánn, meg-fogja, és præſentál.
37 *Eſſö ellen bé född le vidd fegyveredett.* ♁	1	Jobb-lábbal előre lép, fegyverét eleiben hozza, ugy hogy a' tsévéjje kivül légyen, jobb-keze még mind a' sárkány utánn vagyon.
	2	A' fegyver-Atzéllya jobb-hólna alá ſzorittatik, jobb-kézzel kőzépen tartatik, és a' tséve egy ke-vesé le-hajtatik.
	3	Jobb-kezét el-ereſzti és terméſzet ſzerint le botsáttya.

38 *Præſentály.* ♁

1 A' fegyverét jobb kezével a' kőzepinn megfogja.

2 Aſztot eleiben hozza ugy hogy a' tsévéjje kivűl állyon, bal-kezét valamennyire az Atzéllyán főllűl, jobbikát penig, ippen rajta-tartya.

3 Jobb-lábával hátra lép, jobb kezével a' sárkánt fogja, és præſentál.

39 *Temetésre* ♁ *forditsd és vidd fegyveredet.*

1 A' nép fegyverét a' Tsévéjjével alá, bal-hűvekjén le botsáttya, és egy araſznyira ball-kezével az Atzéll előtt meg-fogja ugy hogy a' feje az Agyának, főllűl légyen, és a veſzſző az abrázottya felé állyon.

2 Jobb lábával előre lép, fegyverét ball-hóna alá, meg-hajtya, ugy hogy az Atzéllya alul légyen, és a' tséve hátul igen le ereſzteſsék.

3 Jobb-kezével meg-fogja a' ball hóna-alatt lévő puskát.

40 *Præſentály.* ♁

1 Jobb-kézzel fegyverét a' sárkány utánn megfogja.

2 Fegyverét eleiben hozza, hogy a' tséve-vége, alá felé, és a' pőtzkőlő igyeneſſen a' ſzemével állyon, az atzél penig kivűl legyen.

3 Jobb-lábbal hátra lép, a' tsévé-lyukát, fől tartya, és forditott-bal-kézzel az Atzél előtt megfogja, és præſentál.

41 *Vállodra a'* ♁ *fegyvert.*

1 A' katona fegyverét magaſſan előtte tartya, jobb lábát ballal egy-erányoſſan, az Agya fejét meg-fordittya, hogy a' veſzſzője belűl eſsék, és a' ball-kezét az Agya-fejére a' jobbon alul teſzi.

2 Fegyverét ball-vállára teſzi, (ugy hogy még a' fejét ſem mozdittya) mind a' két kezével, és a' pőtzkőlő kengyelét, a' mellére ſzorittya.

3 Jobb-kezét a' testye mellett le ereſzti.

A' ** Granadiroſok Exercitiumja.

* Fuſil, Muſquetától abban kűlömböz, hogy ez kanóttal, amaz penig Tűz-kű és Atzéllal ſűl-el. Francia Orſzágban ſzokás ſzerint minden Compagniánál 4. Fuſiliers avagy illetén fegyveres vagyon, mellek a' leg-jobb Muskatéroſok közűl ki válogattattnak, kik ſzijban, ezenn Puskát vállokon

viſzik a' hol-is mindenik Granadiros és Daragonyosnak illen fegyvere vagyon, minden teſt-őrző Compagniábann 10. ill fegyveres tartatik: Az illen Flintának 20. globittſa egy funtot nyom.

** Granadiroſoknak azok hivattatnak, kik Tarſolyokban Gránátott hordoznak (ez ůres golóbits, vas, Ólom, fehér-Bágyog, ůveg vagy vaſtag eſzve ragaſztott papirosbul vagyon tſinálva, Puska-por és tsőppůvel keminnyen meg-tőltetik, és a' gyujtó Lukában nedves-Por tsévében erősittetik mellnek-is Diameterje harmad-fél-hůveknyi) és aztott az ellensig kőziben vetik, ezek Gyalogok és Lovaſok-is ſzoktak lenni kik is a' Nagy-Armádában elő-járnak. Tulajdon-képpen minden Gyálog Regementhez egy illen Granadiros Compagnia ſzokott állittattnyi, kik az űtkőzetben elö allonak kiknek-is fegyverek egy Flinta, Piſztol, Pagnét, Gránát-Tarſol és egy kis valaska, vagy is Baltátska.

N.	Comandó ſzó.	Tempo	
1			Ezeknek a' Flintával való gyakorláſok ollatén mint a' Muskatérosoké (* Fuſiliers) a' mellről már főllebb jelentetett, a' Granáttal való Exercitium (minek utánna Puskájjokat ki-lűtték) igy kővetkezik.
2	*Szijra a' fegyvert.*	1	Fordulásban jobb kezével a' nép a' sárkányon alul, Flintájját meg-fogja, hogy az Atzéllya föl felé állyon.
		2	Magaſſan aſztott eleiben tartya, hogy az Atzéllya kivűl állyon, és bal-kezével a' ſzijjat meg-fogja.
		3	Ball-kézzel a' ſzijjat jobb felé fordittya és jobb-kezével fegyverét ballra, ugy hogy a' Tséve ballra ki-állyon, vállára függeſzti, és kezeit leereſzti.
3	*Fogj Gránátot.*	1	Jobb-lábával hátra lép, és jobb kezét főlemeli.
		2	Meg-fogja a' Gránátot jobb kezével.
		3	Merő-karral, ódalt az ortzájjához hozza.
4	*Nyizsd a' Tokot, ſogjkanótot.*	1	Ball-kezével a' Gránát tsévéjjét föl-ſzarkaſztya (mellnek a' vége Pappyroſſal bé vagyon enyvezve.)
		2	Ball kezét viſzſza huzza, meg-fogja a' kanótott; de a' jobb hűvekét a' Gránát tséve végin tartya.
		3	Ki-huzza a' tűzes Kanótott a' Tokjábul.
5	*Fuj-kanótott, veſs*	1	Ball-kezével a' Kanótott a' ſzájjához hozza, meg-fujja és igyeneſſen eleiben tartya.

Gránátott.

2 Meg-gyujtya a' Gránátot.

3 Ball lába ſarkán fél-balra fordul, előre veti a' Gránátott, ugy hogy, féll-ballra allyon, és meredek kézzel meg-áll.

6 *Tedd-el a' Kanótot.* 1 Mind a' két kezével a' kanót Tokját meg-fogja és a' két kőnyőkét fől felé meghajtya.

2 A' két kezét terméſzet ſzerint le-ereſzti.

3 Jobbra elő all, ball-lábon.

7 *Præſentály.* 1 Jobb-kezével az ember a' ſzijjon kezét által bujtattya, a' mint-is ugyan bal-kezevel a' sárkányon alul meg-fogja Puskájját, mell egy Tempo avagy idő alatt hamarjában ball vállára eſik, ugy hogy az atzéllya alul legyen.

2 Ball-kezével féjénn főllűl, a' ſzijjat által veti, flintájját ball-kezébul jobbikában fordittya, ugyan ezenn tempó alatt, ball-kézzel az Atzéllyán főllűl ugy fogja, hogy az kivűl légyen.

3 Hátra lépvén jobb lábával Præſentál.

— — — Vállárul fegyverét le tennyi, és ismét fől vennyi, a' főllebbi 9. Tempo főll-tett jedzéſe ſzerint ſzokott lennyi, ugy keminyen válloznyi 6. Tempo módgyára, ném kűlőmben vállárul le, bé-takarva eſső ellen fegyverét vinnyi 6. Tempo mind egy Comandó ſzó által, vitetődik végben.

Szokott Exercitiumok avagy kézi-fogások a' Rövid Dárdával, (mellet * Schvains-federnek hivnak.)

* Schvainsfedern, ez rővid éles Dárda, mellnek a végin előre hegyeſitett vas vagyon, melyrűl Curtius, Haſtam jungere, az az ezen Dárdát kőrőſztűl eſzve kaptſolni) a' hegyitűl mint egy kőnyőknyire kőrőſztűl ſzéles hód formára éleſitett Tſákánnya vagyon.

N. Comandó ſzó. Tempo

1 Ezenn Exercitium nem igen gyakoroltatik, de még-is ſzűkség hogy az ember tudgya miként kőlletik a' Gerendákat ispékőlnyi, és megént a' tűskéket le-ſzednyi, mivel penig meg-tőrténhetnék hogy az ellenség előtt bizonyos mozduláſt

vagy változáſt (Movement) kőllenék tennyi, minék előtte a' Gerendák kéznél volnának, azért illik hogy tudgya az ember ezen Dárdával miképpen kőlleſsék bánnyi.

2 *Præſentály.* 1 Az ember jobb-kezével a' sárkányon alul megfogja fegyverét, egy kevesé le-ereſzti a' Dárdát (Schvainsfeder) kőrőſzt vasával (Anſclag) mellis-kőrőſztűl eſik, a' hegye vége penig igyeneſſen a' jobb vállán kivűl, a' két kőnyőke igyenes lineában, fől emeltettnek.

2 A' Dárdával fegyverét teſtéhez hozza.

3 Fegyverét kapotsban ereſzti, jobb-lábával hátra lép, és ugy præſentál hogy ball-karja oldalához ſzorittatik, jobbika penig egy kevesé távubb teſtétűl ál.

3 *Lábhoz a fegyvert.* 1 Az ember fegyverét a' Dárda kőrőſzt kaptſolattyán le-ereſzti, el-annyira hogy a' Tséve vege a' Dárda (Schvainsfeder) hegyével erányozzon, de tſak kőnnyen minden erőtetés nélkűl, az Atzéllya kivűl állyon a' fegyvere penig igyenéſſen jobb-vállya felűl.

2 Jobb-kezével meg-fogja a' Tséve végit, a' holl jobb keze a' Dárdán és flintájján nyugſzik, és Puskájját egy kevesé a' Dárdára nyugoſztallya.

3 Jobb lábával elő lép, és Puskájját jobb lába mellé le-ereſzti a' Dárdájját penig bal-lába felűl.

4 *Tedd le fegyvered.* 1 Jobb-lábával a' Puska ágya feje utánn áll. megfordittya lábát a' ſarkán, ugy hogy az ágyafeje lapja, belűl, az Atzéllya penig teſte felé eſsék, kezét fegyverén feléig le tſuſztattya, a' darda penig ball lába mellett meg áll.

2 Fegyverét Dárdájjával le-bottsáttya, ugy hogy a' Puska főllűl légyen.

3 Fegyver nélkül a' teſtét fől-emeli, és a' jobb lábát a' ballal egy-lineában állittya.

5 *Vedd föl a' fegyvered.* 1 Jobb lábávál a' Puska feje utánn áll.

2 Ballal elő-lép, meg-fogja fegyverét és Dárdájját.

		3	Föl-emeli aſztott, meg-fordittya a' lábát, és a' Puska ágya fejét, a' mint-is a kezét a' Tséve végiig föl-tſuſztattya.
6	*Præſentály.*	1	Minden erőtetés nélkűl fegyverén a' jobb-kezét le-ereſzti, kőzépig.
		2	Fegyverét melly a' Dárdával egybe kaptſolva eleiben hozza, két tenyérnyire a' pőtzkőlőjétűl.
		3	Jobb lábával hátra lép, fegyverét horogjára ereſzti, præſentállya, ball-karját melléhez ſzoritván, jobbikát penig killebb tartván.
7	*Fordittva vállodra a' Fegyvert.*	1	Fegyverét Dárdájjára meg-hajtya, ugy hogy ennek a' hegye a' puska tséve végivel egyezzen.
		2	Jobb-kezével a' balon főllűl meg-fogja, ugy hogy a' két hűvekje egymás ellenben légyen, fegyverét az Agya-fejével föl-fordittya, egyſzerismind jobb lábával elő-lép, és ball-kezével egy tenyérnyire a' Tséve ſzájjozattyátul, fegyverét hozzá fogott dárdájjával, előtte tartya, és ball-vállára ereſzti.
		3	Jobb-kezét friſſen fegyverérűl el-veſzi, és teſte mellett le-ereſzti.
8	*Præſentály.*	1	Meg-fogja fegyverét Dárdájjával együtt a' horogjánál, egy kevesé alá ereſzti.
		2	Mind a' kettőt eleiben tartya, puskájját egy kevessé a' Dárdájján tſuſztattya, forditott ball-kezével flintájját a' sárkányon alul meg-fogja hogy mind a' két hűvekjei egymás ellénében legyenek, és fegyverét Dárdával együtt meg-fordittya, hogy a' puska tsévéjje belűl állyon.
		3	Jobb lábbal hátra lép, fegyverét horgaſsára ereſzti és præſentál.
9	*Eſső ellen född és vidd fegyvered.*	1	Jobb lábával elő lép és fordittya fegyverét hogy a' tsévéjje kivűl légyen, és jobb-keze a' balon alul.
		2	Fegyverét Dárdájjával együtt ball-hónaalá ſzorittya.
		3	Jobb-kezét le-ereſzti.
10	*Præſentály.*	1	Fegyverét ball-kezével a' Tsáklájja alul meg-fogja.

2 Dárdájjával együtt előtte tartya ugy hogy a' Tsévéjje kivűl állyon.

3 Ball-kezével a' sárkánnyán alul meg-fogja, és fegyverét a' Tsáklájjára botsáttya, jobb lábbal hátra lép, és Præsentál.

11 *Vállodra a' Fegyvert.* 1 Ez már főllebb meg-magyaráztatott.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

III.

SZEGED SZAB. KIR. VÁROS NEMZETI ŐRSEREGE BETANÍTÁSÁNÁL ELŐFORDULÓ VEZÉRSZAVAK. (1848.)

Egyesek kiképzésénél.

Fél-*jobb* — arcz. — *Fél-bal*-arcz. — Jobbra-*át*, arcz — balra-*nézz* — jobbra *nézz* — vagy *figyelj!*

A fegyverreli gyakorlatoknál.

Láb-*hoz* — vál*hoz* — kar*ba* — iga-*zodj* — font-*erány* — vál-*ra* — szuronyt-*le*. — Szuronyt-*fel* — szuronyt *szegezz* — udva*rolj* — váll*hoz*.

Imakor.

Imához-*állj*. — Imától-*el*. — Térdelj az Imá*hoz* — csákót-*le* — csákót-*föl* — fel az imá*tól* — vál*hoz*.

A lövéseknél.

Tisztelettüzet adunk — *kész* — czélz-*föl* — *tűz* — vál-*hoz*.
Lővünk — *kész* — *czélz* — *tűz*.

A sorcsapat és század kiképezésénél.

Sorba *állj* — csapatok balra nyilja*tok* s altisztek beállván jobbra-*igazodj*.

Két hátulsó sor *nyitódj!*

Két hátulsó sor *szorulj*.

Sor-csapat — század hátlag *lépj*. Jobbra igaz*odj*. Balra igaz*odj*.

Az arczvonalt hátra fordít*juk*. Jobbra-*át*.

Az arczvonalt helyre állít*juk* — jobbra át.

Soronkint jobb*ra* — fél-*jobb* — *indulj* — *lépj-lépj* — *állj* — *arcz.*

Soronkint bal*ra* — fél*bal* — *indulj* — lépj-lépj — *állj. Figyelj!* Fegyvert *tölts.*

A sorral — csapattal — századdal *lövünk,*

Sorkész — csapat*kész* — század*kész* — *czélz* (ha jól nem czéloznak jön — vissza*állj) tűz* — *igazodj.*

Figyelj! tisztelet-tüzet adunk — sor — csapat — vagy század *kész* — czélz-*föl,* tűz — *vállhoz* — *udvarolj* — vál-*hoz,* fegyvert *tölts.*

A kanyarodásoknál helyben.

Jobbra elkanyar*odunk* — jobbra kanyar*odj* — *indulj!*

Balra elkanyar*odunk* — balra kanyar*odj* — *indulj!*

Az arczvonal és csapatokkali menet és kanyarodásoknál.

Csapatonként jobbra indu*lunk* — csapatonként jobbra kanya*rodj* — *indulj* — *állj* — balra fölkanyar*odunk* — balra kanya*rodj* — *indulj* — (ez balra — a fölkanyarodás ekkor jobbra esik).

Az arczvonal a helyhez képest — különféle módoni fölállítása.

Figyelj! Csapatonkint jobb szárnyárul indulunk, jobb-szárny csapat *indulj* — balra kanya*rodj* — egyenest-*állj.*

Figyelj! balra fej*lődj* (deploiren) s arczvonalba állj, lépj — *lépj*-egyenest - *állj* — jobbra *igazodj* (ez balrul — a csapatok ekkor jobbra fejlődnek) vagy:

Az első csapat után arczvonalba *állj* — jobbra kanya*rodj* — egyenest-*állj* — jobbra igazo*dj.*

Figyelj! Csapatonkint jobbra indulunk s a jobb-szárnyán hadlábba (Colonne) állunk — első csapat egyenest — a többi jobbra kanya*rodj* — *indulj, állj* — hadláb *indulj.*

Figyelj! Soronkint jobb*ra* — *féljobb* — balra fej*lődj* s arczvonalba állj — lépj-*lépj,* jobbra iga*zodj* — (ez balra, de ekkor a fejlődés jobbra történik).

Figyelj! Egész arczvonallal indulunk — *indulj* — *lépj*-lépj — szuronyt sze*gezz* (a dobosnak jel a rohamra) *állj!* századdal *lövünk.*

Század *kész* — *czélz* — tűz.

A tömeg alakításánál.

Figyelj! Középről tömegbe állunk.

Félbal, Féljobb } lépj-*lépj.*

Tömeg in*dulj!* Tömeg jobbra kanya*rodj* — *egyenest.*

Tömeg balra kanya*rodj* — *egyenest-állj.*

Figyelj; a tömeggel *lövünk.* Tömeg *kész* — első sor szuronyt szeg*ezz* — második sor *czélz* — tűz — második sor a jobb és baloldalon — *czélz* — *tüz,* első sor *tüz* — állj.

Figyelj! a tömegből kibonyolódunk.

Félbal / Féljobb } lépj-*lépj.*[1]

Sz.

[1] Nyomatott Grünn Jánosnál Szegeden. (1848.)

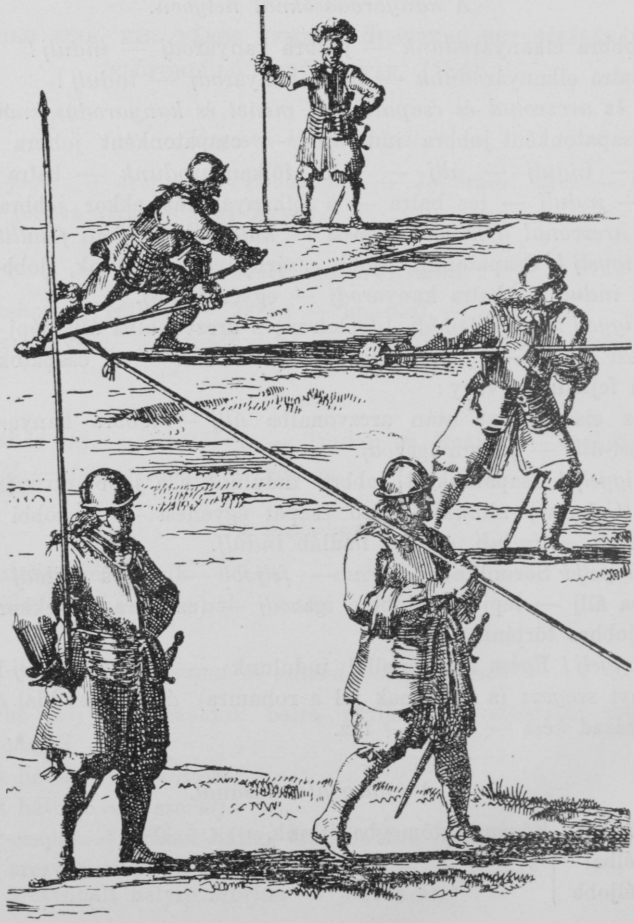

Kopjások gyakorlatai a XVII. században.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő s nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyüjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878 79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi minister úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A MÁSODIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. *Khevenhüller Lajos András* gróf tábornok arczképe. A történelmi arczképcsarnokban levő eredeti rézmetszet után ... 167
2. A báró de Suches tábornok vezérlete alatt álló császári csapatok és Tokaj helyszínrajza 1660-ban. *Sicha György Lukács* hadi mérnök egykorú rézmetszete után. Az eredeti metszet a Műemlékek Országos Bizottsága rajztárában van. Négyszeres melléklet. 10—11-ik ábra ... 176
3. Tokaj a XVII-ik században. *Sicha Lukács* egykorú rézmetszete után. Eredetije a Műemlékek Orsz. Bizottságában. Kettős melléklet. 15. és 16-ik ábra ... 135
4. A poddubniei csata 1812 augusztus 12-én. A Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs 1884. 3. f. IV. táblája után. Négyszeres melléklet ... 195
5. Az oroszok üldözése Luckig. 3-ik számú vázlat. Kettős melléklet. Pilch Jenő százados vázlata után a Franklin-Társulatnál készült kőnyomat ... 205

II. Szövegképek.

1. Tokaj vár 1660-ban. *Holst Jakab* hadi mérnök egykorú rajza után. 6-ik ábra ... 168
2. Tokaj vár, a hogy azt Sicha mérnök 1660—64-ig helyreállította. 7-ik ábra ... 169
3. Tokaj. *Coronelli P.* után. 8-ik ábra. Coronelli: Regno de Ungheria czímű művéből vett rézmetszet után. Coronelli életrajzát és hazánkra vonatkozó fentebbi munkájának megjelenési körülményeit még homály fedi. Életírói keresztnevét illetőleg is eltérnek. *Nagler* és a *Winkler*-féle catalogus szerint Fr. Vincenz, *Thieme Baecker* szerint (VII. k. 449. l.) P. Vincenzo Maria, mások szerint Márk. Született Velenczében 1650-ben, meghalt 1718-ban ugyanott. Papi

Lap

pályára lépett, 52 éves korában a minoriták generálisa lett. Ekkor XIV-ik Lajos udvarába hívta s nagy ég- és földgömbök készítésével bizta meg, melyek a párisi nemzeti könyvtárban őriztetnek. Utóbb Velenczében a földrajz tanára lett. Ő alapította az ottani Argonauta akadémiát s valami négyszáz térképet hagyott hátra. Legnevezetesebb műve 28 kötetes nagy geographiai munkája, melyből azonban csak hét kötet jelent meg. Ezen egész életén át dolgozott és klastroma jövedelmének nagy részét is reá költötte. Magyarországra vonatkozó munkáját életírói nem is említik. Rézmetszői működése kétséges, úgy látszik ő csak kiadója volt e lapoknak.

Magyarországra vonatkozó munkája, melyből Tokajt is vettük, évszám nélkül jelent meg, azonban I. József rézmetszetű arczképével kezdődik s így a XVIII-ik században kellett megjelennie. A qu. folioalakú könyvben 10 lap olasz szöveg, 6 térkép és 66 rézmetszetű várkép foglaltatik. Egy másik kiadásban Veszprém várának képein 362 folyószám látható. A mi azt mutatja, hogy egy nagyobb sorozatból való. E kiadásban Dalmáczia erődeiről külön 35 lap van. Munkács látképe az egyetlen, a melyen a rézmetsző neve olvasható az egyik kiadásban. Ez *Pietro Moro*. Ez a művész *Nagler* szerint 1800-ban született. Miután pedig Coronelli már 1718-ban meghalt, világos, hogy munkája halála után is több kiadást ért ... 171

4. Tokaj látképe a XVII-ik században, *Holst* után. 9-ik ábra. *Holst* rajzainak eredetije a bécsi Kriegsarchivban s fényképi másolatai a Műemlékek Orsz. Bizottságában őriztetnek ... 174
5. Tokaj vár felépítményeinek madártávlati képe 1660. Sicha Lukács egykorú rajza. Eredetije az Országos Levéltárban. 12-ik ábra ... 179
6. A tokaji bástyák szelvényei. Sicha után. 13-ik ábra ... 183
7. A tokaji vár kibővítésének terve. Sicha Lukács 1668-iki rézmetszete után. Eredetije a Műemlékek Orsz. Bizottságában. 14-ik ábra ... 184
8. Tokaj várának jelenlegi színhelye. 17-ik ábra. A 6, 7, 12, 13 és 17-ik számú rajzokat *Soós Elemér* ezredes készítette ... 192
9. Vázlat az 1328. évi magyar-osztrák hadjárathoz. Dr. Wertner Mór vázlata után ... 243

III. Fejlécz.

Tokaj vár látképe a XVII-ik századból, *Birkenstein Burchard* von A. E. Ertz Herzogliche Handgriffe. Wien 1686-ban megjelent művéből ... 167

IV. Záróképek.

	Lap
1. Tábori tűzérségünk 1812-ben a poddubniei csatában. Egykorú kőrajz után: Oesterreichs Illustrierte Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft	233
2. Magyar huszár 1812-ből. dtto.	246
3. Ágyu a XVII-ik századból	282
4. Tüzérség a XVII-ik században	288
5. Kopjások gyakorlatai a XVII-ik században	320

A 3—5. sz. a. képek *Allain Manesson Mallet* Les travaux de Mars című s Párisban 1672-ben megjelent mű III. k. 13, 111, 115. lapjairól vétettek.

V. Kezdőbetük.

1. *M*	kezdőbetü.	*Georgii Pray.* Annales Regum Hungariæ. Vindobonæ 1763. I. köt. 149. lapjáról	167
2. *V*	«	*Mathias Bel.* Hungariæ novæ. Bécsben 1735-ben megjelent mű II. k. 170. lapjáról	264
3. *I*	«	Corpus Juris Hungarici Budæ 1759. I. k. 4. lapjáról	289
4. *A*	«	*Antonii Bonfini.* Rerum Ungaricarum decades. etc. Basiliæ. 1543., 130. l.	283
5. *J*	«	Corpus Juris Ungarici II. Tom. Tirnaviæ. 1751. 3. l.	297
6. *K*	«	A XVII-ik századból	304

RÁKÓCZY LÁSZLÓ.

KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYŠLI CSATÁJA.

Az orosz őskrónika nyomán.

(Első közlemény.)

A KIEVI nagyfejedelemtől segítségül hívott, s Peremyšl városát ostrom alá vevő Kálmán királyunknak erről az 1099. év tavaszán a várostól keletre, a Szán és a betorkolló Viár folyók összeszögelésében fekvő térségen a nagyfejedelemmel ellenséges viszonyban levő oroszok támogatására érkezett palóczokkal vívott, egyébként eléggé ismert[1] csatájáról a mi krónikánk nem nyújt akkori hadi taktikánk ismeretét elősegítő adatot. Ellenben az orosz őskrónikának («povĕsti vremennych lĕt») a csatavívás módját leíró adalékából nagybecsű eredményeket vonhatunk le régi hadi taktikánk történetére nézve.

Az orosz őskrónika ezen adalékának a feldolgozása és értékelése a mily hálás és eredményekkel kecsegtető feladatnak igér-

[1] L. Pauler Gy.: A magy. nemz. tört. I. kiad. 1. köt. 265—266. l.

kezik, ép oly egyszerűnek és könnyen megoldhatónak is látszik, valójában pedig, ha nem is nehezebb, de sokkal hosszadalmasabb és körülményesebb, semmint hinnők.

Nemcsak a szabatosan leírt csatavívás módjának korábbi hadi taktikánkul való elfogadásáról és mint ilyennek a tudomásulvételéről, s nem csupán a levonható eredményeknek régi hadi taktikánkról bírt ismereteink közzé való beillesztéséről van szó. Annyit megállapítottak már azok az írók, legutóbb Horváth Jenő,[1] hadtörténelmünknek ez a lelkes művelője is, a kik e csatáról írtak, hogy «a magyarokat a saját taktikájukkal verték le a palóczok». Ennek a megállapításnak természetesen csak akkor és úgy van értelme, ha ismerjük őseink hadi taktikáját, a minthogy az említett írók meg is voltak győződve, hogy ismerik, s e meggyőződésben nyilatkoztak úgy a peremyśli csatáról.

Ám régi hadi taktikánkról való csaknem összes eddigi ismereteink a hadi taktikánk elméleti forrásairól végzett újabb vizsgálódások alapján hamisaknak és értékteleneknek látszanak.

Ez a körülmény teszi hosszadalmassá a feladatunkat. Át kell ugyanis tanulmányoznunk régi hadi taktikánknak és történetének rendelkezésünkre álló összes, tehát *elméleti* és *gyakorlati* forrásait, s adatainkból újra meg kell állapítani a mibenlétét és fejlődését. Akkor aztán a peremyśli csata leírásából is levonhatjuk és felhasználhatjuk a régi hadi taktikánkat illető eredményeket.

*

Honfoglaló őseink hadi taktikáját, hadtörténetünknek ezt a kétségtelenül legfontosabb és legérdekesebb tárgyát eddigelé is úgy kimerítették már, hogy újból való ismertetése felesleges munkának látszik. Hiszen Salamon Ferencz még 1876-ban «A magyar hadi történethez a vezérek korában» című értekezésében,[2] a mely

[1] Magy. hadt. könyvt. III. köt. Magy. hadi krónika. 1. r. 63—64. ll.

[2] Századok, 1876. évf. I—III. 1—17., 686—733. és 765—851. ll. a következő 10 fejezettel: I. az irod. crit. következtetései. — II. A magyar csatarend görög felfogás szerint, 7. l. — III. A magyar csatarend elméleti magyarázatai, 12. l. — IV. A magyar sereg egyes osztályai a felállításban, 686. l. — V. Következtetések a monarchicus szervezetre, 699. l. — VI. Combinátiók a polit. és társad. osztályokra nézve, 713. l. — VII. Tá-

saját bevallása szerint, első kiindulásában históriánk egyetlenegy kútfejének, Leó császár «Taktikájá»-nak analysise akart lenni csak,[1] de aztán a vezérek korabeli egész hadtörténetünkre kiterjeszkedett, külön fejezetet szentelt az akkori magyar taktikának.

Salamon teljesen kiaknázta a görög taktikákat, különösen a korabeli turkokról író Leóét, melynek «a magyarokról közvetlenül szóló helyeit históriai kézikönyveink mindenike ismertette»,[2] úgy, hogy már Salamon előtt is ez *elméleti* forrásból merítettük régi hadtörténetünkről való ismereteinket. Salamon fejtegetéseit a régi magyar hadi taktikáról mindenki a leghitelesebb, szinte «okmányszerű» forrásból merített feldolgozásnak vette, mivel egyéb műveiben megszokott mélyenjáró kritikájával szinte önmagát multa fölül bennük. Műve nemcsak akkor kel-

madó fegyverek, 765. l. — VIII. Védő fegyverek, fegyvernem és fölszerelés, 785. l. — IX. *A magyar taktika*, 800. l. — X. Egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából, 826. l. — Pauler két helyen nyilatkozott dicsérőleg Salamonnak e művéről, A m. n. tört. az Árp. kir. a. I. kiad. I. köt. 8. jegyz. 483. l. és A m. n. t. Sz.-Istvánig, 70. jegyz. 157. l. Amott azt mondja, hogy Salamon a ruházatról (tehát a VIII. fej. értette), emitt pedig, hogy a brentai csatáról (tehát a X. fej.) tett «jó, helyes, sőt genialis» megjegyzéseket. Egyébként pedig 2 helyen megigazítja (uo. 127. és 153. ll.). A vezérek koráról szóló rész 44. jegyzetében fel sem említi, a királyok koráról szóló 8. jegyzetben — mindkét helyen a magyarok hadi dolgairól szól — minden megjegyzés nélkül említi. Ezekből következtethetjük, hogy a két fejezetet kivéve, a többiekről nem sokat tartott. Gyomlaynak adott feleletében 1902-ben azt írja, hogy «Salamon tüzetes tudományos vizsgálat nélkül nyilatkozott Maurikios és Leó koráról», tehát az első fejezetet sem tartotta megfelelőnek. Mindezekkel szemben meg kell állapítanom, hogy Salamon Leó 54. §-ából megdönthetlenül megmagyarázta a magyar hadsorok tagozódás szerinti felállítását (u. o. 9. l.) az 56. §-ból a többes hadsorú alakzatot (u. o. 689—690. ll. 695, a kettő pedig 696—697. ll.), az 55. §-ból pedig a csatavívásuk módjához megkivánt enkrumma vagy enedra alkalmazását (u. o. 687. l.). A továbbit, miként vívta tehát az így felállított sereg a csatát, már nem fejtette ki. Ezt tartalmazza (Maurikios IV. 2. és) Leó XIV. 3. §-a. Ez a 4. §. adja a régi hadi taktika magyarázatát. A többi, különösen az 57., a 63., a 64. §§-ok a taktika alkalmazásának nemleges magyarázatai: Nem szeretik . . . Ellenökre van . . . stb.

[1] U. o. 851. l.

[2] U. o. 826. l.

tett méltó feltünést, hanem annyira maradandó becsünek látszott, hogy 20 év mulva, 1896-ban még úgy nyilatkozott róla Leó kritikus magyar kiadásának készítője, hogy «mindenha nélkülözhetetlen kommentárul fog szolgálni azoknak, kik a XVIII. fejezetet tudományos kutatásaik alapjául veendik».[1] Az újabb, jobbára katonaírók már csak megvilágítani igyekeznek a régi magyar hadi taktikát, nem pedig kifejteni, inkább bővítve, mint javítva Salamon alapvető taglalásait.[2]

A honfoglaló magyarok sajátos harczmodoráról a történetírók közül Meynerten[3] kívül, elsősorban Salamon által kifejtett ismeretek ma már annyira átmentek a katonai írók tudatába, hogy pl. Crænenbroeck százados a régi magyar harczmodorról való tudásunkat felhasználja az orosz lovasság lávájának az ismertetéséhez, a régi magyar hadi taktikáról, mint közismert dologról adott rövid fejtegetést teljes változatlansággal alkalmazva a mai viszonyokra.[4]

Már pedig eltekintve attól, hogy a taktikákat használva, Salamon a régi magyar hadtörténet ugyan leghitelesebbnek tartott, de csak egyik, elméleti forrását merítette ki, művének épen IX-ik, «a magyar taktika» czimét viselő fejezete a leggyöngébb. Maga írja benne, hogy «a hadirend és fegyverzet leírásában kénytelen voltam ... sokat elmondani, a mi a taktikára tartozik. De maradt még nem egy oldala ennek, a mi

[1] M. H. K. 9. l.

[2] Hazai: «A X. száz. magy. hadügyről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz. — Előd. a Magy. Kat. Közl. 1910. évf. Pauler tanulmánya «Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. sz.» (Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz.) csak a XI. századtól kezdődik, talán épen mert az előbbi ki volt merítve.

[3] H. Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn ... 1876, tehát a Salamonéval egy évben, főleg az I. fej. Kampfweise und Kriegsführung; das Siegen im Fliehen. 12. l. Érdekes a találkozás egyes kérdésekben Salamonnal, pl. 6. l. Die Magyaren und ihre militärische Gliederung nach Stammgeschlechtern, 8. l. — Vorzüge dieser Kriegsverfassung. Die Bezirke der Stammgeschlechter zugleich Militärbezirke, u. a. Salamonnál a VI. fejezetben.

[4] «Az új orosz lovassági gyak. szabályzat és a «láva». M. Kat. Közl. 1913. I. II. E czikkre Domanovszky S. barátom hívta fel figyelmemet, miért ez úton is hálás köszönetet mondok.

bővebb felvilágosítást kíván».[1] Salamon maga is beismerte tehát, hogy a taktikáról nem adott egységes fejtegetést. Amilyen behatóan tárgyalja a hadirendet, a hadifelszerelést, olyan megszakításokkal, sőt hiányokkal fejtegeti épen a csatavívás módját, a hadi taktikát, elannyira, hogy pl. Maurikios IV. 2. és Leó XIV. 3. fejezeteit, tehát épen azokat, melyekben a skythák, illetve a magyarok sajátos harczmodora van leírva, nem hozza szószerint s nem is részletezi.

S különben is bármily éleselméjűséggel, szinte megdönthetetlennek tetszőleg dolgozta is fel Salamon a taktikákat, az egész mű, mint ilyen, veszélyben forog, mert forrásáról, a természetüknél fogva is minden, bármi névvel nevezendő krónikák fölébe helyezett, mondhatni okmányhitelességű — Salamon szavai[2] — taktikákról, és pedig épen Leóról pár év előtt azt állította alapos vizsgálat után Gyomlay, hogy «a magyarokat illetőleg nem foglalhat helyet kútfőink között».[3] Ha pedig meg van döntve az alap, a melyen felépült, az épület sem állhat meg, bármi összetartó és szilárd is egyébként.

Nagyon is okadatolt és helyénvaló tehát egykori hadi taktikánk újból való, bár lehető rövid megállapítása s e czélból hadtörténetünk *elméleti* forrása, *Leó taktikája* tagadott hitelességének tisztázása. Mindkét feladathoz szükséges a hadtörténetünk *gyakorlati* forrásában, a *krónikákban* felhasználhatólag leírt csaták vívási módjának, a lefolyásukból előtünő tervezetnek, szóval az alkalmazott hadi taktikának az elméleti források, a taktikák, szabályaival való egyeztetése. Ennek a során egyúttal figyelemmel kisérhetjük e taktika fejlődését s levonhatjuk az 1099-iki ütközet eredményeit is.

*

Ha a vezérek korában nyert vagy vesztett csaták lefolyásáról reánk maradt tudósításokat azzal a szándékkal akarjuk ele-

[1] Id. m. 800. l.

[2] U. o. 2. 704. 822. ll. Pauler (A m. n. t. Sz.-István. 70. jegyz. 157. l.) megrója az erős gáncsot, melylyel Salamon a középkori írókat ... sújtja.

[3] L. alább.

mezni, hogy a csatavívás módját, az intézésben, vezetésben mutatkozó tervszerűséget a taktikák szabályaival összevetve, akkori hadi taktikánk mibenlétét és fejlődését megállapítsuk vagy kiderítsük, a csata lefolyásának *három* phasisát kell szem előtt tartanunk: a csatát vívó seregek felállítását vagy hadirendjét, hadsorainak az elhelyezését a csatatéren, más szóval az előkészületeket a csata megindulásáig; továbbá és legfőképen az ütközet folyását, a hadsorok mozdulatait a vívás megindulásától az egyik fél felülkerekedéséig, s végül a vesztes sereg üldözését és menekülését. Már Salamon is azon a nézeten volt, hogy «a harcz kétségkívül a magyaroknál is, mint újabb időben három részből állott: előkészítésből, eldöntésből és üldözésből».[1] Megengedem, hogy pl. meglepetéseknél az előkészítésre nincs is idő, olykor a győztes nem meri üldözni ellenfelét, mindamellett az említett három phasisra nézve támasztott követelést elkerülhetetlenül fenn kell tartanunk krónikáink csataleírásával szemben. Különben nem kaphatunk világos, áttekinthető képet a csata folyásáról, ennek hiányában pedig nem állapíthatjuk meg a csata intézésében követett taktikát.

Ezen phasisokat szem előtt tartva, az Árpád-kor csatáinak legtöbbjéről nem adhatunk olyan képet, a melyből a csatavívás módja határozottan megállapítható volna. Már Salamon kimondotta, hogy «hazai krónikáinknál nemcsak közvetlen szemléletről szó sem lehet, nemcsak mint compilatiók . . . soványak, élettelenek és bárgyúak (!) hanem egyáltalában nem igen nyujt(anak) oly adatokat, melyek a byzanti Taktikák adatait bővebben fel-

[1] Salamon F. i. m. u. o. 813. l. Nézetem szerint helytelenül mondja tovább, hogy «a távoli fegyverek (tehát a nyilazás) csak előkészítik a csatát (a közeli fegyverek döntik el s erélyes üldözésben is ezek a hatályosak), mert a nyilazással már megindultnak kell vennünk a csatát, hiszen a czélja az ellenséges sorok megbontása volt. Ha ez sikerült, a nyilazó fél már előnyt vívott ki. Előkészítésnek tehát csak a hadirend, a hadsoroknak a csatavíváshoz megkivánt felállítása érthető. Ez még a taktikához, a csatavívás módjához tartozik, hiszen a láva lényeges feltétele a csapatok egy részének lesbe állítása. A hadirend felállítását megelőző felvonulás, menetelés stb. a stratégiához tartozik. Azt sem tartom igazoltnak, hogy közeli fegyverrel döntötték el. Legalább sem ezt, sem az ellenkezőt nem könnyű bizonyítani. l. alább.

világosítanák, vagy csak alkalmat adnának azoknak a történelmi tényekkel való egyeztetésére».[1] A kolostorban író vagy másoló szerzetes nem látott, hanem hallott eseményeket ad elő. Krónikáink tehát csak a három phasis egyik-másikáról, nem pedig mind a háromról adnak, s ha adnak is, nem egyforma értesítést adnak.

A csata színhelyét egyáltalán nem írják le. Sokszor a helyet nem is mondják meg, máskor csak a folyót, várost vagy mezőt említik, a hol a csata történt, a földrajzi névből pedig nem mindig lehet a csatateret pontosan meghatározni, annál kevésbbé a terep csatavívásra alkalmas vagy alkalmatlan voltát utólag megállapítani. Pedig arra nézve, milyen fontos és mennyire figyelembe veendő a csatatér, elég hivatkoznunk Leó császár azon tudósítására, hogy «ellenökre van a lapályos és fenyéres terület».[2] Ezt megerősíti a mongolokról szóló értesítés, hogy csak ott és akkor ereszkednek csatába, a hol s a mikor nekik tetszik és senki sem kényszerítheti őket az ellenkezőre. A régi magyar csatavívás sajátos módja épen a sereg egy részének lesbeállítása és az ellenfélnek ezen lesbeállított csapatokkal való oldalba fogása vagy még inkább a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való körülzárolása lévén, ha a terep nem volt alkalmas egyes csapatok lesbeállítására, a szokott hadi taktika sem volt alkalmazható. Ebből egyúttal kivehető, hogy a régi magyar harczmodor sajátossága épen a csapatok olyan felállítása és elhelyezése volt, hogy egy részük színlelt futással maga után csalta az ellenfelet, a másik fele elrejtőzött. Következőleg az előkészületnek ez a másik momentuma, a hadirend, a régi magyar sajátos harczmodor lényeges követelménye. Erről pedig krónikáink szintén alig adnak számbavehető értesítést.

A csata második, s a taktika szempontjából a hadirend felállításánál is fontosabb phasisáról, a csata megindulásáról a felülkerekedésig, holott ebből derül ki az ott alkalmazott tak-

[1] U. o. 828. l. Ezt az egyeztetést kisérlette meg Salamon is a X-ik fejezetben. A brentai csatáról szóló magyarázatáról mondotta Pauler, hogy helyes, sőt genialis. Ám ez az olasz hadjárat a *strategiájuk* tanulmányozására nyújt alkalmat, a *taktikára* kevésbbé.

[2] M. H. K. 39. l. 63. §.

tika, legfeljebb, ha egy-két általános mondatban emlékeznek meg, — «acriter pugnarunt» — a stereotyp kifejezés.[1] Ennélfogva legtöbbször még azt is bajos kivenni, szálfegyverrel, kézitusában, közelről vívott — «in ore gladii» — vagy pedig nyilazással — «cum ictibus sagittarum», a hogy krónikáink mondják, — távoli harczban dőlt-e el a csata, avagy nyilazással, tehát távolról csak előkészítették és karddal, kopjával, közeli fegyverekkel, tehát kézitusában döntötték-e el a csatákat, a mint Salamon véli.[2]

Annál részletesebben sorolják fel rendszerint a csatában elesettek, a menekülés, az üldözés közben elpusztultak vagy kitüntek neveit és számát, szóval a csata utolsó, a taktika szempontjából legkevésbbé fontos phasisát.

Nem nyújtván világos képet a csaták lefolyásáról, krónikáink leirásából bajos kihámozni, volt-e a honfoglaló és az Árpád-kori magyarságnak valamelyes csatavívási módja vagy terve, s miben állott az; voltak-e vérükbe átment, élő taktikai szabályaik, a melyeket csatáikon alkalmaztak, s mindenütt egyformán, vagy a terephez alkalmazkodva egy- s másban módosítva, avagy pedig csak esetről-esetre, terv nélkül, csak vezéreik tapasztalata és belátása szerint intézték csatáikat?

Így vagyunk krónikáinknak Kálmán király említett vereségéről szóló tudósításával is. Erről a csúfosan elvesztett ütközetről krónikáink közül először az 1358-ban irt Képes Krónika emlékezik meg,[3] majd körülbelül másfél századdal később Thuróczy[4] s a vele csaknem egykorú Bonfin.[5] Ezek azonban alig használhatók, mert hiszen mindketten a Képes Krónikát hasz-

[1] Pl. A ménfői csatáról írja a Képes Krónika: Commisso itaque prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est ... Toldy-féle kiad. XLIII. l. A Koppány és Vezzelin közti ütközetről: «et fortiter est dimicatum». U. o. XXXIII. l.

[2] U. o. 813—814. ll. A valendari ütközetben a lovasok tényleg utat nyitottak a zömnek, s ez döntötte el a csatát. A zöm szerepel a mai lávában is. Ez az a kérdés, a mely még tisztázásra vár.

[3] U. a. kiad. LXXXIV. l.

[4] Schwandtner: Script. I. 136. l.

[5] 1690-i kölni kiad. dec. II. lib. 5. a lapszámozás hibás.

nálták, még pedig az előbbi majdnem szószerint, Bonfin pedig az ő szokott szónoki mezébe öltöztetve.

E szerint nálunk csak 250 év mulva találunk említést erről a csatáról, a mi annál feltünőbb, mert mind a három forrás nemcsak «példátlanul nagy»-nak[1] mondja a vereséget, hanem oly csúfosnak is, hogy a szégyen élete végéig elannyira égette Kálmán lelkét, hogy halálos ágyán megeskette fiát, István királyt, hogy megboszúlja a szörnyű csúfságot.[2] Ezt a tényt fontolgatva, felötlő, hogy a Képes Krónikánál csak valamivel korábban írt s vele együtt a magyar őskrónikából merítő Budai Krónikában nincs róla szó. Ennek a hallgatása azonban nem bizonyítja azt, hogy a Képes Krónika nem onnét vette. Az öldöklésről szóló részben ugyanis egész epizódokat találunk a szereplő magyarok és kunok neveivel együtt, ellenben az orosz őskrónikában elő sem forduló orosz herczegasszony nevén kívül más orosz nevet, még a jelenvolt orosz fejedelmekét sem említi, a kun vezért pedig más néven (Mircod) nevezi, mint az orosz (Bonják). Kétségtelen tehát, hogy *magyar* forrásból merített. Az oroszszal két közös adata van, a mi a kettő hitelességét bizonyítja ugyan, de azt nem, hogy a magyar esetleg pl. az oroszból vette volna tudósítását. Az említett epizódokat és

[1] A K. K.: «Tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerint». A «Hungari» használata nézetem szerint idegen íróra vall, bár Thúróczy is megtartotta, a ki szószerint ugyanazt mondja: «tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt». Bonfin: «Hanc Ungari cladem ita insignem fuisse tradidere, ut cœteris anteferant».

[2] A K. K. szerint: «super Rusciam ulciscerentur injuriam, quam ipsi fecerant». U. o. LXXXVII. l. Az a kérdés már most, mit értett az író «injuria» alatt? Tisztán csak a vereséget, vagy a rutén városokhoz a Szent Lászlónak tett hűségeskü alapján és talán régibb jogon is támasztott igényeinek a Rostislavičok részéről való veszélyeztetését? A K. K. egyébként 1101 és 1106 között említi azt is, hogy «rex volebat ire in Rusciam». U. o. LXXXV. l. Azért-e vagy a saját és fia házassága ügyében, nincs megmondva. Ezek a házasságok is azt bizonyítják, hogy valami szándéka volt. Pauler állításának, hogy a segélyért jött Jaroslav készen találta, csakis akkor van értelme, ha fölveszszük, hogy valamiért készült. Ezeknek a következtetéseknek van azonban egy nagy nehézsége, az, hogy a ljubeči gyűlésen maga a segélyt kérő Svatoslav osztotta ki a Rostislavičoknak a rutén városokat.

neveket az orosz krónikában nem is találjuk, a kun vezérnek is más nevet ád, mint a magyar, s a másik elesett püspök nevét sem tudja. Mivel pedig más krónikánk nem tudósít e csatáról, más forrás nem marad, mint a mi őskrónikánk. Ennek a feljegyzései lenyúlván a XII. század közepéig, e csatáról való tudósítása vagy mindjárt a csata után került egyenesen bele vagy valamelyes egykorú feljegyzésből az összeszerkesztéskor, a XII. század közepén. A Képes Krónikába átvett tudósítás eredetileg tehát vagy egykorú, vagy csak 4—5 évtizeddel későbbi a csatánál, de mindenesetre elég hiteles arra, hogy bizvást elfogadjuk, noha semmi más adattal sem tudjuk ez epizódokat és neveket igazolni, legkevésbbé az orosz őskrónikából, a melyben nincsenek is benne, úgy hogy e két krónika nem fedi, hanem csodálatosképen kiegészíti egymást.

A magyar még a helyet sem nevezi meg, a hol a csata történt, a lefolyásáról pedig mindössze annyit mond, hogy a kunok «de nocte consurgentes summo mane percusserunt castra regis et usque ad interemtionem dissipaverunt ea crudeliter».[1] Ennyi az egész a csata két első phasisáról. Annál *részletesebben* van elmondva a *harmadik*, de epizódszerűleg, a melyekben szerepelnek az Almási-nemzetség tagja, Euzem comes, Cupán és Lőrinc püspökök, Monoch nevű kun, a király egy Máté nevű vitéze, bizonyos Péter és Jula comes.[2]

Az orosz krónika ép ellenkezőleg az *üldözésről és a menekülésről általánosságban* és *röviden* szól, ellenben a csata *megindulását a győzelemig* olyan pontosan és szabatosan írja le, hogy a két krónikát összevéve, megkapjuk a csata lefolyásának mind a három szakaszát, s így a kettőből a csata képe világosan megrajzolható.

A két krónika ritka pontossággal egészíti ki egymást, holott tudomásuk sem volt egymásról. Az orosz épen ott lesz szófukar, a hol a magyar bőbeszédű, és viszont, ez alig szól valamit arról, a mit az ritka szabatossággal mond el.

A ki tehát az egész csatát, mind a három phasisát akarja

[1] K. K. u. o. LXXXIV. l.

[2] A nevekre nézve l. Pauler id. m. I. 265. l.

tanulmányozni, ez egymást kiegészítő két krónikában olyan ritka forrásra lel, a minő kevés csatáról van. Már csak ezért is kiválólag kell hogy érdekelje hadtörténetünk íróit az 1099-iki peremyšli csata.

Érdekes a csata kimenetele is, a magyarok olyan tönkretétele, melyhez foghatót krónikánk szerint alig találunk, mert tényleg előzőleg a 955-iki lechmezei csatáig kell visszamennünk, hogy párját leljük, utóbb pedig a muhi csatáig nem szenvedtünk akkora vereséget, bár a Képes Krónika pl. az 1127-iki haramvári vagy karassói vereségről szintén azt mondja, a mit a peremyšliről mondott, hogy «tanta strages raro facta est, quanta ibi contigit».[1] A kit csak ez a rész, a magyar sereg pusztulása és vesztesége érdekel, a magyar krónikát kell használnia. Az orosz egész röviden szól róla, de olyan kitétellel és hasonlattal él, mint egyetlen más csatáról sem. Véres volt Jaroslav 1036-iki csatája a pečenégekkel, melyben ezek erejét megtörte; az volt monomach Vladimir viadala a palóczokkal, melyben ezeknek annyi fejedelme részben elesett, részben fogságba jutott, a mely csaták óta a pečenégek és a palóczok megszüntek félelmesek lenni; talán még öldöklőbb volt az orosz fejedelmek csatája a mongolokkal a Kalka vize mellett (1224), de egyikről sem nyi latkozik a krónika úgy, mint a peremyšliről. Mindegyikben van szó védekezésről, a legyőzött fél hősies ellentállásáról, sőt a Kalka mellett a tönkretett orosz sereg egy része három napig védte magát a szekérvárban, csak a peremyšli csatában nincs említés a magyarok védekezéséről. A szöveg azt mondja röviden kétszer is: egy tömegbe szorították a magyarokat és rakásra ölték, mint a sólyom a gerléket (množiceju ubivaja sbiša ě v mjač . . . i sbiša Ugry aky v mjač jako se sokol sbivaet galicě). A palóczok[2] valósággal tömegmészárlást vittek véghez a közrefogott magyarok között.

A két krónika a csata végéről ellentétesen, de nem ellentmondóan nyilatkozik. Itt is inkább kiegészíti egymást. A magyar részletez, epizódokat, neveket említ. Ezek hitelesek lehetnek, de

[1] K. K. u. o. XC. l.

[2] A K. K. kunokról, az orosz ellenben palóczokról (polovci) beszél.

nem egykorúak. Az orosz általánosan szól, rövid hasonlattal ütve el a bővebb beszédet. Kevesebb használható adatot nyújt, de épen ezért valószinűbb, hogy szemtanutól való, a kinek a magyarok közrefogását követő zűrzavarban nem volt, természetszerűleg nem is lehetett módjában részletmegfigyeléseket tenni, holott a közrefogásig történtekről pontos tudósítást ád. A magyar épen erről hallgat és e hallgatás igen nagyjelentőségű. Mutatja azt, hogy a magyarok még utóbb sem értették, hogy is történt a csata. Az üldözésről közölt részleteket a közrefogott magyaroknak még kevesebb idejük és alkalmuk lehetett megfigyelni, mint a zászló alá állított és onnét figyelő oroszoknak. Hogy tehát az ő krónikájuk mégis csak általánosságban beszél, a magyar ellenben csak részletez, az csak úgy lehetséges, hogy a magyar feljegyző ezeket a menekült szereplöktől később hallotta, míg a csata két első phasisáról való hallgatása csakis akként magyarázható, hogy ezekről semmit sem hallott, nyilván azért, mert erről nem is tudtak neki mit mondani.

A csata utolsó phasisa nemcsak a súlyos veszteségért magáért, hanem azért is érdekelheti a történetirót, mert némi következtetést enged a vert sereg nagyságára. Az orosz forrás képtelen számot mond. Horváth Jenő és Pauler tagadják, hogy Kálmán serege nagy lett volna; olyan számú, mint a minőnek az orosz mondja, semmi esetre sem lehetett. Nagy sereg csak akkor lehetséges, ha felteszszük, hogy Kálmán készült e hadjáratra s Svjatopolk kérése csak alkalmul szolgált. Pauler tényleg állítja is,[1] hogy készült hozzá. Ezt valószinűvé teszi az a tény, hogy a kisoroszok vagy rutének meghódoltak Szent Lászlónak,[2] az orosz fejedelmek ljubeči gyűlésén pedig 1091-ben a kisoroszok lakta részek a Rostislavičok birtokába adattak. Valószinű tehát, hogy Kálmán e gyűlés óta figyelemmel kisérte az ottani eseményeket. De ebből nem következik, hogy a midőn a segélyt kérő Jároslav atyja Svjatopolk nagyfejedelem nevében megjelent, Kálmán felkészülve várta volna. Valószinűbb az, hogy csak a körüle volt urakkal s az épen a kezeügyébe eső dandá-

[1] I. K. 593. l. 388. jegyzet.
[2] K. K. u. o. LXXX. l.

rokkal indult, s aztán menetközben csatlakoztak hozzá az urak és az útjába eső kir. megyék csapatai.

Mindezekért érdekelheti az írókat a csata vége magában is, noha mindamellett nem volna észszerű épen csak ezt tárgyalni, kiszakítva mintegy a csata egységes képéből. A régi magyar csatavívás módjának a szempontjából csak a két első phasis lévén érdekes, a harmadik ellenben alig, ennélfogva a magyar krónika tudósításának, mely az előbbi kettőre nem terjed ki, s csakis az utóbbira fontos, nem vehetjük hasznát s nem is foglalkozunk vele.

Annál fontosabb reánk nézve az orosz krónikáé. Bármily érdekes is a csata vége, mégis jobban fogja bizonyára érdekelni a haditörténetírókat a haditaktika szempontjából a két első phasis, s az orosz krónika épen e két phasisról fennmaradt tudósítása, a hadirendnek és a csata lefolyásának a megindulástól a győzelemig olyan szabatos, pontos, világos leírása, a minőre szinte alig van még egy másik példa benne.

Ennek az 1110-ig terjedő orosz őskrónikának, melyet 1116-ban, tehát mindössze csak 17 évvel az ütközet után írt az egykorú Szilveszter apát, tehát jóval közelebb áll az eseményhez, mint az egykori magyar őskrónika, három változata van: régi, közép és új szöveg. A régi a legrövidebb és leghomályosabb is, a közép-szöveg már egy-két magyarázó szót toldott hozzá, az új ismét néhányat, úgy hogy ez a legbővebb, de a legkevésbbé hiteles.

Míg a mi ősi vagy királykrónikánk nem maradt reánk, addig az orosz őskrónika említett régi szövege két XIV. századi kéziratban is megvan. Az egyiket a másolójáról, Laurentius szerzetesről, laurentiusi, a másikat a Kostroma városa mellett levő Ipatios-kolostorról, melynek tulajdona volt, ipatiosinak nevezik. Amaz 1371-ből, emez néhány évtizeddel későbbi, a XIV. század végéről (vagy inkább a XV. század elejéről) való.

A szöveg a következő: «*Bonjak csatarendbe állítá seregét . . . három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénynyel előre küldte, Dávidot a zászló alá állítá, a magáét pedig két részre osztá, egyre-egyre 50—50 embert téve. A magyarok pedig hadankint állottak fel . . . Altunopa az első*

had elé rohant s nyilazva elszáguldott előtte. A magyarok pedig utána rontottak, s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunopa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva, tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig három részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerléket. És megfutottak a magyarok» . . .[1]

Mielőtt a leírásnak hadi taktikánk történeti szempontjából való értékesítésére reátérnénk, vizsgáljuk meg a hiteles voltát, hadiszempontból való becsét, a leírt hadieseményhez való viszonyát, szóval mindazokat a mellékkörülményeket és kérdéseket, melyeknek a tisztábahozatala megkönnyíti a feladatunkat.

A szövegből látható, hogy a leírás, noha kiterjeszkedik a csata mind a három phasisára, voltaképen két, terjedelemre sem azonos, s már csak ezért sem egyforma értékű részből áll. Az első, a részletesebb, tartalmazza a csata menetét a magyarok közrefogásáig s a nyomban megindult mészárlás kezdetéig, vagyis a két első phasist, a másik, kisebbik fele a mészárlást adja a magyarok megfutásáig s a menekülők üldözését.

A minő beszédes és kifejező, a mellett azonban szabatos és pontos az első, olyan feltünően szükszavú, sőt zavaros a másik. A magyarok mészárlását kétszer mondja el ugyanazon szavakkal. Midőn a lesbenálló Bonjak a mellette elrohant magyarok háta mögé küldte mészárlóit, a visszafordult Altunopával tömegbe szorítva őket, megkezdődött a mészárlás, ismét három részre osztotta seregét s minden harcz említése nélkül ismét tömegbe nyomta a magyarokat s újból megindult az öldöklés. Ez az ismétlés Paulert is,[2] Horváth Jenőt is arra az állításra vezette, hogy a csata kétszer újult meg s ez utóbbi volt a derékhad tönkretétele, az előbbi pedig csak az előcsatározás. Ez volt Salamon felfogása is a magyar hadi taktikáról. A távolról lőtt nyilazással kezdődött utáncsalás, a visszafordúló és a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való bekerítés és tönkretevés csak előkészítette a kézitusával vívott és eldöntött tulajdonképeni

[1] A laurentiusi kézirat. Az orosz archæog. bizotts. 1897. kiad. 261. l.
[2] Id. h. 265. l.

csatát. Igaz, hogy a szöveg szerint a magyarok hadak szerint állottak fel s Altunopa az első had elé rohant, a miből az következik, hogy csak ez rontott utána, a többi állva maradt, valamint hogy a zászló alá állított Dávid oroszairól sem lévén szó, az következtethető belőle, hogy szintén tétlenkedtek. Ám a szöveg azt mondja, hogy «a magyarok» rontottak (Ugri že pognaša po nich, tehát nem az első csapat) utána, nem pedig csak az első haduk. Az oroszok nem említése megfejthető akként, hogy nem ismervén a palóczok hadi taktikáját, nehogy zavart okozzanak, Bonjak jobbnak látta őket a zászló alatt mintegy annak őrizetére félreállítani.

Igaz, hogy az orosz lovasság lávája is, az ellenséget tőrbecsalni, megbolygatni feladattal biró csapatokból és a megzavart ellenséget aztán főrohammal tönkretenni hivatott derékhadból áll. Ám a görög taktikák szabályai mitsem tudnak egy enkrummás, enedrás elő- és egy kézitusás döntő csatáról. Nem is képzelhető, hogy a magyar hadak beavatkozás nélkül nézték volna körülfogott haduk megsemmisítését, ha pedig beleavatkoztak, Bonjaknak alig lehetett ideje és módja seregét ismét három részre osztani. Ez a félreértett, de a bekerítés után támadt kavarodást oly jellemzően kifejező ismétlés, a zavaros tudósítás,[1] hogy a magyarokat egy tömegben lekaszabolták, aztán mégis megfutottak, noha kétszer is bekerítették, a mészárlás részletezését rövidszavú hasonlattal elütő beszéd, szemben a két első phasis pontos leírásával, nem eredhet mástól, mint szemtanutól, a ki a csapatok felállítását, a csata menetét a kavarodásig megfigyelhette s meg is figyelte, de a beállott zűrzavarban a továbbiakat a megfutásig már nem volt módjában áttekinteni s a részleteket megfigyelni.

A leírás a magyarok közrefogásáig, a görög taktikák szabályaival annyira egyező, olyan szabatos, hogy csak katonától, nem pedig szerzetestől eredhet. Említettem, hogy ez az 1099-iki csataleírás egyedül áll. Sem az orosz őskrónikában, sem folytatásaiban nincs több olyan. Felhoztam, hogy sem a pečenegekkel, sem

[1] Büdinger azt mondja róla, hogy «dieser Satz ist ohne Zweifel durch Zufall in den Text gerathen», alább id. m. 45. l. 4. jegyz.

a palóczokkal, sem a tatárokkal, s annyi más török-tatár-ugor népekkel vívott csaták egyikéről sem találunk olyan hű és mindent kifejező leírást, pedig ha volnának, e rokon- és fajnépek ősi harczmodorához s így a mi ősi hadi taktikánk történetéhez is megannyi adalékunk volna. De ott vannak II. Géza, III. Béla, II. Endre és IV. Béla kievi és halicsi hadjáratai is, melyeknek a vezéreit névleg ismeri a krónikaíró, feljegyzi a mondásaikat, a legrégibb magyar közmondásokat, de a csatákról alig van egyik-másik phasisra kiterjeszkedő leírás, elannyira, hogy harczászati szempontból teljességgel hasznavehetetlenek.

Hogy a szóbanlevő leírás csakugyan katonától származik, mutatják sajátos hadikifejezései (vorop, zastup, mjač), a melyek többször elő sem fordulnak.[1] De ott van Bonjak sajátságos, többé szintén elő nem jövő eljárása: éjjel egyedül a magyar tábor felé ment, s künn a mezőn el kezdett farkasmódra üvölteni, mire a távolból sok farkas felelt vissza. Így kémlelte ki nézetem szerint azt, ki vannak-e állítva a magyarok előőrsei? Ez a szabatosság a messze eső kievi vagy vydubeci kolostorban író szerzetes eszétől ki nem tellett; sem e kifejezéseket, sem ez eljárást nem ismerhette, hanem hadban járt-as, a hadi kitételekkel ismerős embertől, még pedig katonától kellett kölcsönöznie, a ki vagy maga volt jelen, vagy egy jelenvolttól hallotta.

És erre van is némi pozitiv adatunk. Hét év mulva a peremyšli ütközet után, 1105-ben írja ugyanaz a krónikás, a palóczok Zaričesk alatt raboltak. Svjatopolk nagyfejedelem, a ki 1099-ben Kálmánt segélyül hívta, Jan, Zacharič Ivánkó és Kozarin nevű vezéreit küldte ellenök. «Ez évben — írja aztán közvetlenül folytatólag — meghalt a 90 esztendős Ján, a kitől *én is sok beszédet hallottam, a miket ez évkönyvben megírtam*, a mint tőle hallottam» (. . . prestavisja Jan starec dobryj živ lět 90 . . . ot negože i az mnoga slovesa slyšach, ježe i vpisach v latopisanji sem ot negože slyšach).[2] Lehetséges, hogy itt valami Jan nevű szerzetesről van szó (starec dobryj = jóságos aggastyán . . .

[1] Minden egyebekre nézve utalok sajtó alatt levő munkámra: «Az orosz évkönyvek magyar vonatkozású adatai.»

[2] Laurentius kézirata az orosz archæogr. bizottság 1897. kiad. 271. l.

v starosti mastitě, živ po zakonu božju, ne chužij bě pervych pravednik), de akkor *először* és *utóljára*. Jan van ugyan említve 1106 előtt háromszor is, de *mindannyiszor* Jan, a hadvezér, Vyšata fia, kit Svjatopolk Zaričesk alá küldött.

Nincs tehát kizárva, hogy a szövegben pár sorral előbb említett Jan hadvezér és Jan az aggastyán egy személy, legalább sem Jan, a hadvezér, sem másféle Jan nem fordul elő többé 1106 után. Igaz, hogy Jan, a vezér 1071-ben, tehát csak 27 évvel előbb szerepel először, de már 1043-ban írja a krónikás: «Vyšata, Jan atyja», szintén kievi hadvezér. A hadvezér kora tehát magasra vihető vissza, bár a 90 év ha nem is zárja ki, de valószinűtlenné teszi, hogy akkor még hadat vezetett, következőleg egy személy lett volna az akkor elhalt aggastyánnal.

De ha mégis egy személyről volna szó, s 1106-ban még hadba szállhatott a palóczok ellen kora felől, annál inkább lehetett jelen 1099-ben Peremyšl alatt. Azt bizonyítani, hogy ott volt, nem lehetséges. A krónika csak Jaroszlót említi, hogy atyja, Svjatopolk, Kálmán királyhoz küldte. De bizonyosra vehető, hogy a nagyfejedelem fia nem utazott egyedül. S mivel Jan épen Svjatopolk hadvezére volt, lehetséges, hogy Svjatopolk őt adta kisérőnek a fia mellé, hogy mint hadban jártas férfi felvilágosítást tudjon adni Kálmánnak a sereg orosz földön leendő vezetésére és a hadjárathoz szükséges egyéb tudnivalókra nézve. De ha nem is volt jelen Peremyšlnél, hallhatta olyantól, a ki ott volt, s mint hadban jártas elmondhatta a leírás hadi kifejezéseivel. Sőt, ha nem egy személy Jannal, az aggastyánnal, lehetséges, hogy ez az öreg hallotta a csata egyik-másik résztvevőjétől, a kik bizonyára megfordultak úgy a kievi, mint a vydubeci kolostorokban. Lehet az is, hogy sem az egyik, sem a másik Jan nem volt az író forrása, hanem ez maga hallotta, mint ez utóbbi kolostor lakója az oda zarándokolt orosz katonáktól, a kik jelen voltak a csatában. Mindez csak feltevés, vélelem; bizonyosra csak az vehető, hogy az író katonától kell, hogy hallotta legyen. Hogy az 1106-ban első személyben beszélő, ezt az őskrónikát író s forrását megnevező krónikás ugyanaz az 1099-iki csata leírójával, bizonyos abból, hogy 1096-ban mint első sze-

mélyben beszélő szemtanu mondja el a kievi barlangkolostornak ugyanazon Bonjak által végbevitt feldúlását. «Ugyanazon (júl.) hó 20-án másodszor is eljött Bonjak . . . Kiev alá váratlanul s majdnem a várba is bejutottak a palóczai . . . és visszatérvén . . . a barlangkolostorra támadtak, mikor mi a czellákban hajnali szertartás után pihentünk . . . két zászlót tűztek a kolostor kapuja elé, mi a kolostor hátulja felé futottunk, mások pedig a palotákra menekültek fel.»

A peremyšli csata leírásának az adatait az orosz egykorú krónikás tehát a csata szemtanujától hallotta és szakszerűen írván le, a leírás feltétlenül hiteles. A hadi kifejezésekig menő szabatosság és pontosság csak emelik az értékét.

Sajnos, a krónikának igen sokáig csak orosz kiadása volt meg, s így íróink alig használhatták. 1861-ben fordította e leírást németre Büdinger, majd 1866-ban egyik művében fel is dolgozta a saját fordítását.[1] Az ő feldolgozását vette át csaknem szószerint Meynert.[2] Büdinger az orosz szöveghez akként jutott, hogy Miklosich, a ki 1864-ben szövegkritikailag javított kiadásban adta ki az őskrónikát, latin fordítást is mellékelvén hozzá, rendelkezésére bocsátotta a kefelevonatokat. 1884-ben Louis Leger franczia nyelven bocsátotta közre a krónikát, s ezt a franczia szöveget használták Marczali és Pauler.

Már Büdinger hangoztatta, hogy a nyilazás, a magyaroknak ez az egykori saját harczmodora, lett reájuk végzetessé az 1099-iki peremyšli csatában, mert a kunok félkörben közrefogták, nyílzáporral öntötték el és színlelt futással tőrbecsalták a ma-

[1] A fordítás megjelent a «Jahrbuch für vaterländ. Gesch.» Bécs 1861. «Nachrichten zur österreichischen (!) Gesch. in altruss. Jahrbüchern» czímen. A feldolgozást l. az «Ein Buch ungar. Gesch.» Lipcse 1866. 142. l.

[2] Id. m. 50. l. «Bei dem Zuge gegen Premysl im J. 1099 wurde . . . den Ungarn diese *früher* von ihnen selbst gehandhabte Fechtweise verderblich, denn die Kumanen umzingelten *bogen*förmig das ung. Heer, griffen dasselbe mit Pfeilschüssen an und lockten es dann durch verstellte Flucht in einen Hinterhalt . . .» Büdinger a Jahrbuch 44. l. 2. jegyz. magyarázza a *voropy* kifejezést: eine bogenförmige Aufstellung von Plänklern, welche sich zurückziehen, nachdem sie mit Pfeilen geschossen haben. Sreznevski orosz tört. szótára nem magyarázza meg. Büdinger a 45. l. 3. jegyz. a zastupy-t is érinti.

gyarokat, s ott felkonczolták, mert szűk helyre szorítva, nem tudtak mozogni. Büdinger tehát felismerte, hogy a csata a magyarok régi hadi taktikája szerint volt intézve, s ezt Meynert is utána mondja, de egyikük sem vonja le a tény következményeit. Pauler, a ki pontosan és részletesen adja az egész hadjárat történetét, azt írja, hogy «nemcsak nagy, hanem csúfos is volt a vereség, melyet a magyar sereg egy maroknyi kun csapattól szenvedett», de nem mondja meg, miért volt csúf? Úgylátszik, azt tartotta, csak azért, mert a jóval nagyobb magyar sereget egy maroknyi kun tette tönkre. Pauleren kívül csak Rónai Horváth Jenő foglalkozott vele a magyar katona számára írt «Magyar hadi krónikā»-jában, a melyben katonai szempontból, röviden, szabatosan, de kimerítően dolgozta fel a magyar hadi eseményeket, következőleg ez az egyetlen katonai szempontból való méltatása e jelentőségteljes csatának, s ez is kimerítő bár és szabatos, de rövid. Horváth Jenő szintén említi, hogy Bonjak «a kun, vagyis a régi magyar harczmód szerint» támadta meg a magyarokat. Sőt pár sorral alább megismétli, hogy a magyar sereg egy kisebb kun seregtől, «mely által magát meglepetni, saját harczmódja szerint kijátszatni engedé», csúfos vereséget szenvedett. Ez a mellékmondatban történt ismétlés, a «kijátszatni engedé» kifejezés mutatják, hogy Horváth Jenőnek nem is volt szándékában a következményt, a csata lefolyásának a tanuságait és az eredményeit levonni. Pedig, mint említettem, nem csekély jelentőségűek régi hadi taktikánkra nézve. Csakhogy nem abban keresendők, a miben eddig találták őket.

Pauler is, Horváth Jenő is a vereség csúf voltát kizárólag abban találták, hogy egy kisebb kun sereg tette tönkre a magyart. Büdinger és Horváth Jenő megemlítik azt is, hogy a kunok a magyarok saját taktikáját alkalmazták. Ebben semmi megcsodálni való nincs. A palóczok nem is ismertek mást.

Én a régi magyar hadi taktikára, a hadirendnek a csatavívás terve szerint való felállításától a győzelemig követett harczolásra nézve fontos következő három eredmény megállapíthatása miatt tartom nagyjelentőségűnek e csatát az orosz őskrónika leírása alapján. Először is hiteles tudósításunk van arról, hogy a palóczoknak tényleg ugyanaz volt a harczmodoruk, a mi a

mai orosz lovasság számára előírt «láva», s a mi Maurikios szerint a szkytha népeké, Leó szerint a turkoké is volt. Ha ugyanis a peremyšli csatának az orosz krónikában leírt csatavívási módját összevetjük a görög taktikák utasításával, hogyan vivandó a csata az «enkrumma» vagy «enedra»: a leshelyre állított csapatokkal, azt látjuk, hogy a kettő oly egyező, mintha az orosz krónikásnak tudomása lett volna a görög szabályokról. Hogy ennek az eredménynek micsoda a további jelentősége, alább látandjuk. Második eredmény az, hogy konkrét példában látjuk a görög taktikák elméleti szabályainak a miként való alkalmazását, azaz alkalmunk van a taktikák szkytha vagy turk «enkrumma» vagy «enedra», a mai orosz «láva» rendszerű harczolási módját, melynek elméletét a taktikákból ismerjük, a gyakorlatban is megfigyelni, s így a harczmodor mibenlétét jobban megérteni, a mi annál jelentősebb, mert erre egyébként a krónikák hiányos és fogyatékos csataleírásai miatt alig van hasonló példánk.

A harmadik következmény végül az, hogy a mennyiben sikerül beigazolnunk azt, hogy a palóczoknak a csatában a görög taktikák szabályaival egyezőleg alkalmazott hadi taktikája ugyanaz, mint a honfoglaló magyaroknak a csatavívási módja, akkor megdönthetetlen bizonyítékunk van arra, hogy ezt az ellenük alkalmazott hadi taktikájukat 1099-ben már nem ismerték. Már pedig abból, hogy Altunopánál utána rontottak, akárcsak 907-ben Ennsburgnál s 910-ben a Lechmezőn a taktikájukat nem ismerő németek utánuk, világos, hogy már nem ismerték.

Senki sem fogja tagadni, hogy Altunopa sikere, a mely maga után vonta a csata ismert szabályszerű lefolyását, semmiképp sem következik be, ha még ismerték volna saját régi harczmodorukat, a mit a nyilazásról és a tovaszáguldásról lehetetlen volt fel nem ismerniök. Ezért van, hogy később sem tudták elmondani, s a magyar krónika oly röviden végez a csata lefolyásával. Horváth Jenő állítása, hogy «kijátszatni engedték magukat», nem állhat meg. Becsapódni és nem ismerni, két külön dolog. Ha állításunk, a mint nem kétlem, megáll, akkor e csata határt jelöl hadi taktikánk történeté-

ben. S ez teszi, minden egyébtől eltekintve, reánk nézve oly fontossá.

Ezek után kérdés, ugyanaz volt-e a magyarok harczmodora, mint a melyet a palóczok alkalmaztak a csatában? A felelet igen egyszerű. Említettem már, hogy annyira egyező az orosz krónika leírása Leó azon helyével, a hol az «enkrumma» és «enedra» csatavívási módot leírja, hogy minden további bizonyítás feleslegesnek látszik. Csak az a bökkenő, hogy Leó szerint ez a harczmodor épen a magyarok ellen alkalmazandó! Növeli a bajt az, hogy ez az utóbbi állítás viszont teljesen ellenkezik Leó saját XVIII. fej. azon helyeivel, a hol épen ezt mondja a magyarok harczmodorának. Talán ezért sem hozta fel Salamon sem a XIV. 3-at, mivel nem volt képes a XVIII. fejezettel összeegyeztetni. Nem marad egyéb hátra tehát, mint a magyarok ősi taktikájára vonatkozó tudásunkat előlről kezdeni.

Eddigelé általában Bölcs Leó taktikáját, illetve a XIV. és a XVIII. fejezeteit tartották a turkok (magyarok) haditaktikájának legkimerítőbb, leghitelreméltóbb elméleti forrásául. A XIV. fej. 3., és a XVIII. 42, 47, 54—57, 62—64, 67—73. §§-ai azok, a melyek a turkok csatavívási módjáról és az ellenük alkalmazandó taktikáról szólnak. A többi, a melyekben a turkok előfordulnak, a politikai szervezetükről ad egy s más felvilágosítást, pl. a 44, 45, 46. §§-ok, a melyekben a turkokat mint nemzetet jellemzi. «Független ez a nemzet. Pompa kifejtése és gazdasága mellett csak arra van gondja, hogy ellenségeivel szemben férfiasan viselkedjék.» Jellemzi őket tehát békében és háborúban.

Reánk ez utóbbira vonatkozó fenti czikkelyek tartoznak. Sajnos, nem bocsátkozhatunk a tartalmuk taglalásába. Leó szavai szerint ismételten adódott alkalmakkor tett megfigyelései azok. Szabályok, a melyek szerint intézték a harczaikat s kellett ellenük harczolni. Tapasztaláson alapuló elmélet, a melyet a gyakorlatban érvényesíteni kellett. Úgy vagyunk tehát velük, mint minden elmélettel: példával kell megvilágítani őket. Láttuk előbb Salamon F. szavait, hogy történeti kézikönyveink is ismertették Leónak említett helyeit, de már ő hozzátette: «s mégis

oly kevéssé használták a hadiesemények megértetésére, közölték a törvényeket, de alkalmazásukról hallgattak».[1] Erre nézve a krónikákhoz kell fordulnunk s egyeztetnünk a taktikákkal, a mint azt Salamon már megkisérlette tanulmányának utolsó «egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából» czímű fejezetében.

Dr. Hodinka Antal.

[1] Id. m. u. o. 826. l.

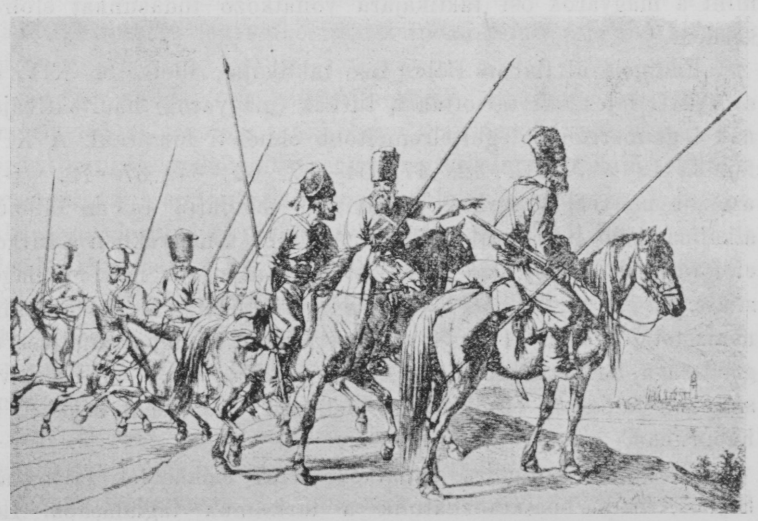

Kozákok.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖK-HADJÁRATAI.

(Első közlemény.)

Laonikos Chalkondyles bizánczi történetíró munkájából akarom a *Hunyadi* Jánosra vonatkozó értesítéseket forráskritikának alávetni, de előzőleg két igen fontos feladat vár reám: egyrészt magáról az íróról s művéről kell általánosságban pár dolgot ismertetnem, melyek nélkül egy műnek csak egyes részeire kiterjeszkedő kritika érthetetlen lenne; másrészt szólanom kell a többi egykorú forrás között fennálló kapcsolatokról, csoportosítani kell őket valamilyen elv szerint s megvizsgálni megbízhatóságukat és fontosságukat. Így mindenek előtt vázolni fogom Chalk. életkörülményeit és munkája kvalitásainak méltatása után térek csak át értekezésem tulajdonképeni tárgyára.

1. Laonikos Chalkondyles.

Chalkondyles életéről már írtam más helyen,[1] de most is ismételnem kell azon értekezésem főbb eredményeit.

Chalkondyles születése az 1426—30-as évekre tehető minden valószínűség szerint.[2] Atyja Athén egyik legelőkelőbb csa-

[1] L. «*Történeti Szemle*» II. évf. (1913.) 2. szám. 198—214. l.

[2] L. Karl Güterbock értekezését is, «Laonikos Chalkondyles». Zeitschrift für Völkerrecht u. Bundesstaatsrecht. 1910. 72—102. l.; eddig még mindig nincs ismertetve, sőt említve sem a Byzantinische Zeitschriftben s így előbbi értekezésem megírásakor elkerülte a figyelmemet. Güterbock, tekintettel a Chalkondyles életkörülményeire nézve támaszpontot nyujtó adatok csekély számára, egy-két dologban azonos eredményekre jutott, mint később, tőle függetlenül én említett értekezésemben. Minthogy azonban véleménye több, épen kritikánkra nézve nagyon fontos dologban eltérő az enyémtől, azokra kitérek egy kissé bővebben.

ládjából származott s Antonio Acciajuoli fejedelem halála után maga szerette volna a trónt elfoglalni. Kisérlete meghiusúlt a firenzei párt ellenállásán, sőt egész nemzetségüket kiűzték a városból (1435.). A család a peloponnesosi despotákhoz menekült s itt élt 1444 utánig, kb. 1446-ig. Hogy azután hová lettek, nagyon kétséges. Güterbock felteszi, hogy míg a moreai despotaság fennállott, ott maradt a száműzött nemzetség a Palæologusok udvarában. Nem lehetetlen, de nincs kizárva az sem, hogy török területre mentek, vagy ugyancsak török pártfogás alatt visszatértek Athénbe. Maga az író nem emlékezik meg magáról művében később sehol sem. Tizenhatodik századbeli életírója szerint[1] hazája eleste után Itáliába ment, nem tudva megbarátkozni a török uralommal. Ezt az adatot átveszi minden életírója Chalk.-nak, átveszi Güterbock is, sőt egyenesen azt állítja, hogy Velenczében telepedett le.[2] Ezt az állítását aztán épen nem meggyőzően bizonyítja Velencze politikai helyzetével, mint a mely állam a Chalk.-tól gyűlölt törökök legfélelmetesebb ellensége volt s az írónk művében ezen városról található bő leírásokkal. Ez utóbbiak azonban nagyon keveset bizonyítanak, legfeljebb azt, hogy volt az utolsó bizánczi császárok nyugati utazásairól valami bővebb útleírás-féle, melyet írónk felhasználhatott, kibővítve hallomás útján szerzett ismereteivel. Ha a hatalmas Velenczének akart polgára lenni Chalk., miért ne ment volna Koronba, vagy Modonba, melyek szintén velenczei uralom alatt állottak?! Ha viszont tényleg elhagyta Görögországot, hogy egyéb érveimet mellőzzem, hogyan lehet megmagyarázni munkájának török eredetű hallomáson, sőt egyenesen török írott forráson alapuló részeit? Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a török uralommal megbékülve Athénben, vagy legalább is Görögországban maradt, hol minden politikai szerepléstől tartózkodva dolgozott művén, míg azt a halál meg nem szakíttatta vele.

Mivel munkája befejezése előtt, annak készítése közben lepte meg a halál, rendkívül fontos kérdés halálozási évének

[1] Kalosynas krétai orvos műve. Kiadva Ch. Hopf «Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues.» Berlin, 1873. 243—5. l.

[2] i. m. 79. l.

legalább is hozzávetőleges meghatározása. Semmi okom sincs arra, hogy előbbi nézetemet megváltoztatva elfogadjam Güterbocknak csak egy negatív adat által támogatott véleményét (nem említi Chalk. Thomas Palaeologus halálát, mely már 1465-ben bekövetkezett), mely szerint már 1464—5-ben meghalt volna, kevéssel a munkájában legutoljára előadott események után, mert így nem tudnók megmagyarázni az általam felhozott késői időkre való utalást. Valószínűleg 1490 körül halt meg Görögországban s nem sokkal előbb Itáliában, mint sokan hiszik.

2. A «Historiarum libri decem.»

Chalk. török története[1] tíz könyvben foglalkozik az oszmánok eredetével és térfoglalásukkal Ázsiában, majd Európában. Kiinduló pontjául az oszmán nemzet első héroszairól szóló mondák szolgálnak, azután röviden, excerptumszerűen, előadja történetüket Bajazidig az első könyvben. Ettől fogva egyre részletesebbé válik elbeszélése egészen az 1463. év teléig, amikor a török-velenczei háború elbeszélése közben megszakad munkája. A balkáni népek történetíróinál abban a korban általában a törökök állanak a históriai események középpontjában, görögöknél, szerbeknél, bolgároknál egyaránt,[2] de csak Chalk. akarta tudatosan az új hódítók történetét megírni.

Minden történetírónak használnia kell Chalk. munkáját, ha meg akarja érteni Kelet-Európa politikai evolucióját a XIV. és XV. században. A bizánczi írókkal szemben azonban sohasem lehetünk elég óvatosak; csak a legmélyrehatóbb kritika után szabad meríteni műveikből, mert rendesen bőven vannak azokban szándékos vagy önkéntelen tévedések. Az így már természetszerűleg felmerülő szkepszis folytán nagyon fontos az, hogy tisztában legyünk az illető szerző életének körülményeivel, képzettségével és felfogásával, munkája szerkesztési idejével és

[1] *Λαονίκου Χαλκοκονδύλου 'Αθηναίου 'Αποδείξεις ἱστοριῶν δέκα* = Laonici Chalcocondylæ Atheniensis Historiarum libri decem. Ex recognitione Immanuelis Bekkeri. Bonnæ. 1843.

[2] L. Joan Bogdan: «Ein Beitrag zur bulgarischen u. serbischen Geschichtsschreibung.» Archiv f. slav. Philol. 1891. 490. l.

módjával, pontosságával és megbízhatóságával. Chalk.-nél nagyon nehéz ezekre az előfeltételekre megfelelni. Életéről csak nagyon is hiányos vázlatot tudunk rajzolni, művére vonatkozólag pedig még a legégetőbb kérdések sincsenek tisztázva. A következőkben röviden szólni fogok a «Historiæ» iratásának idejéről és módjáról, forrásairól és megbízhatóságáról.

Egyetlen egy dátumot lehet csak Chalk. munkájának keletkezési idejére nézve nagy valószínűséggel elfogadni: hogy, legalább is annak utolsó részét a kilenczvenes évek körül írhatta; ezt bizonyítja egy, még a nyolczvanas évek közepére utaló megjegyzése.[1] Ezzel szemben tömegesen merülnek fel új kérdések, közöttük az is, hogy ezt a dátumot szabad-e egész munkájának megírására vonatkoztatni, hogy egységesen szerkesztette és írta-e meg művét Chalk.? Ennek az eldöntését sok más körülmény mellett nagyon megnehezíti az is, hogy maga az eredeti kézirat nem maradt ránk, melyből erre esetleg következtetni lehetne. Azt hiszem, hogy műve az első könyvek után valamilyen okból félbemaradt, s csak később folytatta Chalk. oly ügyesen, hogy minden áruló zökkenést el tudott kerülni a két rész között.

Nézetemet támogatja a «Historiæ» egy szerkezeti sajátsága. Az első négy-öt könyvet úgy alkotta meg Chalk., hogy azok magukban véve is egy-egy kis egészet alkotnak, rendesen egy egységesen felfogott korszakot tárgyalnak. Látszik, írójuk tisztában volt azzal, hogy az események elbeszélésében fordulóponthoz ért s tudatosan zárt le egy-egy könyvet. Így az első könyv az oszmán nemzet és birodalom eredetét és evolúciójuk első korszakát tartalmazza, a kossovói csatával lezárul. A második Bajazid uralkodásáról szól, egészen a Timurral kitört konfliktusig; a harmadik Timur történetét adja elő az angorai csatával; a negyedik könyvben Bajazid fiainak versengését és I. Mohammed uralkodását írja le Chalk. Eddig lehet követni a tudatos beosztási módot. Esetleg feltehetjük, hogy az ötödik könyvnél is szem előtt tartotta még ezt az író, mert a könyv második felét leírások foglalják el s talán így a hosszabb kitérés után lezárt ő is egy könyvet s a hatodikban akarta folytatni az

[1] L. értekezésem Ch. életrajzáról. 212—3. l.

elbeszélést. Ettől kezdve a munka második felében erről a beosztásról annyira szó sincs, hogy a hatodik és hetedik könyv egyenesen a várnai csata előzményeinek elbeszélését szakasztja ketté. Még az első és második könyv között világosan látszik, hogy Chalk. maga csinálta meg tudatosan a beosztást, mivel a második könyvet ugyanazzal a mondattal vezeti be, melylyel az elsőt befejezte.[1] A hatodik könyvön túl semmi ilyen áruló jel sincs az egyes könyvek között.

Mielőtt ebből a tényből következtetést akarnánk vonni, meg kell állapítanunk azt is, hogy Chalk. műve nincs befejezve.[2] A tizedik és utolsó könyv a velenczei-török háború első évének telével záródik le s nincs kizárva, hogy a szerző egy könyvnek szánta az eddig elbeszélt eseményeket. Ámde Chalk. tovább élt még, azt mondhatni, hogy a helyszinen volt, bő értesülést szerezhetett; ha mindamellett ilyen csonkán hagyta ránk művét, azt csak közbejött halálának tudhatjuk be.

E mellett figyelmesen vizsgálva a mű két részét, még egy szerkesztésbeli különbséget láthatunk köztük. Chalk. szigorúan pragmatice dolgozik mindenütt s ez az eljárása sokszor hosszabb kitérésekre kényszeríti, a mi viszont az előadás egységességét bontja meg; s bár ezek a kitérések, leírások túlnyomóan az első részben foglalnak helyet, a logikai kapcsolatot még sem veszti szem elől sehol sem az író, ismételni csak annyit ismétel, a mennyi okvetlenül szükséges az összefüggés megértésére. A második részre azt mondhatnók, hogy nem olyan színes, mint az első, szorosabban ragaszkodik az események elbeszéléséhez Chalk., (már ebben a tekintetben is nagy különbség észlelhető a két rész között), s mégis bizonyos rendszertelenség észlelhető az elbeszélésben; egyes dolgokat többször mond el,[3] az előadás logikus felépítésében zavar mutatkozik, egyes részek a nem nekik való helyre kerültek.[4] Mindezek élénken bizonyítják azt,

[1] Chalk. 57—58. l. e. B. Az I. k. utolsó mondata és a II. k. bevezető mondata.

[2] L. Güterbock értekezését is 80-81. l.

[3] Pl. Kapisztránról 418—25. l.

[4] Igen jó példa erre az 1448-iki rigómezei csata előzményeinek szemmel láthatóan nyers odavetése (355—8. l.). Milyen zavarosan hat, mikor

hogy művének legalább is egy részét már nem bírta Chalk. tökéletes formába önteni.

Ezek alapján némileg tisztázhatjuk a helyzetet. Először elkészítette Chalk. az első könyveket, tudatosan befejezte őket egy-egy korszakos eseménynél. Az utolsó könyveket egyfolytában írta, munkája írása közben meglepte a halál s kéziratának örököse, valamelyik leírója, esetleg az író rokona, osztotta be a csonka második részt könyvekre, többnyire csak a terjedelem után. Az első rész készen volt már, rendezve, könyvekre osztva, mikor később valami kedvező alkalom folytán hozzáfogott Chalk. a folytatásukhoz.

Nincsen semmi biztos adatunk arra nézve sem, hogy hol írta Chalk. művét s az első rész mikor készülhetett. Ha tekintetbe vesszük az előszóban tett kijelentéseit, hogy azért ír, mivel tárgya nagyszerű és az utókor érdeklődésére számíthat,[1] hogy a hellének végéről beszél[2] s dicsőséget jósol népének akkor, mikor újra hellén császár fogja kormányozni.[3] Ezek arra engednek következtetni, hogy Konstantinápoly, sőt talán Peloponnesos bukása után kezdett műve írásához. Különben is, mielőtt belefogott volna munkájába, alapos tanulmányokat kellett végeznie. Ez a körülmény sem enged már korai dátumra következtetni. Nem lehetetlen így Güterbock feltevése,[4] hogy 1461 körül kezdett Chalk. a «Historiæ» írásához, ha bizonyítását nem is fogadhatjuk el; de tiltakozhatunk úgy az ő, valamint Gibbon,[5] Zeissberg[6] és mások azon véleménye ellen, hogy az egész mű-

Chalk. elmondja, hogy Brankovics Gy. hogyan értesíti a szultánt, hogy a magyar sereg az Isztert átlépte; ez általános felkelést hirdet; most leírja a csata helyét (!) s csak azután a kereszt. sereg összeállítását, számát és útját a Dunán keresztül a Rigómezőig, majd Brankovics magaviseletét és vonakodását is előadja, azután jut eszébe a hadjárat okáról szólani. Világos, hogy elrendezésre váró, zavarosan odavetett gondolatok.

[1] 3. l. e. B.

[2] 4. l. e. B.

[3] 4. l. e. B.

[4] i. m. 80. l.

[5] The decline and fall of the Roman empire: VII. 93.

[6] «Analekten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts.» Zeitschrift für öst. Gymn. 1871. 81—114. l.

vet egyszerre, még a hatvanas évek első felében írta volna meg. Kritikai szempontból rendkívül fontos az, hogy még azokat az eseményeket is, melyeknek kortársa volt, csak később dolgozta fel Chalk.

Hogy hol, milyen környezetben írta munkáját, arra csak biographiája után következtethetünk. Chalk. bő török forráshasználatára és török értesüléseire támaszkodva csaknem kétségtelennek tarthatjuk, hogy Görögországban, török hatás alatt készült a «Historiæ».

Minden újabb történetíró, a ki csak használta Chalk. munkáját, sietett megállapítani, hogy török forrásokat használt. Annyira szembeszökő ez a tény, hogy a bizonyítását egyikük sem tartotta szükségesnek. Nem célom dolgozatomban pontról-pontra kimutatni azokat a forrásokat, melyek után Chalk. dolgozott, azért csak vázlatosan, pár szóval akarom érinteni a kérdést. Sajnos kutatásunknál csak tárgyi kriteriumokra támaszkodhatunk, mert lehetetlen egy olyan rossz állapotban fenmaradt kézirathagyománnyal és rossz kiadással szemben egyéb sajátságokra is hivatkozni.

A török forrásoknak felhasználása, vagy legalább is ismerete Chalk. részéről kétségtelen. Az író maga munkája előszavában az autopsiát s a megbizható hallomást jelöli meg forrásaiul. Az egykorú eseményeknél látott és hallott dolgokat ír meg,[1] s a hol nem egykorú, olyan értesülésekre támaszkodik, melyek a történeti igazsághoz legbiztosabban közel állanak.[2]

Az első könyvben az oszmánok eredetéről és az első emírek történetéről szól, csupa olyan dolgokról, melyek egy-két századdal játszódtak le az ő születése előtt. Chalk. elbeszélése nem felel meg a török mondák azon ágának, melyet a török történetírók s az ő előadásukra építő újabb írók (Hammer, Zinkeisen, Jorga) elfogadtak. Az igazságos Juduzalp, utóda Oguzalp, teljesen mondai személyek, kikről Szedd-Eddin és a hivatalos török történetírás nem tud. Ugyanebből az ismeretlen forrásból merítette Orkhán uralomra jutásának elbeszélését s több Szulejmánról és

[1] Chalk. 3. l. e. B.
[2] 4 l. e. B.

I. Muradról szóló részletet. Mind a mellett, hogy már ezekre a dolgokra nézve is ismerte a török mondák ismertebb ágát is, azt pár megjegyzéséből lehet gyanítani.[1] Nagyon kétséges, hogy Chalk. honnan merítette értesüléseit. Írott munkákból vagy élőszóbeli közlésből? Nincs kizárva, hogy még élő hősmondákkal van dolgunk. A dolog csak az első pillanatra látszik lehetetlennek. Maga az író megjegyzi Oszmán viselt dolgainak elbeszélésénél, hogy «... hallásból tudom ...»,[2] s ezt nem is tartom lehetetlennek. Hogy milyen hosszú egy-egy, valószinűleg dalformában élő, monda, arra Thúry József nagyon érdekes példát hoz fel Nesri fordításához írott bevezetésében.[3] Nesri még később élt valamivel, mint Chalk., (kb. 1460—1520.),[4] s mégis hallomás útján tudott meg részleteket Erthogrulnak, Oszmán atyjának életéből. Az előbb idézett kijelentése Chalk.-nek Oszmánról, a görögöket nagyon közelről érdeklő dolgokról szól (Brussza elfoglalása stb.), s azt hihetnők, hogy csak görög, illetve épen csak családi hagyományai nyúlnak vissza ilyen régi korra. Azonban a XIV. század közepén történt szerb terjeszkedésről is azt írja, hogy ő sok jelből erre következtet s sokaktól hallotta.[5] Legelőször csak I. Murad emir jellemzését tartom árulónak török írott forrás használatára. Úgy írja le annak mozgékonyságát, harczszeretetét, vitézségét, nyájasságát, igazságosságát,[6] hogy egy igazhivő török történetíró is egészen így jellemezte volna, vagy talán jellemezte is Murád gházit.

Hogy a török értesülések mellett görögnyelvű írott forrást, nevezetesen Nikephoros Gregoras munkáját felhasználta, arra már Darkó rámutatott, habár éppenséggel nem könnyű kimutatni az összeköttetést a két auctor stílusának ellentétessége folytán.[7]

[1] l. 13. l. e. B. — egyesek azt mondják, hogy az oguzok ága Orthogrul vezetése alatt a Tauros körül megerősített helyeket foglalt el.

[2] Chalk. 15. l. e. B.

[3] Török történetírók. 37. l.

[4] U. o. 29. l.

[5] 278—9. l.

[6] 55—56. l. e. B.

[7] «Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez». Különlenyomat a budapesti VII. ker. külső m. kir. állami főgymnasium 1906/7. iskolai évi értesítőjéből. 19. l. Güterbock említett érte-

Leírásaihoz is használt minden valószinűség szerint görög útleírást, a mint életrajzánál utaltam reá.[1]

Chalk. forráshasználatának ez az összetettsége aztán megmarad munkája végéig, a mint még később több ízben lesz alkalmunk rámutatni. Ha mégis előadása több helyen hiányos, (pl. Bajazid utódainak versengésére nézve), azt a felhasznált forrás szükösségének tudhatjuk be. Csak ott lesz műve a régibb korra nézve is igazán elsőrangú forrás, a hol az Acciajuolik, Spatak, Toccok történetét írja meg, a hol mindenesetre használhatott családi feljegyzéseket is. A mellett egyes események leirásánál szinte kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy szemtanú volt; így pl. hihetetlen élénkséggel ír a II. Mohammed fiainak circumcisiója alkalmából rendezett ünnepségekről.[2] A szultán tanácskozásairól, a legintimebb dolgokról való értesültsége vezetett arra a gondolatra, hogy előkelő török emberekkel állhatott összeköttetésben, talán épen Omár béggel, Athén elfoglalójával, a kiről mindig feltünően dicsérőleg emlékezik meg.

Annyi bizonyos tehát, hogy Chalk. értesülései igen jók. Kritikai módszeréről csak akkor tudnánk birálatot mondani, ha lehetőleg minden adatának forrását ki lehetne mutatni. Bizonyos, hogy egy nagy hadjárat lefolyásának elbeszélését nem kapta egységesen, a különböző adatok között választania kellett s sok helyen bizonyítja más források által is igazolt előadása, hogy helyes érzéke volt a szerkesztéshez. A hol azonban nem támaszkodhatik megbizható értesülésre, elveszti a talajt lábai alól. Több verzió esetén ismerteti azokat mind s a döntést az olvasóra bízza, főleg fontos kérdéseknél;[3] hihetetlennek tetsző dolgoknál kiemeli, hogy ő maga sem bízik a hitelességükben. Nem akarja elhinni pl., hogy Mohammed koporsója a levegőben lebeg, «a mi nekem képtelennek tetszik».[4] Az mindenesetre

kezésében. 102. l. igyekszik ugyan Darkónak ellenmondani, a nélkül azonban, hogy a magyar tudós érveit ismerné; így azt hiszem, hogy bátran megmaradhatunk a Gregoras-használat feltevése mellett.

[1] L. Történeti Szemle 1913. II. 209. l.

[2] Chalk. 434—5. l. e. B.

[3] Pl. a törökök eredetének kérdésénél. 9—13. l. e. B.

[4] 126. l. e. B.

bizonyos, hogy iparkodott felhasználni a rendelkezésére álló forrásokat, írottakat, élőszóbelieket egyaránt.

Minden mű felhasználásánál nagyon fontos az író objektivitásának kérdése, de egy bizánczi történetíró különösen feljogosít bennünket a legszigorúbb kritikára. A mennyire részrehajló saját nemzete iránt a középkor görög történetírása, épen olyan elfogult annak minden ellenségével, pogánynyal ép úgy, mint a nem orthodox «barbár»-ral szemben. Chalk.-re is azután a himnusz után, melyet műve bevezetésében a hellén nép és nyelv dicsőségéről zeng, méltán kezdünk gyanakodni, de hamar kitűnik, hogy igazságtalanul. Sőt épen igazságossága által, melylyel saját népét megitélte, sok igazságtalan bírálatot hívott ki maga ellen. Berger de Xivrey nem habozik meggyanusítani azzal, hogy megvetette népét s nem törődve annak agóniájával, csak az erős és büszke oszmán hatalom növekedésére fordította figyelmét.[1] Nincs igaza ebben Xivreynek, de annyit el kell ismerni, hogy az objektivitás hangján túl is hideg írónk hangja. Konstantinápoly elestét bizonyára minden görög a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek tekintette; nemcsak a sok «Thrénos» igazolja ezt, hanem Dukas költői emelkedettségű lamentatiója is a «minden városok fejének» bukása felett.[2] Milyen hidegen hat ezzel a mély érzésből fakadó, pathetikus siralommal szemben Chalk. megjegyzése, hogy Konstantinápoly eleste minden eddigiek között a legnagyobb csapás s Ilion bukásával veti össze.[3] Keserűen hat az a megjegyzése is, hogy a görög nép csak falak megett védekezik, nem mer nyilt csatára kiállani.[4] Lehet azonban, hogy nem írhatta le érzelmeit egész nyiltan, mert mélyen érző lélekbe enged bepillantást az a pár sor, hol bevallja, hogy élete boldogságát elszomorították a törökök,[5] s azok a prófétai erővel ható szavak, melyekben a görögnyelv

[1] Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue. 18—20. l. Kiadva a Mémoires de l'Institut de France. Académie des inscriptions et belles lettres XIX. k. Paris, 1853.

[2] 306. l. e. B.

[3] 403. l. e. B.

[4] 28. l. e. B.

[5] 4. l. e. B.

dicsőségét jósolja meg azokban az időkben, mikor majd a hellének fiai saját törvényeik szerint erős kormány alatt úgy élnek, a mint nekik legkellemesebb.[1] Hogy nem zeng dythirambusokat a korabeli görög vitézségről, azon ne csodálkozzunk s ne következtessünk belőle megvetésre, mert tényleg nem sok öröme telhetett akkor nemzetében. A hol alkalma van honfitársai derékségének kiemelésére, úgyis örömmel teszi meg.[2]

A XVI. századbeli nyugati írók nem tudták volna a «Turci» szót leírni a «crudeles» vagy «sævissimi» jelző nélkül. Az ő képzeletük minden jámbor törökben egy-egy szörnyeteget látott.[3] A görög íróknál, kik érintkeztek személyesen ezekkel a félelmes emberekkel, mindennek nyoma sincs. Ha szidják a törököt, mint hazájuk ellenségét szidják, de nem egyéni jelleme miatt. Ma már elismeri a történetírás, hogy «hű barátok és kegyes urak» voltak az oszmánok, kiknek lelkéből a költői elem sem hiányzott.[4] Hogy alattvalóikkal jól bántak, jobban, mint a keresztények, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ú. n. «felszabadító sereg»-ekhez sohasem csatlakozott török földön nagyobb keresztény kontingens.[5] Ezzel az erős, nyers, de igazságos néppel szemben csak épen legelkeseredettebb ellenségeiknek, a görögöknek történetírása marad tárgyilagos, mikor a jellem elbírálását függetleníti a politikai helyzet folytán keletkezett faji gyűlölségtől. Tudhatnám-e mással szebben bizonyítani állításomat, mint Dukas egyszerű, de annál meghatóbb epitaphiumával II. Murad szultánra, hogy annak halála könnyű és fájdalomtalan volt, talán Isten ítélte ezt neki jósága és a szegények iránti könyörületessége miatt!?[6] Ugyanez a hang

[1] 4. l. e. B.

[2] Pl. Salmenikon hős védelmét. 484. l. e. B.

[3] Különösen érdekes Lonicer «Chronicorum Turcicorum»-ja, (Frankfurt, 1578.), melyben igazán megható képeket találunk a törökök vadságáról, kegyetlenségéről, foglyaik szenvedéséről, stb. pedig félszázad múlva az ő keresztény hazája olyan kegyetlenkedések színhelye lett, a milyenre egy török sohasem lett volna képes.

[4] Jorga: «Osmanische Geschichte.» I. 461. l.

[5] U. o. 456. l.

[6] Dukas 228. l. Hogy milyen humanus érzésű volt ez a szultán, hogy milyen drága volt előtte az emberélet, arra igen szép példát hoz fel

csendül meg Chalk. munkájában s objektiv tud maradni a «világ boldogságának ellenkezőre változtatóival» szemben mindenütt. Ha nem ró meg minden durvaságot, kegyetlenkedést, az nem mutat eltompult erkölcsi érzékre: a kor szokva volt hozzá. Csak egy nagyobb, oktalan vérengzés van, mely felkelti benne is a hazafiúi fájdalmat. II. Mohammed és serege úgy dühöngtek szerinte a Peloponnesoson, mint a farkasok a nyáj között, soha be nem telve az öldöklléssel.[1] Az a dicséret viszont, melylyel az egyes szultánok és török vitézek erényeiről, hősiességéről ír, teljes bizalmat ébreszt bennünk iránta, bizonyítja, hogy nemzete halálos ellenségével szemben is objektiv tudott maradni.

Sokkal nehezebb kérdés az, hogy pártatlan-e Chalk. a nyugati egyházzal és a nyugati népekkel szemben? Az egyházszakadás és a keresztes hadjáratok óta minden görög természetes ellensége volt a pápaságnak s a «barbároknak». A bizánczi császárság életének utolsó két századában, mikor világos lesz már, hogy örökre le kell mondania a régi római császárság helyreállításának ábrándjáról s mikor a pogány ellenséggel szemben a másik keresztény egyházzal való unio életkérdés reá nézve, ez a gyűlölet nem enyhül. Azt hiszem, hogy ez a nemzeti ellenszenv megvolt Chalk.-ben is. Mindjárt műve bevezetésében nem valami rokonszenves hangon szól a rómaiakról, kik elszakadtak a hellén császárságtól.[2] Majd mentegeti a görögöket, a miért nem maradtak meg az unio mellett, hiszen úgy sem kaptak segélyt a pápáktól.[3] Azután pedig a nélkül, hogy Rómáról, vagy a pápaságról bővebben megemlékezne, csak a katholikus főpap választásáról beszél el egy olyan aktust, mely valószínűleg gúnytárgyául szolgált az orthodoxok előtt.[4] Mindezekbe azonban a vallási ellentétek is belejátszottak s ha tekintetbe

Leunclavius a «Historiæ Musulmanæ Turcorum . . . libri XVIII.»-ban 522. l. Frankfurt 1591.

[1] 479. l.

[2] 6—7. l.

[3] 301. l.

[4] 302. l. A mellett gúnyosan céloz a nőpápákra. Nem valószínű, hogy a pápaválasztásról nem hallott többet Chalk.

vesszük családi tradicióit, csak elismeréssel szólhatunk a nyugatiakkal szemben használt nyugodt, tárgyilagos hangjáról.

Kimutathatólag semmiféle befolyás, sem török, sem nyugati, nem érvényesült munkájában, nemzetével, mint annak ellenségeivel szemben korához s körülményeihez képest bámulatosan részrehajlatlan. Ez a mindenkivel szemben tanusított objektivitás a legszebb vonása Chalk.-nak, ez teszi művét nagyon megbízhatóvá s a többi forrással szemben gyakorolható kritika egyik bázisává.

Vannak azonban Chalk.-nek hibái, melyekre a «Historiæ» felhasználásánál nagyon tekintettel kell lennünk. Az egyik közös hibája a korabeli görög történetíróknak: nem kimerítő a munkája. Nemcsak, hogy az egyes események előadásánál, főleg a régibbeknél mutatkoznak hiányok, hanem több fontos dolgot teljesen elhallgat s ez nagy baj, ha rosszakaratú elhallgatásra nincs is okunk gondolni. Hogy csak magyar vonatkozású dolgokat említsek, szó sincs nála pl. Galambócz ostromáról, nincs az 1438-iki erdélyi török beütésről, pedig az olyan nagy volt, hogy Nesri szerint 45 napig tiporták a törökök Magyarországot.[1] A fontosabb hadjáratok előadását azonban megtaláljuk művében, a legfőbbekről nagyon részletesen is szól, sokszor részletesebben a török, vagy az illető harczoló nemzet egykorú íróinál.

Másik nagy hibája, melyért általános megrovásban részesült,[2] kronologiai érzékének fogyatékossága. Egyetlen egy évszámot sem találunk egész munkájában. A mellett még az események előadásának kronologiai egymásutánját is nagyon nehéz követni szerkesztésbeli sajátságai miatt. Míg ugyanis művének vázát a törökök háborúi szolgáltatják, ezek egymásutánja képviseli a folyamatosságot, a pragmatizmus kedvéért sok helyen hosszú kitérések keretében tárgyalja a szóbanforgó esemény előzményeit, a szereplő személyek, családok, vagy városok előbbi történetét. Ha valaki nem vigyázva bont fel elemeire egy-egy ilyen elbeszélést, kiválasztva belőle az előzményeket, a milieufestést s végül magát a tényt, nagyon könnyen megtévedhet s

[1] L. Thúry i. m. 54. l.

[2] L. Krumbacher GBL. 303. l.

vádolhatja Chalk.-t igazságtalanúl pontatlansággal és zavarral. Pedig Bajazid uralkodásától kezdve, kevés kivétellel, az eseményeket helyes egymásutánban adja elő írónk, sőt többnyire az évet is meghatározhatjuk, ha ismert dátumú eseményből kiindúlva nyomon követjük a «következő tavaszszal», «ezek történtek azon a télen» stb. határozatlan megjegyzéseit.

Ennyit tartottam szükségesnek előrebocsátani, mielőtt dolgozatom tulajdonképeni tárgyába belekezdenék.[1] Objektivitás, egykorúság, részletes, többnyire igen jó értesülések nagyon fontossá teszik Chalk. munkáját. Kétségkívül, vannak nagy hibái s a későbbi írók több-kevesebb igazságossággal siettek is megróni érette.[2] Viszont mások korán felismerték kiválóságát s már a XVI. sz. második felében, mikor a «Historiæ» Clauserus latin fordítása folytán közkincscsé vált, nagy elragadtatással nyilatkoztak róla, már akkor tudták jól, hogy nemcsak az oszmánok harczaira, hanem az egész török faj megismerésére is egyik legfontosabb forrás.[3]

II.

A hol a Peloponnesoson, általában Görögországban történt dolgokról ír Chalk., már a XV. század elejétől fogva igen részletes az előadása. A távolabbi színhelyeken lejátszódott eseményekről természetesen csak akkor lesz kimerítőbb, pontosabb az elbeszélése, mikor már személyesen is tudomást szerezhet különböző résztvevő, vagy legalább is jól értesült személyektől. Ezért elhagyom most a nikápolyi csata előadásának bonczolását s rögtön azokkal a részletekkel kezdek foglalkozni, melyek Hunyadi Jánossal s ennek a török ellen vívott harczaival foglalkoznak.

[1] Chalk. művének tartalmát több ok mellett már csak azért sem ismertettem, mert Güterbock többször idézett értekezésének jó részét ezzel tölti ki.

[2] L. Xivrey értekezését. 21. l.

[3] L. Clauserus præfatióját: Multum momenti habebit ... scire quis ordo sit, et quæ disciplina Turcicæ militiæ ... ceterum ordo et disciplina Turcica ex Nicolao Chalcocondyla ... cognoscetur ...» Hasonlóképen nyilatkozik még több helyen.

Hunyadi az egész nyugati világnak dicsőített hőse volt, úgy beszéltek róla mindenütt, mint a kereszténység pajzsáról. A törökök az ő harczai idején — azt mondhatni — már csaknem egyedüli urak voltak a Balkánon. A XIV. század második felében megsemmisítették Bolgárországot, azután egyenkint törték össze Nagy-Dusán czár sok részre bomlott birodalmának darabkáit; maga a szerb királyi czím viselője elesett a kosovo-poljei csatában s etiől fogva Szerbia adófizetője volt a töröknek. A bizánczi császárság épen csak hogy agonizált még, a Peloponnesoson újraéledt görög despotaság pünkösdi királyság volt. Az oláhok művészileg tudták egyensúlyozni magukat az egymást felfalni készülő két nagyhatalom, a török és a magyar között, hol egyiknek, hol másiknak fizettek adót, de azért igazában véve függetlenek maradtak mindkettőtől.

A nikápolyi ütközet, akárhogyan iparkodtak elvesztésére bűnbakokat keresni, azt bizonyította, hogy Magyarország sem lesz elég erős arra, hogy ellenálljon a feltörekvő oszmán hatalomnak. A XV. század első felében, ha pár kiválóbb hős meg is védte a végeket, viszont a török birodalom rendkívül nagy mértékben konczentrálódott s ellenállhatatlannak látszó előrenyomulása jogosult rettegést keltett. Ezért üdvözölte nemcsak Magyarország, hanem egész Európa olyan lelkesedéssel Hunyadit, ezért hagytak hadjáratai, szerencsések és szerencsétlenek egyaránt, olyan mély nyomot az egykorú történetírásban. Alakja szinte legendássá vált nyugaton, rettegés tárgyává az oszmánok előtt. Innen magyarázhatjuk meg, hogy annyira érdekelte Chalk.-t, a törökök történetíróját. Mielőtt azonban művének a nagy magyar hősről szóló részleteit tárgyalnánk, meg kell ismerkednünk a főbb egykorú történetírókkal, kiknek művei kritikánk alapjául fognak szolgálni.

*

A minket érdeklő kútfőket két csoportra oszthatjuk fel: keresztényekre és mohammedánokra, kivételt csak Kritobulos munkája képez, melyet az utóbbiakhoz kell csatolnunk. Ez a szempont, mely szerint felosztásunkat csináltuk, igen természetes. A török történetírás általános irányának megfelel, hogy míg a szerencsés ütközeteket a kellő részletességgel beszéli el, addig a

szerencsétlenekről vagy egészen hallgat, vagy csak megemlíti őket; ha mégis bővebben tudósít ezekről is, azt csak azért teszi, hogy a csata elvesztését igazolja, rendesen a vezér bűnének tudja be. Ez az erős részrehajlás a törökök részére meg van még Kritobulosnál is, kinek munkája egyenesen II. Mohammednek akar hízelegni.

Ezzel a forráscsoporttal szemben áll a keresztény történetírás. Legfőbb előnye az, hogy több ágra oszlik, nem lehet nála egységes értesülést feltételeznünk s épen e miatt a tulajdonsága miatt részrehajlása is csak jóval kisebb fokú, mint a töröknél. Míg a nyugati nemzetek íróinak objektivitását egységesen, erősen befolyásolja a pogány török elleni gyűlölet, a görög források bizonyos fokig ellensúlyozzák őket. Ha a magyar történetírás Hunyadit fentartás nélkül magasztalja, vannak írók, kik viszont az egész Hunyadi-ház iránt gyűlölettel viseltetnek. Így nivellálódnak az események objektív eldöntését befolyásoló érzelmi momentumok. A keresztény kútfőkből a milieut sokkal valószínűbben rajzolhatjuk meg, mint a törökökből. Nagy baj azonban, hogy az összes forrásokat egybevetve sem tudjuk az eseményeket teljes pontossággal megállapítani s ez a körülmény rendkívül megnehezíti az egyes kútfők kritikáját.

Ha a Chalk. által esetleg felhasznált források után kutatunk, két elv szerint járhatunk el: vagy csak az egyes egykorú krónikákat, általában feldolgozásokat vesszük tekintetbe, vagy az okleveles anyagot is. Tekintetbe véve azonban Chalk. életkörülményeit, — már a mennyire ismerjük őket, — nem tartom valószínűnek, hogy Magyar- vagy Lengyelországban megjelent, az utóbbi nemhez tartozó iratokról tudomása lett volna. Feltételezve, hogy történetírónk már csak feldolgozásokat ismert, ezeket fogom elbírálni felhasználhatóságuk szempontjából. Az okleveles anyagra akkor leszek tekintettel, ha az események lefolyásának abszolut valódiságára befolyással bírnak.

Ha pontosan ismernénk Chalk. életrajzát, tudnánk, hogy hol utazott, sokkal könnyebb lenne a kútfők megrostálása. Biographiájánál rámutattam, hogy legfeljebb csak Itáliában fordult meg rövid időre hazáján kívül. Így ha nemzetiségük és megjelenésük ideje szerint csoportosítjuk a forrásukat, nagy

valószínűséggel megállapithatjuk, hogy melyeket nem ismerhetett irónk.

1. A magyar források közül tekintetbe jönnek Thuróczy és Bonfinius művei,[1] melyek közül egyiket sem ismerhette Chalk. Thuróczy teljesen egykorú ugyan (1435 k. születik) s magas állásokat betöltő ember, ki 1486. személynöki ítélőmester lesz. A «Chronicá»-ról nem birhatott tudomással Chalk., hiszen ennek első kiadása 1488-ra esik, a mikoriban ő már élete legvégén volt, ha ugyan még egyáltalában élt. Így már a külső körülményeknél fogva ki van zárva a kölcsönhatás. Bonfini még később ben irt, különben is munkájának minket érdeklő része még nem önálló, hanem Thuróczy, Aeneas Sylvius, Callimachus elbeszéléseinek kompiláczió ja.[2] Thuróczy, mint egykorú, jó állásban levő egyén, nem szorult irott forrásokra a Hunyadiak korának megirásánál, csak hallomás, vagy személyes tapasztalatai után irt. Fontossága tehát csak annyiban van reánk nézve, a mennyiben a magyar felfogást tükrözi vissza s ebből a szempontból kriteriumul szolgálhat. Bonfini említett forrásain kívül még alig támaszkodik hallomásra, azt mondhatnók, hogy kritikánk szempontjából csaknem teljesen értéktelen.

2. A lengyel források: Dlugoss és Callimachus művei. Ezek még távolabb estek Attikától, mint a magyar irók; különben is ugyanolyan nehézségek merülnek fel, mint az előbbi esetben. Dlugoss munkája[3] 1480-ig terjed s az óriási mű első kiadása csak 1614-ben jelent meg,[4] addig csak kéziratokban terjedt el. Leszámolva azzal a csekély valószínűséggel, hogy Chalk. valahogyan még kéziratban hozzájutott Dlugoss művéhez (alig ir

[1] M. Johannis de Thurócz «Chronica Hungarorum ab origine gentis . . .» Kiadva Schwandtner «Scriptores rerum Hungaricarum» I. 1746. Bécs; Antonii Bonfinii «Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia.» Kia. J. Sambucus, Basileæ, 1568.

[2] L. Helmár Ágost «Bonfiniusnak, mint történetirónak jellemzése.» Budapest, 1876. 28—30., 38. l.

[3] J. Dlugossi seu Longini Historiæ Polonicæ libri XII. ed. Huyssen. Lipsiæ 1711. a II. kötet megjelent u. o. 1712.

[4] L. Potthast «Bibliotheca historica medii ævi.» Berlin, 1896. 381. l.

lengyel dolgokról, csak épen hogy néhány helyen megemlíti a nevüket), bátran megállapíthatjuk, hogy a «Historiæ Polonicæ»-t nem ismerte. Callimachus [1] 1437-ben született, harmincz éves korában II. Pál pápától, a humanizmus nagy ellenségétől üldöztetve Lengyelországba menekült s itt halt meg 1496-ban nagy tiszteletben. Művét csak 1484 után írta, hogy mikor, biztosan nem tudhatjuk.[2] Igaz, hogy hamar hírre tett szert, már Bonfinius felhasználta, de, hogy rövid pár év alatt a már török uralom alatt levő Görögországba is eljutott volna, nagyon valószínűtlen. Nyugattal nem volt már akkor olyan szoros az összeköttetés!

Nagyon fontosak azonban a két író művének forrásai. Az üldözött Callimachust Sanok György lembergi érsek, a nagy humanista vette pártfogásába. Ez a Sanok pedig, mint Ulászló király kedvelt híve, részt vett annak hadjárataiban, a várnai csatában is, ott volt a keresztény sereg hátamegett, nem messze az ütközet színhelyétől. Így legközvetlenebb tapasztalatai alapján dolgozgathatott a nevezetes évek megírásán s egy munkáját említi is Callimachus, melynek «de evocatione Vladislai regis ad regnum Ungariæ ac eius expeditionibus contra Turcas» lett volna a czíme.[3] A Sanok bizalmát bíró humanista így a pártfogója által összegyűjtött anyagot felhasználhatta s előadása, a humanista történetírás sajátságai és bizonyos részrehajlástól pártfogója és Ulászló iránt eltekintve, az igazsághoz valószínűleg közel áll. Nagyon használható pontossága és kimerítő volta miatt.

Dlugoss is nem kevésbbé jó forrásból merítette adatait. Mint fiatal pap 22 éves korában Zbigniew Oleśnicki krakói püspök titkára lett. Zbigniew fényes pályát futott meg, 1430-tól

[1] Munkája: «De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis libri III.» Kia. Schwandtner Scriptores I. 433—518. l.

[2] Callim. életére nézve l. Schwandtnernél a Brutus által készített biographiát; saját előszavát; továbbá H. Zeissberg «Analekten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts», a Zeitschrift f. österr. Gymn. 1871. 81—114. l. és ugyancsak Zeissberg «Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters» Leipzig, 1873.

[3] Zeissberg Analekten. 92. l.

fogva ő volt az igazi vezető személyiség Lengyelországban s feltételezhetjük, hogy Ulászló hadjáratairól is a legpontosabban értesült. Kezéhez jutott Aeneas Sylvius pár levele, melyekben az nem valami hízelgően szólt az elesett fiatal királyról; ez indította őt arra, hogy élénk levélváltást folytasson az akkor még jelentéktelen állású humanistával, sőt, hogy elkérje tőle levelei gyűjteményét.[1] Mindezen, így összegyűjtött történeti kincs örököse Dlugoss lett s míg munkájába egyfelől számos hiteles okiratot szőtt be, az eseményeket nagy részletességgel adta elő, de lengyel nemzeti czélzattal. Így Dlugoss és Callimachus munkájában két igen fontos bázist nyertünk kritikánkhoz, részletes és megbízható keresztény forrásokat, melyekből régibb, teljesen egykorú értesülésekre lehet visszakövetkeztetni.

3. Az olasz források között legelső helyen állanak Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa (1458—64.) művei és levelei.[2] Az aránylag fiatal humanista ekkor még (1442—7.) III. Frigyes kanczelláriájában sekretáriuskodott s így nemcsak fontos hivatalos tudósítások mentek át a kezén, hanem magánértesülései is kitünőek voltak; hogy egyebet ne említsek, sűrű levélváltást folytatott a szerencsétlen végű Cesarini Juliánnal.[3] Munkáinak jellegét a mi szempontunkból két érdekes érzelmi momentum adja meg: egyrészt feltétlen híve volt III. Frigyesnek és V. Lászlónak, másrészt később nagyravágyásától vezérelve kora vezető szelleme akart lenni s heves buzgalommal karolta fel a legkedveltebb eszmét, a török kiűzését Európából. Munkái, főleg levelei a teljes egykorúság jegyében keletkeztek, a legnagyobb hitelt érdemlik.

Azonkívül még más szempontból is érdekel ő bennünket.

[1] Zeissberg «Analekten» hosszabban beszél erről a levélváltásról.

[2] Aen. Sylv. Piccol. Opera omnia. t. I.: Opera Geographica et historica. Helmstadii 1699. t. II.: a Blondus művéből készített Epitome, a Historia Bohemica és a Historia rerum Friderici imperatoris III. Helmst. 1700.; Pii II. Commentarii Francofurti 1614.; levelei kiadva a Fontes rerum Austriacarum II. Abth. t. 61—62. Wien, 1909. fordítása: Enea Silv. Picc. Briefe. Übers. von M. Meil 1911.

[3] Az előbbiekhez még l. Joh. Haller «Pius II. ein Papst der Renaissance.» Deutsche Rundschau 1912. nov. 194—220. l.; Pastor «Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance.» Freiburg, 1904. II. B.

Már fiatal korában a legkiválóbb humanisták közé tartozott, levelei kitünő latinságuk, szellemességük folytán nagy hírnévnek örvendtek s csakhamar elterjedtek. Aen. Sylv. maga írja meg Zbigniewnek, hogy barátai hogyan lopták el a leveleit s terjesztették el csakhamar több példányban.[1] A tudományszomjas, képzett Chalk., ha egyáltalában megfordult Itáliában, láthatott egy példányt belőlük, semmi korbeli különbség sem állott ennek útjában.

A nélkül, hogy a fontosabb források között itt méltatnám Wavrin és Beheim munkáit,[2] áttérek a két legfontosabb forráscsoportra, a görögre és a törökre.

4. A főbb görögnyelvű források erre a korra nézve Chalk.-en kívül Dukas, Phrantzes és Kritobulos művei.[3] Dukas műve 1341—1462-ig terjed, tehát körülbelől hasonló kort ölel fel, mint a «Historiæ». Maga a szerző genuai szolgálatban állott, fordult meg kétszer is (1455—56.) a szultán udvarában. Tudósításaihoz a törököktől is nyert anyagot. Phrantzes magas állású ember volt, először Konstantin császár, majd, Konstantinápoly bukása után, Thomas Palæologus despota udvarában s többször vett részt fontos követségekben. Késő öregségében kolostorba vonulva írta meg — azt mondhatjuk — sokat hányatott életének történetét. Kritobulos II. Mohammed szultán történetét írja meg 1451—67-ig. Mindezekről a munkákról még mindig nem rendelkezünk igazán megbizható kritikával, még mindig Berger de Xivreynek annyira elfogult és igazságtalan megjegyzése az uralkodó (még Krumbacher is átveszi!) A franczia tudós szerint Dukas és Phrantzes munkáit históriai missiójuk érzetén kívül az elveszett haza iránt érzett kegyelet is befolyásolja s ha ennek hatása alatt el is hallgatnak egyes dolgokat, sohasem másítják

[1] Zeissberg «Analekten . . .» 86.

[2] Kiadva: «Jehan de Wavrin krónikájából.» Kropf Lajostól. Századok. 1894.; Bleyer Jakab «Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából.» Századok. 1902.

[3] Ducæ Michælis Ducæ nepotis Historia Byzantina, recognovit J. Bekkerus. Bonnæ 1834.; Georgii Phrantzae Annales, ex recensione Immanuelis Bekkeri Bonnæ 1838.; *Κριτόβουλος «Βίος τοῦ Μωαμέθ ς'»* kiadva a Mon. Hung. Hist. vol. XXI. I. partie.

meg a tényeket[1] s megejtő stílussal méltatja a két író érdemeit. Berger de Xivrey azonban írhat igen szépen, de, hogy pontosan verifikált tényekre támaszkodna itéleteinél, azt nem hihetem épen annál a lesujtó kritikájánál fogva, melyet Chalk.-re mond. Megengedem, hogy Dukas a bizánczi dolgokról pontos értesüléseket szerezhetett, hogy Phrantzes a mizithrai udvar minden aprólékos ügyét jól ismerte, de épen a nekem szükséges adatainak soványsága, sőt a legtöbb esetben teljes hiánya, azt bizonyítja, hogy jóval szűkebb látókörűek a távolabbi események felfogásánál, mint Chalk.; a mi jóhiszeműségüket illeti, azt igazán nincs okunk kétségbevonni. Másként áll a dolog Kritobulossal, ki művét egyenesen Mohammed szultánnak ajánlotta; ez talán elég is jellemzésnek. Itt már igazán feltételezhetünk rosszakaratú elhallgatást, esetleg elferdítést is, ismerve a hivatalos török történetírás irányát.

Semmi nyoma sincs annak, hogy valamelyikük munkáját ismerte volna Chalk., hiszen mind a négyen egykorúak körülbelől, egyikük munkáját sem vonta még be az idő a történetírókat csalogató patinával. Az összehasonlítás azonban írónk és honfitársai művei között nagyon tanulságos. Egyrészt szépen dokumentálják, hogy egy török összeköttetéstől távol álló író hogyan lehetett értesülve a távolabbi színhelyeken lejátszódott hadjáratokról, másrészt már ez által is utalnak arra, hogy Chalk.-nek más forrásokat is kellett használnia s értesülései az övékétől különböző életkörülményeket feltételeznek.

Ezeken a főbb görög írókon kívül még a várnai csatánál egy másik érdekes forrás-csoporttal is meg fogunk ismerkedni.

5. Szándékosan hagytam utoljára a török forrásokat, mert ezekkel áll legközelebbi rokonságban a «Historiæ». Elsősorban, mint egykorúak, az ismeretlen szerzőtől fenmaradt «Tevárikh-i-ál-i-Oszmán» és Nesri munkája, a «Tárikh-i-ál-i-Oszmán» jönnek tekintetbe.[2] Az elsőt Verancsics Antal hozta magával egy portai követsége alkalmával; a mű az oszmánbirodalom alapí-

[1] i. m. 18. l.

[2] Thúry József «Török történetírók.» Budapest, 1893. I. k. a Tevárikh a 17—28. old., Nesri 29—72. old.

tásától az 1472-ik év közepéig terjed. Életkörülményeit csak hozzávetőleges számítással lehet meghatározni: talán 1425 körül született és mikor művét írta, 1486-ban, hatvan éves lehetett. Tehát kortársa volt Hunyadi Jánosnak. Forrásaiul a legrégibb regés elbeszélésekhez, mint maga mondja, régibb tárikhokat is használt. De már Nicea elfoglalásának (1330.) leírásánál szájhagyományra támaszkodik. Szivasz bevételét Timur-Lenk által (1400.) egy, a várban bennlevő katona elbeszélése alapján írja meg, vagyis itt már szóbeli közlésre támaszkodik s az utoljára elbeszélt eseményekről valószínűleg közvetlen tudomással bírt.[1] Valószínű tehát, hogy a XV-ik századbeli események megírásánál nem kell írott forrást feltételeznünk, főleg Hunyadi hadjáratainak elbeszélésénél nem, hiszen ezek idején a szerző már elég felserdült volt ahhoz, hogy az egész oszmán birodalmat rettegéssel eltöltő eseményekről személyesen szerezhessen tudomást.

Nesriről csak annyi biztos, hogy 1512—20 évek között halt meg s 1481-ben már hadjáratban vett részt. Munkájában szól még a szeldsuk szultánokról, sőt Oguz khán utódairól is, az 1485-ik évvel zárja le művét, mely még 1495 előtt elkészült. Forrásai régibb írott művek, a szájhagyomány, szóbeli közlések és saját tudomása. Hogy melyik adatát honnan merítette, azt rendkívül nehéz meghatározni, mert maga beszél el esetet arra, hogy Erthogrul korában történtekről szájhagyományból értesült.[2] Főfontossága egykorúságában s abban a körülményben rejlik, hogy esetleg régibb, ma már ismeretlen tárikhokat is fenntarthatott.

E két író munkájából kompilálta Leunclaviusa saját műveit, a «Historiæ Musulmanæ»-t és az «Annales Sultanorum»-ot,[3] azért külön nem is foglalkozunk ezekkel.

[1] L. Thúry bevezetését i. m. 12—14. l.

[2] L. ugyanannak Nesri fordításához írott bevezetését. 29—31. l.

[3] Historiæ Musulmanæ Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptæ, libri XVIII. . . . Opus Joa. Leunclavii Amelburni. Francofurti 1591.; Annales Sultanorum Othmanidarum, a Turcis sua lingua scripti . . . Joa. Leunclavius . . . latine redditos illustravit et auxit, usque ad annum 1588. Francofurdi 1588.

Turszun bég munkájából, a «Tárikh-i-Ebulfeth szultán Mohammed khán»-ból (a hódító Mohammed szultán története) csak az 1456-iki nándorfehérvári ostrom leírását használhatjuk fel, a mennyiben az 1451—91. években történt dolgokat öleli fel. Turszun valószínűleg 1423 körül született, magas hivatalokat töltött be (fődefterdár volt) s személyes tapasztalatai, vagy megbízható hallomás után írhatta művét 1491—2. körül.[1]

Utoljára kellett hagynom a legnagyobb régi oszmán történetírót, Szeád-eddin «Táds-et-tevárikh»-ját, a «Történetek koronáját», a nagy időkülönbség miatt. A geniális, óriási képzettségű Szeád-eddin (sz. 1536 k., megh. 1599.) a XVI. század második felének legnagyobb befolyású török államférfia volt, azonban, sajnos, munkájának minket érdeklő részét csak más forrásokból, nevezetesen Mevlana-Idrisz és Nesri munkájából merítette;[2] azonkívül felhasznált más tárikhokat is, a nélkül, hogy megemlítette volna ezt.

Ezek azok a főbb török források, melyekkel összevetve Chalk. művét ki kell derülni, hogy az utóbbi mennyiben használt fel török szóbeli közléseket és írott munkákat.

*

Mindezen források közül egyenes összeköttetést közöttük és Chalk. műve között csak Aeneas Sylviusnál és a török íróknál, illetve ezek forrásainál feltételezhetünk; a többi inkább csak az értesülés eredetére és megbízhatóságára nézve nyújt felvilágosítást. Most nincs egyéb hátra, mint hogy az események elbeszéléseit külön-külön bonczoljuk s végül konkluzió képen bírálatot mondjunk Chalk. eljárásáról és műve felhasználhatóságáról.

Miskolczi Gyula.

[1] L. Thúrynál 73—75. l.
[2] U. o. 96—103. l.

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORÚK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Első közlemény.)

I.

Alkudozások I. Ferdinánd és Izabella közt. A királyné halála (1559.), a tárgyalások megszakítása. Zay Ferencz kassai kapitány jelentései, támadó fellépése; fegyverszüneti tárgyalások 1561. Kölcsönös hadi készülődések.

A porta és I. Ferdinánd közt 1559 január 31-én megkötött béke a felek tényleges birtoklását szentesítette. A békekötés az északkeleti felföldön 1556 óta változó szerencsével folyt várháborúk további menetére is elhatározó befolyást gyakorolt, mert a porta közvetlen beavatkozása Erdély érdekeinek védelmére — legalább egyelőre — kizártnak volt tekinthető. Elsősorban ez a körülmény, továbbá az északkeleti felföld politikailag megbízhatatlan nemességének körében ugyanekkor mutatkozó elszakadási törekvések[1] és végül a mult (1558.) év folyamán nagy erőfeszítéssel és tetemes áldozattal megújuló háborúnak, főleg Kisvárda ostromának[2] sikertelensége, — a beteges és fia jövendő sorsáért aggódó Izabella királynéban az I. Ferdinánddal való békés megegyezés szükségességének gondolatát megerősítették.

Lényegileg ugyanerre az álláspontra helyezkedett a bécsi

[1] Köztük van Bebek György, Ferencz fia (*Szamosközy:* I. 8. l.), Perényi Gábor (Erd. Orsz. Eml. II. 47. *Veress E.:* Izabella királyné. 467. l.), kit Perényi Ferencz és fiai követtek. Tört. Tár. 1903. 131. l.

[2] Erd. Orsz. Eml. II. 46—47. l. *Szamosközy:* I. 9. l. *Istvánfy:* XX. p. 241—42. l.

udvar is. Innen van az, hogy Báthory András a királyné betegeskedéséről szóló hírek hatása alatt a béketárgyalások megkezdését halaszthatatlan teendőül jelölte meg. Ez volt Miksa főherczeg felfogása is; a magyar tanácsosok nézete szerint előnyös béke csak Izabellával köthető, mert a politikai alakulások a királyné halála esetén kiszámíthatatlanok lévén, az sem látszott lehetetlennek, hogy Erdélyt a török egészen magának foglalja el.[1] Ezen indokok alapján Báthory András 1559 májusában összeköttetésbe lépett Balassa Menyhérttel s a török fenhatóság végzetes voltára való hivatkozással, mely miatt sem Izabella, sem fia János Zsigmond helyzete nem mondható biztosítottnak, s azon tényre való utalással, hogy I. Ferdinánd és Izabella ellenségeskedése a múltban is csak a porta hatalmi törekvéseinek kedvezett, felszólította Balassát, hogy indíttassa meg a végleges béke megkötésére irányuló tárgyalásokat, természetesen méltányos alapon és elfogadható feltételek mellett.[2] Izabella, Báthory András leveléről tudomást szerezvén, az abban felhozott érvek hatása alatt kész volt a tárgyalások megindítására, annál is inkább, mert a szultán már előzetesen beleegyezett abba, hogy Izabella Ferdinánddal öt évre szóló békét köthessen;[3] kikötötte azonban, hogy az alkudozások a két udvar közt közvetlenül, s ne — mint eddig, — a lengyel király közbenjárásával folyjanak, mert így a hosszadalmasságot elkerülhetik; továbbá, hogy Ferdinánd Kisvárdából vonja ki hadait, vagy ha erre nem hajlandó, legalább hasson oda, hogy a vár őrsége a környék lakosságát ne zaklassa; ebben az esetben ő maga a szalkai és kállói erősségeket leromboltatja.[4] A bécsi

[1] «Nunc regina gravissimis morbis oppressa decumbat atque credatur, illam haud diutius supervicturam, ex illius morte multae et variæ mutationes, atque ex his multum periculi . . . evenire posset.» . . . «Verendum enim est, ne Turcæ quoque audita reginæ morte, se forte in Transsylvaniam intrudant» etc. Miksa főherczeg 1559 június 5-i levele I. Ferdinándhoz. (Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.)

[2] Báthory András 1559 májusában Balassának írt levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

[3] Balassa Menyhért 1559 májusában Báthorynak írt levelében. Egykorú másolatban u. o. Említi ugyanezt *Forgách* is: Commentarii p. 185.

[4] Balassa fent id. levelében. U. o.

udvar, melynek szintén érdekében állott az alkudozások gyorsabb menetének biztosítása, a közvetlen tárgyalások megindítására vonatkozó javaslat ellen nehézséget nem támasztott, de Kisvárda kiürítéséről tudni sem akart; ellenben Ferdinánd gondoskodni fog arról, hogy kisvárdai őrsége a további ellenségeskedésektől tartózkodjék, ha Izabella a szóbanforgó két erősséget leromboltatja s hadait azokról a területekről kivonja.[1]

Ámbár I. Ferdinánd javaslatai a bécsi udvar merev álláspontjáról tanuskodtak, Izabella a további tárgyalások elé nehézséget támasztani már csak azért sem akart, mert a királyi javaslatok részleteit nem ismerte s így a megegyezés lehetősége még mindig fenállott. Az erdélyi és a lengyel királyi megbizottak, — Izabella ugyanis ez utóbbiak jelenlétét is szükségesnek vélte, — Ferdinánd biztosaival Szepesvárott találkoztak, hol közvetlenül értesülhettek a bécsi udvar következő feltételeiről: A királyné elégedjék meg Erdélylyel s mindazon várait és helységeit, a melyek Magyarország területén vannak, adja vissza;[2] a királynénak tudnia kell, hogy Ferdinánd király Erdélyt magát is csak a szultán kedvéért engedte át, de az Erdélyen kívül fekvő részeket a porta hozzájárulásával magának tartotta és elhatározott szándéka azokat, a mennyiben idegen kézen vannak, minél rövidebb idő alatt visszaszerezni. Ha, a mint valószinű is volt, az erdélyi követek a királyi biztosoknak ezen első előterjesztését visszautasítanák, azt a megoldási módot is felvethetik, hogy Izabella legalább a tiszáninneni részeket adja vissza Munkáccsal, Huszttal és Tokajjal, magának mindazt megtartván, a mit

[1] «Si D. V. Magnifica duo illa castella Kálló et Zalka, ita prout se facturam nunciavit, demolietur et distrahi faciet, gentes insuper reginæ a partibus illis amovebit, contenta est majestas quoque Sua Regia dare serium mandatum capitaneis et militibus in arce Kisvárda constitutis, ut ad finalem usque coeptorum tractatuum istorum conclusionem ab omni hostilitate, rapinis et direptionibus, pauperumque oppressionibus se contineant» etc. Báthory András 1559 májusában Balassához írt leveléből. Egykorú másolatban u. o.

[2] «Ut regina ipsa sit contenta sola Transylvania, antiquis ac legitimis suis metis et limitibus inclusa, restituatque arces et reliqua loca, quæ nunc extra illam in Hungaria tenet.» Az 1559-i (bővebb datum nélküli) utasításban. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

a Tiszántúl ténylegesen bír.[1] Sőt I. Ferdinánd végső esetben hajlandó összes tiszántúli birtokait és foglalásait is átengedni Izabellának, ha ez a tiszáninneni részekről végkép lemond, átadja Husztot a hozzátartozó Mármaros vármegyével és a sóbányákkal, Munkács és Tokaj várakat összes tartozékaikkal. Ez utolsó esetben azonban I. Ferdinánd ragaszkodik Kisvárda és tartozékainak birtoklásához.[2]

A királyi biztosok előterjesztései rendes körülmények között komoly béketárgyalások alapjául alig szolgálhattak, mert a követelések ellenértéke: a tiszántúli részeken levő királyi ditio, jelentéktelen kárpótlás volt. Gyuláról és tartozékairól pedig, — úgy látszik, — szó sem esett. Izabella azonban, ki halálát közeledni érezte, fia sorsát biztosítani óhajtván, messzemenő engedményekre is kész volt; így jött létre köztük egy újabb egyezség, melynek értelmében: I. Ferdinánd király János Zsigmondot fiául fogadván, egyik leányát nőül adja hozzá; ez azonban a «választott király» címről köteles lemondani, Abaujvármegyét teljesen átengedi és megelégszik Munkács és Huszt várak, Mármarosvármegye, Alsó-Magyarország és Erdély birtokával, Bereg- és Ugocsavármegyék közös birtokok lesznek s mindennemű jövedelmükön osztozni fognak.[3] Ez az egyezség azonban, mely János Zsigmond joghatóságát az északkeleti felföldről jóformán teljesen kiszorította, törvényerőre nem emelkedhetett, mert Izabella a ratificatio előtt, 1559 szept. 15-én elhalt, a tanácsurak pedig, kik tudomást szereztek a legutóbbi megállapodások kedvezőtlen tartalmáról, a tárgyalásokat egyelőre beszüntették.[4]

[1] «Agant de restitutione vel saltem eorum locorum, quæ nunc citra Tibiscum tenet, qualia sunt Munkács, Huszt, Tokaj et alia, reservatis sibi reliquis, quæ ultra Tibiscum possidet.» U. o.

[2] «Si vel hac ratione nihil proficerent, relinquant illi totam illam partem regni, quæ est ultra Tibiscum, modo infra declarando, non saltem illam, quam nunc regina tenet, verum etiam, quam nunc nos possidemus, atque ipsa e contra restituat omnia illa loca, quæ nunc citra Tibiscum possidet, videlicet arcem Huszt.» etc. «In hoc tamen ultimo puncto commissarii nostri omnes vires adhibeant, ut arx Kisvárda cum omnibus suis pertinentiis penes nos et ditionem nostram relinquatur.» U. o.

[3] *Forgách Fer.:* Commentarii. p. 185.

[4] *Bethlen Farkas:* Hist. lib. IV. tom. I. p. 627—28.

A fejedelmi tanácsosok álláspontja teljesen érthető volt, mert hiszen Izabella tisztán csak érzelmi momentumok hatása alatt szánta el magát jelentékeny gazdasági előnyök feláldozására, míg ugyanezen indokok az új kormányzat alatt ható erővel már nem birtak. Az erdélyi rendek és befolyásuk alatt János Zsigmond is, csak oly alapon kívánták tehát a tárgyalások folytatását s a megegyezés létrejövetelét, mely Erdély gazdasági érdekeit nem sérti. Az 1560 januáriusában a lengyel király követeivel egyidejüleg Bécsbe érkező fejedelmi megbizottak: Csáky Mihály kanczellár és Hagymási Kristóf huszti kapitány[1] valóban az Izabellától megkezdett és már befejezetteknek tekintett diplomatiai alkudozások figyelembevétele nélkül, teljesen új alapon kezdtek tárgyalásokat a bécsi udvarral, melyek eredménye azonban mindössze csak félévre (1560 júl.-decz.) szóló fegyverszünet lett.[2]

A fegyverszünet lezárta után a béketárgyalások újból való megindítására a felek részéről kisérlet nem történt, sőt ellenkezőleg, János Zsigmond vezéreit az északkeleti határok megerősítésére utasította, míg ugyanekkor Ferdinánd a gyulai vár őrségének szaporitását rendelte el. Az erdélyiek készülődései főként az új kassai főkapitányt,[3] csömöri *Zay Ferenczet* aggasztották, s 1561 február 6-án a *szalkai vár* építéséről tudósitván a királyt, arra hívta fel figyelmét, hogy a vár felépittetése első sorban I. Ferdinánd titkos híveinek: Balassa Menyhértnek és Báthory Miklósnak, az ecsedi vár urának lesz kellemetlen, s János Zsigmondtól való nyilt elszakadásukat késleltetni fogja. Balassa és Báthory erre a körülményre figyelmeztették is Zay Ferenczet, kérve a főkapitányt, hogy a várépités ellen keményen tiltakozzék a gyulafehérvári udvarban s ott jelentse ki, hogy az erősitési munkálatok folytatását kihivásnak tekinti.[4] Két nap

[1] 1559 deczember 2-án kelt megbizólevelök eredetije a bécsi áll. ltárban. (Hung.) L. egyébiránt *Bethlen:* V. tom. II. p. 1—2.

[2] Az erre vonatkozó tárgyalásokat ismertettem: Az erdélyi fejedelmi czim kialakulása történetéhez cz. dolgozatomban. Századok. 1913. 96—98. l.

[3] *Thallóczy L.:* Csömöry Zay Ferencz. 125—26. l.

[3] Zay 1561 febr. 6-i levele I. Ferdinándhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

múlva, bizonyára az időközben szerzett értesülések alapján, — azt a riasztó tudósítást küldte I. Ferdinándnak, hogy nemcsak Szalka, hanem *Kálló* megerősítése is folyamatban van, az atyai és kisvárdai királyi várak nyilvánvaló veszedelmére; tudomása van arról is, hogy a János Zsigmond-pártiak Szőllős városában és valahol Kassa közelében is szándékoznak erődítéseket létesíteni, — a mit különben a Tokajhoz szállított fagerendák is igazolnak, — sőt a tokaji vár védelmi állapotba helyezését is befejezték. Mindezek miatt a főkapitány sürgős közbelépést tart szükségesnek s a szalkai és kállói erődítmények haladéktalan lerombolását kívánja, a mire maga fog vállalkozni a legközelebbi napokban.[1]

A kassai kapitánynak I. Ferdinánd fegyveres közbelépését sürgető előterjesztései nem voltak indokolatlanok. A János Zsigmond-párti határvárak megerősítése, őrséggel való ellátásuk ugyanis nagy hatással volt a szomszédos megyék nemességének politikai pártállására. Homonnai Drugeth Gáspár, az északkeleti felföld egyik legbefolyásosabb főnemese, Ungvár és Jeszenő ura, nyiltan átpártolt János Zsigmondhoz; s hogy példáját sokan követték, mutatja Zemplén- és Ungmegye magatartása. E két vármegye Zaynak hadfelkelést tartalmazó parancsáról nem vett tudomást, Kassára egyetlenegy fegyverest sem küldött, azzal az indokolással, hogy nem ismernek magyar törvényt, mely őket arra kötelezné, hogy valamely kapitány felszólítására felkeljenek.[2] Midőn Zemplén- és Ungmegye határozata nyilvánosságra jutott, Abaujmegye is visszarendelte csapatait, úgy, hogy Zay most már a kérdés erőszakos megoldásától sem riadt vissza,

[1] Zay 1561 febr. 8-i levele a királyhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[2] «Præterea hoc humillime S. V. Matti conqueri possum et cogor, de inobedientia comitatuum Zempliniensis et Ung, eo quod non curatis clementibus requisitionibus et seriis mandatis S. Mattis Vrae, nunc, cum maxime opus fuerat eorum opera, ad plurimat meas sollicitationes ne unicum quidem hominem, vel nobilem, vel plebeum, prout de bonis eorum tenerentur, miserint, immo arroganter responderunt, se non posse quemquam mittere, eo quod decreta articulorum non continerent, ut ad requisitionem alicuius capitanei tali modo insurgere debeant.» Zay 1561 márczius 4-i levele. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

csak hogy a mozgalom továbbterjedését megakadályozza. A rendelkezésére álló hadierővel még február folyamán váratlanúl megtámadta a szalkai kastélyt, azt kiostromolta, védőit elfogta, az erődítményeket pedig teljesen leromboltatta. Kálló megvétele már nehezebb feladat lévén, Zay ostromgépeket hozatott Kassáról és Perényi Gábortól, de az álnok Balassa Menyhért kérésére, ki a kassai kapitány fellépése következtében János Zsigmond támadásától tartott, a mi azután Balassa számításait halomra dönthette volna, Kálló ostromát meg sem kisérelve, visszatért Kassára, sőt a szalkai hadifoglyokat is hazabocsátotta.[1]

János Zsigmond a szalkai vár lerombolása miatt azonnal támadhatott volna, ha eddigi készülődéseinek tulajdonképeni czélja a Ferdinánddal való háború felidézése lett volt. A fejedelem fegyverkezése azonban, bár volt oka bizalmatlankodásra, ekkor még nem irányúlt Ferdinánd ellen, inkább óvatossági intézkedés volt a bécsi udvartól tervezett moldvai expeditióval szemben. Ugyanis Heraclides Jakab törekvései[2] a moldvai fejedelemség megszerzésére Ferdinánd, illetőleg magyarországi vezérei közreműködésével, méltán aggaszthatták a gyulafehérvári udvart, mert Heraclides fegyveres beavatkozása a Ferdinánd és János Zsigmond közt esetleg megujuló háborúban valószinűnek látszott. A trónkövetelő maga is főleg azon az alapon kérte a bécsi udvar támogatását, hogy bármikor kész Erdélyt megtámadni s ezt a porta sem fogja ellenezni, mert az oláhoknak mindig meg volt engedve az Erdélylyel való hadviselés.[3] János Zsigmond azonban, hogy a bonyodalmakat elkerülje, a szalkai

[1] Zay fent id. 1561 márczius 4-i levele. (U. o.) *Sigler:* Chronologiája. *(Bél:* Adparatus etc. 83 l.) *Bethlen:* V. tom. II. p. 9.

[2] *Thallóczy L.:* Zay Ferencz. 126. s köv. l. *Istvánfy:* XX. p. 246. s köv. l. *Forgách:* Comment. p. 218—27. l.

[3] «Item promitto me, quoties opus fuerit, contra Transylvanos pro eius Matte Sac. velle belligerari, quod Turca non impediet. Semper enim fuit licitum Valachis contra Transylvanos bella gerere.» 1560 márcz. 3-án kelt okiratából. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.) Mint ismeretes, *Forgách Ferencz* is nagy jelentőséget tulajdonított Heraclides fejedelemségének Erdély visszafoglalása szempontjából. Archiv für siebenbürg. Landeskunde. 1853. I. 289—92. l. Új magyar Múzeum. 1854. II. 194. Erd. Orsz. Eml. II. 140—41. l.

esetről hivatalosan nem vett tudomást, sőt kevéssel annak megtörténte után lépéseket tett újabb fegyverszünet megkötésére. Így vélte a statusquo fenmaradását biztosíthatónak legalább addig, mig a moldvai események lezajlanak.

Törekvései ellen a királyi udvarnak kifogásai nem voltak, ellenkezőleg, Ferdinánd két évre terjedő fegyverszünet megkötése elől sem akart elzárkózni;[1] a fejedelem ennek következtében 1561 április 3-án beküldötte a fegyverszünet megújítására vonatkozó következő feltételeit: A háboruskodások mindkét részen szünjenek meg; a felek mindazon területeket, melyek a fegyverszünet előtt birtokukban voltak, annak tartama alatt is megtartják; a közösen birt részek továbbra is közös birtokok legyenek.[2] A magyar tanácsosoknak János Zsigmond javaslataira mindössze annyi megjegyzésök volt, hogy a fejedelem tartózkodjék a királyi czim használatától s engedje át Bereg- és Ugocsavármegyéket.[3] Ez utóbbi észrevételt Ferdinánd is magáévá tévén, ezen megyék átengedése fejében beleegyezett a fegyverszünet megújításába, melyet azonban előbbi álláspontjával ellentétben, csak egy évre tartott megköthetőnek.[4] A királyi udvar János Zsigmond sürgetésére[5] utóbb a két éves fegyverszünettől sem vonakodott, de egyébként a nevezett két megye birtoklásának kérdésében nem engedett, sőt az ellen is tiltakozott, a mit pedig a fejedelem május 6-i válaszában magának új feltételként kikötött, hogy párthivei a határvidékeken erősségeket emelhessenek s a Tisza folyón szabad sószállítást űzhessenek.[6] Ferdinánd a fegyverszünet okiratát tényleg ilyen értelemben állittatta ki (június 7.) s küldötte meg a gyulafehérvári udvarnak.[7]

[1] János Zsigmond Miksa főherczeghez 1561 ápr. 3-ról kelt iratának bevezető sorai. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

[2] János Zsigmond fent idézett okiratában 1561 ápr. 3-ról. Eredetiben u. o.

[3] 1561 ápr. 22-ről kelt vélemények. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[4] Miksa 1561 ápr. 23-án kelt válasza. Fogalmazványban u. o.

[5] 1561 május 6-ról keltezve. Eredetiben és egykorú másolatban u. o.

[6] Ferdinándnak a tanácsosok részére adott javaslata 1561 június 2-ról. Eredetije u. o.

[7] 1561 június 7-ről. Fogalmazványban u. o.

János Zsigmond válasza a Ferdinándtól végérvényeseknek tekintett feltételekre sokáig késett. A késedelmet főként a magyar országgyűlés egybehívása (aug. 20-ra) okozta,[1] melyre a király hivatalosan a kizárólag János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi megyék nemességét is meghívta. A fejedelem ebből a tényből teljes joggal következtethette, hogy Bereg- és Ugocsa vármegye átengedésével a tiszántúli és felsőmagyarországi részek birtoklásának ügye korántsem lesz véglegesen rendezve, mert csak idő kérdése, mikor állítják eléje feltételül az összes Erdélyen kívül fekvő területekről való lemondást. A minő alapon kívánták tőle Bereg- és Ugocsavármegye átadását, ugyanolyannal támaszthattak igényeket akár Biharmegyére vonatkozólag is, melynek jelentékeny része ugyanekkor tudvalevőleg Gyula várához adózott. Válasza tehát a június 7-i királyi resolutióra elutasító volt,[2] még Miksa október 6-án kelt felelete után is, ki a magyar tanácsosok újabbi előterjesztésének megfelelően,[3] János Zsigmonddal csak a június 7-i okirat alapján volt hajlandó fegyverszünetre lépni.[4] A fejedelem álláspontjában észlelt, egyébként indokolt merevség, mely miatt a tárgyalások sikeres befejezése valószinűtlennek látszott, Miksát végre mégis arra birta, hogy Bereg- és Ugocsa megyékre vonatkozó kizárólagos birtoklási jogigényeit a tanácsosokkal ellentétben[5] egyelőre elejtse s belényugodjék abba, hogy a felek a tőlük megszállva tartott részek birtokában a fegyverszünet leteltéig megmaradhatnak, kikötvén azonban, hogy az így János Zsigmond joghatósága alá jutott megyék és részek nemességét a magyar királytól hirdetett országgyűléseken való megjelenésben akadályozni nem szabad.[6]

[1] V. ö. Az erdélyi fejedelmi czím etc. dolgozatommal. Századok. 1913. 98—99. l.

[2] 1561 szept. 4-ről. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[3] 1561 szept. 19-e után. Eredetiben u. o.

[4] Fogalmazványban 1561 okt. 6-ról keltezve u. o. János Zsigmond okt. 29-i felelete eredetiben u. o.

[5] 1561 nov. 30-ról. Eredetiben u. o.

[6] Miksa főherczeg felterjesztése Ferdinándhoz 1561 decz. 12-ről. (Eredetiben u. o.) Ugyanez János Zsigmondhoz decz. 17-ről. (Fogalmazványban u. o.)

Így jött létre köztük az újabb fegyverszünet, mely azonban nem hozta meg az óhajtott békét. Zay Ferencz a hosszúra nyúlt fegyverszüneti tárgyalásokat kezdettől fogva bizalmatlansággal nézte. A János Zsigmondtól kezdeményezett alkudozások és az erdélyi fejedelem hadikészülődéseiről szerzett hírei [1] közt ugyanis ellenmondást látott s így a tárgyalásokban rejtett törekvéseket sejtett, melyek szerinte a tulajdonképeni czélokat leplezni voltak hivatva. I. Ferdinándhoz küldött jelentései nyilván tanuskodnak erről. Márczius 19-én azt jelenti a királynak, hogy megbizható értesülések szerint János király fia összes híveit figyelmeztette, hogy készenlétben álljanak, hogy első parancsára oda indulhassanak fegyveresen, a hová a szükség kívánja; jelenti, hogy a váradi vár ostromgépei is fel vannak szerelve; de nagyobb baj az, hogy a Gyula felé vezető úton Némethy Ferencz erősséget emeltetett és ennek következtében a várral való érintkezés csaknem lehetetlenné vált.[2] Egy hónappal később kelt jelentésében újból megerősíti a fejedelem hadikészülődéseiről adott híreit, azzal a bővítéssel, hogy János Zsigmondot állítólag 10 ezer főnyi oláh csapat is támogatja; a fegyverkezés tulajdonképeni czélja nem ismeretes előtte; némelyek szerint Gyula megszerzésére, vagy a gyanus magatartású Balassa Menyhért, Báthory Miklós és György, esetleg a szalkai támadás miatt épen a királyi ditio ellen irányúl. Bármiként álljon is azonban a dolog, Zay a zsoldosok együtt tartását s a hátrálékos zsold haladéktalan megküldését sürgős szükségnek tekinti s ilyen irányban kéri a király intézkedését.[3] Június 25-i levelében Balassa Menyhért felvilágosításaiként közli Ferdinánddal, hogy János Zsigmond már két izben követet küldött a szomszédos török pasákhoz állítólag segítőcsapatokért, a mely hírnek azonban Balassa nem akar hitelt adni, mivel a fejedelem jelenlegi helyzetét nem tartja alkalmasnak támadó fellépésre.[4] Néhány nappal utóbb azonban biztos forrásból tudatja a királylyal, hogy Kovászó

[1] Miksa decz. 26-i levele Zayhoz, melyet utóbbinak 1562 január 5-i levele említ. (Eredetiben u. o.)

[2] 1561 márczius 19-i jelentése. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

[3] 1561 ápr. 20-ról. Eredetiben u. o.

[4] 1561 június 25-ről. Eredetiben u. o.

várába 600 rácz lovas, Nagybánya városába pedig mintegy 100 lovas érkezett, kikhez később rácz lovasok is fognak csatlakozni. Zay ezek alapján hirtelen támadástól tartván, a határmegyék nemességének parancsot adott, hogy a határokat állandóan őrizzék és minden módon akadályozzák meg az ellenpártiak esetleges becsapásait.[1]

A kassai kapitány a készülődések láttára többször figyelmeztette az ellenpártiakat, hogy a béke megsértésétől óvakodjanak, de mint I. Ferdinándnak jelentette (aug. 16-án), kevés eredménynyel; Kovászó és Huszt őrségei a fegyverszüneti tárgyalások ellenére különféle hatalmaskodásokat követtek el a királypártiakkal szemben, kik ellen János Zsigmond állítólag újból fegyverkezik.[2] A hadikészületekről a titkos Ferdinándpárti Báthory Miklós értesítette Zayt egyik bizalmasa útján, a kassai kapitány figyelmét főleg Perényi Gábor tetteire hívván fel, ki rettenetesen pusztítja a királypártiak birtokait; Báthorynak határozott értesülései vannak arról is, hogy János Zsigmond több, körülbelül 7—8 ezer főnyi csapatot tart készenlétben, sőt a budai pasának is parancsa van a portától, hogy a szükséghez képest csatlakozzék a fejedelem seregeihez, azután pedig Fülek ellen induljon, hogy a királyi csapatokat megossza. Mint Zay írja, Báthory tudósításait egyéb megbízható férfiak is megerősítették, s ezért hangsúlyozza, hogy a szükséges határvédelmi intézkedések megtételét halasztgatni végzetes mulasztás lenne.[3] A sürgősséget igazolni látszott az a tény, hogy János Zsigmond egyik vezére, Serédi István a Kisvárdai István birtokában levő Szamosszeg közelében, Olcsva helységben fejedelmi parancsra, de a most már Gyulafehérvárt is gyanús Balassa Menyhért tudta nélkül, erősséget emelt, melyet a hír szerint Szentmárton, Eszeny és Tárkány megerősítése fog követni, azzal a czéllal, hogy Kisvárda és Atya várakat körülzárják.[4] A János Zsigmond-pártiak természetesen a királypártiak kihágásaival és erőszakos-

[1] 1561 június 30-ról. Eredetiben u. o.
[2] 1561 aug. 16-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.
[3] 1561 aug. 31-i levele. Eredetije u. o.
[4] 1561. szept. 29-i jelentése. Eredetije u. o.

kodásaival indokolták eljárásukat,[1] de Zay jelentései és felterjesztéseinek komoly tartalma a magyar tanácsosokat is aggodalomba ejtette, kik a csapatok szaporítását most már feltétlenül szükségesnek tartották, sőt Ungvár csendes megszállását is javaslatba hozták, melynek strategiai fontosságát kellően értékelték.[2]

A helyzet tehát a szeptembertől fogva újból meginduló fegyverszüneti tárgyalások ellenére 1561 vége felé olykép alakult, hogy a háború kitörése inkább volt várható, mint a békés megegyezés. Zay, mint már említettük, János Zsigmond őszinteségében épen az imént ismertetett értesülései alapján nem tudott s nem akart bízni s a függő kérdések gyökeres megoldását egyedül a hadiszerencsétől várta. A hadműveletek haladéktalan megindításától eddig a Balassa Menyhért és a bécsi udvar közt folyó tárgyalásokra való tekintetből tartózkodott, de midőn 1561 deczemberében létrejött köztük a megegyezés,[3] azonnal támadott, új szövetségesével, Balassával egyetértve és együtt működve.

II.

Balassa Menyhért elpártolása. Zay egyidejű támadása. Olcsva, Szatmár, Nagybánya, Kovászó, Ecsed stb. bukása. A hadadi ütközet 1562 márczius 4. Szakaszi béke. Szatmár ostroma a török hadaktól.

Balassa Menyhért árulása nem hatott meglepetésszerűen. Magatartása 1557 óta,[4] midőn formális tárgyalásokat kezdett a bécsi udvarral, állandóan okot adott gyanura, bár bizonyítani senkisem tudott. A bizonyítékok hiányából magyarázható meg az a sajátságos jelenség, hogy Izabella 1559-ben mégis a magyarországi hadak főkapitányává tette, s neki adományozta Szatmárt, Nagybányát a tasnádi kapitánysággal és néhány megye

[1] V. ö. Csáky Mihály erdélyi kanczellár 1561 okt. 17-én Schreiber Farkashoz írt levelével. Eredetije u. o.

[2] A magyar tanácsosok 1561 nov. 30-iki javaslata. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[3] A Balassa részére kiállított adománylevél 1561 december 6-án Prágában kelt. Fogalmazványa u. o.

[4] *Veress E.:* Izabella királyné. 435—36. l.

tizedével.[1] Jelentős jogkör birtokában s távol a központi hatalom ellenőrző hatásától, tervszerűen készítette elő átpártolása útját azzal, hogy Erdély, illetőleg Izabella és fia érdekeinek rovására, gyakran értékes szolgálatokat tett az udvarnak és az ellenpárt irányító férfiainak. Eltekintve a kisvárdai kudarctól, melyet Balassa szándékos lanyhasága idézett elő, az ő műve volt az Izabella és Ferdinánd közt létesült, ámbár gyakorlatban sohasem alkalmazott 1559-i béke,[2] mely Erdélyt Felsőmagyarországból csaknem egészen kiszorította volna. Szalka megtámadása és bevétele Zay Ferenctől, Balassa tanácsára történt,[3] ki ettől kezdve az erdélyi politika minden mozzanatáról kimerítően tájékoztatta Zayt, sőt felhasználható utasításokkal látta el nemcsak a főkapitányt, hanem közvetítésével magát az udvart is,[4] melylyel különben 1560 elejétől fogva kimondottan alkudozott az átpártolása fejében tőle követelt ellenszolgáltatásokra vonatkozólag.[5] Az udvar ekkor még nem tartotta időszerűnek Balassa nyilt átpártolását; 1561 végén azonban, talán a moldvai expeditio kedvező lefolyásának hatása alatt s bizonyára Balassa sürgetéseire is, ki helyzetét már tűrhetetlennek találta, létrejött közöttük a végleges megegyezés a következő feltételekkel: Ferdinánd Balassának adományozza a pozsonymegyei Detrekő várát, Munkácsot pedig 20,000 aranyforintban inscribálja. Munkács visszafoglalásáig (a vár t. i. János Zsigmond birtokában volt) azonban megtartja magának Szatmár és Németi városokat, Tasnádot tartozékaival, Nagybányát összes felszerelésével; joga van végül Ferdinánd költségén 500 lovast és 300 gyalogost tartania a királyi ditio védelmére.[6]

[1] *Forgách:* Comment. p. 172. *Bethlen:* IV. tom. I. p. 622. *Szamosközy:* I. p. 8—9. Erd. Orsz. Eml. II. 46. l.

[2] *Forgách:* Comment. p. 185.

[3] Zay Ferencz 1561 febr. 6-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[4] V. ö. Zay 1561 jún. 25., aug. 16., aug. 31., szept. 29-én kelt leveleivel. Eredetiben u. o.

[5] 1560 július 8-ról. Fogalmazványban u. o.

[6] 1561 decz. 6-ról keltezve. Fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung. *Istvánfy:* XX. p. 245—46. *Forgách:* Comment. p. 228. *Katona:* XXIII. p. 542—48., de nála az okirat 1562 jan. 29-én kelt.

A Balassával való megegyezés természetesen nem azt jelentette, hogy a bécsi udvar a kassai főkapitány harczias politikájához csatlakozott. A szerződés csupán egy kétes értékű, sőt erkölcsileg is kifogásolható üzleti tárgyalásnak volt befejezése, de, legalább ez idő szerint, nem akart az imént megkötött fegyverszünetnek dezavuálása lenni. Erre mutat, hogy Miksa főherczeg 1561 deczember 26-án külön levélben figyelmeztette Zayt, hogy a már létrejött fegyverszünetet feltétlenül tiszteletben kell tartaniok;[1] csakhogy ez a figyelmeztetés ekkor már elkésett, mert Zayt az olcsvai táborban találta. A főkapitány tudatában volt ugyan annak, hogy vállalkozása koczkázatos, de tudta azt is, hogy az udvar a bevégzett tényeket, főleg siker esetén, tudomásul szokta venni, mint pl. a szalkai esetnél is. Ennek következtében az erőd ostrommunkálatait tovább folytatta.

A királyi csapatok, miután biztos értesüléseket szereztek arról, hogy a még teljesen fel nem szerelt *Olcsva várában* mindössze 400 fegyveres van Serédi István parancsnoksága alatt, deczember 31-én hirtelen körülzárták a várat. Olcsva vára a Szamos és a Kraszna[2] folyók összetorkollásánál feküdt, falait a két folyó határolta. A tulajdonképeni erősségen kívül még egy fából való külső erőd is védelmezte, úgy hogy Zaynak, ki mindenekelőtt a várhoz vezető hidat állíttatta helyre, először ezzel a palánkkal kellett megküzdenie. A kapitány 3 ágyúval szétromboltatta ezt a favárat s gyalogos őreit a belsővár kapujáig üldözte, miközben katonái közül többen megsebesültek, ketten pedig elestek; az ellenfél vesztesége azonban ennél nagyobb volt. Januárius 3-tól fogva a szárazföldi oldalról rendszeres ostrom kezdődött; a támadók az ostromárkokat naponként közelebb és közelebb hozták a falakhoz, az ágyútűz mindinkább eredményesebb lett, a nélkül, hogy Serédi a továbbnyomulást megakadályozhatta volna. A várbeliek végre is 8 napi eredménytelen küzdelem után, januárius 7-én alkudozni kezdtek Zayval s a tárgyalások következményeként januárius 8-án a 340 főre le-

[1] Idézve Zay 1562 januárius 5-i levelében. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[2] Talán ez felel meg a Zay levelében említett «Eeghvize» folyónak.

olvadt őrség[1] szabad elvonulás feltétele mellett megadta magát a kapitánynak, ki a várat azonnal birtokába vette s teljesen szétromboltatta.[2]

Zaynak az volt a haditerve, hogy Olcsva megvétele után Kovászót és Nyalábvárat fogja elfoglalni és királyi csapatokkal megrakni, hogy így a huszti és munkácsi várak János Zsigmond-párti őrségeinek kicsapásait kellőképen ellensúlyozhassák.[3] Sikeres előnyomulását jelentékenyen elősegítette Balassa Menyhért nyilt fellépése I. Ferdinánd mellett előbbi ura, János Zsigmond ellen. A hirhedt főúr, kivel jellemzően mondatja a Comœdia, hogy «úgy árulám el ismég az erdéli vajdát, ki bizon nagy hasznomra vala»,[4] január 6-án 300 lovassal és 200 gyalogossal *Nagybánya* városában termett, az ottani kamaraispántól szentgyörgyi Literáti Pétertől az összes arany- és ezüstkészletet lefoglalta állítólag a király számára, majd maga elé hivatta a város bíráját és polgárságát s azokat a király iránt való hűségre megeskette.[5] Ugyanigy tett Szatmár és Németi városokban is.[6]

A kassai kapitány támadó fellépése és Balassa nyílt átpártolása kétségkívül nagy forrongást támasztott az ott lakó nemesség körében, de egyúttal János Zsigmond híveit is tevékenységre ösztönözte. Hagymási Kristóf huszti kapitány *Kovászó* várát Olcsva bukásának hírére megbízható őrséggel rakta meg, mert tudomást szerzett arról, hogy birtokosa Matuznai Péter, Balassa rokona, utóbbi tanácsára Ferdinánd hűségére tért át s hajlandó lett volna várát is átengedni. Hagymási, hogy ezt

[1] Ennyit mond Zay alább idézett levelében.

[2] Zay 1562 jan. 5-i és jan. 9-i jelentései után. Bécsi áll. ltár. Hung. *Bethlen:* V. tom. II. p. 9. *Sigler:* Chronologiája. *(Bél:* Adparatus.) p. 84. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

[3] V. ö. 1562 január 6-i levelével, melyben haditerveiről értesíti Miksa főherczeget.

[4] *Beöthy Zsolt:* Az első magyar politicai színmű és kora. Századok. 1876. 270. l.

[5] Pesty Ferencz 1562 január 6-i levele Miksa főherczeghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

[6] Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Bethlen:* V. tom. II. p. 9. *Szamosközy:* I. p. 10. *Sigler:* Chronolog. *(Bél:* Adparatus.) p. 84. Tört. Tár. 1880. 688. l.

megakadályozza, Matuznait bizonyos ürügygyel s hír szerint bántatlanságot is igérve neki, magához hivatta, fogságra vetette, várát pedig megszállotta.[1] Zay Kovászó visszavételét, haditervének megfelelően, haladék nélkül megkisérelte volna; a törökök készülődéseiről szállongó hírek[2] hatása alatt azonban egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett; egyideig Bátor és Kálló, esetleg Debreczen megszerzésére és védelmi állapotba helyezésére gondolt,[3] s csak január végén, akkor is Balassa és Báthori Miklós sürgetéseire, határozta el Kovászó körülzárását.[4]

A vár, melyet február 2-án fogott ostrom alá, úgy látszik, alig volt ellátva a szükséges védelmi eszközökkel; védői négy nap mulva meg is adták magukat. Zay az őrséget őrizet alá helyezte, magát a várat azonban, mivel felesleges hadierővel nem rendelkezett, Balassának adta át, ki 100 embert rendelt Kovászó őrizetére.[5]

Olcsva és Kovászó bukása, melyet elsősorban a hatalmas Balassától támogatott Zay erélyes és vakmerő fellépése idézett elő, másrészt a János Zsigmond-pártiak védelmi politikája, mely azonban nem tudott sikerekre hivatkozni, meglepően nagy hatással volt az északkeleti felföld és a tiszántúli megyék különben is ingatag politikai magatartású nemességére; egymásután pártoltak el a fejedelemtől és esküdtek hűséget Ferdinándnak. Így Báthory Miklós *Ecsed* ura,[6] Perényi János fiai, *Nyalábvár* bir-

[1] Zay 1562 január 18-i levele Miksa főherczeghez. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

[2] V. ö. Zay 1562 január 16-i és január 21-i leveleivel. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

[3] V. ö. 1562 január 21-én az olcsvai táborban kelt levelével. Eredetije k. p. ü. miniszteri ltár. Alte Siebenbürgen. I.

[4] Zay 1562 január 28-i levele. (Eredetiben k. p. ü. m. ltár. Alte Siebenbürgen. I. másolatban: Bécsi áll. ltár. Hung.)

[5] Zay 1562 február 9-i levele. (Bécsi áll. ltár. Hung.) *Bechlen:* V. tom. II. p. 14. *Istvánfy:* XXI. p. 252. *Forgách:* Commentarii. p. 230. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

[6] I. Ferdinándtól kiállított kegyelemlevele 1561 nov. 25-ről, fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. rsz. Eml. II. 146. l.

tokosai,[1] Sulyok Györgygyel *Tasnád*[2] és *Hadad*,[3] Kún Domokossal *Rozsály*, Báthory Istvánnal *Szinyérvár*, Serédi Istvánnal, ki pedig nemrégiben Olcsvát védelmezte, *Valkó* és *Nagyfalu*,[4] végül *Aranyosmeggyes* vára,[5] természetesen összes tartozékaikkal.[6] Vagyis Munkácson, Máramaros- és Biharmegyén kívül jóformán az egész északkeleti felföld és a tiszántúli terület elveszett Erdélyre nézve.

A gyulafehérvári udvarban, mely Balassa átpártolásának hírére annak erdélyi birtokait azonnal lefoglaltatta,[7] a tömeges elszakadás nagy megdöbbenést okozott, annál is inkább, mert ugyanekkor Erdély belső életében is mutatkoztak forradalmi törekvések. Nem látszott tehát lehetetlennek, hogy külső támadás, vagy az elszakadási mozgalmak erősbödése esetén Erdélyben felkelés fog kitörni. Erről a királypárti főnemesség körében is tudomással bírtak. Báthory András szerint a székelyeket a nagymérvű adóztatás már a végsőkig elkeserítette, a szászok pedig csak alkalomra várnak, hogy Ferdinándhoz csatlakozzanak.[8] Ha

[1] Zay 1562 febr. 4-i és febr. 9-i levelei. Egykorú másolatokban bécsi áll. ltár. Hung.

[2] Zay 1562 febr. 4-i levele. U. o. Tört. Tár. 1880. 688. l.

[3] Zay 1562 febr. 10-i levele Miksa főherczeghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Forgách:* Commentarii. p. 230.

[4] Utóbbiakra l. Zay 1562 febr. 10-i levelét. I. h. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

[5] Zay 1562 febr. 21-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

[6] A tartozékok gyakran jelentékeny területeket képviseltek; így pl. Rozsályhoz Szatmárvármegyében 9 nagyobb helység (Lib. Reg. Ferdinandi I. tom. II. p. 370—71. Orsz. levéltár.) Hadad várához Középszolnok- és Krasznamegyében 21 egész és 11 részbirtok, (Lib. Reg. III. p. 992. Orsz. levéltár), Valkó várához és a nagyfalusi uradalomhoz 31 község tartozott Krasznamegyében. (1578. Erd. fisc. levéltár. fasc. 324. sub lit. A. Orsz. levéltár.) Ezeknél jelentékenyebb volt az ecsedi váruradalom, valamint a szatmári vár és Nagybánya város tartozékainak területe.

[7] *Bethlen:* V. tom. II. p. 10. *Sigler:* Chronologia. *(Bél:* Adparatus.) p. 85. Pécsi Gáspár levele 1562 márcz. 22-ről. *Pray:* Epist. procerum. III. p. 160—61.

[8] 1562 január 27-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

tehát a királyi seregek Erdély felé nyomulnának s közvetlen érintkezésbe lépnének a főbb elégületlenekkel, Zay véleménye szerint kétségtelen, hogy az ott lappangó tűz lángra lobbanva, János Zsigmond fejedelemségének véget vetne.[1] Ez az eshetőség a gyulafehérvári udvart is foglalkoztatta, főleg a hadadi vár bukása után, melynek elvesztése Erdélyre nézve főleg stratégiai szempontból volt káros. A vár rendeltetése lévén részben a Kraszna, részben a Nagy-Szamos-völgy védelme, most már a szorosabb értelemben vett Erdély is ki volt szolgáltatva az ellenséges haderő támadásainak és pedig a legkönnyebben megközelíthető helyen: a Nagy-Szamos-völgye mentén.

A tiszántúli részek még meglévő várainak biztosítása,[2] másrészt a már idegen kézre jutottaknak visszaszerzése tehát sürgős feladattá lett, annál is inkább, mert a fejedelmi kormány tétlensége eddig is csak a belső elégedetlenség megerősítésére szolgált, mely a Részek végleges elvesztése esetén bizonyára általános forradalommá fejlődött volna. Mindezen körülményeket figyelembe véve, János Zsigmond magyarországi hadainak vezéreit: somlyai Báthory István váradi és Némethy Ferencz tokaji kapitányt elsősorban az Erdélylyel területileg közvetlenül érintkező *Hadad* visszafoglalására utasította. A vár körülzárása 1562 februárius végén történt, annyira váratlanul, hogy Sulyok György alig kísérelhette meg az ellenállást; 4 napi ostrom után szabad elvonulás feltétele mellett meg is adta magát.[3] A Zay Ferencz és Balassa Menyhért vezetése alatt álló királyi sereg, melyhez újabban Perényi Gábor 200 lovasa Hennyei Miklós vezetése alatt, Báthory Miklós ugyanannyi gyakorlott gyalogcsapata Székely Antal vezetésével, továbbá Dobó Domokos, Draskovich Gáspár, Sennyei Zsigmond, Várdai István és mások segítő seregei járultak, mintegy 4000 főre rúgott. Ez a sereg már csak a vár megvétele után érkezett Hadad közelébe, de azzal az elhatározással, hogy az erdélyi hadakat haladéktalanul döntő csa-

[1] 1562 febr. 9-i levele. U. o.

[2] Zay haditerve szerint pl. a legközelebbi teendő Somlyó bevétele. Febr. 9-i levelében. U. o.

[3] *Forgách:* Comment. p. 230. *Istvánfy:* XXI. k.

tára kényszerítse. Az erdélyiek nagyobb száma az ütközet sorsát bizonytalan kimenetelűnek tüntette fel ugyan előttük, de viszont tudták, ha időt engednek arra, hogy Báthoryék Hadadnak az ostromban megrongált falait helyreállítsák s a János Zsigmond rendelkezése alatt lévő tekintélyes haderővel, mely tudomásuk szerint indulásra készen állott, egyesüljenek, a hadjárat teljesen reménytelen rájok nézve.

János Zsigmond, ki a zavaros belpolitikai viszonyokat tekintve, semmit sem akart koczkáztatni s a többször sürgetett s ez időtájt Törökszentmiklós környékén táborozó török segítő haderő beérkezését is meg akarta várni, előzőleg meghagyta vezéreinek, hogy egyelőre csak védelemre szorítkozzanak és minden döntő mérkőzéstől óvakodjanak. Báthory és Némethy ennek következtében a vár közelébe, megerősített táborba vonultak vissza olyanformán, hogy táborukat a vár ágyúi is védelmezhették. Hadiállásukon azonban a királyi sereg támadó fellépése miatt változtattak; a változtatás főleg Némethy sürgetésére történt, ki a körülbelül 7000 főből álló erdélyi sereg túlnyomó erejében bizakodva, a győzelmet kétségtelennek tartotta és indokolatlannak látta a mérkőzés halogatását. A felállás a következőképen alakult ki: Az erdélyi szárnycsapatok Csáky Pál, Telegdi Miklós, Telegdi Mihály és Bornemisza Benedek vezetése alatt egy cserjés domboldalon foglaltak állást néhány ágyú és taraczk védelme alatt; a völgyben Némethy, Báthory és Radák László tartózkodott a derék sereggel. Zay serege, mely az idő rövidsége miatt a szükséges felderítő munkálatokat is elmulasztotta, a terepviszonyokat nem ismerte s ennek következtében támadásuk súlypontját a szárny felé irányították, abban a hiedelemben, hogy ez a főserég. Így abban a veszedelemben forogtak, hogy az erdélyi derékhad oldaltámadással két tűz közé fogja. Közvetlenül a támadás előtt azonban az egyik kémnek, Rácz Farkasnak, mégis sikerült az erdélyiek hadállásába bepillantást nyernie és arról a királyi deréksereg egyik tisztjét, Székely Antal kisvárdai kapitányt értesítenie. Székely a hír vétele után a kisvárdai gyalogokat és a német zsoldosokat maga mellé vévén, szemben támadta az erdélyi derékhadat, melynek első csatasorait Némethy vezette. Székely támadása, bár egyéb-

iránt jelentékeny veszteségeket szenvedett, eredménynyel járt, a mit kiváltképen a Némethytől elkövetett taktikai hiba okozott. A tokaji kapitány ugyanis, ki az első támadás felfogására vállalkozott, az első csatasorba a teljesen gyakorlatlan s nehezen fegyelmezhető, többnyire oláh parasztságot állította s a rendes gyaloghaderőt, mely inkább szászokból állott, ezek mögé helyezte. A hiba végzetes volt. Az összecsapás alkalmával a parasztság a rohamot feltartóztatni nem tudván, azonnal hátrálni, majd rendetlenül menekülni kezdett s megbontotta, sőt magával ragadta a mögötte álló többi hadsorokat is. Báthory a bajt észrevéve, igyekezett ugyan csapatait rendbehozni, de sikertelenül s csakhamar neki is menekülnie kellett, annál is inkább, mert a szárnyat Balassa gyors támadása egyidejüleg szétszórta s a szárnycsapatok vezéreit is elfogta.

Az ütközet most már vérengzéssé vált; a győztes királyi sereg a rendetlenül menekülőket mintegy két mérföldnyi távolságig üldözte. A győztesek zsákmányul «2 öreg faltörő álgyút, 2 lövető álgyút, öt taraczkot, egy seregbontót» szereztek; magából a vert seregből, melynek vesztesége halottakban 500 ember volt, körülbelül 1600-at ejtettek fogságba, köztük Csáky Pált, Telegdi Miklóst és Bornemisza Benedeket. Jelentékeny eredmény volt az is, hogy a csata lefolyását (1562 márczius 4.) követő napon Hadad is megadta magát a győztes királyi seregnek.[1]

A hadadi vereség hatása alatt az eddig lappangó forradalmi törekvések megerősödvén, János Zsigmond helyzete Erdélyben válságossá lett. Az elégületlenek márczius végén Kolozsvárott tartott titkos értekezletükön egyértelműen kimondották a Fer-

[1] Az ütközetről Zay 1562 márczius 5-i és az egri püspök márczius 14-i levelei értesítenek. (Bécsi áll. ltár. Hung.) Ezek alapján l. Hadtört. Közlemények. 1910. 249—51. l. — Fontos Székely Antal tudósítása is (Tört. Tár. 1900. 142—144. l.), bár ebben Székely saját szereplésének jelentőségét túlságosan értékeli. L. azonfelül: *Istvánfy:* XXI. p. 252—54. — *Forgách:* Commentarii. p. 230—32. *Verancsics:* Memoria. (Munkái II. 102. l.), mely azonban a foglyok és elesettek számában erősen túloz. *Borsos Sebestyén* krónikája. Erd. tört. adatok. I. 18. *Bethlen:* V. tom. II. p. 14. *Sigler:* Chronologia. *(Bél:* Adparatus. p. 85.)

dinándhoz való csatlakozás szükségességét, sőt az Óvári (Szatmártól ny.) mellett táborozó Zayt és Balassát sürgősen fegyveres közbelépésre felszólították.[1] János Zsigmond megbuktatásának és Erdély elfoglalásának lehetősége tényleg annyira valószínűnek látszott, hogy nemcsak Balassáék,[2] hanem maga Verancsics Antal egri püspök is javasolta az udvarnak az erdélyi mozgalom fegyveres támogatását,[3] mely az eszmétől nem is idegenkedett.[4] Azon körülmény azonban, hogy a budai és temesvári pasák[5] János Zsigmond védelmére túlnyomó erővel közeledtek az erdélyi határok felé, óvatosságot ajánlott az udvarnak, mely ugyanekkor tárgyalásokat folytatott a portával béke megkötése érdekében.[6]

A gyulafehérvári udvar, tekintettel a belső állapotok zilált-ságára s azon összefüggésre, mely a forradalmi mozgalmak kétségtelen terjedése és a királyi sereg kimondottan Erdély ellen irányuló hadmozdulatai közt észlelhető volt, maga sem akarta a kérdést török beavatkozással megoldani, mert hiszen az elégületlenek épen a török fenhatóságra való hivatkozással teremtették meg a János Zsigmond iránt ellenséges közhangulatot.[7] Így érthető meg az, hogy jóllehet a török haderő Erdély határainál táborozott, a fejedelem mégis fegyverszünet megkötésére határozta el magát. Zay és Balassa a hadadi, majd az annak folytatásaképen megtartott szakaszi[8] tanácskozáson a fejedelem-

[1] Zay 1562 márczius 30-i levele Miksa főherczeghez. Bécsi áll. ltár. Hung.

[2] Zay 1562 márczius 30-i levelében. U. o.

[3] Verancsics 1562 márczius 14-i levele Miksa főherczeghez. Eredetije u. o.

[4] Miksa javaslatai I. Ferdinándhoz 1562 ápr. 3-ról. Eredetije u. o.

[5] V. ö. Zay 1562 márczius 5-i, április 6-i és Verancsics márczius 26-i leveleivel. U. o.

[6] A béke augusztus 2-án létre is jött. *Rozsnyai:* Tört. maradványai. 32—37. l.

[7] L. a kolozsvári értekezlet indokolását Zay márczius 30-i levelében. Bécsi áll. ltár. Hung.

[8] *Goos Roderich* (Siebenbürgische Staatsverträge. Wien, 1911. 163—164. l.) *Szakácsi*-ban (Szilágym.) 1562 április végén létrejött fegyverszünetet említ; a tényt a Szerdahelyi Mátéának 1562 okt. 26-án Kassán adott utasítás említi, idejéül április végét, helyéül pedig «Zakazy»-t jelölvén meg. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung. Ugyanez a részlet Erd. Orsz. Eml.

től kért fegyverszünet megkötése ellen nehézségeket nem támasztottak, de kikötötték, hogy a fegyverszünet mindkét fél részéről pontosan megtartandó s a statusquo a várak kivételével helyreállítandó.[1] János Zsigmond a közvetlen veszedelem elhárítása után haladéktalanul megkezdte a tárgyalásokat a bécsi udvarral is, mely kezdetben csak azzal a feltétellel volt hajlandó esetleg két esztendőre szóló fegyverszünetet kötni, ha a fejedelem a királyi czímen kívül Bereg- és Ugocsamegyékről és a királyi seregektől elfoglalt részekről lemond,[2] utóbb azonban a fejedelmet terhelő azon kötelezettséggel, hogy a hódoltsági vezéreket hadaikkal együtt visszavonulásra bírja, a tényleges birtoklás alapján egy évi fegyverszünetet kötött (április 12.) János Zsigmonddal,[3] függőben hagyván úgy a királyi czím, mint a vitás két vármegye tulajdonjogának kérdését.

János Zsigmond erdélyi fejedelemségét ebben a válságos pillanatban a hódoltsági vezérek tényleges beavatkozása mentette meg. Zay már január elején tudta, hogy a fejedelem

II. 148. l.) Ez a «Zakazy» szerintünk a szatmármegyei *Szakasz*-szal azonos. Zay már a márczius 4-i hadadi ütközetet követő napon azt jelentette Miksa főherczegnek, hogy a hír szerint Szatmár felé nyomuló törökök ellensúlyozására, a veszélyeztetett vár felé való vonulást már elhatározták. (Márcz. 5-ről. Bécsi áll. ltár. Hung.) A visszavonulás legtermészetesebb útja pedig a Kusaly-Kraszna-völgymellék, majd Szatmár irányában a Béltek-Szakasz-Erdőd útvonal. A Szakácsi felé való kitérés teljesen érthetetlen lett volna. Zay menetirányát pontosan megállapítani nem tudjuk, de kétségtelen, hogy márczius végén seregével már Óvári mellett táborozott; (1562 márcz. 30-i levele. U. o.); április elején Eperjesen találjuk (április 6-i levele. U. o.); honnan visszatérve átvette a szatmári vár védelmét, mely csak május 4-én ért véget. (Zay 1562 május 4-i levele. U. o.) Ez utóbbi körülmény kizárja azt, hogy Zay és Báthory közt április végén Szakácsiban, vagy máshol is béketárgyalások folytak; legfeljebb márczius végén kötött szakaszi fegyverszünetről lehet szó. V. ö. Századok, 1913. 135. l.

[1] Szerdahelyi Máté 1562 okt. 26-i utasításából. Bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 148. l.

[2] Miksa javaslata 1562 április 3-ról és I. Ferdinánd ápr. 7-én kelt válasza. U. o.

[3] Miksa főherczeg javaslatai 1562 ápr. 10-ről. Eredetiben u. o. Miksa levele ápr. 14-ről a fejedelemnek. Egykorú másolatban u. o. A fegyverszünet okirata Erd. Orsz. Eml. II. 199—201.

követei: Baki Pál és egy Nissowski nevű lengyel nemes Debreczenen keresztül Buda felé tartanak, hogy a pasát urok megsegítésére rábirják.[1] A kassai kapitány értesülését Hagymási Kristóf huszti kapitánynak Serédi Istvánhoz intézett, de Zay embereitől elfogott levele is megerősítette,[2] melyet latinra fordítva az udvarnak is megküldött. Január 13-án kelt jelentésében már arról értesítette Miksa főherczeget, hogy János Zsigmond rövid idő alatt harmadik követét is elindította Budára, hogy a pasánál minél nyomatékosabban sürgesse a segítséget.[3] Szerinte a fejedelem azt sem ellenezné, hogy a törökök Debreczenben erősséget emeljenek, mert így azt reméli, hogy a tiszántúli részeket könnyebben megtarthatja.[4] Január végén már arról tudósíthatta Miksa főherczeget, hogy a temesvári pasa hadaival Lippa körül ütött tábort, s oda rendelte a szomszédos hódoltsági katonaságot is;[5] míg egyidejűleg a budai pasa csapatai Budáról Szolnok irányában megindultak, mert ott fognak gyülekezni.[6] Zay szerint épen nem lehetetlen, hogy a törökök Váradot is megszállják; tudomása van ugyanis arról, hogy a fejedelem parancsot adott somlyai Báthory István váradi kapitánynak arra nézve, hogy a törököket a váradi várba befogadhatja; Báthory azonban nyíltan kifejezte méltatlankodását, azt hangoztatván, hogy családjából még senki sem volt áruló, s ő is tisztességben és becsületben akar meghalni.[7] Jelenti, hogy

[1] 1562 januarius 5-i levele. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

[2] Zay 1562 januarius 9-i levele szerint. Egykorú másolatban. U. o.

[3] 1562 januarius 13-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

[4] 1562 januarius 16-i, jan. 21-i levelei. Egykorú másolatban. U. o. Eredetiben k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

[5] 1562 januarius 28-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

[6] 1562 februarius 3-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

[7] Ez a tudósítás adott alakjában aligha fedi a valóságot; tény azonban, hogy Báthoryt mély szomorúsággal töltötte el az ellenségeskedések megujulása. «Minden a ki igazán és keresztyénül akar ez mostani állapotunkhoz szólni, — írta 1562 január 21-én Kerecsényi Lászlónak, — megítélheti azt magában, hogy nagy romlás és utolsó veszedelem fog az szegény földre következni, melyet ha mi jó mód lehetne benne, az mi magunk megmaradásáért igyekeznénk eltávoztatni. Az penig sem egyfelől, sem másfelől haddal véghez nem megyen, hanem az fejedelmek kezt való

megbízható helyről figyelmeztették Gyula vára védelmi állapotba helyezésének szükségességére is, mert ez a vár régóta czélpontja a törökök hódító törekvésének.[1]

A hadadi ütközet lefolyásával egyidejűleg a hódoltsági segitőcsapatok egy része már Bala-(Török)szent-Miklósnál táborozott, úgy hogy Zay, bármennyire szeretett volna Erdély irányában továbbnyomulni, kénytelen volt Szatmár felé visszavonulni, hogy a királyi ditió védelmére elkészüljön.[2] Maga a budai pasa márczius 22-én kelt át a Tiszán s Szolnok és Szonda körül tábort ütvén, itt három napig időzött; innen Fegyvernekig haladt, hol ismét két napot töltött. Útiránya Debreczen volt,[3] hová április elején meg is érkezett; ugyanekkor a temesvári pasa Biharpüspöki mellett tartózkodott,[4] várva a fejedelem és a budai vezér további utasításait. Úgy látszik, János Zsigmond a tiszántúli részek kulcsának Szatmár várát tartotta; ennek tulajdonítható, hogy a segítő török csapatok, bizonyára a fejedelem határozott kívánságára első teendőül *Szatmár ostromát* tűzték ki maguk elé czélul, a mi a két sereg egyesülése után, április közepén (13-a körül) meg is történt.

A szatmári vár a Szamos egyik szigetére volt építve; nem volt elsőrendű erősség, de természeti fekvésénél fogva a tiszántúli részek fontosabb várai közé tartozott. Magánbirtok lévén, hadi felszerelése hiányos volt s a hiányokat nagyjában csak a törökök közeledésének hirére orvosolták, azonban sem ostromágyúkkal, sem elegendő lőporral nem rendelkeztek. A segítő török hadak is inkább nyílt ütközetre voltak felkészülve s igy Szatmár ostroma ostromágyúk híján nem rendszeres várostrom, hanem egyszerű körülzárolás lett, mely a várbeliek kiéheztetésére irányult. A védelmi munkálatokat Zay vezette, kezdetben

egyenességgel, mert ha ez hadak meg nem szünnek, bizony uram sem németé, sem magyaré, hanem töröké leszen rövid nap ez föld, melynek jóllehet mi szenvedjük először az terhét, de bizony egész keresztyénség rövid időbe megesméri kárát ez kis földnek elveszésébül». Eredetije k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

[1] 1562 febr. 4-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

[2] Zay 1562 március 5-i levele. Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

[3] Verancsics egri püspök 1562 márczius 26-i levele. Eredetije u. o.

[4] Zay 1562 április 6-i levele. Eredetije u. o.

elég kedvező eredménynyel, de mikor április vége felé (23-a után) Németiben tűz ütött ki, mely nemcsak ezt a várost s a vele határos Szatmárt borította lángba, hanem a várbeli katonaságnak Hadadnál szerzett összes zsákmányát, a felhalmozott élelmiszereket s a lótakarmányt is megemésztette, az ostromlottak helyzete válságossá lett, mert Zay jelentése szerint csak kevés mennyiségű liszt állott rendelkezésükre.[1] A tűzvész miatt támadt zűrzavar alatt a törökök általános rohamot kiséreltek meg, de siker nélkül. Hamzsabég esztergomi parancsnok mindamellett felhívta a kassai kapitányt a vár feladására, sőt vele erről a kérdésről személyesen is tárgyalt, megegyezni azonban nem tudtak. Az ostromló hadak ezek után a várat szárazon és vízen szoros ostromzár alá fogták, hogy az élelmezéstől teljesen elzárják; egyidejűleg pedig a szomszédos kisebb erősségek, így Rozsály, visszavételére is csapatokat küldtek, de vállalkozásuk kudarczczal végződött. Maga a vár a nagy szükség ellenére egy ideig keményen tartotta ugyan magát, sőt a védők egy második rohamot is visszavertek, a vár bukását azonban a felmentő seregek megérkezése nélkül Zay is csak rövid idő kérdésének tekinthette. Felmentő kisérlet volt Balassa János zólyomi kapitány vállalkozása is, ki Szécsény megtámadásával akarta az ostromló török hadat megosztani, esetleg az ostrom megszüntetésére kényszeríteni,[2] de tulajdonképen János Zsigmondnak tulajdonítható a vár felmentése, a mennyiben a fejedelem az április 12-i fegyverszünet értelmében, a hódoltsági vezéreket 22 napi ostrom után május 4-én[3] az elvonulásra rábírta.

Dr. Lukinich Imre.

[1] «In ... obsidione propter incendium utribusque oppidi, Némethi videlicet et Szakmár, nos non solum equos, arma, instrumenta bellica et denique omnia bona nostra amisisse, sed et victualia universa, tam equorum, quam hominum, dempta paucissima farina, quæ in castello conservata Dei benignitate fuit, amissa fuisse» etc. Zay 1562 május 1-én kelt levele titkos irással. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

[2] *Istvánfy:* XXI. k.

[3] «Nos ex Dei clementia hodierna die ab obsidione Turcarum liberatos esse, qui 22 diebus, postquam nos omnibus, quibus potuissent, insultibus et territationibus tentassent, hodie tandem obsidionem solverunt» etc. Zay 1562 május 4-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

(Harmadik közlemény.)

B) Események Mohr tábornok különítményénél.[1]

A poddubniei csata után Schwarzenberg a Diadynál visszahagyott Mohr tábornokot a 30-ik (De Ligne) gyalogezred két zászlóaljával, a *Hessen-Homburg huszárokkal* (700 lovas) és egy háromfontos üteggel bal oldalába kikülönítette azzal a parancscsal, hogy verje vissza a Tormasóf által Pinskbe küldött Milassin orosz tábornoknak a Jasiolda s a Pripiatj közé betolakodott csapatait, szállja meg a Pina átjáróit, biztosítsa a főcsereg bal oldalát és Nieswiezen át, a hol Kinszky ezredes állott különítményével, létesítsen összeköttetést a Witebszknél és Orszánál álló grande armée-val.[2]

Augusztus 18-án Mohr Iwanowóban állott[3] és miután a Pina mögé visszaszorította Milassin portyázó különítményeit, augusztus 20 án behódoltatta Pinsket és Nieswiezen át összeköttetést létesített a grande armée-val. A Hessen-Homburg huszárok már most annyira lerongyolódtak, hogy számukra posztót akartak venni a zsidóktól.[4] 23-án a különítményt Lubieszówra rendelték, hogy tartsa sakkban a dél felé álló oroszokat. Másnap Mohr visszaszorította az ellenséget Dubojánál és H. H. Kuzieliczynnél átkelt a Pinán és Dolskig jutott, a hol a csapatok

[1] Journal der Tagesbegebenheiten beim Hauptquartier stb. *F. A. 1812.* 13—1. ad. Auszug aus dem Operations-Journal des Auxiliar-Corps. *F. A. 1812.* 13—27 és 28.

[2] *Schwarzenberg parancsa Mohrhoz. F. A. 1812.* 8—114.

[3] *F. A. 1812.* 8—191.

[4] *U. o.*

hozzáfogtak az ellenség által fölégetett 13 híd helyreállításához. A huszárok vitézül viselkedtek, mivel megverték az orosz utócsapatot és súlyosan megsebesítették ennek vezetőjét. *Watterichsburg huszárőrnagy* jelentése szerint különösen kitűnt *Pikó Mihály közhuszár.*[1] Harmadnap, miután helyreállították a hidakat, az előcsapatok Lubieszówig jutottak, a különítmény pedig 28-án vonult át a Pripiatjon. A gyalogság egy zászlóalja Pinskben maradt és fönntartotta az összeköttetést Nieswiezen át a grande armée-val. Milassin ezután Lubieszowot is elhagyta és Kolkyig visszahúzódott,[2] fölégetvén maga mögött 12 hidat. September 2-án a hirszerző járőrök fölkeresték Schwarzenbergnek Golobynál álló seregtesteit, de még Rafalowka és Kolky alá is eljutottak. Tovább azonban nem mehettek, mivel az oroszok lerombolták az összes átjárókat.

A Pripiatj mentének megfigyelésére rendelt huszárkülönítmények egész Petrikówig (Pinsktől keletre 170 km-nyire) jutottak. A Ljachwánál állót (Pinsktől keletre 70 km-nyire) september 3-án megtámadták s a Pinsktől északkeletre fekvő Pogostig visszaszorították. A 4. huszárezred története szerint[3] *Aulich hadnagynak* a folyó mentén álló 32 lovasát 500 kozák észrevétlenül megrohanta s a Ljachwán álló gyalogszázaddal együtt szétverte és elűzte. Csakis Aulich menekült meg egy tizedessel és két közhuszárral. E támadásra Mohr erős csapatot hagyott hátra a Kolky felé vezető úton, ő maga pedig Pinskbe ment és az itt visszamaradt zászlóaljával együtt újból megszállotta a Pina és Jasiolda hídjait ép akkor, mikor a Schwarzenberg vezette szövetséges sereg a Styr vonalához jutott. (Lásd a szövetséges hadtestek helyzetét a 3. sz. vázlaton.)

Szeptember 8-án megint megtámadták és a Jasiolda felé visszaszorították ljachwai őrségünket az Ertel tábornok által Mozyrból kiküldött orosz járőrök és különítmények. Erre Mohr Hampel gyalogsági őrnagyot gyalogsággal, egy *félszázad huszárral* s egy ágyúval a masewiczei és wieliemcyi hidak megszállá-

[1] *F. A. 1812.* 8. ad 245.
[2] *Bogdanowitsch* i. m. I. k. 315—316. l.
[3] *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 4.* 376. l.

sára rendelte. Az oroszok azonban nemcsak hogy megelőzték a különítményt, hanem kelepczébe is csalták, úgy, hogy csak kevés huszár menekült meg *Morvay kapitány* és *Vellimirovics főhadnagy* vezetése alatt. A 4. huszárezred története szerint az oroszok a foglyul esett *Forster hadnagyot* huszárjaival együtt az ország belsejébe kisértették. A foglyul esettek közül *Arnódy tizedes* több társával megszökött, úgy, hogy aláásta a börtönül szolgáló pajta falát és azután erdőn, mocsáron és posványon át barangolva, hat nap mulva bevonult ezredéhez.[1]

Ertel tábornok azonban nemcsak kisebb és nagyobb portyázó különítményeket küldött ki minden irányba, hanem Sapolskij tábornokot nyolcz zászlóaljjal és két doni kozákezreddel Pinsk megvételére is rendelte.[2] E támadás következtében Mohr Dubojára húzódott, a mikor pedig az ellenség Iwanowónak vette útját, H. H. Kuzieliczynen át Lubieszówra meghátrált, de megszállta a slapani hidat. E mozdulat következtében szabaddá lett a Styr vonalán álló szövetséges hadtestekhez vezető kobrini út, veszélybe jutott a pruzanyi kórház, sőt Slonim is raktárainkkal együtt. Emiatt és Schwarzenberg parancsára négy *huszárszázad* erőltetett menetekben Antopólba és Kobrinba küldetett, a mire az oroszok szeptember 15-én elhagyták Pinsket.

Szeptember 17-én Mohr a szövetséges hadtestek bal oldalának biztosítása végett Stobychwára rendeltetett, lovassága pedig a Pina és Jasiolda között hagyatott, a mely egy század gyalogsággal és harmincz vadászszal megerősödött. Szeptember 20-án a különítmény Stobichwát megerősítette és Kolky felé tolta előre hirszerző járőreit.

A mikor Schwarzenberg Tschitschagof nagy ereje elől szeptember végével Ljubomlon át visszahúzódott, Mohr parancsot kapott Diwinen át Kobrinba vonulni.[3] A szövetséges hadtestek és Tchitschagof serege által szeptember 29-én vívott ljubomli ütközet után, október 2-án az oroszok elfogták Mohrnak Schwar-

[1] *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 4.* 377. l.
[2] *Bogdanowitsch* i. m. I. k. 318. l.
[3] *F. A. 1812.* 10—10.

zenberghez küldött futártisztjét, kinek irataiból megtudták, hogy Mohr egyesülni óhajt a Ratnón és Bulkowón át Brestre irányított Siegenthallal. Erre Tschitschagof Woinofot a maga hadtestével és Orurk gróf tábornok csapatainak egy részével — összesen 11 gyalogzászlóaljat, egy huszár-, három dragonyos- és négy kozákezredet — erőltetett menetben Ratnóra küldötte azzal, hogy fogja el Mohr különítményét. Mohr azonban kisiklott ellenfele kezéből, úgy, hogy a mikor Woinof október 4-én Diwin alá érkezett, ő már Kobrinban volt. Mivel azonban a Siegenthal üldözésére rendelt Lambert tábornok október 5-én Bulkowónál átkelt a Muchawiec északi partjára, Mohr nem csatlakozhatott a Brestnél harczhoz készülő Schwarzenberghez, hanem északnak tartott és október 7-én Pruzanyban állott akként, hogy két szakasz huszárja Kozi-Bródnál, egy szakasza Gorodecznánál, egy pedig Poddubnienél figyelte az utakat s a Muchawiec vonalához ért oroszok előcsapatait.[1]

Október 8-án az orosz hadtestek elözönlötték a Muchawiec és Leszna közötti vidéket, minek folytán Mohr különítményét Sielo-Wielikoja alá szorították és teljesen elvágták Schwarzenbergtől.[2]

A gorodecznai lovas ütközet.

Woinof négy kozákezrede nyomon követte a különítményt s október 9-én reggel Gorodecznánál megtámadták és Kozi-Bródig visszaszorították huszár őrségünket, majd az ennek segítségére jövő századunkat is M. H. Kletnéig űzték. Az iziben előre vágtató félszázadunk kivágta ugyan a szorongatottakat, de csakhamar rájuk támadt az egész kozák had (1600 lovas). A Lichosielcynél Hessen-Homburg herczeg ezredes vezetése alatt álló tartalék neszét vette a harcznak, lóra pattant s ezredese vezetése alatt vágtatva segítségére sietett a megtámadottaknak. A csak négy gyenge huszárszázad órákon át küzdve ötször rohanta meg a nagyerejű ellenséget, a mely mindig oldalbakapta a mieinket. Hessen-Homburg ezredes lova is összeesett, maga alá nyomta

[1] *F. A. 1812.* és *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 419—421. l.
[2] *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 422. l.

gazdáját, kit esése közben egy kozák vállán és nyakán megsebesített. *László Márton közvitéz* segítségére sietett ezredesének, kiszabadította lova alól és átengedte a maga paripáját. A vitéz ezredes nem tágított, hanem századait *hatodszor is oly dühödten vezette rohamra*, hogy a négyszeres ellen végre is futásban keresett menekülést ennyi bátorság és elszántság láttára. Az ellenségnek 300 sebesültje és halottja volt. A mieink közül megsebesült három tiszt, elesett és harczra képtelenné vált 101 ember.[1]

Az ezredese életét megmentett *László Márton* az arany vitézségi érmet kapta.[2]

Mivel október 9-én este ellenséges gyalogság is mutatkozott, Mohr még e napon Nowij-Dworra, másnap Wolkowiskra, harmadnap Mostyra (a Niemen mellett) vonult, átkelt a folyón, leromboltatta a hidakat s a mikor hirét vette, hogy az oroszok Slonim felé közelednek, 12-én Czerlionára, 13-án pedig Grodnóba húzódott (Pruzany-Grodnó 165 km). A megerőltető menetek miatt a csapat fáradtan, éhesen és lerongyolódottan érkezett be 67 beteggel.[3]

A különítmény derekasságát tanusítják Mohrnak Grodnóból kelt jelentésének e szavai: *a legénységnek se élelme, se dohánya, augusztus óta pedig egy fillér zsoldja se volt és mégis a legnagyobb resignatióval viselte a tiszt s a csapat a nélkülözéseket és a legszélsőbb önmegtagadásig kötelességérzet, rend és föltétlen engedelmesség uralkodott.*[4]

V.

A szövetséges hadtestek támadása.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)]

A) Előnyomulás Slonimra.

A hadműveletek harmadik fejezetében említettem, hogy a grande armée szeptember 15-én bevonult Moszkvába. Napoleon

[1] Mohr jelentése Zydomlából, 1812. X/13. *F. A. 1812.* 10—121.
[2] *H. K. R. F. A. 1812.* 10—14.
[3] *F. A. 1812.* 10—191.
[4] *F. A. 1812.* 10—191 és 256.

biztosra vette, hogy az orosz főváros elfoglalásával véget ér a háború és az orosz czár békét köt. Ez azonban visszautasította Napoleon békeajánlatát. A Moszkva körül álló franczia sereggel a hadjáratot sem folytatni, sem a tavaszig várni nem lehetett, mivel a hadtestek létszáma nagyon megfogyott, az élelmezés pedig a legnagyobb nehézségekkel járt. Az oroszok eleddig döntőleg meg nem vert s szervezetében meg nem ingott hadseregének létszáma napról-napra növekedett, a grande armée oldalainak és hátának biztosítására kikülönített seregtestek pedig már alig tarthatták magukat, vagy a miként a Schwarzenberg vezette hadtestek, meghátrálni voltak kénytelenek. Ha ily körülmények között Moszkvában marad Napoleon, kapitulálni kénytelen. Október 15-én tehát kiadattak a parancsok a grande armée visszavonulásához.

Az ellenfelek helyzete ezen időpontban a következő volt. (Lásd a 4. sz. vázlatot.)

A *franczia főseregből* az I., III., IV. és VIII. hadtest, valamint az V. részei a lovasság zömével (110,000 ember) Moszkva körül laktáborozott; a IX. hadtest Szmolenszknél, a X. Rigánál, a II. és VI. Polocknál, Dombrovszky az V. hadtest részeivel Minsknél és Borisównál, Schwarzenberg (Mohr tb. különítménye Grodnónál) és Reynier Drogiczynnál a Búg bal partján állott. Ez a mintegy 250,000 főre rúgó hadsereg 1000 km hosszú hadműködési vonalon állott szétszórtan, ellenséges országban, élelmezési nehézségekkel küzdve, lecsigázottan.

Az *orosz hadseregből* Kutusów alatt 180,000 ember Tarutino körül gyülekezett, Steinheil 20,000 emberrel Rigánál állott, Wittgenstein 20,000 fővel Polocknál, Tschitschagof 60,000 katonával Brestnél, Ertel pedig mint tartalék 20,000 harczossal Mozyrnál várta a megindulást.

A mint október 15-én megkezdte Napoleon visszavonulását, a czár elrendelte, hogy a míg a Moszkva körül álló főhsereg a visszavonulókat követi, addig a Rigánál, Polocknál, Mozyrnál és Brestnél álló erők Napoleon hátában a Berezina vonalán egyesüljenek s a főhsereggel együtt semmisítsék meg Napoleon visszavonuló seregét.

A Malo-Jaroslawezen és Jelnián át Szmolenszkra vissza-

vonuló franczia hadtestek s az oroszok között október 24-én Malo-Jaroslaweznél ütközetre került a dolog, majd a mikor a francziák a moszkva-szmolenszki útvonalra tértek, november 3-án Wjázmánál ütköztek meg az ellenfelek. November 9-én Napoleon már csak 50,000 emberrel ért Szmolenszkbe. Közben a Polocknál álló francziákat az oroszok visszaszorították és Witebszket is hatalmukba kerítették, bár az eddig Szmolenszkben állott IX. franczia hadtest segítségére sietett amazoknak. Ennek következtében el volt zárva a witebszk-wilnai út is; és mivel a Szmolenszkben felhalmozott élelmikészletek teljesen elfogytak, Napoleon délnek kitért, a hol azonban már Tschitschagof várta a Berezina mentén.

*

Térjünk vissza most már a Búg mentéhez Brest-Litowskhoz, a hol az október 18-án vívott bielai ütközet után egyideig tétlenül állottak egymással szemben az ellenfelek. A mikor Schwarzenberg a Búg bal partjára visszavonult, Tschitschagof a Muchawiec és Lesna vonala között helyezte el seregtesteit és hozzálátott élelmikészletének kiegészítéséhez. A mint ezzel készen lett, kettéosztotta seregét. A maga vezette nagyobb részszel (30,000 ember és 180 ágyú) október 30-án Pruzanyon és Slonimon át a Berezinához indult, *Sacken pedig Bulatof, Essen és Liewen hadtesteivel* (47 zászlóalj, 36 lovasszázad, 6 kozákezred és 92 ágyú, összesen 27,000 fő) *Brestnél hagyta* Schwarzenberg megfigyelésére és lekötésére.[1]

Az ostrowicei táborban álló szövetségesek, a rendelkezésükre álló eszközökhöz képest, előkészültek a téli hadjáratra és meg is erősödtek: Schwarzenberg öt gyalogzászlóaljjal s a Lichtenstein huszárokkal,[2] Reynier pedig a Durutte franczia hadosztálylyal (12,000 ember).

Az osztrák-magyar csapatok megváltozott hadrendjét a táblázat mutatja.

[1] *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 202—207. l.

[2] *H. K. F. R. A. 1812.* 10-ad 11 és *F. A. 1812.* 10—269.

Beosztás és parancsnok	Dandár-parancsnok	Csapattest	Zászlóalj	Század
Elővéd	Frelich tábornok	*1. huszárezred*	.	6
		6. Blankenstein huszárezred	.	6
		7. *Lichtenstein* «	.	6
		egy lovagló üteg	.	.
Jobb oszlop: Trautenberg altábornagy (helyettese: Pflacher táb.)	Suden tábornok	*4. Hessen-Homburg huszárezr.*	.	1
		5. vadász-zászlóalj	1	.
		varasdi határőr-zászlóalj	1	.
		58. Beaulieu gyalogezred	2	.
	Winzián tábornok	*39. Duka magyar gyalogezred*	2	.
		12. Lichtenstein gyalogezred	2	.
		egy hat fontos üteg	.	.
Közép oszlop: Bianchi altábornagy	Hessen-Homburg herceg tb.	*2. Hiller magyar gyalogezred*	2	.
		33. Colloredo-Mansfeld «	2	.
	Máriásy tábornok	*48. Simbschen m. gyalogezred*	2	.
		19. Hessen-Homburg «	2	.
	Lichtenstein herceg tábornok	*32. Esterházy m. gyalogezred*	2	.
		34. Davidovich «	2	.
		gránátosok	2	.
		két hat fontos üteg	.	.
Bal oszlop: Siegenthal altábornagy	Andrássy tábornok	*Hessen-Homburg huszárezred*	.	1
		7. vadász-zászlóalj	1	.
		varasdi határőr-zászlóalj	1	.
		9. Czatoriszky gyalogezred	2	.
	Geiger ezredes	41. Kottulinszky gyalogezred	2	.
		1. gyalogezred	2	.
		egy hat fontos üteg	.	.
Tartalék: Frimont altábornagy	Wrede tábornok	Riesch dragonyosezred	.	4
		Levehner «	.	4
		8. Kienmayer huszárezred	.	6
	Zechmeister tábornok	O'Reilly chevaulegersek	.	6
		Hohenzollern «	.	6
	Mohr tábornok	De Ligne gyalogezred	2	.
		4. Hessen-Homburg huszárezred	.	4
		egy három fontos üteg	.	.

Tüzértartalék Wachtenburg tábornok alatt: egy 12 fontos üteg
egy 6 « «
egy 3 « «*

* *F. A. 1812.* 13-ad 28.

Napoleon óhajának megfelelőleg Schwarzenbergnek az volt a szándéka, hogy a mint beérkeznek az erősbítések, közelebb vonul a grande armée-hoz. A mint azonban Tschitschagof október 30-án Pruzany felé elvonult, nem várta be Durutte hadosztályát, hanem október 29-én és 30-án Mogilnicánál átkelt a Búgon s a maga lovasságát Siematyczyre, Reynierét pedig Moszczonára tolta.[1] Ezzel megkezdődött az osztrák-magyar hadtestnek utolsó, de legfontosabb ama hadműveleti időszaka, melyben vonatkozásba jutott a grande armée visszavonulásával és a berezinai katasztrófával. Ezek azon hadműveletek, a melyek miatt pálczát törtek Schwarzenberg felett.

Október 31-én az oroszok visszaszorították a *Forgách gróf kapitány* vezette huszár előrédet. Másnap Lumnónál a St. Quentin őrnagy vezette *négy század huszár* szenvedett vereséget. A huszárok ugyanis összetűztek mintegy 1500 orosz dzsidással és kozákkal. Századaink egyideig vitézül kitartottak, de legyőzetve a nagyobb erő által, meghátráltak és az ellenséggel együtt oly gyorsan vonultak vissza táboruk felé, hogy majdnem egyszerre értek be megtámadtatásukat jelentő hirnökükkel. A nagyobb veszedelmet Frelich hárította el azzal, hogy a fölriadt táborból a legelőbb lórakapott huszárszázadokkal előre robogott és az ellenséget megfordulásra kényszerítette. Az *1. huszárezred* elővédül kirendelt századát a kozákok szinte teljesen tönkreverték, mivel a legénység fele elesett, megsebesült és elfogatott, a megmaradottakból pedig csak 13 tagot alakíthattak.[2]

Mivel Tschitschagof seregének megoszlását és észak felé vonulását hirszerző járőreink is kétségkívül megállapították, Schwarzenberg a Wolkowiskon át vezető úton Tschitschagof után indult, hogy, ha csapatainak erőbeli állapota megengedi, vagy eléje kerül a Niemennél, vagy a hátába tör Slonim alatt. A főcsapat Botkin, Bielsken, Ploskin (a Narew mellett), Wk. Berestowicán és Sylowiczén át Wolkowiskra vonult, a hová 8-án érkezett be akkor, mikor Tschitschagof Slonimból már elindult Minsk felé. Nem számítva a 3-iki pihenőt, melyet a Narew híd-

[1] *Mitteilungen.* 1884. I. f. 30. l.

[2] *Frelich* jelentése Schwarzenberghez. *F. A. 1812.* 11—6.

jainak helyreállítása végett kellett tartani,[1] a csapatok *8 nap alatt 160 km utat tettek meg*, a mi nagy menetteljesítmény az alább részletezett körülmények között.

Schwarzenbergnek nejéhez intézett leveleiben ugyanis olvassuk, hogy a grande armée főhadiszállásáról már régen nem érkeztek hozzá sem hirek, sem parancsok; fogalma sincs arról, hogy Napoleon minő terveket sző a jövőre nézve; panaszkodik válságos helyzete miatt s hogy valósággal a sötétségben tapogatódzik, mivel az ellenséges nagyerejű lovasság több mértföld távolságban tökéletesen leplezi és fedezi seregtesteinek mozdulatait; a maga lovassága elégtelen és annyira kimerült, hogy képtelen áttörni az orosz lovasság vonalát hirek szerzése végett. A lovak legnagyobb része patkolatlan. Megbizható kémeket még aranyakért sem kaphat. A legénység ruházata lerongyolódott, a köpenyegek semmi oltalmat sem nyujtanak az időjárás viszontagságai ellen; november 4-én, a mikor eső esett, a legénység amúgy is rongyos ruhája valósággal szétfoszlott. Az élelmezés sok bajjal jár; a főzőüstök és a zászlóaljak eleségkocsijai elmaradoznak, mivel a lovak kimerültek és elhullottak. A sereg hátában kozák csapatok fosztogatnak és portyáznak, s minden pillanatban meg akarják rohanni csapatainkat.[2]

Különösen megviselte a menet a *Kienmayer huszárokat*, mert Lilienberg ezredes november 9-én azt jelentette Schwarzenbergnek, hogy a lovak annyira kimerültek, miszerint csak egy órányira küldhet ki járőröket; öt lovasa csak azért esett hadifogságba, mivel a lovak kidőltek.[3] Frelich november 3-áról irott jelentésében azt mondja, hogy a legénység már napok óta nem kapott se kenyeret, se pálinkát, de hozzáteszi: *a csapat mégis jókedvű, senki sem panaszkodik, hanem derék katonákhoz illően, mindenki szembeszáll a veszedelemmel és elszenvedi a nélkülözéseket.*[4]

Az elkeseredés hangján szólal meg Schwarzenberg nejéhez

[1] *J. F. Novák* i. m. 258. l.
[2] *U. o.* 256—259. és 262. l.
[3] *F. A. 1812.* 11—68.
[4] *F. A. 1812.* 11—25.

irott levelében, a mikor ezeket mondja: Sem a tiszt, sem a közkatona nem látja be elegendőleg azokat az okokat, melyek e hadműveletekre kényszerítenek; bizonyosan engem okolnak, hogy nem kapják meg zsoldjukat, élelmüket és ruházatukat. Ezen azonban nem segíthetek, a dolog természetével jár s mint már sokszor mondottam: sok itt a boszúság, de kevés a vigasztalás. Az Isten talán mégis megvált ezektől.[1] Katonai nézőpontból egyedüli a maga nemében ez az időszak, melynek megoldását elképzelni lehetetlen. Különös hadviselés ez: az ellenség zaklatja elő- és utócsapataimat.[2]

*

A mint a szövetségesek megfigyelésére visszahagyott Sacken, Schwarzenberg elvonulásáról értesült, jóllehet ennek ereje jóval meghaladta seregének létszámát, elhatározta, hogy utána nyomul és feltartóztatja még vereség árán is. November 3-án tehát Brestben visszahagyott egy gyalogezredet, a többivel pedig Wysoko-Litowskon és Kleszczelin át megindult a következőképen: elővéd Milassin tábornok alatt egy vadász-, egy kozák-, egy huszár-, egy dragonyosezred és két ágyú; főcsapat megosztottan: baloszlop Bulatin hadteste Woltschinon át, jobboszlop Essen és Liewen hadtestei Wysoko-Litowskon keresztül.[3]

A szövetségesek menetét biztosították jobbról Kleszczeléig Reynier, Frelich és Trautenberg, innen csak Reynier és pedig: Ml. Narewkán (XI/4.), Rudnián, Swisloczon, Porozówon át, a hová ugyancsak november 10-én érkezett be Durutte hadosztályának egyik dandárával együtt.

Már 3-án Milassin elővédének kozákjai (állítólag 800 lovas) Wysoko-Litowsk és Kleszczeli között megtámadták Frelichnek a *Blankenstein* és *Lichtenstein huszárok* egy-egy századából alakitott ama utócsapatát, melynek fedeznie kellett Schwarzenberg menetét. A leghátul haladó Lichtenstein huszárok karddal, pisztolyokkal keményen tartották magukat addig, míg a másik század

[1] *I. F. Novák* i. m. 257. l.
[2] *U. o.* 267—268. l.
[3] *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 208—209. l.

s a közelben kémlelő 50 szász dzsidás beérkezett. A még mindig maroknyi had dühödten rávetette magát a hosszú dárdákkal harczoló ellenségre és ezt rövid harcz után futásba verte.[1] *Bogdanowitsch* idézett munkája III. kötetének 211. lapján azt mondja, hogy ezen ütközetben az oroszok voltak a győztesek, kik elfogtak 75 magyar huszárt. Ez tévedés! Az oroszok november 1-én Lumnónál vívták meg azt az ütközetet, a melyben a St. Quentin őrnagy vezette 1. huszárezred századait verték tönkre.

November 8-án, mikor Schwarzenberg nagyszámú maradozóinak[2] bevonulása végett Wolkowisknál pihenőt tartott, a mikor Tschitschagof Slonimból a Berezina felé elindult és a mikor hadtestünk előcsapatai Izabelin alá szállottak, Reynier főoszlopa pedig már Porozow közelében járt, Milassin Rudniánál szétverte Reynier utóvédét.[3] Másnap Reynier kisérletet tett Milassin bekerítésére; 10-én a mieink elérték a Zelwianka vizét, Reynier ellenben visszahúzódott az időközben megerősödött orosz elővéd elől. November 13-án Frimont és Siegenthal a Szczara vonalához jutott, Frelich Mezewiczére vonult, Bianchi és Trautenberg pedig Golynka alá szállt; Reynier, hogy maga után csalja Sackent,[4] Izabelin felé meghátrált.

Hirek szerzésére és felderítésre kiküldött lovasságunk szerencsés volt. *Bekény József kapitány* Ozierniczánál szétvert 70 kozákot,[5] a Slonimig jutott huszárok elfogták Eminiatoff orosz dragonyos ezredest,[6] a *Kienmayer huszárok* pedig elcsípték Sackennek futártisztjét, kinek irataiból kitünt Sacken hadtestének beosztása, ereje, állása és szándéka.[7]

Felette érdekessé vált az ellenfelek helyzete november 14-én, a mikor Reynier Wolkowiskra visszavonult, az oroszok pedig Izabelin körül tömörültek. Aggasztó volt, hogy Witt orosz tábor-

[1] *Frelich* jelentése Schwarzenberghez. *F. A. 1812.* 11—9.
[2] *I. F. Novák* i. m. 263. l.
[3] *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 211. l.
[4] *I. F. Novák* i. m. 267. l.
[5] *F. A. 1812.* 11—88.
[6] *F. A. 1812.* 11—109.
[7] *F. A. 1812.* 11—110. és 257.

nok két kozákezreddel és némi gyalogsággal betört a warsói nagyherczegségbe. E váratlan csapásokra Schwarzenberg nem merte tovább követni Tschitschagofot,[1] hanem megállította seregtesteit, november 15-én pedig Ozierniczához visszarendelte Bianchit, Trautenberget, Frelichet és Wredét, hogy segítségére mehessen Reyniernek és ha kell, lecsapjon Sackenre, a ki veszélyeztette összeköttetési vonalait.

B) Az izabelini rajtaütés és Sacken üldözése a Muchawiecig.

November 15-én Sacken Wolkowisknél megrohanta Reyniert, kivette a városból és miután ennek nagy veszteségeket okozott, az északra fekvő magaslatokra űzte. Erre Schwarzenberg föltétlenül szükségesnek tartotta, hogy segítségére menjen Reyniernek, mert ha ezt Sacken nagyobb erejével még egyszer megveri és elválasztja tőle, ő a már csak 22,000 emberből álló hadtestével két tűz között a megsemmisülésnek néz elébe. Ennélfogva

Frimont Siegenthal hadosztályával és Zechmeister dandárával Slonimnál visszahagyta, hogy a Niemen mentén álló Mohrral együtt megfigyelje és erős portyázó különítményekkel zaklassa a Minsk felé menetelő Tschitschagofot, mintha a főcsapat is jönne,

ő maga pedig november 16-án Sacken hátába tört a következőképen:

a) *főoszlop:* Frelich, Wrede, Bianchi, Trautenberg, a tűzérség és a málhavonat Iwaczkiewiczén, Mezyreczén át Izabelinre;

b) *St. Quentin őrnagy az 1. és Blankenstein huszár*-ezredekből összeállított huszárosztálylyal Szereszowó Pruzany felé elszántan megtámadja az oroszok őrségeit és vonatait;

c) *Scheitherr ezredes* a Riesch dragonyosokkal, a varasdi határőrzászlóaljjal és négy háromfontos ágyúval Nowyj-Dworon át támogatja St. Quentin őrnagyot, lehetőleg több helyen egyszerre megrohanja az ellenség visszavonulási vonalán álló őrségeket és vonatokat, összeköttetést létesít Rozanyon át Frimonttal és megfigyeli a kosowó-pruzanyi utat.[2]

[1] *I. F. Novák* i. m. 269. l.

[2] *Schwarzenberg* intézkedése XI/16-ra. *F. A. 1812.* 11—133., 141. és 142.

A főoszlop élén haladt a *Garnicza alezredes* vezette egy század *Lichtenstein* és egy szakasz *Blankenstein* huszár. A tizenkét lovasszázadból, egy ütegből és két vadászszázadból alakított elővédet Frelich vezette. A hadosztályok a 15-én kiadott intézkedésben megjelölt sorrendben sorakoztak a menetoszlopba. Az elővéd reggeli hat, a zöm pedig hét órakor indult.

A 30 km menetet a csapat 10 óra alatt megállás nélkül hajtotta végre.

Az él Izabelin előtt egy órányira 100 kalmukra bukkant, kiket Garnicza oly ügyesen támadtatott meg, hogy belőlük alig menekült meg valaki. Ezután az egész elővéd ügetésben előrenyomult, majd vágtatva berontott a városba és összefogdosott 100 orosz katonát. Mivel a házakba menekült ellenséges gyalogság tüzeléshez fogott, Frelich két vadászszázaddal, négy Lichtenstein, egy Balkenstein és egy császárhuszár századdal bekerítette a várost és miután tűzérsége is belelőtt a házakba, rohamra indult s elfogta Sacken 500 emberből álló főhadiszállását és zsákmányul ejtette az összes podgyászt, 20 lőporos kocsit, 100 lovat és egy csomó tevét. Ezután Frelich az izabelin-wolkowiski utat kisérő erdő szélén mutatkozó ellenséges gyalogsággal vette föl a harczot. A küzdelemben orosz dragonyosok visszavetették a Lichtenstein huszárokat, a mi közben Stefaics kapitány elesett. A harcznak tűzérségünk vetette végét. Az ellenség napnyugtával vad futásban keresett menekvést.[1]

Az Izabelin felől hallatszó ágyúzásra Sacken abbahagyta Reynier ellen intézett támadását és mivel attól tartott, hogy Schwarzenberg csapatai elvágják Blonkitnánál a Rossán át-épített hídtól, egész seregével sietve Swizlocz felé visszavonult.

Az ellenség üldözését a Wöber őrnagy által vezetett s a *32. és 34. gyalogezred* századaiból, egy század *császárhuszárból* és 40 vadászból álló különítmény kezdette meg, mely 17-én éjjel 3 órakor Jasienowicán szétverte az oroszok őrségét és elfogott belőle 50 embert.[2] Hajnalhasadtával Reynier Sokolnikire, Schwarzenberg M. Lopienicán, Porosowón át Studienikire ment,

[1] *Frelich* relatiója *F. A. 1812.* 11—167.

[2] *Wöber* őrnagy jelentése. *F. A. 1812.* 11. ad 153.

a St. Quentin és Scheitherr ezredes vezette különítmények pedig Nowyj-Dwort érték el. Közben a hanyatt-homlok menekülő oroszokból elfogatott: 2 ezredes, 1 őrnagy, 8 főtiszt és 1500 ember; zsákmányul esett 2 tábori gyógyszertár, 10 lőporos szekér s igen sok podgyászkocsi.[1]

November 18-án nagyon rossz utakon a szövetségesek Ml. Grinkiről és Studienikiről a swizlocz-rudniai út felé támadtak, de már nem vághatták el Sackennek Rudnián át vezető egyedüli visszavonulási vonalát, mivel ez megelőzte őket. Gorbacz körül azonban a szövetségesek beérték az oroszok utócsapatát. Az úton és az erdőben elkeseredett harcz fejlődött az üldözők és a főcsapatukat teljes feláldozással fedező ellenséges utócsapat között. Reynier csapatain kívül kitüntek: *a 19., 32., 34. és 48. gyalogezredek* részei. A november 27-én kelt Generalbefehl szerint, a mikor a 34. gyalogezred századai a kartácstűzben a töltésúton előre jutni nem tudtak, *Schink György őrmester* szakaszával önszántából a környékező mocsarakon át az ellenség oldalába tört és ezt megverte;[2] *Lesenszky Pál 32. gyalogezredbeli tizedes* pedig szakaszával visszaverte azt az orosz csapatot, a mely zászlóalja oldalába rontott. Az est beálltával az oroszok föladták a küzdelmet, visszahúzódtak és fölégették a Narew hídjait.

November 19-én Sacken Zastawa mellett bántódás nélkül átkelt a Narewkán és miután 1 dragonyos-, 1 huszár- (összesen 12 század) és 4 kozákezredet két ágyúval Szereszowo alá küldött, ő maga pedig a főerővel Brest-Litowsk alá vonult, a hová 23-án érkezett be.[3]

Reynier november 19-én és 20-án helyreállította a Narew hídjait, a mi után Galeyen, Szereszowón, Reczycán át Brestnek vette útját. Schwarzenberg csapatai november 19-én Nowyj-Dworról indulva, Pruzanyon, Kozi-Bródon, H. M. Kiwaczycyn, Sokolowón át Kusiczyra nyomultak, a hol 25-én megszalasztották az oroszok utóvédét. A menet alatt a *Lichtenstein huszárok* Kiwaczycy körül szétszórták, az ellenséges utócsapatot,[4] novem-

[1] *Frelich* relatiója. *F. A. 1812.* 11—167.
[2] *Schink őrmester* az ezüst vitézségi érmet kapta. *F. A. 1812.* 11—240.
[3] *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 219. l.
[4] *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—211.

ber 24-én pedig Bulkowónál megint a huszárok elfogtak három pálinkás hordóval megrakott szekeret.[1]

November 25-én, a mikor a Kosiczynél megszalasztott oroszok Wyczulki felé elmenekültek, Schwarzenberg az *1. huszárezreddel* és egy üteggel utánuk nyomult és ép akkor ért Jamnó alá, mikor az ellenség a Muchawiec hídjára lépett. Előbb csak tűzérségi harcz keletkezett, később azonban, mikor a Beaulieu gyalogság egy zászlóalja is beérkezett, komolyabb ütközet fejlődött, a miben bekerítettek a hidat védelmező ellenséges jobbszárnyat és elfogtak 300 katonát. Másnap helyreállították a hidat, a mi után november 27-én Frelich a Beaulieu gyalogsággal és a *Lichtenstein huszárokkal* a Ruda felé menekülők után vetette magát. *Bekény József* Lichtenstein huszárezredbeli kapitány 80 lovasával és 50 önkéntesen vállalkozó gyalogossal még e napon Mokrany alatt (Jamnótól 40 km) beérte az oroszokat, a kik annyira megrettentek, hogy fölgyújtották a hidat, mielőtt csapatuk vége átment rajta. Bekény 150 katonát elfogott és zsákmányul ejtett 11 lövőszeres kocsit, sok markotányos- és málhaszekeret. A különítmény egyik járóőre átgázolt a vízereken s a mocsarakon és Sielcy alatt rajtahajtván a menekülőkön, elfogott belőlük 100 embert.[2]

Szerencsésen portyáztak a *Tamássy főhadnagy* vezette huszárok is, a kik Diwin alatt csíptek el két tisztet, 30 katonát és 60 kocsit.[3]

Cornaro «Strategische Betrachtungen über den Krieg im Jahre 1812» czímű munkájának 95. lapján[4] ezeket mondja Schwarzenberg hadműveleteire nézve: A franczia hadsereg hátában rosszra fordultak a dolgok, a szárnyakon álló hadtestek hatása és tevékenysége nem felelt meg Napoleon várakozásának. A saját és Reynier hadtestével, valamint Durutte hadosztályával, vagyis összesen 40,000 emberrel rendelkező Schwarzenberg határozatlan hadműveleteivel volt oka annak, hogy

[1] *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—217.
[2] *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—243.
[3] *F. A. 1812.* 13—30.
[4] *Ludwig Cornaro* Oberst im k. k. Generalstabe. Wien 1870.

Tschitschagof serege nagy részével zavartalanul elérhette a Berezinát és hátulról megtámadhatta Napoleont. Schwarzenberg 48,000 embere ellenére fogva tartatta magát Sacken 27,000 embere által. A mikor azután végre megindult Tschitschagof után, az izabelini győzelem hatása alatt feladta eredeti szandékát. A helyett, hogy Reyniert az érzékenyen megvert és katonáinak felét vesztett Sacken üldözésére rendelve, ő maga erejének nagyobb felével Minsken át sietve Tschitschagof után vetette volna magát, — mi az általános helyzettel összhangzásban, természetes és így helyes is lett volna, — feladta eredeti szándékát és Sacken üldözésére indult.

Reynier csapatai Wolkowisknál akkora vereséget szenvedtek, hogy Duruttnek majdnem egész Európából összeterelt és ujonczokból, valamint szedett-vedett népségből alakított hadosztálya (köpönyegek nélkül, jobbára nyári öltözetben!) fegyelmében és katonai szervezetében annyira megingott, hogy vissza kellett hagyni Rudniánál, a szászok létszáma pedig 6000 emberre csappant. Ez a gyenge, agyonhajszolt sereg aligha lett volna képes erélyesen és eredménynyel üldözni azt a sereget, melynek tehetséges parancsnok által vezetett csapatai oly keményen tartották magukat a rudniai utóvédharczban s a mely pár nap multán megerősödött volna Witt tábornoknak a warsói nagyherczegségbe küldött két kozákezredével és némi gyalogságával, valamint Lüders tábornoknak Szerbiából beérkezett csapataival. Az oroszok felett aratott győzelmet ki kellett aknázni, mivel a koczka megfordulhatott s a vállalkozó szellemű Sacken csakhamar megint Schwarzenberg hátába került volna.

A siker nagy volt, mivel az oroszok demoralizálva visszahúzódtak a Pripiatj mocsaraiba és elvesztettek legalább is 7—8000 embert.[1]

C) Események Scheitherr ezredes különítményénél.

Schwarzenbergnek Sacken hátába intézett támadására vonatkozó intézkedéseknél megemlítettük, hogy St. Quentin ör-

[1] *I. F. Novák* i. m. 273. l.

nagyot egy osztály huszárral, Scheitherr dragonyos ezredest pedig a Riesch dragonyosokkal, egy zászlóalj határőrrel és négy ágyúval Pruzany felé küldötték az oroszok visszavonulási vonalának nyugtalanitása végett. A *St. Quentin* vezette osztály november 18-án elérte Nowyj-Dwort, meglepte a 20 lovasból álló kozák őrséget és elfogott belőle 10 lovast.[1] Mivel megtudták, hogy Pruzany alatt szintén ellenség áll,[2] ide lovagoltak. Innen azonban hamarosan visszahúzódtak a huszárok, mert nem mertek összetűzni a mintegy 100 gyalogossal megerősített öt ellenséges lovasszázaddal. Erre Scheitherr is csatlakozott a huszárokhoz, a mi által a lovasok száma összesen 420 volt (90 huszár és 160 dragonyos).[3]

A mig a zöm Krasnoje alá vonult, addig St. Quentin a huszárokkal Sielo-Welikoje alatt összeakadt két század kozákkal, a. kiket hamarosan megszalasztott. Mivel az elfogottak vallomásaiból kitűnt, hogy Ogorodnikinél egy egész kozákezred áll, Scheitherr ennek éjjeli rajtaütésére határozta el magát.

Rajtaütés Ogorodnikinél.[4]

Hogy megtéveszszék az oroszokat, bevonták az előörsöket és éjjeli 12 órakor két csoportra oszlottan indultak el. A gya-

[1] *St. Quentin* jelentése. *F. A. 1812.* 11—157.

[2] Az előző fejezetben említettem már, hogy Sacken november 19-én Szereszovó alá rendelt egy dragonyos-, egy huszár- és négy kozákezredet két ágyúval.

[3] A különítmény gyalogságának erejét nem tudtam megállapítani, mivel a 2. gyalogezred története (*Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 2.* 37. l.) három ezredbeli századról is tesz említést, holott Scheitherr egy szóval sem említi ezeket, hanem csak arról panaszkodik, hogy a határőröket használni nem tudja (*F. A. 1812.* 11—183). Sőt még azt is mondja, hogy nagyobb eredménynyel végződik támadása, ha a határőrök a házakba nem bujtak volna. Valószinű, hogy a határőröket a rajtaütés után fölváltották a 2. gyalogezred századaival, a mit a későbbi események is igazolnak. Hogy a rajtaütésben minő gyalogság vett részt, az mellékes, mivel a főérdem amúgy is a lovasságé volt.

[4] Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 42—53 Wolkowisk térkép lapját.

logságból, két ágyúból, a huszárokból és öt dragonyos szakaszból álló kisebbik rész *St. Quentin* alatt Poroslanyon és Jakowiczén át az ellenség hátába vonult, a Scheitherr vezette nagyobb csapat ellenben Poroslanyról egyenesen Ogorodnikire támadt. Az ellenség hátába küldött rész Jakowiczin fosztogató kozákokra bukkant, a kiket azonban elszalasztott. Ezek hirül vitték a mieink támadását, a mire az egész kozák had lórapattant és harczrakészen várta Scheitherrnek reggeli félöt órakor támadó csapatát. Jó darabig váltakozó szerencsével folyt a küzdelem, de azután a kozákok egy része Jakowiczi felé menekült. Itt azonban szembe kerültek St. Quentin csapatával, a mely visszavetette őket Ogorodnikire. A két falu között nagy hajsza támadt, a miben a mieink lettek győztesek.

Az ellenség elveszitette parancsnokát, 2 tisztjét és 76 lovasát; elfogatott 6 tiszt, 4 trombitás, 359 kozák 250 lóval.[1]

November 22-én Scheitherr Chomskig és Kobrinig küldte hirszerző csapatait, 26-án Chomskon át Bezdiezbe vonult, a hol elfogatott 11 kozákot 5 lőporos szekérrel. A hirszerző járőrök átkutatták Antopolt, Drogiczynt, Iwanowót és a környékbeli összes fontosabb helységeket, a melyekben elfogtak sok ellenséges katonát és hatalmukba ejtették az oroszok által visszahagyott javakat. 27-én éjjeli 2 órakor Bezdiezből elindulva, útközben elcsiptek 40 lovasból álló kozák őrséget és miután a *gyalogság egy részét a zsákmányolt lovakra ültették*, 27 órai egyhuzamban végrehajtott menet után Pinsk alatt termettek. Itt szétverték az ellenük vonuló kozák csapatot, megrohanták a várost és elfogtak 3 tisztet és 132 embert. Hatalmukba esett még: két kórház 168 emberrel, az élelmezési raktár 120 gorec főzelékkel, 160 gorec liszttel, 800 ökör, miket az oroszok a lakosságnak adtak át hizlalásra és végül 300 darab puska. Ezenkívül összehordották a lakosságnál talált sót és 119 ökrös szekéren beküldötték Schwarzenbergnek. A különítmény Chomsktól kezdve elfogott: 1 őrnagyot, 8 főtisztet, 1 hadbiztost, 3 élelmezésügyi tisztviselőt, 405 katonát és 162 szekeret.[2]

[1] *Scheitherr ezredes és St. Quentin őrnagy relatiói. F. A. 1812.* 11. ad 155., 183. és 198.

[2] *Scheitherr* jelentései. *F. A. 1812.* 11—246. és 251.

Szerencsétlenül végződött azonban a *Thun dragonyos kapitány vezette különítmény vállalata.* Scheitherr ezredes ugyanis bal oldalának biztosítása végett Thun alatt 50 dragonyost és a *2. gyalogezred 4. századát* kikülönítette azzal, hogy támadják meg az útjukba eső ellenséges őrségeket, azután pedig szállják meg a Jasioldának masewiczei hídjait. A csapat útközben elfogott 24 orosz katonát és 3 lőporos kocsit. Mivel a Müller hadnagy vezette elővéd Logiszyn felé elszaladt, Thun is utána ment; visszamaradtak azonban: a masewiczei hídnál egy tizedes hat gyalogossal, a hidaktól északra elterülő erdő szélén pedig a gyalogszázad. Müller Logiszyntól nem messze szétverte az ellenséges szekérvár őrségét, de a falu alól visszahúzódott az időközben beérkezett Thunnal együtt, mivel az ellenséges gyalogsággal meg nem küzdhettek. Ezután az egész különítmény a Jasiolda felé visszavonult. Nem messze a hidaktól puskaropogás hallatszott. Hiába siettek a veszélyt sejtők, későn érkeztek, mivel a Pinsk alól elvert kozákok és orosz katonák szétugrasztották őrségünket és hatalmukba ejtették nemcsak a masewiczei átjárókat, hanem a hosszú töltésút hídjait is. A foglyokat kisérő és zsákmányolt lovakat vezető gyalogságunkból csak 36 ember ragadhatott fegyvert, a kik többször hiába támadtak. Ekkor Thun maga vezette rohamra dragonyosait. A kereszttűzbe jutott csapat élén *Thun 11 lövéstől találtan holtan lóról bukott,* a legénység pedig Logiszyn felé visszaveretett. Az üldöző ellenség föltartóztatására *Pollák őrmestert* hagyták vissza 11 gyalogossal. Ez az utolsó hídnál kelleténél tovább kitartott, a minek következtében nyolczadmagával elfogatott. A *Pfister dragonyos főhadnagy* által vezetett csapat most már a mocsaras erdőbe menekült s éjjeli két óra körül egy lengyel nemes tanyájába húzódott. Pár órai pihenés után Pfister elhatározta, hogy bármi áron is, de utat tör Logiszynen át. Miután kikémleltette az ellenséget, lopva megközelítette és megrohanta a falut. Az álmából fölvert orosz őrség 110 emberéből 30 elfogatott, a többi pedig az erdőkbe menekült. A zsákmányul esett kocsikat 150 lóval a lakosság kapta ajándékba.[1]

[1] *Pfister főhadnagy jelentése. F. A. 1812.* 11—247.

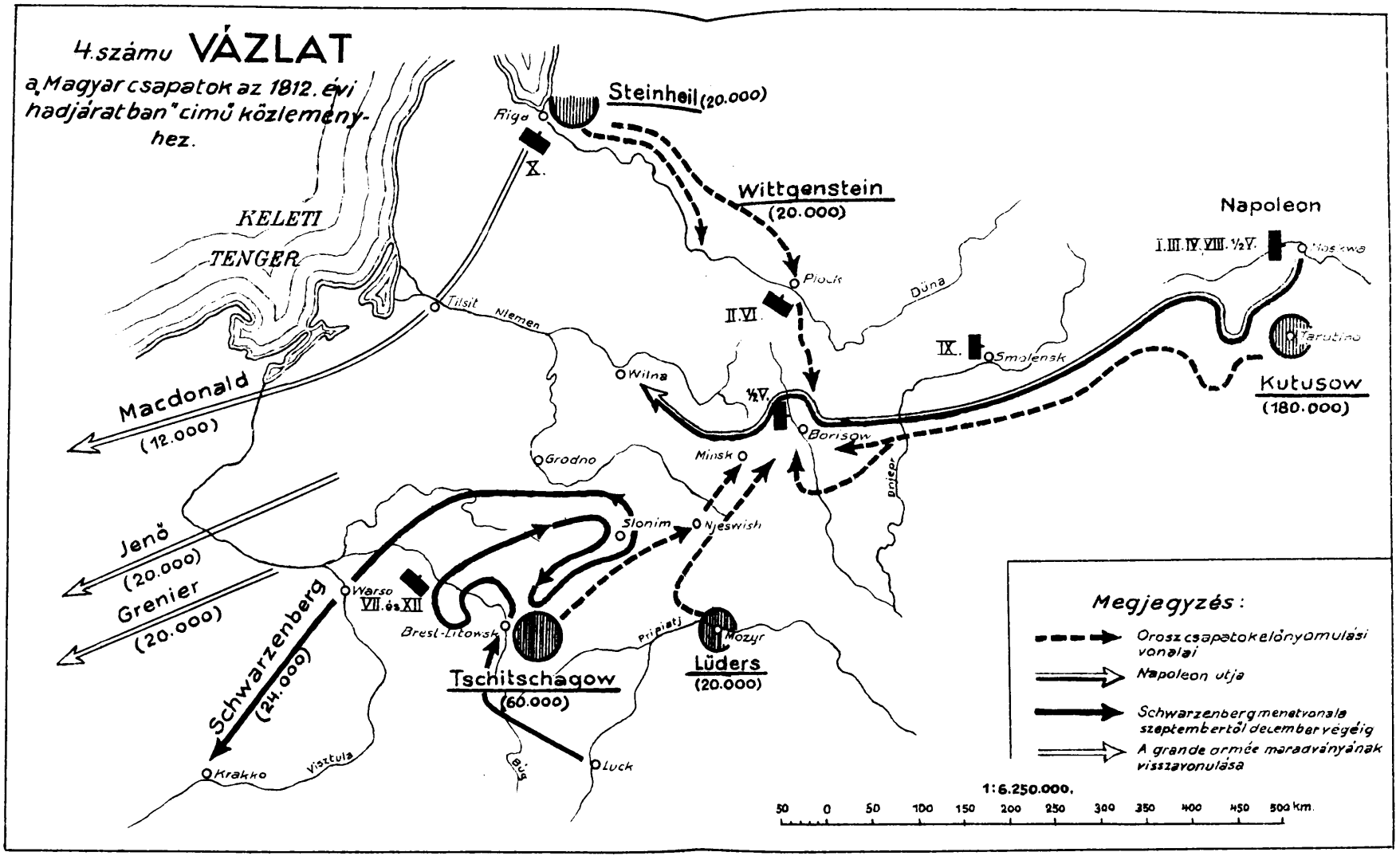
4.számu VÁZLAT
a „Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban" cimü közlemény-hez.
KELETI TENGER
Steinheil (20.000)
Riga
X.
Wittgenstein (20.000)
Napoleon
I.III.IV.VIII.½V.
Moskwa
Tilsit
Niemen
Plock
Düna
II.VI.
IX.
Smolensk
Tarutino
Kutusow (180.000)
Macdonald (12.000)
Wilna
½V.
Borisow
Grodno
Minsk
Dnjepr
Jenö (20.000)
Grenier (20.000)
Slonim
Nieswish
Warso
VII. és XII.
Brest-Litowsk
Schwarzenberg (24.000)
Tschitschagow (60.000)
Pripjatj
Mozyr
Lüders (20.000)
Krakko
Visztula
Bug
Luck
Megjegyzés:
Orosz csapatok előnyomulási vonalai
Napoleon utja
Schwarzenberg menetvonala szeptembertől decembervégéig
A grande armée maradványának visszavonulása
1:6.250.000.
50 0 50 100 150 200 250 300 350 400 450 500 km.

Pollák őrmester sem maradt hadifogságban, hanem embereivel legyűrte az őrizetére rendelt katonákat s miután a szomszédos tanyában tartózkodó oroszokon rajtaütött és elvette fegyverüket, 38 fogolylyal tért vissza csapatához.[1]

Később, a mikor a Schwarzenberg vezette sereg a Muchawiec vonalától Slonim alá visszavonult, Scheitherr november 30-án 190 kocsin élelmiczikkeket küldött a főhadiszállásra, azután elhagyván Pinsket, útközben elfogott 10 katonát, 20 lovat és 30 lőporos kocsit; Wislowiczben megsemmisítettek: 8000 kocsira való élelmet, 80 szekeret és az összes töltényeket.[2] A Henzy kapitány alatt álló félszázad dragonyos és *30 lovasított gyalogos* Pahoston hatalmába kerített 30 kocsira való kétszersültet, darát és egy csomó nyersbőrt.[3]

VI.

A) A szövetséges hadtestek visszahúzódása Slonim alá és innen a warsói nagyherczegségbe.

A hadműveletek befejezése.

(Lásd a 3. és 4. sz. vázlatot.)

A mig Schwarzenberg a Sacken vezette oroszokat Ratnóig és Kowelig visszaszorította, addig a grande armée főhadiszállásán türelmetlenül várták az osztrák-magyar-szász sereg beérkezését.

A Moszkvából visszavonuló grande armée Smolenskben sem maradhatott, hanem november 12-én Borisów irányában meghátrált. 15-én Kutusów Krasnójnál harczba keveredett vele, a miután Napoleon november 20-án Országa húzódott. Tschitschagof, a ki november 8-án hagyta el Slonimot, 17-én, vagyis az izabelini rajtaütést követő napon, könnyű szerrel hatalmába ejtette a Dombrovszky vezette V. franczia hadtest részei által védel-

[1] *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 2.* 340. l. *Pollák az ezüst vitézségi érmet kapta.*

[2] *F. A. 1812.* 12—23.

[3] *F. A. 1812.* 12—9.

mezett Minsket, 21-én pedig Borisównál a Berezina bal partjára szorította Dombrovszkyt. Ámde a II. franczia hadtest kezet fogva Dombrowszkyval, Loszniczánál visszaverte a Berezina jobb partjára Tschitschagofot, a mi által szabaddá lett az út a grande armée számára. *Napoleon november 25-én, vagyis akkor ért Borisów alá, mikor Schwarzenberg és Reynier a Muchawiec vonalához érkezett.*

November 26-án és 27-én ment végbe a francziák átkelése a Berezinán, a mi alatt és még két napon át elkeseredetten harczoltak a Berezina mindkét partján. Innen a francziák menete Wilnáig nem visszavonulás volt többé, hanem menekülés. A grande armée maradványai deczember 9-én értek Wilna alá, 15-én Kownónál átkeltek a Niemenen, elhagyták Oroszország területét és a Visztula mögé vonultak.

November 29-én, vagyis a berezinai harczok utolsó napján kapta Schwarzenberg Napoleon ujbóli parancsát, hogy Minskbe siessen a franczia sereg visszavonulásának biztosítása végett. A szövetséges hadtestek tehát november utolsó napjaiban elhagyták a Muchawiec vonalát és két úton a következő menetrendben vonultak Slonim alá:[1] Bianchi, Frelich és Reynier Sielecen, Michalinon, Woronilowiczén és Bliznán át, Trautenberg pedig Kartuzskaja-Berezán, Kosowón és Diewiatkowiczén keresztül.[2]

Deczember 6-án Reynier Rozanynál a Bielowiezi erdőség kijáratait tartotta, Schwarzenberg seregtestei közül Zechmeister az elővéddel Nieswieznél, Mohr pedig Bjelicánál állott; a többiek Golynka, Oziernica és Slonim alatt laktáboroztak. Mivel a grande armée főhadiszállásáról hamis hireket terjesztettek, *a szövetséges hadtesteknél senki sem tudta biztosan, hogy Napoleon elhagyta Moszkvát s hogy serege teljesen tönkrement.* Deczember 4-iki kelettel Schwarzenberg azt a parancsot kapta, hogy mozdulatait a grande arméehoz alkalmazza. Minthogy e mozdulatok közelebbről meghatározva nem voltak, de mivel hire

[1] Auszug aus dem Operations-Journal. *F. A. 1812.* 13 29., 30., 31. és 32.

[2] Marschtableau. *F. A. 1812.* 12. ad 12.

jött, hogy Wilnában mindennap várják a francziákat s mivel deczember 10-én Mohr is azt jelentette, hogy már Iwje körül (Nowogrodektől északra a Niemen jobb partján) is mutatkoznak tekintélyes orosz erők, Schwarzenberg deczember 14-én közelebb vonult a Niemenhez, Reyniert ellenben Nowyj-Dworra rendelte.

A Nieswiezre előretolt és három gyalogzászlóaljjal, valamint a *Kienmayer huszárokkal* megerősített Zechmeister folytonosan nyugtalanította a francziák után tóduló oroszokat. *Rigó Kienmayer huszárezredbeli főhadnagy* Seliszcze körül elfogott egy 240 kocsiból álló és 13 kozák által kisért szállítmányt; mivel a gyenge lovakkal nem tudta elég gyorsan biztonságba hozni a zsákmányt, a kocsik felét a rakománynyal együtt elégettette, a többit pedig négyesbe fogottan elhozta.[1] *Harsdorf, ugyanezen ezredbeli kapitány* a horozowi majornál vereséget szenvedett akkor, mikor el akarta fogni az orosz őrséget,[2] de kiköszörülte a csorbát Waslowecznél, a hol elcsípte az élelmivonatot 13 kozákkal együtt.[3] *Bubna huszárfőhadnagy* Kreczielnél megvert 60 kozákot s ezeket Bobruiszkig (a Berezina mellett) űzve, elfogott közülük 19-et és sok ökröt s ruhaneműt zsákmányolt.[4] Sluzkot is megrohanták a huszárok, a hol elfogtak 74 katonát és 292 ökröt.[5]

Deczember 14-én mérték össze utoljára fegyvereiket a magyar huszárok az oroszokkal, a minek leírását *Pauliny Mihály portyázó különítménye* eseményeinek ismertetésénél találja meg az olvasó.

Deczember 15-én Schwarzenberg elérte a Niement, egy lovas dandárát Grodnó felé tolta, a mikor pedig deczember 9-iki kelettel arról értesítették, hogy a grande armée a Niemen mögé téli szállásokba vonult, 18-án Bielostok felé húzódott, hogy eredeti feladatához hiven továbbra is biztosítsa a warsói nagyherczegséget; ez idő alatt Reynier Wolczinra vonult.

[1] *F. A. 1812.* 12. ad 59*a*.
[2] *F. A. 1812.* 12. ad 59*c*.
[3] *F. A. 1812.* 12—31.
[4] *F. A. 1812.* 12—131.
[5] *F. A. 1812.* 12—89.

Deczember 25-én, vagyis 14 nappal később, hogy a franczia elhagyták Oroszország területét, Schwarzenberg Pultuskig visszavonta seregtesteit,[1] míg Reynier január 3-án Okuniewre jutott.

Január 6-án Anstätt orosz államtanácsos átadta Schwarzenbergnek Sándor czárnak I. Ferenczhez intézett levelét, a mivel egyidejüleg fegyverszünetet is ajánlott azzal a feltétellel, hogy az osztrák-magyar hadtest szakítsa meg a szövetséget Napoleonnal, vonuljon a Visztula mögé és adja át Warsót az oroszoknak; ennek fejében Ausztria ráteheti kezét egész Nyugat-Galicziára. A tárgyalások eredménye volt, hogy míg a megfelelő válasz Bécsből megérkezik, az ellenfelek ideiglenesen fegyverszünetet kötnek azzal a kikötéssel, hogy az osztrák-magyar hadtest közelében álló franczia hadtesteket sem érheti bántódás. A végleges fegyverszünetet január 30-án kötötték meg, a melynek értelmében Schwarzenberg átadta Warsót, visszavonult a Visztula mögé úgy, hogy 13-án a Pilica mögött, február 25-én pedig Krakkó körül laktáborozott.

B) Pauliny Mihály hirszerző különítménye.[2]

(Lásd az 5. sz. vázlatot.)

Külön fejezet alá vettem és a hadiesemények leírásának végére illesztettem *Paulinyi Mihály 1. huszárezredbeli százados* portyázó és hirszerző különítménye eseményeinek ismertetését. A különítményre vonatkozó okmányok sok oly értékes anyagot szolgáltatnak a háborúban rendkívül fontosságú és nagy szerepet játszó hirszerző különítményekre nézve, hogy czélszerűnek

[1] Marschtableau. *F. A. 1812.* 12—209.

[2] *F. A. 1812.* 10—117., 123., 310., 283., 285., 11—7., 21., 31., 46., 58., 66., 79., 85., 106., 107., 117., 135., 136., 146., ad 175., 189., 203., 212., 231., ad 231., ad 231*a*, 12. ad 14*a*, 21., 22., 25., 26., 27., 37., ad 72., ad 72*a*, 76., 90., 96., 94., 111., 114., 13—29. és 31.

Lásd még a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térképek Bialistok 41—53., Wolkowisk 42—53., Slonim 43—53. és Nieswiez 44—53. lapjait.

5. számú VÁZLAT

a „Magyar csapatokaz 1812. évi hadjáratban" című közleményhez.

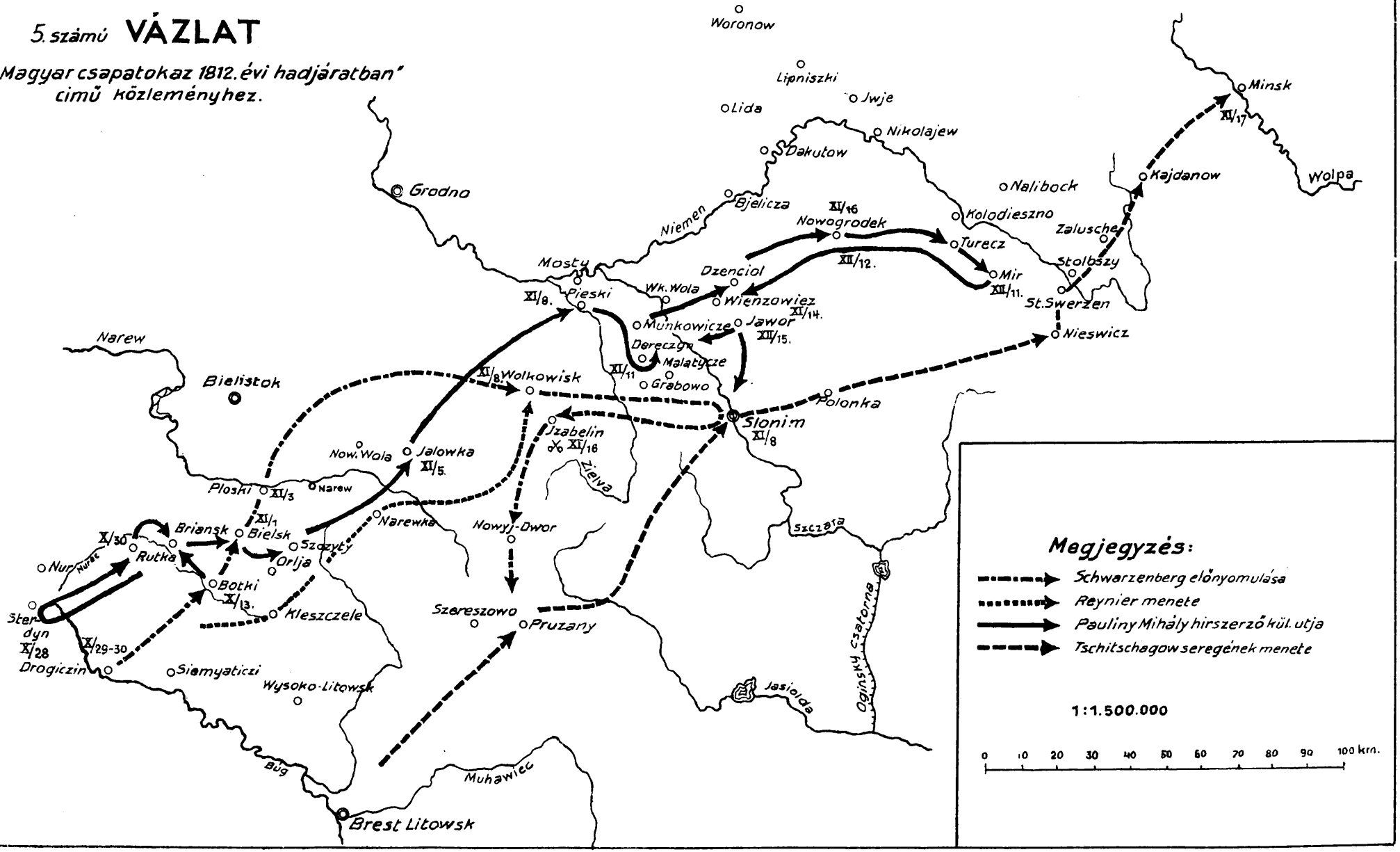

Megjegyzés:

- Schwarzenberg előnyomulása
- Reynier menete
- Pauliny Mihály hirszerző kül. utja
- Tschitschagow seregének menete

1:1.500.000

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 krn.

találtam azt hadtestünk hadieseményeinek keretéből kiemelni és szembeötlőleg külön egyesíteni. Azért hagytam a hadiesemények végére, mivel e huszárszázad mérte össze utoljára fegyvereit az ellenséggel akkor, mikor kelepczébe jutva, karddal nyitott utat magának. De megérdemli a vezető Pauliny Mihály kapitány azt, hogy részletesebben vessem papirra az általa intézett vállalatokat, mivel főként az ezen hadjáratban tanusított magatartásával érdemelte ki a katonai Mária Terézia-rendet.

Helytelen eljárást követnék azonban, ha a különítménynek minden alkalommal való magatartását a jelenleg érvényben álló katonai szabályzatok alapján bírálat alá is venném, mivel száz évvel ezelőtt nem alakultak ki oly tökéletesen a vélemények és így a kivánalmak sem a lovasság hirszerző szolgálatára nézve. A hirszerző különítmények feladatát ismerő katona azonban észre fogja venni azokat a mozzanatokat és pillanatokat, melyek egyrészt hibásak voltak, másrészt azonban mégis alapját vetették meg a manapság is érvényben álló néhány határozványunknak.

a) *Menet Nowogrodekre.*

Tudjuk, hogy Schwarzenberg engedve Tschitschagof nagyobb erejének, szeptember és október havában Wlodawán, Brest-Litowskon, Wysoko-Litowskon és Drogiczynen át visszavonult a warsói nagyherczegségbe. A mint a fősereg átkelt a Bug bal partjára, Schwarzenberg Paulinyt századával Botkiban hagyta, hogy fölvilágositást szerezzen az oroszok tartózkodási helyéről, számerejéről, erőinek elosztásáról és szándékáról, azután pedig tegyen jelentést a terep minőségéről.

Amint a szövetséges hadtestek átkeltek a Bug balpartjára, Tschitschagof a következő csapatokat rendelte azok üldözésére: Lambert és Langeron alatt 1—1 kozák és 1—1 vadászezredet 4—4 ágyúval, Essent 2 gyalogzászlóaljjal, 1 kozákezreddel és 4 ágyúval; Woinof egy különítménynyel Wysoko-Litowskra és Kleszczelére vonult, Sacken Pruzanyba ment harácsolás végett, Tschaplitz pedig 4 zászlóaljjal, 12 lovasszázaddal, $2^1/_2$ kozákezreddel és 12 ágyuval Slonimra küldetett, hogy verje szét Konopka tábornoknak litvai gárdaezredét s ha lehet, vágja el

a Piaski felé hátráló Mohr tábornoknak különítményét. Tschaplitz október 18-án elérte Pruzanyt, 20-án pedig szétverte Konopka ezredét.

Pauliny *október 13-án* foglalta el figyelő állását. Hogy önálló helyzetében miképen oldotta meg bravourosan sokoldalú nehéz feladatát, azt a *cs. és kir. hadi levéltárban őrzött 42 jelentésének* tartalma alapján a következőkben mondom el.

Már október 13-án jelenti, hogy a Nurec folyó partjait szemrevételezte s a fontosabb hidakat leromboltatta; a folyó keskeny, partjait mocsarak kisérik, melyek miatt alig gázolhat át rajta valaki. Megérkezése után rögtön járőröket küldött Kleszczelére és Bielskre a bielistoki út megfigyelésére. Az útközben talált raktárak készletét és az 1. számú tábori kórház felszerelését Nurra útnak indította. Másoktól hallotta, hogy az oroszok erejük egy részével ide vonulnak, hogy elfoglalják a bielistoki utat. A Kleszczeléről ép most visszatért járőre azt jelenti, hogy a falut kozák csapat szállotta meg.

14-én Brianskra húzódott Pauliny, a honnan több kincstári szekeret Nur felé visszaküldött. Jelenti, hogy Botkiban még d. e. 11 órakor sem volt ellenség; Mohr tábornok különítményének sorsáról semmit sem tud, bár tudakozódott és kutatott utána. Helyesen cselekedett, a mikor százada kis létszáma miatt nem küldött ki hozzá járőröket. Ma Moskwinóra (?) küldött kémeket. Ha a körülmények kényszerítik, holnap Wisinka felé visszavonul, a mi mellett azonban a Nurec folyása mentén is járőröket küld az ellenség felé.

Úgy látszik, hogy a különítmény a kozákok elől a Bug balpartjára volt kénytelen térni, mivel *október 28-án* Sterdynből küldi Pauliny ama két jelentését, melyeknek tartalma a következő: Kiküldött embereim révén megtudtam, hogy október 26-án több ellenséges csapattest Siemyaticziről Wysoko-Litowskra visszahúzódott. Lambert tábornok is ezeknél volt. Tschitschagof tegnap még Wysoko-Litowskban tartózkodott. Több orosz ezred Wlodawa felé tart, a hol úgy a gyalogság, mint a lovasság erődítéseket épít; az ellenséges főerő azonban Brest körül áll. Mivel az oroszok arról értesültek, hogy seregtesteink erősbítéseket kapnak, mindenütt megerősítik állásaikat. A Brianskba,

Botkiba és Bielskbe jött orosz dzsidások pár nap után visszahúzódtak; a Siemyaticziről eltakarodott ellenséges csapatok oly sietve indultak el, hogy még élelmiczikkeiket sem vitték magukkal. A Bug mentén azonban a kozákok állandóan nyeregben ide-oda járnak s a legkisebb zajra is összesereglenek. A Pulawyra (Visztula mellett, Warsótól délre) küldött erős orosz portyázó különítmény a Bug mögé visszahúzódott. Holnap estére biztosan megállapítom, hogy a Wysoko-Litowskról elvonult ellenség hová ment. Egy orosz hadtest állítólag Mostyig jutott (Tschaplitz, kit Slonimra és azután Mohr után küldöttek; később ez a hadtest alkotta Tschitschagofnak bal oldalvédét). Az ugyanezen napon kelt második jelentésben azt mondja Pauliny, hogy ép most adták tudtára, miszerint az oroszok elhagyták állásaikat és Wysoko-Litowskon át elvonultak. Noha az oroszok főereje Brest és Wlodawa között áll, igen sok csapatuk elvonult Pinsk és Grodnó felé.

Alig hogy visszavonultak az orosz csapatok, Pauliny átkelt a Bug északi partjára és *október 20-án* Rutkán kelt jelentésében azt mondja, hogy járőrei Brianskig jutottak, hogy Konopka csapatát az oroszok szétverték, hogy a briansk—bielistoki úton nincsen ellenség s ha a viszonyok megengedik, Bielsken át Orljára és Kleszczelére vonul.

Említettem már, hogy Tschitschagof október 30-án indult el Brest alól, 6-án Slonim alatt állott, 17-én pedig Minskbe érkezett, továbbá, hogy Schwarzenberg ugyancsak október 30-án ért mindkét hadtestével a Bug balpartjára, 4-én Ploskinál a Narew mellett állott, 8-án pedig Wolkowisk körül laktáborozott. Ezekhez képest Pauliny előbb az ellenfelek között, de mindig hadtestünk előtt és ennek jobb oldalában (Szczyty, Doratynka, Jalowka), később pedig hadtestünk előtt és ennek, valamint az oroszoknak is baloldalában nyomult előre (Piaski, Dereczyn, Dzenciol, Nowogrodek, Turec, Mir).

November 1-én Bielskből jelenti, hogy mivel az oroszok Szereszówóban nagymennyiségű élelmiczikkeket halmoznak össze, valószínű, miszerint ide vonják össze csapataikat; eddigelé egyetlen orosz osztály sem vonult Wolkowisk felé. Belgakow orosz őrnagy azt hireszteli, hogy az oroszok Wilnára törnek.

Az ellenséges sereg állítólag két részre oszlik; a Wilnára készülő két oszlopban indul meg. Hogy e körülmények valódiságáról meggyőződést szerezzen, kémeket küldött ki és pedig az egyiket Szereszówóra, a másikat a Narew melletti Stanislawka korcsmához és Wolkowiskra azzal, hogy állapítsák meg az oroszoknak Wolkowiskra vonuló erejét. Tizenegy uradalomra rairt, hogy élelmiczikkeiket három nap alatt Bielskbe szállítsák.

Mivel Zechmeister tábornok dandárával Bielskbe bevonult s mivel további előnyomulás esetén hireket szerezhetett az ellenségről, másnap Pauliny önszántából elindult és *5-én* már Jalowkában kutatott az oroszok után. Innen bejelentette, hogy átkelt a Narewkán és átkutatta egész Nowaja-Woláig az erdőségeket; sehol sem bukkant ellenségre. Tegnap két orosz lovasezred éjjelezett Wolkowiskon, a melyek Slonim felé elvonultak, előbb azonban a csatolt jegyzékbe foglalt élelmiczikkeket harácsolták össze. A népfelkelő csapatok mindenünnen elvonultak s így nem egyesíthette őket, de az itt maradt erdőkerülőket (mintegy huszat) összegyűjtötte és Grodnóba küldötte. Nowyj-Dworban és Pruzanyban még ellenség áll, a mely a Mohr tábornok által elpusztított Narew hidakat helyreállíttatja.

November 8-án Pieskiben, *10-én* Sankowban, *11-én* pedig Dereczyben állott a huszárszázad és útközben szorgalmasan gyűjtötte a maga és mások által szerzett híreket. Jelentéseiből kitűnik, hogy éjjeli gyors menetével és határozott fellépésével visszavonulásra kényszerítette a Dereczyben, Munkowiczében, Grabowóban és Malatyczében álló ellenséges hírszerző járőröket; több részre oszlottan nyomult előre és el is fogott két kozákot. Az ellenségre vonatkozóan jelenti, hogy Tschernikof orosz ezredes 600 lovassal Wolán át Zdenkow felé elvonult, hogy Tschitschagof Polonkára menetelt, Tschaplitznak gyalogságból, vadászokból, dragonyosokból, huszárokból és kozákokból álló utóvéde pedig még Slonimban áll; az oroszok hálaadó istentiszteletet tartottak állítólag azért, mert Moszkvát visszafoglalták a franczióktól és mert Smolenszk s Kaluga között csatát nyertek Napoleonnal szemben. E csatában állítólag 6000 katonà, 3 tábornok és 40 ágyú esett az oroszok kezébe.

13-án még Dereczyből azt adja hirül Pauliny, hogy az

oroszok elhagyták Slonimot, ő pedig a Szczara melletti Wk.-Wolára lovagol. Ugyane napon már Wk.-Woláról is beszámol híreiről, *14-én* pedig követve az oroszokat, Wienzowiezre ment.

Kár, hogy a különítmény által kiküldött járőrök erejére, feladatára és magatartására, valamint az egész különítmény élelmezésére és éjjelezésére nézve a hátramaradt jelentések semmit sem mondanak. Valószinű, hogy óvatosan haladt, mivel sehol semmi nyomát sem találtam annak, hogy meglepték vagy rajtaütöttek volna. A vezető képességgel biró parancsnok *térkép nélkül tájékozódott a terepen,* s a legtöbb esetben helyes következtetéseket vont le tapasztalataiból és az ellenségről szerzett hírekből. Látjuk, hogy a század szakadatlanul előre vonult, nem vesztette el az összeköttetést az ellenséggel, hogy kielégítő módon megállapította az orosz járőrök mögötti ellenséges főerők mozdulatait és hogy tapasztalatairól — néha naponként kétszer is — kimerítően szerkesztett jelentéseit gyorsan és biztosan juttatta el előljárójához. Utóbbi tekintetben elismeréssel kell adóznunk a legénységnek, mely nemcsak veleszületett tulajdonságainál fogva, hanem előző hadjáratokban szerzett gyakorlata alapján képes volt baj nélkül és gyorsan hátra vinni a jelentéseket az ellenség által megszállott vidéken.

b) *Portyázások Nowogrodek körül.*

November 16-án Pauliny elhatározta, hogy hatalmába ejti Nowogrodeket, mivel azt hallotta, hogy itt az oroszok élelmiczikkeket halmoztak fel. Jobb oldalában állandóan zaklatva, éjjel megrohanta a boskowiczei ellenséges őrséget és elfogott belőle egy altisztet és két közkatonát. Minthogy a foglyokkal nem vesződhetett, elküldötte őket Bieliczára Mohr tábornokhoz. Nowogrodek elé hajnalban érkezett és legott rajtaütött az ellenséges őrségen, elfogott belőle nyolcz vörös huszárt és nyolcz gyalogost. Jelenti még, hogy a Csecsawina felé küldött járőre is eredményesen működött, mert elfogott nyolcz vörös huszárt és zsákmányul ejtett 130 marhát és 100 birkát. Elmondja továbbá, hogy az elmult szerdán itt laktáborozott Woinof tábornok 1 huszár-, 3 dragonyos- és 7 gyalogezreddel, valamint

3 csapat kozákkal; e csapatokat nyolcz tábornok vezényelte; az egész seregtest Mirre menetelt, a honnan állítólag Nieswiezre készül. Tschitschagof november 13-án Nieswiezbe érkezett. A legtöbben azt mondják, hogy Tschitschagof Bobruiszkra készül. Tschernitschef ezredes (november 8-án Schwarzenberg megfigyelése végett Dereczyre rendeltetett) kozákjaival átusztatott a Niemenen (Kolodesznónál) s Nalibok felé vonult; egy másik kozák csapat Kurelitschire ment. Dakutówban holland csapatok állanak. Dombrowszky elővéde Stolbszyban és St.-Swerzenben áll. Lidában pár ezer lengyel táborozik. Napoleon Wilnában élelmiczikkeket gyűjtet. Kajdanówban sok franczia csapat tömörül. Élelmiczikkeket nem talált.

A továbbiak megértése végett ismertetnem kell az ellenfelek ezidőben való helyzetét.

A mikor Schwarzenberg Slonim alól visszafordult és Izabelin alatt rátámadt Sacken seregére és ezt visszavonulásra kényszeritette a Pripiatj mocsaraiba, Paulinyt a Slonimnál hagyott Frimont alá rendelték. Feladatául tűzték, hogy most már necsak híreket szerezzen az oroszokról, hanem leplezze seregtestünk mozdulatait, tartsa távol az ellenséges felderítő és portyázó járőröket, vagyis inkább védő magatartást tanusítson. Ennek következtében Pauliny jelentéseit most már Frimonthoz intézte, a kit tudvalevőleg Slonimban hagytak hátra azért, hogy zaklassa Tschitschagofot, mintha főseregünk is utána jönne.

A Tschitschagof vezette orosz hadsereg Nieswiezen át vonult Minsk felé. Az élen Lambert haladt. A baloldal biztosítására Nowogrodeken, Miren és Nw.-Swerzenen át Tschaplitz seregtestét különítették ki, a melyet azonban csakhamar Woinof váltott fel. Ennek elővédét Orurk tábornok csapatai alkották.

Az V. franczia hadtest részeivel Minskben álló (5—6000 jobbára ujoncz katona) Dombrowszky 5 zászlóaljat s pár lovasszázadot a swerzeni hídhoz rendelt. November 15-én Orurk és Lambert e különitményt szétverte, 16-án pedig Kaidanównál arattak győzelmet Dombrowszkynak négy gyalogzászlóalján. November 17-én Tschitschagof elérte Minsket, 20-án Borisow

alatt állott, 22-én pedig nagy veszteséggel a Berezina bal partjára űzte Dombrowszkyt.[1]

Pauliny *november 17-én* megerősítette a 16-iki jelentésében foglaltakat, *20-án* pedig nemcsak Frimontnak, hanem még Schwarzenbergnek is szolgált hírekkel. És pedig bejelentette, hogy az egész orosz sereg 15-én Swerzenből Minskbe vonult azzal a szándékkal, hogy egyesüljön Wittgensteinnal. A sereg hadrendje a következő: Langeron hadtest, ennek elővéde Lambert; a másodikat Woinof vezeti, kinek tábornokai: Tscherbatof, Basilof, Manteufel és Lansky; a harmadikat maga Tschitschagof vezérli. Az egésznek ereje 52,000 ember és 80 ágyú. Az elővéd Kajdanów körül jár. Lambert tegnap Swerzennél elfogott 714 lengyel katonát. A Mozyrnal álló Ertel tábornok Tschitschagofhoz készül csatlakozni. Napoleon császár Ney és Ponyatowszky hadtestét Kutusów ellenében visszahagyta, ő maga ellenben erre felé tart. Sacken hadteste csupán 15,000 emberből áll. Az oroszok állítólag 14-én (csak 17-én) bevették Minsket. A zsákmányolt vágómarhából 40 drbot Mohr tábornokhoz, a többit pedig Slonimba küldötte.

A *november 21-én* kelt jelentésében azt mondja Pauliny, hogy a Tschitschagof által szabadon bocsájtott notabilitások egybehangzóan megerősítik tegnapi jelentésébe foglaltakat és hogy Tureczre figyelő őrséget küldött. *Megint térképet kér, mert alig tud tájékozódni. A 22-iki* jelentés elmondja, hogy az oroszok tényleg bevették Minsket, elfogták Koczyczkit és szétverték 5000 emberét. Hasonló sors érte Csapszky ezredest is 3000 emberével együtt. Dombrowszky, kinek Minsket kellett védelmeznie, 8000 emberével a mocsarak közé menekült, nehogy Csapszky sorsára jusson. Mivel az oroszok nagyon kegyetlenül bánnak a lengyelekkel, a lakosság és a nemesek az erdőségekbe menekülnek. Járőreit Mirig küldötte, de sehol ellenségre nem bukkantak.

23-án harminczkét hadifoglyot kisértetett Slonimba.

Úgy látszik, maga Pauliny is érezte, hogy a jelentéseiben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak s hogy hibát követett

[1] *Bogdanowitsch*, i. m. III. k. 201—204. l.

el azzal, miszerint nem rostálta meg kellőképen a másoktól kapott hireket, mert *november 24-en* kelt jelentését azzal kezdi: Hogy a Minsk körüli eseményekről szavahihető hireket szerezzek, egy tisztet 16 válogatott lovassal Swerzenig küldöttem, kémeimet pedig Kajdanówba irányítottam. Jelenti továbbá, hogy a swerzeni hidat az oroszok lerombolták, Tschitschagof pedig Wittgensteinnal együtt a hátába óhajt törni a Smolenskről visszavonuló 60,000 franczianak. A közigazgatási tisztviselők engedetlensége miatt csakis a közeli falvakból hajtathatja fel a szükséges vágómarhát. Kozákok Swerzen alatt ólálkodnak. A *25-iki* jelentésébe foglalt hirek közül megemlítem a következőket: Bikowszky nevű nemes ember elárulta honfitársait az oroszoknak; Minsket teljesen kifosztották az oroszok, sőt még a sebesülteket is a vízbe fojtották. Napoleon császár konyhája Wilnába érkezett, miből azt következteti, hogy maga a császár is hamarosan odaérkezik.

A *deczember 2-iki* jelentésében foglalt hírek közül a szövetséges hadtestekre nézve érdekkel bírt az, hogy Sacken csapatainak egy része Demiszkowiczén át Dawidgorodokra vonult s egyesült a Sluckból jövő három orosz zászlóaljjal, Ertel tábornok pedig 7000 emberével Mozyrból Piasecznára vonult. Csatolja még az oroszoknak a lakossághoz intézett kiáltványát, a minek azonban kevés hatása van. Panaszkodik, hogy a zsidók mindent beárulnak az oroszoknak. E miatt elhiresztelte, hogy Nowogrodekre és Mirbe több ezredünk érkezik.

Deczember 4-én egy tisztet 20 huszárral Zaluschéig küldött, a kit azonban vissza kellett hivnia, mivel a kozákok ellepték a vidéket. Mivel feléje is kozákok vonulnak, már három napja, éjjel és nappal fegyverben áll egész százada. A lakosság hozzámenekül és védelmet kér a garázda kozákok ellen. Másnap az egész század tüntetőleg a Niemenig nyomult, a mire a kozákok Kajdanowig visszahúzódtak. A sok teendő között ideje akadt Paulinynak még arra is, hogy szemrevételezze a Niemen folyó partjait és bejelentse azt is, hogy hol és minő átjárók találhatók rajta.

Miután *deczember 5-én* még két, *7-én* pedig egy jelentést küldött be Nowogrodekről, *11-én* Mirre vonult és Wielike-

Oczeda és Stetzky felé portyáztatott. Csakhamar azonban innen is elvonult, mivel attól tartott, hogy az ellenséges érzületű zsidók elárulják az oroszoknak. Estére Tureczen ütötte fel tanyáját. Noha tudta, hogy a francziák Wilnáról már Kownó felé is visszavonulnak, hogy a Niemen felé is tekintélyes ellenséges lovascsapatok közelednek s hogy Minskben is már ellenséges gyalogság áll, a Tureczen *deczember hó 11-én* d. u. 4 órakor kelt jelentésének tanusága szerint azzal a tervvel foglalkozott, hogy fölveri vagy a kajdanowi 50 lovasból álló, vagy az iwjei, avagy a nikolajewi ellenséges őrséget.

12-én este 8 órakor Pauliny már megint Nowogrodekből jelenti Schwarzenbergnek, hogy szerdán, vagyis deczember 9-én, a francziák Wilna alatt vereséget szenvedtek volna! Azt hallotta, hogy Tschitschagof gyalogsága Wilna felé vonul, míg a dragonyos tisztek által vezetett kozák csapatok Rakowó és Lipniszky vonaláig jutva, elvágták a Wilnába vezető utakat. A tegnap még Iwjében és Lipniszkyben éjjelezett kozákok ma Lyda és Woronów vonalába jutottak és mindenütt kifosztották a lakosságot. Kutusow állítólag egyesült Wittgensteinnal és Tschitschagoffal. Senki sem tudja azonban, hogy a Borisównál megvert francziák merre mentek. Tegnap 50 kozák Stolbeyn át feléje vonult. A kajdanowi kozák őrséget megerősítették.

Deczember 13-án a különítmény járőrei Iwje, Lipniszky és Dudy felé portyáztak, de ellenségre nem bukkantak, csupán a lakosságtól szereztek be hireket.

Utolsó jelentését *deczember 15-én* Jaworból irta Pauliny, a melyben a következőképen irja le százada visszavonulását:

«14-én délután félkét órakor századommal Nowogrodekről Boskowiczére vonultam. Berdówkában álló járőrömet Nowiniba rendeltem. Mivel biztos hirét vettem, hogy az ellenséges járőrök rám akarnak törni, nowini járőrömet és századomat a szabad ég alatt készenlétbe helyeztem. Éjjeli 11 óra körül mintegy 40 kozák megtámadott, de már az első lövésre lóra kaptunk, megrohantuk a támadókat, a kik megrettenve futásnak eredtek. A menekülőket fél mértföldnyire űztük, de senkit sem foghattunk el, mivel a lovak kimerültek. Éjfél után 3 órakor Dzenziolba vonultam. A várost ellenség tartotta. Miután bete-

geimet Jawor felé elküldöttem, ép embereimmel rajtaütöttem az ellenségen. Két oldalról támadtunk. Iszonyú mészárlás keletkezett (Das Gemetzel war fürchterlich). A legtöbb kozák amúgy gyalogosan bátran szembeszállt velünk; csak nagy erőfeszítéssel sikerült legyőzni az ellenséget. A várost elfoglaltam és miután kimentettem századomat veszélyes helyzetéből, Jaworba vonultam. A velem volt 26 lengyel gyalogos a viaskodás folyamán kereket oldott s valószinűleg Narbotowiczébe futott. Én magam is megsebesültem s csak nagy nehezen menekültem meg. Tíz emberem harczra képtelenül megsebesült; két lovamat leszúrták. Zsákmányúl ejtettünk négy kozák lovat. Senkit sem fogtunk el, mivel nem bajlódhatunk hadifoglyokkal. 13-án egy zsidónak öltözködött kozák kémlelte ki nowo-grodeki állásomat. Hétfőn két irányból támadtak meg: Weljub felől 50, Sztankowiczi felől 60 kozák.»

«Mivel minden oldalról ellenség vesz körül, holnap, ha lehet, századomat a mocsarakon át a Szczarához vezetem. Sebem miatt képtelen vagyok lovon ülni. Ezért Castiglione gróf főhadnagynak adtam át századom vezetését, a kinek azonban támogatására leszek tanácscsal a körülményekhez képest. Alázatosan kérem Herczegségedet, hogy felgyógyulásomig a hadsereg mögé vonulhassak valamely biztos helyre.»

A különítmény *deczember 16-án* is összetűzött a kozákokkal. Castiglione főhadnagy ekkor sem engedett, hanem megrohanta a támadókat és miután többször összecsaptak, a miéink lettek a győztesek. Ez alkalommal négy huszár hadifogságba esett, sokan pedig megsebesültek. Mivel a gyenge század az ellenséget tovább feltartóztatni nem tudta, két részre oszlott: a harczra képes legénység Castiglione vezetése alatt Dereczyre húzódott, a Pauliny vezette sebesültek a vezetéklovakkal pedig Slonimra vonultak.[1] A legénységből 24 sebesült meg, kik közül négy útközben meghalt. Az egyik tizedes 14 lándzsaszúrást kapott![2]

Az elmondottak eléggé igazolják, hogy a tetterős, vállal-

[1] Castiglione főhadnagy jelentése. *F. A. 1812.* 12—111.
[2] Siegenthal jelentése Slonimról. *F. A. 1812.* 12—114.

kozó szellemű és bátor parancsnok által vezetett magyar huszár század dicsérettel oldotta meg nehéz feladatát: nagy területre terjesztette ki figyelmét, híreket szerzett a rendelkezésére álló összes eszközök segítségével, megtisztította a vidéket a portyázó ellenséges csapatoktól, nyugtalanította az oroszokat és utolsó lehelletéig visszatartotta az ellenséges járőröket.

Paulinyra nézve csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy egyike volt kora legvitézebb huszártisztjének. *Dr. J. Hirtenfeld* «Der Militär-Maria-Terezien-Orden» stb. című[1] munkája szerint Rózsahegyen született 1770-ben. 1788-ban lépett be az 1. huszárezredbe. Mint őrmester Kreuzenachnál 1795-ben annyira kitünt, hogy az ezüst vitézségi érmet kapta. Nemsokára alhadnagygyá lett. 1799-ben a Rajna mentén Schopfheimnél és Offenheimnél tűnt ki, a mikor fölvervén az ellenséget, belőle elfogott több tisztet és lovast; később bekerítették és harmadmagával kilencz franczia lovas ellenében addig védekezett, míg hét sebből vérezve kiejtette kardját kezéből. 1809-ben századossá lépett elő. 1812-ben a katonai Mária Terézia rend lovagjainak sorába iktatták. Harminczhat évi tényleges katonai szolgálata alatt *kétszázszor csapott össze az ellenséggel.* Meghalt 1836 január 31-én. Dicséretére válik, hogy századát, mely ugyancsak kemény legényekből állott, a rendkívüli súlyos viszonyok között is fegyelmezetten és emelkedett hangulatban megtartotta úgy, hogy az még a legválságosabb pillanatokban sem csüggedt, hanem parancsnoka szavára félelem nélkül harczba rohant kötelességtudásból és a dicsőségért.

C) Állapotok a csapatoknál november és deczember havában.

A szokatlanul korán beállott és igen zord téli időjárás rendkívüli megpróbáltatásoknak tette ki a csapatokat. Az erőltetett menetek és az elszállásolás silány volta következtében napról-napra szaporodott a menetképtelenek, kimerültek és betegek száma. November 22-én a hadtestnek kereken 6000

[1] Wien, 1857. II. köt. 1080. l.

embere hiányzott.[1] Frimontnak november 23-án 210 ideglázban és tüdőgyulladásban szenvedő katonája feküdt Slonimban.[2] Bianchi hadosztályában 215 ember vált menetre képtelenné november 22—25-ig.[3] A Slonim alá való menet utolsó napján a hadtestnek 500 embere dőlt ki.[4]

A magyar gyalogságot ért veszteségek tekintetében csak november 24—26-ig terjedő időre vannak biztos adataink. Ezek szerint:

november 26-án a Kirchenbetter gránátos zászlóaljnak ... 13
« 24-én a 19. gyalogezrednek ... 32
« 24-én a 2. « ... 25
« 26-án a 32. « ... 6
« 24-én a 33. « ... 15
« 26-án a 34. « ... 59

embere maradt el kimerülés következtében. A 48. gyalogezrednek létszáma november 26-án 55 emberrel apadt (20 kórházba adatott, 31 elmaradt, 3 megszökött, 1 meghalt).[5] Deczember elején a hideg 24° R.-t ért el! Deczember 8-án Zechmeister dandárában 84 embernek fagyott el orra, füle, lába vagy keze és pedig olyannyira, hogy valamennyin műtétet hajtottak végre.[6] A lovasság is megfogyott, a kimerült lovak száma pedig oly nagygyá lett, hogy alig tudták ellátni a hirszerző, felderítő és biztosító szolgálatot. Schwarzenbergnek a császárhoz intézett jelentése szerint Frimont hadosztályának 4 dragonyos és 1 huszárezrede tisztekkel együtt csupán 2727, Frelich lovassága (3 huszárezred) 1767, a Mohrhoz beosztott Hessen-Homburg huszárezred pedig

[1] *Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812.* 11—257.
[2] *F. A. 1812.* 11—212.
[3] *F. A. 1812.* 11—270.
[4] *Schwarzenberg* Slonimból ezt jelenti a császárnak: annyira gyorsítottam menetemet Slonimba, hogy a nagy hideg miatt 500 emberemnek fagyott el keze, lába és egyebe, többen pedig meghaltak. Ebben az időben minden menet nagy veszteséggel jár; felényire apadnának azok a hadtestek, melyek két-három napig táborozni volnának kénytelenek.
[5] *F. A. 1812.* 11—270 *a*, *b*, *c*, *e*, *f*, *g* és *h*.
[6] *F. A. 1812.* 12—39. és 49; *Zechmeister* jelentései XII 7. és 8.

csak 308 lovast számlált.[1] A letörött paripákat zsákmányolt és harácsolt lovakkal pótolták.[2] Igaza volt Schwarzenbergnek, a mikor azt mondta november 22-én a császárhoz intézett jelentésében, *hogyha Minskbe kell vonulnia, egész hadteste tönkremegy az utolsó emberig.*[3]

A hadjáratban résztvett Welden táborszernagy «Der Feldzug der Österreicher gegen Russland im Jahre 1812» című művének 87. lapján ezeket írja: A ki ebben a hidegben, a mely 26—27 fokot ért el, elvesztette jártányi erejét, az menthetetlenül elpusztult. Csakis a mozgás óvta meg az embert a megfagyástól; megfagyott az, ki kocsira ült.

A megbetegedések, fagyások és halálesetek oka főként a hiányos ruházat volt. A csapatok vezetői hiába akarták pótolni a legnagyobb igyekezettel az elrongyolódott ruházatot, mivel lehetetlen volt ezernyi köpönyeget stb. harácsolni az amúgy is kifosztott lakosságnál.[4]

A fagy ellen úgy védekeztek némileg, hogy a tisztek s a legénység faggyúval és zsiradékkal kente be arcát, fejét, lábát és kezét. A bekentek arcza a fölismerhetetlenségig eltorzult.[5]

A hóviharok betemették az utakat, a csapatok, szállítmányok, vágómarhafalkák és a vonatok eltévedtek, a mi szintén sok veszteségnek és bajnak volt okozója. E bajon úgy segítettek, hogy a hatóságokat kötelezték az utaknak hosszú dorongokkal való megjelölésére.[6]

A huszárezredek togyatékának pótlására küldött legénység és lovak majdnem hasznavehetetlen állapotban érkeztek be csapattesteikhez, mivel Bielostok helyőrségének franczia parancs-

[1] *F. A. 1812.* 11—255.

[2] *F. A. 1812.* 11—212.

[3] *F. A. 1812.* 11—257; feleségéhez irott levelében ezeket mondja: .. reszketek, ha arra gondolok, hogy a grande armée felé kell közelednem. minthogy csapataim ezt ki nem birják és szétfoszlanak ... Ha Minskbe kell mennem s ha nincs más mentség, megindulok, de hogy hány emberem érkezik oda, azt csak az Isten tudja ... *I. F. Novák i. m.* 269. és 272., továbbá 273—278. l.

[4] *Bianchi* jelentése Golynkából. *F. A. 1812.* 12—8.

[5] Generalbefehl. *F. A. 1812.* 12—50.

[6] Generalbefehl. *F. A. 1812.* 12—50.

noka földerítésre és a helyőrség környékének biztosítására használta őket.[1] A *Király, 1. huszárezredbeli százados* vezetése alá helyezett különítményben volt: 4 tiszt, 1 lelkész, 224 ember, 15 tiszti és 243 legenységi ló, 1 pénztárkocsi, 2 eleségkocsi és 1 tábori kobó. A lovak vasalatlanok voltak!

Élelmezés.

Az élelmiczikkeket harácsolás útján szerezték be. Az eredmény gyenge volt a közigazgatási tisztviselők hanyagsága és nemtörődömsége miatt. A folyton útban levő csapatoknak magukkal kellett vinniök az élelmet, a mi néha nagyon nehezen ment a rossz utakon. A vágómarhák eltévedtek, mivel a hajcsárok nem tudták a csapatok éjjeli állomáshelyét. A tisztek a legénységgel egyenlően hadtápélelmezésben részesültek, vagyis a kenyér- és húsadaghoz főzeléket és pálinkát kaptak, de csak akkor, ha volt! Megesett, hogy a csapatok 2—3 napig se kenyeret, se lisztet nem kaptak. A kenyeret hússal pótolták. Kemenczék hiányában az emberek lisztet kaptak, hogy legalább maguk süthessenek kenyeret laktáborukban. Welden már többször idézett művének 80. lapján a következőket olvassuk a csapatok élelmezésére nézve: A Slonim és Pripiatj közötti vidéket annyira kizsarolták az ide-oda vonuló seregek, hogy a lakosság kivándorolt, az otthon maradottak legtöbbje pedig gyökerekből tengette életét. Szó sem lehetett rendes élelmezésről, mivel sehol sem telepíthettek raktárakat. Ünnepje volt annak a csapatnak, a mely zsákmányra tett szert, avagy burgonyaveremre, vagy hordókban elásott pálinkára talált.[2]

A tisztek helyzete.

A legszánandóbb állapotban voltak azonban a tisztek. Pénzük nem volt, adósságot adósságra halmoztak a markotá-

[1] *F. A. 1812.* 11—274 *i.*

[2] Igazolják ezt még: *F. A. 1812. H. K. R. F. A. 1812.* 11—2. és *F. A. 1812.* 12—8.

nyosoknál úgy, hogy végre hitelük is kimerült. Sorsukat azonban türelemmel és resignatióval viselték, de azért szigorú rendet tartottak az alájuk rendelt csapatoknál.[1]

Már november 7-én azt irta Schwarzenberg a haditanács elnökének, hogy a lerongyolódott és minden krajczár nélküli tiszt képtelen beszerezni a szükséges téli ruházatot és nem tudja előteremteni a fönntartásához föltétlenül szükséges jobb és tartalmasabb étkezést. Ily körülmények között testileg tönkremennek, ezzel pedig együtt jár az idegesség, a mivel föltétlenül párosul az erkölcsi hanyatlás![2]

*

Az osztrák-magyar segítő hadtest *veszteségeit hozzávetőlegesen sem állapíthatjuk meg*, mivel november havától kezdve hiányzanak a Rekrutierungs-Standes-Tabelle-nek és a csapatok reggeli, avagy létszámjelentései. Szórványosan említtetnek meg a kórházaknak átadott emberek, az elesettek, a sebesültek és az eltüntek. Minduntalan kérdés támad aziránt, hogy a maradozók, a hadifogságba jutottak és az eltüntek bevonultak-e csapataikhoz, és ha igen: hányan és mikor? Angeli: *Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps unter Commando des G. d. C. stb.* című művében az ellenség előtt elesettek számát 7000-re becsüli, ezenkívül meghalt betegség következtében 4000 ember, ugyanennyi pedig súlyos betegségben sinylődve visszahagyatott Warsóban akkor, mikor hadtestünk hazájába visszavonult.

*

Befejeztem a Schwarzenberg vezette osztrák-magyar hadtestbe osztott magyar csapatok szereplésének ismertetését a had-

[1] *Schwarzenberg* nov. 22-én ezeket irja a császárhoz: A tábornokoknak és a törzstiszteknek, valamint az általuk fenntartott szigorú rendnek köszönhetem, hogy az ezredek még jobban meg nem fogytak ... Senki sem zugolódik, de a tisztek lassan-lassan elvesznek a szolgálatra nézve hűlés és elgyengülés okozta betegségek következtében. *F. A. 1812.* 11—257.

[2] *F. A. 1812.* 11—257. és *H. K. R. F. A. 1812.* 11—2.

történelemnek egyik mindenesetre legnevezetesebb hadjáratában. Azt hiszem sok oly körülményt sikerült közölnöm a cs. es kir. hadilevéltár kúttői nyomán, miket eddigelé nem méltattak eléggé történetíróink. Bár *Bogdanowitsch* idézett munkája II. kötetének 439. lapján azt mondja, hogy «Ha szemügyre vesszük Schwarzenberg hadműveleteit, kinek kikülönített hadtestével a grande armée összeköttetéseit kellett biztosítania, akkor csakugyan azt kell mondanunk, hogy feladatát nem teljesítette; de mérlegelve a politikai viszonyokat, melyek hadműveleteire bizonyára befolyással voltak, el kell ismernünk, hogy tökéletesen elérte főczélját, hogy megtartsa hadtestét az osztrák kormány számára» — pártatlanul kimondhatjuk, hogy *a magyar csapatok, mint mindig, úgy e hadjáratban is ritka kitartással, leleményességgel s vitézül harczoltak a legvégső ig és gyarapították nemzetünk hadi dicsőségét.*

PILCH JENŐ.

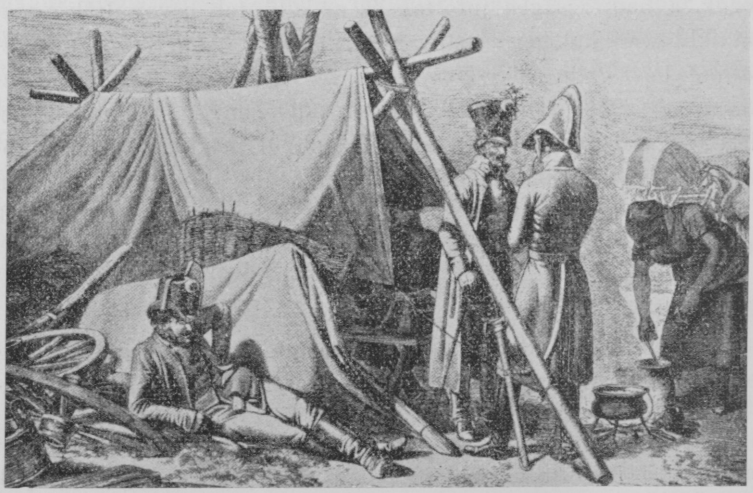

Osztrák-magyar csapatok tábora 1812-ben.

RÁKÓCZY LÁSZLÓ.

(1636—1664.)

E folyóirat 1911. évfolyamában, megírván Nagyvárad 1660-iki ostromának történetét, azt is megemlítettem, hogy ennek az akkoriban olyan fontos várnak elvesztése, II. Rákóczy György lengyelországi hadjáratának volt egyik végzetes következménye.

Nem puszta véletlen, hogy a Várad felszabadítására tett első kísérlet is a Rákóczy-család egyik tagjának, Lászlónak, nevéhez fűződik, a kinek ezt a szerencsétlen véget ért vállalkozását akarom most elmondani.

Mivel azonban László a Rákóczy-család kevésbbé ismert s így nem is sokat emlegetett tagjai közé tartozik: szükségesnek tartom, hogy necsak halálát, hanem élete folyását is, legalább nehány vonással vázoljam.

*

Rákóczy László — Rákóczy Pál és hetesi Pethe Anna második gyermeke — 1636-ban született. Atyja országbíró, Sáros és Torna vármegyék főispánja s I. Rákóczy György erdélyi fejedelem testvéröcscse volt. Pál úr, igen korán árvaságra jutván, mostohaanyja, Thelegdi Borbála befolyása alatt a katholikus hitre tért s megalapítója lőn a Rákóczyak rövid életű katholikus ágának, melynek második s utolsó férfitagja László volt.

A kis László még atyjánál is korábban maradt árván. Rákóczy Pál, az egykorú gyászvers szerint: «Vir pietate potens, observantissimus æqui, libertatis amans», 1636 márczius 12-én elköltözött az élők sorából. Egy évvel utóbb felesége is, kit a családi és anyagi érdekek egész sora fűzött Ausztriához, hosszas

betegség után elhunyt Bécsben s két kis gyermekét, Mária-Annát és Lászlót, végrendeletében a király gondjaiba ajánlotta.[1]

Az árvák gyámja előbb Usz János,[2] Rákóczy Pál meghitt embere, később azonban Lippay György püspök és kanczellár lőn.

Mária-Annát anyja — buzgó katholikus nő — alig kétéves korában egy bécsi zárdába adta, honnan többé ki sem került, Lászlót pedig, 1641-től kezdve, Lippay kanczellár neveltette Bécsben, a király szeme előtt. I. Rákóczy Györgynek nem is tetszett ez a dolog sehogyan sem. «Szép törvény az, verus successor iniuriájával, az ország szabadságának s törvénynek sérelmével király tutorkodjék, dotalista testamentumoskodjék»: írja 1637-ben Lippay egyik levelére.[3] A fejedelem nyilván attól tartott, hogy az árvákra apai részről maradt nagysárosi, lechnitzi s az anyai részről maradt kistapolcsányi uradalomra az udvar teszi rá a kezét.

Bécsben többé-kevésbbé mindig bizalmatlanok voltak az irányadó körök a Rákóczy-családdal szemben, annál jobban örültek tehát, hogy felügyeletük alá kaphatták Lászlót, a ki — számításuk szerint — majdan az udvar politikájának szószólója s a család erdélyi ágának ellenlábasa leend. Ez a számítás azonban nem vált be.

Meddig tartott Lippay gyámkodása? nem tudom, de 1656-ban már a vadregényes Zborón, a ma is fennálló Rákóczy-kastélyban lakott László,[4] s később is, a mikor Sáros vármegye főispánja lett, ez maradt állandó lakóhelye.

1657 június havában, Pethő Zsigmond társaságában, már a végbeli törökökkel is összemérte a kardját. Hol történt ez a csetepaté? a szükszavú tudósítás[5] nem mondja meg. Talán meg akarta torolni a törökök ismételt portyázásait, a melyek ellen,

[1] Lippay levele I. Rákóczy Györgyhöz, 1637 júl. 31. (Tört. tár: 1882. 147.)

[2] Botka: A Rákóczyak ifjabb ága. (Győri tört. és rég. füzetek: IV. 10.)

[3] Tört. tár: 1882. 147.

[4] Barsmegyéhez írott levele. Zboró, 1656 decz. 15. (Tört. tár: 1892. 543.)

[5] Barcsay Ákos jelentése. 1657 jún. 15. (Szilágyi: Erdély és az éjszakkeleti háború. II. 274.)

már 1656-ban, kisebbszerű várat szándékozott Kistapolcsányban építtetni.[1]

Korának szokását követve, Rákóczy László is nagyon fiatalon, 18 éves korában házasodott, feleségül véve a nálánál hat évvel idősebb nagymihályi Bánffy Erzsébetet, ki ura kedvéért katholizált s a kivel hozomány fejében a nagymihályi és rozsályi jószágokat kapta. Házasságukból két leány született: Erzsébet (1655 nov. 16) és Borbála (1656).[2]

A családi tűzhely békés nyugalmát, mint annak a kornak szereplő emberei egyáltalán, Rákóczy László sem sokáig élvezhette. Családjának hatalmi állása, fényes összeköttetései és nagy vagyona még akkor is a közélet mezejére sodorták volna őt, ha nem lett volna meg benne a szándék, hogy más alapon bár mint erdélyi atyjafiai, de ugyanolyan buzgósággal szolgálja töröktől, némettől egyaránt zaklatott hazáját.

1655-ben, 19 éves korában, már a pozsonyi országgyűlésen találjuk Rákóczy Lászlót, a hol természetesen a katholikus párthoz csatlakozott. Akadtak is mindjárt olyanok, a kik ezt arra akarták volna felhasználni, hogy közötte és unokatestvére II. György, akkor már erdélyi fejedelem, között, a valláskülönbség révén szakadást idézzenek elő. «Rákóczy László nem igaz atyjafia Ngodnak. Felette igen oda csatlotta magát az érsekhez. Zrini uram sem szereti», írja Klobusitzky András az erdélyi fejedelemhez intézett levelében.[3]

Pedig Rákóczy László, ha hű maradt is királyához, ha ragaszkodott is a katholikus valláshoz, nagyon jól tudta, mivel tartozik a Rákóczy-névnek, s a saját érdekeit családja érdekeitől sem ekkor, sem később külön nem választotta. Pedig tagadhatatlanul nehéz helyzete volt. Sokszor valóságos tojástánczot kellett járnia, hogy a bécsi udvar és az erdélyi fejedelem merőben

[1] 1661-ben már állott ez a vár. (Tört. tár: 1892. 547.)

[2] Erzsébet 1667-ben Erdődy Ádám grófhoz, majd ennek 1668 febr. 24. bekövetkezett halála után, Erdődy György grófhoz ment feleségül. 1707 nov. 8. halt meg s ura családjának valamelyik horvátországi birtokán van eltemetve. Borbála, úgy látszik, nem volt teljes eszű. (Botka: i. m. 15—19. és Tört. tár: 1893. 58.)

[3] Tört. tár: 1891. 174.

ellentétes politikái között, se az egyikkel, se a másikkal össze ne ütközzék.

S hogy a helyes középutat ifjú korát meghaladó érettséggel találta meg, arról bizonyságot tesz egyrészt a közötte és II. Rákóczy György között állandóan fennállott rokoni jó viszony, másrészt királyának bizalma, a mely őt 1657 februárius havában, egy fölötte fontos küldetésre szemelte ki. Tagja lőn annak a követségnek, a melynek feladata lett volna visszatérésre bírni a Lengyelországban hadakozó II. Rákóczy Györgyöt, a kit oda az elnyerni óhajtott korona fénye csábított.[1]

Nem Rákóczy László rábeszélésén és igyekezetén múlott, hogy a követség eredmény nélkül tért vissza. Györgyben akkor már a nagyravágyáson kívül egy más hatalom, az álszégyen is dolgozott. Miután a harcztéren akkor még le nem győzték, nem akarta vállalni a visszavonulás erkölcsi vereségét, bárha már sejthette vállalkozásának súlyos következéseit.

Senki, s így Rákóczy László sem helyeselte György lengyelországi hadjáratát, a mely diplomatiailag úgy is el volt már vesztve, még mielőtt megkezdődött volna. De bármennyire elítélte is unokatestvére féktelen nagyravágyását és makacsságát, most, a balsorsban, még sem hagyta el őt. Ott állott oldalánál a megpróbáltatás nehéz óráiban, a mikor számtalan ellensége kárörvendve nézte, mint bukik az örvénybe a szerencsétlen fejedelem.

Megjelent véle az 1657 október 25-ére Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen, hogy — ha még lehet — támogassa unokatestvére roskadozó trónját s a Rákóczy-dinasztia állását Erdélyben. Hasztalan volt minden fáradozása, mert a török Erdély trónján egy Rákóczyt sem akart megtűrni többé s a budai basa a tatárokkal együtt már hadrakelt, hogy a porta akaratának fegyverrel is érvényt szerezzen.

Rákóczy György és László tehát — november 2-án — engedni kényszerültek, mire a rendek az öreg Rhédey Ferenczet emelték a fejedelmi székbe. Rákóczy György ismételten próbált a bécsi

[1] Kraus: Siebenbürg. Chronik. I. 262.
Szilágyi i. m. II. 274.

udvarnál trónja visszaszerzéséhez pártfogást szerezni s nagyon valószínű, hogy ezt a törekvését elsősorban László támogatta mindaddig, mig a király a magyarországi uraknak szigorúan meg nem tiltotta, hogy Erdély ügyeibe avatkozzanak.

Úgy látszik, hogy Rákóczy László már 1659-ben tisztában volt a helyzettel s gyanította, hogy György ügye, végletekig vitt makacssága következtében, veszve van. A fejedelem neheztelt is reá egy kissé, mert bár 1659 május 30-án Szerencsen összejöttek,[1] november 17-én már így ír neki: .... «azt ne vélje Kegyelmed, ha egybetett kézzel, behúnt szemmel kezdi is nézni Erdély veszedelmét, megmaradjon Magyarországon békével; mert bizony az pogány nem áll abban meg; bízunk mi istenben, nem úgy adja dolgunkat, mint álmodják némelyek, s bizony budai vezér erejétől sem félünk.» [2]

Hiú dicsekvés volt, a melyet a nemezis kegyetlenül megbüntetett. Rákóczy György s vele Erdély hatalma és jóléte sírba szállott s a török invasiónak egyik végzetes következménye Várad elvesztése lőn.

Rákóczy László, ki az erdélyi zavaroktól távol, talán higgadtabban és tárgyilagosabban ítélte meg a helyzetet, mint azok, a kiket az események forgataga akarva vagy nem akarva magával ragadott: Erdély romlását s Várad elvesztését egyedül unokatestvére bűnéül rótta fel. Talán már 1660-ban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Várad felmentésére mozgalmat indit s ezzel a Rákóczyak ellen elementáris erővel felzúdult közvéleményt is megengeszteli. Ámde a viszonyok s főleg a bécsi udvar magatartása, hosszú időre meggátoltak minden e fajta vállalkozást.

Rákóczy László — ekkor már Sáros vármegye főispánja — visszavonult tehát családja körébe Zboróra, a hol jelenléte nagyon is szükséges volt. 1661-ben vonult ugyanis Felső-Magyarországra az erdélyi hadjárat után, kiéhezett gyülevész hadával Montecuccoli, Isten csapásaként sujtván a szegény vidéket; mert a hová egyszer a téli szálláson levő német hadak a lábukat betették, ott ugyan fű nem nőtt többé.

[1] Rákóczy György levele Rhédey Ferenczhez, 1659 május 31. (Tört. tár: 1892. 108.)

[2] Szilágyi: i. m. II. 563.

Nemcsak Rákóczy László, de még az aulikus érzelmeiről ismert Csáky István gróf sem kerülhette ki ezt a száskajárást. Montecuccoli haragudott reájuk, «hihető csak azért, hogy az szegény haza szabadságát a nemes statusokkal s vármegyéinkkel együtt Cassai consultatioban oltalmaztuk», írja Rákóczy László,[1] a ki a németek kitakarodása után sem élhetett sokáig békességben.

1663-ban nagy csapás érte: felesége súlyos beteg lőn s az említett év augusztus 12-én, 33 éves korában, Kistapolcsányban elhúnyt. Hihetőleg ott is temették el.[2] A sors, a mely Rákóczy Pált és Lászlót oly korán árvaságra juttatta, László kis leányaival szemben sem volt könyörületesebb. A következő év május 27-én, alig 10 hónappal anyjuk halála után, atyjukat is elveszítették.

Rákóczy ugyanis, bármennyire lesujtotta feleségének korai halála, nem adta fel kedvencz tervét, hogy Váradot a török uralom alól felszabadítja. Csak a kedvező alkalmat leste, a mely 1664 tavaszán következett be, akkor t. i., a midőn Kucsuk Mehemed váradi basa, a várőrség nagy részével, a nagyvezér táborába vonult.

A királytól támogatást nem remélhetvén, teljesen a maga erejére volt utalva s miután az adott körülmények között rendszeres vagy akár rövidített ostromról még a redukált várőrség mellett sem lehetett szó: Rákóczy László, a tervnek megnyert gersei Pethő Zsigmond gróf kassai viczegenerálissal egyetemben, rajtaütésre határozta magát.

Mekkora erővel rendelkeztek a vállalat végrehajtására, nem lehet megállapítani. Annyi bizonyos, hogy Pethő, a maga s Rákóczy emberein kívül, Cob ezredes jóváhagyásával, a szatmári és kállói várakból némi magyar és német gyalogságot — állítólag 200 embert — vett magához s a támadás módozatait Rákóczyval megállapítván, megindult Várad felé.[3]

Ámde ember tervez, Isten végez. Miképen hiusult meg a merész vállalkozás s miképen következett be Rákóczy László

[1] Csáky István grófhoz írott levele, 1661 decz. 20. (Deák Farkas: gr. Csáky István, 342.)

[2] Botka: i. m. 10—11.

[3] Pethő levele Lobkowitz Wenzel herczeghez, 1664 május 30. (Tört. tár: 1900. 573.)

hősi halála, arról különféle leírások forognak közkézen. A legáltalánosabbat Bunyitay Vincze,[1] Tóth-Szabó Pál,[2] Acsády Ignácz,[3] továbbá (hibás dátummal) Bihar vármegye és Nagyvárad monografiája[4] közli. Ezek szerint a dolog így történt volna:

1664 május 27-én Nagyváradon a pünkösdi nagy vásár állott. Török, görög kereskedők s vidéki parasztok nagy számban sereglettek össze. Rákóczy László és társai ezt az alkalmat használták fel. Parasztruhába öltözve, a vásárra menők közé vegyültek s más-más kapun át szerencsésen elértek a vár előtti piaczra. Itt azonban időnek előtte valami verekedés támadt, a mire a törökök fegyvert ragadtak. Gondolkozásra nem volt idő, vagy előre kellett törni vagy visszavonulni. Rákóczyék az elsőt választották s megindultak a vár hídja felé, maguk előtt vágva, űzve a törököket, hogy nyomukban a várba hatolhassanak. Már közel jártak a kapuhoz, a mikor egy lövés dördült el s Rákóczy László holtan rogyott össze. Társai közül vagy negyvenen hullottak el, a többiek részint fogságba jutottak, részint elmenekültek.

Ez ugyan eléggé tetszetős leírás volna, csak az a bökkenője van, hogy a szemtanuk és egykorú történetírók[5] a vásárosok közé vegyült, parasztruhába bujtatott katonákról, a piaczon fényes nappal támadt verekedésről, továbbá a hirtelenében felrántott csapóhídról[6] mitsem tudnak. Sőt két nagyon szavahihető forrásunk[7] határozottan állítja, hogy a támadás nem nappal, hanem hajnalszürkületkor, «Keddre virradóban»,[8] történt.

[1] «Nagyvárad a török foglalás korában.» 40. 41.

[2] «Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában.» 99. 100.

[3] «Magyarország története I. Lipót és I. József korában.» 193. 194.

[4] 196. l.

[5] Pethő id. levele; Debreczen városának 1664. évi története (versekben), szerzője Fényes István, a debreczeni «tiszteletes tanács» jegyzője. (Közölte Széll Farkas: Tört. tár, 1894. 539); Kraus i. m. II. 392; Bethlen: «Historia rerum Transsilvanicarum.» I. 125. 126.

[6] Tóth-Szabó i. m. 100.

[7] Debreczeni verses krónika (i. h.).
Kraus: i. h.

[8] Debreczeni verses krónika (i. h.).

Hogy Rákóczyék támadását legalább némileg tisztázhassuk, elsősorban is a helyi viszonyokkal kell megismerkednünk.

Várad külvárosai közül Szombathely, Zsupos, Vadkert és Velencze részint az 1659. évi tatárjárás, részint az 1660. évi ostrom alkalmával megsemmisültek. Olaszi egy része porrá égett; megmaradt részét a törökök, 1668 táján, palánkkal vették körül.[1] A belsőváros (Péntekhely vagy Péntekszer) kerítését a törökök kelet felé jócskán meghosszabbították,[2] a mint azt a mellékelt térképvázlat mutatja. Öt kapuja volt, a melyek közül kettő az éjszaki, egy a nyugati, egy a déli, egy pedig a keleti oldalon nyilott. Legalább kettő (1. és 2. sz.) előtt csapóhíd (emelcső) volt. A belsőváros kerítése, a nyugati homlokzat kőfalát leszámítva, palánkból (czölöpgátból), 1660-ig részben csak sövénygátból állott.

A várat 50 méter széles árok és nagyon magas escarpe-fal fogta körül.[3] A contre-escarpe köröskörül falazva volt. Az árok feneke olyan mélyen feküdt, hogy a felnyomuló talajvíz még akkor is elárasztotta azt, ha a Sebeskörös felőli zsilipek zárva voltak. A várbeli német tisztek a XVIII. században is panaszkodtak az árokban poshadó víz dögleletes szaga ellen. A várba, az árkon és falakon át behatolni nem volt könnyü dolog. Rákóczyék — mint támadásuk mutatja — erre nem is gondoltak, hanem a nyugati, akkor még egyetlen[4] várkaput akarták megrohanni. Ez is nyaktörő vállalkozás volt, mert a védők a támadókat nemcsak a kaputoronyból,[5] hanem a szomszédos Bethlen- és csonkabástya szárnyairól is, hathatós tűz alá foghatták.

Hogy a rajtaütés sikerüljön, a támadóknak a lehető leg-

[1] Egyes maradványai 1738-ig állottak fenn.

[2] Maradványai 1912-ben, az ú. n. velenczei parton, csatornázó munkák alkalmával kerültek napfényre.

[3] Részletesebb leírását lásd: «Nagyvárad ostroma 1660-ban» cz. értekezésemben. (Hadtört. Közlemények. 1911. 31. és k. l.)

[4] Az 1600. évi leltárból következtethető második kapu nem ezen az 1569 és 1618 között épült külsőváron, hanem az annak belsejében állott középkori belsőváron volt, a déli oldalon. (Lásd: «A nagyváradi királyszobrok helyéről» cz. czikkemet. — Archæol. Értesítő. 1912. 265—268.)

[5] Ma már nincs meg.

Nagy Várad vára
1660 és 1685 között.
1660 előtt
1660 után
épült palánk
O. Olasz
P. Pintekhely
1. Pintekhelyi kapu
2. 3. Északi kapuk
4. Kőhíd kapu
5. Vadkerti kapu
Sebes-Körös
Kis Körös
Hévíz
Kis Körös
O.
P.
0
300 m

rövidebb úton kellett a vár hídjához érniök, kikerülve minden olyan helyet, a hol esetleg csapdába juthattak volna. Az adott viszonyok között az ú. n. «Vadkertkapu»[1] felőli támadás mutatkozott aránylag legkönnyebbnek. Ez a kapu esett t. i. legközelebb a vár hídjához; emelcsője — úgy látszik — nem volt s az előtte levő keskeny és sekélyes — akkor már el is zárt[2] — Kiskörösön is sokkal könnyebben át lehetett gázolni, mint a Péntekhely északi oldalán folyó Sebeskörösön.

Rákóczy és Pethő a váradi várat bizonyára jól ismerték, nagyon valószínű tehát, hogy május 27-én, virradatkor, a «Vadkertkaput» rohanták meg, a honnan — ha támadásuk sikerült — azonnal a várárok hídjához juthattak, még pedig a nélkül, hogy Péntekhely utczáiba kellett volna hatolniok.

Kétségtelen, hogy éjnek idején nemcsak a vár, hanem a belsőváros kapui is zárva voltak s mindenik kapura megfelelő őrség vigyázott, a mely azonkívül a palánkot és városfalat is szemmel tartotta. A csapóhidak is alkalmasint fel voltak húzva.

Rákóczyék tehát a vadkerti oldalon is okvetlenül ellenállásra találtak, akár magán a kapun,[3] akár a kidöntött palánkon[4] hatoltak légyen át. Itt, virradatkor és nem fényes nappal a piaczon, történhetett az a «verekedés», a melyet íróink említenek s a melynek zajára a törökök vagy a várból, vagy a többi őrhelyről segítséget kaptak. Természetes, hogy Rákóczyék nem hátráltak meg, hanem azon igyekeztek, hogy a védőket a vár felé szalaszszák s annak kapuján velük egyszerre nyomuljanak be.

[1] A vázlaton 5. sz. alatt. A kapu és a vár árka között sem 1598-ban, sem 1692-ben nem volt palánk. (Houfnagel rajza, illetőleg Nagyvárad 1692-iki térképe.) Azonban feltehetjük, hogy ezt a hézagot másféle akadálylyal (például farkasveremmel) zárták el.

[2] A törökök a Hévjónak, a mai Veres Balázs-utcza déli végén, a Kiskörösbe torkollott vizét, éjszaki irányban a folyó főágába vezették, még pedig alkalmasint azon az árkon, a melyet a védők 1660-ban ástak Velencze keleti oldalán. A Kisköröst, úgyszintén a két folyóágat egymással összekötő árok éjszaki végét, elzárták s csak háborús viszonyok között bocsátottak bele vizet. (Lásd a mellékelt térképvázlaton.)

[3] Debreczeni verses krónika.

[4] Kraus: i. h. — Ez azonban nem valószínű.

Erre vonatkozhatnak Bethlen János szavai,[1] hogy a magyarok és németek a törökökkel összekeveredve hatoltak, alkalmasint folytonos harczok között, a vár felé.

Mi történt a kapu előtt? Azt a rendelkezésünkre álló szűkszavú leírásokból pontosan megállapítani nem lehet. A debreczeni verses krónika szerint:

«Kállai gyalogok, kik elsők és bátrak kapukat bevágának,
Mint az sebes essőt magyarok az szerént lövéseket szórának.»

Kraus pedig csak annyit mond, hogy Rákóczyék, miután a belső (szerinte külső) városba törtek, a vár kapuját rohanták meg.

Bizonyosra kell vennünk, az idézett két leírás alapján, hogy a vár csapóhídja le volt bocsátva, mert különben a támadók a kapuhoz nem férkőzhettek volna. A váradi várnak különben is nem amolyan könnyen kezelhető billenő hídja, hanem lánczon és csigán járó nehézkes emelcsője volt, ezt pedig olyan hamarosan nem lehetett felrántani.

Azt is bizonyosnak kell tartanunk, hogy a törökök — kinnrekedt harczosaik kedvéért — a kaput nem nyitották ki, hanem inkább a kinnmaradottakat, mint magát a várat áldozták fel. Ennélfogva nem volt más megoldás, mint bezúzni a nehéz várkaput, a mi — a debreczeni krónika szerint — sikerült is. Volt-e a kapun belül csapórács vagy belső csapóhíd, azt a váradi várról fennmaradt felületes leírások nem mondják meg. Kétségtelen azonban, hogy a támadás akár a védők vitézségén, akár valamely nem sejtett akadályon, hajótörést szenvedett.

Úgy látszik, a magyarok zászlótartója is elesett, mert Kraus szerint Rákóczy a földre bukott zászlót akarta felemelni s ebben a pillanatban, a vár hídján, érte volna a halálthozó lövés.[2] Bethlen is azt mondja, hogy a vitézül küzdő Rákóczy a kapu előtti hidon lehelte ki lelkét.[3] A szemtanu, Pethő Zsigmond,

[1] i. h.

[2] «Der Rakoczi Laszlo will die gefallene Fahn aufnehmen, vndt davon bringen, vndt ihn solchem Spill auf der brücken erschossen.» (i. m. II. 392.)

[3] . . . . «comes Ladislaus Rakotzi fortissime inter alios pugnans, ante portam plane arcis in ipso ponte traiectus globo» . . . . (i. m. I. 126.)

azonban semmiféle részletet nem közöl[1] szerencsétlen társa halálát illetőleg.

Pethő idézett szavai azt mutatják, hogy a rajtaütés végrehajtása körül valami végzetes hiba történt. Kár, hogy nem jegyezte fel, mik voltak azok a parancsok, a melyeknek meg nem fogadása a támadás kudarcát s ezzel együtt Rákóczy László

Nagyvárad várának Vadkert kapuja.

halálát okozta. Talán nem járok messze a valóságtól, ha azt hiszem, hogy a kellően nem fegyelmezett csapat valamiképen elhamarkodta a dolgot s így a törökök a készülődő veszedelmet idejekorán észrevehették.

Mint látjuk, Pethő győzelemről számol be s nem is említi,

[1] «Sufficit, si ordinantiam per me extradatam nonnulli prout ceteri observassent, confidissem, ampliorem adhuc isthac nos reportare potuisse victoriam, neque comitem Ladislaum Rakoczium de præsenti desiderari» (id. levele. Tört. tár, 1900. 573.).

hogy tulajdonképeni czéljuk Várad felmentése lett volna. Eljárása részben érthető is: magyar ember létére restellt a német Lobkowitznak a magyar fegyverek kudarczáról számolni be.

Ki volt a hibás? Talán sohasem fogjuk megtudni. De ha sikerül is egykor bővebb részleteket kideritenünk, ezek már semmit sem változtatnak azon, hogy Rákóczy László, az egész vállalkozás lelke és értelmi szerzője, vagy negyvenedmagával ott esett el a vár előtt, a melybe bejutnia sem neki, sem kísérőinek nem sikerült.

Az 1664 május 27-iki harcz, bármily rövid volt is, sok török életébe került s ezenkívül a magyarok úgy Olaszit, mint Péntekhelyet felgyujtották, a melyeknek nagy része porrá égett ez alkalommal.[1]

Pethő sok zsákmánynyal, török fogolylyal s nehány kiszabadított magyar rabbal[2] Debreczenen át vonult haza s így a többször idézett verses krónika az ő átvonulásakor, valamelyik résztvevőnek szóbeli közlése alapján készülhetett.

Rákóczy halálának híre futótüzként terjedt el mindenfelé, de eleinte kételkedve fogadták.

«Ide kegyelmes uram egynéhán felől hozták hogy Rákóczy László ott maradt Váradon, meglűttik, de nem igen adhattam hitelt neki. Az törökökben is kik vesztek, az magyarokban is még végire nem meheték, magam oda küldtem, de az belső várasban paraszt embert bé nem bocsáttak, csak temetik az elhullott török testeket. Olaszi mind megégett. Péntekhelyen mondják, hogy maradoztak házak meg de még odaküldött emberem oda van, kitül bizonyost érthetnék»[3] irja Boldvai Márton, Székelyhíd kapitánya, egy nappal a váradi harcz után.

Pedig a hiobhírek igazat mondottak. Rákóczy László elesett s vele hosszú időre letűnt a reménység, hogy Várad a török iga alól felszabaduljon. GYALOKAY JENŐ.

[1] . . . . «utramque enim ciuitatem obtinuimus, igneque succensam comburi fecimus, numerosam sat turcarum congeriem ferro interemimus, potiorem vero igne consumptam reddimus» . . . . (Pethő: id. levele.)

[2] Kraus: i. h.
Török-magyarkori államokmánytár. IV. 116.

[3] U. o. IV. 121.

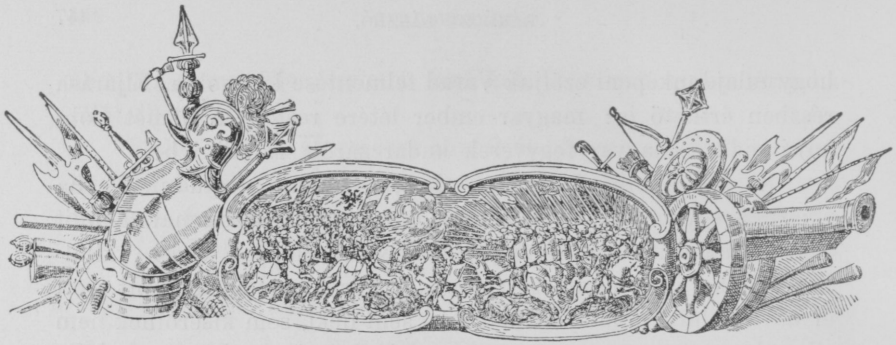

TÁRCZA.

ZRINYI MIKLÓS, A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR ZALA-VÁRMEGYÉBEN.

MIÓTA a szigetvári hős a Muraközt megszerezte, Zala vármegyének ez a tartozéka részben mint gyakori tartózkodási hely, az ott nyert benyomásokkal, részben mint birtok a hozzáfűződő érdekekkel jelentékeny befolyást gyakorolt a Zrinyi-család életfolyására. A hős családtagjainak katonai pályájához szükséges anyagi eszközök jórészét ennek a nagykiterjedésű és gazdag birtoktestnek a jövedelmei szolgáltatták. Érthető tehát, hogy midőn Zrinyi György, a költő-hadvezér atyja, a harminczéves háborúba ment, nemcsak árva fiait ajánlotta Pázmány Péter könyörületességébe és pártfogásába, hanem figyelmét és gondviselését kérte az ő elhagyott Muraköze számára is, mely a hazának, sőt Stiriának oltalmára és megmaradására sokat szolgálhat.[1]

Zrinyi Györgynek 1626 deczemberében történt halála után a király és Pázmány érdeklődése mellett egy négy tagból álló

[1] Miket a viszonyok megvilágítása végett előrebocsátok, *Széchy Károly* Zrinyi-életrajzából merítettem.

(1630-tól) gyámi bizottság ügyelt fel árvái, Miklós és Péter nevelésére. Közülük Batthyány Ferencz, a kanizsai bégek viczegenerálisa, az egerszegi vár főkapitánya, az árvák nagybátyja, volt ezek összes jószágainak egyetemes kormányzója. A rengeteg uradalmak igazgatása gazda híján nem kevés nehézséggel járt.

A Zrinyi-fiúk, miután nevelkedésük olaszországi útjukkal befejeződött, 1637 februárjában hazatértek. A testvéreket 1638-ban osztoztatták meg, és pedig úgy, hogy előbb a Muraközön, azután a tengermelléken az összes vagyontárgyakat és jövedelmi forrásokat következetesen a legaprólékosabb gonddal végigfelezték, a felezhetetleneket meg közös kezelésben hagyták. A közös gazdálkodás a tengermelléken nemsokára összébb szorult, de a Muraközben fennmaradt a török elleni védelem közös kötelezettségével együtt. Miklós volt Légrád és Muraköz örökös főkapitánya; Péter mint hadnagy alatta állott, de az iratos katonasággal tőle függetlenül rendelkezett. A Muraköz védelme, Csáktornyának és azoknak a figyelő-állomásoknak vagy őrszemeknek a fenntartása, melyek a félszigetet főképen a Mura mentén az 1627-iki szőnyi békével keveset törődő ellenség becsapásai és megrohanásai ellen biztosították, a jobbágyoknak nagy anyagi megterheltetésével jártak. «Az örökös zaklatásban — mondja Széchy, Esterházy nádor szavai után — szinte odajutottunk, hogy a török békesség szine alatt maga alá hajtja és meghódítja vala, a mi kis részecskéje országunknak még megmaradt.» Az ifjú Zrinyi Miklós vitézi tettvágyában nem nézhette tétlenül nemzete rontását, hazája fogyását és csakhamar derekasan kivette a részét a hadakozó béke vitézi villongásaiból. Már 1639-től kezdve érezte az ellenség az ő szablyája élét és sűrűn lakolt kezétől vére omlásával azokért a háborgatásokért, mikkel a hódoltsággal határos országrészeket nyomorgatta. Nem csuda, hogy a Zrinyi támadásaitól felingerelt szomszédos török őrségek ismételten megrohanták félelmetes ostoruk jószágait. A bécsi haditanács 1641 február 1-én értesíti Zrinyi leveléből a királyt, hogy a török a Muraközbe betört és ott nagy károkat okozott, hogy rablással, tűzzel, gyilkossággal szerte pusztít ezen az egész vidéken. Zrinyi a gréczi és bécsi haditanácstól fegyvereket és készleteket kér segítségül; mielőtt azonban ezeket megkapná, már

áprilisban megint jelenti, hogy a török újra megdúlta az ő félszigetét.[1]

A gazda táborozásai, a szinte folytonos hadiállapot a föld népe részéről súlyos anyagi áldozatokat kivántak. A végbeli villongások 1642 márcziusában a szőnyi béke megújításával elültek ugyan, de ekkor Zrinyi új czélra vette igénybe jobbágyai anyagi erejét. A svéd háborúban szorongatott királynak ajánlta fel szolgálatait. 1642 februárjában arra vállalkozott, hogy a maga öt horvát zászlóaljához öt németet fogad, sőt hajlandó volt ötszáz magyar katona toborzására is; alig egy hónap mulva pedig újra ötszáz ember fogadására ajánlkozott, egyenesen a maga erszényéből. Ezen iratos katonák fizetéséről az állam gondoskodott ugyan, de mint ebben az időben rendesen, adós maradt, úgy hogy Zrinyinek vagy ismételve kérnie kellett a hátralékot, vagy magának kellett fedezni a kiadásokat. A következő év márcziusának végén újabb ajánlatot tett, hogy a maga költségén szedett ötszáz horvát mellé ötszáz németet állít; az udvar szorult helyzetében most szívesen fogadta az áldozatkész támogatást. Tehát ily nagyszámú, maga költségén tartott csapattal vett részt Zrinyi éveken át a Torstenson és Rákóczy György elleni hadakozásokban, sőt ezek folyamán később még ezer horvátot toborzott.

Természetes, hogy ilyen körülmények között, melyek főképen Zrinyi katonai tevékenységének a következményeiként álltak elő, Muraköz népének nem lehetett túlságosan rózsás a gazdasági helyzete és egyrészt a török zaklatásai, másrészt a földesúr követelései miatt országos kötelezettségeinek a muraközi bajjal vagy alig tehetett eleget. A Zrinyi-alattvalók állapotára szomorú világot vetnek a zalamegyei jegyzőkönyveknek a birtokok adózására vonatkozó adatai:

A megye a nádor felszólítására 1640 november 12-én tartott gyűlésében a Zrinyiek jószágain fennálló adóhátralékok behajtása felől így intézkedik:

«Hasonlóképen (felolvastatott) ugyancsak a nádor gróf úrnak

[1] Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós 1620—1664. Budapest, 1896 I. k. 98. l.

egy másik levele a szent korona öreinek fizetésére szolgáló koronai pénz kezelése ügyében. És ez határoztatott: Mivel nyilvánvaló Zarka Lukács és Saary Gergely pénztárnokok előterjesztéséből, hogy a hátralékok a Bánffy és a Zrinyi gróf urak jószágait terhelik és hogy ezen gróf urak, a mint a szolgabiró előterjesztéséből megállapítható, annak a koronai pénznek a behajtását nem akarják megengedni, ezért megbizólevél mellett megkerestetnek a gróf urak nemzetes Darabos Miklós másodalispán útján, hogy deczember első napjáig szorítsák a fizetésre alattvalóikat. Bizonyságlevél is adatik a pénztárnokoknak a pénzbehajtás meg nem engedéséről és pedig azzal, hogy ha az előlírt időn belül a kifizetés megtörténik, akkor rendben lesz a dolog, ha nem, a levél a pénztárnoknak Ő felsége kamarájához felterjesztendő bizonyságként fog szolgálni.»

Az 1635. IV. törvényczikkben a rendek a korona őrzőinek a részére adóban minden kapu után 50 denárt ajánlanak meg. Az 1638. VIII. törvényczikk pedig kimondja, hogy a magyar kamara a koronaőrök és felvigyázók számára az adóhátralékokat hajtsa be, s ezeknek az őröknek a fizetése és az őrség zsoldja fejében a karok és rendek jövőre minden kapu után egy forintot ajánlanak meg. Ennek a rendelkezésnek a végrehajtását akarja a megye foganatosítani Bánffy Kristóf királyi tárnokmesterrel és a Muraközt közösen birtokló két Zrinyivel, Miklóssal és Péterrel szemben.

Az 1642 szeptember 15-én kelt jegyzőkönyv okát adja, hogy miért vonakodtak a Zrinyiek jobbágyaik képviseletében az adófizetéstől:

«Engedélyeztetett és kiadatott bizonyságlevél Zarka Lukács szolgabirónak az 1635. és 1636. évi királyi rovatalról (adóról), Sári Gergelynek pedig az 1638. és 1639. évi királyi rovatalról, a mit a Bánffy gróf úr és a két Zrinyi gróf úr portái nem fizettek ki és hogy annak a kifizetését a grófok nem engedték meg. Tudniillik Hegyi András szolgabiró és Sós Márton esküdt jelentése szerint Bánffy gróf úr tárnoki hivataláért járó fizetésének kielégítésére, a Zrinyi grófok pedig a megrongált csáktornyai várnak a helyreállítására határozták el magukat Ő felségének az ő alázatos folyamodásukra nyert engedélyével.»

1642 márczius 24-én ezt határozzák:

«Zarka Lukács volt adószedő és Sári Gergely jelenlegi adószedő szerint a Bánffy és Zrinyi gróf uraknak a királyi rovatal, koronai pénz és a (királynői) honorárium ügyében az 1635. évről birságlevelek irandók.»

Az 1638. IX. törvényczikkben a karok és rendek a királynénak megkoronáztatása alkalmából kapunként egy forintot ajánlanak meg. Ennek a «honorarium reginale»-nak a befizetését nem teljesítették a Zrinyi-birtokok.

Midőn a pozsonyi kamara leir a megyéhez: az 1638. és 1639. évi adó és királynői tiszteletdíj hátralékainak az ügyében, az 1643 február 26-iki gyűlés a következő határozatot hozza:

«És mivel ezen hátralékok nagy része a Bánffy és Zrinyi gróf urak jószágait terheli, Bánffy úrhoz kiküldetik Perneszy alispán úr, a Zrinyi grófokhoz pedig Darabos másodalispán úr a szolgabiróval és esküdttel együtt.»

Ezeknek a végzéseknek azonban még 1647-ben sem lett foganatjuk. Az ezen évi deczember 16-iki jegyzőkönyv ugyanis következő tételekben mutatja ki a Zrinyi-birtokok tartozását 1638-ról és 1639-ről: «királyi rovatalból (adóból) 684 forint 88 denár, koronai pénzből 209 forint 10 denár, királynői tiszteletdíjból 16 forint $12^1/_2$ denár.» S a megye ezzel kapcsolatban felír a nádornak, hogy ő igyekezni fog ugyan az adószedők által behajtatni a hátralékokat, de a maga hatáskörében a nádor is legyen azon, hogy a Zrinyiek eleget tegyenek a felhivásnak. Megint egy újabb leirata az 1648 május 11-én tartott részleges gyűlés (particularis congregatio) Tuboly Gergely szolgabirót küldi ki a Zrinyi-birtokokra az 1635-ik és 1638-ik évi adó (dica regia) behajtása végett. Zrinyi tehát nem nagyon erőltette jobbágyait a kincstári járandóságok beszolgáltatására, mert tudta, hogy azoknak a nemzet különben is édes-kevés hasznát látja.

Zrinyit már a két utóbbi végezés előtt Zala megye főispánjává nevezte ki a király. Erről az 1646 április 12-iki jegyzőkönyv így emlékezik meg:

«Előterjesztetett Ő szent Felségének a felsőausztriai Lincz várában október 20-ik napján, az 1645-ik évben kelt levele, mely szerint a főispáni tisztet a fentnevezett néhai elhalt Bánffy

István gróf volt főispánról kegyesen méltóságos Zrinyi Miklós gróf úrra, királyi főlovászmesterre, a légrádi vár főkapitányára, Ő szent császári és királyi Felsége tanácsosára és kamarására stb. ruházta.»

E mellett a passus mellett a következő széljegyzet olvasható: «Zrinyi Miklós gróf úr főispán lesz.»

Zrinyi nemcsak a czímét viselte a főispáni méltóságnak, hanem valóban gondot fordított az alája rendelt Zala és utóbb Somogy megye ügyeire.[1] 1651 május 8-án és 1652 július 15-én személyesen vett részt a két megyének együttesen tartott közgyűlésén, s rendesen elküldte megbizottját a gyűlésekre. Így 1653 deczember 18-án Mánkó-Büki Horváth Ferencz, 1656 márczius 20-án Lippich Márton másodalispán és Koczi János (az utóbbi Zrinyi nevében ellentmond a Gombay-, Koczo- és Bogoviczcsaládok nemesleveleinek a kihirdetésénél [2]), 1657 június 21-én Lippich, 1661 augusztus 22-én Lippich és Horváth Ferencz jegyző képviselik. Némelykor távolmaradása okát is megüzeni. Az 1651 február 4-iki közgyűlésen: «a szlavonországi általános nyolczados törvényszékek tartása miatt nem vehetett részt.» Az 1654 márczius 16-án Sümegen tartott sedrián pedig Lippich útján tudtul adja, hogy a hirdetett gyűlésre személyesen szeretett volna elmenni, de más teendői megakadályozták ebben; ezért, ha a megye jónak látja, ő neki nincs kifogása az ellen, hogy a hozzá beadott panaszokra nézve az ő nevében végleges (peremptarius) határozatot hozzanak, vagy megjelenéséig elhalaszszák azokat.[3]

[1] Előbb is érdeklődött a megyei ügyek iránt. Ezt mutatja, hogy az 1638 május 6-iki jegyzőkönyv szerint a Körmenden tartott gyűlésen, a hová a török veszély miatt tették át a megye sedriáját (törvényszéket), Stepkovich Györgygyel és Budor Gáspárral képviselteti magát.

[2] Tiltakoznak a Zrinyiek Lippich révén Huz János ármálisának a felolvasásánál is 1643 május hó 28-án.

[3] Megemlíthetjük, hogy a vádhatóság Zrinyi nevében a következő kereseteket intézi el: 1647 deczember 16-iki sedria contra Andream Jakapfi (árulás és keresztény személyekkel való kereskedés; 1657 április 17-én. Dominicam sedria contra Georgium Czete (egy gyermek megölése); 1658 szeptember 7. Sedria contra Töreki Benedek és Csonka István (széksértés).

A megye csakugyan méltányolja Zrinyi érdeklődését és jóakaratát és távolmaradását sohasem említi megrovó vagy neheztelő hangon (pl. 1647 nov. 7-iki jegyzőkönyv). 1651 július 3-án Sümegen tartott részleges gyűlésből a két megye, Zala és Somogy közönsége azon óhaját közli a főispánnal, hogy a gyűléseket az, « . . . uraknak és nemeseknek, a kik jórészt azon hely körül laknak, nagyobb számban való összesereglése kedvéért.» Körmend helyett ezentúl Sümegre hirdesse, « . . . a midőn természetesen a főispán úrnak személyes megjelenése nem kivántatnék meg annyira.»

Az 1657 április 12-iki gyűlés egyes tárgyait ezzel a megjegyzéssel napolják el: «mert a mágnás urak közül senki sem személyesen, sem képviselője útján (kivéve a főispán urat) nem jelent meg és a tekintélyesebb nemesek is majdnem mind távolmaradtak.»

1659 január 30-án különösen a távollevő Zrinyi álláspontjának az ismerete nélkül nem akarnak határozni az országbiró azon javaslata felett, hogy a soproni 1635-iki constitutióban katonák felfogadására és fizetésére megajánlott adót inkább valamelyik végvár helyreállítására használhassák fel.

Voltak esetek, a mikor Zrinyi szava irányt szabott a megye illetve megyék) elhatározásának. Az 1660 október 30-iki jegyzőkönyv tanuskodik erről:

«Ebben a gyűlésben felolvastatván a méltóságos és kegyelmes főispán úrnak a levele, melyben azt ajánlja és tanácsolja, hogy az alispán urakat hivatalukban hagyják meg, mint igen alkalmas és kötelességüknek megfelelő személyeket. A szolgabirák közül pedig azoknak a helyébe, a kik eddig hivatalukban hanyagul jártak el, másokat válaszszanak. Ennélfogva a főispán úrnak üdvös tanácsára a megye a nyugalomba készülő alispánokat, Bottka Ferencz és Lippich Márton urakat, a kik kötelezettségük idejének leteltével hivatalukról leköszöntek, újra meghagyták és megerősitették hivatalukban, s ők a megyék főurai és nemesei összességének nagy kérésére egy évre megmaradtak. Hasonlóképen a szolgabirák közül Somogyi István, Cheh Márton és Kaszaházy György meghagyattak hivatalukban; Ghodina István helyébe Babolcsay Ferencz nempti (lenti) vajvoda vász-

tatott meg. Bárány Tamás helyébe Saary Péter, a kik rögtön letették az esküt. Hasonlóképen Vörös Bálint helyébe alszolgabiróvá Kusiáton Gergely választatott meg és letette az esküt.»

1662 április 15-én az elhalt Mánkó-Büki Horváth Ferencz juratus notarius helyett «a méltóságos főispán úr előzetes kegyes megkeresésére» egyhangúan Rabby István itélőmestert, Sopron és Veszprém megyék juratus notariusát, választják meg.

Zrinyi az által, hogy nem hárította el magától az állásával járó kötelezettségeket, megszerezte a megyék bizalmát és ezek gyakran fordultak hozzá ügyes-bajos dolgaikban. Rendszerint katonai túlkapások és erőszakosságok körül forogtak panaszaik. 1651 január 11-én az ő útján hívják fel az uralkodó figyelmét arra, hogy Lenti vára újjáépítési munkálatainál rendetlenségek vannak és ezek miatt a környékbeli birtokosokat és jószágaikat az ottani katonaság részéről nagyon sok zaklatás éri.

1653 január 9-én, a fafuvarozás kiszabásának az ügyében tesznek neki jelentést és kérik: «hogy a gróf úr ezt a súlyos jogtalanságot orvosolni és a katonai vadsággal és féktelenkedéssel szemben oltalmat szerezni méltóztassék.»

1654 márczius 12-én Nádasdi Ferencz gróf panaszt tesz, hogy a turniscsai kapitány katonái az Alsó-Lendvához tartozó Szent-Miklós, Ujfalu és Pinczefalu községekben rablást és pusztítást vittek végbe. Levelet intéznek tehát a főispánhoz, hogy szerezzen elégtételt, s eszközölje ki a kapitány és a katonák megbüntetését.

Hasonló tárgyban írnak Zrinyinek 1657 június 21-én:

«Mivel a végek kapitányai az ingyen munkára kiküldött falvakat az ország törvényczikkeiben megállapított mértéken felül is ismételten zaklatják, s azonfelül az ő erősségeikhez ki nem rendelt falvakat is erőszakkal végtelen sok munkára szorítják, azután a végbeli katonák a nemességet és a nyomorult köznépet csudamódon károsítják, mint a kérvények tartalmazzák, méltóztassék a főispán úr módot találni, hogy a munkálatok a kellő rendben hajtassanak végre, a birtokok arra, a mire nincsenek kirendelve, ne szoríttassanak és méltóztassék írni a tábornok úrnak, hogy ez ne történjék és a nyomorult nép ne károsíttassék, egyszersmind mellékeltettek a kérvények.»

Az 1659 márczius 6-án kelt királyi leirat kimondja, hogy a főkapitányok engedélylevele nélkül kóborló katonákat, a kik rendesen nemcsak a szegény népet háborgatják, hanem a törököt is sűrűbb portyázásokra ingerlik, bárki szabadon elfoghatja, letartóztathatja és érdeme szerint megbüntetheti. «Erre nézve híveinknek, a győri főkapitánynak, továbbá az országbirónak, Zrinyi Miklósnak és Batthyány Ádámnak szóló különös rendeletnek a kiadatását kegyesen meghagytuk». Ezzel kapcsolatban az 1659 április 17-iki gyűlésből a megye felszólítja az országbirót és Zrinyit, mint bánt: «hogy utasítsák az erősségek tisztjeit katonáiknak a falvakba való ki nem bocsátására.»

Az 1653 deczember 18-iki gyűlés egyik határozata szerint: «Közben levéllel kell a főispán úrhoz fordulni, hogy az alispán uraknak hivataluk vitelében még a hatalmasokkal szemben is sziveskedjék támogatásával segítségükre lenni.»

1654 január 10-én a sedria értesíti Zrinyit, hogy Sárkány János keszthelyi kapitány megsértette Leghman István szolgabirót hivatalos kötelessége teljesítése közben.

Zrinyi is többször kivánt intézkedést a vármegyéktől Az 1651 május 8-iki generalis congregatión:

«A főispán úr is tiltakozott — személyesen! —, hogy jóllehet, ő kész katonáit kiállítani, mivel azonban Muraköz szigete a többieknél semmivel sem kevésbbé végvidék, ezért nem engedi, hogy katonáit abból a szigetből elvigyék és más végekre helyezzék.»

1656 márczius 20-án Zrinyi segélyt kér Széchy-Sziget erősségének a kijavításához; a megye teljesíti is a felhivást és a munkához Tuboly Gergelyt küldi ki «három fordulós fuvart és három napi kézi munkát állapitván meg a szolgabiró szabályozása mellett.»[1]

1657 június 21-én Zrinyinek Lippich Márton útján előterjesztett kérelmére Csáktornya helyreállításához egy összegben 600 magyar forintot szavaz meg a megye.

[1] Széchy-Szigethez az 1630. III. törvényczik a Széchyeknek Zala- és Vasmegyében fekvő összes jószágait osztja be, az 1655. CXVI. törvényczikk pedig a vár összes tartozékait a Széchy-család felsőlindvai erősségének és muraszombati várának más tartozékaival együtt.

Zrinyit illető határozatok még a következők:

Az 1645 június 3-iki gyűlés a személyes felkelés megváltására fizetendő adóból 70 forintban állapítja meg a Zrinyi grófok portáinak a hozzájárulását.

Az 1658 augusztus 30-án összeült gyűlés a Révkomáromban álló császári hadsereg ellátásához a megye részéről 690 magyar forintot ajánl meg; ezen összeg előteremtése végett meghagyja:

«hogy bármely nemesi, hasonlóképen jobbágy vagy megadóztatott birtok (kivéve a főispán-bán gróf úr jószágait és Nádasdi Ferencz gróf úr, országbiró, jószágait) kétszer annyival adózzék, mint a mennyivel Csáktornya várának az építéséhez adózott.»

Továbbá:

«A főispán úrnak mindkét megyében levő jószágairól 100 forintot, az országbiró gróf úrnak hasonlóképen mindkét megyében levő jószágairól 100 forintot fognak a megyei pénztárnok kezéhez beszolgáltatni.»

1662 április 15-től 1671 november 23-ig nincs jegyzőkönyv és így Zrinyi utolsó éveiből nem kapunk felvilágosítást Zala megyével való összeköttetéséről.

Pais Dezső.

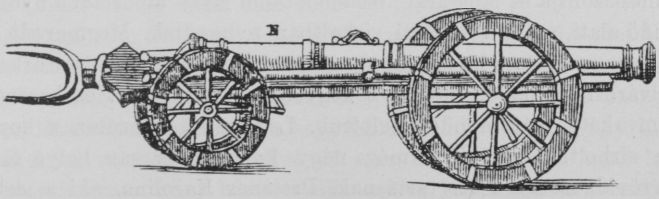

Ágyú a XVII. századból.

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

Folyóiratunk 1911. és 1912-iki évfolyamaiban *Nagy Géza* megirta a «legvitézebb huszár» életrajzát. A hős tetemeit a folyó évben Budapestre szállították és itt ujból eltemették. Ez alkalomból a lapok több ujabb adatot közöltek Simonyi életrajzához. A teljesség kedvéért úgy ezeket, mint ujból eltemettetésének körülményeit itt közöljük:

Vitézvári báró Simonyi József huszárezredes és gyermekeinek hamvai április 24-én reggel érkeztek meg az aradmegyei Vadászi községből. A józsefvárosi pályaudvarról szállították a Kerepesi-uti temetőbe a halottakat. Puskaropogás és országos érdeklődés helyett szinte lopva hantolták el azt a magyar vitézt, akinek mellére egykor a magyar, a franczia, a német, a török és az orosz uralkodók nem kevesebb, mint kilenczven érdemrendet tűztek. Az egyik koporsó hatalmas diófa-koporsó. Benne kis érczkoporsó, s abban vannak a közhuszárrá lefokozott ezredes csontjai és két fiának: *Istvánnak* és *Károlynak* a porai. A koporsót szinültig megtöltik a csontok. A másik koporsó, amelyben az óbester legidősebb fia: báró *Simonyi Lajos*, volt kereskedelmi miniszter nyugszik, üvegtetős érczkoporsó. Nyiri, a temető igazgatója és egy tisztiorvos felnyittatják a koporsókat. Épen maradt az óbester erős koponyája, medenczecsontja és lábszárai; testének többi része elporladt a nyolczvan esztendő alatt, amig a vadászi sirboltban nyugodtak. Megmaradt azonban az aranysujtásos huszárezredesi csizma is, rajta az ezüst sarkantyu. A belvárosi plébános jött ki a kegyeletes szertartásra és beszentelve a hamvakat, imát mondott felettük. Leeresztették azután a koporsókat a sirboltba, melyben még négy koporsónak van helye és vége volt a rövid, szomoru szertartásnak. Pretzner Karolina, aki a sirboltot vette, ötezer koronát szánt Simonyi mellszobrára. A koporsókra három régi elrozsdásodott vaskoszorut tettek.[1] Ez alkalomból *Dr. Oláh Gyula* a *Vasárnapi Ujságban*[2] a következőket irja:

[1] *Pesti Hirlap* 1913 április 25-iki számában.
[2] *Vasárnapi Ujság* 1913. 18. sz.

A vitéz óbester életének tragikus végéről két oldalról is hallottam adatokat. Az egyik irányban édes atyámtól hallottam olyan részleteket, melyeket eddig még sehol sem olvastam. Atyám mint fiatal kezdő ügyvéd Aradon telepedett le és ott adjunktusa, a mai elnevezés szerint irodavezetője lett Buday Jonathan előkelő aradi ügyvédnek, a két hires debreczeni történettanár: Buday Ézsaiás és Buday Ferencz öcscsének, ki báró Simonyi József vadászi uradalmának is uradalmi ügyvéde volt. Midőn a lefokozott vitéz óbester az aradi várban várfogságának tartama alatt meghalt, a gyászba borult özvegy uradalmi ügyvédjét bizta meg a halott eltemetése iránt szükséges intézkedésekkel s az e tekintetben felmerülő eljárásokat főnöke megbizásából atyám teljesítette. Atyám ott volt a holttest felöltöztetésénél és koporsóba helyezésénél is. A holttestre huszárezredesi egyenruháját adták s az egyenruhára felrakták a vitézségével szerzett számos katonai érdemrendjét is. A ravatalt ott állították fel az ő börtönül szolgáló lakószobájában s midőn a ravatal már fel volt állítva, erős katonai kisérettel bejött a szobába a főprofusz és leszedte a holttest huszárdolmányáról az összes tiszti jelvényeket s a dolmányra feltűzött valamennyi érdemjelet. Igy szerzett érvényt a katonai törvényszék azon itéletének, mely báró Simonyit katonai rangjától megfosztotta. A holttestet azután Vadászra szállították és ott temették el a családi sírboltba.

Más oldalról a Simonyi tragédiájának sok részletét hallottam a vitéz óbester volt feleségétől, második házassága szerint Rochel Jánosné szül. Leiner Terézia úrnőtől. Simonyi még Bécsben szerette meg egy magasrangú katonatiszt özvegyének egyetlen leányát, a bájos, nagyműveltségü Leiner Teréziát és azt vette nőül. Ez a házasság anyagi szempontból is igen előnyös volt, mert a bájos menyasszony hozománya 400 ezer forint és két bécsi ház volt.

Házassága után Simonyi minden állomáshelyén nagyúri életet élt. Vitézi érdemeiért királyi adományban is kivánta a király őt részesíteni. Előbb felkináltak neki egy krassóvármegyei uradalmat, de a szabolcsi sikföld szülöttének nem tetszett a hegyvidéki erdőuradalom, úgy kapta azután az Arad vármegyében fekvő 11 ezer holdas vadászi uradalmat. Ezt a donációt már mint báró és nős ember kapta s a donációknál szedett váltságdíjat, százezer forintnál nagyobb összeget, felesége hozományából fedezte. Igy, nagy vagyon birtokában, magas katonai állásában a legzavartalanabb boldogságban élt nagymíveltségű neje és gyermekei körében. Mikor pedig a katonai hatóság a pert megindította ellene, akkor felesége csaknem folytonosan Bécsben tartózkodott és a magasabb katonai körökben birt összeköttetéseivel súlyos anyagi áldo-

zatok árán is törekedett a per kedvező befejezését kieszközölni, a mi midőn nem sikerült és a végső itélet ki lett mondva, ő folyvást majd Vadászon, majd Aradon tartózkodva, iparkodott férjének tragikus sorsát elviselhetővé tenni.

Simonyi halála után az özvegy Lajos fiával és Kitti leányával elvonultan élt a vadászi kastélyban. A még gyermek Lajos bárónak Rochel János fiatal ügyvéd volt a nevelője. Rochel klasszikus műveltségű, nagytudásu fiatal ember volt, ki még késő öreg korában is a római klasszikusokkal szeretett foglalkozni. A magas műveltségű özvegy báróné és a nagytudásu fiatal ügyvéd megszerették egymást s özvegy báró Simonyi Józsefné házasságra lépett a fiatal ügyvéd Rochel Jánossal. E házasság alapján a lehető legboldogabb család-élet fejlődött ki. Négy fiú és két leány származott e házasságból. A két nagyobb fiú: Rochel János és Béla a gimnázium mind a nyolcz osztályában iskolatársam és legbensőbb barátom volt. Minden nap vagy én voltam náluk, vagy ők voltak nálam. Diákkori legkedvesebb napjaim emléke szorosan összefügg e két gyermekkori barátok el nem mosódható emlékével.

Ez a két Rochel-fiúval való szoros barátságom tette részemre lehetővé azt hogy én, az egyszerű diákgyerek a világhirű Simonyi óbester egykori feleségének körébe juthattam. A csak családjának élő, nagyműveltségű és a bécsi osztrák származású német leányból valódi magyarrá átalakult úrnő már serdültebb korunkban gyakran elbeszélgetett velünk a régi időkről és mert én különösen érdeklődtem Simonyi óbester életének tragikus fordulata iránt, sokat beszélt nekem és fiainak arról is.

Ő is azt hitte mind haláláig, a mit a közvélemény általában tart ezen ügyről, hogy Simonyi életének tragédiáját bécsi intrikák idézték elő, azok élesítették ki a vádakat és azok befolyásának az eredménye volt Simonyi súlyos elitéltetése. Szerinte a baj eredete ott kezdődött, midőn Debreczenben laktak, Simonyi kapott egy levelet, melyben a bécsi hadügyminiszterium főauditorja arra kérte, hogy adjon neki kölcsön hatezer forintot. Nagy felindulással közölte ezt Simonyi a feleségével és ő a vagyontalansága idejében is rendes viszonyok között élt szigorú katona meg nem foghatta azt, hogy egy katona csinálhat hatezer forint adósságot. A báróné mondotta férjének, hogy hátha nagy szüksége van arra; nekik van pénzük, küldje el azt az aránylag csekély összeget; de Simonyi erre még indulatosabb lett s azt mondta, hogy bizonyosan elkártyázott valami erariális pénzt s azt most vele akarja kifizettetni. Meg is tagadta a kölcsönt, sőt levelében szemrehányást is tett a törzsauditornak, hogy illetlen dolog az, ha egy ilyen

magas állású katonatiszt pénzzavarok közé sodorja magát. Ezután pár hónappal megindult a vizsgálat Simonyi ellen.

A vizsgálat és a per lefolyása hosszú ideig tartott. Ezt az időt a báróné csaknem folytonosan Bécsben töltötte. Felhasználta minden befolyásos ismerősének a közbenjárását, maga is közbenjárt, informált és informáltatott s a mint mondotta, ezekre az információkra elfogyott a Bécsben a Wiedenen volt négyemeletes házának az ára. A dolog jól is ment. Minden elő volt készítve arra, hogy a legfelsőbb katonai bíróság Simonyit felmenti az ellene támasztott vádak alól. Volt azonban Simonyinak egy régi ellensége, egy Nassaui herczeg, a ki mikor értesült valahogyan arról, hogy Simonyit fel fogják menteni, kihallgatásra jelentkezett Ferencz császárnál a legfőbb katonai törvényszék ellen s azt mondta, hogy ha ezt az egyszerű Haudegent felmentik, akkor többé egy katonát sem lehet elitélni és kijelentette, hogy ha ez bekövetkezik, ő kilép az osztrák katonai szolgálatból. A császárra nagy hatással volt a Nassaui herczeg közbelépése. Kihallgatásra hivatta a hadügyminisztert és megkérdezte tőle, hogy miben áll a Simonyiügy? A hadügyminiszter Simonyi iránt a legjobb akarattal azt válaszolta, hogy a napokban kerül az ügy végleges döntés alá s a mint az ügy referensétől értesült, a vádak nem valami nagyjelentőségüek s ez a kiváló derék katona megszabadul a további meghurczoltatástól. A császárra a hadügyminiszternek ez az utolsó mondata láthatólag kellemetlenül hatott és azt felelte röviden: No csak nem kell elnézőnek lenni! Különben mielőtt itélet lesz, a pert magam is látni akarom. Ennek az audiencziának a lefolyásáról a bárónét maga a hadügyminiszter értesítette és egyszersmind sajnálattal tudatta vele, hogy az ügy rosz fordulatot vett; valamint azt is magától a hadügyi miniszteretől tudta meg a báróné, hogy a Nassaui herczeg miként nyilatkozott a császár előtt. A báróné haláláig abban a meggyőződésben volt, hogy a kilátásban volt felmentésről a Nassaui herczeget, mint Simonyi ismert személyes ellenségét az a törzsauditor informálta, kinek a 6000 forint kölcsönt Simonyi oly ridegen megtagadta.

A legfelső itélet azután csakhamar meghozatott. Vitézvári báró Simonyi József óbestert tiszti rangjának elvesztésére és négy évi várfogságra itélték. Az a várfogság azonban nem volt olyan szigorú, mint némelyek hiszik. Az aradi várban a várparancsnok lakásával szemben levő emeletes épületben rendeztek be Simonyi részére egy szobát, élelmezésre pedig onnan járt át mindig a várparancsnokhoz. A vadászi uradalomból minden szombaton megérkezett a várparancsnokhoz egy társzekér, oly bőven megrakva a háztartás minden szükségletével, hogy abból

egy hétig a várparancsnok egész háztartását elláthatta és így tulajdonképen nem a várparancsnok élelmezte Simonyit, hanem Simonyi látta el a várparancsnok egész háztartását.

Simonyi ebben a helyzetében sem tagadta meg önérzetét és eredeti katonás természetét. Az asztalnál folytonosan ő, a várfogságra ítélt rab vezette a társalgást és midőn a franczia háborúk nagy eseményeiről beszélt, az osztrák tábornokok ügyetlenkedéseit magyaros őszinteséggel, sőt gyakran erős durvasággal birálgatta. A várparancsnokkal sokat évődött. Szidta a békét. Sokszor mondta, hogy ha csak egy kis háború törne ki, mindgyárt vége lenne az ő rabságának. Ti itt maradnátok ebben a patkányfészekben, fogdosnátok a legyeket, én meg a huszárjaim élén verném az ellenséget. Mikor meg elkeseredett hangulatban volt, arról panaszkodott, hogy ha ő nem Simonyi volna, hanem valami «Erger-Berger», már rég a tábornokok között is az első sorban állana. Az ilyen évődések csaknem mindennaposak voltak ebédközben, de azért úgy a várparancsnok, valamint a várőrség tisztjei folyton nagy tiszteletet tanusítottak iránta.

Most, midőn a lapok hiradásai szerint a vadászi nagy uradalomnak megmaradt részét báró Simonyi Lajos örököse: Pretzner Karolina úrhölgy parczellázta s a vadászi sirboltban nyugvó Simonyi óbester, báró Simonyi Lajos és két testvérének hamvait Budapestre, a kerepesi temetőben épített új sírboltba átszállíttatja és a lipcsei csata századik évfordulójának napján örök nyugalomra helyezteti, valóban ideje volna már, hogy ennek a világhirű hősnek a tragédiáját s annak minden részletét megismerje a nagyközönség. Ma beszélnek lassú mérgezésről, szerelmi kalandról, a miből egy szó sem igaz, de az ilyen mesék ha egyszer feltámadnak, mindaddig fenállanak, míg a való igazság meg nem szünteti az efféle meséket. A katonai hatóságoknak is érdekükben állana az egész per közzétételével megvilágosítani ezt a kérdést.

Simonyi arczképét a *Nagy Pál* által kiadott életrajzában közölt acélmetszet után itt ujból közöljük.

Markó Miklós ugyancsak a temetés alkalmából a Pesti Hirlapban [1] a többek közt a következőket irja:

Tudvalevő, hogy ma is homály fedi az okot, amiért a török- és franczia verő hőst: Simonyi óbestert 1829-ben megfosztották ezredesi rangjától, négy évig börtönben tartották az aradi várban, a hol meg is halt. Az akkori aradi törzsfoglár a lefokozott hőst éjnek idején,

[1] Pesti Hirlap 1913 április 6. A legvitézebb huszár második temetése. Simonyi óbester rejtélyes halálának okai.

titokban, minden katonai pompa nélkül, temette el az aradi katonai temetőbe. A hős özvegye: hegelsfürti Leiner Terézia bárónő, mikor megtudta férjének a sorsát, bécsi összeköttetéseivel kieszközölte, hogy a holttestet átengedjék neki. Uradalmán az aradmegyei Vadász

Vitézvári báró Simonyi József.

községben sírkápolnát építtetett tehát és még abban az esztendőben átvitette oda Simonyi holttestét. Ebben az egyszerü, magánosan álló sírboltban nyugszik nyolczvan esztendeje «a legvitézebb huszár». Az idén azonban az uradalom mostani birtokosa, Simonyi óbester leszármazottja: Pretzner Karolina, parczelláztatta az ősi birtokot s ebből az alkalomból elhatározta, hogy Budapesten a Kerepesi-teme-

tőben építtet sirboltot és ide szállíttatja át, itt temetteti el másod izben Simonyi Józsefet és fiait, a korán elhunyt Jánost és Károlyt, nemkülönben Lajost, aki 1875-ben a Wenckheim-kabinetnek volt érdemes kereskedelmi minisztere és 1894 deczember 12-én temettetett el Vadász községben. A Simonyi-család nyugvóhelye az arkádos sirboltok és Aich milliomos sörgyáros mauzoleuma közötti 18. sírtáblában az első számú sírhely lesz, amelyet Pretzner Karolina sírbolttá alakíttatott. át.

Alkalmam nyilt a napokban beszélgetni a hős családjának egyik tagjával s ez kereken megczáfolja az ujságokban régebben gyakran megforduló azt az állítást, mintha Simonyit azért vetették volna börtönbe, mert önkényesen agyonlövette a negyedik számú, akkor is már Hannover-Hessennek nevezett huszárezrednek egyik kadétját. Ez nem lehetett ok már csak azért sem, mert hiszen Simonyi, a csaknem negyedszázadig tartó török és franczia hadjáratokban épen a vasfegyelemmel és a katonáitól megkövetelt vak engedelmességgel vívta ki nagy diadalait.

Simonyi óbester tüneményes pályafutásáról és vitézi tetteiről, tudvalevőleg, Nagy Pál, nagyváradi jogakadémiai tanár, írt 1819-ben részletes művet. Az ő adatait használta fel Jókai Mór a legvitézebb huszárról irott elbeszélésben. Nagy Pál tulélte Simonyit és hátrahagyott kiadatlan jegyzetei szerint Simonyinak az volt a veszte, hogy halálosan beleszeretett egy osztrák főherczegnő, akit minden áron el akartak szakítani a daliás szépségű huszárezredestől. Hogy máskép nem lehetett, börtönbe zárták a lovagot. Gyanussá teszi Simonyi fogságát különben már az a körülmény is, hogy az aradi várba zárták. Ha az osztrák hadbiróság négy-öt évi fogságra itél katonatisztet, az illetőt sohasem a hadteste területén lévő helyőrségi fogházban, hanem az alsó-ausztriai möllersdorfi tiszti fegyházban zárják el. Az aradi várban van ugyan már egy százada katonai börtön, de csak a legénységi állomány részére.

Nagy Pál említi az emlékirataiban, hogy Simonyival eltemették a nehéz tölgyfakoporsóba a hősnek összes rendjeleit, miket a szövetséges fejedelmektől kapott, a wagrami ütközetben használt kardját és ama hires ezüstkupakos pipáját. Simonyi családjának egyik még életben lévő tagja bizonyítja, hogy Simonyinak naplója is volt. Ezt a naplót azonban az óberster legifjabb fia: báró Simonyi Lajos, a volt miniszter megsemmisitette, mikor a bécsi lapok folyton bizgatták, hogy tegye közzé a naplót.

Hogy elhamvadt ez a napló, most már a legvitézebb huszár

rejtélyes halálának okait csak a hadi levéltárban lehetne kikutatni az aradi várnak oda szállított irományaiból.

A waterlooi csata után tartós béke virradt az osztrák hadseregre. Simonyinak azonban harcz volt az eleme és sehogy sem tudta helyét találni ebben a nagy csöndességben. Mikor tehát 1829-ben elkövetkezett a wagrami csata huszadik évfordulója, legalább valami alapos hadijátékkal akarta kimulatni magát. Bemutatta tehát a waterlooi csata után verbuvált ujoncoknak a wagrami csatát. Élethűen pedig s így az előkészületek ugyancsak igénybe vették a legényeit is, őt magát is. Vadászi uradalmából kétszáz öl tüzifát hordatott be Debreczenbe a saját igás fogataival. A kaszárnyától a nagyerdőig hármas sorban rakatta le huszárjaival a teméntelen fát, a melyet a nagy nap reggelén fotogénnel leöntetett. A hajdu városokból összegyüjtette az Urnapján használatos mozsarakat, vagy harmincz kölyökágyut s azokat a nagyerdő szélén rajvonalban felállíttatta. Minden öreg huszárra két mozsár megtöltése és elsütése volt bizva. Mint debreczeni állomásparancsnok, ellenségnek kirendelte Simonyi az ottani rózsapiros hajtókás 39. számú, akkor Dom Miguel-gyalogezred két zászlóalját. Az évforduló reggelén riadót fuvatott Simonyi és megkezdődött a csata. Dörögtek a mozsarak, pattogott a puska, a bakák halálraszántan puffogtatták a vaktöltéseket. Mikor már jó darabig tartott ez a rettenetes zaj, Simonyi meggyujtatta a lerakott hasábfákat s mikor már lángolt mind a kétszáz öl fa, hajrá, rohamra vezette huszárait — a tüzön át. Potyogtak a regruták, bele a tüzbe, lovak megvadultak és összeégtek, huszárok megsebesültek s a roppant nézőközönség majd holtra ijedt. Így ünnepelte meg Simonyi óberster a wagrami csata évfordulóját. De drága mulatság volt Simonyinak nemcsak az elégett fa miatt. A kincstár megvette rajta a megsérült lovak árát és Simonyi életírója szerint, épen ez a furcsa hadijáték vitte börtönbe a vitéz óbestert.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

OMKOVICS HUSZÁRKÁPLÁR FURFANGJAI. A mint 1813-ban megizente a háborút Ausztria-Magyarország Napoleonnak, a Csehországban összpontosított seregtestekből Mensdorff-Pouilly huszárezredes parancsnoksága alatt különböző huszárezredek századaiból és nehány kozák szotnyából alakított különítményt küldöttek ki a hadsereg baloldalába, egyrészt a biztosítás végett, másrészt pedig, hogy nyugtalanítsák Napoleon összeköttetési vonalain hátrahagyott őrségeket és csapatokat. Ezen különítményhez tartozott a 3. huszárezred egyik osztálya is.

Augusztus 28-án Borne alatt állott a különítmény, de még nem tudta, hogy Napoleon Drezdánál visszaszorította Csehországba a szövetségeseket. Minthogy Mensdorff ezredes fontos híreket szerzett a franczia*król, *Domkovics József 3. huszárezredbeli káplárt* táviratokkal, levelekkel stb. egy postakocsin Nosséba küldötte Schwarzenberghez. Mivel a szövetségesek az Érczhegységen át Csehországba visszahúzódtak, Domkovics nem találhatta meg Schwarzenberget, ellenben balszerencséjére a franczia előőrsei közé keveredett. A mint az őrszemek megállították és igazolásra szólították fel, Domkovics nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem szász huszárnak adta ki magát, mivel tudta, hogy a szászok szövetségesei Napoleonnak. A franczia katonák nem ismerték a szász huszárok egyenruházatát s így gyanutlanul és bántódás nélkül tovább bocsájtották káplárunkat. Az előőrsök vonalán belől és az őrszemek látókörén kívül Domkovics szemügyre vette a franczia csapatok felállítását és erejét, majd pedig visszaküldötte a postakocsit azzal, hogy várja meg őt az ellenséges előőrsök vonalán túl. A szolgálatukat hanyagul végző franczia nem vették észre, hogy tizedesünk átsurrant vonalukon és kocsira kapott.

Szeptember 20-án a különítmény Geilsheimről Zeitzra menetelt, a hol egyesült a Thielemann orosz tábornok vezette portyázó haddal.

Weissenfels közelében az előrédet vezető *Burkhardt báró kapitány* észrevette, hogy az úton egy ellenséges őrség áll, a mely ha észreveszi, riadalmat támaszthat. Ennélfogva *Domkovicsot* bízta meg azzal, hogy észrevétlenül kerítse be és csipje el az ellenséges őrséget. Domkovics nehány huszárral észrevétlenül közelébe jutott a francziáknak s a míg embereit lesbe állította, addig ő maga neki lovagolt a francziáknak! A semmi rosszat sem sejtő ellenséges dragonyosok neki vágtattak Domkovicsnak, a ki azonban hirtelen megfordult és lesbe állított embereinek kelepczéjébe csalta őket. Az egész ellenséges őrség fogságba jutott a nélkül, hogy riasztó lövést, vagy pedig hirnököt küldhetett volna közelben álló övéihez.

Kitünt e káplár még Weissenfels megrohanásában is, a hol vakmerően vezette a reá bizott huszárokat. Ide iktatom ezt a megrohanást is, mivel ez egyike az ezen hadjáratban véghezvitt legszebb huszárcselekményeknek. A Burkhardt kapitány vezette előréd Weissenfels városa alatt megtudta, hogy egy 3 tisztből és 140 emberből álló ellenséges különítmény tartja megszállva a várost. Éjjel a város kapujához lopódzott a különítmény, megvesztegette a kapuőrt és a franczia paranesnok lakása elé vezettette magát. A míg 20 huszár a városba szerteszét lovagolva, pisztolylövésekkel megfélemlítette a lakosságot és a franczia katonákat, addig Burkhardt behatolt a parancsnok lakásába és ezt elfogta. Erre az egész helyőrség megadta magát a csak 25 magyar huszárból alakított kiesiny csapatnak!

A cs. és kir. 2. számú magyar gyalogezred az 1813. évi drezdai csatában. Az 1813. évi drezdai csata első napján a cs. és k. 2. magyar gyalogezred (hadkiegészítő kerületének székhelye: Brassó) altisztjeinek néhánya szép példáját adta annak, hogy miként kell öntevékeny cselekvéssel, a személyes vitézség és állhatatosság példájával magukkal ragadni alárendeltjeiket, vagy legalább is kitartásra birni ezeket addig, míg az ellenség legyőzésére minden megtörtént, á mire ember képes.

Tudjuk, hogy Ausztria-Magyarország 1813 augusztusában a Napoleon ellen hadakozó Porosz- és Oroszország mellé szegődött szövetségesül. 22-én lépték át az osztrák-magyar seregtestek Csehország határát és 26-án délben már Drezda alatt állottak, hogy megtámadják Napoleonnak Drezda védelmezésére visszahagyott seregtestét.

A sebtében felépített sánczokkal megerősített város ellen a szövetséges osztrák-magyar, porosz és orosz csapatok több oszlopban támadtak. A Bianchi altábornagy hadosztályába beosztott 2. magyar gyalogezrednek feladata volt, Plauen falun át Löbda község felé elő-

nyomulni a Weisseritz patak jobb partján és hatalmába keríteni úgy az itt telepített majorokat, mint megrohanni a város szélén épített sánczokat.

A támadás délután négy órakor indult meg. A 2. gyalogezred 1. zászlóaljának balszárnya csatárlánczba oszlott; a jobb szárny megszállotta a Plauen körüli udvarokat, míg a 2. zászlóalj oszlopban, mint tartalék, a tükörgyár mögött állott fel.

Az 1. zászlóalj balszárnyát az ellenséges csatárok oly sűrűn lődözték, hogy ez nagy veszteségeket szenvedett. *Turtsek 5. századbeli tizedes* arra vállalkozott, hogy 25 emberével kiveri a francziákat abból a házból, a melyből a legélénkebben tüzeltek a zászlóaljra. A merész káplár, bár nyolcz embere hamarosan összeesett, rohamot intézett a házra. Ő maga hatalmas puskaütésekkel betörte a ház ajtaját s noha a francziák szuronytszegezetten eléje állottak, szétütött közöttük. A vitéz tizedes, noha három szúrás érte, embereivel oly keményen tartotta magát, hogy a francziák végre is megadták magukat, minthogy más menekülés nem volt számukra.

Időközben a 2. gyalogezred más csapatbeli katonáinkkal a freibergi kapuig nyomult. Itt azonban nagyobb erőre bukkant, minek következtében visszaözönlött egészen a weissenwitzi hídig. A kavarodásban halálát lelte *Bellen báró 2. gyalogezredbeli főhadnagy*, kit egy ágyúgolyó terített le. Ekkor *Melchior 12. századbeli őrmester* ugrott a katonák élére s addig tartotta velök a hidat, míg a 2. zászlóalj beérkezett és visszaverte az ellenséges támadásokat.

Már alkonyodott, mikor Napoleon gárdáival Drezda alá ért szorongatott hadtestének támogatására. Legott támadásra indultak az egész vonalon a legjobb franczia zászlóaljak. A «Vive l'empereur!» csatakiáltással előretörő ellenséges seregtestek mindenütt megállították a szövetségesek csapattesteit. Bianchi magyar ezredei is csak nagy nehezen tarthatták magukat a Plauen körüli faudvarokban. De *Pallaghy*, *Wojtsek* és *Dubsky* századosok hősileg védekeztek századaikkal és megtörött a franczia gárdisták rohama a magyar gyalogság kitartásán. Dubsky báró százados századával ellentámadást intézett és kiverte a francziákat állásaikból, a mi közben azonban halálosan megsebesült és összeesett. A súlyosan sebesültet *Frölich Ferencz őrmester* vitte hátra nyolcz katonájával. Ez a vitéz altiszt valósággal dúlt-fúlt a francziák között s bár hat helyen meg is sebesítették, addig verekedett, a míg a segítségére siető *Podhoracsky őrmester* az eszméletét veszített századost biztos helyre nem vitte. Ebben az elkeseredett harczban résztvett még Wojtsek százados százada is. Ez ugyanis

oldalába tört a franciáknak s a mikor Wojtsek is halálra sebesülten összeesett, *Jellsitz őrmester* vezette tovább a századot. Ez a kis csapat is oly elszántan rohanta meg Napoleon harczedzett gárdistáit, hogy ezek kitakarodtak a majorból.

Ezzel véget ért a drezdai csata első napja, a melyben a 2. gyalogezred vesztesége 47 halottra és 296 sebesültre rúgott.

Az itt-ott már elcsüggedt csapatokba lelkesedést öntött altisztek közül *Turtsek káplárt az arany vitézségi éremmel* tüntették ki, míg *Frölich, Podharacsky* és *Jellsitz őrmesterek az ezüst érmet kapták.*[1]

—*ch.*

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments No. 2. Wien, 1805. 346—349. l.

Osztrák dragonyosok 1812-ben.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

segesvári ütközet 1849 július 31-én. Az Erdélyi Múzeum Egyesület közlönye 1913 júniusi füzetében közreadta *Gyalokay Jenőnek* a Magyar Tudományos Akadémián 1912 február hó 12-én a segesvári csatáról tartott előadását. A mintegy 23 oldalra terjedő közlemény a segesvári ütközetnek a valóságot megközelítő vázolása, mivel róla eddigelé a történeti igazság rovására különböző, egymással homlokegyenest ellenkező oly leírások láttak napvilágot, melyeknek írói félredobták az ellenséges hadak számbeli erejét és állapotát, az idő és térnek egymáshoz való viszonyát, a csatatér terepviszonyait stb.; továbbá olyan forrásokból merítették adataikat, melyek nem állják meg helyöket az objectiv kritika itélőszéke előtt. Gyalokay adatait elsősorban Haller József grófnak feljegyzéseiből, azután pedig Gyalokay Lajos 1848 49. honvédőrnagynak (Bem egyik vezérkari tisztje volt) leveleiből és kommentárral kisért vázlataiból merítette.

Az ellenfelek általános helyzetének ismertetése után tévesnek mondja hadtörténetíróink (Gelich, Breit) amaz állítását, hogy Bem Székelyudvarhelyen át akart Nagyszeben felé nyomulni. Ezt a tervet Bem csak a segesvári csata után eszelte ki! Bem a segesvári támadással csupán az orosz sereg zömét akarta feltartóztatni, nem pedig hatalmába keríteni Nagy-Szebent.

Az annak idején tetszéssel fogadott előadás elüt a megszokott sablonos és a legtöbb esetben önálló vélemény hián való csataleírásoktól, tökéletes egészet alkot és megállja helyét minden tekintetben. Figyelemreméltó még az írónak az a kijelentése, miszerint Bemnek segesvári balsikere senkit sem jogosít fel arra, hogy fölötte rövidesen pálczát törjön, — majd minden hadtörténelmi író által méltán megszívlelendő tételt állít elénk: Tévedni, botlani mindnyájunknak közös

emberi gyarlósága. Hiba nélkül való hadjárat nem volt és nem is lesz soha és nagy kérdés, vajjon azok, a kik Bemet egyik-másik tévedése, avagy elhibázott intézkedése alapján oly kiméletlenül elitélik, hasonlóan nyomasztó, szorongatott helyzetben, kvalitative és kvantitative egyaránt elégtelen eszközökkel, helyesebben és okosabban tudtak volna-e cselekedni?

*

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

III. Band. Wien, 1904.

A cs. és kir. hadilevéltár közleményeinek egyik legérdekesebb kötete. Tartalma a következő:

1. *FZM. Leander Heinrich von Wetzer.* Wetzer Henrik táborszernagy a cs. és k. hadilevéltár igazgatójának életrajza.

2. *Wasserbauten des Hofkriegsrates 1724—1740.* Irta: Kematmüller őrnagy.

Ausztria legfőbb katonai hatósága sokoldalú tevékenységének igazolására a szerző azon vízi építményeket ismerteti, a melyeket a 18. század elején hajtottak végre, illetőleg vettek tervbe. A közlemény egyszersmind bizonyítéka annak, hogy a cs. és k. hadilevéltárban nemcsak a történelemre, hanem más tudományágakra nézve is találunk fontos és érdekes okmányokat. A felsorolt vízi építmények közül Magyarországra vonatkoznak: a Morva vizének 1720-ban megkezdett szabályozása és a Morva-Odera csatorna eszméje, Délmagyarország (Temes, Béga) mocsarainak lecsapolási tervezete, Belgrád várának ellátása vízzel, a Dráva és Kulpa szabályozása 1725 ben, a Pest és Szolnok között létesítendő csatorna terve (1727), a belgrádi hajóhíd újjáépítése 1732-ben, a fiumei kikötőmunkálatok 1733-ban, a Duna összekötése az Adriai-tengerrel (1738), az eszék-dárdai híd építése és a pozsonyi híd helyreállítása.

3. *Die Disposition des Obersten und Generalstabschefs Mack zum Angriff auf das französische Lager von Famars am 23. Mai 1793.* Irta: Peters százados.

A famarsi franczia tábor megtámadásához kiadott intézkedések ismertetése. Érdekes adat a parancsadás teknikájának történetéhez és példa az azon idők részletekbe menő és az alárendeltek hatáskörébe mélyen beavatkozó rendszernek. Bizonyos tekintetben bepillantást enged a hadviselés módjába és az osztrák sereg belső szervezetébe.

4. *Eine Denckschrift des Feldmarschalls Max Freiherrn von Wimpffen aus dem Jahre 1809.*

Az 1809. évi hadjárat vezérkari főnökének Wimpffen Miksa báró táborszernagynak az 1809. évi hadjárat befejezésekor szerkesztett azon emlékírata, a melyet Komáromból terjesztett elő az uralkodónak akkor, mikor felelősséggel teli állásáról lemondott, mivel őtet is érintette a császári udvar boszúsága. Kötelességérzettől áthatott önérzetes védekezés, a melyben szabadon és nyiltan, néha keményen előtárja az osztrák hadsereg hibáit és a vereség okait. Nemcsak az 1809. évi hadjáratra nézve érdemes adalék, hanem minden időkre nézve tanulságos emlékirat.

5. *Die Artillerie im Jahre 1809.* Irta: Semek őrnagy.

Adalékok az osztrák-magyar csapatok keretében szerepelt tüzérség fejlődésének történetéhez. Nevezetesen felsoroltatnak az 1772-től 1850-ig terjedő időszak tüzérségi alakulásai, fejlődése, mozgósítása, kiegészítése, felszerelése és a tisztikar szelleme. Különösen érdekesen írta le a szerző a Napoleon ellen viselt háborúkban szerzett tapasztalatok alapján végrehajtott változásokat. A közlemény igen jó útmutató azon hadtörténelmi írók számára, kik az említett időszak háborúinak harczászatával és hadtörténelmével óhajtanak foglalkozni. A honvédtüzérség mostani megalakulása alkalmából figyelmébe ajánljuk mindazon más fegyvernembeli tiszteknek és tisztjelölteknek, a kik ezen új tüzérség kebelébe óhajtanak lépni.

6. *Aus den Tagen von Pordenone und Sacile. Die österreichische Offensive in Italien 1809* (10. bis 30. April). Irta: Veltzé százados.

A János főherczeg vezette VIII. és IX. hadtest, vagyis az úgynevezett belső-ausztriai hadsereg eseményei 1809 április hó 10—30-áig. A gazdagon illusztrált közlemény szakaszai a következők: az osztrák-magyar és a franczia-olasz hadsereg ismertetése, ütközetek Venzone és Udine mellett, átkelés az Izonzón, csatározások Codroipó körül, előnyomulás a Livenzához (a pordenonei és sacilei csaták), előnyomulás Trevisóra, Malghera megrohanása, harczok Bellunó körül, a franczia-olasz sereg visszavonulása, események Tirol területén, harczok Montebellónál, San-Bonifaciónál, Villanovánál, Soavenél és Castelcerinónál. A függelékek az ellenséges seregek hadrendjét mutatják, a melyek szerint az 53 gyalogzászlóaljból, 44 lovasszázadból és 21 ütegből álló (46,700 gyalogos, 4000 lovas és 146 ágyú) seregben *13 magyar zászlóalj és 16 huszárszázad* volt beosztva.

7. *Tagebuch des Streifkorps unter Führung des k. k. Oberst Emanuel Grafen von Mensdorff-Pouilly* (21. August bis 10. Dezember 1813.).

Az 1813. évi felszabadító háborúban kitünt Mensdorff-Pouilly Emánuel gróf ezredes vezette hírszerző és portyázó különítmény eseményei 1813 augusztus hó 22-től deczember hó 2-áig. A *Ferdinánd* (ma 3-ik) *huszárok* két századából és a *Hessen-Homburg huszárok* (ma 4-ik) egy századából, valamint az Illowaisky X. és a Gorin I. orosz kozákezredekből (összesen 10 szotnya, vagyis kereken 700 lovas) alakított különítmény (teljes létszáma átlag 1000 lovas volt) Egerből Leipzigen át vonult a Rajnához, mely útjában 10 hét alatt 23 tisztet és 3610 ellenséges katonát fogott el, nemkülönben zsákmányul ejtett: 534 lovat, 6 ágyút, 15 lőporosszekeret, 123 egyéb kocsit, 4 hadiszerekkel megrakott uszályhajót, egy élelmezési raktárt és egy hadipénztárt! A leginkább magyar tisztek parancsnoksága alá helyezett és huszárokból, valamint kozákokból vegyesen összeállított járőrök és különítmények által véghezvitt cselekmények sok tanulságos adatot szolgáltatnak főként lovas tisztjeink számára.

IV. Band. Wien, 1906.

1. *Das k. und k. Kriegsarchiv in seinem neuen Heim.*

Monarchiánk és közös hadseregünk egyik legnevezetesebb intézményének a cs. és kir. hadilevéltárnak átköltözködését ismertető közlemény. 1906 nyarán ugyanis a hadilevéltár elhagyta megbecsülhetetlen kincseinek elhelyezésére szolgáló régi, meg nem felelő, szegényes helyiségeit és átköltözködött a Stift kaszárnyába, a hol a kor követelményeinek megfelelő és egymással szoros összefüggésben álló helyiségekbe jutott századok hadtörténelmére vonatkozó s mintegy 300,000 kg-ot kitevő anyagával. Érdekesek a statisztikai adatok, a melyek közül megemlítjük a következőket: az intézet iratcsomóinak száma 23,000, a térképek osztályában 3000 arczképet és 148,400 drb térképet őriznek; a könyvtár álladéka 80,000 nyomtatvány; az anyag elhelyezésére szolgáló szekrények és állványok hossza 1350 m.

2. *Das Herzogtum Warschau von seinen Anfängen bis zum Kampf mit Österreich 1809.* Irta: Just százados.

A tilsiti békével nagyobbára Poroszországtól elvett részekből alakított varsói nagyherczegség történetét ismerteti a szerző, a mely rövid pár év multán megszünt, mivel politikailag és gazdaságilag megerősödni nem tudott arra az időre, a mikor alkotója I. Napoleon megbukott. A közlemény tulajdonkép bevezető része azon harczok ismertetésének, melyeket Ausztria kezdett a vele szomszédos állammal 1809-ben.

3. *Die Schlacht an der Piave (8. Mai 1809.).* Irta: Veltzé százados.

A Mittheilungen Dritte Folge III. kötetében ismertetett «Aus den Tagen von Pordenone etc.» című közlemény folytatása, a melyben az 1809. évi május hó 8-án vívott csatát írja le a szerző (részt vett benne 8 magyar zászlóalj az 52., 19. és az 1. bánáti határőrezredből, valamint 22 lovasszázad az Ott, Frimont és József főherczeg huszárezredből). Bár rövid is a leírás, de azért szembeötlenek a jellemző részletek. Mellékletek: 3 drb csatavázlat és az ellenfelek hadrendjét mutató táblázatok.

4. *Repressaliengefechte gegen die Montenegriner im Jahre 1838.* Irta: Semek őrnagy.

Megtorló rendszabályok Montenegró ellen 1838-ban. A közlemény bevezetésében megismerjük az örökösen terjeszkedni vágyó Montenegró történetét 1782-től kezdve, a mely időtől fogva megismétlődnek az Adriai-tenger felé való támadásai. Ezután az ország fekvését, alkotmányát és lakosságát ismerteti az író, majd reátér a földfelület katonai méltatására, az 1838-iki harczok okaira és végül az 1838 augusztus 2—7-éig vívott harczokra. A csatározásokban csupán osztrák csapatok vettek részt.

5. *Die Besetzung von Krakau 1846.* Irta: Jacubenz százados.

Báró Gablenz főhadnagy emlékirata alapján Krakkónak elfoglalását ismerjük meg, miután az 1846-iki bécsi megegyezés alapján Poroszország, Ausztria és Oroszország a városnak 1815-ben adományozott alkotmányát megsemmisítették és Ausztriához kapcsolták.

6. *Aufmarsch der österreichischen Armee gegen die Revolution im Oktober 1848.* Irta: Czeike százados.

Az 1848-iki bécsi forradalom leverésére megalakult déli és északi osztrák hadseregnek megalakulását és működését ismertető közlemény, a mely a magyar hadtörténelemre nézve adatokat nem foglal magában.

7. *Ein Seekrieg in Schwaben. Geschichte der österreichischen Flotille auf dem Bodensee in den Jahren 1799. und 1800.* Irta: Bartsch főhadnagy.

A Williams James Ernő báró vezérlete alatt 1799. és 1800. a Bódeni-tón alkotott osztrák flotilla története. 1799 elején ugyanis a Bódeni-tó nyugoti partja a francziák kezébe esett, a mi által kettévált az osztrák seregtestek arczvonala. Ausztriának elsőrendű hadászati és kereskedelmi érdeke megkívánta, hogy a tó mindkét partját hatalmába kerítse. Ezért szervezték azt a kis hajóhadat, a mely hiányos eszközei mellett, de bátor vezetés alatt merészen oldotta meg néha igen nehéz feladatát. A matróztestületbe nemcsak a tó körüli lakos-

ságot sorozták be, hanem beállították az osztrák-magyar csapatok és a magyarországi csajkás kerületek harczedzett legénységét is.

8. *Von Leipzig bis Erfurt. Die Verfolgung der französischen Armee in den Tagen vom 18. bis 23. Oktober 1813.* Irta: Kerchnawe százados.

I. Napoleon üldözése a szövetséges seregek által 1813 október hó 18—23-áig. A hadivállalatokban résztvettek a *péterváradi és a német-bánáti határőr-zászlóaljakon kívül a 2., 19., 31., 32., 33., 34., 37., 48. és 60. magyar gyalogezredek* (összesen 16 zászlóalj) és a *Lichtenstein, Blankenstein, 1-ső, Hessen-Homburg, Kienmayer* és *Ferdinánd huszárezredek* (összesen mintegy 28 lovas század).

Mellékletek: a szövegben nyolcz vázlat, külön a szöveg végén az ellenfelek hadrendje, a kozeni ütközetben résztvett csapatok és a hadifoglyok kimutatása, valamint az 1813 októberben vívott eckartsbergai ütközet veszteségi táblázata. *Pj.*

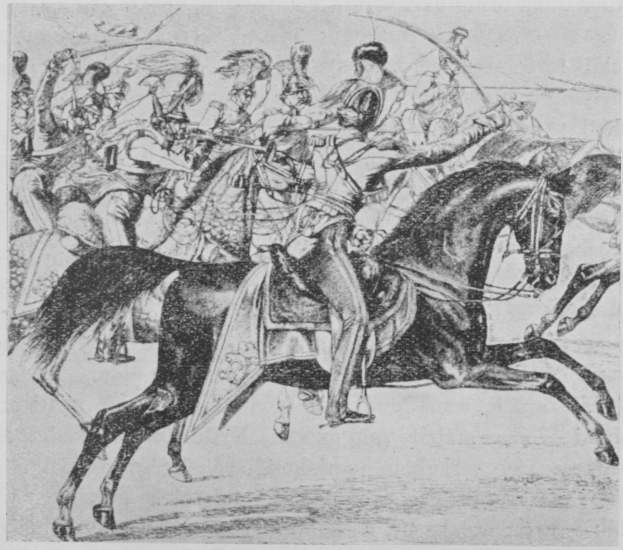

Osztrák dsidások 1812-ben.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Bethlen várának inventariuma 1690-ből.

ETHLEN vára vagyon az falu végin napnyugotra, Nagy Szamos vize és Mellyes patakja között, szélyes vizes árokkal környül vétetve, mely vár három fele osztatott. Ugymint tekintetes nemzetes Bethlen Gergely, Elek és László uraimék őkegyelmek között, melynek egyik része vagyon az úrnak, tekintetes nemzetes Bethlen Gergely uram őkegyelme számára napkelet felől, az úr Bethlen Elek uram őkegyelme két bástyái között. Az úr Bethlen Gergely uram őkegyelme második része vagyon napnyugotra, az Szamos felől levő szegelet bástyával együtt dél felől levő szegelet csejtes bástyáig egészen, mely csejtes bástya is közös.

Bethleni várnak külső kapuja cserefából való, közös.

Bethlen várában bejűvén, az vár kapuja előtt vár árkán keresztül levő hidnak az vár kapujához legközelyebb való része, úgy mint harmada, az úr őkegyelme számára való, mely is restauratiot kiván; az kapu közös.

Napkelet felől Bethlen Elek uram két bástyái között levő úr őkegyelme házai kőből valók.

Vár piaczáról kapu ellenében grádicson feljáró úr őkegyelme házai:

Vagyon 12 lépcsőin cserefából való grádics, oldala 12 faragott cserefából való orsók, ezen grádicson felyül téglából való padimentum, ennek oldalai 17, cserefából való orsók. Nyílik ezen tornáczból egy nagy pitvarban vas sarkakon, pántokon járó, fűrész deszkából való béllett ajtó, vas berántója, szömöldeke, mellyéke, küszöbe faragott kőből való; vagyon ablaka nr. 2., ablak keresztei faragott kőből valók, nincs ablak rajtok. Padlása cserefa, gerendái fenyűfa nr. 2. Vagyon ezen pitvarban fenyűfa szuszék cserefa sasokban bocsátva, öregek, nr. 3.; ketteje két-két szakaszban vagyon, mind fedeleivel együtt. Első szuszék lehet intézés szerént Sax. cub. 200, most de præsenti vagyon

buza benne Sax. cub. 13·2. Második szuszék lehet intézés szerént Sax-cub. 100., most de præsenti vagyon benne zab Sax. cub. 75·3. Harmadik szuszék lehet intézés szerént Sax. cub. 100.; ez üres. Lificzes szuszék nr. 1., lehet intézés szerént Sax. cub. 10., most üres. Vagyon üres bikfa szuszék nr. 1. Üres hordó nr. 3. Ezen pitvarnak padimentuma téglából való.

Nyilik ezen pitvarból egy kis boltban vas sarkakon, pántokon járó, fenyűdeszkából való párkányazatos czifra festett ajtó, vas berántója, retesz rajta, ezen boltban semmit nem tartanak; vagyon ennek egy kis ablak helye, két vas rudacska benne.

Nyilik ugyanezen pitvarból az sütőházra balkéz felől vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való béllett ajtó. Ajtómellyéke, szömöldeke, küszöbe tölgyfa, vagyon ablakja nr. 1. Egyik táblája üveg, az többi lantorna, ablak kereszti fenyűfa; tölgyfa béllett gerendái nr. 4., az többi bélletlen. Vagyon itt sütőkemencze előtt felrakva parasztkályhákból való kemencze nr. 1., alatta vagyon vaspánt nr. 3. Fenyűfa asztal nr. 2. lábostól, padszék béllett nr. 1. Fenyűdeszkából czipószakasztó nr. 1., öreg dagasztó tekenő nr. 1., kisebb dagasztó tekenő nr. 1., sziták nr. 2., öreg cseber nr. 1., szappanyozó tekenő nr. 1., viz melegítő kandér nr. 1., két üst nr. 1. Lábos vasserpenyő nr. 2., egyik kisebb, tormareszelő nr. 1., abárló tekenő nr. 1., lapát nr. 1.

Vagyon ezen sütőházban fenyűdeszkából elrekesztve eczetes kamara, vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való ajtaja, sorófos lakat rajta kolcsával együtt. Vagyon itt eczetes általag nr. 6. Első vas intézés szerént lehet 12 vidres, most vagyon benne eczet urn. 10. Második vas intézés szerént lehet urn. 10., most intézés szerént lehet benne eczet urn. 7. Harmadik vas lehet három vidres, most intézés szerént lehet benne eczet oct. 4. Negyedik vas lehet négy vidres, most intézés szerént lehet benne eczet urn. 3. Ötödik vas lehet 10 vidres, most intézés szerént lehet benne eczet urn. 6. Hatodik vas lehet 1 vidres, intézés szerént lehet benne eczet oct. 2. Ezek boreczetek.

Almaeczetek: 1. vas continet urnas 18.
2. vas continet urn. 12.
3. vas félben vagyon.

Vagyon ezen sütőház oldalában egy kamara szék, fenyűdeszkából való ajtaja sarok nélkül való, ajtómellyéke, szömöldeke, küszöbe kőből. Ezen sütőháznak padimentuma tégla; restauratiot kiván az padimentumozása és pinczén levő padlása, mivel egy darabja be kezdett az pinczében szakadni.

Feljebb specificalt pitvarból, vagy gabonatartó helyből nyilik jobb kéz fele az szalonnás házban fenyű deszkából való, vas sarkakon, pántokon járó, kerekded vas bogláros béllett ajtó, hozzá való reteszével, föstött berántójával, egész zárjával, kilincsivel, ütközőjével és sorófos lakatjával, kolcsával egyben; ajtó szömöldeke, mellyéke, küszöbe faragott kőből valók. Vagyon ott uj szalonna nr. 6., azonkivül most kezdettek meg egyet; uj háj nr. 7., orja föstől nr. 6., disznóláb nr. 12., oldalpecsenye nr. 4. Kopja nr. 99., üres hordó nr. 3., sövénykas nr. 2.; vagyon bennek lencse Sax. cub. 1.; vesszőből font tapaszos kas nr. 3. Csernek való üst nr. 1., serfőző rossz üst nr. 1. Rossz lábos vas serpenyő nr. 1. Tábori ágy cum suis pertinentiis nr. 1. Szövendék tartó fenyű deszkából való láda nr. 1., vas rosta nr. 1., mérő font serpenyőjével együtt nr. 1. Kendermag Sax. cub. 1·1, deberke nr...., két bokor másához való tábla: egyik bokor hozzá való e... zeivel megvagyon; fedel nélkül való szuszék nr. 1. sós....[1] konnak való deberke nr. 1. Üveg ompolna nr. 2.

Vagyon ezen háznak ablakja nr. 3., kétfelé nyílók, négy részekben állók; melynek egyike nyilik az vár kapujára, melynek két alsó rámája egészen való üvegezést kiván, az felsők hozzá való keresztvasaival jók. Másik ablakacska vagyon az erkélyben, megromladozott ablakja; harmadik ablakja nyilik az várban levő templom felé, az két felső üvegtáblájának 4 üvegtángyér híjja, az alsó részeit hálóval vonták be; ezen ház ablakainak rámái cserefa, ablak kereszti faragott kő, gerendái, padlása fenyűfa. Két közháló nr. 1., két kötés pávafark. Kölös vagyon Sax. cub. 3·1. Padimentuma tégla.

Nyilik ezen szalonnás házból balkézre egy kis házban vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából kerekded vas bogláros béllett ajtó, hozzá való reteszével, berántójával, kilincsivel, ütközőjével; ajtó szömöldeke, mellyéki, küszöbe faragott kőből való. Ablakja nr. 1., kétfelé nyiló négy részből álló, melynek két alsó részei üvegesek, az egyiknek két vas keresztje, másiknak egy, az két felső rámái puszták, üvegezést kivánnak; az padimentumozásának fele leszakadott, restauratiot kiván; gerendái, padlása fenyűfa.

Nyilik ezen szalannás házból egy kis kamarában vas sarkakon, pántokon járó fenyű deszkából kerekded vas bogláros béllett ajtó, hozzá való reteszével, föstött, berántójával, kilincsivel, ütközőjével egyben. Ajtó szömöldeki, mellyéki, küszöbe faragott kőből való. Vagyon ott fütő ajtajára való vastábla nr. 1.; paraszt asztalláb fedele nélkül

[1] A kipontozott helyek az eredetiben ki vannak szakadva.

nr. 1. Tábori asztal nr. 1. hozzá való lábaival egyben; tábori karszék nr. 3. Tábori czövekek, felső végei vasasok, köteleivel együtt, melyekhez lovakat szoktak kötözni, nr. 7. Tábori kamara székre való padszék nr. 1. Deberke nr. 2. Vagyon bennek asszú som, kicsiny furó nr. 1. Padimentuma tégla.

Nyilik ezen kis kamarából egy árnyékszékre vas sarkakon, pántokon járó fűrész deszkából való bélletlen ajtó; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbe tölgyfa, padlása, gerendái cserefa. A padimentumazásának egy része leszakadott.

Feljebb specificalt pitvarból, vagy gabona tartó helyből nyilik az gradicson alól egy alma tartó helyre vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való bélletlen ajtó; vagyon itt puskapor szárasztó deszka nr. 1. Mind felső és alsó padlása leszakadazott, restauratiot kivánnak.

Innen ezen specificalt pitvarból, vagy gabana tartó helyből mentünk fel két szakaszokban csinált grádicsokon az úr ökegyelme házaira való grádicsra, ez közös. Az úr házaiban menő gradics ez nem közös, mely gradics vagyon 13 lépcsőn cserefából. Innen mentünk.

Ebédlő ház.

Ezen gradicsról nyilik az ebédlőházra fenyűdeszkából csinált, párkányazatos gyantáros béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, bécsi zár rajta, ütközője nincsen; ablakja nr. 2., fakeresztekből álló, négy szakaszokban; ablakrámái ujjolag való üvegezést kivánnak, mivel elromladoztak. Vagyon itt kemencze nr. 1., kivül fűtő zöld mázos kályhákból való, faragott kőlábakon álló. Kerekded asztal hársfából nr. 1., padszék rossz, nr. 1., karszék rossz, nr. 1., öreg gyantáros pohárszék nr. 1., melynek ajtaja vas sarkakon, pántokon járó retesz fejével együtt; ágy nr. 1. Felvonva ház oldalaira szőrből csinált kárpitok nr. 5. Gerendái, padlása czifra iratos fenyűfából valók. Padimentuma tégla. Innen.

Az úr ökegyelme háza.

Nyilik ezen ebédlőházból az úr ökegyelme házában fenyűdeszkából csinált, czifra gyantáros, párkányazatos béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, bécsi zár rajta, ütközőjével együtt vas berántója; ablakja nr. 1., négy szakaszokból álló, ablak kereszti cserefából valók, ablakrámái ujjalag való üvegezést kivánnak, mivel rosszak, egyébként intacte meg vadnak. Zöld mázos, kivül fűtő faragott kőlábakon álló

kemencze nr. 1. jó módjával. Az ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje zölden megfestett fenyűdeszkával béllett. Gyontáros hosszú kivonó asztal nr. 1., hársfából való, az lába virágokra szépen kimetszve vagyon. Ház oldalára felvonva szőrből csinált zöld kárpitok nr. 4. Egyes szék bőrrel felkészíttetett könyöklőjével együtt nr. 1., karszék nr. 1., rámákon álló zöld superlát, gerendái, padlása czifrán iratott fenyűfából valók; tégla padimentumazása.

Nyilik ezen úr őkegyelme házából jobb kézre egy erkélyben fenyűdeszkából csinált gyantáros, párkányazatos béllett ajtó, vas sarkakon pántokon járó, paraszt zár rajta kilincsivel együtt. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje fenyűdeszkával béllett; vagyon ezen erkély elrekesztve festett gyantáros fenyűdeszkával; ablakai nr. 3., négy szakaszokból álló ablak keresztfái cserefából valók, ablakrámái intacte meg vadnak, az egyik ablakja ujjolag való üvegezést kiván, az többi ujjitást. Gerendái, padlása fenyűfa, czifra iratos; vagyon itt fias asztal nr. 1. fedele nélkül. Padimentuma tégla.

Kamaraszék pitvara.

Nyilik ugyanezen úr őkegyelme házából az kamara szék pitvarára fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyontáros béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, vas berántójával együtt, paraszt vaskilincse és belől beszegzője; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbe fenyűdeszkával béllett, padimentuma tégla, padlása restauratiot kiván. Nyilik innen az kamaraszékre fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó paraszt ajtó, vas beszegzője.

Az asszony őkegyelme háza.

Nyilik ezen úr őkegyelme házából balkézre az asszony őkegyelme házában fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyontáros béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó egész zárja, vas berántója, fordítójával együtt. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje tölgyfa, gyontáros fenyűdeszkával béllett. Vagyon ezen házban felvonva az ház oldalaira szőrből csinált zöld kárpitok nr. 3. Ágy nr. 1.; gyontáros fenyűfa asztal nr. 1. lábával együtt, az melyen vagyon kopott, viseltes veres skarlát szönyög nr. 1. Padszék nr. 1., belől fütő zöld mázos kemencze nr. 1.; ablakja nr. 1., négy szakaszokból álló, ablak kereszti tölgyfából valók, ablak rámái ujjolag való üvegezést kivánnak. Ezen ablakban vagyon vasrúd nr. 4.; gerendái, padlása fenyűfából valók, festettek. Padimentumazása téglából álló.

Kis kamara.

Nyilik ezen asszony őkegyelme házából egy kis kamarában fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyontáros béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbe, gyontáros fenyűdeszkával béllett. Egy kis gradics rajta; ajtaja felett vagyon egy kis ablak, üvegtángyéri intacte meg vadnak; vagyon itt intézés szerént zsendelyszeg nr. 1000, öreg kristályüveg tángyérral teli egy méhkosár, apróbb üveg tángyér nr. 100. Heverő üveg ablak nr. 1. Öreg réz gyertyatartó, mely lánczon szokott állani, de láncza nincsen nr. 1., melynek hat tángyéra hozzávaló gyertyatartójával nincsen. Gerendái, padlása fenyűfából való, padimentuma tégla.

Vár kapujával ellenben nyiló úr őkegyelme ezen házak alatt lévő pinczéinek ajtaja.

Pincze tornácza. Vagyon ezen pinczéknek bolthajtásos tornácza, farostélyos ajtaja, felyül az ajtón egy vas pánt retesze főstől, az küszöbje cserefa.

Pinczék.

1. Nyilik ezen bolthajtásos tornáczból az első pinczében fenyűdeszkából csinált béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, mely ajtónak közepin levő kis ablaknak keresztül vagyon szélyes vas szkaba, hozzá való három szegeletű lakattal, retesz főstől egyben; ajtó mellyéki, szömöldeke, küszöbje faragott kő. Vagyon ezen pincze tölgyfa gerendákkal jó módjával felépítve, mestergerendáját tartja az közepin egy cserefa stompöly; vadnak cserefa aszkok nr. 10., vagyon korcsolya nr. 3., fűrészdeszkából való polcz nr. 2., fenyűdeszkából való polcz nr. 2., feneketlen bikfa szuszek nr. 1., szőlőhordó bot nr. 1., vas abrancs kolcsostól nr. 2., tűzes szerszámos vasserpenyő tartójával együtt nr. 1., kádárló segítő vas nr. 1. Ablak szömöldekére való faragott kő nr. 1 alsó részeivel együtt, lábai héjjával; vas abrancsos merővider nr. 1., kis bélyegző vas nr. 1. Tőcsér nr. 1., üres hordó nr. 1. Fenyűfa putton nr. 1., egressel teli 2.

2. Nyilik ezen pinczéből az második pinczében fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, retesz főstől rajta, szömöldeke, mellyéki, küszöbe cserefából való, vagyon itt tölgyfa ászok nr. 2.

3. Nyilik az harmadik pinczében ezen pinczéből bolthajtásos ajtóhely ajtó nélkül; vagyon cserefa ászok nr. 2.

4. Nyilik az első pinczének oldalából ezen negyedik pinczében fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó; ajtó mellyéki, szömöldeke kereken faragott kőből való. Ezen pincze vagyon az úr őkegyelme sütőháza alatt; vagyon itt fenyűdeszkából csinált asztal nr. 1. lába nélkül. Méz urn. 2. oct. 2. intézés szerént; gyümölcstartó sövény nr. 4., cserefa aszkok nr. 4., konyhára való paraszt fazakok nr. 30.

5. Mentünk ezen pinczéből az ötödik pinczében, melynek az ajtóhelye bolthajtásos, ajtó nélkül; vagyon ezen pinczékben intézés szerént vereshagyma Sax. cub. 8., vider nr. 2., krinta nr. 2., vizmeregető sajtár nr. 1., valami rossz ablakkeresztek nr. 4., egynehány üvegtángyérok bennek. Ezeknek az pinczéknek gerendái, padlási cserefából valók.

Az negyedik pincze padlását (melyen az sütőház vagyon), meg kell csinálni, mivel be kezdett sülyedni.

Vár kapuján bejüvén, balkéz felől észak felé, felmenvén egy hosszú faragott kőből való 23 lépcsőjű grádicson, mely is közös, mentünk egy pitvarban, mely pitvarra nyilik az Bethlen László uram palotájának ajtaja. Ezen pitvarnak az fele az úré őkegyelméé.

Vagyon ezen pitvarban cserefa sasokban fenyűdeszkákból való kétkét szakaszokban levő öreg szuszékok nr. 2.; egyik intézés szerént lehetne Sax. cub. 130., másik is hasonló, de most üressek. Innen

Katanák háza.

Nyilik ezen pitvarból az katanák házában, (mely az tömlöcz felett vagyon), fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántakon járó béllett ajtó; ajtó két mellyéki, szömöldeke kőből való, küszöbje fa. Vagyon itt belől fütő mázos kemence nr. 1., előtte vaspánt; ablakja nr. 1., cserefa kereszti, üvegablakai rosszak. Kerek asztal nr. 1. lábostól; egyes szék nr. 1. hosszú faragott kőajtóra való (így!) nr. 2. Deszka padimentumazása, gerendái, padlása fenyűfa. Innen

Napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástya.

Ezen megírt katanák házából és pitvarból napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástyában, melyben lakni szoktanak, felmenvén faragott kőből való 3 lépcsőjű grádicson, nyilik ezen bástyában fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, bécsi zár rajta, vas berántójával, kolcsával, fordítójával együtt, kilincse reteszőstől. Ablak mellyéke, szömöldeke faragott kő; vagyon itt szőrből

csinált zöld kárpit felvonva nr. 4. Fenyűdeszka asztal lábával együtt nr. 1. Karszék nr. 2. Ágy nr. 1. Paraszt kis fejér láda nr. 1., be vagyon zárva; ajtó mellyéknek való faragott kő nr. 2. Veres parasztkályhákból való belől fűtő kemencze nr. 1., vagyon az kemencze véginél egy kis ajtó fenyűdeszkából való, melyen az előtt jártak be kemencze fűteni. Padimentumazása tégla, igen elhajlott és sülyedett, restauratiot kíván. Ablakai nr. 3., négy szakaszokban álló, ablakkeresztei cserefából való, üvegablakai ujjalag való üvegezést kivánnak.

Kamaraszék.

Nyilik ezen házból az kamaraszékre fenyűdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, kívül tologató vasszegzője.

Napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástyából, melyben lakni szoktak, mentünk ezen bástyának középső részében.

Középső rész.

Nyilik ezen középső részben fenyűdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, retesz főstől egyben; vagyon itt társzekérre való gyékényes ernyő nr. 1. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje kőből való; nyári rostélyos ajtó fenyűfából való nr. 2. Ablakra való rostélyos ajtó nr. 1. Gerendái, padlása cserefa, kötésben levő stompoly tartja; padlása igen meghajlott, restauratiot kíván. Innen

Ezen szegelet bástya legalsó része.

Ezen szegelet bástya legalsó részében mentünk, pincze torka formára kőből felrakott helyre, melynek az egyik oldala felől vagyon ajtó mellyéknek és ablak kereszteinek való faragott kő nr. 34. Nyilik ezen szegelet bástya legalsó részében fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó ajtó, retesz főstől rajta; vagyon itt kád káposzta nr. 3. teli, üres kád nr. 1. Egy kád félig káposztával; cserefa ászkok nr. 8. Gerendái, padlása cserefa. Innen

Ezen feljebb megírt Szamos felől levő szegelet bástyának legfelső része.

Fenn megírt szegelet bástya legalsó részéből mentünk fenn megírt Szamos felől lévő szegelet bástyának az legfelsőbb részire; ennek padlása bikfa vastag deszkák, héjazatja uj.

Zsendelyezés.

Vagyon itt ennyi munitio:

Taraczkok ... nr. 4., egyik kisebb
Vas siska ... nr. 1. hosszú.

Porkoláb ház.

Az vár kapuján bejüvén, jobb kéz felől nyilik ezen porkoláb uram házára fenyűdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas berántója, fakilincse, zöld mázos kerekded formán csinált belől fűtő kemencze nr. 1.; vagyon paraszt kis almarium nr. 1. ajtó nélkül, karos paraszt fogasok nr. 4. Fenyűfa asztal nr. 1. lábával.

Tömlöcz.

Az várkapun bejüvén balkéz felől nyilik ezen tömlöczre fenyűdeszkából csinált vas sarkokon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas retesze főstől; vagyon paraszt kályhákból belől fűtő kemencze nr. 1. Padlása, gerendája cserefa, de rosszak, ujjolag való csinálást kíván.

Porkoláb uram háza mellett tisztartó ház.

Porkoláb uram háza mellett vagyon dél felől az tisztartó ház, nyilik erre fenyűdeszkákból csinált vas sarkakon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas retesz főstől rajta; ajtó mellyéki, szömöldeke, küszöbe cserefa; vagyon ablakja nr. 1., négy szakaszokban való, keresztfái cserefa, ablakrámái ujjolag való üvegezést kívánnak. Fenyűdeszkából való asztal nr. 1. lábostól; padszék nr. 1., bikfaszék nr. 1., egyes szék nr. 1.; mázos és parasztkályhákból való kerekded formára csinált belől fűtő kemencze nr. 1., egy vasláb tartja, egy hosszú pánt vas alatta. Padlása fenyűfa, gerendája hasonlóképpen, paraszt fogasok nr. 3. Padimentuma tégla.

Az czejtház mellett.

Vagyon fenyűdeszkákból sasokban eresztett két szakaszokban álló öreg szuszék nr. 1. fedelestől, melyben intézés szerént belémenne Sax. cub. 200; vagyon most ebben de præsenti búza Sax. cub. 18·3

Az tisztartó és porkoláb uram házok héjján uj gabanásház indíttatott, melynek talpai és sasai fel vadnak állítva.

Ut supra scriptum, napnyugatra az Szamos felől levő kerekded szegelet úr őkegyelme bástyájától fogván dél felől levő czejtházas bástyáig az úr őkegyelme részire való az hely; az egész bástya penig, mely czejtházas bástyának hivatik, közös az több urakkal őkegyelmekkel.

Ezen úr őkegyelme várban levő házai, pinczéi kőből valók, házok szarufái, koszorúfái, léczei fenyűfából valók, zsendelyesek, néhul az zsendelyezés ujjítást kíván.»

(Az inventarium többi része a tulajdonképeni váron kívül fekvő mellékhelyiségekről, u. m. konyha, szekérszin, ököristálló, «tyukász vagy majorház», csűr stb. s a várhoz tartozó uradalmakról szól részletesen.)

«Bethlen várában vagyon az urnak őkegyelmének négy hópénzes gyalogi; az egyik dobos. Fizetések hat hétre személy szerént fl. 1. den. 80, nyolcz hétre buza Sax. cub. 1. capitatim. Nomina: Barta György. Kovács Ferencz. Vintér János. Dobos János.[1]

(Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

Közli: Dr. Lukinich Imre.

[1] Mint látható, az inventarium nem tartalmazza az *egész* vár, hanem csupán Bethlen Gergely várrészének leírását.

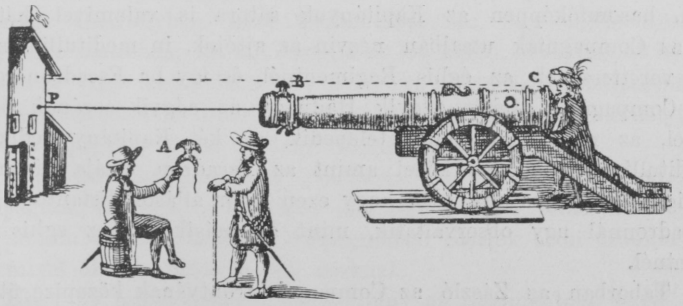

Czélzás ágyúval a XVII. században.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I.

MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA. 1722.

ARMINCZ lépés, egy Compagnia Taborheljnek elegendő szélességhe, mélséghire számláltatik, egy köz satorhoz három lépés, és ahoz még két lépés fourage heljnek: az zászlotarto, ugy strásamester sator heljre hat, hat lépés, Hadnagy és Kapitány satorok numerusa, az Regimentül egyéranzo képpen kijedzett mélséghek szerint az Companiakk keért amint ezen distantia engedi, anni (annyi) Terrenum assignaltatik nékik, ugy mindazonáltal, hogy az Hadnagyok satorai mingyart az Compagnia vigiben az szarnya rangjara néző szorban olldalt egy directa, lineában, hasomlóképpen az Kapitányok sátora is valamivel hátrabb, de az Compagniak utsajban nézvin az ajtójok, in meditullio in uno filo verettessenek az éghis Regimentnél, és így ha Escadronéroznak az Compagniák, tehát edgyik Hadnagy az edgyik sorának vigihez közel, az másik másikához telepedik, az két Kapitány pedigh in meditullio egymáshoz közel amint az Escadron utsája distantiája indigitallja maghatulis, csak hogy ezen sátor allások distantiája egyik Escadronnál ugy observáltatik, mint az másikánál az eghis Regimentnél.

Taborban az Zászló az Compagnia frontyának közepire üttetik, mellynek strásája három emberbül álló ezek az karabinnyait az Zászló koplához csinálando ágasokra tamosták (támaszták) az fiók strása pedigh mezitelen kardal strásállya: Az hajdani üdőkben karabinyokkal szoktak strásállyani.

Az Corneth, es még az Leib Corneth is tartozik az Zászlója mellyet campirozni non obstante, ha néha Compagnia Comendansa

talalna is lenni, de ha Hadnagy Titulussa vagyon, akkor épit, és schlissol az Hadnagyok lineájában.

Melly Hadnagy Comendansa az Compagniának az magha sátorát nem oldalt, ha nem az Compagnia utsájának az közepén ípíti föll. mind azon által az Regimentnél lívő paitassaival egyéransso lineában.

Az Marqvetanus telepedik megh s építsen egy irant az Compagniával az strásamester és Hadnagy sátorai köszt, ha sqvadronéhoz a Compagnia; ha pedigh maghanyossan áll tehát az Furir és Hadnagy köszt, mivel akkor az strásamester a Compagnia tulsó sorjának vígiben áll, és idősb Kaprál pedigh előb az Zászlótartó ellenében, s a második és harmadik Kaprálok ellenben az kaprálsághbelieknél helyhesztetnek, vagy ha parancsoltatik az kis stábnak hátomögöt.

Taborban valo bé szállás után ell mehetnek az Emberek egy flinta lövisníre fát s vizet tekinteni, mellynél főzhessenek, de füvelleni, itatni vagy fouragerozni nem szabad kimennyi, valamedigh altallaban az Regimentnél meg nem parancsoltatik.

Senkinek sincs hatalmában mezzőben szálván az Regiment, mi mezzei jelekett fujáttasson, hanem ha az Oberster satoránál kezdődigh, vagy pedigh ha töb Regiment s talan eghis Tabor együtt vagyon az Comenderozo Generalissal, következendő képpen egy, vagy másik szárnyarul jön, ugy minyajan fujattattyák aszt ami keszdődöt.

Midőn az Compagnia maghanossan all stationálva, akkor az Kapitány, vagy Compagnia Comendansa magha fujattat annak szüksighe s illendőséghe szerint:

Akar Quartélyban, akar Contonérozásban, vagy afféle bizonyos ideig tartó statioban, ha föll osztatik az Regiment Compagniák szerint egyenkint, vagy kettő, három s több együtt az Leib Compagniának régi privilegiumához képest kedve szerint választ maganak helyt, az többi Compagniák pedig csedulát vonnak, vagy jadzanak.

Quo passu maghanyossan Qvartelyoszván vagy Cantonérozván az Compagnia, zászlója az Kapitany szállásán vagyon strásájával együt, nem külömben az stabilis Compagniabeli zászlók azon Hadnagyoknál, mivel ők az Comendansok azoknal.

Hogy ha mindazonaltal az Kapitány az Regimentnél jelen nem volna, vagy Arestomban, vagy olly hálálos beteg volna, hogy nem Komenderozhatna és az Compagnia reportumát nem acceptálhatná, vagy acceptálni nem akarná, akkor az Hadnagy, vagy utanna való Subalternus az Zászlót magahoz veszi.

Valahanszor az Zászló egyik Quartéljbul az masikaban vitetik, egy Kaprály s harom vagy négy ember által szokott ugyan készér-

tetni, de nem labagva (lobogva), ha nem az maga tokjaban jo bé csinálva s fegyver sem vonattyatik a végre.

Midőn az Kapitan vagy Compagnia Comendansa csak az Regiment Districtussában divertál, szállásán marad az zászló, mindazonáltal minden történhetőségheg præcutiojára azon szobában, melyben az zászló tartatik egy all Tiszt hagyattatik.

A hol az Tüztül tartatik job, hogy az Zászló strásájval együtt az kapu közben helhesztessík, mivel az utsara nem illik allítani, s nem is szokás, ki vévin ha az eghész Compagnia együtt cantonéroz s akkor is a Tokjában jó becsinálva conserváltassék.

Ha Taborban vagy Quartélyban betegségh, vagy fellyes (feles) szolgálat miát az Kaprálok nem győznik, az szolgalatokat, szabadságában áll az Kapitánynak ad tempus egy vicze Kaprált állítani (de megjelencse az Obersternek) mindazonáltal az Compagnián kivül az ollyan vicse Kaprál csak köz Embernek passiroltatik, kiertis vigyázni köll, főképpen melérozott comandokra ugy mint allt Tiszt soha se detachiroztassik.

Egy Kapitányak sincs hatalmában, hogy maga absentiájában pajtássára, vagy más Tisztre bizhassa Compagniajok inspectioját, ha nem az afféle substitutiot egyedül csak az Oberster concurráló miltó okaibul cselekedheti, valamint hogy ha valamely Oberster az maga Regimentjétül ell távozik Oberslaidinontya elejbén senkit sem rendelhet, ha nem vagy ezen Oberstlaidinonta marad Comendansa az Regimentnek, vagy pedigh Föllséges Urunk Specialis parancsolatjabul az Bellicumtul más idegen rendeltetik pro comendante, mert ugyanis az compagniák mind oszvőséggel termiset szerint egyedül az magok Regimentitül fügnek, de nem e converso egyik compagnia az masikatul s onnend egy Kapitány az másika Compagniájánál semmit sem disponálhat, kivívin az Oberstvochtmaister szolgálatot tíszen és az Escadronbéli Kapitányok intra Compagnias egy s más Corelatiokban communicative vannak.

Mindazonáltal oszvőséggel az Regimentnél azt hoszá magaval az tellyes kötelességh, hogy egyik compagniának allacsonak renden valói, az másik compagniának fölleb valóit minden illendő respectusal prosequállák, mert noha amazok ezektül directe nem fügnek, ugy csak subordinatiojok alatt vannak, valahol pedigh subordinatio vagyon odavaló az respectus is. E.G. (Exempli Gratia) az Regiment Qvártélyozna, és semmi Grâlis ala nem volna assignálva, abbul nem következik, hogy egy Kaprál és egy Grâlis egyéranzó legyen, vagy hogy az Grâlisnak rangja és respectusa az Oberster s kapitány dispositiojában álljon.

Minden Compagniák rangja az maga Kapitanyanak ideitül szamlaltatik: az stabalis compagniák az magok stabbéli Tisztei szerint, ezek után pedigh az többi Compagniák az magok Kapitanyai szolgalatbéli üdősségekhez képpest, az nevezeteket mi illeti distingvállják magokat az stabalis Compagniák ugy mint Leib, Oberster, Oberstlaidinant, Oberstvachtmajster, az többi conseqventi az Kapitanyok saját nevei szerint.

Az, midőn az Kapitány megh hal, vagy szolgalattyabúl kilépik, s ell búcsúzik, méghis az volt Compagniája megh tarta mind rangját, mint nevit, valamedig másnak nem conferáltatik.

És így akar csak egy, vagy ennihan (egynéhány) Compagnia, s akar, mind az tizenharom in concreto következendő képpen az eghis Regiment qualitercunque együt légyen in præmissis eligazodhatik annectálván, hogy Taborban az Kapitanok sátorain tul szállítatik az Oberster az Regimentnek közepére, job kézre az utolsó két Compagniának közepe irántjaban az Oberstlaidinant s balra hasomlóképpen az Oberstvachmaister, mind az harom pedigh egyéransso. lineában cum observatione: ha az Armadanak bal szárnyara esik az Rgnt, tehát az Oberslaidinont sátora is bal kézrül esik [mivel onnénd kezdődik az binyomakodás, következendő képpen az Dobok és Leib Compagnia, az Rgntnek baljába esik és ugyis macséroz az bal szárnya az Armadiának, ha az jobbik előre mégyen et e contra] az Oberstvachtmaister helye pedigh jobra; ezeknek hatomeghet (háta mögött) in sua distantia az kis Stabéliak ordine, s egy hasomló lineában, hanem az Profoz all bal felül valamivel hatrab, az Mészárosok ellenben megh ezeken túl mindenike az Qvartelymestertül ki jedzet helyin, melyet engedelem nélkül megh másolyni nem szabad. Az conhákot (konyhákat) az Compagniaknál mi illeti, minden pajtasságh maghanak épít. vagy az zászlok ellőt, vagy pedigh az Compagniák utsáinak közepén, ugy mind azon altal, hogy az ki s-bé járaszban mi akadaljra ne légyenek, melyre nézve is ugy alkalmastassák maghokat, a mint az Rgntül megh. parancsoltatik.

Valamint azért ezek közül valamelj Compagnia kiallitatik, hasonlóképpen formála az Oberstvachtmaister is az eghis Rgtet és jelenlítiben az adjutant altal formállattya ad Exercitum, in paradam pedigh vagy harcsra magha, holot az Oberster job az Oberstlaidinant pedigh bal szárnyon, és az Oberstvachmaister az Rntnek közepén áll, ahonnend ha mi defectusok occurrálnának, minden felé subveniálhat, s kötelességinek megh felelhet, in priori casu mind azon által az Oberster előtt s maghan lévin az Rgment, az két Trombitás, Dobos, annak

Srásája s az előtt, az Adjutantokat állani, in posteriori az Dobok Strásaival az Leib Compagnia, vagy Sqvadron utan helhesztetik, az Adjutant pedigh az Oberster után balra valamelj lépíssel allapodik megh, ha mit parancsolna, mingyart vigyhez mehessen, ezen két utolsóban, mind azon által a mint az üdő alkalmatosságh, és szükségh hosza maghaval, ugy disponál az Oberster, a hol legh nagyob az viadal, vagy tüzelis, az Tisztek pedigh Oberstertül ippen az Rendekhez szorulnak az Tüzelisben ne talantan accidentaliter ők ne találtassanak az Ellensígh hellet: Nem különben mind Fő, s mind all Tiszteknek tudtara adatik az Rgnt Barbélya hol fogh találtatni leginnyeivel, ha valaki sebben esik; Paradakban es Mustrakor az Fő Tisztek elől allanak suo ordine, az Strasamester pedig az hatulso rendnek hatomeget az közepén áll.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Harmadik közlemény.)

Miképpen ſzokták a' Spanyor Lovaſokat (Spaniſche Raiter) vagy ördög-lovát tűskéznyi.

I. A' Midőnn a' Regement avagy Battaillon Táborban ſzállott, és meg-parancſoltatik, hogy Spanyor Lovaſok vagy ördög lovai föl-allittaſsanak, egy Hadnagy, 4. Tizedes, és mindenik nyilásbul 4. ember rendeltetik, kik fegyvereket ſzijjon, hátokon viſzik, és ketten, kettenn, egy, egy Gerendát hoznak, aſztott a' vaſs karikájjával föl-emelik, és a' Battaillon előtt igyenes lineában állanak.

II. Fegyverét mell lába előtt vagyon Ball-karjára botsáttya, és az első linea nála lévő Tűskéjjét (Schvainsfedern) jobb kezével megfogja, a' meg-luggatott gerendában jól bé nyomja, hátra fog, és a' máſodik lineátul néki nyujtatott tűskét el-veſzi, mellet-is ſzintén ugy azonn gerendában nyomittya, ugy a' máſodik a' harmadiktul, a' harmadika penig a' negyedik lineátul a' Tűskéket el-veſzi, és igy az elsőnek nyujtya, valameddig mind belé nem nyomattak, igy a' midőnn a' gerenda egy felűl meg-vagyon Ispékőlve, a' Gérenda vivők megfordittyák a' tűske hegyivel föl, hogy a' máſik oldala-is Ispéköltetthesſék.

III. Ehez ſzokott Comandó ſzók:

a) Comandiroztattak a' Spanyor lovaſokhoz, hozzátok a' Gerendát.

b) Fegyveredet Ball őledben vedd.

c) Iſpékőld a' Gerendát.

IV. Midőnn a' Battaillon exerciroztatik, tehát a' Spanyor Lovaſok 8. lépésnyire az első linea előtt (Fronte) igyenes lineában kettő, kettő minden nyilás előtt állittattnak, és mikor a' Battaillon meg-mozdul a' Gerenda vivők a' Spanyor lovaſoknál meg-állanak, hogy ha penig a' Battaillon nem Marchiroz, ſe nem mozdul, a' Comandéroztattak az ő Izek vagy Sorjokban bé-állyonak a' honnand ki léptek volt.

V. Ha a' Battaillon bé-nyomakodott, és ennyihány napig azon tábor, helén meg-marad, a' Spanyor lovaſok fől-állittaſsanak, 25. lépésnyire az első Sátortul ſzámlálván az első linea előtt igyenes lineában. A' kőzepin a' Záſzlóknak 20. lépésnyire hel hagyatik, mellek-is ugyan ebben a' Lineában állanak; A' Regement avagy Battaillon ſzárnyaira ha magányoſsan állonak zintén ugy 2. avagy 3. Spanyor-Lovaſok tetetteſsenek, hogy igy a' *Flanquen bé fődőzteſsék.

VI. Minden gerendának hoſzſzasága más-fél őlnyi ſzokott lenni (az az kilenttz láb avagy 9. Schuch) ennek mindenik kűlső pártázattya (Schafft) fél-fél Schuch hoſzſzaságú legyen, úgy hogy a' lyukaknak mellyekben a' Tűskék rakattattnak nyoltz lábnyi (Schuch) hel maradhaſſon: Ezen gerendában kitſin kőrőſzt metztzés faragtatik, és a' tűskézet minden felűl egy lábra egymáſtul lukaſztatik, a' Gerendák vaſtagsága 3. hűvelyknyi (Zoll) ezek külső két pártázoti egyike alul, a máſika főllűl ki faragtatik, ugy az alsó pártázottyán; énnek ſzegleti gőmbőlűek, a'

* Flankennek ſzoktuk hivnya a' Regementben azonn Kompániát mell a' Regement homloka (Frontes) és Arriere Garde között vagyon. Az erőſségek avagy Fortaliciumokban penig a' killebb álló Báſtyáknak melleket Propugnaculumnak hivnak válloi vagy ſzárnyai Flancnak (Ala Propugnaculi) neveztettnek. Ezek holl kettős vagy hármoſſak-is ugy hogy az alsó alatſonnyabb, (mell a' város Arkánál valamennyire magaſſabb) ezenn főlött a' máſodikábul és harmadikábul három, három Agyukbul (némelkor tőbből-is lehet lűnyi, ſzokás ſzerint ſzokta az ellenében lévő előre ki-álló Propugnaculum oldalát oltalmaznyi, a' mint-is ezenn ſzárnyozat ſzokott az egéſz Fortalitiumban leg erőſſebb lennyi. Hogy penig in Offenſa eſztet az Ellenség meg ne ronthaſſa, ſokſzor fél-hold formára a' Propugnaculum vállozattyátul hátra vonyattatik, hogy igy az Agyu glóbits igyenes űtközete gőrbe lineát találljon, és mint egy tſuſzva viſzſza oldalaſt űſsőn: nem kűlőmben a' ki álló-bástya vállozattya fűl figurájjára, hogy így' a ſzárnyára erányozott glóbits annál jobban el-taſzittaſsék.

két végei egy hűveknyi ſzéleſségű vas bágyoggal meg-vaſaltattnak, hogy annál tovább tartſanak; nem kűlőmben mind a' két vége felűl 4. hűveknyi hoſzſzaságu vaſs ſzeg belé veretik, egy kis lántzotskával mellnek hoſzſza 6. hűveknyi, ezen fűgg a' meg-nevezett vaſs ſzeg, hogy igy a' Gerendák azonnal egyben kaptſoltatthaſſanak: A' Tűskék (Schvains Federn) hoſzſza legyen 5. és ½ lábnyi (Schuch) a' kőzepe felé farkolazottya legyen; a' hegyitűl azon ſarkolazottyáig mind vaſtagabb, azutánn egy eránYos vaſtagsága legyen, mell mint egy 3. hűveknyit téſzen, mivel ennyire űttetik a' Gerendában, és még is alul és főllűl egy-eránYzó hoſzſzasága léſzen. Midőn ezen tűskézés el-végeztetik. 3. ujnyi vas tsapotska a' ſarkolazoton alul vagyon, mellel a' tűskézet meg-erőſittetik, hogy a' midőn meg-fordittatik, ki ne eſsék a' hegye felűl kőzép felé 4. ujnyi vas-kapots vagyon, mellen a' fegyver nyugszik, ezen kaptſon ball-kézen a' Tűske-is nyughat, ez a' Tűskézetben-is meg-erőſittetik, mellben 4. ſzegletű tſap kivántotik, két tallal (Federn) kik-is a' fában vésőltettnek, ugymint hoſzſzaságra a' kapotſig egy láb és 4. hűveknyire, ezen okbul, hogy vivásKor egy hirtelen áltol ne-vágottatthaſsék. A' Lába haſonlóképpen két tollal provideáltoſsék; de tſak 6. hűveknyi hoſzſzaságra, hogy igy ha a' főldben botsáttatik egy hirtelen a' fájja meg-ne romollyék.

*A' Rövid fegyver Exercitiumja.

N.	Comandó ſzó.	Tempo	
1			Ezen Exercitium még némely rővid Comando szók és Obſervatiókbul álló.
2			A' Fő-tizedes (Feldvvábl) rővid fegyvere a' Tizedesétul kűlőmbőz, mivel más formára vagyon tſinálva, az igaz hoſzſzasága a' Rövid fegyvernek a' vaſáig jó 3. lépés avagy réfnyi ſzokott lenni.
3			A' Fő-Tizedeſek rövid fegyverjeket, jobb; a' kőz Tizedeſek penig, bal kézben ſzokták tartani.
4	*Rövid fegyvert magaſſan tartſd.*	1	Az ember bal kezével jobb kezén alul, jó egy araſznyira, rővid fegyverét páltzájjával együt, megfogja, mellet lábánál tartya, jobb kezével ſzeme eránnyában, a' rővid fegyver vaſa lapját, homloka felé, a' rövid fegyver oltalmát (Schuttz) jóbb-

* Ezenn fegyver Partisánnak avagy Dárdának hivatik.

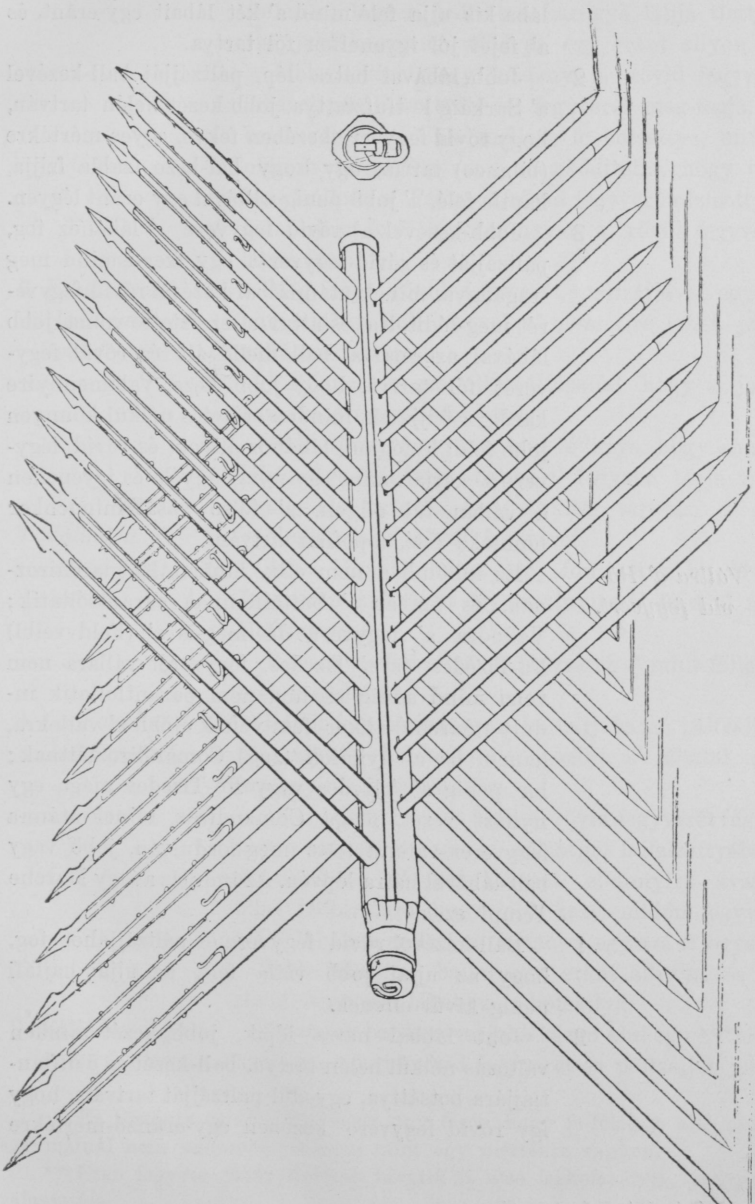

Spanyol rohamgát. (Spanische Raiter.)

lába kis ujja felé mind a' két lábait egy-eránt, és a' fejét jól igyeneſſen föl tartya.

2 Jobb lábával hátra lép, páltzájját ball-kezével a' Sarkáig le-tſuſztattya, jobb kezét helén tartván, hogy rővid fegyvere kezében fekve, egyes mértékre (bilance) tartſa, ugy hogy bal-keze ſzabla ſzijja, kaptſa felé, a' jobb penig vállával egy eránt légyen.

3 Jobb-kezével a' rővid fegyvere * lábához fog, páltzájját és rővid fegyverét egy ſzer-ismind meg -ragadgya, minek utánna bal-kezével rővid fegyverét meg-lóditotta, és attul el-ereſztette volna, jobb lábával azonnal a' ball mellé áll, és rővid fegyverét föl tartya, hogy jobb keze, valamennyire kardgya ſzijja alá minden erőtetés nélkül kőnnyen jobb felűl le lógjon, lábához állyon, és rővid fégyvere a' karjan mint egy nyugodgyék és igyeneſſen a' vállán fűl állyon, a' főlső vasát mindenkor homloka felé, lapoſſan tartván.

5 *Vállra a' Rövid fegyvert.* Ez kűlőmben nem eſik, hanem, ha marchirroznak, és ámbár a' Battaillonnak parantsóltatik; Vállodra a' fegyvert, de még-is a' (Feldvveibl) Fő-Tizedes és a' Tizedes, fegyverét vállára nem veſzi mind addig meddig nem parantſoltatik induly (marche) akkor ſem veſzik előbb a' vállokra, hanem ha a' nyiláſok (zug) Comandiroztattnak; ha penig a' Tizedes vagy Fő-Tizedes mága egy nyilást vezet, maga Comandiroz, minek-utánna fegyverét vállára tette meg-fordulván, jobb vagy ball-lábával hátra lépvén. Az indulás avagy Marche Tempi ezek.

1 Ball-kezével rővid fegyvere és páltzájjához fog, hogy az ujjai jobb válla felé, az ujjai hajláſi penig kivűl eſſenek.

2 Jobb lábbal hátra lépik, jobb kezét minden változás nélkűl helén tártya, ball-kezét az ő diſtantiájjára botsáttya, egyedűl páltzájját tartván, hogy igy rővid fegyvere kezében egy-eránzó-mértékre

* Schuch deß kurtzen Gewehrs.

(bilance) légyen, ball keze kardgya ſzijja tſattyával, jobbika penig vállával, egy eránt allyon.

3 Jobb kezével, egy araſznyira, rővid fegyvere lábázottyától, bottyát és fegyverét meg-fogja, és bal-kezét, ball-oldala mellett, le botsáttya, minek utánna rővid fegyverét meg-lóditotta, hogy vállára ſzállott, a' Paltza a' rővid fegyver hoſzſzattyában, njaka felűl légyen, ugyan a' rővid fegyvere lapja ſzerint.

6 *Forditva vállodra a' rövid fegyvert.*

1 Meg-fogja rővid fegyverét, páltzájjával egyűtt hamarjában ball-kezével, a' mennyire lehet, jobb vállához tartván.

2 * Bilancra hozza, olly változáſſal, hogy a' jobb keze meg-vagyon forditva.

3 **A' rővid fegyverét meg-lódittya, hogy annak lábázottya fől-felé állyon, a' fegyver lapja vaſa penig, alá tartatik, és igy vállán tartya.

7 *Vállodra a' rövid fegyvert.*

1 Meg-fogja a' rővid fegyverét.

2 Jobb lábával hátra lép, főn-tartva a' rővid fegyveren páltzájját egy arazſnyira a' lábától fől-tſuſztattya.

3 Vállára ereſzti a' rövid fegyverét a' mint főllebb meg-mondatott.

8 *Lábhoz a' rövid fegyvert.*

1 Rővid-fegyverét fogván hamarjábann, páltzájjával egyűtt, bal-kezével, és aztot, a' lábától egy araſznyira, főltſuſztattya.

2 Jobb-lábával hátra lépvén, rővid fegyverét fűgve tartya minnek utánna a' páltzájját hoſzſzattyában fől-tſuſztatta a' jobb-kezével, el-annyira avagy ollas Diſtantiára, hogy jobb keze, midőn fegyverét a' lábához ereſzti, a' ſzemével egy aránt legyen.

3 Jobb lábát a' ballal egy eránt állittya, és a' rövid fegyverét lábához le-botsáttya.

9 *Vállodra a' rövid fegyvert.*

1 Az ember bal-kezével jobb kézen alul egy ***lábnyira meg-fogja rővid fegyverét és páltzájját jobb

* Ez történik midőn fegyverét ugy fogja hogy ſe-fölsö ſe alſó réſze egy máſnál nem nehezebb; hanem mint egy mértékre vagyon.

** Ezen fegyver lábázottyának hivatik az alsó ſarkolazottya, avagy-is vaſaztatáſa.

*** Schuch, ez egy ölnek hatod réſze, mindenik Schuch penig 12. ujavagy tzolbul álló.

kezével a' ſzeme eránnya ſzerint, a' rövid fegyvere ſzéles vaſa lapját homloka felűl forditván, a' rővid fegyver lábát penig jobb-lábának kis ujja felé, fejét jól fől-tartván.

2 Jobb lábával hátra lépik, páltzájját bal-kezével a' rővid fegyveren, annak lábozattyáig le tſuſztattya, jobb kezét helén tartván, hogy rővid fegyvere kezében nyugodgyék, és aſztot egyes mértékre tartya, hogy ball-keze a' kard ſzij kaptsával, jobbika penig a' vállával meg-egyezzék.

3 Vállára teſzi, a' mint főllebb-emlittetett.

10 *Magaſſan a rövid fegyvert.*

1 Az ember bal-kezével rővid ſegyverét és páltzájját, meg-fogja, és a' mennyire lehettséges jobb-vállához tartya.

2 Jobb lábával hátra lép, páltzáját bal-kezével, rővid fegyverén, annak lába kezdetéig le tſuſztattya, a' jobb-kezét mozdulatlan helén tártván, hogy rővid fegyvere kezében nyugodgyék, mellet is Bilanczban tart, ugy hogy a' bal keze kard ſzijja kaptsával, jobbika penig a' vállávol erányozzék.

3 Valamint föllebb jelentetett.

11 *Temetöre a' rövid fegyvert.*

1 Az ember jobb-lábával hátra lépik, jobb kezét mozditlan helén tartván, bal-kezét diſtantiájján hagyván, egyedűl páltzájját tartya, hogy igy a' rővid fegyvere kezében Bilancra nyugodgyék, bal-keze kard-ſzijja Kaptsával, a' jobb keze penig a' vállával meg-egyezzen.

2 Bilancra hozza, és azonnal meg-forditya, jobb-lábával megént elő lépik, és a' rővid fegyvere kőrőſztyét, kardgya ſzijja kaptſa eránt tartya.

3 Jobb őlében veſzi, rővid fegyvere főlső vasát kezében tartván, és bal-kezét, oldalt le ereſzti.

12 *Magaſra a' rövid fegyvert.*

1 Jobb kezével rővid fegyveréhez nyulván, aztot tartya.

2 Jobb lábával hátra lépik, rővid fegyverét megfordítván, fűggve tartya.

13 *Vállodra a' rövid fegyvert.*

3 Fől emeli, valamint főllebb mondatott. A' főllebb jelentetett mód-ſzerint ſzokott ez meglenni.

14 *Lábodhoz a' rövid fegyvert.*

Mind a' ſzerint, vala mint főllebb tanittatott megyen végben.

Közli: Dr. Szendrei János.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő s nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyüjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878/79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi minister úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték mellékelésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A HARMADIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. *Rákóczy László* arczképe. *Wideman Élias* egykorú rézmetszete után, a Comitium Gloriae centum etc. 1646-iki kiadásából ... 325
2. Napoleon visszavonulása 1812-ben. 4. számú vázlat. Kettős melléklet. Pilch Jenő százados vázlata után a Franklin-Társulatnál készült kőnyomat ... 415
3. Pauliny Mihály huszárszázados portyázó különítményének útja 1812-ben. 5. számú vázlat. Kettős melléklet. Pilch Jenő százados vázlata után a Franklin-Társulatnál készült kőnyomat ... 419

II. Szövegképek.

1. Nagy-Várad vára 1660 és 1668 között. Készítette Gyalokay Jenő tüzérszázados ... 443
2. Nagyvárad várának «Vadkertkapuja». Rajzolta Gyalokay Jenő tüzérszázados ... 446
3. Vitézvári báró Simonyi József arczképe, a *Nagy Pál* Vitézvári báró Simonyi József czímű munkájában megjelent rézmetszet után. (Hadtört. Közlem. 1911. XII. évf. 387. l.) ... 463
4. Spanyol rohamgát (Spanischer Raiter). *Dr. Szendrei János:* Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon, Budapest, 1896., 888. lapjáról ... 493

III. Fejlécz.

1. Kálmán király. Corpus Juris Hungarici. Tomus I. Budae, Typis Regiae Universitatis. Anno 1779. 144. lapjáról ... 325

IV. Záróképek.

1. Kozákok. Egykorú kőrajz után: Oesterreichische Illustrierte Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft. ... 346
2. Osztrák-magyar csapatok tábora 1812-ben. Egykorú kőrajz után: Oesterreichische Illustrierte Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft. ... 434

Lap

3. Ágyú a XVII. századból — — — — — — — — — — — — 457
4. Osztrák dragonyosok 1812-ben — — — — — — — — — — — 469
5. Osztrák dsidások 1812-ben. Mind a kettő egykorú kőrajz után: Oesterreich. Illustr. Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft — — — — — 475
6. Czélzás ágyúval a XVII. században — — — — — — — — — 485

A 3. és 6. számú képek *Allain Manesson Mallet* Les travaux de Mars című s Párisban 1672-ben megjelent mű III. k. 111. és 115. lapjairól vétettek.

V. Kezdőbetük.

1. *A* kezdőbetü. *Antonium Wecken:* Der Chur-Fuerstlichen Saechsischen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg, Christian Sigismund Froberger. Anno 1680. 282. lapjáról — — — — — 325
2. *M* « XVI. század. A Szerkesztőség könyvornamentikai gyüjteményéből — — — — — — — — — — — 448
3 *D* « XVI. század. A Szerkesztőség könyvornamentikai gyüjteményéből — — — — — — — — — — — 466
4. *A* « *Antonium Wecken:* Der Chur. Fuerstlichen Saechsischen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 322. lapjáról — — 470
5. *B* « *Antonium Wecken:* Der Chur. Fuerstlichen Saechsischen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 101. lapjáról — —
6. *H* « *Antonium Wecken:* Der Chur. Fuerstlichen Saechsischen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 293. lapjáról — — 486

JÁNOS ZSIGMOND
választott magyar király.

A FEKETE SEREG PUSZTULÁSA.

AMBUCUS értesülése szerint,[1] három dolgot kötött hívei lelkére a haldokló Mátyás király: fiát válaszszák utódjául, távolítsák el Beatrixot s ne hanyagolják el fekete seregét. Semmiféle más adat nem támogatja ezt a tudósítást, valószínűleg költött dolog is az egész,[2] de bizonyos, hogy ma sem lehetne tömörebben összefoglalni, mit kellett volna Magyarországnak tennie, hogy a bekövetkező züllést elkerülje. A külső tények azonban ritkán czáfolnak rá a cselekvők lelki világára s az akkori magyar intéző köröktől mi sem állott távolabb, mint bármiben is megfeledkezni a maguk önző érdekeiről, a hármas feladat végrehajtása pedig ezt követelte volna, mert a Mátyás-féle kormányrendszer fenntartását jelentette. Soha Magyarország történetében,

[1] Ranzanus kiadásának appendixében (Viennæ 1553. 65*b*. oldal).

[2] Közvetlenül a szomorú esemény után Corvin János könnyezve kérte Beatrix támogatását s a jelenlevő urak hűséget fogadtak mindkettőjüknek.

nem mutatkozott olyan világosan, mennyire képes hátráltatni egy ember a hanyatlás megkezdődését, mint Mátyás korában. Halála után feltarthatlanul indult meg a nemzet azon az úton, mely egyenesen Mohácshoz vezetett.[1]

Király és népe között, kultura dolgában, hatalmas űr tátongott. Csak hosszú idők, komoly, czéltudatos munkája lett volna képest ezt áthidalni. Elhalván a király, azonnal elveszett Magyarország dicsősége is, sorra semmivé lesznek Mátyás alkotásai, tönkremegy a legkedvesebb is: a fekete sereg. Összesen két évvel élte túl urát s ez a két év is csak haladék, mit a viszonyok kényszerítő szükségessége idézett elő. Ha minden rázkódás nélkül mehet végbe a királyválasztás, bizonyára nem érte volna meg Ulászló koronázását sem.

Részint Ausztria váraiban volt elhelyezve, részint győzelmes hadjárat után Sziléziában állott a király halálakor a sok diadalmas napot látott legio. A várőrségek nem mozdulhattak, a szilézíai sereg ellenben, nem lévén hihető, hogy a tartományban hamarosan dolga akad, a gyászhirre azonnal megindult Magyarország felé. Lassan haladtak. A nép dühe bennök látva a nyomasztó terhek főokát, uruk és pártfogójuk elhalván, féktelenül fordult ellenük.[2] De más valami még inkább hátráltatta hazaérkezésüket. Nem lévén rendezve a trónöröklés ügye, kétségtelen volt, hogy igen megszaporodnak annak esélyei a trón elfoglalását illetőleg, ki meg tudja nyerni Mátyás állandó seregét. S meg is volt az igyekezet minden részen. Miksa minden követ megmozgatott, hogy megszerezze támogatásukat,[3] Corvin kevésbbé

[1] . . . ostenderunt (t. i. a magyarok) se potius a rege vires, animos et concilia, quam regem hæc ab eis habuisse. Una cum ipso decus, fortitudo nomenque Pannonicum concidissa visum est. Bonfini (1771-diki Bél Károly András-féle kiadás) 671. oldal.

[2] Da Koeniges Matthias Tod ausbrach, eilete aus Schlesien in Ungarn das räuberische Schwarze Heer, ward aber mehrentheils von den Bürgern in den Städten, von den Bauern auf dem Lande erschlagen; Auch die Hauptleute, so zum Kriege und zur Plackerei gedienet, aus dem Lande gejaget. Nicolaus Pol: Jahrbücher der Stadt Breslau. (Kiadta Büsching 1815-ben. II. kötet 147. old.)

[3] A legrégibb, zsoldbavételt illető meghatalmazásának kelte, melyet ismerek, május 12. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Maximilian.) De kétségtelen, hogy a kísérletek szinte azonnal Mátyás halála után megkezdődtek.

buzgólkodott. Ő úgy látszik, bízott atyja emlékének varázsában, ki élete vége felé mindent megtett, hogy fia számára biztosítsa koronájával együtt a fekete sereget is.[1] De azért Bonfini szerint ő sem maradt tétlen.[2] Ezekben az alkudozásokban kell főokát keresnünk annak, hogy a sietség kényelmes haladássá vedlett át, sőt mielőtt átlépnék a magyar határt, megállottak Morvaországban, bevárandók az események kifejlődését.

Sem Miksa, sem Corvin megbizottjai nem értek czélt, a váradi püspök szerencsésebb volt. Miután az országtanács megbizásából Szapolyaival értekezett Bécsben, ennek tanácsára hazatérése előtt felkereste a fekete sereg táborát s 100,000 aranynyal az ország nevében szolgálatba fogadta őket.[3] Nagy pénz volt ez akkor, mégis valahogy összeszedték,[4] persze gondjuk volt később megigértetni Ulászlóval az összeg visszatérítését.[5] Mindenki tisztában volt vele, mit jelent ez, hiszen a váradi püspök egyik legtevékenyebb híve volt Ulászlónak, a Budán tartózkodó s uruk megválasztását sürgető idegen követek leginkább.[6] Corvinra egyenesen halálos csapás volt a sereg elvesztése, ő, ha élükre állhat, akár erőszakkal megszerezheti a trónt.[7]

Azonban Ulászló pártja volt a legerősebb, az ő érdekeinek szolgálatába szegődött a fekete sereg is. De egyuttal nagy változáson ment át. Elvesztette t. i. eddig szigorúan *királyi* jellegét. Vak eszköz volt Mátyás kezében, most «regni nomine» nyc-

[1] Krones: Geschichte Österreichs II. 483. old.

[2] 682. oldal.

[3] Bonfini: 682. old.

[4] Item Dominationes vestræ reverendissimæ et magnificæ postea nostræ supplicarunt maiestati quod pro statu serenissimi regis mariti nostri et nostro, vellemus aliquam pecuniæ quantitatem dare pro solutione facienda Bohemis militiens, et nos dare fecimus duodecim milia florenos domino Johanni Waradiensi, quas pecunias nostras Waradiensis nomine suscepit dominus Valentinus Farkas, nunc episcopus Waradiensis. — Beatrix óhajára 1492 márczius 24-dikén Ó-Budán készült közjegyzői iratban. Muzeumi törzslevéltár. Hasonmását közli a Nemzeti Muzeum 1911-diki jelentése.

[5] A választási capitulatio 18. pontjában. Katona: Hist. Critica XVII. 53—54. old.

[6] Bonfini: 685.

[7] Bonfini: 683. old.

rik meg s lényeges változás a koronázás után sincsen, mint egy alább közzétett 1492. emlék mondja: «aput regem ac dominos prælatos et barones regni Hungarie» teljesítettek szolgálatot.

Az ausztriai őrségeknek hamarosan akadt dolguk. Miksa, miután látta, hogy szép szerével nem képes a koronát megszerezni, fegyverhez nyúlt s benyomult atyja elvesztett tartományaiba. A nép mindenütt örömmel fogadta s a magyar csapatok és a fekete sereg egymástól elszigetelt különítményei, támasz híján, alig tehettek ellene valamit. Mégis, különösen az ernsthofeni Tettauer-féle sánczok megvívása sok áldozatot kívánt[1] s nagyon el is húzódott. A derék Varjas István szívósan védekezett, a tábor még október 4-dikén is állt, mikor Miksa átlépte a magyar határt.[2] A magyar fővezér, Szapolyai István eljárása merőben menthetetlen. Szinte kardcsapás nélkül mondott le Ausztriáról, pedig nemcsak az ostrom alá fogott várakat segithette volna meg, hanem módjában volt nyilt ütközetben is megmérkőzni Miksával. Olyan sereget vont ugyanis magához, látva a lakosság ellenséges hangulatát, melylyel minden körülmények között szembeszállhatott volna ellenfele landsknechtjeivel.

Hogy csak a legkiválóbbakat, Palackyt[3] s Hubert[4] említsük, de mások szerint is, a fekete sereg Sziléziából kivonult (nagyobb) része egészen az 1490. év végéig tétlenül állott morva földön, azaz Miksa osztrák hódításait nem igyekezett megakadályozni. Az egykorú jelentések s levelek ezt az állítást teljesen megczáfolják. Lépten-nyomon olvasunk ezekben hat-, majd hétezer, szekérvárral ellátott, Sziléziából jött zsoldosról, kik meg akarták kísérelni Bécs-Ujhely felmentését,[5] s csak szeptemberben szorul-

[1] Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg VIII. 1429. regesta.

[2] Kápolnai: Magyar sánczok Felső-Ausztriában. Hadt. Közl. 1888. 28—31. old.

[3] Geschichte von Böhmen V. 1. 346. old.

[4] Ausztria története (ford. Baróti Lajos) III. 181.

[5] ... die soldner aus der Slesy mit der wagenpurg, so der Kunig von Beheim bestellet hat, farn zu Altenburg vber die Tunaw vnd vermainen das sloss in der Newenstat zu retten. die sind (VI.m) mann stark zu ross vnd fuess. Waldauf Flórián jelentése. Kraus: Maximilians Beziehungen zu Siegmund. 31. old. — Die sechs tawsend soldner mit der wagenpurg aus der Slesy ligen zwischen der Tunaw vnd Karnewmburg, und haben sich da-

tak Ausztria északi, dunáninneni részeibe.[1] Kik lehettek ezek a zsoldosok? Egy 1492 január 28-án kelt oklevél eldönti a kérdést, mert világosan megmondja, visszaidézve az 1490-diki eseményeket (pontosabban, eme zsoldosok Bécs felé vonulását), hogy ezeket most t. i. 1492-ben fekete seregnek hívják.[2] Szapolyainak tehát volt jó katonája, úgy látszik, pénze is,[3] mégis feláldozta Ausztriát s hazamenekült, hogy a lengyel támadásnak közvetlenül kitett birtokait megmentse.[4] Semmi sem jellemzi jobban az akkori állapotokat, mint a szomorú tény, hogy örökös gyalázat helyett még jutalmat kapott «költségei és szolgálatai» fejében.[5]

A vezér nélkül maradt sereg természetesen nem léphetett fel a Mátyás alatt megszokott imponáló erővel. Harczmodora kapkodóvá vált, ide-odavonulással vesztegette idejét s fájdalom, Miksának folytonos édesgetései,[6] hagynák ott Ulászlót, szintén

selbst vergraben vnd gesterkht auf sibentausent mann starkh zu ross vnd fuess, alles geuebts kriegsvolcks vnd dinstlewt. Miksa levele Zsigmond főherczeghez. Firnhaber: Beiträge zur Geschichte Ungerns. 37. oldal.

[1] Waldauf Florián jelentése: Kraus i. m. 33. old.

[2] ... beizeitn graf Steffans von Zäpolien, da er nach weilend Kunig Mathias von Hungern tod und abgang noch haubtman zu Wienn gewesen und *des gemeltn Künigs dinstleut aus der Slesy, so man nun das swarcz heer haisst*, oberhalb grossen Enczerstorf gelegen sein, gen Wienn zogen und komen sein ... Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. (Uhlirz) II. Abtheilung. III. Band. 5436. szám. 423—24. oldal.

A dolog magyarázata az, hogy a «fekete sereg» elnevezés 1490-ban vagy ismeretlen, vagy még nem általános. Az egykorú írók Mátyás életében tudomásom szerint sohasem nevezik állandó zsoldoshadát fekete seregnek. Annál sűrűbben fordul a név elő 1490 után. Különösen feltünő ez Bonfininél.

[3] Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis 139—40.

[4] Tubero: Commentarii de temporibus suis. Schwandtner II. 155.

[5] Dl. 19691.

[6] III. Frigyes és Miksa a fekete sereg szolgálatukba vételét illető, két hívük számára kiadott megbízólevelét közli. Firnhaber i. m. 30—31. old. Ezek meg is kíséreltek minden lehetőt. ... «serenissimus rex peciit a nostra maiestate, ut de aliqua summa pecuniarum subveniremus ad solvendum, militibus Bohemis, ne illi ad stipendia regis Romanorum se inferrent, quos iam sollicitabant cum prompta pecunia oratores dicti regis Romanorum,» olvassuk az említett közjegyzői oklevélben.

nem maradtak hatás nélkül; egy kis rész, úgy látszik, el is pártolt.[1] A hazulról jövő hírek meg épen nem voltak alkalmasak a harczi kedv fokozására. Miksa híveinek száma egyre szaporodott, még a legbefolyásosabbak sem tudhatták, nem ő lesz-e a király. Állítólag Szapolyai is ingadozott.[2] Nem kell tehát csodálkoznunk a zsoldosok várakozó magatartásán, mit várjunk az egyszerű, nem is magyar harczostól, mikor új uruk szolgálatában a főemberektől sem tellett becsületes erőfeszítés.[3] De még így is többet használtak a magyar ügynek, mint a nagyhatalmú kormányzó, Szapolyai István.

Ritkán volt Magyarország külsőleg is oly sanyarú helyzetben, mint az 1490. év utolsó negyedében. Ellenséges sereg kettő is tanyázott az ország területén, Mátyás hódításai elvesztek. A fekete sereg szeptember közepe óta a Dunától északra szinte tétlenül várta, mi fog történni, s Miksa napról-napra fogadta a hozzáálló magyar urak hódolatát. Ilyen körülmények között szánta rá magát Ulászló, hogy színleg fenntartja a Beatrixnak tett házassági igéretet,[4] s hogy személyesen lép érintkezésbe a folytonosan elpártolásra biztatott fekete sereggel. Október elején Pozsonyba ment[5] s úgy látszik, igen rövid tárgyalás után feleskü dött a legio most már személyes hűségére.[6] Első gondolata az lehetett, hogy a sereg birtokában visszavenni próbálja Ausz-

[1] Unrest: Chronicon Austriacum. (Hahn: Collectio Monumentorum 1724.) I. kötet 744. old.

[2] Huber: i. m. III. 180. old.

[3] Hogy a fekete sereg mégis kitartott Ulászló ügye mellett, úgy látszik, főparancsnokának, Haugwitz Jánosnak köszönhető. . . . in periculum nostrum et huius Regni maxima pollicitatione vocaretur. Tamen turbatis et afflictis et prope desperatis rebus nostris et Regni nostri, nobis potius et huic Regni voluit adherere, quam aliorum maximis promissionibus inservire, mondja róla később a király. Dl. 19811.

[4] Bonfini 703.

[5] Bonfini 704. Tubero 157. Továbbá az említett közjegyzői iratban.

[6] Item cum dictus dominus rex esset Posonii misit ad nostram maiestatem, dominum Petrum Gereb, per ipsum rogans nos, ut de pecunia aliqua subveniremus eidem ad conservationem communis status pro solutione Bohemis militibus facienda; cum quibus iam composuerat. U. ott. Rex . . . veteranorum exercitum . . . militiæ sacramento devinxerat. Bonfini 705. old.

triát, de a koronázó város Székesfehérvár veszedelme arra bírta, hogy inkább hazatérjen katonái élén, hiszen Buda ostromára is el kellett készülnie.[1]

Elkéstek. A Dunán való átkelés időbe került, Székesfehérvárt pedig rövid lövetés után egyetlen rohammal vette be az ellenség. Evvel azonban vége is szakadt Miksa diadalmenetének. Landsknechtjei zsold híján, megtagadták az engedelmességet s eltávoztak. Megmaradt hadinépével pedig, tartva épen a fekete seregtől, nem mert továbbnyomulni. Hazatért, őrséget hagyva az elfoglalt helyeken.

Igy Ulászló legalább a nyugati veszedelmet illetőleg haladékot nyert s teljes erejével fordulhatott a másik trónkövetelő, öcscse, Albert ellen. Kemény télben indult meg Kassa felé más csapatokkal együtt a fekete sereg is. Roppant nehéz volt az előrehaladás, csákánynyal vágták magukat keresztül a jeges hótömegeken.[2] A király nagyon érezhette, mennyire szüksége van nagy elődje katonáira, ha csak rajta áll, egészen felujítja Mátyás hagyományát. Elrendelte, hogy a már befizetett adót egészítsék ki egy arany forintra a zsoldoshad kielégítése végett,[3] de a rendelet, úgy látszik, írott malaszt maradt. Az Alberttel történt egyezség után, a fekete seregnek a Vácz és Eger közötti vidéket jelölte ki táborozás végett,[4] de a zsoldfizetés elmaradt. Ezt a tájékot valamivel előbb Albert már alaposan megnyomorította[5] s nem kapván pénzt, a megkezdett munkát most a zsoldosok folytatták. Albert nem kímélte a népet, tehát ők a dolgon már sokat nem ronthattak, de bizonyos, hogy súlyos fegyelemsértések történtek. Hiányzott Mátyás parancsoló, vezérnek született egyénisége s joggal vehették zokon, hogy a csatlakozásuknak oly

[1] ... ipse non habebat gentes, quibus Budam defenderent, mondja az előbbi oklevél.

[2] Tubero 166.

[3] Felhívása Nyitramegyéhez 1491 január 16. kelettel a gróf Forgách-család levéltárában (Nemzeti Múzeum) ... ad exolvendam gentem conductam ... præsens et præterita taxa simul computata se ad unum aureum extendat.

[4] Bonfini 711. old.

[5] U. o. 704. Tubero 150.

sokat köszönő Ulászló még jogos járandóságukat sem fizeti meg. A király természetesen nem volt oka a késedelemnek, kapkodott fűhöz-fához, de a pénzt az annyira megnyirbált jövedelméből, alig lehetett előteremtenie. Még májusban is a szükséges összeg előteremtésén fáradozott, mind türelmetlenebb hangon intve híveit, segítsenek rajta.[1] S úgy látszik, közben teljesen lemondott arról, hogy buzgólkodása sikerre vezessen. Felszólította a cseh urakat, fogadjanak számára s küldjenek hozzá 4000—5000 zsoldost.[2] Talán arra gondolt, hogy a fekete sereget nem képes szolgálatában megtartani.

Ennyire azonban a dolog még sem fejlődött. A sereg megkapta végre a hátralékos 46,000 aranyat[3] s egyben fontos szerepet nyert a Miksa kiszorítására irányuló hadjáratban. Miután Kinizsy parancsnoksága alatt megzabolázták a semmiképen nyugton maradni nem akaró Kis-Horváth Jánost és társait,[4] Székesfehérvár alá vonultak, hogy résztvegyenek az ostromban. Sajnos, előnyomulásukat pusztításokkal szennyezték be, saját sírjukat ásva meg így lassan, mert az ilyen viselkedés jó ürügy volt főuri ellenségeiknek, kik egyrészt a költségeket sajnálták, másrészt attól féltek, hogy a király valamikor tudatára jut saját erejének, ha az intézmény fennmarad, hogy a sereg vesztét készítsék elő. Az ostrom alatt derekasan megallották helyöket s hogy Miksa semmit sem tett a szorongatott város védelmére, Tubero szerint egyenesen annak tulajdonitható, hogy nem tudott velük egyenrangú sereget sikraszállitani.[5] A város eleste után persze újra nem kaptak zsoldot s lázadással kellett fenyegetőzniök, mert nem volt miből eltartaniok magukat és lovukat.[6]

[1] . . . peciit a nobis, quod certa solutio erat etiam Bohemis facienda certam pecuniam, ad quem nos etiam protunc misimus quatuor milia florenos pro communi statu, mondja róla Beatrix (többször említett közjegyzői oklevélben). — Kir. parancs Szeben városához május 21-dikéről. Dl. 30922.

[2] Palacky i. m. V. 1. 352. old. (jegyzetben.)

[3] Bonfini: 713. old.

[4] Bonfini: 714. old.

[5] 172. old.

[6] Bonfini: 716. old.

Az itthonival egyidőben Ausztriában is megindult a magyar offenziva. Néhány várat sikeresen ostromoltak Ulászló emberei,[1] benyomultak császári területre[2] s különösen a dunai közlekedést iparkodtak megakadályozni.[3] A fekete sereg ittlevő része buzgón kitett magáért, azonnal megjelenik mindenütt, a hol szükség van rá.[4] Itt úgy látszik, maga Haugwitz, a fővezér, a fekete sereg parancsnoka, az ő kezén levő várak vonják be utoljára osztrák földön a magyar lobogót[5] s ha közbe nem jön Albert második betörése, valószínűleg elkerülheti Magyarország a november 7-diki szégyenletes pozsonyi békét.

Az alkudozások már javában folytak s az ausztriai őrségek harczi kedve épen nem akart alábbszállani. De mert úgy látszott, hogy Albert újra felborítja a már-már beálló egyensúlyt, a békét megkötötték s Haugwitz hazajött népe nagyobb részével.[6] Érdekes színezetet ad azonban a helyzetnek, hogy a legtöbb várban őrség maradt. Ezt az eljárást már nem magyarázza a háború iránti lelkesedés, nem minősíthető másnak, mint kényszereszköznek, melylyel illetményeik kifizetésére akarták bírni a királyt, kit a békeszerződés a várak átadására kötelezett.[7] Hiába, ez már nem a régi fekete sereg többé, megmételyezte az a korcs szellem, mely a felsőbb köröket jellemezte. Mátyás elhúnytával annak az időnek is vége szakadt, melyben a katona, ha a szükség úgy követelte, zsold nélkül is ernyedetlenül küzdött egyedül a diadal reményében.[8] Mindenesetre furcsa, s nyilt engedetlenségre vall, de Eggenburg, ép az az erősség, mely Haugwitz közvetlen parancsnoksága alatt állott,[9] még 1492 elején sem volt a császáré.[10]

[1] Ulászló levele Bártfa városához. Wagner: Diplomatarium comitatus Sarosiensis 142. old.

[2] Lichnowsky i. m. VIII. köt. 1601. regesta.

[3] U. ott. 1617. regesta.

[4] Bonfini: 712. old.

[5] Hawbitzius . . . satellites suos, tum Egenburgæ, cum Rhætii, atque in Horn ab obitu Matthiæ retinuit, capitaneis Ungaricis ceteris domum redeuntibus. Annales Austrio-Claravallenses (Linck) II. 309.

[6] Bonfini: 719.

[7] Firnhaber i. m. 96—98.

[8] Tubero: 115.

[9] Annales Claravallenses II. 303.

[10] U. ott II. 306.

A nyugati harcztérről egyenesen Albert ellen vonultak. Itt Szapolyai volt a fővezér, akár nemrég Ausztriában, de igen megnőtt Haugwitz tekintélye, mint majdnem egyenrangú felek szerepelnek egymás mellett.[1] Megfelelő erővel rendelkezvén, helyre szerette volna ütni az 1490-diki kudarczot s villámgyorsan fejezte be a háborút. De a döntő pillanatban újra kitört a zsoldhátralék miatt a katonák elégületlensége. A fővezérnek formális alkudozásokat kellett velük kezdenie, amíg lecsillapíthatta őket.[2]

Evvel a harcz némileg elodázódott, de az eredmény annál fényesebb volt.[3] Döntően megveretve igyekezett Albert hazafelé, Eperjesen utólérték, elfogták s csak bátyja elnézéséből nyerte vissza szabadságát. Ekkor állott tetőpontján a fekete sereg becsülete, Haugwitz megkapta Sztropkó várát s az adománylevél már nem is «egregius», hanem «magnificus»-nak czímezi.[4]

Sajnos, de szinte természetesnek mondható, mert Mátyás halála óta megszokhatták, hogy a mint elmult a sürgős veszedelem, azonnal elmaradt a zsoldfizetés is. A jóakarat, megtartani a legiót, az 1492. év elején valószinűleg még megvolt, legalább is ezt hiresztelték,[5] de a szükséges összeg előteremtéséről csak akkor kezdtek gondoskodni, mikor a nyugati versenytársak elcsendesedése után most már dél felől kezdtek veszedelmes hírek érkezni. Megmozdult az ősi ellenség: a török. Ulászló ekkor kivételesen erélyesnek mutatkozott, maga intézte a védelem ügyét s az adó befizetését szigoruan megkövetelte. A fekete sereg is, mely ebben az évben még egy garast sem látott s abból élt, mit a nép rovására ki tudott csikarni[6] az

[1] A Kisszeben részére kiadott bűnbocsátó levelet együtt állítja ki Szapolyaival. Wagner: Dipl. Saros. 193—94.

[2] Bonfini: 720.

[3] Bonfini 720. Tubero 178.

[4] Magnificus Johannes Hawgwicz de Biskupicz gentium nostrarum Bohemicalium Capitaneus. Dl. 19811.

[5] Tranchedino Ferencz jelentése Milanóba. Óváry: A m. Tud. Akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai I. füzet, 170. old. 698. szám.

[6] Az erőszakoskodásokban érdekes, hogy magyarok is résztvettek. Ulászló felhívása Nyitra és Barsmegyéhez meghagyja, hogy foglalják le «frumenta atque alia bona per prædictas gentes nostras Bohemicales *ac regnicolas nostros* ipsis Bohemis adherentes, ablata». Gr. Forgách-család levéltárában (Nemzeti Muzeum) 1492 május 19-diki kelettel.

északnyugati megyékben, megkaphatta követelésének legalább egy részét, mert ott volt a török elleni expeditióban, pedig igéretekre két esztendő annyi szomorú tanulsága után már bizonyára nem adott.[1] Azonban, mint a következmények mutatják, nem az egészet, t. i. csakhamar ujra kezdődött a régi nóta, a dúlás és féktelenkedés s bizonyára nem jókedvből, hanem zsold hiján; de ezuttal utoljára. Az alsó részek főkapitánya, Kinizsy Pál, lett a fővezérük, az ő seregébe osztattak be, ezer főnyi különítményük pedig az őrség erősítésére Nándorfehérvárba vonult.[2] Ilyen *magyar* sereg nem is állott többé a törökkel szemben, a magyar király 80,000 embere 200,000 töröknél többet ér, olvassuk egy raguzai levélben.[3]

És ott a Száva mellett, azt lehet mondani, a török szemeláttára ment végbe a gyászos katasztrófa, mely Magyarországot első állandó hadseregétől megfosztotta. A szomorú esemény leghívebb emléke, egy feljegyzés, mely ismeretlen nevű szemtanu, a fekete sereg egyik vitézének tollából származik, ki jóval később, úgy 1530 táján, röviden összefoglalta ifjúkora fegyver alatt töltött éveinek történetet.

Ez a harczos, kit a következőkben röviden csak Névtelennek fogunk nevezni, bizonyára mint fegyverhordozó, szinte gyermekkorában kezdette meg katonai pályáját. Német származású ember. Mátyás életében a császárt szolgálta s Korneuburg ostromától, tehát 1484-től kezdve végigküzdötte a magyarok elleni háborút. Mátyás halála után Weitmüli Zsigmond, s így közvetve Ulászló szolgálatába lépett. 1490 nyarán már itt volt Magyarországban, leírja Corvin János menekülését, majd Ulászló koronázását. Megemlíti Székesfehérvár elestét s a munka terjedelméhez képest elég részletesen tudósít az Albert elleni első hadjáratról, melyben maga is résztvett. Ekkor még mindig Ulászló kiséretéhez tartozott s a szerencsés hadviselés örömére

[1] A Somogymegyéhez intézett kir. parancs világosan megmondja, hogy zsold nélkül a katonák nem hajlandók a török ellen menni. Dl. 19849.

[2] Bonfini 723.

[3] Magyarország melléktartományainak oklevéltára (Thallóczy—Áldásy) II. 289.

a király valamennyiüket lovaggá ütötte. Röviden érinti Székesfehérvár visszavételét, az Albert elleni második hadjáratról ellenben egy szót sem szól. Bizonyára nem volt ott, tehát csak 1492 elején lépett át a fekete sereghez, a «schwartze heer» szó is csak ezek után fordul elő nála első ízben. Műveltsége bár jóval felette áll a megszokott zsoldosnivónak, alapjában fogyatékos, a lényeges dolgok kiemelésére nem képes. A sok közölt datum arra vall, hogy lehetett nehány egykorú feljegyzése, de igen gyakran cserbenhagyja a memoriája. Mindazonáltal, szemtanu lévén, műve nélkülözhetetlen kútfő.[1]

«Egy évvel azután, hogy béke lett — írja ez a forrás, — az országban állt a fekete sereg, lovas és gyalogos, körülbelül nyolczezer ember, és nem akart kivonulni, mert nagy pénzzel voltak adósaink. Ekkor a magyarok gonosz tervet forraltak s elküldöttek bennünket Szegednek a Száva mellé.[2] A török ott tartózkodott egy vár előtt, melynek neve Recko. Ott táboroztunk mi a Száva vize mellett s nagy károkat tettünk a magunk népének, mert nem volt semmi pénzünk s nem ehettük meg kezünket, lábunkat. A vizen sem akartunk átkelni, ekkor lett volna pénzünk s elvettük azt baráttól, ellenségtől. A lakosság nem akarta tűrni, hogy tulajdon hadinépe rontsa meg. Uraikhoz fordultak, nagy sereget gyűjtöttek össze s a kard hüvelyéből akartak bennünket kifizetni. Megtámadtak, küzdöttek velünk két nap és két éjjel s megöltek a mieink közül körülbelül hatezret, úgy hogy csak kétezren maradtunk, legnagyobbrészt sebesültek. Hogyan folyt le a csata, ki akarna erről sokat írni. Mindkét részen nem egy derék tett esett meg. Én a harmadik lóra ültem, nagy éhséget szenvedtünk mi és lovaink és sok lovunkat, emberünket megölték. Ekkor ismét összeverődtünk, úgy kétezren s nagy veszedelem, gond, éhség és inség közepette kivonultunk az országból.

— — — és ha átkeltünk volna a vízen, a törökök öltek volna meg s fizettek volna ki.»

[1] Kiadta W. J. A. Freiherr v. Tettau «Erlebnisse eines deutschen Landsknechts» címmel. (Erfurt 1869.). Röviden ismerteti Marczali: A m. történet kútfőinek kézikönyve 253. oldal.

[2] Gen Segethyn an der Sauwe. Erlebnisse 15. oldal.

Roppant szükszavú ez a tudósítás, mint általában a Névtelen egész műve, de egy kérdést mindenesetre eldönt, a mi annál fontosabb, mert épen ez a kérdés az, mire, ha csak a hazai kútfőket ismernők, semilyen vagy helytelen feleletet kapnánk. T. i. a nehány sorból kétségtelenül kiviláglik, hogy a katasztrófa helyét a Száva környékén kell keresnünk.[1]

Nézzük most már a hazai emlékeket, melyek sokkal bőbeszédűbbek s adataikat összevetve a fentiekkel, talán sikerül a csata helyét pontosan meghatározni s véget vetni egy hosszúéletű, de bizonnyal helytelen értelmezésnek.

Miután megérkeztek az alsó részekbe, hogy azokat a török ellen oltalmazzák, lelkére kötötte Kinizsy tisztjeiknek, hogy felsőmagyarországi garázdálkodásaikat ne próbálják megismételni. Takarmányt kapnak, minden mást, mire szükségük van, megfizetni tartoznak. Azok kik ezt megfogadván, táborba szállanak népükkel Szeged (!) környékén.[2] A vásárláshoz azonban pénz kellett volna s ezt elfelejtettek nekik adni. Ilyen körülmények között persze az igéretet sem lehetett megtartani. Már augusztus elején teljes volt a zsoldhiány előidézte fegyelmetlenség. A nándorfehérvári őrség közé osztott zsoldosok már ekkor elhagyták állomásukat,[3] pedig a török készülődéséről veszedelmes hírek kezdtek hazaszállingózni. Egyben a fosztogatás, mely kezdetben csak intés akart lenni, hogy fizessék meg járandóságukat, látván, hogy nem érnek czélt, mind nagyobb arányúvá vált. Bonfini rémes részletekről tud s hozzáteszi, hogy Kinizsy irásbeli figyelmeztetését lábbal tiporták dühökben. Lehet, hogy ezek a hivatalos történetiró találmányai, ki igazolni iparkodik a bekövetkezőket, de baj mindenesetre volt s a megyék felajánlották Kinizsynek az arany forint subsidiumot, csinálna rendet.[4] A fővezér erre összeszedte minden erejét s fegyverre szólítván a parasztnépet is, megindult a rebellis zsoldoshad ellen.

[1] Nagyon jellemző, hogy a rablott holmi jórésze a ráczok birtokába jutott. Wagner: Epistolæ Petri de Warda. 122. oldal.

[2] Bonfini 723.

[3] A kalocsai érsek jelentése. Ep. Petri de Warda. 87. old. V. ö. Katona XVII. 487.

[4] Ep. Petri de Warda. 196. old. V. ö. Katona XVII. 510—11.

Előreküldött huszárjai csakhamar szembekerültek egy cseh lovascsapattal, de komoly harcz nem keletkezett, mert ezek hamar visszavonultak, hogy értesítsék társaikat. Erre a sereg zöme, sejtvén, hogy közel a veszedelem «ad villam, quam Piscinam vocant»[1] hevenyészett táborba szállt. Kinizsy megérkezvén, tőlük nem messze telepedett le s apróbb ágyukkal lövetni kezdte a tábort, hogy állásuk elhagyására kényszeritse elleneit. Terve sikerült. Tömör, négyszögű hadirendben kivonult a fekete sereg s vad rohammal vetette magát a szemben álló pánczélos lovasságra. A magyar czentrum megingott, de ez nem zavarta meg a vezért. Az ősi harczmódot alkalmazva hátrálást parancsolt, hogy a felbomlott rendben előrerontó cseheket elcsalja táboruktól s bekerítse. Számitása helyesnek bizonyult, s mikor megszakadt a táborral való összeköttetés, az üldözés hevében bomladozó sorokat teljes erővel támadta meg a könnyű lovasság és a kaszás parasztnép. Kemény volt a küzdelem,[2] de a magyaroké lett a diadal és a fekete sereg, annyi győzelem osztályosa, kénytelen volt megadni magát. A tábor külön ellenállást tanusitott, de hiába: elfoglalták azt is, a ki tudott, elmenekült, a többi rabságba került.[3]

Így Bonfini. Tubero szerint a támadás a kalocsai mezőn történt s az első összecsapáskor a cseh győztek. Ez alkonyatkor történt s elbizakodva, éjszakára nem tettek semmi óvóintézkedést. Ez ásta meg sirjukat: az éj leple alatt másodszor támadott Kinizsy s ekkor megfordult a koczka. A fáradt s a terepet nem ismerő zsoldosok között rettentő pusztitást művelt a nép dühe. Meghátráltak, sok fogságba került s reggelre megadta magát táboruk is.[4]

Látnivaló, hogy a két forrás között lényeges különbség

[1] Bonfini 724.

[2] A kalocsai érsek elpanaszolja egy, a királyhoz intézett keletnélküli jelentésében, mily szomorú állapotban érkeztek haza Kinizsytől katonái. A kiadó Wagner valószínűleg tévesen teszi ezt az oklevelet 1493-ra. Ep. Petri de Warda. 56. oldal.

[3] Bonfini 725. A Névtelen ezekről, mint láttuk, nem tud. Azt hitte, hogy aki nem tudott egérutat nyerni, ott a csatatéren mind elesett.

[4] Tubero: 185—86.

nincs, épen csak hogy Bonfini kiszámítottnak, Tubero valóságosnak mondja a magyarok meghátrálását. Utóbbinak Kalocsát illető értesülése talán avval magyarázható, hogy a menekülők egy része észak felé vehette útját s így megfordulhatott az említett város környékén. Bács várában úgy tudták, hogy ismét összeszedték magukat és pusztítanak.[1] Ezt a csapatot lehet, hogy maga a nép szórta széllyel Kalocsa mellett. De Tubero helynevei mindenesetre kevésbbé hiteltérdemlők. Szerinte Vácz városa volt az, mely a rablások miatt megtorlásra sarkalta Kinizsyt az *alsó* részek főkapitányát. Lehet, hogy levonulások közben a zsoldosok Váczott is okozhattak némi bajt, de valószinűbb, hogy az iró tévedésből az egy év előtti eseményeket (mikor a fekete sereg Vácz és Eger között állt) teszi át 1492-re.

Ellenben Bonfini adatai a Névtelenéivel nehézség nélkül összeegyeztethetők. Általános nézet, hogy Bonfini «villa Piscina»-ja Kis-Kun-Halast jelenti s a csata itt ment volna végbe.[2] A Névtelen munkájának elolvasása azonban kétségtelenül arra kell, hogy vezessen, hogy az ütközet helyét a Száva környékén keressük. És kutatásunk nem is lesz hiábavaló. A mai Grk. Morowich stb. közötti vizenyős területen, a régi Valkóvármegyében, állott a XV. században egy Halászfalva (Halápfalva) nevű falu,[3] közel Racsa várához, melyben azt hisszük, nem tévedünk, ha a Névtelen említette Recko várra ismerünk. Halászfalváról nagy valószinűséggel feltehető, hogy «villa Piscina»-nak nevezte a humanista iró, ellenben Kis-Kun-Halasra még akkor is alig gondolhatnánk, ha a Névtelen leirását nem ismernők, mert már 1451-diki oklevélben «*Oppidum* Halas» a neve[4] s nehéz elképzelni, hogyan lett belőle 1492-re «*villa* Piscina».

Tagadhatatlan azonban, hogy Halas elejtése új nehézség kimagyarázását teszi szükségessé és ez Szeged szereplése Bonfini s a Névtelennél. Sulyosbitja ezt a nehézséget, hogy ez a

[1] A kalocsai érsek levele Mecsey Lászlóhoz. Ep. Petri de Warda. 122—23.

[2] Lásd különösen Gyárfás értekezését. A fekete sereg. Századok 1877. évf. 626—29. old.

[3] Csánki: Magyarország történelmi földrajza. II. 314.

[4] Tóth János: Kis-Kun-Halas története. 4. oldal.

város abban az időben valóban szoros összeköttetésben állott Kinizsyvel.[1] Nem is lehetetlen, hogy táboroztak környékén, honnan ismerné különben a Névtelen, de semmiesetre sem közvetlenül a pusztulás előtt, hanem csak akkor, mikor a felsőrészekből elindulva, átvonultak az Alföldön. Ezt a Segethynt ő a Száva mellé teszi, mi világos tévedés, de esetleg úgy lehetne felfogni, hogy a folyónevet tudta rosszúl s a Száva helyébe Tiszát kellett volna írnia. Azonban utóbbi feltevés a legenyhébb bírálatot sem állja ki. Mert idegen embernek, különösen, ha élményeit évtizedek elteltével írja meg, könnyű akár rossz helyre tenni valamely várost, akár felcserélni egy másikkal. Ellenben elfelejteni, hogy olyan folyó mellett állottak, melynek túlsó partján már a török táborozott, ki elpusztította volna őket, ha átkelnek, sokkal bajosabb, sőt lehetetlen. Miből egyenesen következik, hogy a víz, melyet ő Szávának nevez, valóban a Száva s Segethyn, a mennyiben a tiszaparti várost jelöli, csak mint egy valamivel korábbi táborozás helye magyarázható. A Bonfininél olvasható Szegedinum (1771. kiadás) pedig oly furcsa körülmények között fordúl elő, hogy bár pontosan bizonyítani nem tudom, fel merem tenni, hogy nem is Szegedre vonatkozik. Ha, mint láttuk a fekete sereget lerendelik a déli határt őrizni, hogyan jelölnek ki számára táborhelyet Szeged környékén. Ez mégis igen nagy távolság. S tekintetbe véve, hogy ha visszamenőleg végignézzük az egyes Bonfini-kiadásokat azt látjuk, hogy az 1744-diki már Segedinumot ír (553. l.) az 1581-diki Segidinumot (704. l.)[2] Sambucusnál pedig (1568-ban 722. l.) Sigidinum áll, nem volna csodálnivaló, ha valamikor kiderülne, hogy a szerző tulajdonképen Singidunumot mondott, azaz Nándorfehérvárt, hiszen tudjuk, hogy a sereg ezer embere egyenesen ebbe a várba került. Az első (Brenner Márton-féle) kiadásból ez a rész hiányzik.[3] — Természetesen ez a beállítás

[1] II. Ulászló jövedelmeinek jegyzékében a város neve mellett: «Tenet Paulus Kynisy» olvasható. Közölte Fejérpataky László. Tört. Tár 1880. évf. 168. l.

[2] A későbbi kiadókat Istvánffy befolyásolhatta ki félreérthetetlenül Szegedet mond a Tisza mellett. 1724-diki kiadás. 16. lap.

[3] Az eredeti kézirat már 1543-ban sem volt meg, mikor ez megjelent.

nem zárja ki, hogy Bonfini is tudott egy útközben történt szegedi táborozásról, mely már zavargásokkal járt s ezt hozza kapcsolatba a katasztrófával.

A foglyokat Budára vitték s ügyükben hosszas tárgyalások folytak, a megmenekültek ellenben még az 1492. évben feltünnek Észak-Ausztriában [1] (hihetőleg azért itt, mert remélték, hogy ott maradt bajtársaik még urai néhány erősségnek.). A Budára hurczoltak kisebb része a király, a nádor s Báthory bandériumába lépett,[2] a többség azonban erre nem volt kapható. A király vezetése alatt formális haditörvényszék ítélkezett felettük. «A magyar urak oly sok kártétellel vádolnak bennünket — írják (Rottenmeister und aus den Rotten alle ehrbaren Leute des schwarzen Heeres) október 28-dikán Friedrich von Neuhaushoz [3] — a mennyit nem érdemlünk meg Isten előtt, mert mi, a mint derék emberekhez illik, híven és becsülettel szolgáltuk urunkat. Most vádolnak bennünket, mikor nincs többé szükség reánk és a hatalmukban vagyunk, míg szükség volt reánk, nem találtak bennünk semmi hibát.»[4] S könyörögve fordúltak, úgy látszik, más cseh urakhoz is, járjanak közbe a királynál, ők kik valamikor annyi diadalmas harczban mérkőztek meg épen Ulászló cseh alattvalóival. Mindhiába; pusztulniok kellett, a nemzet «régi szabadságaival» az ő létezésük nem volt összeegyeztethető. Meg kellett igérniök, szabadulásuk fejében,[5] hogy soha a király

Valamennyi kiadó jó-rossz másolatokra szorult. Flegler: A m. történetírás történelme. 27. l.

[1] Gerardus de Roo, ottani, teljes megsemmisitésüket erre az évre teszi, mi tévedés, de annyit mindenesetre jelent, hogy 1492-ben már dolgot adtak az ottaniaknak. Annales (1592) 388. l. Hogy nem egy tömegben érkeztek meg, arról Nauclerus krónikája tudósít (Coloniæ 1614.) 1110. l.

[2] Bonfini 725. — A főbb tisztek közül ezek közé tartozott Tettauer Vilmos, ki még 1494-ben is pörösködik trencsénmegyei birtokáért. (Oklevelek a Nemzeti Muzeum törzslevéltárában 1493 október 5. és 1494 április 7-diki kelettel.)

[3] Csehország főkamarása. Palacky V. 1. 348. l.

[4] U. o. IV. 1. 526—27. és V. 1. 365. Érthetetlen, de a két idézet nem egyezik meg szóról-szóra, pedig kétségtelenül mindkettő ugyanarra az oklevélre vonatkozik.

[5] Az «Országos Levéltár» egykorú fogalmazványt őriz, mely aláírás végett a fekete sereg lovasságának parancsnoka és tisztjei számára készült.

a főemberek s alattvalóik ellen fegyvert nem fognak, ellenségeikhez nem csatlakoznak, az országból békével kivonulnak s ha a cseh korona tartományainak területére mennének, ott is meg-

Az érdekes emlék szövege, mely a föltételeket részletesen megőrizte, a következő:

Ego T. [valószínűleg Trnka, kit Bonfini Bœmorum equitum præfectus-nak mond (661. l.) s ki 1491-ben még javában szerepelt. (U. o. 714. l.)] magister rottarum equitum necnon N. es N. de rotha eiusdem: Recognoscimus et notum facimus vniversis quibus præsentes ostenduntur, quod sicuti prioribus temporibus fuimus in servitio cum nonnullis aliis bonis hominibus aput serenissimum principem et dominum, dominum Wladislaum Hungarie et Bohemie etc. regem ac dominos prælatos et barones regni Hungarie de exercitu qui vocatur niger in quo nos fuimus, et interea ab ipso exercitu nigro inhabitatoribus eiusdem regni Hungarie indicibilia dampna et spolia aliaque malorum genera facta sunt. Quod diutius domini prælati et barones ferre nequeuntes, ob eam igitur rem magnificus dominus Paulus Kynisy capitaneus noster etc. adiutorio nonnullorum dominorum prælatorum et baronum eiusdem regni Hungarie, nos prostravit et profligavit ac in captivitatem deduxit. Tunc nos volentes a tali captivitata liberi et soluti fieri taliter nos obligavimus et obligamus.

In primis promisimus et promittimus sub fide Christiana honoreque et humanitate nostris, quod contra præfatum, serenissimum dominum nostrum Wladislaum, regem Hungarie et Bohemie vel successores suos reges, neque contra dominos

Én T. a lovasok rotamestere, valamint N. és N. ugyanannak rótájából: elismerjük és tudtul adjuk mindenkinek, kinek ez írás megmutattatik, hogy a mint az előbbi időkben több más derék emberrel együtt, a seregnél, mely feketének neveztetik s a melyhez mi tartoztunk, az igen fenséges fejedelem és és ur, Ulászló úr Magyar és Csehország stb. királya meg Magyarország főpap és báró urainak szolgálatában állottunk, ez alatt maga a fekete sereg s bizonyos bajtársaink között a magunk és kiséretünk részéről is, az ország területén, ugyanazon Magyarország lakosaival szemben kimondhatatlan károk fosztogatások és másnemű gonoszságok történtek. A mit a főpap és báró urak tovább nem tűrhetvén, ezért tehát nagyságos Kinizsy Pál úr, kapitányunk stb. ugyanazon Magyarország némely főpap és báró urának segítségével levert bennünket, megtört és fogságába húrczolt. Ekkor mi a fogságból szabadúlni és menekedni óhajtván ilyenformán köteleztük és kötelezzük magunkat.

Első sorban megfogadtuk és ezekben megfogadjuk, keresztény hitünkre becsületünk és emberségünkre, hogy sem említett igen fenséges urunk, Ulászló Magyar és Csehország királya, vagy királyi utódai, sem a mostani és jövendőbeli főpapok és bárók sem Magyarország és tartományai más alattvalói és lakosai

becsülik magukat. Ezenfelül lemondottak minden zsoldigényükről, becsületvesztettnek nyilatkoztatva, ki e pontokat megszegné. Mit nem igértek volna meg szegények a szabadságukért s hogy a

prælatos et barones præsentes et futuros, neque contra alios subditos et inhabitatores dicti regni Hungarie et provinciarum ad idem pertinentium, prævia vel quacunque ex causa, qua excogitari posset successio temporum guerram mouebimus nec ullo unquam tempore hostes vel inimici erimus, nec male de eis loquemur et neque explorationes aliquas faciemus, neque etiam nos aliqua via vindicare vel alicui, qui Regie[ti] et corone regni Hungarie aut alicui vel aliquibus subditis eiusdem corone hostis fieri vellet, aliqua via adherebimus, nec tali arma et cetera necessaria aut favorem, consilium vel auxilium, directe vel indirecte palam vel occulte, aliquo quæsito colore administrabimus.

Item promissimus et præsentibus promittimus, sicuti suprascriptum est, sub fide et honore ac humanitate nostris, quod cum liberi fuerimus de terra regni Hungarie pacifice et sine dampnorum et nocumentorum illatione exibimus et in regno Hungarie vel partibus sibi subiectis nullibi permanebimus vel iacebimus. Et si contingeret nos venire ad terras Regie[ti] sicuti ad regnum Bohemie vel ad Moraviam aut alias terras et dominia, pertinentia ad coronam Bohemie, etc. ibi pacifice permanebimus; sicuti regno Hungarie et provinciis ad idem pertinentibus sic etiam regno Bohemie, marchionatui Moravie et Lusatie et ducatui Slesie subditisque et inhabitatoribus eorundem nullas unquam inimititias ellen, sem eleve kigondolt, sem bármilyen a jövendőben kigondolható okból háborút nem kezdünk rosszakaróik és ellenségeik nem leszünk, gonoszat róluk nem beszélünk s ellenük nem kémkedünk, semmiképen bosszút nem állunk és senkihez sem csatlakozunk, ki a királyi felségnek és Magyarország koronájának vagy bárkinek és bárkiknek ugyanazon korona alattvalói közül, ellensége akarna lenni, sem pedig ilyet fegyverrel és más szükségesekkel vagy kedvezés tanács és segítséggel, akár közvetlenül, akár közvetve, nyiltan vagy titkon, semmi szín alatt nem támogatunk.

Továbbá megfogadtuk és ezekben megfogadjuk, a mint fentebb iratott, hitünk becsületünk és emberségünkre, hogy midőn szabadok leszünk Magyarország területéről békében minden kártevés és ártalom elkövetése nélkül kivonulunk és Magyarországon vagy alávetett részeiben sehol sem tartózkodunk vagy táborozunk. És ha úgy esnék, hogy a királyi felségnek Csehországhoz, Moraviához vagy a cseh koronához tartozó más földjei és birtokai területére mennénk, ott békében maradunk; a mint Magyarország és tartományai, úgy Csehország, Moravia őrgrófság, Lusatia és Szilézia hercegség alattvalói és lakosai iránt életünkben soha rosszindulatot vagy ellenségeskedést nem tanusítunk.

Továbbá, ha szolgálatunkat illetőleg birtokunkban volnának némely levelek, melyek értelmében nekünk

fogságban könnyen bekövetkezhető gonosz véget elkerüljék. Ezután már csak a formális megszüntetés volt hátra s sokáig

sew hostilitates vita nostra comite faciemus.

Item quod si aliquas litteras super servitiis haberemus, quibus mediantibus essent nobis vel alicui nostrum obligati a condam rege Mathia aut dominis prælatis et baronibus regni Hungarie aut m^te^ moderni regis, quod omnes tales litteras reddere debemus et hoc facere promittimus sub fide et honore nostris, si autem reddere non possemus, tales littere nullum vigorem habeant, omnesque illas cassamus et in nichilum convertimus. Et nichilominus super omnibus continentiis earundem litterarum, præfatam Regia^tem^ dominosque prælatos et barones ceterosque regnicolas quittos et absolutos reddimus et declaramus.

Item si aliquando contingeret quod quicunque in tali obligatione existens sicuti nosmetipsos obligamus aliquod contra hoc fecerit sew aliqua discederet, quod illi non astabo favorem, consilium vel auxilium præstabo, sed talem tanquam homimem infamem et pravum evitabo.

Item obligavimus et obligamus promisimusque et promittimus sub fide honore et humanitate nostris quod si contra hanc inscriptionem et obligationem nostram, quod deus avertat, faceremus, vel aliqui contra facerent, et hoc in nos probarent, eo facto fidem honorem et humanitatem amisisse intelligamur et iudicemur vel intellegantur et iudicentur. Et insuper quotiescunque, per dominos prælatos et barones ad hoc deputatos, equisiti fuerimus, absque omni alle-

vagy bármelyikünknek követelésünk volna néhai Mátyás király, Magyarország főpap és báró urai vagy a jelenlegi királyi felségtől, az ilyen leveleket visszaadni tartozunk és ezt tenni igérjük hitünk és becsületünkre, ha pedig visszaadni nem tudnánk az ilyen levelek semmi erővel ne birjanak, valamennyit érvénytelenítjük és semmisnek tekintjük. És az ezekben foglaltakat illetőleg a királyi felséget, a főpap és báró urakat és a többi országlakókat annál inkább minden kötelezettség alól felmentjük és nyilatkoztatjuk.

Továbbá, ha valamikor megtörténnék, hogy bárki ilyen kötelezettségben, a milyenre mi magunkat köteleztük, részes, valamit ez ellen cselekednék, vagy ettől valahogyan eltérne, annak nem kedvezek tanácsot vagy segítséget nem adok, hanem elkerülöm mint becstelen és gonosz embert.

Továbbá köteleztük magunkat és kötelezzük, megfogadtuk és megfogadjuk hitünk, becsületünk és emberségünkre, hogy ha ezen megállapodás és kötelezettségünk ellen cselekednénk, mit Isten ne adjon, vagy egyesek ellene cselekednének és ezt ránk bizonyítanák, ez által hitünket, becsületünket és emberségünket elvesztetteknek tekintessünk és ítéltessünk, vagy (azok) tekintessenek és ítéltessenek. És ezenfelül valahányszor az erre kijelölt főpap és báró urak részéről megkerestetnénk, minden eljárás és huzavona nélkül statuáljuk magunkat és jelentkezünk az e czélra megállapított helyen. És

az sem váratott magára. 1493 január 6-dikán a király felosztatta a fekete sereget.[1]

Az életben maradottak további sorsa rövid, de annál szomorúbb. Elvonulva Budáról, Haugwitz szintén a morva határra tartott csapatával s itt egyesült Kinizsy kezébe nem került, bajtársaival. Lehettek úgy két-háromezren, még mindig tekintélyes haderő, egytől-egyig tapasztalt, próbált vitéz. Az Ausztriából történt kivonulásuk idején elhagyott várak már elestek, legalább is nincsen említés, hogy ezekben telepedtek volna meg. De azért mégsem oszlottak széjjel, szereztek helyökbe másokat s azokat erősítették meg. Annyian voltak, hogy helyesebbnek tartották az együttmaradást. Azon a földön valamikor dicsőséggel forgatták fegyverüket, támadástól, erejük tudatában, nem féltek s várták az alkalmat, mely ismét állandó szolgálathoz segíti őket. Régi katonák voltak, nem igen értettek a harczon

gatione et quæsito subterfugio ad captivitatem ad ea loca que narraverint nosmetipsos statuemus et præsentabimus. Et in hoc casu nulla via nulloque excogitato colore vel modo libertatem assequi et recipere valeamus, nisi idem deputati domini prælati et barones vel eorum aliqui de reliquorum consensu proprio ore et libera ac spontanea eorum voluntate per propriarum manuum mancipatione eiuscemodi libertatem concesserint nosque liberos et absolutos aperta vivaque et intellegibili voce pronunciaverint.

In quorum omnium fidem et testimonium præsentes litteras sigillis nostris propriis sigillatas præfate Regie[ti] necnon regnis suis Hungarie et Bohemie, ceterisque provinciis terris et dominiis ad eadem regna pertinentibus, cunctisque eorundem incolis dedimus et assignavimus. — Dl. 26,236.

[1] Palacky i. m. V. 1. 365.

ebben az esetben semmiképen és semmi kigondolható szin alatt és módon ne juthassunk szabadságunkhoz és ne nyerhessük azt vissza, ha csak ugyanazon kijelölt főpap és báró urak, vagy a többiek beleegyezésével közülök egyesek, saját szavukkal, szabad és nem befolyásolt akaratból, kezük reánk tételével az ilyen szabadságot meg nem adnák s nyilt, élő és érthető beszéddel bennünket szabad és felmentetteknek nem nyilatkoztatnának.

Mindezek hiteléül és bizonyságául saját pecsétünkkel megpecsételve jelen levelünket adtuk és átadtuk az említett királyi felségnek, valamint birodalmainak, Magyar- és Csehországoknak, a többi ezen országokhoz tartozó tartományai, földjei és birtokainak és ezek valamennyi lakosának.

kívül máshoz, érthető, hogy nem néztek más mesterség után. És ez lett a vesztük, mert az alkalom késett s közben élniök kellett. A szükség ott is arra vitte őket, hogy erőszakkal szerezzék meg élelmüket. A fosztogatott lakosság panaszára a császár fegyverre szólította Ausztriát s elrendelte a legio maradékainak megtámadását.[1] Május 7-dikén (vagy talán 14-dikén) fogták ostrom alá a Taya melletti főerősségüket. Egész nap tartott a harcz, de estére győztek a támadók[2] s fogolylyá lett mintegy ezerszáz ember. Egy ötszáz főnyi csapat előző éjjel zsákmányszerzésre indult[3] s ez megmenekült, a többi nyomorult véget ért. Szétosztották őket az osztrák urak és városok között s valamennyit kivégezték. A bécsiek háromszázat akasztottak fel közülük, de ezek legalább kevesebbet szenvedtek, mert a kik Eyczinger György kezére kerültek (ki még nemrég halálos ellensége volt a császárnak[4] s most a renegát dühével fordult azok ellen, a kikkel a multban egy követ fujt), forró mészgödrökbe vettetve, haltak iszonyú halált.[5] Többi kisebb táboruk már inkább rablóbarlangszámba ment, némelyik még III. Frigyes halála után is állt, de gonosz sorsra jutott egytől-egyig.[6]

Így ért véget a fekete sereg, mely mint a Névtelen írja,

[1] Annales Claravallenses II. 310—11. A Névtelen szerint az ostromló csapatban magyarok is voltak (Erlebnisse 16. oldal). Az ausztriai kútfők erről hallgatnak, de nincs benne lehetetlenség. A pozsonyi béke 45. pontja kötelezte a szerződő feleket, hogy békebontó zsoldosaik ellen egymást kölcsönösen segítsék. Firnhaber i. m. 112—113. oldal.

[2] A szemtanu Rechwein István jelentése szerint május 7-dikén. Annales Claravellenses II. 311. Ellenben Miksa, Zsigmond főherczeghez intézett levelében, május 14-dikét mond. Hormayr: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 1841. évf. 150. oldal.

[3] Rechwein István jelentése a zwettli apáthoz. Ezek között volt a Névtelen is. Erlebnisse 16. oldal.

[4] Annales Claravallenses II. 305. Csak 1491 végén lépett Miksa szolgálatába. Lichnowsky VIII. 1683. regesta.

[5] Gerardus de Roo 388. Nauclerus 1110. Annales Claravallenses II. 309. V. ö. Dr. W. Rose: Die deutschen und italienischen schwarzen (grossen) Garden im XV. und XVI. Jahrhundert. Zeitschrift für Historische Waffenkunde. VI. kötet. 3 füzet 76—77. oldal.

[6] Annales Claravallenses II. 311. A melki évkönyvek még 1494-re vonatkozólag is beszélnek fosztogató zsoldosokról, de ez a híradás oly zavaros, hogy nem állapítható meg belőle, vajjon a fekete sereg legutolsó

hosszú időn keresztül követte királyait, nem egy jó várat, várost s országot foglalt el s ha megkapta zsoldját, a pokolba is elment. Őszinte melegség járja át az egyszerű katona sorait, mikor bajtársai kiszenvedésének előadásához ér, kik között ifjúsága legmozgalmasabb éveit töltötte s kiknek «keserves zsoldjukért» saját uraik keze által kellett elvérzeniök. «Isten irgalmazzon nekik s legyen irgalmas valamennyiükhöz.[1]»

S valóban megérdemlik a részvétet. Derék vitézek voltak, hű katonái a nagy Mátyásnak, kiknek számára az Ulászló rohamosan korhadó Magyarországában nem maradt hely. A nemzet, melynek multját annyi derék harczban vérük hullásával segítették ékesíteni, rútul fizetett nekik, ma, tisztán látván, melegen ápolja emléküket s az utódok áldása lebeg annyi helytt elszórt poraik felett. Az akkori magyar talán fellélegzett, pusztulásuk hírét hallván, a mai máskép gondolkozik. Tisztán látja, mily nagyot csorbult akkor a magyar kard éle, tudja mily önző, sőt bűnös kezek szorongatták markolatát s megérti, hogy nemsokára oly könnyen összeroppant a mohácsi csatamezőn.

Dr. Tóth Zoltán.

maradványai ezek vagy Miksa szolgálatból elbocsátott katonái. Mon. Germ. Hist. XI. (Scriptores IX.) 526.

[1] Erlebnisse 16—17.

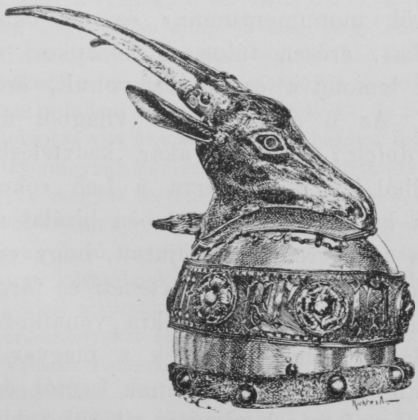

Skanderbég sisakja.

KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYŠLI CSATÁJA.

Az orosz őskrónika nyomán.

(Második közlemény.)

Fájdalom, mind a két forrásunk olyan kevés adatot nyujt s azt is oly zavarosan, hogy az egyeztetés egyébként nem nehéz feladata felette nagy nehézségekkel jár.

A krónikákról e tekintetben már szólottunk. «És mégis nincs más mód, mint... a középkori krónikákat használni ez események történetének előadásában s egyeztetni a mennyire lehet az okmányhitelességű byzanti Taktikákban előadott *nemzeti szokásokkal és jellemmel*» (sőt épen csak a hadi szabályokkal!) Salamon F. e kifejezéseiben, hogy «a középkori krónikák (hazaiak úgy mint idegenek, még a görögök is) a tudatlanság és ferde észjárás örök monumentumai,» és «az okmányhitelességű byzanti taktika», erősen túloz. A középkori szerzetesnek, a ki a világról lemondva czellájába vonult, érdeme az, hogy egyáltalán írt. Az ő czellájába a világból ugyan mi hatolt, főleg hadi dolog? Viszont, akár kedvtelésből, akár pedig gyakorlati czélból lett legyen írva a Leó «okmányhitelességű» taktikája, a kútfői értékét 1904-ben birálat alá vevén Gyomlay Gyula, arra a végeredményre jutott, hogy «mindazon részei, melyek Mauriciuson alapulnak, történeti és tárgyi szempontból teljességgel értéktelenek, a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincsen helyök a magyar történeti kútforrások között mindaddig, míg valakinek Leótól és Mauriciustól egészen független források alapján sikerül bebizonyítani

azt, hogy a VI. századbeli avar nép életmódja és hadiszokásai a IX—X. századbeli magyarokéival teljesen megegyezők voltak».[1] Szóval még erősebb, megbélyegzőbb, a kútfőt egyenesen megsemmisítő ítélettel sújtja, mint Salamon a krónikákat. Pedig Leó tudománykedvelő és császár volt és kisül róla, a mi a krónikairó szerzetesekről nem volna csoda, hogy a mit a turkokról írt, azt 300 évvel előbb Maurikios az avarokról és az ő korabeli turkokról írta. A tartalom tehát átvett, nem az övé. Az átvételnél pedig «még annyi éleselméjüséggel, de még csak gonddal sem dolgozott, hogy a modern kutató fel ne ismerhetné eljárásának gyámoltalanságát, következetlenségét».[2] Egyrészt az érthetetlenségig megrontotta az eredeti szöveget, másrészt üres szótöltelékkel tömte meg. Klasszikus példája a szövegrontásnak épen a turkok sajátos hadirendjéről, a lesvetésről szóló rész. Maurikios azt mondja (IV. 1.), hogy a lesvetés egyik, a sereg nagyobb részével intézendő módja «alkalmas a szőke és minden «atakton nép ellen.» Leót az atakton-taxis, hadirend nélkül való kifejezés, melyet Maurikios a XI. 2. a skytha népekre is alkalmaz, arra vitte, hogy a lesvetés másik, a sereg kisebb felével eszközlendő faját épen a skythák, minők a turkok, és más hasonló népek ellen valónak mondja, mivelhogy ezek is

[1] Böles Leó taktikája mint magyar tört. kútforrás. Akad. ért. a nyelv- és széptud. kör. XVIII. k. 1. sz. 1902. 68. l. A munka 2 szakasza közül az 1-ső igen meggyőzően állapítja meg, hogy Maurikios taktikája 300 évvel korábbi a Leóénál. A 2-dikban taglalja Leó XVIII. fejezetének és a turkokra vonatkozó többi helyeinek viszonyát Maurikioshoz s kimutatja, hogy Leó csaknem mindent Maurikiosból vett át, de hebehurgyán; tehát mert 300 éves dolgokat vitt át s az átvitelt is bárgyú módon eszközölte, nem állhat meg. Gyomlaynak Pauler válaszolt, védelmére kelvén Leónak, s kimondotta, hogy a magyar történetírásnak nincs oka, hogy Leót kútfői sorából kitörülje, sőt Gyomlay megállható gáncsait figyelembe véve még nagyobb lelki megnyugvással fogja használni, mert ha csak ez a hibája Leónak, úgy elsőrangú kútfőnknek kell tekintenünk. — Századok, 1903. 57—63. l. Gyomlay sokkal alaposabban dolgozott, semhogy lebecsülni lehetne. Mindenesetre eredményeket ért el, melyeket Leó használatánál figyelembe kell vennünk. Viszont Paulernek igaza van abban, hogy Gyomlay túlment a határon, mint alább látni fogjuk, t. i. miben és mennyiben?

[2] Gyomlay id. m. 67. l.

«atakta», holott Maurikiosnál (IV. 2.) a lesvetésnek ez a másik módja épen a skythák sajátos harczmodora.

E szerint egyik forrásunk, a krónikák, alig adván használható anyagot, a másik, a Maurikiosból hebe-hurgyán «átgyömöszölt», hogy Gyomlay szavával éljek, Leó-féle taktika meg épenséggel teljesen törlendő lévén, érthető, hogy első feladatunk megállapítani ismerni vélt, de immár megdőltnek veendő régi haditaktikánk mibenlétét és hogy ez a feladatunk ilyen körülmények között szinte lehetetlen.

Ha Gyomlaynak ez a végső következtetése helyes, már pedig ő komoly tanulmányozás alapján mondotta ki, tehát igaznak kell lennie, akkor őseink ismerni vélt régi hadi taktikáját jóformán teljesen ismeretlennek kell tartanunk.

Sem terem, sem szándékom nincsen Gyomlayval vitába ereszkedni. Nemcsak azért, mert magam is letagadhatatlannak tartom az általa megalapított hebehurgya átírást, de nem vitázom azért sem, mert nem czélom Leó taktikájának, mint kútfőnek a visszaállítása. Nekünk csak őseink régi taktikájának a megállapítása és kifejtése lévén feladatunk, mindössze is csak azt fogom vizsgálni, tarthat-e számot hitelességre az és annyi, a mit s a mennyit Leó taktikájából a régi magyar haditaktikának a mibenlétére nézve meg lehet állapítani annak daczára, hogy Leó mint kútfő, Gyomlay szerint el nem fogadható.

Gyomlay conclusiója feltételes. Teljesen elfogadhatónak látszó érvelés alapján mondja ki, hogy Leó taktikája kútfőként nem szerepelhet; úgylátszik tehát, a feltételt abban a meggyőződésben fűzte hozzá, hogy Leótól függetlenül soha sem fog sikerülni az avarok és a magyarok hadiszokásai azonosságának a megállapítása. Bizonyára zavarba jönne, ha a feltétel, az általa kivánt bizonyítás legalább részben sikerülne. Nem czáfolni akarom, csak a hadiszokások legfontosabbikának, a haditaktikának az azonosságát kivánom bizonyítani.

Gyomlay Maurikios XI. 3. (Leó XVIII. 42.) helyéből, a hol azt mondja, hogy a «skytha népek, mondhatni, egy életmódúak és hadirendűek... Egyedül a turkok és az avarok népe törődik a hadban erősebb taxissal, mint a minő a többi skytha népeké, ezen tervszerű hadirenddel viva csatáit», — megállapítja, hogy a

«skytha népek nem voltak mind egyforma hadiszokásuak, hanem Maurikios szerint a turkok és avarok, Leónál a bulgárok és turkok «kata sustasin»-tervszerű hadirendben harczoltak.» A turkok és az avarok hadirendjét megtudjuk a II. 1. fejezetéből, a skythákét a VI. 2-ből. Amabból azt tanuljuk, hogy az avarok és a turkok nem állanak össze egy csatasorba vagy rendbe, hanem kettőbe, olykor háromba egymás mögé. Ezzel a felállítással könnyen jóvátehetik részleges megfutamodásukat. Ezzel szemben a skythák a VI. 2. szerint csak egyetlen hadisorba sorakoztak.

Ez azonban csak a polemikos-hadi sustasis-ra, a harczi taxisra, a hadirendre, a csapatoknak a csatára való felállítására, a hadsoroknak a csata esélyeire való gondoskodással alkalmazott, tehát tervszerű alakzatára vonatkozik és értendő, nem pedig a csatavivás módjára.

Ezt a skytha népek csatavívási módját magát, Maurikios IV. fej. «a skytha lesvetésről» (peri skuthykés enedras) czimű 2-ik czikkelyében irja le, melynek a helyes szövegét épen Gyomlay állapitotta meg. «*Mások a sereg kisebb részét állítják lesbe. Az előre állított csapatok a támadás után szándékosan megfutamodnak. Midőn a rendetlenül utánuk nyomuló ellenség elhaladt a lesben álló csapatok mellett, ezek előrohannak és hátba kapják az ellent. Az elől szándékosan futók a megállapodáshoz képest visszafordúlnak s bezárják az ellenséget. Így teszsznek általán a skytha népek.*»

Gyomlay ismételten hangsúlyozza, hogy Maurikiosnál a «skytha» név «általános, gyűjtő értelmű szó mindenféle *északi* népek» jelölésére, kiemelvén, hogy még a gótokat is skythának nevezi. Ezeknek a népeknek a hadiszokásai Maurikios XI. 3. szerint nagyon megkülönböztetendők lévén az avarokéitól és a turkokéitól, vagyis «a skytha népek nem lévén egyforma hadiszokásúak,» Leónak nem volt joga Maurikios skythái helyébe turkokat tenni. Igy szól Gyomlay s a Maurikiosnál egy másik helyen (II. 1.) említett török-avar többsoros hadrendnek Leó által a turkok felemlítése nélkül történt átvétele (XII. 7.) legtermészetesebb magyarázatául azt tartja, hogy az avar-török hadirendet Leó korában a bulgárok és turkok (már) nem ismer-

ték. «E magyarázat szerint megdől az a felfogás, mely Leó adatainak csupán azért tulajdonítana hitelt, mert feltehető, hogy az összes északi nomád népek hadirendje századokon át egyforma volt s ezért a Maurikios avarjaira vonatkozó adatok a Leó turkjaira is érvényesek lehetnek.»[1]

Gyomlayval szemben, a kinek a haditaktikán kívül egyéb megállapításait magam is osztom, ebben csatlakozom ezen általa is lehetőnek tartott felfogáshoz.

Gyomlay sem fogja tagadni, hogy Maurikios, a ki ismertetve mindazoknak a népeknek a hadiszokásait, a melyek az ő idejében a rómaiakat háborgatták, a melyeknek hadiszokásait ismerni tehát érdekükben állott, a második ellenséges népcsoportként a skythák s ezek közt mint legveszélyesebbnek, a többinél mélyebb hadsorú avaroknak hadiszokásait ismerteti, noha az alatt a gyűjtőnév alatt az összes északi népeket érti, a mikor ennek daczára a XI. 3. czikkely czíméül mégis azt írja «skytha népek, vagyis az avarok, turkok s a hozzájuk hasonló többi hunfajta népek,» akkor nem az összes északi népeket érti, a mint nem is értheti pl. sem azokat, a kik a rómaiakra nem voltak veszélyesek, sem a gótokat, mert ékalakú hadirendjök volt, hanem az északi lakók közül csak a birodalomra veszélyes hun fajta, vagyis ugor-török-tatár népeket; tehát gyűjtő, de szűkebb értelemben használja a skytha nevet.

E hunfajta népekről pedig a fentiek alapján igenis mondhatjuk, sőt kell mondanunk, hogy ha az avarok és turkok hadirendje előrelátásból és óvatosságból 2—3 soros volt is, hadiszokásaik legfontosabbika, a haditaktikájuk egyforma volt, még pedig az, a melyet Maurikios a IV. fej. 2. czikkben írt le.

Ha Maurikiosnak ezt az elméleti szabályát összevetjük az orosz őskrónika 1099-i csataleirásával, első tekintetre feltűnik, hogy a *palóczok* a peremyšli csatát teljesen úgy vívták meg, mint a hogy Maurikios IV. 2. szerint a skytha népek szokták.

Hogy a *besenyők* harczmodora ugyanaz volt, bizonyítja a valendari csatának Masudinál olvasható leírása. A négy turk király közül a csata másodnapján a besenyő király intézte a

[1] Id. m. 65—66. ll.

csatát, a ki a sereg jobb és bal oldalán több lovas szakaszt helyezett el. A jobb oldali lovasok a rumi sereg középhadára öntve nyilaik záporát, a baloldalra nyargaltak s akkor a balszárny szakaszai hasonló rohammal az ellenséges középhadra nyilazva, a jobb oldalról eltávozottak helyére léptek. A nyilazás folyton tartott s a lovassági szakaszok malomkerékhez hasonlóan forogtak. A turk hadsereg középhada, jobb és balszárnya ezalatt mozdulatlan maradt. A jobbról induló lovasok a rumi sereg balszárnyára nyilaztak, majd a középhadat vették czélba s így érték el a balszárnyat. A balról előrohanó lovasság, hasonlóképp az ellenségnek előbb a jobb szárnyára, majd közepére lőtte ki nyilait s így jutott a jobbszárnyhoz. Ekképen a két oldal felől száguldó lovasság gyors fordulatai közt az ellenség középhada előtt kerülte ki egymást. A rumiak, látva, hogy soraik a folytonos nyilzáporban összezavarodnak, a turkok mozdulatlan seregére rohantak. A lovas szakaszok utat nyitottak. A turk sereg az egész vonalon erős nyilazással fogadta a feléje rohanókat, a kik futásnak eredtek. A lovasok kétfelől karddal estek neki a futamodóknak.[1]

A *tatárok* harczmodorát, a melyről Crænenbrœck szerint újabban több jeles franczia mű jelent meg, Plan Carpin írta le 1245-ben. «Ha észrevették az ellenséget, feléje nyargaltak, 3—4 nyilat löve mindenik s ha látták, hogy nem tört meg, visszahúzódtak övéik felé, de csak azért, hogy az ellent a neki vetett lesbe csalják.»[2] Csaknem ugyanezen szavakkal írja le 1579-ben, azaz több mint 300 év múlva, tehát épen annyi idő múlva, mint a mennyi Maurikios és Leó között van, a csatavívási módjukat Báthory István követe, Broniovius Márton: «Mihelyt az elsők megpillantották az ellenséget, tettetett futásnak erednek, hogy annál könnyebben oda csalják, a hol lest vetettek néki. És így elnyomják. Ha ellenben azt látják, hogy az ellen

[1] M. H. K. 281—282. l.

[2] «Sitôt qu'ils découvrent l'ennemi, ils vont à la charge et chaqun décoche 3 ou 4 flèches; s'ils voient qu'ils ne le puissent rouyire, ils se retirent vers les leurs; mais c'est pour se faire suivre et attirer ainsi l'ennemi dans l'ambuche, qu'ils out préparée.» Bergeron: Voyages . . , en Asie. Hágai kiadás. 1735. I. k. article 6.

számos, visszahúzódnak a zászlójuk alá, hadsoraik közé.»[1] Már pedig, a mint a tatárok megtartották oly hosszú időn át a harczmodorukat, épen úgy megtarthatták a többi ugor-török népek. Ezek szerint immár bizvást állíthatjuk ezen egy-egy példából is, hogy ez a Maurikios IV. fej. 2. szakaszában leírt s a peremyšli csata leírásában konkrét példában is látott csatavívási mód az összes, nem északi, hanem hunfajta népek, vagyis uralaltáji, kiválólag lovas népek *közös ősi taktikája volt*. Ezeknek a lóháton nőtt, lóhátról előre-hátra bizton nyilazó népeknek, kiknek a nyil és a kopja volt a főfegyverük, csak távoli csatavívási módjuk lehetett.

De meg kellett hogy legyen a lovaikról világszerte ismert araboknál is. Legalább a «láva» arabul félrevezetést, csalogatást, lesvetést jelent, ugyanazt, mint a byzanczinknál az «enkrumma» és «enedra». Már pedig a láva ma is megvan az orosz lovasságnál. Ha tisztán csak a chronológiát nézzük, valószínűbbnek látszik, hogy a hamarább szereplő hunfajta népektől vették át az arabok, mint fordítva. De vehették a byzanczinktól is, a kik kimutathatólag a skythától tanulták el. Maurikios a IV. 1. szakaszban a sereg nagyobbik részének lesbe állítási módját a szőke és más hadirenddel nem bíró népek ellen alkalmas módnak mondja. 970-ben a Bardas Sclerus vezérlete alatt a szláv, azaz szőke Svjatoslav ellen küldött görög sereg alvezére, János patricius a Svjatoslav seregében volt besenyők ellen alkalmazta és pedig sikerrel. A besenyők nem ismerték fel, bizonyára, mert a görögök nem nyilaztak.[2]

[1] Stritter, Mem. pop. III. 840., 841. l. «Postquam vero illorum primi hostem conspexerint, fugam simulant, ut eo facilius in turmas eas, quas insidiarum loco illi ponunt, hostem impellant, ac ea ratione eum opprimunt. Verumtamen cum exercitum hostilem numerosum illi conspexerint, ad agmino, ordines, et vexilla fua, tam facile et cito perveniunt.»

[2] Cedrenus ad 970, Stritter, Mem. pop. III. 810., 811. l. Bardas János patriciust küldte qui hostes simulata fuga in insidias pertraheret. János a pecsenyégekre bukkant, cumque . . . oblique recedens fugam simularet, Patzinacæ turbatis suis ordinibus instabant, spe fugientes subito omnes delendi. Romani modo agmine composito fugientes modo hostibus sese obvertentes ac prœliantes ad insidias cursum tenebant, in quas medias ubi venerunt laxatis habenis effuse fugerunt. Patzinacæ dissipatis ordinibus

Az *avarokat* és az ő korabeli *turkokat* Maurikios a skytha népekhez sorolván, kétségkívül beleértendők azon skytha népek közé, a kik a IV. 2. szakaszban leírt harczmodort alkalmazták. A törökökről egyébként későbbi bár (829., 840.), de konkrét példánk is van, az anzeni csata, melyet az arabokkal együtt lesvetéssel nyertek meg a görögökkel szemben. «Heves küzdelem után, beszéli a krónikás, az arabok meghátrálnak s a görögök erélyesen üldözőbe veszik. Üldözés közben egyszerre a turkok nyilzápora boritja el a győzelmökben elbizakodottakat. A görög sereg megáll, zavarba jön. Ez alatt az arabok is megfordulva, nyilaikkal támadják meg a görögöket, a kiknek a veresége tökéletes.»[1]

A dsagatáj és a szeldsuk törökök harczmodoráról nem ismerek tudósitást. Az osmanli törökök hadirendje is, meg csatavívási módja is, legalább a XV-ik században, mint azt Konstantin Mihály leírja,[2] teljesen más. De ha tudjuk azt a rendkívül sok szavukat a nyil, az ijj és a nyilazás kifejezésére,[3]

promiscue eos sunt iusecuti. Sed ubi Bardas subito cum toto exercitu apparuit, re improvisa consternati, omissa persecutione, non quidem fugae, sed defensioni sese pararunt. Vehementi autem cum impetu Bardæ exercitu irruente atque altera quoque a tergo phalange compositis ordinibus ingruente statim fortissimi quique Scytharum ceciderunt et eo cum phalange alte dissipata cornibus Romanorum cœuntibus in medio deprehensi Patzinacæ atque in orbem circumventi, non din vim sustinuerunt, sed inclinata acie prope universi sunt occisi.

[1] Idézi Salamon id. m. u. o. 807. l.

[2] V. ö. Drakulics Pál, Konstantin Mihály török krónikája a XV. századból. Századok, 1876. évf. 422. l. — A törökök nagy csatákban mindenkor *egy terv* szerint helyezkednek el és harczolnak . . . Példa reá Bajazet csatarendje Nikápolynál.

A törökök hadi dolgairól írt Thúry József «A régi magyar és török hadviselésről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. IV. füz., melyben forrásokat idéz a két nép egyező hadviseléséről. Hogy a magyar és a kisázsiai török hadviselés az 1-ső keresztes háború idején hasonlított, arra nézve Pauler (A m. n. tört. Szt. Istv. 139. l.) idézi Delpech művét: La Tactique au XIII. siècle, I. 360. l.

[3] V. ö. Hammer-Purgstall, «Über Bogen und Pfeil, Gebrauch und Verfertigung derselben bei den Arabern und Türken.» A bécsi akad. Denkschriften IV. k. 1853. 1 34. l. a hol az ijjnak 10, a nyílnak 11 különféle török nevét és faját említi fel.

lehetetlen, hogy ne a lávarendszer lett volna régebben az ő csatamódjuk is.

Az ural-altáji, ugor népeknek ezt a lávarendszerű csatavívási módját, mely addig is megvolt a kozák lovasságnál, 1912 elején az orosz lovasság számára kiadott Uj Gyakorlati Szabályzat az egész orosz lovasság számára rendszeresítette. Craenenbroeck Edgár vezérkari százados az említett szabályzat II-ik részének függelékében tárgyalt «lávát» ismertetve,[1] azt mondja, hogy a «láva» arab szó. Valószínűleg az araboktól vették át a mongol néptörzsek (!) és ez uton a kozákok is.

A láva nem jelent — ugymond — szabályokba foglalható működést. A lávához egyes századok rajba mennek át. Előtte járnak a sorakozva maradó, nehány szakaszból rendszerint századonkint egyből-egyből álló zömnek, (tartalék, oroszul «majak») és sok oldalról közelednek az ellenséghez. De további magatartásukat nem szabályok határozzák meg, hanem úgyszólván minden harczos saját belátása szerint működik. Alkalmas terepen a nyeregből leszállva, mások lóhátról tüzelnek. Túlerő elől, akárcsak Broniovius leírásában a tatárok, gyorsan és ügyesen elillannak. Saját «majak»-juk közeledésekor a kellő pillanatban annak arczéle előtt elvonulnak, kisebb ellenséges csapatokra alkalomadtán hirtelen tömörülve lecsapnak. Majd ismét rajba fejlődve folytatják az előnyomulást, zömüket leplezve, az ellenséget elől, hátul, oldalt zaklatva, cselvetve körötte az egész teret elárasztva. Természetes, hogy a lávarajoktól körülvett ellenfél alig tájékozódhatik, mikor az egész terep rajzik és hullámzik a valósággal rendszertelenül mozgó lovasoktól. Az ellenfél elhatározását ugyancsak megnehezíti az egyre-másra következő cseltámadás, a minden oldalról jövő fenyegetés. Ha ellenintezkedésből a saját zömét gyöngíti, már elveszett, mert a rajláncz mögött rejtőző «majak», mely csak erre lesett, talán nem várt irányból előbukkan, s döntő rohamot intéz. A rajoknak magoknak nem szabad bevárniok az ellenfél támadását. A czél el van érve, ha az ellenök fordul s üldözőbe veszi őket.[2]

[1] *Magyar Katonai Közlöny*: 1913. évf. 15. l.
[2] Id. m. uo. 23—25. ll.

Craenenbroeck a saját részéről egészen helyesen s a *régi védekezés szellemében* a láva ellen a *zártan maradást* ajánlja (Leó XVIII. 63. Ellenökre van . . . a zárt sorú s őket tömött egészben üldöző taxis).

A hunfajta népek ősi csatavívási módját röviden ugyan, de elég pontosan láttuk Maurikiosnál. A mai lávának az ismertetéséből kivehető, hogy a harczmodorban van ugyan tervszerűség, de azt szabályokba foglalni alig lehet. *A Maurikiosnál olvasható szövegben* tehát úgyszólván *csak a legszükségesebb mozdulatok, a húnfajta népek csatavivási módjának úgyszólva a typusa van feltüntetve.* Egyébként a terep, a nyilazást befolyásoló időjárás, az ellenség és egyéb tényezők okvetlenül befolyással voltak arra, hogy a csatavívás módja azon a lényegen kívül, a mely mindannyinál közös volt, bizonyos részletekben ezen tényezőkhöz képest módosuljon. Így pl. az avarok hadirendje többes lévén, melynek csak első sora intézte a színleges futást és utáncsalást, a többi sor, mert a közrefogást a lesbe állított csapat hajtotta végre, azalatt tétlenül tartalékban állott, mint a valendari csatában a középhad és a két szárny, a peremyšliben az oroszok. Ha az ellen hadrendje is több sorból állott, mint pl. a 955-iki csatában a németeké, s valamennyi sor utána rohant a színleg futóknak, ezek és a lesben állók a közrefogás után akkor sem bírtak vele, ha nem zártan rohant, hanem sikerült őt a nyilazással megbolygatni. Hogyan alakult ilyen esetben a csata, nincs módunkban kideríteni, mint igen sok más kérdését és esélyét ez ősi taktikának. A tatárok, ha az ellenfél túlerős volt, visszavonultak soraik közé. Broniovius már nem mondja, mi történt aztán. Hanem tudjuk, hogy a tatárt nem lehetett csatára kényszeríteni, csak a mikor ő akarta. A magyarok is a túlerőben levő Berengár ellen strategice vették fel a küzdelmet, míg a Brentánál alkalmazhatták hadi taktikájukat. Itt már három oldalról rontottak az ellenre, még pedig a pihenőre. A ménfői csatában két oldalról félkörben akarták az ellent körülfogni. A 955-iki csatában meg egyik felük épenséggel megkerülve az ellent, annak hátában támadott. Szóval a közrefogás is módosult a szükséghez képest. Ha az ellennek szintén csak egy sora rohant a színleg támadók után s tartalékja maradt, kérdés, hogyan vívta

a csatát a két tartalék? A peremyšli csatában ez volt az eset. De erre nézve nem ad felvilágosítást a leírás.

Az egysorú taxissal bíró skythaknak természetesen ez az egy sora végezte a színleges futást, tartalékja nem volt, de azért a csatájuk ép oly tervű volt, mint a többsorúaké. Szóval a részletekben annyi változat volt, mint a lávánál. Némi magyarázattal szolgálnak ezek ismeretéhez Maurikios, illetve Leó fentidézett többi czikkelyei. Így azok is, melyekben elő van adva a védekezési mód. A skytha népek könnyű lovasok lévén, a kik lóhátról visszafelé is hihetetlen ügyességgel kezelték a nyilat, természetesen csak távoli vívási módot alkalmazhattak. Ellenökre volt tehát a kézi tusa, a közelről való hadakozás. A kettő, bár jól képzelhető egymással kapcsolatban, úgy, hogy a nyilazás, vagy kopjavetés vezeti be a csatát, a közrefogás után pedig kard dönti el a csatát, mégis a távolról való nyilazás kizárja a közeli rohamtámadást. A lovas sereg be sem várja az ilyen támadót; védekezni ellene csak két módon volt lehetséges. Zárt sorban, nem pedig bomlottan, rohanni a színleges futásban levő csapatnak, vagy pedig a lávarendszerű taktikát követni. Ez utóbbi esetben az előbb támadó fél volt előnyben.

*

Megismerve a lávát, a lovas skytha népeknek ezt a sajátos ősi harczmodorát, áttérhetünk a honfoglaló magyarok, Leó császár turkjai, csatavívási módjának a vizsgálatára.

Gyomlay megemlíti Leó XVIII. 41. czikkelyét, de átsiklik rajta. Ő ugyanis «dolgozásmódjának a beható vizsgálata alapján sokkal kevesebbre becsüli a bölcsnek nevezett császár szakértelmét, semhogy feltenné róla, hogy egyáltalán tudta, megvolt-e az avarok többes hadirendje az ő korában a bulgároknál és a turkoknál is?»[1] Két példát is hoz fel annak a bizonyítására, hogy Leó nem tapasztalataiból, hanem csupán csak olvasmányaiból merített, s hogy a fődolog előtte nem az idegen hadiszokások hű ismertetése, hanem az, hogy a forrásaiban talált útmutatásokat valamiféle formában lehetőleg mind belegyömöszölje a

[1] U. o. 66. l.

maga compilatiójába.[1] Elismerem, hogy Leó Maurikiosnak az avarokról és az ő korabeli turkokról való adatait teljes egészükben, és hozzá következetlenül átvitte a maga turkjaira, illetőleg bulgáraira, mintha ezekre teljesen ráillett volna mindaz, a mit 300 év előtt Maurikios az avarokról és turkokról írt, de azért mégsem szabad azt állítani Leóról, hogy a magyarok hadirendjét és csatavívási módját sem ismerte volna. S bármennyire érthetetlennek, sőt paradoxnak tetszik is az, hogy Leó, a ki ismerte a magyarok és bulgárok hadirendjét és harczmodorát, mégis Maurikiosnak 300 évvel előbb, az avarokról és az akkori turkokról írt tudósítását szabta reájok, és pedig következetlenül és önmagának is ellentmondva, azért ez mégsem változtat a 41. czikkelyben írt állításainak a valóságán. Leó nem hazudhatott akkor, a mikor azt írja: «ismételten volt alkalmunk kellő megfigyeléseket tenni, midőn őket . . . használtuk a . . . bolgárok ellen . . . Miután császári hajórajunk átszállította őket az Istroson . . . három csatában teljességgel diadalmaskodtak a bolgárok seregén».[2]

Ezzel nem ellenkezik Leónak az a mondása, hogy: «sem nem szomszédaink, sem nem ellenségeink», azaz nem azért írta le, a mit róluk írt, mintha velök hadakozni fogna, sőt ez a mondás nézetem szerint inkább mellette szól. Leó korában a turkok Etelközben Byzanczra nézve a bulgárok mögött laktak. Leónak tehát igaza volt, hogy «nem szomszédaink». De épen, mert a bolgárok hátában nagyon is felhasználhatók voltak ezek ellen, mint a hogy utóbb a besenyők a magyarok ellen, a görögöknek nagyon is érdekökben állott ismerni a magyarok hadirendjét, haderejét, hadi taktikáját, hogy tájékozva legyenek, mennyiben használhatók a bulgárok ellen. Ez volt Byzancz ismeretes politikája. Leónak tehát érdeke volt ismerni a magyarok hadidolgait, meg alkalma is volt azokat megismerni.

Leó eljárásának, hogy aztán mégis nem a saját szavaival írta le a magyarok és bulgárok hadirendjét és harczmodorát, hanem sokszor értelmetlenül az avarokét és turkokét másolta le

[1] U. o. 66—67. ll.

[2] Leó 41. §. MHK. 31. l.

s ezt sem híven, annak valamelyes más oka kell, hogy legyen, nem pedig Leó henyesége, könnyelműsége és hiúsága. Azt csak mégsem lehet állítani, kissé mégis túlozva lenne, hogy Leó, a ki a magyarokat felhasználta a bulgárok ellen, tehát nagyon érdekében volt, hogy pontos megfigyeléseket tegyen, s alkalma is volt hozzá, csupa írói hiúságból és kényelemből teljes valótlanságokat írt vagy iratott volna össze róluk. Maurikios taktikáját épen ezért használta forrásul, bár 300 év előtti népekről írt, mert a 300 év alatt más taktikát nem írtak, és mert tapasztalta, hogy a magyarok úgy harczolnak, mint a Maurikios avarjai. A bulgárok csak az avarok és a magyarok közötti időben voltak veszélyesek Byzanczra.

A magyarok Etelközbe jöttével ez a veszély ellensúlyozható volt — az ő segélyökkel. A mily veszélyesek voltak tehát a bulgárok, olyan fontosak a magyarok. Sőt ezek hadierejét s értékét még jobban érdekében állt Byzancznak ismerni, hogy meg tudja ítélni, használhatók-e s mennyiben a bulgárok ellen? Erre egyetlen nép sem volt alkalmasabb, mint a bulgárok mögött lakó magyarok. Simon idejében már nem voltak a bulgárok oly vadak, nem is oly erősek, mint Asparuch és Kuvrat alatt. Simont félelmessé tette, hogy Byzanczban nevelkedve, ismerte a görögök hadierejét s minden haditudományukat, és a tehetsége. Akkor lett volna értelme egy oly hadi taktikának, a mely az ő hadászatukat is megismertette volna. Salamon hiszi is, hogy Leó atyja, Bazilius taktikája még nem ismeretes,[1] de már ez is késői lett volna. Az előbbi császárok azonban nem voltak tudománykedvelők.

De további oka annak, hogy Leó átírta Maurikiost, csakis az lehetett, s nem más, hogy a magyarok és a bulgárok jól ismert *harczmodorát* megegyezőnek találta az avarok és a turkok s más efféle hunfajta népek Maurikiosban olvasott harczmodorával.

Az aztán más kérdés, miért vitt át *mindent* a magyarokra, a mit Maurikiosban talált az avarokról és a turkokról. Gyomlaynak igaza van, hogy akkor a két nép között nincs különbség,

[1] Id. m. u. o. 4. l.

ha annyira egyezett volna, mint Leó írja, s Leónak igaza volna. Ám ne feledjük, hogy Leótól, a ki Maurikiosnak utána mondja, hogy a birodalmat fenyegető népek hadakozási módját akarja leírni, helyénvaló a mentegetődzés, hogy a magyarokról ír, holott nem is szomszédok, nem is ellenség, sőt inkább felhasználható nép. A bevezetés szerint *csak* a haderő s a *hadviselés megismertetése a mű czélja*, a mint a 41. czikkelyben írja is, hogy «a turkoknak milyen az ő parataxisuk s milyen az ellenök alkalmas», s aztán mégis azt mondja pl. a 44. czikkelyben, hogy «szólni fogunk tehát a *politikai szervezetükről*», a 60-dikban, hogy «ezek a turkok *jellemvonásai*», a 74-dikben, hogy «ez a turkoknak harczi és *általános* viselkedése». Ezeket a *nem hadidolgokat* nem lehet elfogadnunk, s nem is szabad, mert bár hunfajta nep volt a magyar, viselkedésre, de különösen jellemre másnak kellett lennie.

Gyomlaynak a tétele tehát nézetem szerint úgy fogalmazandó, hogy *a míg ezek nincsenek bizonyítva, addig Leónak ezekre nézve tett észrevételeit nem fogadhatjuk el. A hadidolgokra vonatkozó tudósításait ellenben, bár ki vannak írva, igenis el lehet, és, a mit más adatokkal is igazolni tudunk, el is kell fogadnunk.*

Mivel pedig a lávarendszerű csatavívási mód, a lesvetéssel összekötött távoli harcz, a hunfajta népek közös harczmodora volt, mint az avarokról, turkokról, besenyőkről, palóczokról, mongolokról bebizonyítható, bizvást feltehetnők és állíthatnók, még ha Leó műve nem is állana rendelkezésünkre és a magyarokról semmi más adatunk sem volna, egyedül azon az alapon, hogy ők is azon népek fajából, azokkal törzsrokon lovas, nyilazásban annyira kiváló nép volt, hogy az olaszok azt a mondatot vették be a létániába, hogy «a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket», — hogy ha nem is minden hadiszokásuk, de *a hadirendjük ugyanaz*, t. i. többes, erősebb, és *a csatavívási módjuk is ugyanaz volt, mint a többieké*. Nincs reá okunk, sem adatunk, hogy épen csak a magyaroké lett volna, és miért lett volna más, mint a többi hunfajta vagy rokon skytha népek hadi taktikája, a csapatok kisebb részének «enkrumma» és «enedra» leshelyre való állítása, a taxis, a hadrend első sorá-

nak színleges megfutamodása, hogy az ellenséget a leshelyen levő csapatokon túl csalja, a futók visszafordulása, az enkrumma és enedra csapatokkal való bezárása, vagy pedig az ellenség hadrendjének darazsak módjára való körülröpködése, nyugtalanítása, megbolygatása, megzavarása, nyílözönnel való elborítása, a mai orosz láva.

Ha tehát Gyomlay azon kérdésére, vajjon Leónak is elhihetjük-e, hogy az ő korában a bulgárok és a magyarok kivételes hadiszokású skythák, még pedig *teljességgel ugyanolyan* szokásúak voltak, mint 300 évvel ezelőtt az avarok és a törökturkok, mi is tagadólag felelünk s azt mondjuk is, hogy *összes hadiszokásaikra* nem lehettek egyek, hiszen a közös csatavívási módban is voltak eltérések, de már azt a kérdését, vajjon Leó ilyenformán jellemzi vala őket akkor is, ha Maurikios művét nem ismeri, nem csak azt mondjuk, hogy valószínűleg, hanem bizonyára. *Mert ismerte s mert ilyeneknek tapasztalta* őket. Nem a Leót elfogadóknak kell bizonyítaniok, hogy a magyarok és a bulgárok hadirendje és csatavívási módja egyforma volt s megegyezett az avarokéval s a többi hunfajta, skytha népekével, hanem Gyomlaynak kell bizonyítania, hogy más volt. Ha ez sikerül, akkor igenis el kell vetnünk Leót, ellenkező esetben meg kell tartanunk. Mert ezenfelül igazolhatjuk is.

A régi magyar, vagyis a vezérek korában használt hadi taktikát alkalmazták őseink a 907-diki ennsburgi, a 910-diki augsburgi győztes és a riadei és a lechmezei vesztett csatákban.

Már Leó császár írta, hogy ellenökre van a zárt sorú, őket tömött egészben üldöző lovas taxis. A riadei csatát Madarász Henrik nem azzal nyerte meg, hogy ő is könnyű lovasságot állított velök szembe, hanem, hogy a színlelt futásban levőknek nem a nyilazástól megbontott, hanem *zártan* maradt hadrenddal nyomult utána.

A Lechmezőn a németek megkerülése és bezárása sikerült, de a csata azért mégis elveszett, mert a német hadrend háta mögé került magyar csapat nem működött össze a németek homloka előtt maradt csapattal. A németek hátulsó három hadsorát, a cseheket, svábokat és szászokat tönkreverő magyar megkerülő és a homlokon tétlenül álló csapat közt már csak Ottó

és Konrád 1—1 = 2 hadsor állott. Ekkor a hátulsó sor Konrád parancsára arczélt változtatott és szembe került a hátsó magyar csapattal, a homlokon pedig Ottó szemben maradt az ott tétlenkedő magyar csapattal. Az egymásnak háttal álló két német hadsort a mindkettővel szembenéző két magyar csapat még mindig tönkreverhette volna, de a homlokon álló magyar csapat csak akkor kezdett támadni, a mikor a hátulsóval szembe került Konrád már megverte ezt.

A honfoglaló magyarok e két győztes és két vesztes csatájának leírásaiból határozottan megállapítható, hogy a négy csatában a *Maurikios-féle lúva hadi taktikát* alkalmazták. Azt hiszem tehát, hogy Leónak azon részei, melyekben a magyarok hadi taktikájáról szól, igenis elfogadhatók. Hogy a két utóbbi csatában ez a fölényes taktika nem vált be, szintén Leó erre vonatkozó tudósítását igazolja.

A többi részekre nézve, melyekben politikai szervezetöket, jellemöket s egyéb szokásaikat írja le, áll Gyomlay itélete. Hogy aztán ezek a részek is értelmetlenül vannak átvéve, az lehet részben a szerkesztők hibája, ha úgy készíttette velök, és lehet a mai kéziratok leíróié is. Miért vette át *ezeket* is, mikor saját szavai szerint (XVIII. 41.) csak az ő taxisukat és az ellenük alkalmazandót akarja leírni s csakis ezt volt alkalma megismerni s ezekben nem is egyezhettek Maurikios avarjaival, arra nézve sem az irói hiúság nem elég magyarázat, sem az éleselméjűség hiánya, mert hiszen maga Gyomlay megengedi, hogy a 41. fejezetre routine-nal megy át, sőt, hogy volt érzéke a tényleges viszonyok iránt is. Erre nézve az a hitem, hogy csak a turk név lehet az egyetlen helyes magyarázat. Az ő idejében ez a név volt használatos a magyarok elnevezésére. Ezt a nevet találta Maurikiosnál. Azt azonban nem tudhatta, a mit mi tudunk, hogy a Maurikios turkjai mások. S hogy ezt nem tudhatta, annak sem nem könnyelműség, sem nem butaság az oka.

*

Megismervén ezekben a régi magyar hadi taktikát és megállapítván, hogy ez teljesen azonos volt azzal, a melyet az 1099-diki peremyšli csatában a palóczok oly fényesen alkalmaztak

ellenök, minden bővebb magyarázat nélkül kitűnik e csatának fentemlített hadtörténeti fontossága, hogy t. i. tényleg határt jelöl taktikánk történetében, a mennyiben megállapítottnak kell vennünk, hogy őseink ekkor már nem ismerték a régi lávarendszerű harczmodort. Ez ellen felhozható az az alaposnak tetsző kifogás, hogy ez egyetlen csatából legalább is merész dolog azt az általános tételt felállítani, hogy a magyarok már akkor nem ismerték, annál kevésbbé alkalmazták a régi taktikájukat. Hogy tehát állításunkat beigazoljuk, vizsgáljuk meg a 955 és 1099 között vívott ütközetekben alkalmazott taktikájukat.

1146-ig egy csatáról sem tudjuk kimutatni, hogy közelről, szálfegyverrel vívták volna, viszont *egyetlen lávarendszerűt* sem ismerünk. Legalább nem maradt oly leírásunk, melyből akár egyiket, akár másikat világosan fel lehetne ismerni.

Az augsburgi vereség után nyugat felé meg is szüntek a hadjáratok. Kelet felé tettek még néhány kisebb jelentőségű becsapást, de az ezek során vívott ütközetekről nincsenek leírásaink. 991-ben, ha igaz, a bajorok verték meg őket, de erről sem maradt bővebb tudósításunk.

Szent István korában a német birodalom támadt hazánkra, de a német hadakat Szent István és Endre korában Béla stratégiával győzte le. A nyilazás még szerepelt, hiszen 1050-ben például Hainburgnál olyan nyílzáport zúdítottak a németekre, hogy egy sátoron kétszáz nyilat találtak. Henrik következő évi negyedik hadjáratában a bodajki támadás alkalmával oly sűrű nyilazással rohanták meg a németeket, hogy ezek paijzsaikkal fedett gödrökben kerestek menedéket. A ménfői csata is nyilazással kezdődött, de a szél a nyilazni kezdő magyarok szemébe fujta a port. A nyilazás maga ugyan arra mutat, hogy szálfegyverrel vívott csatájuk még nem volt, de régi harczmodoruk alkalmazásának a bizonyítására nem elég. Koppány ellen már az idegen származású Vezzelin vezette István seregét, a ki bizonyára nem a régi magyar harczmodort alkalmazta. Akkor már királyi katonákból és a nemességből álló kettős serege volt az országnak. Ez a körülmény szükségszerűleg akadályozta, ha ugyan nem tette teljesen lehetetlenné a régi harczmodor sikeréhez okvetlenül megkivántató feltétlen összműködést.

Endre, Salamon, Szent László csatáiról sem vagyunk képesek kivenni a szükszavú tudósításokból, távolról, de les nélkül, vagy pedig közelről, szálfegyverrel vívott csaták voltak-e? A nyilazás az előbbire vall, a mogyoródi csatában használt hadirend közép-, jobb- és balszárnynyal, szintén lesbeállított csapat nélkül, kézitusára mutat. Egyébként a ménfői csatán kívül nem is voltak nagyobbszabású ütközetek.

Mindezekből kitűnik, hogy őseink 955-től 1099-ig, noha a nyilazást megtartották, az ősi taktikától valóban elszoktak és 955 után *egyetlen* igazolható esetben sem alkalmazták. Salamon azt mondja ugyan, hogy «a régi magyar harczmodor és így a hadirend is legkisebbet sem változott Szent István alatt (712. l.), a mi ellentmondásban van azzal az állításával (808. l.), hogy a magyar taktika az európai érintkezés által nem fejlett tovább, hanem mindinkább elfajult», mégis azzal végzi művét, hogy «a megtelepült élet több más körülménynyel együtt nagyon befolyt arra, hogy a magyar harczászati jelességéből mind fegyverei kezelésében, mind taktikájában sokat veszítsen», a mit tényleg több jelenségből megállapíthatunk. Így pl. kétségtelen, hogy a fegyverzet 1040 után megváltozott.

Imént elhunyt nagyérdemű régészünk, Hampel József «A honfoglalási kor hazai emlékei»-ről írott nagy munkáját annak a magyar haditörténetben nagyfontosságú ténynek a megállapításával végezte be, hogy «a honfoglalók *hadifelszerelése* — a legszembetünőbben a kard és a kengyelvas — a magyarság *másfélszázados* ittléte után aránylag hamar átváltoztak».

De nemcsak a fegyverzet változott, hanem, a mint ismeretes, maga a *sereg*, a katonaság is. A sereget illetőleg ismert dolog, hogy Szent István óta volt a király hada és a nemes ősök utódai. Amaz idegen elemű, nem is ismerhette a régi magyar taktikát, ezek meg már nem éltek gyermekkoruktól a hadiéletnek, mint őseik. Különösen nyilazni és tömegben összevágóan működni, gyakorlathiány miatt nem lehettek képesek. Ezért a *hadi taktikának* is szükségképen meg kellett változnia. A harczmodornak, a régi magyar hadi taktikának ezt a változását figyelemre eddigelé elég kevesen méltatták.

Egyik hadtörténetírónk, Olchváry Ödön, a muhi csatáról

szólva, azt állítja, hogy «a XI. század elejétől, Szent István uralkodásától fogva a magyarok ősi harczmodora, a nyílharcz, mindinkább kiszorult a gyakorlatból, s nyugati harczmodor származott be hozzánk, elannyira, hogy a XIII. század első felében a magyarok a döntést szálfegyverrel kézitusában keresték a lovagok harczmodora szerint». Fel is hozza, bár csak jegyzetben, a magyar-szerb csapatoknak 1150-ben a görögökkel és a magyaroknak 1151-ben a halicsiakkal vívott csatáját, melyekben a magyarok szálfegyverrel kézitusára keltek.[1]

E két csatának, sőt háromnak, mert már 1146-ban a leerfeldi vagy lajtamelléki csatát is kézitusával vívták, szálfegyverrel való vívása tényleg igazolja, hogy a nyugati, a lovagi harczmodort eleink nem is a XIII. század elején, hanem már a *XII-dik közepén* alkalmazták.

A kézitusa mellett a nyilazás megmaradt. A XIII. század második felében az osztrák Enenkel és a stájer Horneck egyaránt írják, hogy úgy az osztrák, mint a stájer lovagok panaszkodtak a nyilazó magyarokra, hogy nem lovagokhoz illő «messzeszálló nyilaikkal» csúffá teszik őket, a kik kézitusához vannak szokva.[2] De hogy a nyilazást a kézitusával együtt s miként alkalmazták, arra nincsen adatunk. Viszont azt sem tudjuk igazolni, hogy a nyilazást 1146-ban a régi harczmód szerint alkalmazták volna.

Az az állítás, hogy őseink régi harczmodorukat, melyet Szent István óta kezdtek elhagyogatni, 150 év mulva már nem is alkalmazták volna, eddigelé sem Olchvárynál, sem másutt nincsen igazolva. Példákkal csak annyi volt igazolható, hogy a nyilazást még a XIII. század második felében is ismerték és hogy 1146-ban már kézitusára keltek.

Azt, hogy az egykori magyar hadi taktikát a lesvetéssel, visszafordulással kombinált lóhátról való tömeges nyilazást, az ellenséges soroknak körülzajlását és nyilazással való megbontását, melyről nem tudjuk kimutatni, hogy 955 után használtak volna, 1099-ben már nem ismerték, épen ez a peremyšli vereség

[1] Századok, 1902. 321—323. ll.

[2] Meynert id. m. 42—43. ll.

igazolja. A palóczok nyilazásáról fel kellett volna ismerniök ezek szándékát, ha egyáltalán tudták volna még a régi harczmodort, hiszen a nyilazást még a XIII. században is alkalmazták.

Mivel tehát a 955-től 1099-ig vívott csaták egyikéről sem lehet kimutatni, hogy a régi taktika szerint vívták volna, mivel továbbá a fegyverzet is változott, a szabadon járó ősök Szent István óta mind állandóbban megtelepülő utóda, a nemesség sem, de a királyi várkatonaság sem érhette el a nyilazásban azt az ügyességet, a tömegeknek azt a feltétlen együttműködését, mely a lávarendszerű csatavívási módnak sikeréhez feltétlenül szükséges, valamint, hogy a hazánkba telepedő és kézitusához szokott német lovagok példája is kétségtelenül befolyást gyakorolt eleinkre, igenis lehetséges, hogy 955 után elszoktak a régi rendszertől, és így bizonyosra vehetjük, hogy 1099-ben már nem ismerték fel és nem használták.

Mivel pedig 1099 után, bár a nyilazást megtartották, de nem tudjuk kimutatni, hogy a lesvetéses harczmodort alkalmazták volna, ellenben bizonyos, hogy 1146-ban már kézitusára keltek, a melynél a szálfegyveres roham a fő, ennélfogva, noha az 1099-iki az egyetlen világos példánk arra, hogy a saját harczmodoruk szerint verték le őket, a mi csak úgy lehetséges, hogy nem ismerték fel, még pedig egyesegyedül és tisztán azért, mert már egyáltalán nem ismerték, igazoltnak kell tartanunk azt az állításunkat is, hogy ez a régi magyar harczmodor alkalmazása folytán bekövetkezett teljes veresége Kálmán királynak tényleg határt jelöl hadi taktikánk történetében.

Mindezek megállapítása után végeredményül kimondhatjuk, hogy az avarok, a VI. századi turkok, a bulgárok és a magyarok hadirendje többsoros, azaz szélesebb, mélyebb volt, mint a többi hunfajta népeké, a mely csak egy sorból állott, — hogy mindezen népek hadsorainak csapatai kis közök által voltak elválasztva, azaz a hadsorok meg voltak szakgatva, — hogy a magyarok régi taktikája azonos volt a többi hunfajta népekével, ez a csatavívási mód pedig az volt, melyet Maurikios a IV. 2. szakaszban ír le, melynek alkalmazása a valendári, az anzeni, az ennsburgi, a 910-diki lechmezei, a riadei, a második lech-

mezei és a peremyšli csaták leírásaiból látható; továbbá, hogy ezt a módot a magyarok 955-ben alkalmazták utoljára, 1099-ben már fel nem ismerték, jeléül, hogy akkor már nem ismerték, s végül, hogy 1146-ban már kézitusával vívtak. A nyugati lovagoknak ezt a kedvelt csatavívási módját alkalmazták azután 1150-ben, 1151-ben s minden későbbi csatájukban, bár a nyilazást is megtartották. Elhagyták a saját fölényes taktikájukat s átvették a nyugat alantabb álló taktikáját.

Dr. Hodinka Antal.

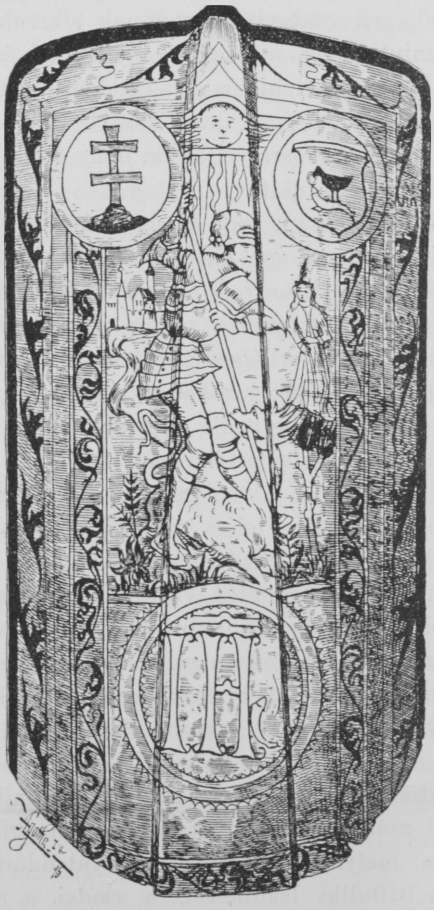

Álló paizs, Mátyás király czímerével. A fekete sereg felszereléséből.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖK HADJÁRATAI.

(Második közlemény.)

A *Hunyadi János származását és főbb török hadjáratait elbeszélő részek forráskritikai méltatása.*

Azt a rövid értesítést szándékozom jelen dolgozatomban kritika tárgyává tenni, melyben Chalk. egy szép mondát beszél el Hunyadi János fiatal koráról, azután pedig a nagy hős hat híres török-ellenes küzdelmének: a Mezid bég és Sehabeddin hadain nyert győzelmének, a hosszú-, várnai- és rigómezei hadjáratnak, valamint Nándorfehérvár 1456-iki dicsőséges felszabadításának az előadását. Könnyebb kritizálás szempontjából a Mezid-bég vereségéről szóló előadás bírálata megelőzi a Hunyadiról szóló mondáét.

a) *Mezid bég beütése Erdélybe.*

Hunyadi első híres, nagyobb győzelméről Mezid bég felett tud Chalk., de csak keveset; ez a hadjárat is általában a kor sok tisztázatlan eseménye közé tartozik. Bőven csak a magyar források írnak róla, a törökök, mint vereségeiket legtöbbnyire, épen csak hogy megemlítik.

Chalk. előadásának bírálatánál támaszkodhatunk 1. a magyar kútfőkre, Thuróczira és Bonfiniusra,[1] illetve csak az elsőre, mert Bonfinius az ő elbeszélését írta át szokásos terjengőssége szerint;[2] 2. a török források közül a «Tevárikh»-ra és Szeád-eddin értesítésére.[3]

[1] Thuróczi i. m. 249. l.; Bonfinius i. m. 457. l.

[2] L. Helmár 29. l.

[3] Tevárikh 18. l.; Szeád-eddin 132. l.; Leunclavius «Historiæ» 509., 555. l. «Annales» 37. l.; Engel «Geschichte von Ungarn» III. 52. l. Mezid betörésénél idézi Dukast, de tévesen, az a hely (206. l.) Murad 1438-iki beütésére vonatkozik.

Ha ezeket a forrásokat összehasonlítjuk, előadásukat nemcsak különbözőnek, hanem sok tekintetben ellentétesnek fogjuk találni s Chalk.-é sok tekintetben különbözik valamennyiükétől. Szerinte [1] Murad, a mint karamán-hadjáratából visszaérkezett, Mezetet, Európa béglerbégjét *(Μεζέτην τὸν τῆς Εὐρώπης αὐτῶ ατρατηγὸν)* Erdély *(Πατονοδαχία)* pusztítására küldte. Ez az európai sereggel, azábokkal és szipahikkal átkelt a Dunán s Erdély metropolisát, Szebent *(τὸ Σιβνίον)* fogta ostrom alá, itt ütve tábort. Azonban ostrom közben, ágyúgolyótól találva elesett a török vezér s mikor serege sietve át akart takarodni a Dunán, az összegyülekezett erdélyiek még tartományukban érték az ellenséget, sokat megöltek közülök, a többit a Dunáig üldözték.

Ezzel szemben egészen másként adja elő a történteket Thuróczi. Szerinte az elbizakodott törökök egy vajdájuk, Mezeth bég vezetése alatt, «per terram transalpinam» betörnek Erdélybe. Hunyadi, ki kevéssel előbb jött ide, képtelen seregét elég gyorsan összeszedni s Gyulafehérváron gondolkozik a teendők felől. Mikor az ellenség pusztítását látja, nem tudja tartóztatni magát s a város püspökével kitörnek; Szent-Imrénél lesbe csalják őket, a püspök is elesik, Hunyadi pedig kénytelen menekülni. Mezeth bég most elbizakodva gondtalanúl pusztit Erdélyben, azonban János vajda közben azon részek egész katonaságát összeszedve követi az ellenséget. Felhasználva kémei híradását, hogy a bég csak az ő életére tör, Kemény Simonnal fegyverzetet cserél, ennek önfeláldozása árán fényes győzelmet arat, a futók között megölik magát Mezeth béget és fiát is.

Világosan látszik a két elbeszélés tartalmából is, hogy teljesen különböző felfogásokkal, egymásnak ellenmondó verziókkal állunk szemben. Nemcsak a két előadás közötti közvetett vagy közvetlen kölcsönhatás van kizárva, hanem még az is, hogy Chalk. esetleg magyaroktól hallott volna erről a hadjáratról. Más nyugati nemzet írójánál nem találjuk nyomát a hadjáratnak.

A török írók ismét más változatot nyujtanak. Szeád-eddin nem tud arról, hogy Erdélybe is beütött Mezid bég, szerinte

[1] 253. l.

csak Oláhország pusztítására küldi őt Murad s mikor itt első győzelme után serege rabolni van, maga a dőzsölésnek adja magát, a magyar segélycsapatok s az oláh vajda tönkre verik seregét, őt magát is megölik. A «Tevárikh» szerint Murad szultán Mezid béget rablóportyázásra küldte. Ez pedig Oláhországon keresztül Magyarországba ment, de nem lévén szerencséje, vereséget szenvedett. Míg tehát Szeád-eddin elbeszélése egyenesen ellenmond több tekintetben a Chalk.-ének (Oláhországban történik a vereség, az oláh vajda segélyével stb.), a «Tevárikh» értesítése nagyon semmitmondó. Valami rokonvonás azonban mégis van Chalk. és a török kútfők között, melyet nagyon árulónak tartok: egyikük sem tudja, hogy Hunyadi verte meg Mezidet. Ez határozottan török forrásra valló vonása írónk elbeszélésének, de magában véve kevés és bizonytalan jel. Így bonczolnunk kell Chalk. elbeszélését s az esetleges valószínű vagy téves elemek után kutatunk.

Minden forrás megállapítja magát a tényt, hogy Mezid elesett s seregét szétverték. Ez kétségtelen. Chalk. elbeszélésében azonban rögtön feltűnik, hogy szerinte Mezid Európa *στρατηγός*-a vagyis Rumili béglerbégje volt. Ezt az állítását semmi más forrás sem erősíti meg; Thuróczi «vajdá»-ja nem mond semmit. Innen van a török vezér személyére nézve a nagy bizonytalanság: Hammer szerint[1] a szultán főistállómestere volt, ki már negyven évvel előbb szerepet játszott. Jorga viszont,[2] valamivel több valószínűséggel, viddini bégnek teszi meg. Ha tényleg béglerbég lett volna Mezid s birodalmi sereggel tört volna be, sokkal nagyobb port vert volna fel a hadjárata, többet írtak volna róla a török és a görög írók. Mert, hogy Phrantzes nem tud róla semmit, az ő hiányos értesültsége folytán nem feltűnő. Ámde Dukas minden nagyobb hadjáratról ír, ő elég pontos történetíró; ha erről mégis hallgat, azt annak tudhatjuk be, hogy csak végvidéki csatározással van dolgunk.[3] Csak a felhevült

[1] «Geschichte des osmanischen Reiches.» Pest, 1827. I. 450. l. Nesrire támaszkodva mondja ezt.

[2] «Geschichte des osmanischen Reiches.» Gotha, 1908. I. 425.

[3] Ezen a véleményen legkevesebbet sem változtat a raguzaiak azon 1441 szept. 17. kelt levele, melyben tudatják Ulászló kir.-al, hogy a szul-

képzelet tehette 80,000-re a betörő oszmánok számát, bár rengeteg haszontalan népet vittek a törökök magukkal, hogy többnek nézzék őket.[1] Bajosan volt tehát Mezid béglerbég, ebben téved Chalk. Megjegyzem, hogy a török forrásokban egyszerűen csak bégnek van nevezve a vezér, csak Nesri mondja emir-i-akhornak.[2]

Nagyon hiányos értesülésre vall az is, hogy Chalk. szerint a török sereg csak Szebenig jutott el. Így íróink nem tud semmit a szent-imrei csatáról és Hunyadi előbbi vereségéről, a mi nagyon megfontolandó s török forrásra utal, mert a török források sem tudnak H. részvételéről és a «Tevárikh» nem tud a törökök előbbi győzelméről! Az egyetlen ütközetnek Chalk. szerint Szeben körül kellett történnie s az valószínű is, hogy itt volt a döntő ütközet. A török sereg győzelme után pusztítva kifelé vonult s valószínűleg míg az egyik rész rabolni volt, a másik a foglyokat őrizte s a gazdag szász metropolist ostromolta. Így érthető Thuróczinak azon, Chalk.-nek egészen megfelelő kijelentése, hogy János vajda embereit «nagy sietséggel összegyűjtötte, majd bosszúvágytól égve kivonult, követte az ellenséget.» Ha Szent-Imrénél ütnek a törökök tábort s onnan pusztítják a vidéket mint Benkő, sőt Huber gondolta,[3] nem kell *követni* őket Hunyadinak lassan felkészült hadaival. A mellett, hogy a döntő csata Szeben közelében, sőt ostroma közben történt, pozitive is igazolja Schæseus költeménye.[4]

tán birodalmának népeit a jövő év márczius havára fegyverbe szólította Magyarország ellen. (Gelcich—Thallóczy: «Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Budapest, 1887. 437. l.) A törököknek csaknem minden évben voltak hadjárataik s a félelem túlságosan nagyított és valószínűvé tett minden kósza hírt.

[1] V. ö. Takáts Sándor «A török-magyar lesvetés módja.» Századok, 1912. 731. l.; de Palatio is (Dr. Antoni Prochaska: «List Andrzeja de Palatio . . .» Lwów, 1882. 28 l.)

[2] Thúrynál i. m. 56. l.

[3] «Transsylvania.» 179. l.; «Geschichte Österreichs» III. 34. és «Die Kriege Zwischen Ungarn u. den Türken (1440—3.)» Archiv f. österreichische Geschichtsquellen LXVIII. 159—207., 171. l.

[4] L. Teleki J. «Hunyadiak kora Magyarországon.» Pest, 1852. I. 286.

«Mezethis Turci vires contemsit et arma,
Obsidione olim graviter vexata, fugamque
Auxilio Hunyadis moliri compulit hostes . . .»

A legújabb magyar történetírás [1] már igazat is adott Chalk.-nek annyiban, hogy Szebennél pusztult el Mezid. Úgy látszik a kis győzelem emlékét, melyről nem is tudták, hogy Hunyadit verték meg benne, elfelejttette a törököknél maga a szebeni katasztrófa s úgy az egykorú «Tevárikh»-ban, mint Chalk.-nál csak ezen utóbbi vereség emléke maradt fenn. Az sincs kizárva, hogy török verzio az, mely szerint ágyúgolyó ölte meg Mezidet s csak vezető nélkül maradt seregét verték meg a magyarok.

Mindeddig azt bizonyítottam, hogy Chalk. meríthette török forrásból elbeszélését s ezt a gondolatot erősíti az a tény is, hogy, mint látni fogjuk, a legközelebbi hadjáratok megírásánál határozottan török források után dolgozott. Azonban erre a hadjáratra esetleg használhatott fel más, élőszóbeli értesülést is, még pedig egy szebeni szászét, kivel mint fogollyal, vagy követtel érintkezhetett később. Így is nagyon jól meg tudjuk magyarázni előadásának sajátságait: miért nyomul annyira előtérbe Szeben ostroma, miért esik el ágyúgolyó által találva Mezid s természetes, hogy írónk tudósítója hallgatott Hunyadiról. Amellett feltünő, hogy Szeben említésekor Chalk. igen helyesen és ügyesen ir Erdélyről, kiemeli a városok önkormányzatát s külön említi Szeben jelentőségét. Kétségkívül lehető feltevés ez a szász részről nyert értesülés, de határozottan nem lehet ennek a javára döntenünk.

Végeredményben annyit mondhatunk, hogy a többi források szűkszavúsága, vagy teljes hallgatása folytán az előadás eredetét nem lehet bizonyosan meghatározni. Egyes vonásai török értesülésre vallanak s ennek az egész elbeszélés sem mond ellent. Hogy vannak Chalk. értesítésében egyes valószínűtlen s hiányos képzetre valló elemek, azt forrásai elégtelenségének, esetleg hamis értesülésnek tudhatjuk be.

b) *Hunyadi János ifjusága.*

Magáról Hunyadi János életéről nem sokat tudott Chalkondyles. Annyit mond csak róla,[2] hogy nem silány családból

[1] Fraknói a «Milleniumi tört.» IV. 26.
[2] 256 - 8. l.

származott s Hunyadról, Erdély egyik városából felkerekedve a szerbek fejedelméhez ment. A fejedelem parancsára egyszer addig űzött egy farkast, míg el nem fogta s meg nem ölte. «Azt is mondják, hogy mielőtt a triballok (szerbek) hégemonjához jött, Evrenoszfi Alinál szolgált és lovászi teendőket végzett.» Azonban ezt nem akarja elhinni. A szerb fejedelemtől a magyarokhoz ment, ott zsoldot kapott s a németek elleni háborúban annyira kitüntette magát serénységével, hogy megtették Erdély vajdájának. Mint ilyen szalasztotta meg aztán Sabatin eunuchot s ezzel nemcsak a Zsigmond kora óta folytonosan ismétlődő becsapásoknak vetette végét, hanem sűrűn átcsapva a Dunán félelmesek is lettek a magyarok a törökök előtt.

Az egész elbeszélést könnyen részeire bonthatjuk, habár itt is több értesülést olvasztott egybe Chalkondyles. Az egész magvát egy magyar értesülés alkotja; ebből merítette Chalk. azt az adatát, hogy Hunyadi Erdélyben, Hunyadon született s ennek tudhatjuk be, hogy nem említi azt az általános verziót, a mely szerint a hős oláh származású lett volna.[1] Hasonlóképen magyar forrásból értesülhetett Hunyadinak a csehek és a németek ellen vívott harczairól is.

Ezekhez a vázlatos adatokhoz azután hozzákapcsol egy szép mondát arról, hogy hogyan fogta el Hunyadi a farkast a szerb fejedelem parancsára. Az előadás olyan élénk, hogy szinte balladai menetet vehetünk észre benne: a fejedelem hivatja az ifjú hőst és megparancsolja neki, hogy fogja el a vadat. Azután, mintha pár strófán keresztül le lenne írva az üldözés; a farkas átússza a folyót, az ifjú nem tágít a nyomából, nagy sokára eléri és megöli. Mikor a vad bőrét odaviszi a fejedelemnek és egyszerű szavakkal felajánlja neki, az előadás eléri a tetőpontját, olyan élénk lesz, hogy Chalkondyles szószerint idézi a hős szavait: «ó despota, megtörtént, a mit parancsoltál, meg is

[1] Nem tartom ezt az állításomat valószínűtlennek, habár Thuróczi szerint is (242. l.) «Erat tunc in regno miles magnanimus, nobili et claro Transalpinæ gentis de gremio natus . . .» és Bonfiniusnál (448. l.) «Joh. Hun. . . . Valacho patre . . . natus . . .» mert Chalkondyles értesüléseit valószínűleg egyszerű foglyoktól nyerhette, a kik a hőst színmagyarnak tartották, nem tudták, hogy családja oláh eredetű volt.

öltem a farkast, itt is van a bőre, hogy felhasználd, a mire szükséges.» Az úr természetesen nagy jövőt jósol neki s gazdagon megjutalmazza.

Az egész elbeszélés olyan drámai erejű és annyira tele van jellegzetes pszichologiai momentumokkal, hogy lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy talán valami népballada volt a forrása és nem véletlen az, hogy miután Arany kiérezte előadásából a költőiséget, gyönyörű műballada lett a népköltészet régi termékéből.

Mindez azonban csak feltevés! Tény az, hogy egy minden történeti mag nélkül való mondával állunk szemben, mely a legnagyobb valószínűség szerint szerb eredetű. Hunyadi alakja sokat foglalkoztatta a délszláv népköltészetet s van adatunk arra, hogy egy másik szerb monda egyenesen szerb eredetűnek teszi meg a hőst, egy Zsigmond királynál látogatóban levő szerb fejedelem és egy szép udvari dáma fiának s szerb segítséggel vívatja legnehezebb küzdelmeit.[1] A mi mondánk szerényebb, szerinte csak pályafutását kezdi Szerbiában a nagy törökverő. Görög költői alakú mondát, melyből merített volna írónk, a jelen esetben nem tudok feltételezni; nem a tárgy természeténél fogva, hiszen keletkeztek idegen nemzetiségű hősökről versek a görögöknél,[2] hanem mivel minden görög elemet nélkülöz Chalkondyles előadása. Sokkal valószínűbb, hogy a szerb mondát is török közvetítéssel ismerte meg, hiszen a szerb elemek mellett találunk törököket is, melyek szerint Hunyadi az oszmánok egyik legnagyobb akkori hősénél, Evrenoszfi Alinál is szolgált volna. A mellett Chalkondyles befejező mondatát, hogy milyen fontos volt Hunyadinak Sehabeddin felett kivívott győzelme, igen gyanúsnak találom, egyrészt, mert ezt az egész hadjáratot török források után mondja el, nagyon közeli a szomszédság, másrészt, mert a török krónikák is Sehabeddinnel kapcsolatban említik először Hunyadi nevét. Ha ez utóbbi ese-

[1] V. ö. Románecz Mihály: «A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben.» A pancsovai áll. főgimn. értesítője az 1889-90. tanévről. 3-24. l.; Chassin «Jean de Hunyad.» Paris, 1859. 228. l.

[2] Pl. Mihály vajdáról. L. É. Legrand: «Bibliothèque grecque vulgaire. Paris, 1887. II. 183—230.

ményt török forrásból merítette írónk, legalább is valószínűnek látszik, hogy török forrás után adja elő a vele szorosan összekapcsolt másik elbeszélést is Hunyadi fiatalságáról.

Bizonyos, hogy Hunyadi lovászi szolgálata Alinál ép olyan kevéssé történeti tény, mint az, hogy a hős a szerb király parancsára elfogta a farkast s az egész inkább poetikai szempontból értékes elbeszélés csak még jobban bizonyítja több más monda mellett, hogy a nagy törökverő alakja már életében foglalkoztatta a népek fantáziáját s hogy Chalkondyles sokszor igen különböző elemekből, töredékekből megpróbált rekonstruálni egy teljes képet.

Sehabeddin béglerbég betörése.

Már előbb jeleztem, hogy Chalk. nagyon fontosnak tartja Sehabeddin vereségét, sőt a török-magyar harczok általa ismert fázisában egyenesen korszakos jelentőségűnek. Ennek a felfogásnak van is valami alapja [1] s kétségtelen, hogy Hunyadi ezen nagy győzelme egyenesen szülője volt a törökök elleni támadó fellépés eszméjének. Annál feltünőbb, hogy forrásaink erre a hadjáratra vonatkozólag sem beszélnek kimeritőbben, mint a Mezidére, kivéve a török kútfőket; ezek részletesebben tárgyalják Sehabeddin szerencsétlen esetét, bizonyságául annak, hogy a hadjárat nagy és fontos, a vereségük emlékezetes volt. Sok tekintetben azonban szerencsésebbek vagyunk, mint az előbbi hadjárat bírálatánál, mert nem kerül nagy fáradságunkba összhangzásba hozni a kútfőket.

Chalkondyles előadása szerint [2] a szultán fájlalja Mezid halálát s maga készül Magyarország ellen hadakozni. Sabatines eunuch azonban, egy tapasztalt harczos, ráveszi, hogy reá bízza seregét és Erdély elpusztítását. Így hát ez a szultán seregével és 4000 janicsárral átkel a Dunán s egész seregével Erdély felé

[1] V. ö. Dlugoss XII. k. 771. l. szerint igen fontos, hogy Ulászló nem köti meg akkor a lealázó békét a törökkel, hanem a friss győzelmek hatása alatt támadólag léphet fel.

[2] 254—6. l.

tart. Már néhány napig vonul a magyarok tartományán keresztül; Hunyadi azonban, az erdélyi kormányzó, seregével nyomon követi a hegyeken. Sabatines, nem törődve azzal, hogy idegen földön van, szétküldi szipáhijait a vidék pusztítására s maga csak kevés emberrel marad a táborban. A mint ezt Jangos (= Jankó, Hunyadi török neve) észreveszi, megrohanja az elhagyott tábort. Hiába próbál Sabatines védekezni, menekülnie kell a Duna felé, Jangos pedig a tábort elfoglalva a foglyokkal visszatérő törököket tőrbe csalja s így elpusztítja az ellenséges sereg nagy részét.

Minden egyéb forráscsoporttal való összevetés nélkül, hasonlítsuk össze Chalkondyles elbeszélését a török kútfőkkel, rögtön látni fogjuk az értesülés azonosságát.

Chalkondyles értesítésével egyezően a török kútfők is azt állítják,[1] hogy Kule Sahin kérte magának a fővezérséget. Ugyan úgy adják a török hadsereg összeállítását, nevezetesen ők is említik külön a janicsárokat s végül a «Tevárikh», írónknak megfelelőleg, szintén az akindzsik elkalandozásában látja a vereség okát. Ez utóbbi egyezés legjobban rámutat a török forrásra, a mennyiben minden más kútfő értesítésével ellentétben áll.

Ebből az összevetésből világosan kitűnik, hogy Chalkondyles elbeszélésének főbb pontjait oszmán tárikhokból merítette; kérdés csak az marad, hogy ezen többféle, egymásnak fontos esetekben ellentmondó török kútfőket magukat használta-e, vagy valami még régebbi ugyancsak török feljegyzést s hogy hogyan tudjuk Chalkondyles előadásának elütő elemeit török kútfőkből levezetni.

A török tudósításokat különféleségük daczára sem nehéz összhangzásba hozni. Tulajdonképen a «Tevárikh» és Nesri elbeszélése akkor mutatnak nagyobb elhajlást egymástól, mikor mindketten mást-mást tesznek meg a katasztrófa okának: az első az akindsik elkalandozását, az utóbbi a vezér gondatlanságát és gyávaságát. Ez a felfogásbeli különbség azonban megmagyarázható magával a török történetírás fejlődésével, mely

[1] Tevárikh 18. l.; Nesri 56. l.; Szeád-eddin 134. l.

lassankint az igazhivő sereg győzhetetlenségét teszi meg principiumává s a vereségeket vagy egyszerűen győzelmeknek minősíti, vagy elhallgatja, vagy pedig bűnbakot keres, többnyire a vezérben. Ilyen irány szülte már Nesri elbeszélését is s feltehető, hogy szántszándékkal másította meg értesülését. Így érthető aztán, hogy a hadjárat előadása Chalkondyles és Nesri feldolgozásában egymásnak ellentmondó változatokban jelenik meg, míg a «Tevárikh» egyszerűbb képzettségű, őszintébb szerzője a hiteles tudósításokhoz tartja magát s előadása csakugyan igen közel is áll a bizánczi íróéhoz.

Jóval könnyebb összeegyeztetni Chalkondyles előadását a Szeád-eddinéval. Az utóbbi is átveszi ugyan Nesri felfogását a vereség okát tekintve, de feltűnik, hogy ismer más forrásokat is, melyek elkeseredett harczról tudnak. Ő a két változatot összeolvasztja, Kule Sahint megteszi gyávának és nagyszájúnak, mint Nesri, ki megfut ütközet nélkül s a harcot más vitéz bégekkel vívatja. Kétségtelen, hogy a Szeád-eddintől említett más írók munkáiban nem így volt megírva a hadjárat. Sem Nesri, sem Szeád-eddin elbeszélése nem mond ellent annak a feltevésnek, hogy valamilyen az ő felfogásuktól elütő forrás után készültek, melyet azonban nem fogadtak el a maga egészében.

A főbb pontokat tekintve (a vezér neve, serege összeállítása, a vereség oka stb.) Chalkondyles előadása teljesen megegyezik a legrégibb török forrással, a «Tevárikh»-al s írónk vagy innen merítette és még más forrásból kiegészítette előadását, vagy, a mi még valószínűbb, más, egykorú, ennek felfogásával rokon, de bővebb tárikhot használt fel, melyet Szeád-eddin is ismert, de csak részben és elferdítve használt fel.

Ha Nesri és Szeád-eddin elbeszélésénél a sovénizmus-sugallta változtatástól eltekintünk, Chalkondyles előadása teljesen megfelel a török felfogásnak, csak egy tisztázásra szoruló adatot nyújt. Nála «Hunyadi János . . . követte Sabatinest a hegyen . . . Sabatines pedig, már a tartomány belsejében lévén . . .» stb.,[1] vagyis, hogy Hunyadi a hegyeken követte a tartományba (Erdélybe) benyomuló ellenséget. Nesri és Szeád-eddin szerint

[1] i. h.

ugyanis Oláhországban történt volna a vereség. Ez az adat is csak azt bizonyítja, hogy Nesri munkáját már nem ismerte Chalkondyles, mert ő még pontosabban írja körül a «Tevárikh» meghatározását, mely szerint Sehabeddin »Oláhországon keresztül beütött Magyarországba.» Nincs kizárva, hogy az említett két török író is Erdélyt érti Oláhország alatt, mert Szeád-eddin szerint Mezidet is Oláhországban verik meg. Ha ez az eshetőség nem áll fenn, úgy bizonyára Chalkondyles adja elő helyesen az eseményeket, mert mellette szólnak a magyar források is (illetve csak Thuróczi, mert Bonfini a jelen esetben is csak az előbbi elbeszélését bővíti ki),[1] melyek szerint Vaskapunál vívta ki Hunyadi fényes győzelmét magyar földön, a magyar-oláh határhegységben folyt le az ütközet.[2]

A hosszú hadjárat.

«Ennek egyes részein és egész menetelén egy bizonyos annak tulajdonítható homály uralkodik, hogy az egykorú vagy ehhez közelítő írók az itt történt sok csatázásoknak hol egyikét, hol másikát emelik ki, melyről a többiek hallgatnak . . .», írja Teleki a «Hunyadiak kora»-ban (I. 337. l.). Ez az ítélet szól Chalk.-re is, ki tényleg a források egy részével, csak egyetlen egy csatáról emlékezik meg bővebben.

Írónk elbeszélésének ellenőrzésére most már jóval nagyobb anyag áll rendelkezésünkre, mint az előbbi két esetben, nevezetesen görög író munkájával ellenőrizhetjük az előadását. Az előbbi két hadjáratról nem tud Dukas; a hosszú hadjárat híre

[1] L. Helmár i. m. 29. Thuróczinál 251. l. Bonfininál 465. l. van az esemény elbeszélve.

[2] Thuróczi i. h.: «Quum autem ad locum, qui Waskapu dicitur, extitit ventum . . .» Ha nem is pontos ez a helymeghatározás, valószínű, hogy már a határhegységben győzött valahol Hunyadi s akkor megmagyarázhatjuk az V. László oklevelében levő (St. Kaprinai «Hungaria diplomatica . . .» I. 371.) előforduló «in partibus Transalpinis» kifejezést, melyet Ivanich is használ a Vitéz János leveleihez írott jegyzetében: (Præfatio in epistolas domini Johannis de Zredna. Schwandtner» Scriptores rerum Hungaricarum II. p. 16.) V. ö. Jorga «Geschichte des rumänischen Volkes.» I. 319.

ellenben mindenfelé elterjedt, mesés részleteket beszéltek róla,[1] a törökök kiüzéséről ábrándoztak a hatása alatt s nem csoda, ha az ő munkájában is nyomot hagyott, ha csak nagyon szegényesen is.[2] A nyugati források közül a fontosabbak mind bőven írnak a hadjáratról.

1. Legfontosabbak a magyar kútfők: Thuróczi, Bonfini s itt különösen az okleveles anyag, főleg Hunyadinak Ujlakihoz intézett levele.[3] Bonfini itt Thuróczin kivül Callimachus munkáját is használta s a mellett maga utal szóbeli közlésre, melynek alapján helyreigazította annak egy helytelen megjegyzését.[4]

2. Nagyon bő és részletes értesítést találunk a lengyel kútfőkben, Dlugoss és Callimachus munkáiban.[5] Hogy milyen kitünő adatokat dolgoztak ezek fel, arról már szólottunk.

3. Igen fontos forrásul szolgálnak Aeneas Sylvius levelei, ki levelezésben állott a hadjárat több mozgatójával (Juliánnal is) s igy magánlevelei révén sokkal tisztább képet nyerhetett az egész hadjáratról, mintha csak a Frigyes kanczelláriájához érkezett tudósításokra lett volna utalva.

4. Nemcsak Nesri és Szeád-eddin foglalkoznak bővebben a hosszú hadjárattal, hanem a különben olyan szükszavú «Tevárikh» is kimerítőbb lesz,[6] sőt alapjában véve többet tud az előbbi kettőnél. Beáll természetesen az a kényszerhelyzet, hogy több török vereséget kell feltételeznünk, mint a mennyiről ezek a források tudósítanak, mert szavahihetőségüket nagyon csökkenti a hadjáratnak rájuk nézve szerencsétlen kimenetele. Bőbeszédűségük csak a vereség eltakarására szolgál s a hadjárat egyes eseményeinek megállapításánál félrevezetnek bennünket.

[1] V. ö. Font. Rer. Austriac. t. 61—62. p. 307. Kelt «Rome die Februarii anno 1444.» Nemcsak Szófia bevételéről értesültek már, hanem hire járt, hogy a keresztények elfoglalták Adrinápolyt, a törököket Ázsiába szalasztották stb.

[2] 217. l. e. B.

[3] Thuróczi 252. l.; Bonfinius 471. l.; Hunyadi levele Katonánál «Historia critica». 13. 251. l.

[4] Helmár i. m. 29. l.

[5] Dlugoss 771. l.; Callimachus 487. l.

[6] «Tevárikh» 18. l.; Nesri 58. l.; Szeád-eddin 136. l.

Pl. a «Tevárikh» Izladinál győzet a szultánnal. Fontosak ellenben azért, mert a személyeket, neveket fenntartották s összevetve őket a nyugati forrásokkal jelentékenyen hozzájárulnak ez utóbbiak megvilágításához.

Az említett írókon kívül egyes adatok tisztázása végett fordulhatunk Wavrinhoz,[1] Leodrisius Cribellushoz,[2] Sansovino-,[3] Cambini-,[4] Barletiushoz,[5] a raguzai annalistákhoz,[6] Beheimhez[7] stb.

A felsorolt művek közül több sokkal pontosabban adja elő a hosszú hadjárat lefolyását, mint Chalkondyles s azt mondhatjuk, hogy az utóbbi elbeszélésének főfontossága abban áll, hogy határozott világot vet írónk kútfőhasználatára.

Chalkondyles előadása szerint[8] a görög császár segítséget kér a pápától és a magyar királytól a török ellenében; Ulászlót harczra ösztönzi a földönfutóvá lett Georgios Vulkos (Brankovics György) szerb despota is, a ki nagy összeg pénzt halmozott fel egy török-elleni hadjáratra. Azonkívül Hunyadi János (Jangos) is a vállalat mellett van. Nagy sereget gyüjtenek tehát, csatlakozik hozzájuk Drakula oláh vajda is s György despota vezetése mellett az Iszteren átkelve elpusztítják a szultán tartományát, felégetik Sophia városát. Amurát szultán ezek hallatára összegyüjti az egész európai és ázsiai seregét s maga siet Hunyadi elé, hogy megütközzék. A mint meghallja, hogy a magyarok a Basilitza nevű vidéken vannak, sereget küld, hogy azzal őriztesse az ellenséget, hogy értesülhessen ez utóbbiak hollétéről, s hogy a hegyszoros járhatatlanná tétessék. Azután Amurat a hegyszoros felett üt tábort a hegyen és haditanácsot

[1] Idézett számában a «Századok»-nak.

[2] Leodrisii Cribelli libri duo de expedicione Pii papæ secundi in Turcas. Muratori t. XXIII.

[3] Gl'annali Turcheschi di M. Sansovino in Venetia. 1573.

[4] Commentario de Andrea Cambini Fiorentino della origine de Turchi e imperio della casa Ottomana.

[5] «De vita, moribus .... Georgii Castrioti» Argentorati. 1537.

[6] Monum. Slavorum Meridion. t. 14.

[7] A Századok idézett száma.

[8] 307—16. l. e. B.

tart. Ő maga a megütközés mellett van, s tervét nagyon helyesli Khászim pasa rumilii béglerbég is. A tapasztalt Turakhán, thessaliai bég, jól tudva, hogy összecsapás esetén az európai sereg is, meg az ázsiai is megfutna, s a janicsárság olyan maradna, mint a madár szárnyak nélkül, azt ajánlja, hogy vonuljanak vissza ütközet nélkül, pusztítsanak el mindent maguk megett, s mikor majd a magyarokat élelemhiány fogja szorongatni, könnyen elbánhatnak velük. Még ennél a tervnél is jobbat ajánl az Evrenoszfi Jese: védekezzenek itt, biztos hadállásaikban, s mikor már visszavonulóban lesz az ellenség, akkor csipkedjék lovasságukkal. Az ő tervét fogadják el, mint legbölcsebbet.

A magyarok megpróbálnak áttörni a szoroson, de sikertelenül, s végre is az éhség visszavonulásra kényszeríti őket. A szultán Khászim pasát és Turakhán béget küldi az üldözésükre, s az előbbi Turakhán figyelmeztetése daczára a síkságon üldözi a magyarokat. Itt Hunyadi a béglerbéget tőrbe csalja, megveri s sok előkelő ember mellett Halil pasa nagyvezér testvérét is elfogja. Turakhán lesz a bűnbak, őt börtönzik be Tochatban.

Eddig tart Chalkondyles elbeszélése s első pillanatra különös, ellentétes vonásokat veszünk észre rajta. Míg ugyanis nagyon hiányos, elégtelen értesülésre mutat az a körülmény, hogy összesen egy (illetve a szorosban vívott harczczal két) ütközetről tud, a szultán tanácskozásának bő leírása az intim részletekig kimerítő forrásra utal. Ámde ezek a beszédek hitelesség szempontjából nagyon gyanúsak lesznek, ha tekintetbe vesszük rhetorikai kidolgozottságukat, a gondolat folytonos tisztulását, míg végre Jese beszédében legjobb, legczélszerűbb alakban jelenik meg; nagyon gyanús Turakhán költői hasonlata a szárnyatlan madárról, mely ki van szolgáltatva ellenségeinek. Ezeket a beszédeket és előadásának sovány magvát nem vehette egy forrásból, valószínűleg maga szerkesztette őket.[1] Az a tudó-

[1] Darkó Jenő «Adalékok —» 13—14. l. szerint Herodotos mintájára; tényleg van bizonyos fokú hasonlatosság a két helyzet között, Murad és Xerxesé között, a minthogy az ez utóbbi által tartott haditanácsban is Mardonios igen helyesli Xerxes támadó szándékát, míg az okos, tapasztalt Artabanos ellenmond. Herodotos Historiæ. recognovit C. Hude. Oxonii. II. l. VII. c. 8—12.

sítása, hogy a görög császár volt az egész hadjárat mozgatója, görög nemzeti érzésből fakad.

Ezeket a kirivó elemeket elhagyva az elbeszélésből, marad magának a hadjáratnak, illetve Kászim pasa vereségének a leírása. Honnan meríthette ezeket Chalkondyles? Ő még 1443-ban legfeljebb csak 13—15 éves gyermek, a Peloponnesoson tartózkodik s hogy itt csak hiányosan értesültek az északon történtekről, azt Phrantzesnek, az ekkor már magas állású peloponnesosi történetírónak a hallgatása legjobban bizonyítja. Kétségkívül írott források után kell tehát kutatnunk. A források összevetésénél kriteriumnak tekintve azt a tényt, hogy Chalkondyles csak egy ütközetről tud, illetve, hogy Izladi előtt nem ír harczról, mint írónk lehető forrásai, elesnek mindazon tudósítások, melyek több ütközetről, főleg Szófia előttiről is tudnak. Így elesnek:

1. Thuróczi (s általában a magyar értesítések), ki szerint «öt ízben harczolt igen hevesen a vele összeakadó, mindig nagyobbszámú ellenséggel», s csak ezután szól a visszavonulás közben történt ütközetről.[1] A magyar köztudat általában hat ütközetről tudott.[2]

2. Elesnek Aeneas Sylvius, ki már a Morava völgyében vívott ütközetről bőven tudósít, Dlugoss, Callimachus, Bonfinius, kik mind tudnak győzelmes harczokrol még Izladi előtt.

Így a fontosabb források közül csak Dukas és a török írók maradnak hátra. Dukas elbeszélése több pontban reális ugyan és hasonlít is Chalkondyleséhez, de van közöttük egy alapkülönbség: az előbbi tud harczról Izladinál, hogy a magyarok ki akarták erőszakolni az átkelést, de, hogy azután az üldöző törököket tőrbe csalták és megverték, arról nem.[3] Így utóljára vessük össze Chalkondyles előadását a török források elbeszélésével sarkalatos pontjaiban, elhagyva belőle a haditanács leírását s az említett görög elemet. Míg a «Tevárikh»-ot itt egyelőre kevésbbé fontosnak tekintem, mivel két nagy ütközetről értesít,

[1] i. h.
[2] L. Ivanich i. h. «... in quo sex pugnæ habitæ sunt notabiles.»
[3] i. h.

mely mindkettő Turakhán miatt veszett el, addig Szeád-eddin önálló, elsőrangú forrás lesz, mivel saját bevallása szerint több forrást használt fel.[1]

A főbb megegyező pontok írónk előadása s a török kútfők között a következők:

A keresztény sereget Brankovics György (Láz-oglu) vezeti a Dunán keresztül Szófia felé.

A «Tevárikh» is tud róla, hogy még Murad megérkezte előtt más török sereg útját állotta Hunyadiéknak.

Úgy Chalkondyles, mint Nesri szerint több napig áll egymással szemben a két sereg ütközet nélkül s hogy a magyarokat végre is a hideg és a szükség kényszerítette visszavonulásra.

Ugyancsak Chalkondylesnek megfelelő Nesri értesítése Kászim pasa üldözéséről, tőrbecsalattatásáról és Mahmud Cselebi fogságba eséséről.

A «Tevárikh» és Szeád-eddin szintén Turakhánt mondják a vereség okának, illetve ők is tudnak róla, hogy ez nem csatlakozott Kászimhoz.

Ime, világosan látjuk ezek után, hogy írónk, azt mondhatni, teljesen török forrásból szerezte értesüléseit. Forráshasználatára jellemző, hogy elbeszélésében két török tipusú előadást egyesít: a «Tevárikh»-ét az Izladi előtt lefolyt ütközetről és Nesriét. Tulajdonképen az utóbbi előadásához veszi át a «Tevárikh»-ból a személyek neveit. Hogy mennyiben adhatunk neki hitelt, azt nem nehéz eldönteni. Végre is a «Tevárikh» a legrégibb és legmegbízhatóbb török forrás, régibb Nesrinél s jóval kevésbbé elfogult, mint emez. Kászim és Turakhán esete tényleg megtörtént, de Izladi előtt, nem üldözés közben, amint Chalkondyles írja, ekkor már Balabán és nem Kászim volt a vezér; a «Tevárikh» hitelesebb. Chalkondyles kevésbé megbízható források után rontotta el az ő előadását, erre az eseményre vonatkozólag semmiesetre sem megbízható elbeszélése.

[1] V. ö. 138. l.: «Ámde az e könyvben előadott tényállás Mevlána Nesri, Ásikpasazáde és más török történetírók szerint van . . .»

A várnai ütközet.

Mig az eddigi események előadását török kútfőkből merítette Chalkondyles, a várnai csata leírásánál olyan verzióval állunk szemben, melyhez hasonlót, illetve a melynek megfelelőt hiába keresünk ismert forrásaink között. Így arra vagyunk utalva, hogy az egyes adatok természetét a többi kútfővel való egybevetés alapján legalább is némi valószínűséggel megállapítsuk.

Forrásokban szerencsére bővelkedünk, a mi a dolog természetéből következik. A várnai csata jelentősége mellett eltörpülnek Hunyadi előbbi hadjáratai. A dicsőséges hosszú hadjárat túlfeszítette a nyugatiak képzeletét, megismétlésétől a törökök kiűzetését várták. Híre járt, hogy a Karamán bég elleni hadjáratban szerencsétlenül járt a szultán, hogy európai birtokaiban alig hagyott katonaságot,[1] ennél kedvezőbb alkalom tehát sohasem fog kínálkozni a pogányok visszaszorítására Ázsiába.

Mindenfelülről segítséget igérnek, igaz, hogy aztán nem adják meg[2] s még az 1444-ik évben megveri Murád a magyar-lengyel-oláh hadakat Várnánál, maga a hősiesen harczoló ifjú király is fejével fizet esküszegéseéért. A katasztrófa benyomása alatt keletkezett az ütközet sok leírása, melyek írójuk nemzetisége és értesülései szerint olyan sokféle változatot tartottak fenn.

Épen a források nagy számánál fogva szükséges most csoportositani őket s lehetőleg csak azokat a kútfőket fogjuk majd tekintetbe venni, melyeknek szerzői autopsiára, vagy szemtanú értesítésére támaszkodhattak.

1. Elsőnek veszem a közös kútfőre visszamenő Dlugoss-Callimachus-Bonfinius csoportot; ezek eredeti forrása de Palatio levele.[3] De Palatio pápai tizedszedő volt Cseh- és Lengyelország-

[1] L. J. Chmel «Materialen zur österreichischen Geschichte.» Wien, 1837. 113. l. Schreiben des päpstlichen Legaten, Cardinal Julian, an König Friedrich; Datum Budæ, in vigilia apostolorum Petri et Pauli.

[2] V. ö. Hunyadi kifakadását Eugen pápához írott levelében. Kelt Pesten, 1445 május 11. Schwandtner II. 18.

[3] A. Prochaska: «List Andrzeja de Palatio o klesce Varnenskiej.» Lwów, 1882.; Dlugoss l. XII. 780. l.; Callimachus 504. l.; Bonfinius 482. l.

ban s Ulászlót elkísérte erre a hadjáratára, az ütközetben maga a jobb szárnyon volt. Levelét Lajos kardinálishoz intézte, datálása: «Datum Poznanie anno Domini MCCCCXLV, die XVI. mensis maii», tehát még egészen friss emlékezetből írt. Az ő értesítését vette át Dlugoss csaknem szóról-szóra, csak néhány helyen ferdítette el azért, hogy Hunyadi iránt érzett ellenszenvének kifejezést adhasson. Viszont az ő munkájából vett adatokat egészíti ki Callimachus a Sanoktól nyert felvilágosításokkal s elbeszélése igen kevés változtatással átmegy Bonfini munkájába, habár ez utóbbi valami kevés változtatást tesz rajta török értesülései után.[1] Leghitelesebb és legmegbízhatóbb természetesen Palatio értesítése, a mint hogy az egész hadjárat lefolyására egyik legfontosabb forrás.

2. A magyar álláspontot Thuróczi képviseli,[2] ki törhetetlen híve Hunyadinak.

3. A harmadik csoportba sorozom az Aeneas Sylvius munkáiban fenmaradt értesítéseket.[3] Megbízhatóságukról és fontosságukról már szólottam, itt csak annyit jegyzek még meg, hogy ítéletét befolyásolja pártállása, miszerint ő V. László igényeit képviseli az Ulászló-pártiakkal szemben.

4. Több egykorú nyugati író tartott fenn egy-egy mozzanatot, pl. Pusculus, Philelphus, stb.[4]

5. Egészen különálló helyet foglal el rendkívül fontos tudósításával Jehan de Wavrin krónikája.[5] Jehan unokaöcscse, Waleran volt azon burgundi hajók parancsnoka, melyeknek a pápai hajóhaddal egyesülve, hivatásuk lett volna megakadályozni Murad átkelését Európába. Kétségkívül nagyon megbízható, pontos leírása a Boszporus védelmének.

6. Szemtanútól, Hans Mägesttől szerezte értesülését Beheim is («Alz mir hans mägest füre gab, der selb war in dem

[1] V. ö. Helmár i. m. 29. l.

[2] 255. l.

[3] Leveleiben több helyen. Op. geogr. 237. l. Comment. 326. l. stb.

[4] Ubertini Pusculi Brixiensis «Constantinopoleos libri IV.» Mon. Hung. Hist. XXII. I. 95—261. l.; «Epistola Francisci Philelphi ad Carolum VII. regem Francorum.» U. o. 503—552. l.

[5] Id. helyen.

streite . . .»), megbizhatóságát azonban erősen befolyásolja két körülmény: Mägest 16 évig fogságban volt s csak ezután közölte a csata lefolyását Beheimmel; másodszor, úgy látszik, alacsony rangú katona volt, ki nem tudta követni és megérteni a nagyobb taktikai mozdulatokat.[1]

7. A török források[2] meglepően igazságosan itélnek a csatáról, de azért csak vigyázva használhatjuk őket, a nyugatiakkal egybevetve. Érdekesek, de nem megbízhatók a fethnámék, melyek minden, a szultán dicsőségét kisebbítő dolgot elhallgatnak.

8. Végre rendkívül fontosak egybevetés szempontjából a szokatlanul nagyszámban fenmaradt görög tudósítások, Dukas, Phrantzes, a «Historia politica Constantinopoleos» prózai elbeszélései s Hierax és Zotikos verses előadásai.[3] Anélkül, hogy bármelyikük előadását közvetlen összefüggésbe hoznám a Chalkondylesével, annyi fontosságot kell nekik tulajdonítani, hogy belőlük egy, a görögöknél általánosan ismert és elterjedt verzió adatait összeállítva s ezeket Chalkondyles elbeszéléséből eliminálva, sokkal könnyebben meghatározhatjuk az elbeszélés többi elemére nézve is az eredet kérdését.

Mindenekelőtt megkisérlem a felsorolt görög források közül az ismeretlenebbek természetét s az esetleges összefüggéseket közöttük megállapítani. Legelőször a «Historia Constantinopolitana» előadásának és Hierax logotheta verses elbeszélésének azt mondhatni, teljes azonossága ötlik szemünkbe. A főbb megegyező adatok a következők:

Murad nyugalomba megy Magnesiába s ifjú utóda csak vadászattal és lakomákkal törődik.

[1] L. Századok idézett hely.

[2] «Tevárikh» 21. l.; Nesri 59. l.; Szeád-eddin 139. l.; a fethnámék 370—71. l.

[3] Dukas i. m. 220—222. l.; Phrantzes i. m. 197—200. l.; Historia politica et patriarchica Constantinopoleos, recognovit Immanuel Bekkerus. Bonnæ 1849, 11—14. l.; Pecz Vilmos «Zotikos költeménye a várnai csatáról.» Századok, 1894. 315—337.; *Ιερακος του μεγάλου λογοθέτου «Θρῆνος...» ὑπὸ Φ. Α. Αντ. Λεθιηρον.* Mon. Hung. Hist. vol. XXI. I. p. 351. A várnai csatára vonatkozó részt lefordította Pecz V. «Századok», 1894. 409—413. l.

A magyarok ennek hallatára harczra kelnek a pogányok ellen, annál is inkább, mert János görög császár erre ösztönzi őket, sőt Hunyadynak «királyi díszes koszorút» igér.

Mehemed szultán környezete, a veszedelemtől megijedve, Muradot visszahívja s az öreg szultánt, Chalil pasa felszólítására, maga a görög császár szállíttatja át Európába.

Várnánál a magyarok bátran küzdve szétverik a szultán seregét, Caratzia pasa anatoliai béglerbég is elesik, csak Murad marad helyén a portával.

A magyarok most haditanácsot tartanak arról, hogy hogyan verjék szét a portát s bár Hunyadi kész erre a vállalatra, nehogy a király koczkáztassa életét, a bujtogató ifjak tanácsára Ulászló támadja meg a szultánt. Ez utóbbi már el akar futni, de a janicsárok megakadályozzák ebben s egyikük, Chamuzas, levágja a király lovát, a lebukó hőst lefejezik s fejét lándsára tűzik. Erre a magyar sereg szétfut.

A milyen világos és könnyen észlelhető a rokonság a két forrás között, épen olyan nehéz összefüggésük természetének meghatározása. A «Historia . . . Constantinopoleos» szerzőjéről, keletkezési idejéről egyáltalában semmit sem tudunk, Krumbacher épen csak hogy megemlíti irodalomtörténetében.[1] Körülbelül az 1391—1578. évek történetét öleli fel; azonban épen a legutolsó évtizedek annyira vázlatosan, röviden vannak papirra vetve, hogy önkéntelenül is az a gondolat merül fel, hogy nem Theodosius Zygomalas vetette ezeket hozzá, ki a művet Crusiusnak leírta? (1578-ban.) Hiszen épen azt várnók, hogy a legutolsó évek története lesz legbővebben megírva.

Ugyancsak Krumbacher szerint Hierax a XVI. század közepén írta «unalmas költeményét», mely Murtzuphlos és Oszmán történetével kezdődik s Konstantinápoly elfoglaltatásának bő leírásával fejeződik be.[2] A két mű tehát körülbelül egyidejűleg keletkezett s szerkezetileg is megfelel egymásnak. Nemcsak azon részekre áll ez a megegyezés, melyek a mindkét műben tárgyalt korszakról (1391—1453.) szólanak, melyek úgy tárgyilag, mint

[1] «Geschichte der byzantinischen Literatur.» München, 1897. 394. l.
[2] U. o. 311. l.

tartalmilag teljesen megfelelnek egymásnak, hanem egyáltalában feltűnik a megíratásukban meg-megnyilvánuló hasonló szellem, hasonló vázlatosság. Annyi bizonyos, hogy nagyon közeli összefüggés van a két mű között, az egyik írója ismerte a másik művet, sőt az sincs kizárva, épen egyidejűségük folytán, hogy mindkettő egy író munkája.

A ismert források közül Phrantzes művéhez, az «Annales»-hez állanak legközelebb, mely a latin császárság korától 1477-ig terjed.[1] Épen olyan röviden van előadva ebben is maga az ütközet s épen olyan körülményesen a magyarok haditanácsa és a király eleste. Mindazonáltal szószerinti megegyezésről szó sincs közöttük.

Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról az esemény egyik legfontosabb forrása, a mivel nem mondottuk egyszersmind azt is, hogy teljesen megbízható. Első kiadója, Émile Legrand[2] s utána Pecz Vilmos is, hivatkozva a költő egyes kijelentéseire:

109. sor:

> «én . . . tehetségem szerint írom ezt, (mert) a valóságban láttam . . .»

438—442. sor:

> «Én az erdőben voltam, a sűrűben elrejtve és olyan lettem, miként a márvány, kővé kövültem, mintha látnád a tengert a mint felzúdul az erős széltől és duzzadnak a hullámok, úgy láttam a mezőn a duzzadó hullámokat . . .»

szemtanúnak tekintik Zotikost, ki szerintük még valószínűleg 1444-ben megírta költeményét. Ez utóbbi véleményt azonban kétségesnek tartom, mert ugyancsak a költemény úgy szól már Hunyadiról, mint mártirról (hogy Hunyadi Nándorfehérvárnál megsebesült, arról Chalkondyles is tud):

[1] S nem 1476-ig, mint Krumbacher állítja GBL. 308. l.

[2] A «Collection de monuments pour servir a l'étude de la langue néo-hellénique.» Nouvelle série. Athénes, 1874. II. 51—84. l.; Pecz a «Századok» i. h.

93—95. sor:

> «(de) van egy másik, égből származó nagy dicsőséged is és isten kezével megkoronázott királyságod és viseled a martyroknak Krisztustól való koronáját..»

így pedig csak 1456 után keletkezett volna a költemény, a mi lényeges különbséget jelent. Mert ha feltesszük is, hogy szemtanú volt tényleg Zotikos, akkor is csúszhatott már be az időköz folytán az autopsián alapuló részletekbe is pontatlanság és hiány, másrészt azok a részletek, melyek nem tartoznak szorosan a csata leíráshoz, a már kialakult általános görög felfogást tükröztetik vissza.

Kísértsük meg ezek után megállapítani az általánosan ismert görög verziónak megfelelő elemeket Chalkondyles előadásában.

1. *Chalkondyles* (322_{20}—323_4 és 329_1—330_9 lk.), a görög császár szerepe: jelzi, hogy a Hellespontos el van zárva; mikor már Murad átkelt a tengerszoroson s őt színvallásra kényszeríti, a keresztesek mellé áll, de állásfoglalását Chalil pasa, a ki a görögök iránt barátságos érzülettel viseltetik, eltitkolja a szultán előtt. — *Zotikos* (v. 146—161.): a magyar király a csatát megelőző haditanácson keserűen kifakad a görög császár ellen, ki maga küldött hozzá gyakori üzeneteket s megigérte, hogy gályái hatalmukban tartják a tengerszorost. De «ugyan .... micsoda átjárót őrzött .... az ingatag király?» — *Hierax és a Hist. Cn.:* a Hist. Cn. (p. 11_{6-12}.) és Hierax (v. 433—5.) szerint a görög császár egyenesen «*τὸ στέμμα τῆς ἐμῆς βασιλείας*»-t igéri Hunyadinak, ha megsegíti és aztán (Hist. Cn. p. 12_{11-14}.; Hierax v. 446—50.) maga szállítja át a szultánt Szkutariból Khalil pasa felszólítására.

2. *Chalkondyles* (333_{4-11}. l.) szerint az oláhok, miután Hunyadi legyőzte az ázsiai sereget, fosztogatáshoz és a tevék öldökléséhez láttak. — *Zotikosnál* (v. 390—4.) szintén fosztogatnak az oláhok s szétszóródnak, de csak mikor már László betört a janicsárok közé.

3. *Chalkondyles* (333_{11-16}. l.) Hunyadi kérleli a királyt, hogy ő ne támadjon az ellenségre, mert, ha baja esnék, köny-

nyen megfut a sereg. — *Dukas* (221$_{13-14}$. l.) szintén tudja, hogy Hunyadi iparkodott megakadályozni Ulászló támadását. — *Zotikos* (v. 345—356.). Hasonlóan, mint Chalkondylesnél, Hunyadi kész támadni, csak a király maradjon helyén, mert «Ha meghalok és elveszek, nem nagy kár, csak a te fenséged legyen biztosítva.» — *Phrantzes* (198$_{14}$—199$_{4}$.) hosszú beszédet tartat «Jankó»-val a királyhoz, hogy ha ő (t. i. Hunyadi) elesik, az nem baj, de a király óvja magát, mint a kígyó a fejét. — *Hist. Cn.* (134$_{-9}$.) és *Hierax* (v. 467—88.). Ugyancsak Hunyadi vállalkozik a támadásra, a királyt óvni akarja a veszedelemtől.

4. *Chalkondyles* (335$_{3}$—336$_{3}$. l.). Hunyadi irigyei biztatják a királyt, hogy ne engedje át teljesen a győzelem dicsőségét a hősnek, ne tegye ki magat szégyennek, hiszen a janicsárok úgy sem mernek megállani előtte; ő, mint király, támadja meg a szultánt. — *Dukas* (221$_{13-14}$. l.) «Jankó megtiltotta; de az nem engedelmeskedett . . .» (*«ὁ δὲ Ἰάγγος ἐκώλυεν αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπείσθη . .»*) — *Zotikos* (v. 358—381.). Egy áruló vádolja a király előtt Hunyadit, hogy minden dicsőséget az akar megszerezni s ennek a beszédétől felizgatva Ulászló kijelenti, hogy ő akar, mint király, a királylyal harczolni. — *Phrantzes* (199$_{3-4}$. l.) csak annyit mond, hogy a király nem fogadta meg Hunyadi tanácsát. — *Hist. Cn.* (131$_{0-15}$. l.). A fiatalabbak biztatják az a nélkül is heves királyt, hogy a már kezében levő győzelem dicsőségét ne engedje át másoknak. — *Hierax* (v. 492—501.): az «irigységtől lihegők» ugyanigy biztatják a királyt, hogy ne engedje át másnak a könnyű győzelmet s ne tegye ki magát a gyalázatnak.

5. *Chalkondyles* (336$_{4-5}$. l.). A király merészen megtámadja a janicsárokat, de egy Theriz nevű szekerczével elvágja a lova lábát s mikor Ulászló lebukik, lefejezi. — *Dukas* (221$_{14-16}$. l.). Először a király lovát vágják le s mikor az összeroggy, őt is lefejezik. — *Zotikos* (v. 387—414.). Alig négyszázad magával támad a király a janicsárokra s mikor már menekülni szeretne, Chamuzes elvágja a lova lábát, majd késével a lovast fejezi le. — *Phrantzes* (199$_{5-19}$. l.). A vitézül harczoló király lovának a lábát Chamuzes elvágja odadobott fejszéjével s megöli a lebukó lovagot. — *Hist. Cn.* (131$_{5}$—147.) és *Hierax* (v. 509—17.).

A király mértéktelenül beborozva hatalmas támadást intéz Murad ellen, de Chamuzes elvágja szekerczével a lova lábát, őt magát lefejezi s fejét lándzsára tűzi.

6. *Chalkondyles* (336 $_{9-20}$. l.). Murad a király vitéz harczának láttára meg akar futni, de visszatartják. — *Zotikos* (v. 291—310.). Serege összetöretése után futni akar Murad, de egy janicsár halállal fenyegeti, ha elhagyja őket. — *Phrantzes* (199$_{7-11}$. l.). A király már egészen a szultán közelébe jut s ez utóbbi meg is akar futamodni, de a janicsárok békót vernek a lova lábára, hogy ne menekülhessen. — *Hist. Cn.* (13$_{20}$—14$_{1}$.) és *Hierax* (v. 461.) a szultán menekülésre gondol, de a janicsárok visszatartják.

A felsorolt adatok csaknem egyformán megvannak valamennyi görög nyelvű kútfőben s főleg Zotikos elbeszélése nagyon hasonlít Chalkondyleséhez, ez pedig 1456 körül, állítólag autopsia alapján keletkezett. Ezeket a görög elemeket elhagyva most írónk előadásából, mint a melyek hazájában általánosan ismertek voltak és nem feltételeznek különös értesülést, vizsgáljuk a hátralevő adatok eredetét.

A csataleírás, a király szerepét kivéve, nem görög eredetű s ilyen alakjában nem felel meg a nyugati kútfőknek sem. Chalkondyles valószínűleg jó értesülés után írt, de félreértette a helyzetet. Nála a seregek felállítása a következő: a törököknél a centrumot a szultán foglalja el megerősített állásban, a bal szárnyon van a rumilii sereg Karadsa bég vezérlete alatt,[1] így tehát az anatoliaiak a jobb szárnyat foglalják el. A keresztény seregnél a magyarok vannak a jobb szárnyon, az oláhok a balon. Hunyadi most a «phakzé»-val, a «bitaxis»-okkal (*«ἐχων τὴν φαχζήν, τοὺς Βιτάξιδας καλουμένους»*),[2] megtámadja az ana-

[1] 333$_{22}$—334$_{1}$.: *«... τὸ τῆς Εὐρώπης στράτευμα δ'ἐπὶ εὐώνυμον τοῦ βασιλέως παρετάσσετο μέρος ...»* stb.

[2] A. *«φαχζή»* mivoltára nézve helyes Hammer nézete (Osm. Gesch. I. 654.), mely szerint az az olasz «fazione» szóval azonos. Leunklavius a «Pandectes historiæ Turcicæ, liber singularis»-ben azt vitatja (p. 319.), elég valószínűtlenül, hogy a *φάχζη* a török gházi (= hős) szóval lenne azonos. A *«Βιτάξιδες»* kétségkívül a délszláv vitéz szó elferdítése, mint Leunklavius (u. o.) gondolja s nem a pixidarius = Büchsenschützer elferdítése. (H. u. o.)

toliaiakat, a kik jórészt harcz nélkül megfutnak. Erre az oláhok rögtön a zsákmányoláshoz látnak, a tevéket öldösik s a nélkül, hogy visszatérnének a harczrendbe, szétszóródnak. Megjegyzendő, hogy mikor kevéssel előbb a szultán megerősített állásáról szól, a tevéket az egymás mellé erősített pajzsok mögé helyezi el a centrumban! Hunyadi most megállásra inti a királyt, azután a rumilii sereget támadja meg, ezzel heves harczot vív, több ízben kölcsönösen a táborig üldözik egymást, míg végre sikerül a kereszténveknek Karadsát megölni s nagy pusztítást vinni végre a törökök között. Ezen harcz folyása közben történik Ulászló támadása Murad ellen.

Ez a csataleirás hibás! A csatarendek felállítása is téves. De Palatio szerint, a ki szemtanú volt, az oláhok a jobb szárnyon voltak s nem a balon, viszont a balszárnyon volt öt zászlóalj a vajda és a magyar urak embereiből.[1] Karadsa az összes források bizonysága szerint nem Rumili, hanem Anatolia béglerbégje volt s ha igaz Hammer azon állítása,[2] hogy minden Európában vívott küzdelemben a rumilii sereg alkotta az oszmán sereg jobbszárnyát, mindkét csatarend felállításában téved íróink. Köhler a várnai ütközetről írott értekezésében a magyar sereg balszárnyának a küzdelménél a következő megjegyzést teszi: «Wir sind auch hier an Chalcocondylas gewiesen»,[3] s tényleg úgy ő, mint Teleki,[4] főleg ez utóbbi figyelmen kívül hagyva Chalkondyles tévedését, azt mondhatni, hogy elmondják a balszárnyra vonatkozólag is a jobbszárnynál már egyszer leírt küzdelmet. Tévedésük a következőképen magyarázható: az összes nyugati források szerint a harcz először a magyar sereg jobbszárnyán dühöng teljes elkeseredéssel, a hol az anatoliaiak küzdenek Karadsa vezérlete alatt sokáig vitézül. Chalkondylesnél is először az ázsiai sereggel végez Hunyadi, azután támadja még az európait. Ez az utóbbi sereg tényleg az oszmán sereg jobbszárnyán volt, vele tehát a magyar sereg balszárnya állott

[1] De Palatio 29—30. l.

[2] «Gesch. des osm. Reiches.» Pest, 1827. I. 462—3.

[3] L. Köhler «Die Schlachten von Nicopoli u. Warna». Breslau, 1882. 63. l.

[4] I. m. 439. l.

szemben, látszólag tehát ezen szárny harczáról ir Chalkondyles. Ámde nem vették tekintetbe, hogy Chalkondyles a rumilii sereget a balszárnyra tette tévesen s a küzdelem igy velük a magyar sereg szembenálló *jobb*szárnyán folyt le. Ezt a kiigazitást tekintetbe véve a magyarok balszárnyának harczáról a «Historiæ»-ben sincs több, mint a többi kútfőben, csakhogy ő először említi a török sereg jobbszárnyának megverettetését, a hová tévesen az anatoliai-csapatokat helyezi s csak azután ir a balszárny hősies harczáról.

Van több határozatlan, *leginkább magyar értesülésre utaló elem* is Chalkondyles előadásában. Ilyen feltétlenül Julianus nagy szerepe a hadjárat létrehozásában, a miről egy keleti kútfő sem tud. Magyar forrásra mutat az az értesítése, miszerint a magyarok a hadjárat megindítása előtt kibékültek a csehekkel. Ilyen vonások: az oláhok részvételéről és Brankovics György vonakodásáról, a magyar sereg útjáról és Várna elfoglalásáról, egyszóval a csata előzményeiről való tudomása. Feltűnik, hogy igen jól van értesülve Murád Boszporuson való átkelésének egyes részleteiről.[1] Hogy honnan tudta meg ezeket, azt nagyon nehéz eldönteni, mert a sok jó értesültségre valló rész mellett vannak pontatlanságok, hiányok is.

Ha a várnai csata előadását bonczoljuk tehát, arra a meg-

[1] Chalkondyles előadása Murád átkeléséről a Boszporuson közel jár az igazsághoz, csak hiányos, a mint Wavrin elbeszélése igazolja. Eddig mindig támadták a «Historiæ» azon adatát, hogy a törökök a Hellespontuson keltek át s érthetetlen módon támadja Kropf is Wavrin előadásához irott kommentárjaiban, bár ez utóbbi szerint is «Minekutánna tehát a török haderejével átkelt volt részint *Gallipolin alól* . . .», vagyis tényleg kelt át török sereg a Hellespontuson is, csakhogy talán a jóval kisebb rész. Másrészt Wavrin a genuaikat teszi meg a baj okozójának, szerinte ezek szállítják át a szultánt a vizen, míg Chalkondyles csak annyit mond, hogy nagy széltől akadályoztatva nem tudták a gályák elzárni a tengerszorost. Wavrin azonban árulásról csak a Boszporuson való átkelésnél tud, a hol maga őrködött a burgundi gályákkal, a nagy szelet pedig, mely a mozgásban akadályozta őket, szintén említi. Chalkondyles adata tehát megbízható, de nem teljes, az átkelésnek csak egy részét adja vissza. (V. ö. Wavrin 692.; 881. l.) Fraknói V.: «A várnai csata előzményei.» Hadtört Közl. 1889. 379. l.

győződésre jutunk, hogy nem merítette azt írónk írott forrásból, vagy forrásokból, hanem az akkor Görögországban közönségesen ismert elemekhez hozzácsatolta a kereszténytől nyert értesüléseit. Ezek az értesülések már hiányosak, zavartak, esetleg tévesek is voltak s világos bizonyítékául szolgálnak annak a ténynek, hogy a «Historiæ» előadása jóval az esemény megtörténte után íródott.

Rigómező.

Az 1448-ik évhez jutottunk el a kritika alá vetett események során, Hunyadi János nagy rigómezei vereségéhez. Ez az első magyar vonatkozású hely a «Historiæ»-ban, mely az eseményre nézve nem elsőrangú, hanem egyáltalában a legjobb forrás. Előbbi eseményeket, még ha szemtanútól értesült is, nem tudhatott úgy megérteni, mert azok az időkülönbség folytán már a tudósító emlékezetében is zavarosak lehettek. Ekkoriban ellenben már körülbelül húsz éves ifjú, alkalmas korban van ahhoz, hogy az egykorú eseményekről képet alkosson magában s megértse azokat az adatokat, melyeket később kapcsolt saját képzeteihez.

A rigómezei csata egyike a «Historiæ»-ben legbővebben előadott eseményeknek.[1] Csodálatos, hogy míg egy görög történetíró így fel tudta fogni nagy fontosságát, a nyugati források csak nagyon szűkszavúan tudósítanak róla bennünket, vagy teljesen hallgatnak. Kimerítőnek és megbizhatónak csak Thuróczi elbeszélését tekinthetjük;[2] Bonfinius nagyrészt tőle kölcsönözte a saját előadását, de vannak abban önálló elemek is, melyekről hallomás útján értesült.[3] Míg Dlugoss előadásának értékéből sokat levon az a körülmény, hogy elvakultan ír a gubernator ellen,[4] a jóval későbbi Sansovino a «Historiæ»-ből meríti nagyrészt adatait.[5] Legfeltünőbb az Aenaes Sylvius leveleiben Hunyadi iránt megnyilatkozó ellenszenv, mely annyira a végleté-

[1] 355—73. l.
[2] 259. l.
[3] Bonfinius 494—500. l. L. Helmár i. m. 30. l.
[4] t. II. 46—47. l.
[5] 86. l.

kig ragadja, hogy értesítéseit lehetetlen bizalommal használni.[1] Dukas elbeszélése jelentéktelen.[2] Igen bőven írnak ellenben a hadjáratról a török források, a «Tevárikh», Nesri és Szeád-eddin.[3]

A következőkben iparkodom kimutatni Chalkondyles előadásáról, hogy szemtanúk elbeszélésén alapszik, a mennyiben összevetem a legjobb forrásokkal s így az ezekben is fellelhető elemek hitelességét bebizonyítva rámutatok a többiek lehetőségére, esetleg valószínűségére.

A nyugati íróknál is fellelhető elemek a következők: 1. György despota figyelmezteti a szultánt, hogy Hunyadi átlépte a Dunát és ellene indult. (V. ö. Aen. Sylv. «Opera geogr.» 247. l.: Despotus Serviæ . . . Turcarum ducibus patefecit . . .»; Bonfini 494. l.; Cambini 14. l.)

2. Mikor a gubernator Brankovicsot felhívja, hogy vegyen részt a hadjáratban, az, mivel elégtelennek tartja a keresztény sereget és fél a szultán bosszújától, megtagadja a segítséget. (Dlugoss t. II. 46. l.; Thuróczi 259. l.; Bonfini 494. l.)

3. Hogy Hunyadi Skander béggel összeköttetésben állott, arról tud Bonfinius (494. l.).

4. A csata első napján a rumilii sereg megy a tűzbe s a nehéz fegyverzetű magyarok elől több ízben visszavonúl, de aztán újra támad, úgy, hogy estig eldöntetlenül harczolnak. (Thuróczi [260—1. l.] elbeszélése feltünően hasonlít Chalkondyleséhez; Dlugoss szerint is [i. h.] az első napon «æquo marte» harczolnak az ellenfelek; Bonfinius [496. l.] nagyrészt Thuróczi után ír.).

5. Éjjel a magyarok haditanácsot tartanak s Taut tanácsára megtámadják a janicsárokat; azok az első meglepetés-szülte zavar után vitézül védekeznek s a magyarok virradatkor kénytelenek eredmény nélkül visszavonulni. (Éjjeli ágyúharczról tud Thuróczi [261. l.]; Szeád-eddin szerint is [150. l.] éjjel harczolnak.)

[1] L. Katonánál i. m. 13. l. az elbeszélés folyamán több helyen.
[2] 222. l.
[3] «Tevárikh» 23. l.; Nesri 62. l.; Szeád-eddin 146. l.

6. Másnap a pihent ázsiai haddal állanak szemben a magyarok; vitézül harczolnak, de a rumilii béglerbég Turakhán thessáliai béget a hátukba küldi. (Bonfini 497. l. tudja, hogy Hunyadinak másnap pihent csapatokkal kell megküzdenie. A második napi harczról írnak még Thuróczi i. h.; Zredna ep. XXXIX.)

7. Mikor az oláhok árulása után kétségtelen, hogy az ütközet el van vesztve, Hunyadi hajnalban eltávozik a táborból rokonaival és a sereg legjobban felszerelt részével azon ürügy alatt, hogy ő majd hátba támadja a janicsárokat, a szekérvárban maradtak szintén támadjanak majd adott jelre. Aztán embereivel a Duna felé menekül. (Dlugossnál i. h. Hunyadi harmadnap délelőtt hagyja el seregét «nem könnyek ontása nélkül», látva, hogy leverték. Bonfinius szerint is 498. l. harmadnap délelőtt menekül el Hunyadi. A magyar hős említett cseléről tud a «Tevárikh» [25. l. és Szeád-eddin 151. l.] is).

8. A janicsárok, megtudva, hogy Hunyadi a sereg nagy részével eltávozott, megtámadják a kocsiknál maradt vitézeket, kik bátran küzdenek velük egész nap. (Dlugossnál [i. h.] délig harczolnak a kocsiknál az ott hagyott, többnyire lengyel vitézek.)

9. Hunyadi menekülése közben egészen egyedül bolyong. Először egy török elől mocsárba rejtőzik el. Majd két szerbbel Belgrádba akarja vezettetni magát s mikor azok összebeszélnek a megölésére, az egyiket saját kardjával vágja le, a másik elfut. Azután szerb földmívesekre akad, azokat megvesztegeti, hogy a despota parancsa ellenére vezessék Belgrádba; ámde egyikük elárulja a tervet, a hőst elfogják s a despota börtönben tartja mindaddig, míg rokonsági összeköttetésre nem lép vele. (Thuróczinál [262. l.] szerb rabló vezeti Hunyadit Szendrőbe Belgrád helyett; Bonfiniusnál is [499. l.] szerb pásztorok vendégelik meg hagymával a menekülő vezért, ép úgy, mint Chalkondylesnél, de aztán elfogják s a despotához viszik. Dlugoss szerint i. h.] törökök fogják el Hunyadit s azok közül öli meg az egyiket saját frameájával.)

A mint a felsorolt adatokból kitűnik, a hadjárat nevezetesebb mozzanatainak egy részére nézve Chalkondyles elbeszélése feltünően megegyezik a legjobb nyugati és keleti kútfők

értesítéseivel. A többi adatát, melyek önállóak, csak nála fordúlnak elő, csak a valószínűség szempontjából vizsgálhatjuk meg.

A török és a magyar sereg felállitásánál ismét az ázsiai sereget teszi meg jobbszárnynak s az európait balnak, épen úgy, mint a várnai csatánál. Chalkondyles ezen feltehető tévedése igazán megmagyarázhatatlan, mikor különben olyan jól van értesülve. A magyar sereg jobbszárnyára Σεκούλης-t (Székely), Εἰλόκης-t[1] (Ujlaki?) és Μεγαλούσης-t(?) teszi, középen van Hunyadi a «vitézek»-kel s az erdélyi sereggel, a balszárnyon Dán vajda a 8000 oláhhal. Bonfini (497. l.) a centrumba teszi Székelyt a kataphraktorokkal.[2] Ha tekintetbe vesszük, hogy Chalkondyles sokkal hamarabb értesült a csatáról, még pedig, a mint a vezérek neveinek tudása bizonyítja, magyar embertől s mint az egész pontos csataleírásból kitűnik, szemtanútól, mindenesetre neki adunk igazat.

Az ütközet előtt kilovagol a középre Hunyadi egy vitéze s párviadalra hívja ki a törököket. Ezek közül Eliez, Varesataga fia áll ki. Az ellenfelek olyan hevesen csapnak össze, hogy dárdáik összetörnek, a magyar vitéz lovastól elesik, Eliezt az ütés a ló farára tolja, de mivel lova sokkal jobb, nem bukik el s ő is nyeregben marad. A törökök ezt jó előjelnek veszik s a szultán megkérdezi a győztest, hogy kitől tanúlt ennyi bátorságot; erre az elmond egy vadászaton történt esetet, hol egy nyulat minden erőlködése daczára sem tudott elpusztítani s ettől fogva törhetetlenül hiszi, hogy, míg a végzet arra nem szánta, nem fog elpusztúlni. Az esetről egyik kútfő sem tudósít, csak Thuróczi említ valami előleges csatározást. Hogy a nyugati, a magyar források nem említik, azt nem csodálom, volt okuk az elhallgatásra. Annál feltünőbb, hogy a török forrásokban sincs semmi nyoma sem. Általánosságban tekintve nem lehetetlen, hogy volt egy párviadal a csata előtt, az akkoriban

[1] Ujlakit nem említi Thuróczi a jelenvoltak között, de valószínű, hogy őt gondolta Chalkondyles, mert neve még egyszer előfordúl Ἰλόκης alakban (428s.) Μεγαλούσης = Marczali?

[2] Egy világos bizonyíték arra nézve, hogy Chalkondyles «vitéz»-ek alatt a nehéz lovasságot értette.

szokásban volt; Barletius, Skander bég életírója is megemlékezik egy albán és egy török párbajáról.[1] A mi a szultán és az ifjú beszélgetését illeti, az szerintem csak erősíti Chalkondyles adatának valószínűségét, hiszen ő is úgy hallotta másoktól, mendemonda volt, mikor hozzákerült, akkorra már talán mondai elemekkel felczifrázva, de valami történeti magvának kellett lennie. Ha a beszélgetést már úgy költötték is hozzá a párbaj tényleg megtörténhetett.

Teljességgel lehetetlen biztosat tudnunk arról, hogy a csata első napját követő éjjel akartak-e eltávozni tényleg török lovasok? A dolog nem lehetetlen, hiszen első nap eldöntetlenül harczoltak, sőt némileg fölényben maradtak a magyarok, a törökök győzelme épen nem látszott valószínűnek. Ilyen körülmények között esetleg a csak rablás reményében résztvevő akindsik könnyen gondolhattak arra, hogy nem teszik ki magukat az esetleges életveszedelemnek a nagyon is bizonytalan zsákmány miatt.

Most Chalkondyles egyik legérdekesebb különös értesüléséhez jutottunk el. Első nap este a magyarok haditanácsot tartanak, melyen Taut, Szaudsinak fia, I. Murad szultán (!) unokája rábeszéli őket kitünően megszerkesztett, szép beszédben, hogy támadják meg éjjel a janicsárokat. A magyar támadásnak azonban nincs sikere, mert a törökök hősiesen védekeznek. Mint már említettem, az éjjeli harczról tud minden író, de nem említi egy sem Taut nevét, eredetét és itteni szereplését. Ő is egyike azoknak a trónkövetelőknek, kiknek többé-kevésbbé tragikus sors jutott osztályrészül s kik az idők folyása alatt romantikus hősökké emelkedtek, megérdemli, hogy egy kicsit foglalkozzunk alakjával.

Egy Daudot említ a nyugati kútfők közül Dlugoss, a kiről többek között ezeket írja: «valahányszor a magyar királyok hadba szállottak a törökök ellen, annyiszor együtt hadakozott a katholikusokkal ő is (t. i. Dávid) törökjeivel, kiket mintegy számüzötteket, magánál tartott . . ,»[2] Feltéve, — ami, mint látni

[1] i. m. XCV. l.
[2] i. m. t. II. 71. l.

fogjuk, csaknem biztos, — hogy ez a Daud 1448-ban Magyarországon volt, valószínűleg jelen volt a rigómezei csatában. Kérdés azonban, hogy tényleg Szaudsi fia és I. Murad unokája volt-e? Thúry József szerint[1] Szaudsi 1429—30 körül tényleg Magyarországba jött, fia, Daud Cselebi, úgy látszik 1451-ig itt élt, akkor ment Lengyelországon át Törökországba. Szaudsit természetesen ő is I. Murad fiának tekinti. Ezzel az állásponttal szemben azonban legyőzhetetlen nehézségek támadnak. A legújabb történetírás szerint[2] a szerencsétlen görög és török herczegek 1376 előtt lázadtak még fel atyáik ellen s Szaudsi hamarosan belehalt a megvakíttatás következményeibe. Ha ez igaz, fiának, akármilyen kicsiny volt is atyja halálakor, 1448-ban már 74—75 évesnek kellett volna lennie s 1451-ben, mikor Dlugoss megemlékezik róla, csaknem 80 évesnek. Ilyen korban bajosan megy már valaki korona után! Dlugoss szerint nem is Szaudsi fia volt Daud, hanem Musztafáé, Murad testvérének fiáé s ez nagyon lehetséges. Érdekes Wavrinnak említett művében tett kijelentése.[3] A várnai csata után ugyanis burgundi követség járt Budán (a Wavriné), hol épen országgyűlés volt s többek között kérték őket a magyar urak, hogy midőn Vasque lovag (a gályák egyik parancsnoka) visszatér Konstantinapolyba, kerje meg a görög császárt, hogy engedje Saussy herczeget, Murad szultán bátyjának fiát, a trónkövetelőt Magyarországba jönni. Ha feltesszük, hogy Wavrin a trónkövetelő nevét összezavarta annak atyjáéval, ő, a ki szintén trónkövetelő volt, ez a tudósítás összevág Dlugosséval s csaknem bizonyos, hogy a rigómezei Daud atyja, Szaudsi, nem I. Murad fia volt.

Fontos különleges adata még egy van Chalkondylesnek: szerinte az oláhok árulók voltak. Mikor már látták, hogy a magyarok elvesztették az ütközetet, a szultánhoz fordúltak s kegyelem fejében hajlandók voltak elárulni a magyarok ügyét. A mikor aztán a magyar seregtől külön váltak, a szultán halomra ölette őket. Ez a körülmény idézi elő nála közvetlenül a

[1] Th. J. «Ki volt a vak török császár?» Századok, 1893. 839—49. l.
[2] Jorga «Osm. Gesch.» I. 251—2.
[3] 887—8. l.

magyarok menekülését. Sem Thuróczi, sem más forrás nem tud a dologról, sőt Bonfini szerint még harmadnap is vitézül harczoltak az oláhok, bár ez az adat Chalkondyles értesítésének nem mond ellent, hiszen ez utóbbi szerint is csak elkeseredett küzdelem után engedték leöletni magukat. Ha valami nem lett volna a dologban, nem hallott volna róla írónk s a többi források hallgatása talán úgy magyarázható meg, hogy az egész árulás titokban történt, csak egyes előkelő beavatottak tudtak róla. Megerősíti a «Historiæ» adatát Hunyadi eljárása hazatérte után, a mikor is az oláh vajdától elvette a cisalpini hűbéreket.[1]

A mi végül Chalkondyles tudósításának a többi forrástól elütő részleteit illeti, azok jórészt csak a két sereg számára vonatkoznak; ha ebben téved is, nem róhatjuk fel neki nagy hibául, hiszen ez akkoriban a legmegbízhatóbb írókkal is megesik.

Mindezek után az a kérdés támad, hogy honnan merítette Chalkondyles adatait. Kétségtelen, hogy szemtanúktól értesült, mindjárt a hely leírása, a taktikai mozdulatok helyes visszaadása emellett dönt. Az értesülés legnagyobb részben török eredetű; ezt bizonyítja a török győzelemmel végződő párviadal kiemelése, ezt bizonyítja az is, hogy tud a csata második napján történt kitünő megkerüléséről Turakhánnak; hogy olyan nagyra teszi a keresztények számát: 47000 lovas és 4000 pattyantyús és gyalogosra. Török szájíz szerint van elbeszélve az oláhok megfélemedése, árulásuk és leölettetésük; Hunyadi menekülését a csatából a török írók is épen úgy adják elő, mint Chalkondyles. Még Taut szerepeltetése sem zárja ki, hogy eredetileg loyalis török verzio volt az, mely tudott az oszmán herczeg részvételéről a keresztény seregben s olyan nagy szerepet tulajdonított neki. Vannak azonban ezek mellett keresztény forrást feltételező elemek is. Kevéssel későbbi vagy egykorú keresztény elem a magyar sereg felállításának, vezéreik nevének ismerete, valamint Hunyadi és a despota viszonyának a keresztény kútfőkkel megegyező módon való előadása.

Chalkondyles elbeszélése a rigómezei csatáról bő, pontos és

[1] Jorga «Gesch. des rum. Volkes.» Gotha, 1905. 322. l.

megbízható, mert egyrészt szemtanúk értesülésén alapszik, másrészt nyugati és keleti, keresztény és török elemek egybevetése alapján készült.

Nándorfehérvár ostroma. 1456.

Nándorfehérvár felmentésével az agg Hunyadi utolsó diadalát vívta ki a török felett. Chalkondyles, ki kora leghíresebb hősének minden nagyobb török elleni küzdelméről megemlékezik, megírja ezt az utolsót is[1] s a mint előadását előbb, a rigómezei csatára nézve legjobb forrásnak mondottam, ugyanezt mondja most róla Nisbet Bain: «. . . Chalcocondyles elbeszélése, egyáltalában a legjobb mindazok között, melyeket bírunk . . .»[2] nézetem szerint teljes joggal.

Ezt a győzelmet az egész kereszténység diadalának tekintették s ennek köszönhető, hogy leírása több változatban fennmaradt jól értesült íróktól. Hogy Chalkondyles ezek mellett mégis annyira kiválik, az pártatlanságának tudható be. Hunyadi és Kapisztrán egyformán maguknak követelték a győzelem dicsőségét s a szerint, a mint magyar vagy olasz forrásokat olvasunk, a favorizált hős nyomul előtérbe a másik rovására. Jelen esetben a kútfőket a következőképen csoportosíthatjuk:

1. Az első csoportba sorozzuk a Kapisztrán-pártiakat. Főforrásuk Tagliacozzónak, Kapisztrán egyik társának levele Jacobus de Marchiához.[3] Az ő tudósításával összhangban állanak az olasz írók elbeszélései, főleg Aeneas Sylviusé.[4] Ugyancsak Hunyadi-ellenesek és így Kapisztrán-pártiak Dlugoss és Beheim.[5] Tagliacozzo levele kétségkívül hivatva lenne arra, hogy a legjelesebb forrásnak tekintsük, a mint tekintette Pray az «Anna-

[1] 416—24. l.

[2] «The siege of Belgrad by Mohammed II. July 1–23. 1453.» English historical Review VII. 235—52. l., 255. l. «. . . the account . . .» stb.

[3] Kiadva Waddingnél «Annales minorum.» Roma, 1735. t. XII. 340—62. l. A másik szemtanú, Nicolaus de Fara levele (362—8. l.) lényeges pontjaiban megfelel az előbbinek, nem idézem külön.

[4] A «Commentarii»-ban 27. l.; Historia Bohemica 116. i.; Opera geographica 248. l.

[5] Dlugoss i. m. t. II. 186. l.; Beheim i. h. 444. l.

les»-eiben, de ha összevetjük Thuróczi, Chalkondyles, Dukas stb. elbeszéléseivel, rögtön észrevesszük tendenciájának, Kapisztrán dicsőítésének, a legképtelenebb fokig való keresztülvitelét, úgyannyira, hogy feltehető, hogy képes volt az eseményeket szántszándékkal megmásítani, csakhogy hősének alakja annál inkább kiváljék. A főbb vonásokra nézve, a hol az egyéntől függetleníthetjük magát a tényt, hitelesnek tekinthetjük, de aztán tovább nem is mehetünk. Dlugoss és Beheim szintén elvakultak, főleg az utóbbi lesz nevetséges azon erőlködése folytán, hogy Hunyadi nevét lehetőleg elhallgassa.

2. Thuróczi[1] kétségkívül nagyon jó értesülések után dolgozott s bár munkája erősen Hunyadi-párti szinezetű, határozottan közelebb áll felfogásában az igazsághoz, mint az előbbiek, mert neki viszont nem czélja az, hogy Kapisztrán érdemeit lekicsinyelje. Bonfini[2] felfogása nem egyoldalú, mert ő használta Thuróczi munkáját is meg Aeneas Sylviusét is; kár, hogy nem több az önálló értesülés elbeszélésében, ő kétségkívül elfogulatlanúl írhatott volna annyi idők multán.

3. A görög írók közül Chalkondylesen kívül Dukas és Phrantzes[3] emlékeznek meg az eseményről. Dukas tudja a főbb mozzanatokat, de mégis csak zavaros és vázlatos képe van az egészről. Nagyon feltünő, hogy Kapisztránról nem tud semmit sem. Phrantzes érdekes például szolgál arra, hogy Moreában, a despoták udvarában, mennyire rosszúl és hiányosan értesültek mindenről: szerinte a szultán Albánia ellen indúl s annak nagy részét el is foglalja, mikor Hunyadi és Kapisztrán kiverik onnan.

4. A török források száma most megszaporodik. A már előbb említetteken kívül[4] Turszun bég, Mohammed életírója is megírja az ostromot.[5] A török történetírók általában igen elfogultak s Turszun bégre is érvényes ez az ítélet. Ha tekintélyét növeli is egykorúsága, összehasonlítva előadását a nyugati és általában az elfogulatlanabb írókéval, mosolyognunk kell azon

[1] 269—73. l.
[2] 512—8. l.
[3] Dukas 337. l.; Phrantzes 385—6. l.
[4] «Tevárikh» 26. l.; Nesri 64—66. l.; Szeád-eddin 153—9. l.
[5] Thúrynál 76—80. l.

a naiv erőlködésén, hogy a törökök vereségének még a látszatát is elkerülje. Idesorozom Kritobulost, kiről, mint mondottam, szintén feltehetjük, hogy tudatosan elhallgatta a Mohammed dicsőségét sértő dolgokat;[1] különben igen jól van értesülve.

Ennyiben ismertettem a legfontosabb forrásokat. A nem egykorúakat, vagy a rosszabbúl, hiányosan értesülteket fel sem említem. (Ranzanus[2] stb.). Ezek után nem marad egyéb hátra, minthogy Chalkondyles elbeszélésének hitelességét igazolva, a forrás kérdését is megkísértsük meghatározni.

Chalkondyles tud a roham minden nevezetes mozzanatáról. Megvan művében, hogyan zárja el Mohammed a víz felül is a várost (v. ö. Dukas 337. l.; Tagliacozzo 345. l.; Thúróczi 270. l.) s Hunyadi és a keresztesek csak az ellenséges hajóhad megsemmisítése után (Tagliacozzo 347—9. l.; Turszun 78. l.; Thuróczi 271. l.) juthatnak be a várba (Kritobulos 172—3. l.; Dukas i. h.; Turszun 78. l.; stb.). Miután az ostrom közben Karadsa bég elesik (Kristobulos 176. l.; Thuróczi 273. l.; Dlugoss i. m. t. II. 88. l.; stb.), a törökök általános rohamot kezdenek (Turszun 78. l.; Tagliacozzo 356—60. l.; stb. az összes íróknál). A janicsárok könnyen benyomulnak, mert a védők előzetes megállapodás szerint beeresztik őket s mikor már fosztogatáshoz láttak, adott jelre mindenfelülről rájuk rohannak a keresztények, kiverik őket a várból, közben sokat elpusztítva közülök. (Csak Turszun tud arról [78. l.], hogy a magyarok lesben állottak s úgy rohanták meg az elbizakodott, zsákmányolni kezdő janicsárokat; a többi forrás is tud a törökök letöréséről s szetszóródásukról a városban, mint Dukas 338. l., Kritobulos 173—4. l.; stb., de a tervszerűséget a keresztények részéről csak Turszun erősíti meg. A többi kútfő: Hist. Boh. 117. l.; Thuróczi 271—2. l.; Tagliacozzo i. h. stb. csak annyit tudnak, hogy rendkivül heves harcz után benyomultak a törökök a városba s a keresztények csak elkeseredett küzdelem árán tudták kiverni őket onnan). A keresztények most kirohannak,

[1] Mon. Hung. Hist. t. XXI. pars I. 170—6. l.

[2] P. Ranzani «Epitome rerum Hungaricarum». Schwandtner. I. 322—412. l.; 384. l.

elfoglalják az ágyúkat, melyekért hiába küzd Mohammed, nem tudja visszavenni többé őket. Itt telepszenek le a keresztesek. (Tagliacozzo [360—2. l.] egészen másképen adja elő a dolgot. Szerinte a keresztesek Hunyadi tilalma ellenére mentek ki a városból és foglalták el az ágyúkat. Chalkondylesével egyezik Thuróczi [272. l.] és Kritobulos [175. l.] előadása; a források egy része ezt a momentumot a törökök részéről cselnek tekinti, mintha azok így akarták volna kicsalni a kereszteseket. V. ö. Aen. Sylv. Hist. Boh. 116. l.; Bonfinius 514. l.; Turszun 79. l.). Mikor ezen hőstett híre eljut a tulsó parton táborozó keresztesekhez, azokat nem lehet tartóztatni többé, hogy át ne keljenek a Dunán s a városbeliekkel együtt meg ne támadják a törököket. Erről a mozzanatról csak Chalkondyles tud.

A szultán maga is részt vesz a harczban s a kereszténye-ket az ágyúkig veri vissza, de itt megfordúl a koczka, az üldözöttekből üldözők lesznek. Ez háromszor ismétlődik. Harcz közben a szultán megöl egy magyart, de ő is megsebesül a czombján. Tehetetlen dühében Hasszán janicsár agát fenyegeti büntetéssel, a miért a janicsárok nem vesznek részt a harczban. Az aga hősi halált hal, míg katonái, kik közül sok meg van sebesülve, nem akarnak harczolni. Már a táborig szorítják a keresztények az ellenséget, mikor megérkezik 6000 török lovas, kik a part őrizetére voltak rendelve s visszaverik őket ismét az ágyúkhoz. Ezzel este vége is a harcznak. (A szultán személyes harczáról tud Nesri 65—66. l.; Szeád-eddin 157. l.; megsebesüléséről Dukas 337. l.; Kritobulos 176. l.; a ki szerint a czombján dárdától találva sebesül meg; Thuróczinál [272. l. nyíl éri a mellén; Aen. Sylv. «Commentarii» 27. l. szerint «sub mamilla» kap sebet. Hasszán elestéről tudnak Nesri 65. l. és Szeád-eddin 158. l.; hogy a harcz egész estig tartott, azt megerősíti Thuróczi 272. l. A 6000 lovas váratlan megjelenéséről csak Chalkondyles tud.)

A szultán látva, hogy seregében sok a sebesült, ágyúi elvesztek, éjjel sietve visszavonul. Hunyadi nem engedi üldözni, mert egyrészt tudja, hogy a törökök kétségbeesetten fognak harczolni, másrészt, mert járvány van s maga is megsebesült. (Hogy a szultán éjjel menekül el, azt az összes nyugati írók

tudják. Kritob. szerint [176. l.] fosztogatva vonul vissza. Hunyadi megsebesülése határozottan török verzio, mert míg a nyugati irók nem tudnak róla, szerintük a fáradalmak törik meg Hunyadit [l. Thuróczi 273. l.; Bonfinius 515. l.; Dlugoss i. m. II. k. 198. l.], addig Turszun azt irja [80. l.], hogy mikor az agg vezér a csatamezőn futkároz, nyil találja s ebbe a sebébe hal bele.

Ebből az összehasonlitásból kitűnik, hogy Chalkondyles nemcsak tud annyit az ostromról, mint bármelyik másik kútfő, hanem még pontosabban is van értesülve azoknál. Tud intim részleteket, mint pl. Hasszán tragédiája stb. Hogy ő maga nem volt jelen az eseménynél, azt egy tévedése bizonyitja: szerinte reggel ment rohamra a törög sereg, pedig kétségkívül este kezdődött a támadás,[1] a mellett némi zavar mutatkozik elbeszélésében az események egymásutánjának előadásánál, bizonyságául annak, hogy nem autopsia után irt. Azonban okvetlenül szemtanútól értesült, erre vall a vár és környekének pontos leirása,[2] a török holttestekkel való elbánás a vizi harcz után[3] stb.

Értesülésében ismét határozottan a török elemek vannak túlsúlyban. Ilyenek azon értesülései, melyek szerint a magyar király is jelen volt az ostromnál,[4] hogy Hunyadi lesbe csalta a janicsárokat,[5] hogy Hasszán feláldozta magát janicsárjai helyett s végül, hogy a magyar vezér megsebesült. Ezzel azonban nem állitom azt is egyszersmind, hogy a törököktől értesült Chalkondyles, hanem talán a török táborban jelenlevő keresztényektől, talán honfitársaitól, mert az egész elbeszélése folyamán nem fedezünk fel olyan mozzanatot, mely a legkisebb részrehajlást mutatná a törökök iránt, a minek irónk mindenesetre ki lett volna téve, ha törököktől szerezte volna értesüléseit.

Ha ezek után tekintetbe vesszük azt, hogy szemtanúktól értesült, hogy elbeszélése nagyon részletes s a többi forrás által

[1] L. Tagliacozzo i. h.; Hunyadi levele Garai László nádorhoz. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II. k 208. l.

[2] 417. l.

[3] 413. l.

[4] V. ö. Turszun 77. l.

[5] u. o.

igazolt, hogy nem részrehajló, nem tulajdonít a valószínűleg csekély számú kereszteseknek túl nagy szerepet, mint Tagliacozzo, a másik legfontosabb forrás, könnyen csatlakozunk mi is Bain fennebb ismertetett véleményéhez Chalkondyles előadásának értékére nézve.

*

Ha most végül összegeznünk kell mindazt, a mit értekezésünk folyamán kifejtettünk, kétségkívül el kell ismernünk, hogy csak az 1444-től kezdve lejátszódott eseményekre nézve elsőrangú forrás a «Historiæ». Mi az oka ennek? Ekkoriban jut írónk abba a korba, a mikor önállóan kutathat az események után s képes azokról egységes képet alkotni. Ettől az időtől fogva az egykorú források között nagyon előkelő helyet biztosít számára pontossága, lelkiismeretessége, jó értesültsége és részrehajlatlansága.

Csak akkor tudjuk méltányolni talentumát, ha művét összehasonlítjuk kora görög és nyugati történetírásával. Csak akkor tudjuk bámulni igazán intelligenciájának nagyságát, hogy olyan ügyesen kitudta válogatni azon idők világ-theatrumából a jövőt megtermékenyítő eseményeket. Erősen hiszem, hogy minél jobban tisztázódik a XV. század története, annál nagyobb lesz Chalkondyles művének jelentősége s az újabb magyar történetírás a török harczok több dicsőséges mozzanatánál inkább tekintetbe fogja venni az ő előadását, mint a sok korlátolt felfogású, többnyire jelentéktelen nyugati íróét.

Miskolczi Gyula.

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORUK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Második közlemény.)

III.

Béketárgyalások 1562—64. Zay jelentései. A nagyszőllősi értekezlet. Halmi megerősítése. Apróbb csatározások. Szatmár elfoglalása Báthory Istvántól. János Zsigmond támadó fellépése és sikerei. Schwendi Lázár fővezéri megbizatása. Tokaj jelentősége; ostroma 1565. A királyi hadak győzelmes előnyomulása. Szatmári béke. Ujabb tárgyalások és azok eredménytelensége. Uj háboru kitörése.

Az 1562 április 12-i fegyverszünet nagy területi veszteséget jelentett Erdélynek. A fegyverszünetben megállapitott tényleges birtoklás a Balassa Menyhért elpártolásával elszakadt részekre is vonatkozott, s ennek következtében, legalább a jelen pillanatokban, Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, Szabolcs- és Középszolnokmegyék területének túlnyomó része I. Ferdinánd joghatósága alá jutott.[1] Annyi előnye azonban mégis volt, hogy Erdélyt az eddig nyugat felől fenyegető fegyveres beavatkozás ellen biztositotta, s ezzel János Zsigmondnak alkalmat adott arra, hogy az ugyanekkor kitört székely lázadás véres elfojtásával[2] a belső ellentéteket végleg kiegyenlitse. Ez János Zsig-

[1] Szerdahelyi id. követi utasításában irja: «Dominus meus clementissimus comitatus Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs et Szolnok ditioni suæ subactos in fidem suscepisset» etc. 1562 okt. 26-ról. Bécsi áll. ltár. Hung.

[2] A székelyek lázadására l. *Bethlen:* V. tom. II. p. 17—23. *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 18—20. l. *Sigler:* Chronologia. (*Bél:* Adparatus. 85—86.) *Istvánfy:* XXI. p. 259. *Jakab—Szádeczky L.:* Udvarhely vármegye tört. Budapest. 1901. 261—62. l. *Székely József:* A székelyek lázadása. Hadtört. Közlemények. 1889. 141—152. l. Erd. Orsz. Eml. II. 147—154. l. *Lukinich J.:* Az udvarhelyi vár tört. Erd. Múzeum. 1903. 436—38. l.

mond uralkodásában kétségkívül nagyjelentőségű tény volt, a mennyiben a fejedelemsége ellen irányuló belső forradalmi törekvéseknek véget vetett, de Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyában nem idézett elő változást. A fegyverszünet a területi statusquot egy évre állandósította s így János Zsigmond joghatósága, legalább arra az időre, Erdély határain túl jóformán teljesen megszűnt.

Érthető tehát, hogy a fejedelem a fegyverszünet feltételein enyhíteni szeretett volna elért sikerei után, s nem a jelenlegi földrajzi elhelyezkedés, hanem a mult évi területi viszonyok alapján akarta a béketárgyalásokat folytatni a bécsi udvarral, mert a megegyezés valószínűsége úgy nagyobbnak látszott, mint a jelen helyzet alapján. Előterjesztéseit azonban, melyeket június 29-én Brassai János követével[1] Miksa főherczegnek küldött, az udvar elfogadhatóknak nem tartotta, jóllehet a fejedelem a királyi czimről való lemondását is kilátásba helyezte, ha egyebek közt legalább a Balassa árulásával elveszett részeket visszanyeri, melyek, mint Szatmár imént lezajlott ostroma igazolta, a törökök hóditó törekvései ellenében csakis János Zsigmond fenhatósága alatt tarthatók meg a kereszténységnek.[2] Az udvar álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az egy évre szóló április 12-i fegyverszünet értelmében a feltételeken való változtatás most indokolatlan és szükségtelen; az elől azonban nem zárkózik el, hogy a fegyverszünet ideje alatt méltányos alapon béketárgyalásokat folytassanak egymással.[3] Erre a gyulafehérvári udvarban meg volt a hajlandóság, mert a Ferdinánd és a porta közt nyolcz évre kötött béke (augusztus 2.) a határkérdések végleges elintézésének szükségességét nyomatékosan kiemelte,[4] de Miksa főherczeg merev magatartása, ki túlzó és Erdély részéről teljesíthetetlen követelésekkel állott elő, főleg

[1] Megbízó levele 1562 június 29-ről, eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung.

[2] Memorialéja 1562 július 7-ről és 12-ről. Tört. Lapok. 1875. 760 és 775—76. l.

[3] 1562 július 13-ról. Tört. Lapok. 1875. 776—77. l.

[4] *Rozsnyai:* Tört. maradványai. 36—37. l. *Bethlen:* V. tom. II. p. 26—30.

az elfoglalt öt vármegyére vonatkozólag,[1] a közeledést egyelőre lehetetlenné tette.

A két udvar közt fennálló ellentéteken a következő (1563., 1564.) évek folyamán többször megujított béketárgyalási kísérletek sem enyhítettek, bár tagadhatatlan, hogy János Zsigmond jelentékenyen mérsékelte feltételeit, hogy a vitás területi elhelyezkedés és a függő közjogi viszony kérdésében megteremtse a szükséges megegyezést.[2] A tárgyalások bizonytalansága és eredménytelensége azonban 1563 végén ismét éreztetni kezdte káros hatását és pedig azokon a területeken, melyeket a birtokjogi hovatartozás kérdése leginkább érdekelt. Az északkeleti felföldön sem Erdély, sem a magyar királyság érdekeltsége és joghatósága nem terjedt ki szabatosan megállapított földrajzi vagy politikai határokra és így bármikor támadhattak területsértések, határkihágások, melyek természetesen egyáltalában nem segítették elő a közhangulat békés kialakulását, sőt ellenkezőleg, mindenkor okai lehettek komolyabb bonyodalmaknak is. Erre mutatnak Zay Ferencz jelentései is.

A kassai főkapitány 1563 nov. 20-án már panaszt emelt Miksa főherczeg előtt a János Zsigmond-pártiak ellen, kik a fegyverszünet ellenére állandóan zaklatták a birtokosnemességet és a jobbágyságot s e miatt a hatalmaskodások, fosztogatások, jogtalan adóztatások napirenden voltak.[3] Néhány nappal utóbb azt jelentette, hogy hír szerint Erdélyben és a magyarországi részekben katonaszedés folyik, nagyszámú lovasság és gyalogság gyülekezik a váradi, munkácsi és huszti várakban, a mi nyilvánvalóan az ellenségeskedések közeli kitörésére mutat. Hagymási Kristóf Nyalábvárát szeretné megszerezni s e végből az országgyülésről visszatérő Perényi Jánost igyekszik elfogni.[4] Zay figyelmeztette ugyan a huszti kapitányt, hogy tekintettel a

[1] V. ö. Szerdahelyi okt. 26-i követi előterjesztésével és nov. 26-a után kelt külön jelentésével. Eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung. Ismertetve Erd. Orsz. Eml. II. 157. és 160. l. is.

[2] Az erdélyi fejedelmi czím kialakulásának történetéhez cz. dolgozatom. Századok. 1913. 102—109. l.

[3] Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

[4] 1563 nov. 30-i levele. Eredetiben u. o.

tényleges fegyverszünetre, tartózkodjék a törvénytelenségektől, az erőszakos foglalásoktól; Hagymási azonban azt válaszolta, hogy ő csak azokat a területeket foglalta vissza, melyek 3—4 évvel azelőtt hatósága alá tartoztak.[1] Zay Ferenczen kívül Perényi Gábor is panaszszal fordult az udvarhoz, hogy a Munkács körül elterülő birtokain (Szent Miklós tartozékai) élő jobbágysága a jövedelmeket Munkács várába köteles beszolgáltatni, Kenézlő és Lucz mellett lévő tiszai révhelyeit pedig Némethy Ferencz tokaji kapitány foglalta le erőszakkal.[2] 1564 nyarán Zayt az Erdélyből érkező hírek is komolyan aggasztották, melyek szerint a tordai országgyűlésen (jún. 4.) fegyveresen megjelent rendek a Ferdinánd-pártiak összeesküvését vérbe fojtották,[3] mert így a Ferdinándnak kedvező törekvések Erdélyben gyökerüket vesztették.

A kölcsönös vádaskodások és a felszaporodott sérelmek a Ferdinánd és János Zsigmond közt folyt diplomácziai tárgyalásokat is foglalkoztatták, melyek során a felek arra a megállapodásra jutottak, hogy az északkeleti felföldön ujabban ismét gyakorivá vált hatalmaskodások és határsértések megvizsgálására közös bizottságot fognak kiküldeni. A bizottság, melynek tagjai Ferdinánd részéről Bornemisza Gergely csanádi püspök, Alaghi János és Ormány Demeter,[4] erdélyi részről Hagymási Kristóf s mások voltak, 1564 július közepén kezdte meg működését Nagyszőllős városában. A tárgyalások eredménytelenek voltak, mert a bizottság tagjait bizalmatlanság és türelmetlenség vezette s az ellentétet Balassa Menyhért még jobban kiélesítette azzal, hogy a tárgyalások kezdetén a királyi biztosok tudta nélkül, csupán saját felelősségére, a János Zsigmond joghatósága alá tartozó ugocsamegyei Halmi községben erősséget emeltetett, állítólag azért, hogy innen a huszti őrség túlkapásait ellensúlyozza. Balassa eljárása ellen az erdélyi biztosok a tárgyalá-

[1] Zay 1563 december 9-i levele. Eredetiben u. o.

[2] Zay 1564 febr. 5-i levele. Eredetiben u. o.

[3] 1564 június 14-ről. Eredetije u. o. Kiadva: Erd. Orsz. Eml. II. 233—34. l., az országgyűlésről Erd. Orsz. Eml. II. 170. l.

[4] *Forgách* (Commentarii, p. 273.) Ormány Demeter helyett tévesen Rakovszky Györgyöt említi.

sok kezdetén hevesen tiltakoztak s az erősség haladéktalan lerombolását követelték, de mivel Balassa kívánságuk teljesítésére csakis azon feltétel alatt volt hajlandó, ha a huszti őrségtől a legutóbbi időben elkövetett károk orvosoltatnak, kölcsönös szemrehányások között a bizottság feloszlott. A királyi biztosok Kovászó, az erdélyiek pedig Huszt várába távoztak. Balassa Szőllős városából Szatmárra indulóban Halmi felé vette útját, ott akarván egy éjet eltölteni; hívei hírül hozták ugyan neki, hogy Hagymási csapatai lesben állanak, de ő bízva salvus conductusában, egész éjen át az erősségen kívül egy házban tartózkodott és csupán őrszemeket állíttatott fel. A huszti katonák éjjel valóban támadást intéztek Balassa kisérete ellen s ezt az erősségbe szorították Balassával együtt; de az erősség elfoglalása, bár egész éjjel folyt érte a véres küzdelem, nem sikerült s a huszti őrség reggel felé Huszt, Balassa pedig lovas kisérettel Szatmár várába tért vissza.[1]

Erősség emelése Halmiban, másrészt annak fegyveres megtámadása a husztiaktól, mindkét félen nagy izgalmat keltett. Azt ugyan még az esztergomi érsek is elismerte, hogy a János Zsigmond joghatósága alá tartozó Halmi megerősítése világos megszegése volt a portával 1562 aug. 2-án kötött békének, mely a feleknek határozottan megtiltja, hogy egymás területén erősségeket emeljenek,[2] de másrészt nem lehetett tagadni, hogy a husztiak támadása a közeli háború kezdetének volt tekinthető. Magában az északkeleti felföldön is ekkép minősítették a két eseményt és mint a háborúk kitörését megelőző időkben, most is általános izgalom fogta el a kedélyeket, ami természetesen a tényeknek tárgyilagos elbirálását, az ellentéteknek nyugodt elsimítását lehetetlenné tette. A két udvar is ezen ellentétes hirek hatása alatt állott; Miksa főherczeg augusztus 9-én panaszt emelt a fejedelem előtt Hagymási ellen Halmi ostroma és

[1] A kir. biztosok 1564 július 27-i jelentése után. (Egyidejű másolatban bécsi áll. ltár. Hung.) *Forgách* (Commentarii, p. 273.) azt írja, hogy Hagymási Halmit elfoglalta és feldúlta, de erről a biztosok idézett jelentése ellenkezőképen tudósít. *Istvánfy:* XXI. p. 268–69. Az Erd. Orsz. Eml. II. 165—166. l. az eseményeket hibásan 1563-ik év nyarára teszi.

[2] Az érsek 1564 december 16-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

a János Zsigmond-pártiak fegyverkezése miatt;[1] János Zsigmond viszont Ugocsamegye nemességét szólította fegyverbe, hogy diczióját az ellenség esetleges támadása készületlenül ne találja.[2]

Augusztus folyamán már valóságos háború folyt a határterületeken minden hadüzenet nélkül, mert a felek erősségek emelésével előre biztosítani akarták érdekeiket. Zay és Balassa a Némethy tokaji kapitánytól a királyi dicziohoz tartozó szabolcsmegyei Miske helységben épített erősséget rombolták le, a mi azonban nem gátolta meg Némethyt abban, hogy Rakamaz községben, Báthory Miklós egyik birtokán, vár építését meg ne kisérelje, s Gáva nevű falut, valamint Báthory egyéb birtokait, mint Nyiregyházát, Királytelekét, Lököt, Vencsellőt, Rakamazt, Tedejt és Böszörmény városát a tokaji várhoz ne foglalja. Ugocsa-, Szatmár- és Beregvármegyében viszont Hagymási Kristóf terjeszkedett a királyi joghatósági terület rovására.[3] Ezzel szemben Zay és Balassa Bátorban és Szőllős városában emeltek erősségeket s a János Zsigmond-párti nemesek birtokain erőszakoskodtak.[4]

Zayt azonban leginkább a Báthory István váradi kapitány hadmozdulatairól elterjedt hírek aggasztották; a kassai kapitány annyit tudott ugyan Báthoryról, hogy számbaveendő csapataival elhagyta Váradot, de tulajdonképeni czéljai felől tájékozatlan volt. Így augusztus 15-én még tudni vélte róla, hogy Tokaj felé tart;[5] egy héttel utóbb már arról tudósította Miksa főherczeget, hogy a váradi kapitány a biharmegyei Zsáka vára sikertelen ostroma után Némethyvel együtt Debreczenből az Érmellékre vonult, bizonyára az erdélyi csapatokkal való egyesülés végett.[6] Zay elsősorban Hadad várát féltette, miért is

[1] Fogalmazványban u. o.

[2] 1564 aug. 15-ről. Egykorú másolatban u. o.

[3] Zay, Balassa és Báthory Miklós 1564 augusztus 15-i levele. Egykorú másolatban u. o.

[4] Báthory István 1564 decemberben (közelebbi datum nélkül) kelt levele. Egykorú másolatban u. o.

[5] 1564 aug. 15-én Balassával és Báthory Miklóssal együtt írt levelében. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

[6] Zay 1564 augusztus 21-i levele. Egykorú másolatban u. o.

Balassa Menyhérttel együtt személyesen látta el az erősséget a legszükségesebbekkel; majd innét Szőllős irányában haladva, Perényi János birtokai egyikén, Feketeardón állapodtak meg, hogy Báthory és Hagymási csapatainak egyesülését, akár ütközet árán is, megakadályozzák, jóllehet Zay csapata 1200 emberből állott, míg Báthoryé 3000-nél több volt.[1]

Zay feltevései, mint az utóbb történt események mutatták, tévesek voltak, mert Báthory Istvánnak kiszámithatatlanoknak látszó hadmozdulatai voltaképen a kassai kapitány félrevezetésére és saját valódi czéljai leplezésére irányultak. Báthory ugyanis már hosszabb idő óta titkos tárgyalásokat folytatott *Szalmár város* lakosságával, mely Balassa erőszakos uraságától szabadulni igyekezett. A váradi kapitány, ki, mint láttuk, Zayban azt a hiedelmet tudta felkelteni, hogy főként Hagymási csapataival való egyesítésre törekszik, szeptember első napjaiban annyira megközelíthette Szatmárt, hogy híveivel közvetlenül és gyorsabban érintkezhetett; ezektől tudta meg, hogy Zay és Balassa hadierejük túlnyomó nagy részével Feketeardó körül táboroznak, hogy az őrszolgálat a szatmári várban felette hiányos s hogy ennek következtében a vár jóformán teljesen védtelen. Ezek alapján egy éjjeli menetelés után 1564 szeptember 3-án kora reggel három oldalról hirtelen támadást intéztetett a falak ellen, az ellenálló német zsoldosokat a kapitány, hadmérnök és néhány magasabb rangú katona kivételével kardélre hányatta; a várral együtt Balassa felesége, ki Thurzó Ferencz nőtestvére volt, valamint gyermekei is birtokába jutottak: váltságdijuk fejében Báthory Nagybánya, Szinyér és Kovászó várak haladéktalan átadását kivánta Balassától,[2] ki a feltétele-

[1] Zay 1564 szeptember 4-i levele. Egykorú másolatban u. o.

[2] A vár bevételét Zay id. szeptember 4-i levele után adtuk, (egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.); ez a leghitelesebb tudósítás Egyébként a vár bevételére nézve már az egykorúak közt nagy eltérések vannak. *Forgách* (Comment. p. 274—76.) szerint Báthory «maximo silentio sub occasum solis Varadino, cuius tunc præfectus erat, egressus cum expeditissimis militibus, disponit, qui portam invaderent, qui scalis muros scanderent, ac singulis munia Martis atque loca attribuit. Ante lucem omnibus ex partibus castellum simul invadunt;» ez az értesítés már csak azért is lehetetlenség, mert Várad Szatmártól levegőirányban mintegy

ket nem teljesíthetvén, a váradi kapitány Balassa családját Erdélybe küldötte.[1]

112 km távolságban fekszik. *Istvánfy* (XXII. p. 272.) szerint: «Quum Balassius Szakmario exiens, Cassoviam ad Franciscum Zaium, incertum, quas ob causas, venisset, Andream Messerum . . . ibi reliquit;» ez is tévedés, mert Zay id. szept. 4-i levele arról tanuskodik, hogy mindketten a feketeardói táborban időztek. Istvánfy így folytatja tovább: «Leviores quadrigas extemplo Varadiensibus imperat, quarum satis magnus numerus ibi cogi poterat, in quas pedites summa celeritate collocat, iterque ita instituit, ut ad initium noctis haud procul Szakmario esset.» Az említett távolság miatt Szatmár megközelítése így is alig volt lehetséges. *Petrus Bizarus* szerint (p. 14.) Balassa a várban volt Báthory támadásakor «et ipse, licet plumbea glande ictus, tamen incolumis evasit. In huius autem loci expugnatione huiusmodi dolo usi sunt: Vesperi, quum armenta et greges illius oppidi domum reducerentur, milites, pulvere in publico itinere excitato, sese pecudibus ac iumentis immiscuerunt, atque ita ponti viciniores facti, subito prosiluere, valvisque occupatis, obvios quosque trucidarunt» etc. Ugyanígy *Bethlen Farkas* is: V. tom. II. p. 39—40. *Ulloa* szerint: «Als nun diese Veste Sachmar ubel bewahret gewesen, haben die Siebenbürgischen Kriegsleut ungewarneter sachen angelauffen und ohne allen widerstand mit Weib und Kind erobert, er aber ist entflohen und hat eyn schutz von dem handtrohr, doch nicht schädlich entpfangen. (Beschreibung des letzten Ungerischen Zugs etc. Basel. 1578. 5. l.) Ugyanígy *Ortelius:* Chronologia etc. Nürnberg. 1603. 125. l. is. *Sambucus* arról tesz említést, hogy Balassa «infestandis Veyde pagis, decimisque vinearum præter morem et conventa exigendis causa . . . a custodia fuit absens.» Schardius redivivus. tom. IV. p. 23. (Giessæ. 1673.) A vár bevételéről szóló irókat felemlíti *Katona* is: XXIV. p. 26—30. l. azonfelül: *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 21—22. l. *Gyulai Lestár:* Történeti maradványai. Tört. Tár. 1893. 117. l. *Szamosközy:* I. p. 13. *Verancsics:* Memoria. (Munkái. II. 108. l.) Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. k. 9. l. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek (II. 240. l.) a vár bevételét hibásan október 3-ra teszi. Ebben követi *Goos Roderich* is. (Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien. 1911. 176—177. l.). Utóbbira nézve l. Századok. 1913. 136. l.

[1] A «Balassa Menyhért árultatásá»-ról szóló komédia (megjelent 1569-ben) jellemzően mondatja Balassával: «Szakmárt, Bányát nem hogy én itt e földen elhadnám, avagy királynak kezébe adnám, de még holtom után is, Isten bár mennyországban maradna, ű ott laknék, én pedig azt kívánnám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földen lelkem Szakmárban lakhatnék.» *Borbély István:* Unitárius iskoladrámák a XVI. században. Irodalomtörténet. II. (1913.) 332 l.

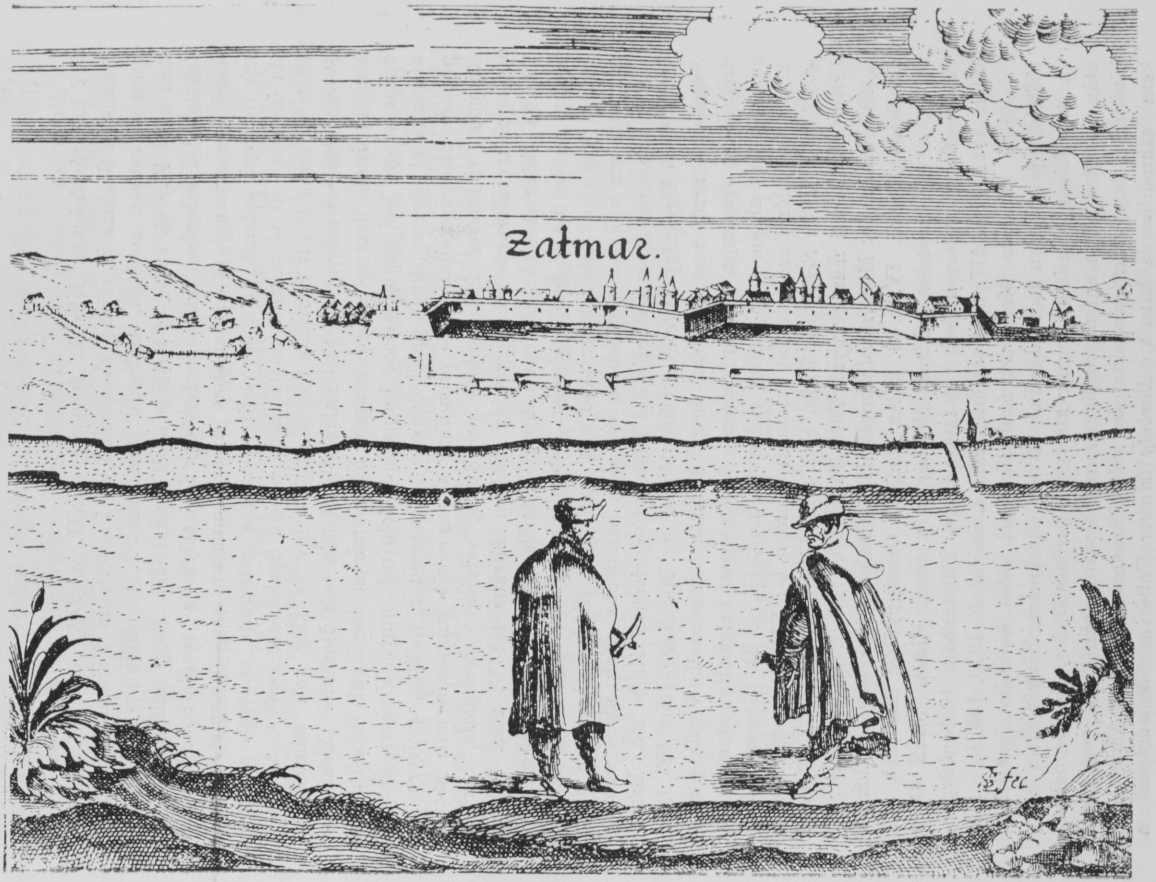

Szatmár.

Szatmár váratlan visszavétele nagy izgalmat okozott az udvarban. A magyar tanácsosok véleménye szerint a vár bukása könnyen végzetes lehet a tiszántúli és az északkeleti felföldön levő királyi ditióra, melyet főként Szatmár védelmezett. A tiszántúli területek most az elszakadás veszedelmében forognak, már pedig tudnivaló, hogy az itteni 13 megye magában véve többet ér, mint a király joghatósága alatt álló többi országrész; a tanácsosok attól is tartanak, hogy János Zsigmond esetleg török segítséggel a tiszáninneni részek megszerzését is megkísérli Kassáig. Ezért tehát tiltakozni kell a portán a vár elfoglalása miatt, az egyik portai követ épen akkor Bécsben tartózkodott,[1] egyúttal pedig a kitörőfélben levő háborúra a szükséges előkészületeket haladéktalanul meg kell tenni.[2] Miksa király viszont Zsigmond Ágost lengyel király előtt is panaszt emelt a legutóbb történtek miatt,[3] ki erre János Zsigmondot azonnal a sérelmek orvoslására kérte fel.[4]

János Zsigmond azonban a közelmult évek leverő tanulságainak hatása alatt minden diplomácziai küzdelmet meddőnek és feleslegesnek tartott, miért is a vitás kérdések megoldását most már a hadiszerencsére akarta bízni. A szeptember 22-én Kolozsvárt tartott országgyűlés ennek következtében általános hadfelkelést rendelt el, kimondván, hogy a nemesek és székelyek fejenkint jobbágyaik tizenhatodrészével ülnek fel, a szászok a köteles 1000 gyalogot kellően felszerelve, hadiszereikkel szólítják táborba s ezenkívül még 2000 ember fenntartására hatezer forintot fizetnek.[5]

[1] Miksa 1564 szept. 10-iki levele Oláh Miklós esztergomi érsekhez. Eredetije Orsz. ltár. acta publ. fasc. 35. nr. 3.

[2] «Qua in re quantum damni et in ditione sua detrimenti M. S. V. patiatur, consideratu facile est, quando certum sit, eas partes Ultratibiscanas ex tredecim fere comitatibus constantes, plus facere, quam omnis ille ditio, quam nunc M. V. S. ultra Danubium ad Tibiscum usque possidet» etc. A tanácsosok 1564 szept. 18-iki véleményes javaslata. Egykori másolatban bécsi áll. ltár. Hungar.

[3] Miksa levele 1564 szept. 23-ról. Fogalmazványa u. o.

[4] A lengyel király válasza 1564 okt. 6. (Petricovia.) Eredetije u. o.

[5] Erd. Orsz. Eml. II. 240 l.

A gyulafehérvári udvar abból a körülményből, hogy Zay és Balassa Szatmár visszafoglalására kísérletet sem tettek, sőt Kassára vonultak vissza, egész határozottsággal következtethetett a királyi sereg teljes készületlenségére. János Zsigmond tehát, midőn hírül vette, hogy időközben *Nagybánya* városa és erőssége is megadta magát Báthorynak nehány napi ostrom után,[1] szeptember végén maga is megindult *Hadad* felé, melyet azonnal ostrom alá fogott.[2] A várat Szennyesi Máté[3] védelmezte kisebb német és magyar őrséggel; a falak azonban hatékonyabb ágyútűz felfogására már nem lévén alkalmasak, nehány nap mulva annyira megrongálódtak, hogy János Zsigmond a várat általános rohammal bevehette.[4] Hadad bukását rövid idő alatt nyomon követte *Valkó*,[5] *Bátor*,[6] *Szentmárton*,[7] *Rozsály*,[8] *Szinyér*, *Halmi*, *Eszeny*[9] erősségeinek megvétele, úgy hogy október közepéig a tiszántúli vidék északi felében csupán Ecsed és Kisvárda maradtak meg a királyi csapatok kezében.

Az itt felsorolt várak ostromában Erdély fejedelmét tekin-

[1] Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung. Egy 1564 okt. 19-ről kelt tudósítás. Fogalmazványban u. o. *Szamosközy:* I. 13. *Bethlen:* V. tom. II. p. 40. *Verancsics:* Memoria. (Munkái. II. 108.) *Istvánfy:* XXII. p. 272.

[2] *Istvánfy* szerint (u. o.) a fejedelem először Váradra ment és innen indult Hadadra; nagyon valószínűtlen, hogy az erdélyi haderő ilyen indokolatlan kitérővel kezdte meg hadműveleteit.

[3] *Katona* (XXIV. p. 41), *Forgách* (p. 276) alapján kételkedik egy ilyen név létezésében; a család azonban Szatmár megyében több községben volt birtokos. V. ö. az 1549-iki dic. conscript. Orsz. ltár.

[4] 1564 okt. 19-iki tudósítás. (Bécsi áll. ltár. Hung.) *Bethlen:* V. tom II. p. 40—41. *Borsos Sebestyén krón.* Erd. tört. adatok. I. 22. *Szamosközy:* I. 14. *Forgách:* Commentarii. p. 276. *Istvánfy:* XXII. p. 273.

[5] *Szamosközy:* I. 15.

[6] Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (I. h.) *Istvánfy:* XXII. p. 273. *Forgách:* Comment. p. 276. *Szamosközy:* I. 15.

[7] Oláh Miklós decz. 16-iki levele. (I. h.) *Forgách:* Comment. p. 276. *Istvánfy:* XXII. p. 273. *Szamosközy:* I. 15.

[8] Oláh Miklós többször id. levele. (U. o.) *Bethlen:* V. tom. II. p. 42. *Szamosközy:* I. 14.

[9] *Bethlen:* V. tom. II. p. 42. *Szamosközy:* I. 14—15. *Verancsics:* Memoria. (Munkái: II. 108. l.)

télyes török haderő is támogatván, János Zsigmond a Báthory Miklós tulajdonában lévő *Ecsed* körülzárolását is megkísérelhetőnek tartotta. A vár inkább természeti fekvésénél fogva bírt jelentőséggel; bevétele rendszeres ostrommal alig volt lehetséges, mert a falakat a nagyterjedelmű lápok is védelmezték. Jellemző, hogy Báthory, ki ekkor egyik katonájának lakodalmát ünnepeltette, a mulatságot az ostrom megkezdésének hírére sem szakította félbe, hanem őrszemeket és őrcsapatokat állíttatván ki, tovább mulatott. János Zsigmond figyelmeztetésére azonban, hogy ellenállása esetén a vár körül elterülő birtokai végső pusztulásra jutnak, olyan egyezséget kötött a fejedelemmel, hogy a mennyiben a királyi csapatok 60 nap alatt meg nem segítik, a várat feladja.[1] Hasonló feltétellel menekült meg az ostrom alól *Kisvárda* is, melyet Várdai István eleinte védelmezni akart ugyan, Báthory István felszólítására azonban az ecsedi pontokat ő is elfogadta.[2] *Atya* és *Kovászó* ostroma[3] már nem okozott nehézséget; a két vár az ostrom megkezdése után rövid néhány nap alatt megadta magát a fejedelemnek, ki az utóbbi várat azonnal leromboltatta.[4] János Zsigmond sikeres hadműveletei után megkísérelhetőnek vélte Kassa ostromát is, mely hadi vállalata tulajdonképeni czélja volt; kísérlete nem volt koczkázatos, mivel visszavonulási útját a kezében levő várak biztosították.

[1] *Bethlen:* V. tom. II. p. 41. *Szamosközy:* I. 15. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 22. *Istvánfy:* XXII. p. 273. *Forgách:* p. 277.

[2] Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (U. o.) *Szamosközy:* I. 14. *Bethlen:* V. tom. II. p. 41—42. *Forgách:* p. 276. *Istvánfy:* XXII. p. 273.

[3] *Istvánfy* (XXII. p. 274) szerint a fejedelem Várda ostroma után Tokajba ment s innen indult a most említett két vár ostromára; ez lehetetlenség, mert Atya és Kovászó Várdától keletre feküsznek. A két vár bevétele valószínűleg külön ostromló csapatokkal történhetett, mert alig hihető, hogy a fejedelem először a közelebbi Atyát s azután Kovászót foglalta volna el s innen indult volna vissza Tokajba. (A távolság légvonalban is több 100 km-nél.) *Bizarus* szerint (*Katonánál*: XXIV. 41 42) Ungvár ostromát is megkísérelték; ez bizonyára tévedés, mert egy hazai író sem említi.

[4] Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. (Bécsi áll. ltár.) *Bethlen:* V. tom. II. p. 42. *Szamosközy:* I. 14. *Borsos Sebestyén:* I. 22. *Istvánfy:* XXII. p. 274. *Forgách:* Comment. p. 277. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 9. l.

A novemberben beállott szokatlan tartós esőzések miatt tervének megvalósítására sor sem kerülhetett,[1] úgy hogy e hónap végén[2] hadait részben Tokajnál szétbocsátva, visszatért Erdélybe azzal az eredménynyel, hogy az 1562. évet közvetlenül megelőző statusquo-t helyreállítván, joghatóságát az északkeleti felvidéken és a tiszántúli megyékben is túlsúlyra emelte.

A királyi udvart az erdélyi hadak váratlan győzelmes előnyomulása megdöbbentette, mert hiszen Zay és Balassa korábbi jelentései szerint Erdély részéről támadás egyáltalában nem volt várható s ha várakozásuk ellenére azok mégis támadásra határoznák el magukat, a királyi sereget teljesen elegendőnek tartották annak elhárítására.[3] Az udvar tehát János Zsigmond sikereit első sorban a hiányos és tájékozatlan vezérlet következményének tulajdonította, miért is a haditanács a veszendőbe ment részek visszafoglalása végett megindítandó új hadjárat vezetését *Schwendi Lázár*ra[4] bízta, melléje pedig Báthory Andrást és Zay Ferenczet rendelte, utóbbit élelmi és hadi főbiztosként.[5] Az új császári vezér 1564 deczember hó utolsó napjaiban érkezett Eperjesre,[6] hol Báthory Andrással, Zayval, Balassával és a többi alvezérekkel azonnal haditanácsot tartván, a közel jövő teendőire nézve igyekeztek megállapodásra jutni. E szerint mindenekelőtt kiviteli tilalom volna életbeléptetendő, hogy a hadsereg élelmiszerekben hiányt ne szenvedjen; azon várak tulajdonosai, kik János Zsigmond legutóbbi támadó hadjárata alkalmával feltételesen meg-

[1] *Istvánfy* úgy értesít, mintha már Kassáig haladt volna előre és azt ostromolni kezdte volna. Oláh Miklós decz. 16-iki levele (i. h.) azonban erről hallgat.

[2] «Hæc usque ad nonas Decembres acta». *Forgách*nál: Commentarii p. 277.

[3] «Nos tamen audientes adventum ipsius Stephani Báthory, illi obviare volentes cum eo pugnare, antequam ipsorum duorum copiæ conjungerentur, licet illi satis impares, ut qui ultra tria millia hominum habebat, nos vero cum omnibus etiam rusticis vix mille ducentos», írta Zay és Balassa 1564 szept. 4-én. (Bécsi áll. ltár.)

[4] V. ö. W. *Jankó:* Lazarus Freiherr v. Schwendi. Wien, 1861. 32—35. l. *Istvánfy:* XXII. p. 275. *Katona*: XXIV. p. 45.

[5] *Thallóczy L.:* Zay Ferencz. 154—155. l.

[6] *Istvánfy:* XXII. p. 275. W. *Jankó:* i. m. 44. l.

hódoltak, mint pl. Ecsed, Várda stb., felszólítandók, hogy haladéktalanul térjenek vissza a király iránt való hűségre, váraikat pedig lássák el a szükségesekkel. A császári haditanács azon javaslata, hogy a hadjárat a legjelentékenyebb János Zsigmond-párti várak (Tokaj, Szatmár, Munkács, Huszt) visszavételével kezdődjék, a jelen pillanatokban koczkázatosnak és veszedelmesnek látszik; ellenben gondolkodni lehet a Tiszán való átkelést biztosító Szentmárton erősségnek megszerzéséről. Szükségesnek látszik a magyar lovasságnak német lovassággal való pótlása és végül az Erdélyben esetleg lappangó elégedetlenség támogatásán kívül Tokaj kapitányának békés megnyerése is.[1]

Jóllehet a császári haditanács Schwendi javaslatait általában megfontolásra méltóknak jelentette ki, a hivatalos felfogás mégis az volt, hogy a tavaszi időt a hadi műveletek kedvező lefolyásának biztosítása végett be kell várni. A kérdéses várak hiányos védelmi állapotáról érkező újabb értesülések mindamellett Schwendit és vezértársait a támadó hadjárat haladéktalan megindítására ösztönözték; a hírek szerint pl. Tokajban mindössze 600, Szentmártonban 200, Szatmár várában pedig 1000 fegyveres volt, úgy hogy egy váratlan támadás sikere kétségtelennek látszott.[2] Magára a támadás irányára nézve azonban eltértek a vélemények Schwendi vezértársai között; többen, pl. Balassa is, első sorban a Tálya, Szerencs és Tokaj által képezett várháromszög keleti pontját, Szerencset akarták megtámadni, tudván azt, hogy a vár felszerelése hiányos, sőt jelentékenyebb őrséggel is csak nemrégiben látta el a tokaji kapitány. Mások, köztük Báthory András, a támadó hadjáratot Tokaj ostromával akarták megkezdeni, azzal az indokolással, hogy a vár a Hegyalja déli részének tulajdonképeni kulcsa, sőt a tiszai kereskedelemnek is egyik fő biztosítéka, míg Szerencs jelentősége ezzel szemben alárendelt; a jelenlegi kemény tél a várnak minden oldalról való körülzárolását is lehetővé teszi, mert a Tisza és a Bodrog jegén nehezebb ostromágyúk is állíthatók fel, melyek

[1] Kelt 1568 január 1-én. Tartalmilag ismerteti *W. Jankó:* i. m. 44—45. l.

[2] *Jankó:* i. m. 45. l.

tüzének Tokaj vára nem állhat ellen, olvadáskor, vagy magasabb vízálláskor ellenben csaknem lehetetlenség megvétele. Schwendi a térképek tanulmányozása után Báthory álláspontjára helyezkedett, minek következtében Tokaj megtámadása határozattá lett.[1]

Tokaj megvételét nem csupán taktikai szükség parancsolta, hanem gazdasági érdek is. *Hadászati* jelentősége már rég ismert volt, mit a birtokáért épen a XVI. század folyamán folytatott háborúk igazolnak;[2] nem kisebb azonban *gazdasági* jelentősége sem, mint azt a következő, ugyanezen időből való nehány adatunk is mutatja. A vár vidéke már a XVI. században is jelentékeny szőlőtermelés középpontja volt, mely a legjobbnak elismert bort szolgáltatta;[3] a termelés czélja azonban nem pusztán a helyi szükséglet kielégítése, hanem a kivitel is, főleg Lengyelország felé. A tokaji *harminczad*, melyet épen az élénk borkereskedelemre való tekintettel, 1565-ben Schwendi ujjászervezett,[4] 1565 előtt évi 7000 frtot,[5] 1565 (jún. 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 5439 frt $93^1{}_2$ dénárt jövedelmezett.[6] A tokaji *rév* havi bevétele átlag 49 frt 51 denár, 54 drb kősó, 47 drb lamina ferri (vasbádog?),[7] 1565 (június 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 1232 frt 47 dénár, 4076 drb kősó és 782 drb lamina ferri.[8] A tokaji vár jelentékeny *uradalom* középpontja volt. Tartozékai 1565-ben Szent Márton adója czímén a következőképen adóztak: Tarján (16 frt), Nánás (31 frt 55 dén.), Hernádnémeti (11 frt), Prod (10 frt), Liszka (100 frt), Dob (29 frt), Keresztúr (36 frt), Zombor (26 frt), Tokaj (20 frt), Varjas (16 frt), Miske (8 frt), Tarczal (93 frt), Szegegyház (6 frt), Hadház (16 frt), Szoboszló

[1] *Istvánfy*: XXII. p. 275. *Katona:* XXIV. 47—48. l.

[2] V. ö. az előző évekre *Soós Elemér:* A tokaji vár története. Hadtörténelmi Közlemények. 1913. 67—76. l.

[3] «Est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberrimus reditus» etc. *Forgách:* 183. l.

[4] *Forgách:* Commentarii. p. 373.

[5] Miksa kir. instructiója 1565 ápr. 24-ről. Másolata Podhraczky-gyüjteményben. (M. Tud. Akadémia kézirattára. Ivrét. Tört. 55. sz.)

[6] Summarius extractus etc. Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz. kézirattára.)

[7] Fol. Lat. 1365. M. Nemz. Múz. kézirattára.

[8] Fol. Lat. 1363. I. M. Nemz. Múz. kézirattára.

(4 frt), Vámosújfalu (21 frt 50 dén.), Vid (3 frt), Hugyaj (1 frt 51 dén.), Beken (1 frt 98 dén.), Vámospércs (7 frt), Bekecs (8 frt), Ladány (12 frt), Dorog (22 frt), Macs (3 frt), Bezzeg (3 frt), Megyaszó (4 frt). Összesen tehát 515 frt 54 dénár.[1] A vár és uradalma összes bruttó jövedelme a fentemlitett húsz hónap alatt 47,286 frt 17⅓ dénár,[2] mely a kiadások[3] levonása után is jelentékeny összeg.[4] A bevételek természetesen állandóan ingadoztak,[5] de annyira mindig felmentek, hogy belőlük a szükséges kiadásokat fedezni lehetett.

Ilyen okok alapján megérthető a fejlett pénzügyi érzékkel biró Schwendinek és Báthory Andrásnak *Tokaj ostroma* mellett határozó döntése. A királyi sereg mintegy 7000 főből állott, melyhez Perényi Gábor 400 lovasa, 800 gyalogosa és 4 ágyúja, Báthory Miklós 200 lovasa és 2 ágyúja járult.[6] Schwendi január 31-én Poppendorf Ferenczet Kassáról a tűzérséggel és egyéb műszaki csapatokkal Gönczre küldötte, hová Schwendi a derékhaddal február 1-én szintén megérkezett. Febr. 3-án az egész tábor megindult Tokaj felé; másnap (4-én) Schwendi könnyű magyar és német lovasságot küldött előre felderitő szolgálatra és a Tokajtól körülbelől 5 kilométernyire fekvő Keresztúr megszállására, melyet a haditerv szerint a bevezető hadműveletek kiinduló pontjául szemeltek ki. A tokaji őrség, mely Schwendi közeledéséről biztos értesüléseket szerzett, Keresztur elfoglalását meg akarta ugyan akadályozni, sőt e végből a város felgyujtását is megkisérelte, de a túlnyomó számú előhad gyors visszavonulásra késztette őket. A királyi sereg még aznap éjjel, a gyengén megerősitett város megszállása után, a Bodrog mentén védő-

[1] Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kézirattára.

[2] Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kézirattára.

[3] 1571 febr. 3—1572 febr. 3-ig az összes kiadások 16,986 frt 67½ dénár. (Fol. Lat. 1363. Vol. II. U. o.)

[4] *Acsády I.* szerint (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. 32. l.) egy akkori (1547—64.) magyar frt értéke ma 2 frt 53·47 o. é. krajczárnak felel meg.

[5] 1572-ben 14,136 frt 48 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. III.), 1591-ben 14,005 frt 73½ den. (Fol. Lat. 1363. Vol. IV.), 1592-ben 18,047 frt 50 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. VI.)

[6] *Forgách:* Comment. p. 281—82.

sánczokat emelt és mindjárt másnap (febr. 5.) a vár tornyait és egyéb védőműveit is kezdték törni; ugyanaz nap a Bodrog partján fekvő kis dombon két földhányást készítvén, arra négy ostromágyút helyeztek; ilyen munkálatokkal telt el a következő nap is (febr. 6.).

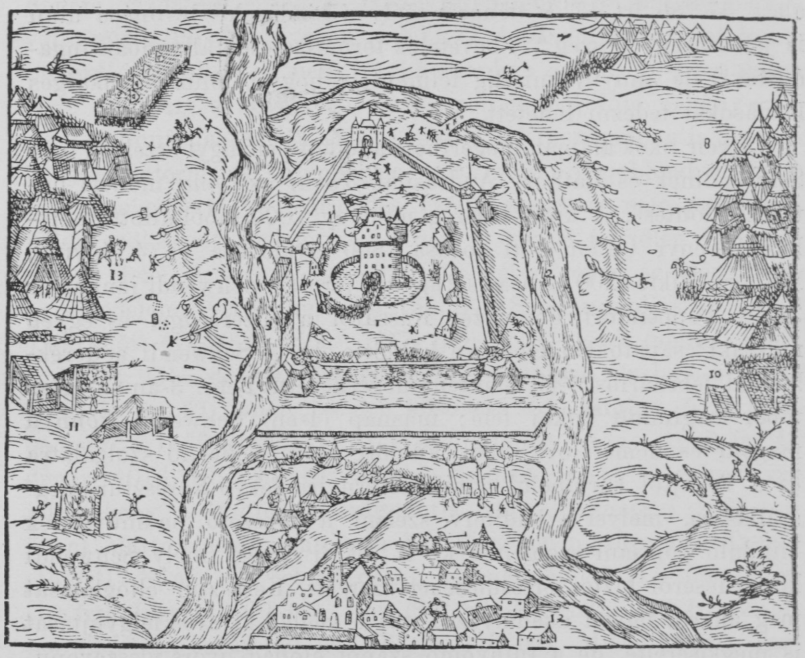

Tokaj 1565-ben.

Február 7-én a Tisza és Bodrog folyók közt már jóval közelebb a várhoz újabb sánczot sikerült emelniök; valamennyiből egész napon át tartó heves ágyútűz indult meg, a mi annyira megrongálta a falakat, hogy általános ostromra lehetett volna gondolni, ha az erős havazás és a kemény szél Schwendi hadait abban meg nem akadályozta volna. Az ágyútűz azonban megszakítás nélkül folyt febr. 9. és 10-én is és pedig a vár minden falrésze ellen,[1] úgy hogy Schwendi a sok helyt leomlott erő-

[1] A felállást l. Istvánfynál. V. ö. *Soós* vázlatával: Hadtört. Közl. 1913. 77. l.; u. o. az ostrom: 75—79. l.

ditvények láttára az általános rohamot egyáltalán nem tarthatta koczkázatosnak. A királyi csapatok támadását a vár védői jelentékeny veszteséggel visszaverték; Némethy mindamellett belátta a további küzdelem eredménytelenségét, s azért még aznap délután fegyverszünetet kéretett Schwenditől, hogy a megadás feltételeiről gondolkodhassék. Schwendi azonban, mivel a tokaji kapitány sem általánosságban a feltételekről, sem a fegyverszünet időtartamáról nem tett említést, mindössze egy órai, utóbb pedig napnyugtáig terjedő időt engedélyezett. A kitűzött határidő elteltével a várbeliek részéről követ nem mutatkozván, Schwendi újból általános rohamot rendelt el, mely annyiban eredménynyel is járt, hogy a külső várat elfoglalták. A roham alkalmával Némethy is elesett, a mi a vár sorsát is eldöntötte. Az egész éjen át tartó ágyútűz a belső vár főerősségét képező tornyon is jelentékeny pusztítást okozott, úgy hogy február 11-én az ostromlottak újból tárgyalásokba bocsátkoztak Schwendivel, jelentvén egyúttal a parancsnok halálát is. Schwendi szabad elmenetel feltétele mellett elfogadta az őrség békeajánlatait, de megengedte nekik azt is, hogy Némethy holttestét magukkal vihessék. A nagyrészt megsebesült és 350 főre leolvadt vitéz őrség, mely hittel kötelezte magát arra, hogy a király ellen fegyvert nem fog, még aznap elhagyta a várat.[1]

Tokaj bukása elsősorban a halogató erdélyi védelmi politika következménye volt. Jellemző, hogy az erdélyi rendek úgyszólván csak a Schwenditől tervezett hadjárat kitörésekor, 1565 január 22-én tartottak országgyűlést, melyen az általános hadfelkelést újból szervezték s jelentékeny hadiköltséget szavaztak meg a fejedelemnek.[2] A késedelem okát abban kell keresnünk, hogy a gyulafehérvári udvar idáig, érthetetlen módon, a békés meg-

[1] *Bethlen:* V. tom. II. p. 44—45. *Szamosközy:* I. 15—16. *Forgách:* Comm. p. 281—82. *Borsos Sebestyén:* Mikónál I. 22. *Verancsics:* Memoria. (Munkái. II. 109.) *Istvánfy:* XXII. p. 276—77. *Gyulafi Lestár* tört. maradv. Tört. Tár. 1893. 117. *Sepsi Laczkó Máté:* Mikónál. III. 19. Sárospataki magy. krón. M. Tört. Tár. IV. 51. *Bizarus:* De bello Pannonico. (*Schwandtner:* SS. III. 17—18.) Az ostrom leírását *Sambucus* után adtuk. (Schardius rediv. IV. 23—25. és Katonánál: XXIV. 49—54.) *Jankó:* i. m. 46.

[2] Erd. Orsz. Eml. II. 241—42. l.

egyezés diplomácziai úton való létrejöttén munkált, abból indulván ki, hogy az 1564. évi őszi hadjárat tulajdonképeni czélja nem új foglalás, hanem a Balassa elpártolásával ideiglenesen a magyar király joghatósága alá jutott részek visszaszerzése volt. János Zsigmond e végből úgy a portát, mint Zsigmond Ágost lengyel király közvetítésével a bécsi udvart is megkereste, de eredménytelenül,[1] mert az udvar ekkor már elhatározta, hogy az őszi hadjáratban elveszett, politikailag és gazdaságilag egyaránt nagyértékű földterület visszafoglalására kísérletet fog tenni.

Tokaj ostromának lefolyása a János Zsigmond-párti haderő csekély ellenálló képességéről tett tanuságot. A vár az erdélyi ditio nyugati részeinek egyedüli jelentékeny erőssége volt; Schwendi tehát a vár őrségének csekély számából jogosan következtethetett az ellenpárt teljes készületlenségére és ennek következtében számíthatott arra is, hogy a kisebb jelentőségű várakat gyors támadással rövid idő alatt megveheti. Tokaj elfoglalása után tehát Balassa Menyhértet négy ágyúval és válogatott sereggel *Szerencs* ellen küldte, melynek őrsége azonban, megtudván Némethy halálát és Tokaj bukását, negyednapra megadta magát.[2] A királyi sereg ezután a Tiszán átkelvén, Rakamaznál táborba szállott, onnan pedig *Szentmárton* elfoglalása után,[3] melyet talán csak egy kisebb különítmény kényszerített meghódolásra, valamint *Bátort*[4] is megszerezvén, *Szatmár* ellen indult. A várat Báthory István csapatai tartották megszállva; a váradi kapitány azonban kellő értesülések alapján tudatában volt annak, hogy a túlnyomó erővel szemben sikeres védelemre nem számíthat, miért is János Zsigmond utasítására az erősséget felgyujtván és földig lerombolván, seregével Váradra vonult vissza.[5] Schwendi az elpusztult erődöt kedvező helyzete miatt

[1] Erd. Orsz. Eml. II. 243. l.

[2] *Bethlen:* V. tom. II. p. 45. *Szamosközy*: I. 16. *Verancsics:* II. 109. *Forgách:* 282—83. *Sepsi Laczkó:* Mikónál. III. 19. *Istvánfy:* XXII. p. 277. *Bizarus:* Schwandtnernél. III. 18 19. *Ulloa:* 10. l. *Ortelius:* 127. l.

[3] *Verancsics:* II. 109. l.

[4] *Sepsi Laczkó:* Mikónál. III. 19. Türkische u. ungarische Chronica. Nürnberg, 1663. 307. *Ortelius:* 128. l.

[5] *Bethlen:* V. tom. II. p. 46. *Verancsics:* II. 109. *Sepsi Laczkó:* u. o.

azonnal művárrá alakíttatta át. A királyi haderő most már közelebb nyomulhatott az erdélyi határhoz. Schwendi először is a Szatmártól délre eső *Erdőd* megszerzésére határozta el magát, melynek birtokosa ekkor Báthory György, András testvére volt; ostromra tulajdonképen sor sem került, mivel Báthory György, hogy legalább többi birtokait megtarthassa, azonnal alkudozni kezdett a királyi vezérrel, ki Báthory Andrással egyetértve azzal a feltétellel lépett vele egyezségre, hogy azonnal átadja Erdőd, valamint a szintén birtokában levő *Cseh*[1] és *Kővár*[2] várakat összes felszerelésükkel és ingóságukkal, a mi meg is történt.[3] Schwendi az erdődi táborból Balassát küldte *Nagybánya* elfoglalására, melynek polgársága Balassa jövetelének hírére önként meghódolt.[4] Schwendinek alig egy hónapig tartó támadó hadjárata következtében tehát nemcsak a mult évi hadműveletek összes eredménye ment veszendőbe, hanem a tulajdonképeni Erdély is abban a komoly veszedelemben forgott, hogy az ellenséges haderő oda bevonul.

János Zsigmond és Erdély most ugyanolyan válságos helyzetben volt, mint a hadadi vereség idejében; a fejedelem tehát, mint akkor, a jelen alkalommal is csak a gyors békekötésben látott módot legalább Erdély megmentésére s ezért márczius 7-én kelt meghatalmazásában Báthory Istvánt és Nisowsky Szaniszlót a Schwendivel és Báthory Andrással kötendő békére vonatkozólag részletes utasításokkal látta el.[5] A tárgyalások Szatmárt azonnal megkezdődtek, melyek eredményeként a területi elhelyezkedést illetőleg 1565 márczius 13-án a következő egyezség

Borsos Sebestyén: Mikónál. I. 22. *Istvánfy:* XXII. p. 277. *Szamosközy:* I. 16. *Bizarus:* Schwandtnernél. III. 18—19. *Ortelius:* 127. l.

[1] *Verancsics:* u. o. *Istvánfy:* XXII. p. 277. *Borsos Sebestyen:* Mikónál. I. 23. Az Erd. Orsz. Eml. II. 244. hibásan Csejtét ír.

[2] *Borsos Sebestyén:* u. o. *Sepsi Laczkó:* u. o. *Verancsics:* II. 109.

[3] A fentieken kívül *Sambucus:* Schardius redivivus. IV. 25. *Katona:* XXIV. 56—57.

[4] *Szamosközy:* I. 17. *Verancsics:* II. 109. *Istvánfy:* XXII. p. 278. *Sepsi Laczkó:* u. o.

[5] Erd. Orsz. Eml. II. 244—45. Ebből azonban a *Bethlen*nél (V. tom. II. p. 46—48.) olvasható utasítás sok tekintetben különbözik; ez utóbbi a titkos utasítás volt. V. ö. dolgozatommal. Századok. 1913. 179. l.

létesült közöttük: János Zsigmond és törvényes fiutódai megtartják Erdélyt, de a magyarországi részeket Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével átengedi a magyar királynak; halála után azonban ezek a részek is visszaszállnak a magyar koronára. Tokaj, Szerencs és egyéb elfoglalt várak és területek a magyar király joghatósága alá tartozzanak; köteles Munkács és Huszt várakat összes tartozékaikkal átadni és a hadifoglyokat szabadon bocsátani. János Zsigmond halála esetén Erdély Miksát vagy utódait illeti, ha ellenben leányai születnének, a király róluk méltányosan gondoskodik. A most kötött békepontokat az erdélyi rendek is elfogadják s egyúttal hűségesküt tesznek a magyar király iránt az összes kapitányokkal és várparancsnokokkal együtt.[1]

A fejedelem válságos helyzetére mutat, hogy ezen pontokhoz haladéktalanul hozzájárult, jóllehet bennök eddigi törekvéseit és jogosultaknak tartott igényeit teljesen feláldozta. A ratificatio végrehajtásával megbizott Báthory Istvánnak adott követi utasításában (márczius 24.) kisérletet tett ugyan arra, hogy a királyt a tiszántúli részek átengedésére birja, de végeredményben Munkács és Huszt, azonfelül Bereg-, Ugocsa- és Mármarosmegyék fejében kész lett volna csupán Nagybánya, Középszolnok- és Krasznamegyék birtokával is megelégedni.[2] Báthory április végén[3] érkezett Bécsbe, hol azonnal bemutatta a vezérekkel kötött békepontokat, melyeket a magyar tanácsosok lényegtelen változtatásokkal elfogadhatóknak tartottak,[4] de egyúttal előterjesztette a János Zsigmondtól márczius 24-én kiállított utasításban foglalt azon kivánságokat is, melyek a márczius 13-i szatmári békekötés tartalmával a magyarországi részek átengedését illetőleg ellentétben állottak. Miksa álláspontja

[1] Articuli pacis. Egykorú másolatban Orsz. ltár. Acta publ. fasc. 41. Nr. 32. Tartalmát más példány után ismerteti az Erd. Orsz. Eml. II. 245. *Istvánfy:* XXII. p. 278. Veranesics: II. 298—99.

[2] 1565 márcz. 24-ről. Tört. Lapok. 1876. 457—58. *Bethlen* közlése (V. tom. II. p. 52—57) a titkos pontokra szorítkozik. Századok. 1913. 180. l.

[3] *Forgách:* Comment. p. 285.

[4] A tanácsosok véleménye. 1565 május 5-ről. Tört. Lapok. 1876. 488—90. l.

ezekkel szemben visszautasító volt; a szatmári békét az eddig vitás kérdések kielégítő és méltányos megoldásának találta és így azokon minden változtatást indokolatlannak és szükségtelennek látott.[1]

János Zsigmondnak az 1565 január 22-i kolozsvári országgyűlés után Konstantinápolyba küldött követei időközben tájékoztatták Szulejman szultánt az Erdélyt ért jelentékeny veszteségekről s a portát közvetlen beavatkozásra bírták. A szultán felfogása szerint Erdély vilajete felséges személye által ajándékoztatván a király fiának, ő is a császári zászlóval megadományozott szolgái közé tartozik, a birtokában levő tartomány ennek következtében épen úgy áll pártfogása alatt, mint Istentől őrzött birodalmának egyéb része.[2] Követeli tehát a magyar királytól, hogy foglalásait azonnal adja vissza, mert egyébként az I. Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti és nem késik pártfogoltját, János Zsigmondot fegyveres haderővel támogatni.[3] A porta határozott állásfoglalása természetesen a fejedelmet is előbbi előterjesztései teljes megmásítására késztette, a mi viszont a bécsi udvarban keltett nagy ellenszenvet, annál is inkább, mert utóbb a tárgyalások végleges eredménytelenségére vezetett. Sőt a türelmét vesztett udvar a nemzetközi jog súlyos megsértésével Báthory fogságba vetésétől sem riadt vissza, a váradi kapitányt gyanusítván elsősorban a diplomatiai alkudozások mesterségesen előidézett megrekesztésével.[4] Így indult meg 1565 májusában a török haderő tényleges közreműködésével a várháborúk újabb szaka, mely változó szerencsével 1567-ig tartott.

Dr. Lukinich Imre.

[1] Miksa válasza 1565 máj. 6-ról. Tört. Lapok. 1876. 499—502.

[2] A szultán levele ebből az időből Miksához. *Thúry I.*: Török történetírók. II. 401. l.

[3] Erd. Orsz. Eml. II. 246. l.

[4] L. ezekre és a későbbi tárgyalásokra id. dolgozatomat. Századok. 1913. 182. s köv. ll.

TÁRCZA.

ABAUJ VÁRMEGYE ÉS A TÖRÖK HARCZOK.

MINDINKÁBB terjeszkedő törökséget hódító útjában a Hernád völgyén Kassa állította meg, a melyen a pogány sohasem uralkodott. «Ez szomszédság azomban — írja Draskovics Gáspár Jászón, az 1562-ik évben kelt levelében[1] — titkon lassan-lassan mind megholdul.»

A török a lakosság ezreit vitte ki az országból örökös rabságra, míg az előkelőbb foglyoknak váltságdíjért — *sarczért* — szabadságát visszaadta. A hatalmas *Mágóchy Gáspár*, tornai főispán 1562-ben török rabként ült Fülek várában. Ura nevében tornai káplánja, Balog Ferencz járta meg Kassát, hogy «másfélezer forintot zálogra felvegyen saczolásra», melyhez maga a város 200 frttal járult hozzá.[2]

A következő évben *Bebek Györgyné*, a hős Pathócsy Zsófia Konstantinápolyban rabságban sinlődő ura érdekében fordul Kassához pénzbeli segítségért.[3]

Az ellenállás szervezése végett az 1564-ik évben[4] *Báthory*

[1] Kassa város levéltára 2387. sz. a.
[2] U. o. 2384, 2392/11, 2446/101, 2528/77.
[3] U. o. 2446/44.
[4] 2682.

András és *Zay Ferencz*, a felsőmagyarországi főkapitány a szomszédos Szepes, Sáros, Abaujvár, Zemplén, Borsod, Ung, Szabolcs és Bereg vármegyék alispánjait és előkelőbb nemeseit Eperjesre gyűlésre hívta össze, a melyben Abaujvármegyére nézve elhatározták, hogy az ágyúk vontatására Perényi Gábor egy szekeret, egy embert és négy lovat, Dobó István két szekeret, négy embert és tizenkét lovat, Alagi János egy szekeret, két embert, hat lovat, Draskovics a jászai prépost, Mágóchy Gáspár és Lossonczy István özvegye Pekry Anna, Szaláncz úrnője, egyformán egy szekeret, egy embert, négy lovat és ugyanannyit Abauj vármegye nemessége közösen állítson ki. Az élelmiszerek árát a következőképen szabták meg, ú. m.: egy köböl zab 15 dénár, árpa 20 d., rozs 20 d., búza 40 d., alábbvaló (tritici mixti) 25 d.; a marhahús fontja 1 dénár, sertés- vagy juhhús szintén 1 d., a búza iczéje 9 d., alábbvalóé 1 d., egy csirke 1 d., tyúk 2 d., kappan 3 d., lúd 4 d., malacz 4 d. A következő évben Beregszászban a határozatokat megujítják azzal, hogy szükség esetén az ágyúk vontatásához szükséges szállító eszközök számát megkétszerezik s ha szükséges, a vármegyék elrendelik *a nemesi felkelést*. A háború kitörése esetében Abaujvármegye 700 köböl lisztet és 700 köböl zabot ajánlott meg s elszállítását is a szükséghez képest Kassára, Leleszre vagy Kisvárdára. Az élelmiszerek árát is ujólag megszabták s a búza köble 50 dénár, alábbvalónak 40 d., rozs 33 d., árpa 33 d., zab 25 d. lesz; a marhahús fontja pedig lesz 1 d., sertéshús 2 d., egy juh — bőre nélkül — 33 d., eleven 40 d., csirke 2 d., tyúk 3 d., kappan 4 d., lúd és malacz 5 d.

A háború a törökkel 1566-ban kitört s *Schwendy Lázár*, az újonnan (1565.) kinevezett felsőmagyarországi főkapitány személyesen indult a hadak élén táborba. Augusztus havában azonban már visszatérőben van s a hónap 13-án Szikszón, szeptember hó 1—4-ikéig Mérán, 8—22-ig Szinán táborozik.[1]

A török október hó első felében egész Enyiczkéig, sőt a kassai kőhídig merészkedik és Szegedy Gergely siralmas énekében megrendítően irta le a föld népének szenvedését.

[1] 2742, 2744, 2745, 2749, 2764/124.

Schwendy az 1567-ik év január hó közepén Szádvárát rövid ostrom után bevette[1] s tűzérségét Szepsi, Nagyida és Jászó községekben helyezte el téli szállásra, utasítván Kassát, hogy oda élelmet és takarmányt szállítson.[2]

A török hatalom terjeszkedése mindinkább fenyegette a vármegyét s egyes csapatok dúlva, fosztogatva csaptak be területére. Felső-Szendét — 1575 előtt — felégették,[3] 1578-ban Szikszót dúlták fel.[4] A felsőmagyarországi főkapitányoknak folyton résen kellett állaniok, hogy e rabló csapatoknak útját állják s ezért a közlekedés gyorsaságáról kell gondoskodniok; 1579-ben a kassai alkapitány felhívja a vármegyét, hogy a Gönczre vezető hidakat állítsa helyre.[5]

A szomszédos Tornában a lakosság nem egy helységből *elfutott* a pogány elől, így Komjátiból.[6]

1588-ban ismét Szikszót érte a romlás. A hódolni nem akaró helységet és vidékét dúlta, fosztogatta a mintegy 11,000 emberből álló pogány had, rablánczra fűzvén a lakosságot. A vitéz *Rákóczy Zsigmond* egri kapitány ekkor magához rendelte a kassai, füleki, ónodi és diósgyőri őrséget, Széchy Tamást, Homonnay Istvánt a zempléni fölkelő hadakkal; eljöttek Tokajból Roussel Péter kapitány sárga, veres és fekete hajtókás vasasnémetei s a *Rákóczy* vezetése alatt levő had október hó 8-án elszántan vetette magát az ellenségre. De az első összecsapásnál a túlnyomó számban levő török győzött. *Rákóczy* megismételte a támadást s a törököt teljes vereség érte. A győzelem nagy örömet keltett s Abauj vármegye[7] a következő évben tartott közgyűléséből a magyar és német győztes katonaságot hálája jeléül bőkezűen, tetemes mennyiségű terménynyel megajándékozta.[8]

[1] 2813, 2824.
[2] 2825.
[3] 3260.
[4] 3473 45.
[5] 3524.
[6] 3772 40.
[7] Korponay János: Abauj vármegye monographiája. II. kötet 70. l.
[8] 4070 57.

1590-ben sz. György tájban a tatárok felégették Restét és Semsey Miklós udvarháza is elhamvadt.[1]

A katonaság azonban mind súlyosabb teherként nehezedett a vármegye lakosságára s úgy a birtokos nemesség, mint a jobbágyság feljajdult miatta. 1590-ben Zemplén vármegye tanácskozásra hívta egybe ez ügyben a szomszédos vármegyéket és városokat, Abaujt és Kassát is.[2]

Az állapotok azonban nem javultak s Garadna kára a következő évben mintegy 200 forint volt, s a mint földesurukhoz, Kassához írt levelükben mondják: «— eluntuk volna az sok kóborló hadat, mind németeket s mind peniglen katonákat».[3] 1597-ben a Gönczön fekvő katonaság zaklatja a forrai és garadnai jobbágyságot[4] s Garadna könyörög földesurához, Kassához (1598), hogy «— ő felségétől, Maximiliántól[5] szerezzen egy oltalomlevelet, mely mellett tudjunk megmaradnunk, mert bizony szintén el kell fogyatkoznunk a sok hatalmasok miatt».[6]

A király képétől nyert oltalomlevél mégis «használt, ha nem egyébtől, gyalogtól»; de «az bologna kapitány — elvette (t. i. az oltalomlevelet) s ételt, italt mindennap adtunk, szerte tartottuk, semmiképen kedvét nem találtuk, hanem szerte veret bennünket mind férfiát, mind peniglen asszonyi állatot».[7]

A *hosszú háború* miatt ideig-óráig a nemzet türelemre volt kárhoztatva s készséggel teljesítette mindazt, a mit fennmaradása érdekében cselekednie kellett. 1594-ben *Rudolf* király nevében Mátyás királyi herczeg meghagyta Pethe Márton váradi püspök s jászai prépostnak, Teuffenbach Kristóf felsőmagyarországi főkapitánynak, Báthory Istvánnak és Forgách Simonnak, hogy részleges országgyűlést hívjanak egybe, melyen a török hadi mozgalmai ellenében való intézkedések iránt hatá-

[1] 4226 65, 4226 74.
[2] 4225.
[3] 4331/15.
[4] 4718 29.
[5] Miksa főherczeg a Deutschmeister, a ki ekkor a felvidéken tartózkodott.
[6] 4791/75.
[7] 4843 86.

rozzanak. A gyűlés helyéül Hatvant, majd Tarczalt tűzték ki[1] s végül is július hó 29-ikére, Szántóra hívták meg a vármegyéket. A föld népe is készülődött az ellentállásra s Forró előljárósága ólmot és puskaport kér Kassától, mert «nagy félelemben vagyunk mind éjjel-nappal» s «elvégeztük magunkban, hogy az templomban szorulunk, minthogy soknak nincsen lova, nem mehetünk messze az téli időn, hanem oda kell szorulnunk». Miksa királyi herczeg elrendeli, hogy a Göncz mellett a Hernádon átvezető hidat helyezzék jókarba, hogy ágyúkkal is járhassanak rajta.[2]

Eger elestének hírére Teuffenbach és Pethe Ferencz püspök ismét részgyűlést hirdetnek Kassára.[3] Az egész vármegye táborhelylyé alakul s míg Teuffenbach Hernád-Németiben táborozik,[4] a sárga hajtókás németek Selyeben;[5] a felkelő nemesség Mérán száll táborba[6] s a kassai gyalogosok a szikszói végházban őrködő csapatok számát gyarapítják;[7] Szepsiben (1598.) veres és sárga hajtókás német lövészek ütöttek tanyát.[8]

A XVII. század első éve a sivár küzdelmek folytatását hozta a vármegye népeire. Vécsén kelt s Kassához intézett levelében írja Vécsey Sándor: «— nyilván vagyon kegyelmeteknél, mely igen nagy fenekedése legyen a pogányoknak, töröknek, tatárnak ide Kassavölgyére; azt sem tudjuk, mely nap ellep és elborít bennünket». Két szakálost és port kér, hogy Vécse, Szőlled és Garadna jobbágyaival egyetemben megvédhessék magukat.[9]

A megerősített templomok, a helységek bekerítése divatba jön s Vécsén is «az templomot tapaszos palánkkal» kerítették körül. 1612-ben «az gönczi város végén való kaput» említik;[10] Szepsi város alsó kapuján virrasztók őrködnek;[11] a garadnaiak is bekerítették falujokat[12] s a bölcs példát követték a többiek.

KEMÉNY LAJOS.

[1] 4393. 4394, 4395, 4396, 4467 32.
[2] 4481.
[3] 4620, 4621.
[4] 4629.
[5] 4636 58.
[6] 4545 63.
[7] 4672, 4718 124.
[8] 4729.
[9] 4908 7.
[10] 5464.
[11] 7011 09.
[12] 7145 12.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

itézvári Simonyi báró königswardi bravurja. A kulmi csatában (1813 aug. 29. és 30.) az üldözőből üldözötté lett Vandamme tábornokot 37 ezer főnyi hadtestével a szövetségesek hada legyőzte, 8000 ezer francziát foglyul ejtett; 2 franczia sas, 5 zászló, 81 ágyú és a francziák egész vonata zsákmányul esett.[1] A franczia hadtestnek alig fele tudott a Kleist hadosztály ellenállásának megtörése után Kulmtól keletre a szélrózsa minden irányában elmenekülni.[2]

A Hessen-Homburg (ma cs. és kir. 4. számú Arthúr, Connaugthi és Strathearni herczeg) huszárezred a csata másodnapján ért a harcztérre vitézvári Simonyi József báró, Mária Terézia-rendi lovag, akkor alezredesi rendfokozatban álló parancsnokának vezetése alatt.

Schwarzenberg herczeg, tábornagynak a francziák üldözésére adott parancsa a friss erőben beérkezett, az eddigi harczokban még részt nem vett Hessen-Homburg huszárezred parancsnokához igen rövid volt: Menjen az úr és vele született igazi magyar huszár módjára nyugtalanítsa a francziákat.[3]

A francziák nyugtalanítását, megingott soraiknak végleges megsemmisítését jobb kezekre nem is bízhatta Schwarzenberg; a legvitézebb huszár már eddig is számtalanszor bizonyságát szolgáltatta annak, hogy gyors elhatározás, vakmerő és minden akadály legyőzésére kész

[1] Dr. Gaston Bodart: Militärhistorisches Kriegs-Lexikon. 1907. Wien és Leipzig. C. W. Stern. 456. l. és Rudolf Friedrich: Der Herbstfeldzug. Berlin. 1912. S. Mittler. II. kötet. 96. l.

[2] Freiherr v. Freytag-Loringhoven: Kriegslehren nach Clausevitz aus den Feldzügen 1813 und 1814. Berlin. 1908. S. Mittler. 54. l.

[3] Nagy Géza: Vitézvári báró Simonyi József obester. Hadt. Közl. 1912. 514. l.

merészség szerencsésen egyesül benne. A reá háramló feladat is ily követelményeket támasztott a vitéz Hessen-Homburg huszárokkal szemben, de emberül meg is feleltek a parancsnak!

Az a franczia sereg, melynek nyomába a dicsőségre éhes, hagyományos hősiességét új babérokkal gazdagítani kivánó huszárcsapat szegődött, nem volt megvetendő ellenfél. Bár megtépve a harcztól, elcsigázva annak két napos tartamától, megingatva a váratlanúl porba hullott, Drezdánál még negyednapja győztes zászlók balsikerétől, — számra nézve mégis tetemesen fölülmulta az 1000 főnél nagyobb, főleg gyalogságból álló franczia mellékoszlop a három századnyi Hessen-Homburg huszárokat, akiknek folytonos támadásait a kedvezőtlen, hegyes-bokros terep sem segítette elő.

A visszavonulásában folyton zaklatott, menetében megakasztott franczia had végre, azon hiszemben, hogy egy, a lovassági harczra, támadásra alkalmatlan hegyalakulás a huszár csapat ártó szándékának véget vet, *Königswalde* mellett (Nollendorftól keletre) egy sziklás meredélyen védelmi állást foglalt.

Itt bizonyította be újólag Simonyi és huszárcsapata, hogy mi mindenre képes a magyar huszár és hogy egy üldözött, erkölcsi és testi erejében megfogyatkozott ellenfél, kiváló terepviszonyok között sem tud eredményre vezető ellenállást kifejteni, ha a támadó által a gyors és a helyzethez mért elhatározás kellő eréllyel véghez vitetik.

Simonyi is gyorsan határozott: egy századot gyalogtűzharczhoz lóról leszállatott, két századdal pedig — megkerülvén a franczia állást — karddal támadott a vitézül védekező gyalogságra.[1]

A franczia védő sereg ellentállni nem tudott. Egy része vitéz harczban elesett, másik része megfutamodott, két tiszt és 115 ember, 14 ló a Hessen-Homburg huszárok kezére jutott.[2]

A 19. számú cs. és kir. Ferencz Ferdinánd magyar gyalogezred a lipcsei csatában. A lipcsei csatában résztvett magyar gyalog csapatok kiválóságukról igen számos példát szolgáltattak s különösen a Bianchi hadosztálynak magyar gyalogezredei a Hessen-Homburg (mai 19. számú), a Hiller (mai 2. számú), a Hieronymus Colloredo (mai 33. számú) az Eszterházy (mai 32. számú), valamint a Simbschen (mai 48. számú) és a Davidovich (mai 34. számú) magyar gyalogezredek, melyek már az 1812. évi hadjáratban is Bianchi alatt

[1] Dr. J. Hirtenfeld: Der Militär Mária Theresien Orden etc. Wien. 1857. I. köt. 741. l.

[2] Johann Baptist Schels: Kriegsscenen etc. Pesth. 1843. I. Band. 161. l.

dicsőséggel harczoltak,[1] szereztek a magyar névnek dicsőséget, aminek legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy a hadosztályparancsnok, Bianchi Vincze Frigyes báró, később casalanzai herceg, a pozsonyi hídfőnek 1809. évi védelméért szerzett érdemei fejében a katonai Mária Terézia-rend lovagja, a lipcsei csatában szerzett érdemeiért a rendnek parancsnoki keresztjét, Haugwitz gróf, dandárparancsnok és a hadosztálynak három ezredese[2] a rendnek lovagi keresztjét, az ezredeknek tisztjei és legénysége pedig a dicsérő elismeréseken, pénzjutalmakon kívül nagyszámú kitüntetésben részesültek.

A hadosztály magyar csapatainak a lipcsei csatában tanusított kiváló vitézségét Schwarzenberg herczeg, a szövetséges csapatok főparancsnoka külön kiemelte és erre vonatkozólag Bianchi harczjelentésében csak ezt írhatta: Hogy mily dicsőséget vívott ki magának e napoknak harczaiban a magyar gyalogság, azt már a hadsereg parancsnoka, Schwarzenberg herczeg tábornagy elismerte azon jelzőkkel, melyek e bátor csapatok vitézségének örök emlékei lesznek.[3]

A Fülöp, Hessen-Homburgi őrgróf nevét viselő (ma cs. és kir. 19. számú, Ferencz Ferdinánd főherczeg) magyar gyalogezred az első és második csatanapon állott harczban és lipcsei babérjai az 1. és 2. zászlóalj hősies magatartásának gyümölcsei.[4]

Az első csatanapon, 1813 október hó 16-án az ezred a Bianchi hadosztály kötelékében, Haugwitz gróf tábornok-dandárparancsnok személyes vezérlete alatt mint jobb oszlop támadt a Markleeberg és a Pleisse patak folyását kísérő ligetekben állást foglalt franciák ellen. Ezek szívós ellentállásán már megakadt volt a nap folyamán a 2. osztrák hadtest és a *Wittgenstein* vezette orosz és porosz csapatoknak előnyomulása.

Amint a zászlóalj harczalakzatba átment, a zászlóaljnak parancsnoka, *Barthołémy* őrnagy azt a parancsot vette, hogy egy hat lövegből álló franczia üteget — mely különösen hátráltatta a támadást — foglaljon el.

[1] Pilch Jenő: Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. Hadt. Közl. 1913. I—III. füzet; erre vonatkozólag a Hadt. Közl. 1913. I. füz. 9. l.

[2] Stutterheim Ferencz, a 19., récsei Récsey Adám, a 33. és Dressery Vilmos, a 48. magyar gyalogezredeknek ezredesei.

[3] Weissenbacher Viktor: Geschichte des k. u. k. Infanterie Regimentes No 19. Erzherzog Franz Ferdinand etc. Wien. 1896. Kreisel & Gröger. 435. l.

[4] Az ezred 3. zászlóalja a Krakkó melletti Podgorzében, béke állomásán volt ekkor még és csak 1814-ben rendeltetett a hadszintérre.

A vitéz zászlóalj a személyes bátorságáról is híres Bartholémy őrnagy lelkes példájától elragadva, az ütegnek vészes tüzelése daczára elsőben annak lovas lövegfödözetét szalasztotta meg, majd pedig magát az üteget foglalta el. Az ütegnek visszafoglalására a francziák ismételten intéztek támadást a magyar gyalogzászlóaljra s végül egy nagyobb lovasrohammal sikerült is az ütegtől azokat elszorítani. De ez a pillanatnyi siker csak rövid idejű volt: a rettenthetetlen Bartholémy őrnagy zászlóalját újra rohamra vezeti és végleg elfoglalta a sokat vitatott üteget.

A 2. zászlóalj *Aichelburg* báró százados parancsnoksága alatt azt a meghagyást vette, hogy egy erdőcske ellen nyomuljon elő, mely mögött franczia gyalog- és tüzérosztagok állottak.

Az ezredparancsnok, Stutterheim báró ezredes maga is a zászlóalj első soraiban küzd, bár a drezdai csatában kapott sebeiből még ki sem gyógyult.[1]

Gyilkos golyózáporban, elkeseredett kézi tusa után a zászlóalj el is foglalta az erdőcskét és a francziákat kiverte belőle és így a franczia tartalékcsapatoknak visszavonását is kikényszerítette.

A csata másodnapján, október hó 18-án az ezred a Haugwitz dandár kötelékében Lichtenstein Lajos herczeg altábornagy hadosztályához volt beosztva, amely Gröbern felől *Wachau* felé nyomúlt előre.

A 19. ezred Stutterheim báró, ezredesének parancsnoksága alatt a *Lössingtől* keletre fekvő mocsaras talajon nőtt ligetek ellen támadt, hogy azokból a francziákat kiverje.

A nehéz terepviszonyok és a gyilkoshatású franczia gyalogsági és tüzérségi tűz ellenére az ezred rendíthetlenül nyomúlt előre, bár a támadó lökemet az arczvonal előtt terjeszkedő széles és mély vízmosások ismételten megakasztották. Az ezred tisztjeinek lankadatlan erélye és vitéz példaadása azonban mindig újabb erőt tudott az ezred fáradságtól elcsigázott legénységébe önteni.

Stutterheim báró ezredparancsnok, Bartholémy báró őrnagy, Aichelburg százados zászlóaljparancsnok, Schuput százados, Belleti és Éles főhadnagyok, Schilleny és Huberth zászlósok mindenütt elüljárnak a golyózáporban s így vívja ki az ezred azt a dicsőséget, hogy a Haugwitz dandár feladatának megfelelhetett, a ligetet elfoglalta és azt, daczára a három órán át tartott oldalozó ellenséges tűznek, végleg birtokában meg is tartotta.

[1] 1814 január hó 3-án meg is halt sebesülései következtében Baselben.

A két csatanap igen véres áldozatot követelt a Hessen-Homburg ezredtől is. 80 esztendőre visszatekintő múltjában ez volt a legnagyobb veszteségekkel járó csatája: 4 tiszt és 97 közvitéz a csatatéren halva maradt, 14 tiszt és 579 közember megsebesült. 3 tiszt és 62 főnyi legénység fogságba került, 82 közembernek nyoma veszett; 820 fővel kevesbedett a vitéz Hessen-Homburg gyalogezred ismét, négy nappal a drezdai csata után, melyben összes vesztesége 569 főt tett ki!

A lipcsei csata napjainak 100. évi fordulóját méltán ünnepli meg vitézségének és kötelességteljesítésének legszebb emléknapjaiként a manap 179 éves múltra visszatekintő ezred.

N. Thurzó Kálmán.

Frimont János gróf sírja. E folyóirat 1912. évi 3. füzetében «Elfelejtett sírok» czím alatt, palotai Frimont János gróf, antrodocoi herczeg, lovassági tábornok sírja is az ismeretlenek vagy kevésbé ismertek között szerepel.

Miután az 1831 deczember 26-án elhunyt generális sírját jól ismerem, az alábbiakban kimutatom, hogy nyugvóhelye sem elfelejtve, sem elhanyagolva nincs, s ha egykor arra kerülne a sor, hogy a Mária Terézia-rend lovagjainak hamvait közös mauzoleumba gyüjtsék össze: Frimont földi maradványainak megtalálása semmi nehézségbe nem ütköznék.

Nagyváradtól alig 10 kilométernyire nyugat felé fekszik Bihar vármegyének egyetlen németajkú, de most már erősen magyarosodó községe Ujpalota,[1] melynek lakosait az elsassi származású Frimont János (akkor még csak báró) telepítette oda. A 7—800 lakosú falu keresztalakra épült; a kereszt mindenik szárát egy-egy széles utcza alkotja, a melyeknek metszőpontjában az 1824-ben szintén Frimont bőkezűségéből épült róm. kath. templom áll.[2]

A templom egyenlőszárú keresztalakú. Főbejárója az északi oldalon nyilik. A nyugati és keleti kereszthajó felett alacsony torony áll, a kereszt szárainak metszőpontja, illetőleg az egyház négyzete, fölé pedig a kissé nyomott s így kellőképen nem is érvényesülő kupola borul.

Frimont sírja az egyház déli oldalán, a szentély alatti altemplom-

[1] A vele szomszédos Ópalota (a középkorban «Ders palotája») ma már csak puszta.

[2] Rajzát közli a Borovszky szerkesztésében megjelent «Biharvármegye és Nagyvárad monografiája». 418. l.

ban van, a melybe, kívülről, vasajtóval elzárt lépcső vezet. Az altemplomban kis márványoltár áll; előtte van Frimont és felesége: Mittersbacher Katalin sírja, melyet kőlap fed be. Az idegen származású, de később nyelvében és gondolkozásában egyaránt magyarrá vált vitéz katona sírja nincs elfelejtve. Halottak ünnepén az újpalotai altemplomban is kigyúlad a kegyelet és emlékezés mécsvilága, az immár nagyrészt parczellázott szentjánosi uradalom egykori birtokosának hamvai felett.

A templom sekrestyéjében őrzik Frimont kisméretű, olajfestésű arczképét, a mely őt magyar tábornoki díszruhában ábrázolja; ugyancsak itt függ egyetlen fiának, Bélának, díszmagyar ruhás arczképe is. Béla gróf (ha jól tudom, a mult század hatvanas éveiben), Bécsben, szerencsétlenül járt. Egy fegyveres bolt előtt sétált el, a melyben valaki — elég vigyázatlanul — töltött puskával babrált. A puska elsült s a golyó Béla grófot találta, a ki jajszó nélkül holtan esett össze. Nővére, Theodóra grófnő, Lónyay Andor felesége lőn, a kitől a szentjánosi uradalmat fia Tivadar örökölte. Ez azonban vagyonilag megbukott, a mikor is minden birtoka kótya-vetyére került.

Az előbb elmondottakkal kapcsolatosan azt is megemlítem, hogy Frimont János háza Nagyváradon, a Széchényi-téren, a vármegyeházával szemben állott. Régi divatú, de kényelmes nagyúri lakás volt, a melybe 1872-ben a kir. törvényszék költözködött. 1897-ben bontották le a régi világ ezen egyik érdekes maradványát, a midőn is az új törvényszék palotáját építették helyére.

*

Frimont Jánosnak Ferencz király, 1827-ben, több biharvármegyei községet adományozott.[1] Midőn Rhédey Lajos gróf, őt a beiktatás alkalmával felköszöntötte, Frimont többek között — magyar nyelven — így válaszolt:

«Különös öröm és háladatosság foglalja el ma szívemet, mert ha meggondolom, hogy legkegyelmesebb Koronás Királyunk eddig tett szolgálataimnak Jutalmát, melyekkel Nevemet és Mejjemet már díszíteni méltóztatott, ma azzal a' megkülönböztetéssel tetézi, hogy a' felolvasott Királyi Adomány Levélnél fogva hat Helységekkel meg ajándékozván, a Magyar Nemes Birtokosok Társává tett, méltán örvendek és sok rendbéli kegyelmét legalázatosabb Fiuji és leghívebb Jobbágyi

[1] Az eredeti adománylevél a Gyalokay-család levéltárában van.

háladatossággal fogadom, tisztelem. Ha szemlélem hogy ujj Birtokomba a' Törvényes Bévezettetésem alkalmatosságával ily díszes és számos Gyülekezethez vagyon szerencsém, méltán örülök és Magyar igaz szívűséggel köszönöm megjelenéseket.»

Frimont fenti szavai igazolják, hogy jogunk van őt magyarnak tartani, s vitézi tetteit a magyar harczi dicsőség évlapjain kell elkönyvelnünk.

Gyalokay Jenő.

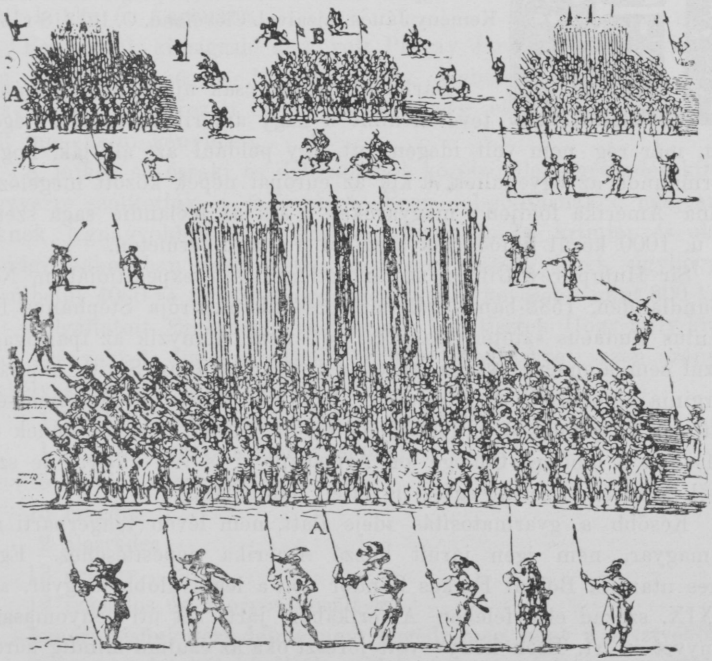

Hadrend a XVII-ik században.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

ugène Viványi: Hungarians in the American Civil War.

(Magyarok az északamerikai polgárháborúban. Kemény János rajzaival. Cleveland. O. 1913. 8-r. 61 l.)

Bárha a magyar csak ujabban vált számottevő elemmé a nagy amerikai olvasztó tégelyben, már rég nem volt idegen ott. Így például azt állítják, hogy a Normannok az egyedüliek, a kik az európai népek között megelőzték volna Amerika földjén a magyarokat, a kik az Icelandic saga szerint K. u. 1000 körül fölfödözték a szőlőt Vinland területén.

Sir Humphrey Gilbert szerencsétlenül járt expeditiójában, New-Foundlanden, 1583-ban a vállalat sorsának megírója Stephanus Parmenius Budaeus szintén magyar. Sőt nem hiányzik az iparlovagok közül sem a magyar származású: a rettenetes John Smith kapitány, Virginia elnöke, Új-Anglia admiralisa stb., állítja, hogy nemességét Báthory Zsigmondtól Erdély fejedelmétől kapta, nemeslevelének egy másolata a londoni College of Armsban ki is van állítva, de szakértők tanusága szerint egész ügyetlen hamisítvány.

Később a gyarmatosítás ideje alatt, nem lévén tengerparti nép a magyar, nem igen járult hozzá Amerika népesítéséhez. Egyik híres utazónk Bölöni Farkas Sándor volt a legkiválóbb magyar, a ki a XIX. század első felében Amerikában járt, sőt uti benyomásairól könyvet is irt. Ezen könyv volt jórészt oka az ezutáni mindig sűrűbb kivándorlásnak az Igéret földjéhez hasonló Amerika felé.

Az 1848—49-iki szabadságharcz élénk visszhangra talált mindenütt, a hol a szabadság iránti érzék megvolt és csak természetes, hogy a szabadságszerető Amerika nem érte be a bécsi udvarnál levő követe Lord Ponsonby jelentéseivel, hanem külön magyar követet küldött Ambrose Dudley Mann személyében, kinek jelentései az amerikai szimpathiát élénken tükrözik vissza.

Ennek következménye, hogy a szabadságharcz leveretése után földönfutóvá lett magyarok mind többen keresik föl a szabad Amerika földjét és ott 1849 végén és as 50-es évek elején valóságos enthusiasmus fejlődik irántuk, mely tetőpontját Kossuthnak 1851 deczemberében, a new-yorki kikötőbe való érkezésekor éri el.

Igen érthető, hogy a magyar menekültekkel megkülönböztetett figyelemmel bántak. Míg a többi jövevény kivándorlásának oka igen sokszor kétes volt, addig a magyarok majdnem kivétel nélkül politikai menekültek és mint ilyenek a legjobb társadalmi osztályokhoz tartoztak. Így említik a többi között Ujházy Lászlót, a ki oly tekintéllyel birt, miszerint általánosan az akkor még igen megtisztelő, Governor czímmel illették, sőt Lincoln elnök, mint az Egyesült Államok consulát küldte őt Anconába.

Egy másik kimagasló alak volt Prágay János ezredes, a ki azonban szerencsétlenségére Narciso Lopez, Cubát felszabadítani óhajtó fölkeléséhez csatlakozott és a spanyol fogság elől az öngyilkosságba volt menekülni kénytelen.

A mikor az északi és déli államok közötti ellenségeskedés kitört, fegyverre szólították a lakosságot. Ezen felszólításnak a magyarok, kiknek legnagyobbrésze a szabadságharczban, a krimiai és olaszországi háborúban részt vett, készséggel tettek eleget, úgyhogy a körülbelül 4000-re tehető magyar lélek nem kevesebb mint 800 katonát szolgáltatott. Ezek között körülbelül 100 tisztet. Hogy mily kiváló hadi erényekkel dicsekedhettek kitünik abból, hogy ezen aránylag csekély számból

1 hadtestparancsnok (Stahel)
1 hadosztályparancsnok (Asboth)
5 dandár tábornok
15 ezredes
2 alezredes
13 őrnagy
12 százados és 2 orvos került ki.

Ismertetésünk terjedelme nem engedi meg, hogy a résztvevőkről tudott összes adatokat közöljük, miért is egyes vázlatos ismertetésre fogunk csak szorítkozni, felemlítvén végül mindazokat, akiket a könyv szerzője az ahhoz fűzött névsorban megnevez.

Minthogy egyesek az említettek közül ma is élnek, a többieknek pedig rokonai vannak a hazában, előre is bocsánatot kér a szerző, ha vázlatos ismertetése e kiváló férfiak egyikét, másikát nem helyezné kellő világításba.

A legfőbb katonai rangot érte el *Stahel H. Gyula.* Született Szegeden 1825-ben, eredeti neve Számvald volt, könyvárus lett, Petőfivel jó barátságban élt.

A szabadságharcz kitörésekor beállt katonának, Guyon hadtestébe osztották be mint hadnagyot. Branyiszkónál megsebesült, érdemeiért a vitézségi érmet kapta.

A szabadságharcz leveretése után Angliába, majd 1856-ban Észak-Amerikába menekült. Itt ujságíró lett.

A polgárháború kitörésekor szervezte a new-yorki 8-ik századot, mely alezredesének választotta meg. Amerikai tűzkeresztségét 1861 julius 21-én az első Bull Runi csatában nyerte.

Szereplése itt a következő volt: Csapatja az ütközet elején a tartalékban volt. Kezdetben az ütközet jól folyt, de délután a szerencse megfordult és a délelőtti győzelem vereséggé változott. Stahel lett megbízva, hogy fedezze a visszavonulást. Csapatjával az út mindkét oldalát megszállva oly hősiesen tartotta magát, miszerint az ellenség lovasságának kétszeri rohamát visszaverte és a következő reggelig egy tapodtat sem hátrált. Parancsot kapván a Washington felé való visszavonulásra, nemcsak hogy teljes rendben vezette azt, hanem a rendetlenül visszament csapatok által elhagyott ágyukat is mind magával hozta.

Lincoln elnök és Scott tábornok magukhoz hívták és ott a csatamezőn a legnagyobb dicsérettel halmozták el.

Ezen fegyverténye után nemsokára ezredes lett és egy nehéz tüzérezred parancsnokságát vette át. Még 1861 novemberében dandár tábornokká lépett elő és ahová csak vezényelték mindenütt dicsőséget szerzett. 1862-ben a második Bull Runi ütközetben újból egy visszavonulást fedez dicsőségesen, ugyanezen év novemberében bekeríti az ellenséget Ashley Gapnál és Sinckers Gapnál. Előnyomulása oly gyors, miszerint egész lovas ezredet lep meg táborozva, 1863 januárban hadtestparancsnokká nevezték ki. Azután átveszi a lovasság szervezését és vezeti a lovas hadosztályokat eddig még nem ismert vitézséggel. Junius 5-én Staunton mellett súlyosan megsebesült, a midőn azonban azt látja, hogy nélküle az ütközet kimenetele veszélyben forog, vérzését elállíttatva lóra téteti magát és félkarral vezeti csapatját rohamra.

Mindezen hőstetteiért Medal of honorral, a legnagyobb éremmel lett kitüntetve, a mit egyáltalában Amerikában katona kaphat.

1865 februárjában a katonai szolgálatot abbanhagyja.

Ekkor diplomata lesz, átveszi a yokohamai consulatust és kieszközli, hogy Japán 1869 ben két kikötőt nyit meg az amerikai kereskedelem számára. Később Chinában van fontos missióban és

midőn a távol kelet tartományaiban nagy tapintatot igénylő szervezőre van szükség, őt küldik oda, a hol szintén kitünően beválik.

1885-ben egészsége meg lévén rendülve visszatért New-Yorkba és ott egy nagy pénzintézet vezető férfiai között foglalt helyet.

Asboth Sándorral igen jó barátságban élt. — Meglátogatta még a milleniumi kiállítást is Magyarországon 1896-ban, de szíve vissza vonzotta az új hazába.

1912 deczember 4-én halt meg és teljes katonai pompával temették el az Arlington National Cemeterybe.

Asboth Sándor szül. Keszthelyen 1811-ben. Végezte a selmeczbányai akadémiát és mérnök volt, a mikor a szabadságharcz magával ragadta. Ezredesi rendfokozatot ért el a mérnökkarban és később Kossuth hadsegéde lett. Mint ilyen Kossuthtal együtt ment ki Kutahiába és 1851-ben a Missisippi hajón Amerikába.

John C. Frémont, midőn átvette a Nyugati Államok vezényletét, vezérkari főnökéül kérte fel és dandár tábornokká nevezte ki.

A kormány ezen kinevezést csak akkor hagyta jóvá, a mikor Asbothnak a Pea Ridgei csatában való hősies magatartásáról vett jelentést. Később hadosztályparancsnok volt felváltva Frémont, Hunter és Curtis parancsnoksága alatt. 1863-ban kinevezték West Florida parancsnokává. Ezen minőségében történt, hogy a mariannai csatában visszavonuló katonáit ujból az ellenség ellen vezette. Az ütközet ennek következtében meg lett nyerve, de Asboth két golyót kapott, egyet a jobb karjába, a másikát a jobb arczcsontjába.

1865-ben kinevezték Major-Generalnak.

A háború után az állam érdemes katonáit diplomatiai küldetéssel bízta meg. Így lett Asboth Argentina köztársaság minisztere. 7 hónapi kitünő szolgálat után Uruguay miniszterségét is átvette. Közben Párisban is megfordult, hogy az arczcsontjában levő golyót eltávolíttassa. Ez azonban nem sikerült és állítólag tetemesen hozzájárult 1868-ban bekövetkezett halálához.

Kortársai mint rendkívül képzett embert említik. Kitünő lovas volt. Arczkifejezése azonban némi melancholiát árult el állandóan.

Fiala T. János született Temesvárott 1822-ben. Első kiképzését a grátzi katonai akadémiában nyerte.

A szabadságharcz kitörésekor a honvéd seregbe lépett és elérte ott az őrnagyi rangot.

1849-ben Bem apót követte Syriába. Ennek halála után előbb Franciaországban, később 1881-ben Észak-Amerikában keresett és talált

menedéket. Ő készíttette az első katonai térképet Missouriról és segítette Lyon tábornokot a st. louisi erődök folytatólagos kiépítésében.

Frémont tábornok Fiala tehetségeit igen nagyrabecsülte és ismételten táborkarának tagjává tette.

A Mountain departmentben súlyosan megbetegedett, úgy hogy szolgálatát is kénytelen volt abbanhagyni. Az orvosok teljesen feladták a reményt, hogy az életnek megmenthessék, de a véletlen egy ügyes davenporti orvos kezei közé juttatta, a kinek önfeláldozó ápolása következtében fölépült, sőt 1911-ig élve, szép kort ért el.

Tetemei San Franciscóban nyugosznak.

Figyelmessy Fülöp szül. Pesten, 1822 jan. 1-én. Mint a legjobb magyar huszár megtestesülése volt ismeretes. Ügyes, vakmerő, lovagias, igen megnyerő modorral. Kossuthot imádásig szerette.

Örnagy volt a szabadságharcz alatt a Bocskay huszároknál és minthogy a komáromi helyőrséghez tartozott, a vár föladása után megmaradhatott az országban anélkül, hogy bántódása esett volna. De nem sokáig tartott a biztonság, gyanussá vált az osztrák rendőrség szemében és menekülni volt kénytelen. Kossuth később gyakran küldötte a hazába titkos küldetéssel, a mikor ő hol mint lengyel zsidó, hol mint szerb disznókereskedő játszotta ki a rendőrség figyelmét.

1853-ban Londonban reggelizett egy barátjával, amidőn az a legnagyobb meglepetésére neki olvasta föl az ujsághírt, miszerint Figyelmessyt, a híres szabadságharczost elfogták és Hatvanban fölakasztották.

A mint később kitünt egy Thury nevű százados volt a szerencsétlen, a ki Figyelmessyhez való nagy hasonlatossága következtében áldozatául esett e tévedésnek.

Kossuthtal és Pulszkyval való meleg baráti viszonya folytán igen előkelő ismerősei voltak az angol társaságban. Hőstetteiről annyi legenda keringett, miszerint Edwin Lawrence Goakin angol történetíró fölajánlotta, hogy megírja élettörténetét, a magyar szabadságharczot használván fel az életleírás hátteréül.

Olaszországban 1859-ben Figyelmessy Kossuthnak hadsegéde volt. A következő évben szervezett és vezényelt egy magyar huszár csapatot, melynek élén harczolt Garibaldi vezénylete alatt Siciliában. Haláláig mint ereklyét őrizte Garibaldi egy levelét, melyben ez őt a bátrak legbátrabbikának nevezte.

1861-ben Észak-Amerikába jött, hogy kardját az Uniónak fölajánlja. Ajánlólevelekkel bőven el volt látva, a többi között Kossuthtól is hozott egyet. Ezredesnek akarták megtenni és egy önkéntesekből toborzott dragonyos ezred élére állítani, de ő nem becsülvén

sokra az önkénteseket, a rendes hadsereghez kérte beosztását. Kérelmének eleget tettek. Előbb Frémont seregében szolgált, később honfitársa Stahel tábornok seregében lett az előörsök parancsnoka.

Mint kiváló lovas bravurját emlegetik, hogy egy alkalommal 15 huszárral megszalasztott egy ellenséges lovas testet, melyet a híres Ashby tábornok személyesen vezetett.

A háboru után Demeraraban, British Guianában konzul lett és 1865-től 1888-ig maradt ezen állásában.

Utolsó éveiben Philadelphiában élt és leste vajjon mikor láthatja mégegyszer szeretett hazáját. Fogadalmat tett ugyanis, hogy míg az függetlenné nem lesz, nem teszi lábát annak földjére. Így azután meghalt 1907-ben 85 éves korában anélkül, hogy leghőbb óhaja teljesült volna.

A Rombauerek.

Egyike a legérdekesebb családoknak, mely magyar földről vándorolt Amerikába.

Eredetileg a család Szászországból származott. *R. Tivadar* a magyar kormány nagyváradi lőszergyárának volt igazgatója a szabadságharcz alatt. Ennek leveretése után menekülni volt kénytelen. 4 fia szolgált a szabadságharczban, ezek közül Richard elesett Vizaknánál. Amerikában ugyancsak 4 fia szolgált, a Magyarországon elesett helyébe annak legfiatalabb öcscse lépvén.

R. Róbert a legidősebb, honvéd tüzér hadnagy volt hazájában. A világosi fegyverletétel után otthon maradt azon hiszemben, hogy az osztrákok bosszúja nem terjedhet ki minden egyes alantos tisztre. Csalódott, mert fogságba vetették és besorozták.

10 havi szolgálat után édes anyja kijárta, hogy szabadon bocsátották és az egész család kivándorolt Amerikába. Itt több viszontagság után 1853-ban St. Louisban telepedtek meg. Róbert a Home Guards (honvéd) szervezésében vezető szerepet vitt, később pedig midőn ezen alakulás megszünt, mint ezredes állott be az első U. S. Reserve Corps missouribeli önkéntesei közé.

1863-ban egy figyelemreméltó katonai értekezést adott ki, megírta továbbá St. Louis 100 éves fennállásának jubileumára a tartomány történetét, hozzáfűzvén a polgárháború kitörésének okait.

A háború befejezte után az írói pályára lépett és ezen szebbnélszebb babérokat aratott. Polgártársai szeretete és becsülése kiváló kitüntető polczra helyezte. Ma is él és 82 éves kora daczára élénk részt vesz az irodalom minden eseményében.

R. Roderick jogi tanulmányokat végzett a harwardi egyetemen.

A polgárháború kitörésekor belépett a hadseregbe mint százados. Százada résztvett a Jackson Camp elfoglalásában és jelentékeny szolgálatokat tett Dél-Missouriban. Ez utóbbi harczok alatt sulyos lázba esett. Egészsége helyreállván Frémont tábornok táborkarában szolgált néhány hónapig.

1863-ban birónak választották meg. Ettől fogva az igazságügyi pályán maradt. Az 1897-ik évig, a mikor a polgári életbe ment át, mind magasabb birói polczot ért el.

Lekötő modorú egyéniségével, nagy jogászi képzettségével és kitünő szónoki tehetségével ma is egyike Missouri legkiválóbb embereinek.

R. Roland St. Louisban mint őrmester lépett az első Missouri gyalogezredbe, később mint tüzér szolgált Virginiában és mint századost a floridai lovasságnál találjuk.

A háború után mint képviselő aktiv politikus lett.

Eredeti szakmája a bánya mérnökség volt, a mely szakban több jeles munkát irt.

A legfiatalabb *R. Raphael* mint őrmester lépett a Home Guardba, később őrnagy lett az illinoisi könnyű tüzérségnél és beosztatott Grant tábornok törzskarához.

Szintén mérnök volt és mint ilyen a háború után egy nagy vasut igazgatója. Később a nevéről elnevezett kőszénbányák vezérigazgatója. Meghalt 1912-ben Kirksvilleben.

Egyike a magyar huszár legtipikusabb megszemélyesítőjének, Simonyi óbester-szerű alak volt:

Zágonyi Károly. Született Szatmáron 1826-ban. 1848-ban huszár kapitány volt Bem seregében. Megsebesülvén, fogságba esett és 2 évig volt elzárva egy osztrák várban, mielőtt sikerült Amerikába szöknie.

Frémont tábornok hamar fölismervén kiváló katonai tulajdonságait egy testőrség megalakításával bízta meg. A tábornok személyének varázsa, Zágonyi kitünő hírneve annyi jelentkezőt vonzott oda, miszerint rövid idő alatt 4 század felállítása vált szükségessé.

Öltözetük kék dolmány, nadrág és sapka volt, könnyű német karddal, revolverrel, és az első század azonfölül karabélylyal fölszerelve. Lovaik kizárólag pejek. Zágonyi által lettek gondosan kiválogatva. Az irigyek ünnepi katonáknak nevezték el őket; a Zágonyi és Majthényi által beléjük nevelt szellem nemsokára csodálatát vívta ki a csufolkodóknak.

Springfield alá érkezve Frémont az ottani ellenséges helyőrséget 300 emberre becsülte és Zágonyinak kérésére megengedte, hogy azt megtámadja. Amidőn időközben azon jelentést vették, hogy a hely-

őrség 1900 emberből áll, a tábornok visszavonta engedélyét és később, Zágonyi ismételt kérésére, csak azon föltétel alatt egyezett bele, ha Sigel tábornok előbb segítséget küld neki.

Zágonyi be nem várva a segítséget megindult. Az ellenséges gyalogság, kb. 1200 ember, a város melletti dombon foglalt állást, míg 300 lovasa a balszárny mögött volt felállítva. Zágonyinak, hogy őket megtámadhassa, nehéz terepen kellett előbb áthatolnia. Mielőtt megindult, csapata elé állott és ezt mondotta: «Fiuk! ha valaki közületek fáradt vagy beteg, az visszafordulhat». A midőn senki sem mozdult, így folytatta: «A Ti becsületetek, Tábornoktoké és a Haza sorsa azt kívánja, hogy előre menjünk; eddig ünnepi katonáknak neveztek bennünket, mutassuk meg, hogy a csatában is megálljuk helyünket. Kardot ránts! 'A jobb szárny felől, előre, vágtát indulj!»

Megindult a kis csapat, mint a forgószél. Az ellenséges gyalogság tüzelése pokoli volt, de mint az ördögök, úgy vágtak rajta keresztül Zágonyi lovasai. Majthényi parancsot kap, hogy szakaszával az ellenséges lovasságra törjön, lehetőleg annak jobb szárnyát karolva át. Kardját feje fölött megsuhogtatva indult a kis csapat és ime néhány percz mulva az ellenség hanyatt homlok rohan vissza, a huszárok már csak a menekülőket kaszabolják. A városba érve öldöklő kézitusa támad, de rövid idő mulva onnan is kiszorítják a derék huszárok a fejvesztett ellenséget.

Lehet hogy vakmerőség volt ez a roham, de sikerülte igazolta, és elnevezték Zágonyi halál rohamának. Frémont azt írta róla feleségének, hogy valóságos balaklavai roham volt, idézvén a krimiai háború legdicsőbb fegyvertényét.

Sajnos egy héttel később Frémont a parancsnokságtól állítólagos dictatori aspiratiók miatt föl lett mentve és helyébe Hunter tábornok jött. Zágonyinak, minthogy testőrsége föl lett oszlatva, ezredesi állást kináltak, de ő azt tábornokára való tekintettel nem fogadta el.

A következő évben Frémont a keleti hadsereg parancsnoka lett; Zágonyi nem késett ott jelentkezni szeretett parancsnokánál és a háború befejeztéig alatta szolgált.

Frémont felesége később az elesettek és rokkantak családjainak fölsegélyezésére egy igen érdekes könyvben írta le a fenti testőrség történetét.

Nincs elég helyünk hogy e kis füzetben elősorolt összes katonák fegyvertényeit ismertessük, azért kénytelenek vagyunk a vázlatos adatokat befejezni; nehogy azonban e derék magyarok neve említés nélkül maradjon, egy rövidke névsorban felemlítjük őket.

Név	Születési		Viselt rendfokozat	
	év	hely	a magyar honvédségnél	az amerikai polgárháborban
Asboth Sándor	1811	Keszthely	ezredes	major général (magasabb tábornok)
Knefler Frigyes	.	Arad	.	dandártábornok
Kozlay Jenő	.	.	százados	«
Mandy Károly	.	.	.	«
Pommer György	1826	.	százados	«
Schoepf Albin	.	.	.	.
Stahel (Számvald) Gyula	1825	Szeged	főhadnagy	major général
Albert Anselm	.	.	alezredes	ezredes
Sándory Victor	.	.	.	százados
Kormány György	.	.	.	főhadnagy
Csermelyi József	.	.	hadnagy	őrnagy
Décsy Ede	.	.	«	«
Dobozy Péter Pál	1832	Szombathely	«	alezredes
Dolezich Károly	.	.	.	főhadnagy
Esti Vilmos	1826	.	.	«
Fiala János	1822	Temesvár	őrnagy	ezredes
Figyelmessy Fülöp	1822	Pest	«	inspector of outposts (előőrsök parancsnoka)
Fornet Kornél	.	.	«	őrnagy
Gaal Sándor	.	.	hadnagy	százados
Gállfy Endre	1821	.	tiszt	őrnagy
Haskell Leonidas	.	.	.	«
Jekelfalussy Sándor	.	.	.	százados
Korponay Gábor	.	.	tiszt	ezredes (orvos)
Kovács István	1823	.	őrnagy	őrnagy
Kováts Ágoston	.	.	tiszt	«
Kuné Julian	1831	Belényes	hadnagy	«
Menyhardt József János	.	.	«	százados
Majthényi Tivadar	.	.	.	«
Mészáros Imre	.	.	tiszt	őrnagy
Mihalóczy Géza	.	.	tiszt	ezredes

Név	Születési		Viselt rendfokozat	
	év	hely	a magyar honvédségnél	az amerikai polgárháboruban
Molitor Albert	.	.	.	főhadnagy
Németh József	.	.	százados	ezredes
Perczel Miklós	1812	Bonyhád	ezredes	«
Petri Károly	.	.	.	alezredes
Pokorny Antal	.	.	.	őrnagy
Reményfy József	.	.	.	százados
Rombauer Raphael	.	.	.	őrnagy
Rombauer Róbert	1830	.	főhadnagy	ezredes
Rombauer Roderick	1833	.	.	százados
Rombauer Roland	1837	Munkács	.	«
Rózsafi E. Mátyás	1828	Komárom	tiszt	«
Ruttkay Albert	.	.	.	őrnagy
Simig Bernard Gusztáv	.	.	.	főorvos
Semsey Károly	1830	Karácsonmező	főhadnagy	őrnagy
Serényi Fülöp	.	.	százados	százados
Szabad Imre	.	.	hadügyi titkár	ezredes
Takács Ferencz	1826	.	százados	százados
Tauszky Rezső	.	.	«	segédorvos
Tenner Lajos	.	.	.	százados
Utassy Antal	1831	.	tiszt	főhadnagy
Utassy Károly	.	.	.	«
Utassy Frigyes György	1827	.	tiszt	ezredes
Vándor József	.	.	százados	«
Wagner Gusztáv	.	.	őrnagy	«
Vékey Antal	1833	.	.	őrnagy
Zágonyi Károly	1826	Szatmár	százados	ezredes
Zerdahelyi Károly	.	.	«	hadnagy
Zimándy A. P.	.	.	.	«
Zulavsky Emil	.	.	.	főhadnagy
Zulavsky László	.	.	.	ezredes-dandárnok
Zulavsky Zsigmond	.	.	.	hadnagy

Döbrentei Károly.

A kalauzok és a kémek a török világban. Takáts Sándor, érdekes közleményt írt a Századok ez évi 4—6 számában «*A kalauzok és a kémek a török világban*» címmel. Első fejezetében a kalauzokról (vezetők, útnyitó kisérők, elől járók), vagyis azokról a kemény emberekről szól, kiknek a szegény utasok vezetése volt a mesterségük országunknak a török hódoltság korában való elképzelhetetlen rossz közbiztonsága és roppant elhanyagolt úthálózata mellett. A szanaszét kóborló török és magyar csaták népe mindenütt elfogta az utasokat s ezért volt nagy szükség a vezetőkre. Az utasokat vezető kalauzok békés polgárok voltak, a kik kárt senkinek sem okoztak. Ezek mellett azonban másféle kalauzok is voltak. A hódoltság alatt ugyanis nálunk a harcz szakadatlanúl folyt. Minden végház népe azon igyekezett, hogy a csatákban növekedjék jó hírneve; minden őrség a hadakozással igyekezett a nyomorúságán valamit lendíteni. Az adót a falvakon mind a török, mind a magyar csak fegyveres erővel tudta behajtani. A portyázó, száguldó, leshányó, harczoló csapatok tehát nap-nap után föl és alá kóboroltak. Ám ezek a csapatok sem indulhattak sehova elől járók, kalauzok, táborjárók nélkül. Hogy észrevétlenül meglephessenek egy-egy falut vagy kastélyt, rejtek utakon lopva kellett menniök. A folyóvizeken a gázló helyeket, a mocsarakon, a lápokon és a nádasokon az átjárót ismerniök kellett. Ilyesmihez azonban csak a jó kalauz értett. Ezért a kalauz a portyázás és a csatázás közben ép oly nélkülözhetetlen ember volt, mint maga a csata vezető kapitány. Kalauz nélkül nem is indult ki sem magyar, sem török csapat. Minél több, minél jelesebb kalauzai voltak valamelyik félnek, a sikernek annál nagyobb reményével mehetett a másik ellen. Viszont a kalauzok ügyetlensége sokszor a legjobban kicsinált tervet is megsemmisítette. A hadi kalauzság megvetett foglalkozás volt. A legtöbb kalauz pribék és igen silánylelkű ember volt; nem igen fárasztották az eget imával, mert hitüket oly gyakran váltóztatták, mint ruhájukat; minden gondolkozás nélkül készek voltak az ellenséget saját véreik ellen is vezetni. A nagy csatákban is néha jelentékeny szerepet játszottak. A törökök nem is indultak semerre kalauz nélkül, sem a XVI. sem a XVII. században. Tagadhatatlanúl érdekes és ügyes emberek voltak. Ők pótolták a térképeket, ők szolgáltak tolmácsokul s igen gyakran kémekül is. Igaz ugyan, hogy sok bajt is okoztak mikor a legnagyobb ellenségünknek szolgáltak, de hát ezt az idők és a viszonyok okozták. A hódoltság korában nehéz volt a kenyérszerzés, s a nyomorúság olyanra is rávitte az embereket, a mit tűrhető mód mellett meg nem tettek volna.

A második és a befejező közlemény a hódoltság korabeli kémkedésről számol be. Szerinte még a legutolsó sereghajtó vagy táborjártató is tudta, hogy kémek, nyomjárók és fogott nyelvek nélkül hadba kelni és hadakozni nem lehet; a végbeli kapitányok ha dobot üttettek s csatát bocsátottak ki, a száguldókat nyelvfogásra, a nyomjárókat a nyomnézésre jó eleve kiküldték. A törökök is így cselekedtek. A száguldók szanaszét addig nyargaláztak, míg nyelvet sikerült fogniok. Ez a nyelv lehetett török katona, lehetett hódoltsági lakó is. A nyelvet azután arra kényszerítették, hogy «nyelvet mondjon», azaz hírrel szolgáljon a törökökről. A jól szervezett kémkedésnek soha sem volt nagyobb jelentősége, mint a hódoltság korában, mikor nálunk sokkal erősebb és ravaszabb ellenféllel kellett naponként küzdenünk, mikor úgyszólván minden órában lesvetéstől és meglepetéstől kellett tartanunk. A kémkedés hihetetlen arányokat öltött. A gazdasági hanyatlás, a háborúk nyomában járó nyomorúság olcsóvá tette az emberi életet. A kinek nem volt kenyere, pénzért mindenre vállalkozott. Eskü, hit, hűség, hazaszeretet elvesztette erejét. Minden végháznak megvoltak a maguk kémjei. Voltak közöttük: csauszok (jobbára törökké lett keresztények), magyar íródiákok (kémdiákok), titkos levelezők, asszonyok, katholikus papok, janicsárok, szolákok, étekfogók, a szultán mellett őrködő ifjak, zsidó orvosok és magasabb műveltségű emberek.

Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

V. *Band*, Wien 1907.

1. *Johann Christoph Müller.* Ein Beitrag zur Geschichte vaterländischer Kartographie. Irta: Paldus százados.

Adalékok az osztrák térképkészítés történetéhez, helyesebben *Müller János Kristóf* német térképkészítő (szül. Nürnbergben 1673., megh. 1721.) működésének méltatása. Bennünket annyiban érdekel a közlemény, hogy Müller, Marsigli gróf megbízása alapján 1696-ban Magyarországon is járt és helyhatározásokat s felvételeket készített; ezenkívül mint császári mérnök a karloviczi békekötés után Magyar- és Horvátország határainak megállapításánál is működött. Kitünő térképei közül több kéziratban a bécsi cs. és k. hadilevéltárban, a hadügyminiszteriumban stb. vannak. Magyarországra vonatkozó térképei is beható ismertetés alá kerülnek a közlemény keretében.

2. *Die Anfänge der Militärluftschiffahrt und ihre erste Anwendung im Feldzug 1794.* Irta: Peters százados. Két szövegbeli vázlattal.

A katonai léghajózás kezdete és a léghajó első alkalmazása az 1794. évi hadjáratban. Ma, a mikor a léghajózás és repülés nagy lendületet véve oly bámulatos sikereket ért el, s a mikor a légi járóművek is fontos eszközeivé váltak a hadviselésnek, érdekes leírását találjuk a közleményben a katonai czélokra alkalmazott léghajókkal tett legelső kisérleteknek. A szerző részletesen megismerteti velünk az 1794—97. évi hadjáratokban alkalmazott franczia léghajós csapatok szervezetét és működését.

3. *Feldzugsreise des Kaisers Franz I. von Österreich im Jahre 1809.* Irta: Skall János Iván akkori cs. k. tanácsos és udvari ellenőr. Közzétette: Sommeregger százados.

Ferencz császár és király utazása a monarchia területén az 1809. évi hadjárat folyamán.

4. *Gedrängtes Journale zur Übersicht der Ereignisse bei der Armee unter höchsten Befehlen Sr. kais. Hoheit, des Erzherzogs Johann in dem Feldzug vom Jahre 1809.* Közzétette: Veltzé százados.

János főherczegnek az 1809. évi hadjáratról vezetett naplójának kivonata.

5. *Der Grazer Schlossberg 1809.* Irta: Veltzé százados.

Hadiesemények Graz körül 1809-ben. Két szövegbeli vázlattal.

6. *Die Mission des Obersten Steingentesch nach Königsberg im Jahre 1809.* Irta: Eberle őrnagy.

Steingentesch ezredes küldetése Königsbergbe 1809-ben.

Mind a négy közlemény adalék az 1809. évi hadjárathoz.

PILCH JENŐ.

Tollas buzogány a XV-ik századból.

ZEPESI LÁSZLÓ alkormányzó és Sós János budai várnagyok értesítik Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről. 1448 nov. 17.

Sincere circumspecti viri, fratres et amici nostri sincere honorandi. Fidelitates vestrarum fraternitatum, quas facitis et semper fecistis huic regno ac domino nostro gubernatori, manifeste scimus. Quod de huius regni et ipsius domini nostri gubernatoris malis successibus non modicum amaritudinis calicem bibistis, sed contra dei voluptatem hwmana ratio resistere non vallet verum, namque quod ipse dominus gubernator cum potencia huius regni per sevissimos Turcos, crucis Christi persecutores, jugiter foret devictus et prostratus, ex quibus Turcis innumerabiles per nostros sunt defuncti et interfecti. Sed dum nostrum gubernatorem sciatis pro certo esse vivum, nam in castro Senderew cum illustri despotho (igy!) ad presens foret constitutus et per eum ibi honorifice tractatur, post paucos autem

Körültekintő férfiak, őszintén becsülendő barátaink és testvéreink! Városotok hűségét, a melylyel ez ország és a mi urunk, a kormányzó iránt viseltetik és mindig viseltetett, nagyon jól tudjuk, valamint azt is, hogy ez ország és ugyancsak a mi urunk, a kormányzó balsikerei miatt keserűséggel teli kelyhet ürítettettek ki. Azonban tény, hogy az emberi számítás nem képes ellenállni az Isten akaratának, mert íme a kormányzó urat országunk szinejavával Krisztus keresztjének az üldözője, a kegyetlen török egy csapásra legyőzte és letiporta, kik közül a mieink is igen sokat megöltek és elpusztítottak. De tudjátok meg, hogy a mi kormányzónk kétségtelenül él, mert mindezideig Szendrő várában tartózkodott a tekintetes deszpotával együtt, a ki őt itt tiszteletteljesen megvendé-

dies verissime in Temeswar constituetur et deinde eum domino propicio Budam spectamus. Inscriptis autem istis ne dubitaveritis, quia in quibus certi non sumpmus, illa nec vestris fratribus pro certo intimamus, quia vos precise tam fideles, sicuti nosmet ipsos, domino gubernatori esse cognovimus et scimus. Datum Bude, dominica proxima ante festum beate Elisabet. Anno domini millesimo etc. quadragesimo octavo. *(1448 nov. 17.)*

Ladizlaus de Scepes vicegubernator,

Johannes de Zos castellani Budenses.

Kivül: Sincere circumspectis et prudentibus viris, judici juratisque et universis civibus civitatis Posoniensis, fratribus et amicis nostris sincere honorandis.

gelte. Egy-pár nap mulva a legnagyobb valószinűség szerint Temesvárra fog menni s ezután pedig reméljük, hogy az Úr segítségével Budára fog érkezni. Ez irásunkban pedig ne kételkedjetek, mert amiben mi biztosak nem vagyunk, azt veletek, mint testvereinkkel, igaz gyanánt nem közöljük, mivel megismertük és tudjuk, hogy ti épúgy, mint mi, a kormányzó úr feltétlen hivei vagytok. Kelt Budán, boldog Erzsébet ünnepe előtt való legközelebbi vasárnapon, az úrnak ezer négyszáz és negyvennyolczadik esztendejében.

Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagyok.

Kívül: Pozsony város bírájának, esküdtjeinek és összes polgárainak, a körültekintő és bölcs férfiaknak, a mi őszintén becsülendő barátainknak és testvéreinknek.

Magy. N. Múzeumi-levéltár. Törzsanyag.

Jegyzet: Ez oklevél tartalmánál fogva igen becses s másrészt tudtunkkal ez a legkoraibb hazai adat Hunyadi Jánosnak a rigómezei csata utáni sorsát illetőleg. Az ütközet elvesztésének borzasztó híre, de még inkább Hunyadi Jánosnak életbenmaradása feletti bizonytalanság, elképzelhetjük, hogy mily lesújtólag hathatott az országra. Az ország határszéle mellett, Német-Újhelyben tartózkodó Aeneas Sylvius még nov. 25-én sem tudja, hogy mi történt Hunyadyval. Biztos adatok hiánya miatt különféle verziók keringtek szájról-szájra csak még inkább fokozva a remény és balsejtelmekkel teli keblek nyugtalanságát. Minden más háttérbe szorult, csak egy vágy élt az ország összes lakosai szívében: bár élne Hunyadi! S az első hiteles hírt erre vonatkozólag, mit valószinűleg a kormányzó egyik kisérője vagy meghitt embere hozhatott meg, gyorsan tovább adják e híradás

átvevői: a budai várnagyok. Igy keletkezhetett a fentközlött oklevél is Pozsony városához intézve, mely város fontossága ép e korban emelkedett fel oly magas fokra, — midőn a Nyugattal való ellentétek újra kiélesedtek — mint a melyen a Habsburgok korában látjuk hosszú ideig. Az oklevélben még nem szerepel Hunyadi fogsága egyrészt, mert e pillanatokban, minden más körülményt figyelembe nem véve, egyedüli értékkel csak a kormányzó élete birt, másrészt mert vagy a híradó nem tudhatta még a deszpota galádságát, vagy pedig a várnagyok nem voltak képesek ezt róla feltételezni, mit azon reményük kifejezése is bizonyít, hogy Hunyadi pár nap mulva Temesvárra és onnan Budára ér, a mi pedig, mint ismeretes, több mint egy hónappal később történt (H. decz. 24-én ért Szegedre). Kiszabadulásáról a budai tanács értesíti ugyancsak Pozsony városát ez év decz. 30-áról.

(*Teleki:* Hunyadiak kora II. 104—107. l. és *Hadtört. Közlemények* VIII. évf. 483—84. l.)

Közli: Házi Jenő.

Szoliman szultán 1565-ben.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA. 1722.

NEGYEDIK RÉSZ.

AZ első és második részben kinek kinek hivatallja s kötelességhe exprimáltatot in particulari, itt azért egy s más punctumok is annectáltatnak, mellyeket tudni és hogy mindenkoron az egyenlő szokás fönt tartassék azokhoz maghat mindenikének conformálni ugyanis szüksighes, ugy practicáltatván az Hadi Statusban, és annak Szolgálatiban: valamint hogy pedigh az mostani üdőkben igen kevessen applicályák és szorgalmazzák maghokat ezen Tudomanban, és az által az jó rendnek megh tartásában, in contradictionibus ellenben (ut esse volunt tot sententiæ, quot capita) excellálnak és csak akkor obmutescálnak, a midőn az operatiokra köll a dologh, holott ez után ezt sem tudgyák, holl allyon az Fejek: kiért ezen nyegyedik részbül ki fogh tecseni, in praxi pedigh annyival is inkab megh lehet tanulni; Az mellyet mind azon által az is notificáltatván, ha hogy mi Contrarium azokban, attul akit az Contradictio illet, parancsoltatnék, az stricta subordinatio szerint, méglen annak Comandója allat áll valaki obtemperálni, de azután ésmént in præscriptis eljárni és azokat pro directione venni kölletik.

Az Subordinatiorul, Engedelmességrül, és Respectusrul.

Mivel az Subordinatio, Engedelmességh és respectus az mi szolgálatinknak tellyes essentiaja, és valósághos Fundamentuma az jó Militaris Disciplinának melly nélkül az eghés szolgálat nem subsistálhat

és semmi annak rendi szerint vighez nem mehet, mert ugyanis az hol ez nincs minden rendetlensignek hely adatik és egyik Confusio az másikat követi, kéirt minden Hadi Ember subalternátiójához képpest, közönséghessen pedigh mindnajan az maghok Fölleb valójokhoz, és eleibek Titettettekhez aztot olly elmulaszthatatlan observatioban tarcsák, hogy legh kissebben se transgrediállják. Az subordinatio nem Sclavitas, mint némellyek gondollják minimő nehéz iga légyen, noha igyenis nehéz azoknak akiket az magok kötelességhekhez szüntelen ösztönyöszni és hajtani köll, de azoknak akik reputatioval iparkodnak szolgálni s jó vér vagyon Testekben, kész ut nagy előmenetelekre és minden jóra.

Az Subordinatio áll annak okáért az engyedelmességben, paritioban, Respectusban, megh böcsüllésben revereállásban az alacsonab rendeknek az Fölleb való Tisztségekhez, kiváltképpen pedigh Föllséges Urunk szolgálattyában és az Regiment ordinatiójában, nem külömben Strásák Patrolok, zászlók, salva Gvardiák és General Adjutantokhoz, a kik ex mandato küldetnek. — A Tiszt akarminimű Qvalitásu Cavalér legyen is, magát jobnak lenni nem tarhattya másnál, aki per fortunam ment elő, mert az Nemességhe Föllséges Urunk szolgálatihoz való kötelessigitül nem excusállya s azért Tisztsigihez képpest szintén ugy vighez köll vinni magha szolgálatitt mint másnak; mert ugyanis Föllséges Urunk szolgálattyában az Nemességre nézve præeminentia nincsen, hanem az Carakterekre, nem is distingvalhattya maghat mi afféle jobban mint maga jó viselisivel, az szüksighez observatiokban való szorgalmatoskodó iparkodásával mindenekben contestalló punctualitással is décsiretes qvalitással, mellyek által szerezhet magának estimatiót, ez főképpen Contribuálván minden Tisztnek előmenetelihez.

Mai nap sok affele præsumptuozusok talalkoznak az kik minden tovabbi reflectio nélkül elegendőnek tartyák, s allityak magokat az comendérozásra, es egy zászlo tartosághot annival inkab pedigh mi all Tisztsighet föll sem akarnák venni, noha ezekhez sem ertenek sőtt azt sem tudgyak mi ligyen egy köz katonának hivatalja, s kötelesseghe, ami nagyobb még szolani sem tudnak, amint köllenik, és már is kapitánoká, s nagyob Tiszteké akarnak lenni, előbb hogy sem soldatok, következendö képpen comendérozni kivánván előbb mind sem obediálni tanultak, holot considerálni köllenik és minimő veszedelmes allapot legyen amidőn böcsületirt szolgál kiki, és azt illy formán mint egy az tűnek az hegire veti egy szempillantásban minden reputatiójával együtt, mellet sok esztendeig szerzet elveszthetvin, mert ugyanis itt az vitek correctiot nem szenved mint valamel dicaste-

riumban, olly hamar nem is reparaltathatik, valamint hogy sok példák vannak, mikint nem, illy Tiszt nem bátorságának experientiájának, vagy gondatlansaghának defectusábul, hanem egyedül hevessighe és hirtelensighe miát az carakterit ell vesztette, es gyalazattal köllött ell mennj.

Mínimő büntetiseket dictál pedigh az Regiment Comendansa, ezek az Feő és all Tisztek, s köz Emberek ellen, arestatiokbul, Profozhoz való tételbul s Hadi Törvénbül allyanak, noha a Tisztet mi kisseb transgressiokért nem szokás mingyart vasra veretni vagy avval fenegetni a mint némellektűl történik, mert igen sensitiva az illyen kemény punitio, egyéb érant ugyan hallatott sokan mintegy dicsekednek avval, hogy tovab laktak az Profuznál mint azon kévül, melly mindazonáltal se az Comendansnak, se Regimentnek tisztességhire nem valhatik, mert innen subsummáltathatik inkab az Comendansnak vagy ignorantiaja, vagy hogy az allatta valóit jobban oktatni nem tudgya, mert azokat, akik afféle büntetiseket többször is megh érdemlik az közből ki iktatni és raitok ki adni tudni köll: az is lattatott, a hol egy Tiszt sem találtatot aki vagy arestomban vagy Profoznál ne let volna, mellybül nélván kitecsik, hogy a Comendans a jó rend tartásnak s disciplinának introductiójához nem tud, mert ha nyakassagbul, factiókbul, szövetkezisbül, egyetlenségbül vagyis animozitásbul ered, authoritassa szerint eligh mód vagyon abban, hogy mind ezek jó harmoniában hozattathatnak.

Aresztomozni sem köll ollj hamar valakit mert sokszor egy pérongatás in publico többet használ a kiben reputatio vagyon; az vasra veretis pedigh csak in capitalibus szokás, ugy mint a mellyek már processust érdemlenek, vagy igyen nagy patratum volna in servitijs Domini vagy ignorantiábul vagy gondatlanságbul, holott kinek kinek maga kötelességhit tudni köll és szolgálattyát érteni; nem külömben ha contra subordinationem, obedientiam, respectum et paritionem valaki vétt s nakaskodik, az közenségesek vasra verettetnek, ob majorem securitatem, ne talántán metu poenæ, ell szöknének, ezekben ugyan főképpen igen heljes modalitasnak tartatik a midőn mind Tisztnek, mind köz Embereknek az böcsületnek stimulassa inprimáltathatik illj dicsiretes maximával mindeneket jó utban hoszhatván.

Azomban az Hadi Törvénnyel sem köll olly közönségessen élni, mert ha sok tartatik és kevés exeqváltatik attul senki sem értozik és másképpen sem illendő, hogy mi csekél allapotért anni assessor megh hiteztessik;

Ha valami Tiszt annak delictumához képest. vagy Arestomban, vagy Profozhoz tétetik, tartozik huszonnégy óra alat maga föll szabadulása végit instálni ell küldeni, máskint hatalmában vagyon az Comendansnak arestomát megh szúlosbétani, és harmadnap mulva nyakasságáért az processussát formáltatni, non obstante az Tisztnek igazságha volna is. holott ki bocsátása után elegendő üdeje lehet maga justificatióját elől terjezteni.

Az subordinatiónak regulája az, ha megh parancsoltatik valamelj Tisztnek: hogy az Profozhoz mennyen azonnal meg cselekedgye, és maghat menteni maga ne mennyen, hanem pajtási közül kettőt reqvirálhat, s azokat küldheti ad excusandum, egyszersmind pedigh föll szabadulásaért is minden respectussal és submissioval instálhat; minek utánna pedigh arestomból ki bocsatatot mingyart mennyen, és megh köszönnye másként ujobban arestomban, vagy éppen az Profozhoz titethetik: Az köz Embereknél is hasomló a dologh, hogy az kegyes büntetiseket megh köszönni tartoznak; szulos allapotban ugyan, és ha mi nehéz büntetés subseqválhat, eők is két pajtasaj által könyöröghetnek, de aprólékos történetekben nem;

Valamint, hogy töb Tisztnek ketőnél egyszerre, ha valamit proponalni, vagy mi instantiát tenni kivánnának az Regiment Comendansahoz mennj, megh nem engedtetik szintin ugy ha mind az eghész Tisztek öszvességgel valamit proponálni akarnának csak az két leghidősb Tiszt jelenik megh az Regiment Comendansa, vagy stabalis Tisztek előtt mivel immediate az regulán és rendtartáson kivül esik, ha többen menyek sok következhető okokra, és nagy Consideratiókra nézve, mellyek onnend eredhetnek, kiért is serio vetáltatik.

Ollj formaban pedigh, ha Tiszt Uraimék dolgokat magok nem akarnák az Regiment Comendansának elő hozni az Oberstlaidinont vagy Oberstvachtmaisterhez mehetnek és gravamenyeiket s kéréseket megh jelenthetik következendő képpen, altalok megh mondatthattyak; De ha másképpen jönnének Tiszt Uraimék, az Regiment Comendansa vagy Stabbéli Tisztek megh se hallgassák, hanem arestomban tétessék, azt pedigh aki oratorok volt az Profozhoz vitessék, hasonló képpen azon Tisztek is a ki az közönségeseknek megh engedi az Profozhoz köll tétetni.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Negyedik közlemény.)

Az Elevatiók avagy Dupplázáſokrul.

N.	Comandó ſzó	
1		Midőn az Elevatiónak avagy Duplázás vagy-is kettőztetésnek kőlletik meg-lenni, ſzükség hogy a' ſorok meg-nyittaſſanak, hogy az Izek (Glider) dupláztotthaſſanak.
2		Ha jobbra Comandiroztatik, tehát jobb lábával; ha penig ballra, tehát ball lábával elő lépik, és mindenik lépés egy Tempót téſzen, utóllyára penig a' lábával hamar, hellre lépik, ezen nem ſzámláltotik.
3	*Vigyázzatok Izetekre.*	Miheleſt ezen ſzó ki-mondatik.
	Duplázotra, jobbal előre Duplázván: Az izek tárſok mellett fél ſorral és egéſz izzel.	Duplazzátok Izeteket, a' harmadik és negyedik Iz előre lép a' jobb lábával és a' harmadik Iz marchiroz az első Izben, a' negyedik penig a' maſodik Izben, ugy, hogy mindenik az előtte volt ember jobb keze felől eſsék.
4	*Kik dopláztak elö álván fél jobbra elö allyanak.*	Mihent azon ſzó: Fél jobbra, ki-mondatik, azonnal fél jobbra fordulnak, és ball lábbal lépnek.
	Elöbbi Diſtántiára.	Jobb lábbal előbbi Diſtantiájjokra lépnek, és elő állonak.
5	*Ballra előre félſorral és egéſz izzel duplázzátok Izeteket az ember mellett.*	Ball lábbal lépnek, és előttők lévő ember mellé, ball felől Marchiroznak, valamint Numero 3. mondatott.
6	*Ally elö.*	Jobbra fordulván, ugyan jobb lábbal előre lépnek, és balra az előbbi Diſtantiájjokra ball-lábbal lépnek.

7 *Jobbra duplázzátok ſorotokat.* A' maſodik ſor, jobb lábával lépik, három lépéſſel az elsők után és kőzőttők bé-áll.

8 *Elö álly.* Ball lábbal elő áll, a' máſodik Tempóban, jobbal penig az előbbi helére, és a' harmadik tempóban ballal.

9 *Ballra duplázd ſorodat.* Az első ſor ball-lábbal hellre lép és a' máſodik ſor utánn meg-állopodik.

10 *Elö álly.* Valamint Numero 7. mondatott, tſak hogy jobb lábbal elő lépnek.

11 *Vigyazzatok ſorotokat fél Izzel minden nyilásbul duppláz-zátok.* Itten az all-Tiſzteknek kőlletik mutattnyi, hellekből meg nem mozdulván, holl vagyon a' nyilás kőzepe.

12 *Fél-Izzel minden nyilásbul jobbra dupplázzátok ſorotokat.* Jobb-lábbal elő lépnek, és az elſő ſor két lépéſſel az ember után áll, és olvaſſa lépését, az elő állás kedvéért.

13 *Elö-álly.* Ball-lábbal lépnek, és az elſő ſor máſodik lépéſſel ujjont ki-áll.

14 *Fél-Izzel minden nyilásbul ballra dupplázzátok sorotokat.* Ball-lábbal elő lépnek, és valamint főllebb emlitett, a' ſzerint Duppláznak.

15 *Elö-álly.* Jobb-lábbal elő állonak.

16 *Vigiazzatok hogy 4. Izbül. 3. legyen. 4. Izbül álly háromban.* Mindétig a' harmadik ember a' negyedik Izből marchiroz az elsőben a' máſodik a' máſodikban, és a' harmadik a' harmadik Izben: valamennyi mind ball lábbal elő lépnek, és a' két ſor jobb kézre magokat az elsőhőz kőzelebb kaptſollyák.

17 *Három Izbül állyatok elöl négyre.* A' negyedik ſor jobra fordul, és a' jobb lábával lépvén a' negyedik Izt formállya, a' második és harmadik ſor, ballra egy kevesé meg njilik.

18 *Vigyázzatok ſor és-Izeteket, hogy bé zárjátok, jobra és balra közép-felé zárjátok bé a' ſort.* A' mell felűl mindenike megyen, azon lábával lép elő, és midőn az utólſó ſor, tovább nem marchiroz, tehát comandiroztatik.

19 *Féll jobb és ballra aly elö.* Ezen ſzóra mindenike elő áll.

20 *Előre Zárjátok Izeiteket.* Ball lábbal elő állonak, mivel igyeneſſen megyen ki, a' második Iznek két * Tempije a' harmadiknak négy, és a' negyediknek hat Tempije vagyon.

21 *Vigiázzatok hogy Izetekkel, vagy egéſz Diviſióval jobbra lódulyatok.* A' midőn ezen Comandó történik, tehát a' Záſzlók és Fő-tiſztek, kik előtte állanak, a' hetedik nyilás előtt ballra lépnek, és véle egygyűtt meg-lódulnak. (Schvvencken)

22 *Jobbra lóduly.* Ball-lábbal elő lépnek, az első Iz jobb-felűl, Kaptſolva áll, és az utólsó hárma. ball felűl; vigyáznak a' Bal-ſzárnyra, és meg lódulnak.

23 *Ballra forduly.* Valamint a' lódulás jobbra eſik, ugy vagyon ballra-is. ugy jobb és ballra fordullyatok lódulnyi.

24 *Vigyázzatok kerittéſt hogy tſinnállyatok.* A' midőn Comandiroztatik hogy Kerittés (Kreiſz) avagy Circulus formáltoſſék, ſzűkséges hogy a' ſorok és Izek előbb egyben Kaptſoltaſſanak, mint ez előtt mondatott.

25 *Mind a' ſzárnyrul jobb és bal felül előre lódull kerittéznyi* A' jobb ſzárnya jobb lábával, a' ball penig ballal elő all, és vigyáz mi fog parantſoltattnyi.

26 *Jobbra forduly és Marchiroz elöbbi Diſtantiádra.* Az Izek és ſorok bé zárva maradnak, igyeneſſen előre magokat igazitván, az előbbi Diſtantiájjokra marchiroznak.

27 *Ballrul elö álly.* Ball lábbal elő lépnek, és ** Frontet tſinálnak

* Tempi azon idő folyáſa, mell alatt, egy, kettő, hármot ki mondhatok, nem-is igen ſietve.

** Hadi ſzokásban Frontnak ſzoktuk mind a' Regement mind Compániában, a' nepnek elſő ſorját nevezni, nem kűlömben valamely erősségnek Frontja mondatik a' két báſtya ſzeglet köze avagy a' Cortine mellen a' kapu bé-ſzolgál, ugy azonn két linea mell a' ki-álló Báſtya avagy Propugnaculum oldala egy máſra néz; ez Franciávul la Tenaille avagy Face de Plácenek hivattatik.

28 *Vigyázzatok Iz és ſorjaitokra, hogy elöbbennyi diſtātiatokra elöallyatok.* Ha mingyárt meg-indul avagy marchiroz vagy-is meg-űtkőzik, tehát ez nem ſzükséges.

29 *Jobb és ball felül állyatok ſorotokban.* Jobb és ballra elő lépnek, vigyáznak hogy az utólſó ſor, előbb állyon, és igy fél jobb és fél balra elő állonak.

30 *Elö állyatok Izetekkel.* Jobb-lábbal hátra lépnek, és bal felűl elő állonak, ugyan ball lábra.

Közli: Dr. Szendrei János.

Patrona Hungariae.
Egy XVIII-ik századi fringia pengéjén.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő s nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyüjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878/79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi minister úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félivekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték mellléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A NEGYEDIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

János Zsigmond, választott magyar király. A bécsi Albertina metszetgyüjteményében levő egykorú rézmetszetről ... 501

II. Szövegképek.

1. Szatmár várának látképe a XVII-ik században. *Sicha Lukács* hadi mérnök egykorú rézmetszete után. *Ortelius* Redivivus. Der Ungarischen Kriegs Empörungen. Nürnberg. 1665. II. k. 212. l. ... 592
2. Tokaj 1565-ben. *Ulloa Alfonz.* Beschreibung des Letzten ungerischen Zugs oder Kriegs so im jahr. 1565, 1566. Basel, 1578. 112. l. 600

III. Fejlécz.

A fekete sereg vitézei I. Maximilián diadalmenetében 1512-ben. A «Triumph des Kaisers Maximilian» 39. lapjáról ... 501

IV. Záróképek.

1. Skanderbég sisakja. Eredetije a bécsi udvari fegyvermúzeumban. *Dr. Szendrei János.* Magyar hadtörténelmi emlékek 1896. 241. l. 523
2. Álló paizs, Mátyás király czímerével. A fekete sereg felszereléséből. A Bécs városi történelmi muzeumból. *Dr. Szendrei J.* i. m. 280. l. 544
3. Hadrend a XVII-ik században. *Allaïn Manesson Mallet.* Les travaux de Mars Amsterdam. 1672. II. k. 15. l. ... 617
4. Tollas buzogány a XV-ik századból. Eredetije gróf Wilczek János gyüjteményében. *Dr. Szendrei J.* i. m. 175. l. ... 630
5. Szolimán szultán 1565-ben. *Ulloa Alfonz* i. m. 1. lapjáról ... 633
6. Patrona Hungariæ. A báró Forster Gyula gyüjteményében levő XVIII. századi fringia pengéjéről ... 641
7. Génius: Omnia Complet jelmondattal. *A. Kaltschmiedt* rézmetszete. *Bel Mátyás.* Notitia Hungariæ novæ Historico etc. Bécs, 1735. II. k. 1. lapjáról ... 675

V. Kezdőbetük.

		Lap
1. *S*	kezdőbetű	501
2. *A*	«	606
3. *V*	«	611
4. *E*	«	618
5. *S*	«	631
6. *A*	«	634

Az 1. és 2. sz. alattiak *Calepini Ambrosii* Dictionarium undecim linguarum Basileæ 1598. I. k. 1. l. és III. k. 1283. lapjáról.

A 3—6. sz. alattiak a XVI-ik századi franczia betüfestőiskolához tartozó *Geofroy Tory* műve. Dr. Szendrei János gyüjteményéből.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aba nemzetség 47, 238.
Abaffy Miklós 84, 85.
Abauj megye 84, 104, 105, 187, 238, 248, 250, 257, 260, 283, 373, 375, 606, 610.
Acciajuoli Antonio 348.
Acsády Ignácz 441.
Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 136.
Adriai tenger 471, 474.
Aeneas Sylvius 363, 365, 366, 369, 556, 559, 562, 571, 578, 579, 581, 632.
Aich 464.
Aichelburg báró 614.
Akadémia, M. Tud. 163, 470.
Alaghi János 587, 607.
Alagy 76.
Alard 106.
Albánia 579.
Albert 507, 509—512. — II. Albert császár fia 50, 51. — Anselm 626. — herczeg 72, 235. — passaui püspök 236. — római császár és Ausztria herczege 45. — II-ik, szász wittenbergi herczeg 236.
Alchaudate 105.
Alexander de Azara (Ozora) 239.
Alexandrin huszárezred 35.
Almási nemzetség 334.
Alsó-Ausztria 242, 244.
Alsókőszegvár h. n. 49.
Alsólendva h. n. 455.
Alsólindvai Miklós 60, 64, 239, 241, 242.
Althan 105.
Altunopa 337—339, 344.
Aluh 60, 61.
Alvintzy báró 139. — gyalogezred 9.
Amurat szultán 557.
Anatolia 569.
Ancona h. n. 138, 619.
András kőfaragó 120, 121. — III-ik, magyar király 44, 45, 62, 63.
Andrássy 10, 225. — ezredes 201. — tábornok 402.
Anglia 3, 4, 124, 620.
Angorai csata 350.
Anna, János cseh király leánya 46, 48.
Anstätt 418.
Antopol h. n. 36, 40, 41, 196, 397, 413.
Anzeni csata 531, 543.
Apaffi 302.
Apponyi család 239.
Apulum h. n. 110.
Arad h. n. 104, 459, 460, 626. — megye 105, 258, 260, 459. — vára 182.
Arany János 551.
Aranyosmeggyes vára 386.
Argentina 621.
Arlington National Cemetery 621.
Arnau h. n. 138.
Arnódy tizedes 397.
Arszlán vára 193.
Arthur, connaugthi és strathearni herczeg 611.
Asbóth Sándor 619, 621, 626.
Ashby tábornok 623.
Ashley Gap h. n. 620.
Asparuch 536.
Aspern h. n. 284.
Athén h. n. 347, 348, 355.
Atya h. n. 375, 380, 595.
Augsburgi csata 538, 540.
Aulich hadnagy 396.
Austerlitz h. n. 289.
Ausztria 4—7, 15, 51—54, 57, 58, 60, 62, 90, 100, 103, 105, 139, 234, 236, 262, 294, 295, 418, 466, 467, 471, 473, 474, 502, 504, 506, 509, 510, 517, 521, 522.

Avarok harczmodora 531.
Ágnes 45. — III. András özvegye 235.
Ágoston buxmeyster 122.
Ágyúöntés 118, 264.
Ákos nemzetség 47, 238.
Ákosházi Sárkány Ambrus 123.
Állandó katonaság 89—105, 247.
Árpád fejedelem 65.
Árpádházi királyok 142.
Árva megye 104, 105, 123, 250, 253, 257, 259, 279, 280, 281. — vár 163.

B

Babocsay lovasezred 105.
Babolcsay Ferencz 454.
Badeni Lajos 183.
Bagration 20—22, 36.
Bain, Nisbet 578.
Bajazid 349, 350, 355, 360.
Bajorország 150.
Bajor örökösödési háború 138.
Bajuszhegy 177.
Bakabánya h. n. 257, 259.
Baki Pál 392.
Bakics József 76.
Bakony ezredes 42.
Bakos Pál, osgyáni 70.
Balabán 560.
Balassa Ádám gróf 123, 281. — Ferencz 81, 83. — János 394. — Menyhért 76, 78, 371, 374, 376, 379—390, 584, 585, 587—591, 594, 596, 597, 602, 603.
Balkán 361.
Balog Ferencz 606. — nemzetség 239.
Baranya megye 105, 257, 259.
Barclay 216.
Barco huszárok 138.
Bardas Sclerus 530.
Barkaszó h. n. 188.
Barklay de Tolly 20, 21, 22.
Barkó báró 42.
Barkóczy 188. — Ferencz gróf 124, 298.
Barletius 557, 575.
Bars megye 104, 105, 239, 248, 257, 259.
Barta György 485.
Bartholémy őrnagy 613, 614.
Bartsch főhadnagy 141, 474.
Basilitza h. n. 557.
Basilof 425.
Bate 105.
Batthyány Ádám 456. — Ferencz 449.
Bazilius 536.
Bazin h. n. 250, 257.
Bács h. n. 48. — megye 105, 250, 257, 259. — vára 515.
Bálint pixidarius 115.
Bánfi-család, losonczi 239. — Miklós, alsólindvai 59, 60.
Bánffy Erzsébet 437, 440. — István gróf 452, 453. — Kristóf 451.
Bárány Tamás 455.
Bárczay Oszkár 114.
Bártfa h. n. 115, 117, 119, 248, 250, 257.
Básta György 83.
Báthory András 76, 78, 371, 386, 596—599, 603, 606. — bandériuma 517. — György 379, 603. — István 386—389, 392, 529, 589, 590, 594, 595, 602—605, 609. — Miklós 374, 379, 380, 385, 387, 589, 595, 599. — Zsigmond 618.
Bátmonostori család 239.
Bátor h. n. 385, 589, 594, 602.
Beatrix királyné 501, 506.
Beaulieu 39, 196. — gyalogság 9, 42, 197, 228, 402, 410.
Bebek Ferencz 74. — Györgyné 606.
Becsei Imre 239.
Beczkó h. n. 284.
Beheim 366, 557, 562, 563, 578, 579.
Bekecs h. n. 599.
Beken h. n. 599.
Bekény József 406, 410.
Bela h. n. 281, 282.
Belényes h. n. 105, 626.
Belgakow őrnagy 421.
Belgiojozó János gróf 83.
Belgium 86, 124, 262.
Belgrád h. n. 104, 150, 267, 471, 573.
Bellen báró 468.
Belleti főhadnagy 614.
Belluno h. n. 472.
Belovár h. n. 17.
Belső-Szolnok megye 301.
Belzec h. n. 23, 25.
Bem 470, 471, 621, 624.
Benedek késkovács 117, 119.
Benkovics János 30. — Mihály 134.
Benkő 548.
Berchtesgaden h. n. 4.
Bercsényi Miklós 189.
Berdjejef 35.
Berdowka h. n. 427.

Bereg megye 67, 84, 104, 105, 248, 250, 257, 260, 373, 377, 378, 391, 584, 589, 604, 607.
Beregszász h. n. 607.
Berengár 533.
Berestowica h. n. 403.
Berezina folyó 400, 401, 403, 406, 411, 416, 417, 425.
Berezowka h. n. 225.
Berger de Xivrey 356, 366, 367.
Berlin h. n. 20.
Bernát bodnár 264.
Berthier 32.
Bertoldstein h. n. 62, 64, 242.
Bertrand tábornok 287.
Besenyők harczmodora 528.
Bessiers 20.
Beszterczebánya h. n. 257.
Bethlen Elek 476. — Gábor 85. — Gergely 302, 476. — János 445. — László 476, 482. — vára 476—485.
Bevern 104.
Bezdiez h. n. 413.
Bezzeg h. n. 599.
Bécs h. n. 8, 15, 93, 97, 124, 148, 150, 248—251, 255, 262, 291, 374, 418, 436, 459, 461, 503, 505, 522, 593, 604, 616. — Ujhely h. n. 504.
Béga folyó 471.
Békefi Remig 142, 143.
Békés megye 250, 258, 260.
Bél Mátyás 71.
Béla 540. — III-ik, magyar király 340. — IV-ik 340.
Bélabánya h. n. 257, 259.
Bialistok h. n. 40.
Bianchi Vincze Frigyes báró, 2, 9, 16, 26, 32, 37, 38, 39, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 222, 225, 229, 230, 402, 406, 407, 416, 430, 467, 468, 612, 613.
Bichawa h. n. 25.
Biela h. n. 228, 229.
Bielai ülközet 229.
Bielicza h. n. 423.
Bielostok h. n. 417, 431.
Bielowiezi h. n. 416. — erdő 18.
Bielsk h. n. 403, 420, 421, 422.
Bihar megye 67, 83, 104, 105, 250, 258, 260, 378, 386, 441, 589, 604, 615, 616. — Püspöki h. n. 393.
Bikowszky 426.
Birkenstein 170, 171, 172.
Bjelica h. n. 416.
Blandau lovasezred 178.
Blankenstein huszárok 10, 39, 41, 198, 201, 202, 206, 212, 214, 215, 217, 218, 221, 284, 402, 405, 407, 408, 475.
Blizna h. n. 416.
Blonkitna h. n. 408.
Bluden h. n. 40.
Bobruiszk h. n. 417, 424.
Bocskay huszárok 622. — István 83, 84.
Bodajk h. n. 540.
Bodó Ferencz 74.
Bodrog folyó 65, 76, 78, 86, 172, 175, 176, 177, 180—182, 185, 190—192, 597, 599, 600. — Keresztur h. n. 175, 176, 183, 186. — Kisfalud h. n. 175. — megye 105, 258, 260.
Bódeni tó 474.
Bogdanovitsch 203, 204, 205, 406, 434.
Bogovicz család 453.
Boldokő vára 145, 146.
Boldvai Márton 447.
Boleszlo esztergomi érsek 238.
Bolgárország 361.
Bologna h. n. 138.
Bonfinius 332, 363, 364, 503, 513—517, 545, 555, 556, 559, 561, 562, 571—574, 577, 579, 581, 582.
Bonjak 333, 337—340, 342, 343.
Bonyhád h. n. 627.
Borisow h. n. 400, 415, 416, 424, 427.
Borne h. n. 466.
Bornemisza Benedek 388, 389. — Gergely 587. — János 85.
Borodinói csata 216.
Boroszló h. n. 72.
Borowiczy h. n. 215.
Borsod h. n. 133. — megye 104, 105, 187, 248, 257, 260, 607.
Boskowicze h. n. 423, 427.
Bosnyákország 145.
Bossányi Gábor 254.
Boszporus 562, 570.
Botki h. n. 403, 419, 420, 421.
Bottka Ferencz 454.
Bőcs h. n. 187.
Bőd h. n. 72.
Böles Leo taktikája 524—529, 533—539.
Bölöni Farkas Sándor 618.
Böszörmény h. n. 589.
Brandenburgi Katalin 85.

Brankovics György 70, 557, 560, 570, 572.
Branyiszkó h. n. 620.
Braqueville 27, 28.
Brassai János 585.
Brassó h. n. 467.
Breisach h. n. 124, 125, 128, 137, 138.
Brenta h. n. 533.
Brescia h. n. 141.
Brest h. n. 27, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 398, 400, 405, 409, 420, 421. — Litowsk h. n. 26, 32, 35, 36, 212, 224, 401, 409, 419.
Breszler Mihály 273.
Breznóbánya h. n. 250, 257.
Briansk h. n. 420, 421.
Brock h. n. 21.
Brodij h. n. 225.
Broniovius Márton 529, 532, 533.
Bruck h. n. 234, 235, 243, 244, 246.
Brukenthal 300.
Brunneaux tábornok 133, 134.
Brussza h. n. 354.
Brüll Ferencz 287.
Bubna főhadnagy 417.
Bucsek József 41.
Buda h. n. 91, 92, 95, 96, 100, 102, 104, 124, 145, 146, 149, 235, 250, 257, 259, 275, 392, 503, 507, 517, 521, 576, 601, 632, 633.
Budai basa 390, 392, 393, 438. — krónika 333.
Budapest h. n. 458, 462, 463.
Buday Ézsaiás 459. — Ferencz 459. — Jonathan 459.
Bug folyó 22, 23, 25, 26, 27, 36, 219, 223, 224, 226, 227, 228, 230, 400, 401, 403, 419, 420, 421.
Bukaresti béke, 1812 máj. 28. 219.
Bulatin 405.
Bulatof 219, 220, 222, 226, 229, 401.
Bulkowo h. n. 224, 225, 398, 410.
Bull-Runi csata 620.
Bunyitay Vincze 441.
Burkhard von Birkenstein 67, 68.
Burkhardt báró 467.
Buzád—Háhót nemzetség 59, 239,
Büdinger 342, 343.
Byzancz 535, 536.

C

Callimachus 363, 364, 365, 556, 559, 561, 562.
Cambini 557.
Caratzia pasa 564.
Cascher Lénárd 277.
Castaldo 188.
Castelcerino h. n. 472.
Castiglione Henrik gróf 30, 428.
Castua h. n. 131.
Cedoniaes h. n. 110.
Celtigar 54.
Cesarini Julián 365.
Cevouglie h. n. 131.
Chabowiczy h. n. 207.
Chalil pasa 564, 565.
Chalkondyles 347—369, 545—583.
Channuzas 564, 567, 568.
Charky h. n. 195, 197.
Cheh Márton 454.
Chernel György 283.
China 620.
Chomsk h. n. 30, 36, 196, 413.
Chowanskij 40, 41, 196, 204, 205, 210.
Chruschtschef 35, 36.
Cilly család 238.
Clauserus 360.
Cob ezredes 440.
Codroipo h. n. 472.
Collalto ezred 178.
College of Arms, London 618.
Colloredo-Mansfeld gyalogezred 9, 201, 203, 402, 612.
Conscriptio, 1715-iki 91, 93, 247.
Contragurd 105.
Cordua 105.
Cornaro, Ludwig 410.
Coronelli P. 68, 170—172, 322.
Corvin János 502, 503, 511.
Cothoyd h. n. 65.
Cotrigini 105.
Craenenbroeck százados 328, 529.
Criste százados 137, 139, 140.
Croix 105.
Crusius 564.
Cuba 619.
Cupán püspök 334.
Curtis 621.
Csacza h. n. 123.
Csanád h. n. 129. — megye 105, 258, 260.
Csapszky ezredes 425.
Csáki István báró 85.
Csáktornya h. n. 172, 449, 456, 457.
Csáky István gróf 440. — Mihály 374. — Pál 388, 389.
Császár-huszárok 10, 212, 213, 408.
Csecsawina h. n. 423

Cseh Mihály 86. — ország 51, 60, 103, 105, 132, 133, 262, 466, 467, 561. — vár 603.
Csejte h. n. 239.
Csergő h. n. 72.
Csermelyi József 626.
Csermend h. n. 56.
Cséb h. n. 55.
Csém nemzetség 62.
Csomaköz h. n. 285.
Csongrád megye 104, 105, 258, 260.
Csókakő h. n. 240.
Csór nemzetség 240.
Czatoriszky-ezred 10, 213, 402.
Czeike százados 474.
Czelking h. n. 55.
Czerliona h. n. 399.
Czernawczycy h. n. 227.
Czerni h. n. 225, 226.
Czernicza h. n. 132.
Czewel h. n. 212.
Czéke vára 137.
Czímer Károly dr. 142.
Czobor Ádám 124, 125, 128. — Mihály 83.
Czudar Péter 67, 70.

D

Dachlow h. n. 197, 199.
Dachsburg h. n. 47.
Dakutow h. n. 424.
Dalkai Miklós 56. — Péter 56. — Zonkor 56.
Dalmáczia 4, 145.
Dalyka h. n. 56.
Dantsch 238.
Danzig h. n. 20.
Darabos Miklós 451, 452.
Darkó 354.
Darmstadti vértes lovasság 105.
Datyn h. n. 214.
Daud 575, 576.
Daun, id. 105.
Davidovich gyalogezred 9, 208, 402, 612.
Davoust 20, 22.
Dawidgorodok h. n. 29, 30, 426.
Dáka h. n. 56.
Dálkai család 56. — Mihály 241.
Dánia 3, 124.
Dán vajda 574.
Dárda h. n. 471.
Dávid 337, 339.
Debreczen h. n. 9, 81, 104, 105, 250, 258, 385, 392, 393, 447, 460, 465, 589.
Debrei István 67, 68.
Deés h. n. 301.
Degenfeld grófi család 285.
De Ligne 38. — gyalogezred 10, 395, 402.
Del Rio őrnagy 229.
Demerara h. n. 623.
Demiszkowicze h. n. 426.
Demko György 160.
Dereczy h. n. 422, 424, 428.
Derra alezredes 132, 134.
Dersffy István 75.
De Suches 88.
Detrekő vára 382.
Dezső kőszegi várnagy 239.
Décsy Ede 626.
Dél-Missouri 624.
Diady h. n. 38, 40, 41, 395.
Diewiatkowicze h. n. 32, 37, 416.
Diósgyőr h. n. 608.
Diószeghy Mária 285.
Diwin h. n. 28, 36, 206—209, 224, 397, 398, 410.
Dlugoss 363—365, 556, 559, 561, 562, 571—580, 582.
Dnjeper-Bug csatorna 31. — folyó 216.
Dob h. n. 598.
Dobál István 30.
Dobó Domokos 387. — István 143, 607.
Dobos János 485.
Dobozy Péter Pál 626.
Dokszicz y h. n. 22.
Dolezich Károly 626.
Dolsk h. n. 31, 395.
Dombrovszky 400, 415, 416, 424, 425.
Domkovics József 466, 467.
Domonkos lakatos 117.
Dongó Gyárfás Géza 136.
Don Miguel gyalogezred 465.
Dorog h. n. 599.
Dorsy 91.
Dragonyosok 469.
Drakula 557.
Draskovics Gáspár 387, 606, 607.
Dráva folyó 471.
Drezda h. n. 295, 466, 467, 468, 612.
Drezdai csata 467.
Drissa h. n. 21, 22.
Drogiczyn h. n. 26, 227, 400, 413, 419.

Drosendorf h. n. 58, 59, 234, 245, 246.
Drosendorfi Walsee Eberhard 237.
Drugeth János 86, 238. — Vilmos 238.
Dsidások 475.
Dubieczno h. n. 212.
Dubniczky család 284. — Miklós 123.
Duboja h. n. 395, 397.
Duboka h. n. 224.
Dubsky százados 468.
Dudy h. n. 427.
Duka magyar gyalogezred 9, 402.
Dukas 356, 357, 366, 367, 547, 555, 559, 563, 567, 572, 579, 580, 581.
Duna folyam 105, 219, 244, 471, 507, 546, 550, 552, 553, 560, 572, 573, 581.
Durazzói Károly 68. — László 68, 69.
Durutte 401, 403, 405, 410.
Dutkay Pál 160.
Dzenziol h. n. 427.

E

Eberle őrnagy 630.
Eberstorfi Reinbert 237.
Ecsed h. n. 187, 385, 594, 595, 597.
Eger h. n. 104, 143, 189, 190, 258, 260, 275, 286, 298, 507, 515, 608, 610.
Egészségügyi csapat 10.
Eggenburg h. n. 52, 245, 246, 509.
Egyed 57, 240.
Egyedy Tamás 129.
Egyesült Államok 619.
Einsiedel h. n. 132, 133.
Elba folyó 138.
Elbing h. n. 20.
Elefánti Dezső 56, 57. — Mihály 57.
Eliez 574.
Elszállásolás 91.
Emanuel 105.
Eminiatoff 406.
Emmerberchi Bertold 64.
Endre, I-ső, magyar király 540, 541. — II-ik 340.
Enenkel 542.
Engelhardt 226.
Ennsburg h. n. 344.
Ennsburgi csata 538, 543.
Enns folyó 244.
Enyiczke h. n. 607.
Eperjes h. n. 83, 104, 113—122, 188, 248, 257, 264—278, 510, 596, 607.
Eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom 113—122, 264—278. — béke 85.
Erdély 5, 20, 91, 95—97, 101, 115, 129, 143, 193, 262, 370—374, 376, 378, 382, 386—390, 393, 438, 439, 545, 546, 549—555, 584—587, 591, 594, 596, 597, 603—605, 618.
Erdélyi Múzeum Egyesület 470.
Erdőd h. n. 603.
Erdődy György gróf 97, 254.
Erdőelve h. n. 106.
Erenyei család 241, 242. — Imre 240. — Miklós 55. — Tamás 55.
Ernsthofen h. n. 504.
Ertel tábornok 36, 396, 397, 400, 425, 426.
Erthogrul 354, 368.
Erzsébet királyné 47.
Essen 219, 222, 226, 228, 229, 401, 405, 419.
Esti Vilmos 626.
Esze Tamás 188.
Eszeny h. n. 380, 594.
Eszék h. n. 104, 150, 471.
Esztergom h. n. 104, 147, 148, 257, 259. — megye 104, 105, 248, 257, 259.
Eszterházy Ferencz gróf 254. — gyalogezred 9, 402. — Miklós 85. — nádor 449.
Etelköz h. n. 535, 536.
Ettling János 188.
Euzem comes 334.
Evlia Cselebi 186.
Evrenoszfi Ali 550, 551, 552. — Jese 558.
Eyczinger György 522.
Éger h. n. 473.
Éles főhadnagy 614.
Erczhegység 466.
Érmellék 589.
Érsekujvár h. n. 104.
Észak-Amerika 620—622.

F

Faber 104.
Familiárisok 141.
Faragó kapitány 133.
Farkas kapitány 215, 221.
Fegyvernek h. n. 393.
Fehring h. n. 62, 64.
Fejér 46, 47, 60, 61. — megye 104, 105, 248, 257, 259.

Fejő h. n. 72.
Feketeardó h. n. 590.
Fekete sereg 501—523. — pajzsa 544.
Feldbach h. n. 62.
Feldsberg h. n. 52, 57, 244, 245.
Felsőbánya h. n. 250, 258, 260.
Felsőkőszegvár h. n. 49.
Felső-Szende h. n. 608.
Felsz Lénárd 74.
Ferrara h. n. 138.
Ferdinánd 105. — főherczeg 137, 291. — huszárok 473, 475. — I-ső, magyar király 74, 129, 370—386, 389, 584, 585, 587, 605. — II-ik 85. — III-ik 86, 185.
Ferencz, I-ső, király 5, 7, 8, 418, 461, 616, 630. — Ferdinánd gyalogezred 612.
Fiala János 621, 622, 626.
Figyelmessy Fülöp 622, 626.
Fiume h. n. 131, 471.
Fleurus h. n. 124.
Florenz h. n. 138.
Florida 621.
Foltera sümegi püspök 254.
Forgách 31. —. gróf 403. — Simon 75, 81, 609.
Fornet Kornél 626.
Forra h. n. 609.
Forradalom, bécsi, 1848-iki 474.
Forró h. n. 610.
Forster hadnagy 397. — Gyula báró 643.
Fort-Louis 125.
Francziák 20.
Francziaország 3, 5, 6, 7, 23, 294, 621.
Frater Ladislaus, kalocsai érsek 238.
Freiburg h. n. 128, 137, 138.
Frelich Ferencz báró 10, 17, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 39, 40, 43, 199, 202, 206, 207, 210, 212, 214, 215, 218, 222, 225, 226, 228, 402—408, 410, 416, 430.
Frémont, John C. tábornok 621—625.
Friedland h. n. 133.
Frigyes 556. — II. Albert császár fia 50—52, 57. — II-ik, 138. — III-ik, 365, 522. — herczeg 235. — osztrák herczeg 45. — Vilmos, brandenburgi nagyválasztó 90.
Frimont altábornagy 10, 26, 32, 33, 37, 39, 40, 42, 196, 198, 202, 210, 212, 214, 218, 222, 225, 402, 406, 407, 424, 425, 430. — Béla gróf 616. — huszárezred 141, 295. — János gróf 615, 616, 617.
Frölich Ferencz 468, 469.
Fulneck h. n. 142.
Funk 32.
Füleķ h. n. 380, 608. — vára 606.
Fülöp, hessen-homburgi őrgróf 613. — rézöntő 117, 119—122.
Fürstenberg ezred 177.

G

Gaal Sándor 626.
Gaan, vízaknai 106.
Gabány őrmester 218.
Gablenz báró 198, 199, 474.
Gajer 105.
Ga-Kniaza h. n. 210.
Galambovszky József 287.
Galambócz h. n. 359.
Galbes 105.
Galey h. n. 409.
Galiczia 5, 7, 18, 20, 23, 418.
Garadna h. n. 609, 610.
Garibaldi 622.
Garnicza alezredes 408.
Gáborffi István 300.
Gál trombitás 267—270, 274, 275.
Gállfy Endre 626.
Gálya hegy 176, 177.
Gáspár ágyúöntő 120.
Gáva h. n. 589.
Gänserndorf h. n. 58, 244.
Gebhardt ezredes 287.
Geiger ezredes 402.
Geilsheim h. n. 466.
Gellért, VII-ik, Jülich uralkodó grófja 47.
Gencsi Zsigmond 190.
Genua h. n. 366.
Gergely kovács 264. — puskagyártó 277.
Gerse h. n. 63.
Gersei Pethő János 130.
Géza, II-ik, magyar király 106, 340.
Ghodina István 454.
Gibbon 352.
Giesbach 28.
Gimes h. n. 240.
Ginselsdorf h. n. 57.
Ginzersdorf h. n. 57.
Giskra 70, 115.
Glubokoje h. n. 22, 32.
Gnidawa h. n. 217, 218.

Goakin, Edwin Lawrence 622.
Goloby h. n. 214—216, 396.
Golownó h. n. 223.
Golynka h. n. 406, 416.
Gombay-család 453.
Gorbacz h. n. 409.
Gorodeczna h. n. 42, 43, 195—199, 202, 398. — patak 195.
Gorodecznai ütközet 398.
Gorodno h. n. 222, 223.
Goryn h. n. 29, 473.
Gömör megye 104, 105, 248, 257, 260.
Göncz h. n. 127, 599, 608—610.
Görögország 348, 349, 353, 360, 364, 571.
Görz h. n. 4.
Grabowo h. n. 422.
Grant tábornok 624.
Grassalkovich János 123. — István 125.
Grasser 28.
Graubünten h. n. 4.
Grácz h. n. 62, 630.
Gránátos 91, 92, 402. — franczia 144.
Gregoras, Nikephoros 354.
Grinki h. n. 409.
Gritti 148.
Grodno h. n. 37, 399, 400, 417, 421, 422.
Gross-Sieghards h. n. 57, 244.
Grottau h. n. 133.
Grouchy 20.
Gröbern h. n. 614.
Guiana, British 623.
Gumann Miklós 121.
Guncheyl h. n. 57, 58, 240.
Gunzerstadt h. n. 57.
Guquell Pongrácz 189.
Gutkeled nemzetség 240.
Gutschmidt 32.
Guyon 620.
Guzni h. n. 225.
Günselsdorf h. n. 57.
Güsszingiek 45, 50.
Güsszingi András 64. — Farkas János 49. — Iván 63. — János 48, 49.
Güterbock 348, 349, 352.
Gyalogezred, 1-ső 402. — 2-ik 14, 201, 207, 208, 221, 414, 430, 467, 468, 475, 612. — 4-ik 207. — 6-ik 295. — 19-ik 138, 200, 201, 202, 213, 409, 430, 475, 612. — 30-ik 395. — 31-ik 295, 475. — 32-ik 138, 207, 222, 223, 229, 230, 408, 409, 430, 475, 612. — 33-ik 138, 201, 221, 430, 475, 612. — 34-ik 207, 208, 209, 226, 230, 408, 409, 430, 475, 612. — 37-ik 286, 475. — 39-ik 42, 196, 225, 228, 295. — 48-ik 141, 213, 295, 409, 430, 475, 612. — 50-ik 295. — 52-ik 138, 295. — 60-ik 475. — 70-ik 295.
Gyalokay Jenő 470.
Gyanafalva h. n. 62.
Gyomlay Gyula 329, 524—528, 534, 536—539.
Győr megye 56, 104, 105, 238, 239, 241, 248, 250, 257, 259.
György anyagszertüzér 271, 272, 274—276. — ágyúöntő 277. — kannaöntő 264. — kovács 277.
Gyula h. n. 373, 378, 379, 393.
Gyulafehérvár h. n. 106, 110, 380, 438, 546.
Gyulafehérvári ágyúöntőház 113.
Gyulai Ignácz gróf 286, 295.

H

Habern h. n. 60, 61, 240, 242.
Habersdorf h. n. 61.
Habsburgok 89.
Habsburgi Clementina 44. — I-ső Rudolf 44, 45. — Otto 48.
Haburne vára 60.
Hadad vára 386—390, 393, 394, 594, 589.
Hadház h. n. 598.
Hadi adó 90. — levéltár, cs. és kir. 473.
Hadrend XVII-ik századi 617.
Hadtörténelmi bizottság 163. — emlékek gyűjtése 160. — naptár 143.
Hagymási Kristóf 374, 384, 392, 586—590.
Hain Gáspár 142.
Hainburg h. n. 540.
Hajdú városok 104, 105, 250, 258, 260.
Halas h. n. 515.
Halápfalva h. n. 515.
Halászfalva h. n. 515.
Halics h. n. 340.
Halil pasa 558.
Haller József gróf 470. — Rudolf 76.
Halmi h. n. 587, 588, 594.

Hamattau 105.
Hammer 353, 547, 569.
Hampel József 541. — őrnagy 396.
Hamzsabég 394.
Hanaui csata 295.
Haramvár h. n. 335.
Hardek Ferdinánd gróf 83.
Harkályi (Salamonvári) István 53, 234.
Harsdorf kapitány 417.
Hartenburg h. n. 47.
Hartopp gróf 208, 221.
Haskell Leonidas 626.
Haspinger Joachim 141.
Hasszán aga 581, 582.
Határőrezred, 12. bánáti német 138. — román 141.
Határőrzászlóalj pétervárad, német-bánáti 475.
Hatvan h. n. 610, 622.
Haugwitz 509, 510, 521, 613, 614.
Hauter 105.
Haynau 138, 141.
Hayster 104.
Hátultöltő ágyúk 162.
Hegyi András 451.
Heister lovasok 177.
Hektor fia, Miklós mester 56.
Hellespontos 566.
Henchul 61.
Hennyei Miklós 387.
Henrico comite de Wylmow 47.
Henrik 540. — Albert császár fia, 50. — ágyúöntő 115.
Henthul 60.
Henzy kapitány 415.
Heraclides Jakab 376.
Herberstein gróf 74, 105.
Herbord de Wrbow 106.
Herczeg fia Imre 55.
Hermann nemzetség 54, 239.
Hernád folyó 606, 610. — Németi h. n. 598, 610.
Hertzberg porosz miniszter 139.
Hessen-Homburg herczeg 9, 39, 199, 200, 201, 220, 221, 225, 286, 398, 402. — huszárok 10, 30, 38, 395, 402, 430, 473, 475, 611, 612. — gyalogezred 402, 612—615.
Heteley Mihály 72.
Heves megye 104, 105, 248, 258, 260.
Héder nemzetség 239.
Hédervári Dezső, Héder nb. 239. — Miklós 239.
Hierax 563, 564, 566, 567, 568.
Hiller báró 295. — gyalogezred 9, 208, 402, 612.
Hoen Miksa 137, 295.
Hoffkircher gróf 124.
Hohenelbe h. n. 138.
Hohenzollern chevauxlegersek 10, 39, 202, 207, 402. — herczeg 20, 105.
Hollabrun h. n. 284.
Hollandia 124, 142.
Hollandi magyar huszárezred 142.
Holst Jakab 167, 170, 172—175, 180, 183, 185, 193.
Holsteini lovasok 177.
Holtz György 295.
Hommer kapitány 214, 217.
Homonnai Drugeth Gáspár 375. — István 608. — várkastély 143.
Hont megye 104, 105, 239, 248, 257, 259.
Horneck 542.
Horozow h. n. 417.
Horváth báró 41. — Jenő 326, 336, 338, 343, 344.
Horvátország 145, 247, 629.
Hradistye h. n. 123.
Hruszew h. n. 230.
Huber 548.
Hubert 504.
Huberth zászlós 614.
Hufnagel 81, 172.
Hugó János 188.
Hugyaj h. n. 599.
Humada A. 104.
Humphrey Gilbert 618.
Hunter tábornok 621, 625.
Hunyad h. n. 550.
Hunyadi János 70, 115, 347—369, 545—583, 631, 362.
Huorka h. n. 123.
Huszárezred, 1-ső 40, 41, 43, 132, 133, 134, 138, 202, 212, 214, 218, 223, 226, 295, 296, 402, 403, 406, 407, 410, 418, 475. — 3-ik 466, 473. — 4-ik 396, 397, 473, 611. — 5-ik 138. — 6-ik 218, 226, 284. — 7-ik 138. — 1—16-ik 296.
Huszárok, magyar, 1812-ből 246.
Huszárság, magyar 105.
Huszárvár 75.
Huszt h. n. 104, 302, 372, 373, 374, 380, 384, 392, 586, 587, 588, 597, 604.
Hymesudvar h. n. 65—67.

I

Ibrányi László 187.
Icelandic saga 618.
Igló h. n. 115, 270, 271, 277.
Illésházy Miklós 254.
Illowaisky 473.
Illucza Pintye 287.
Inkowo h. n. 216.
Insurrectio 137.
Ipatios kolostor 337.
Istriai félsziget 131, 132.
Istros h. n. 535.
István ágyúöntő-mester 117, 119. — Hermann nb. 239. — magyar királyfi 47. — II-ik, magyar király 333. — V-ik 44. — ujvári várnagy 239.
Istvánffy 80.
Iszter folyó 557.
Itália 4, 348, 349, 362, 366.
Iwaczkiewicze h. n. 407.
Iwanowo h. n. 28, 31, 36, 395, 397, 413.
Iwje h. n. 417, 427.
Izabelin h. n. 406, 407, 408, 424.
Izabella királyné 74, 129, 370—374, 381, 382.
Izdenczy Márton 188.
Izladi h. n. 557, 559, 560.
Izonzo 472.

J

Jackson Camp h. n. 624.
Jacubenz százados 474.
Jakab, II-ik, angol király 126. — késkovács 119.
Jakowiczi h. n. 413.
Jalowka h. n. 422.
Jamno h. n. 410.
Jan 340, 341.
Janicsek Frigyes 287.
Janofalva h. n. 62.
Japán 620.
Jaromer h. n. 138.
Jaroslav 335, 336.
Jaroszló 341.
Jasienowica h. n. 408.
Jasiolda h. n. 23, 34. — folyó 38, 395—397, 414.
Jawor h. n. 427, 428.
Ják nemzetség 50.
János ágyúöntő 265—272. — bombardista 115. — budai városbiró 239. — cseh király 46—48, 51, 52, 58, 59, 245. — főherczeg 472, 630. — görög császár 564. — király 234. — kovács 273. — kőfaragó 120. — Zsigmond 75, 371, 373—385, 387—394, 584—589, 593—597, 602—605.
Járossy őrnagy 287.
Jászság 104.
Jász-Kunság 105, 258, 260.
Jász-Kun vármegye 9.
Jászó h. n. 606, 607, 608.
Jehan de Wavrin 562.
Jekelfalussy Sándor 626.
Jellsitz őrmester 469.
Jelnia h. n. 400.
Jennesdorf h. n. 62.
Jenő alkirály 20. — h. n. 104.
Jerôme 20, 21, 33.
Jeschke hegy 133.
Jeszenő h. n. 375.
Jodok kőfaragó 119, 120.
Jorga 353, 547.
Jorgen 105.
Josefowo h. n. 25.
Josefstadt h. n. 138.
Jost bodnár 121. — kőfaragó 120, 121.
Jókai Mór 464.
József bodnár 121. — főherczeg 286. — kocsigyártó 120.
Juduzalp 353.
Jula comes 334.
Julián 556.
Julianus 570.
Jung-Daun 104.
Junot 20.
Just százados 473.
Jülichi uralkodók 47.

K

Kabaki h. n. 41.
Kabay Márton 187.
Kaczianer 277.
Kaidanow h. n. 424.
Kaiserslautern h. n. 285.
Kajdanow h. n. 424—427.
Kakas hegy 183. — Miklós 64.
Kalauzok 628.
Kalinowka h. n. 214.
Kalka vize 335.
Kalocsa h. n. 514, 515.
Kalotaszeg h. n. 65.

Kaluga h. n. 422.
Kamenszkij gróf 35, 197—200.
Kamien-Kaszyrskij h. n. 214.
Kaminiecz h. n. 26.
Kamp folyó 244.
Kanizsa h. n. 257, 259.
Kanizsai bégek 449.
Kapelleni János 237.
Kapisztrán 578, 579.
Kaprara generalis 126, 127, 279.
Karacsa h. n. 72.
Karadsa bég 568, 569, 580.
Karaffa 105.
Karamán bég 561.
Karassó h. n. 335.
Karácsonmező h. n. 627.
Karátföldiek 63.
Karcsa folyó 190.
Karinthia 295.
Kartuzskaja-Bereza h. n. 32, 35, 37, 38, 40, 416.
Kassa h. n. 9, 70, 76, 78, 81, 83, 104, 114, 115, 124, 145, 189, 248, 250, 257, 260, 275, 283, 374, 375, 376, 380, 392, 394, 507, 586, 589, 590, 593, 594, 595, 599, 606—610.
Kaszaházy György 454.
Katona 46. — Zsigmond 301.
Katonai léghajózás 630.
Katyisz nemzetség 238.
Kálló h. n. 371, 375, 376, 385, 440.
Kálmán magyar király 325—346, 524—544.
Kálnay Mihály 272, 273.
Kálnássy Mátyás 79, 80, 81, 88, 168, 169, 170.
Károly főherczeg 11, 137. — I-ső, magyar király 45, 46, 48—60, 234—236, 240, 242, 245. — III-ik, magyar király 89, 93, 102, 150.
Károlyi Sándor 189, 190.
Károlyváros h. n. 131.
Kászim pasa 560.
Kászon h. n. 67.
Kászonyi Tamás 95.
Keidany h. n. 20.
Kelemessy János 86.
Kelnek h. n. 106, 111, 112.
Kematmüller őrnagy 471.
Kemej h. n. 65.
Kemény János 618. — Simon 546.
Kenézlő h. n. 587.
Kerchnawe százados 475.
Kerekes Tamás 120.
Kereskényi 282.
Kereszi hegy 177.
Keresztessy 287.
Keresztes vitézek 145.
Keresztély buxmeyster 122.
Kereszténysziget h. n. 48.
Keresztur h. n. 72, 598, 599.
Kerpenyes h. n. 110.
Keszthely h. n. 621, 626.
Kémek 628.
Képes Krónika 332—335.
Késmárk h. n. 257, 260.
Khászim pasa 558, 559.
Khevenhüller 310. — -féle hadiutasítás 150, 490, 638. — Lajos András gróf 150.
Kienmayer huszárok 9, 26, 27, 28, 39, 41, 197, 207, 209, 226, 402, 404, 406, 417, 475.
Kiew h. n. 216, 340, 342.
Kinis h. n. 85.
Kinizsy Pál 508, 511, 513—516, 518, 521.
Kinsky 37, 38. — ezredes 395.
Király százados 432.
Királyfalva h. n. 123.
Királytelek h. n. 589.
Kirchenbetter 430. — gránátos zászlóalj 9.
Kirksville h. n. 624.
Kisfalud h. n. 72.
Kis főhadnagy 217.
Kis-Horváth János 508.
Kiskőrös folyó 444.
Kis-Kun-Halas h. n. 515.
Kis-Kunság 257.
Kismarton h. n. 250, 257.
Kismorotva h. n. 177.
Kiss István dr. 143. — János 287.
Kistapolcsány h. n. 436, 437, 440.
Kisvárda h. n. 370—372, 373, 375, 380, 382, 388, 594, 595, 597, 607.
Kisvárdai család 52. — István 380.
Kiszielin h. n. 215, 216.
Kiwaczycy h. n. 409.
Klapka tábornok 191.
Kleck h. n. 32, 33.
Kleist 611.
Klengel 35, 36, 41.
Kleszczel h. n. 405, 419—421.
Kletne h. n. 398.
Klikawka patak 229.
Klobusitzky András 437.
Klosterneuburgi krónika 53.
Klymczyce h. n. 227.
Kmety Pál 31.

Knefler Frigyes 626.
Knij lovasezred 177.
Knobloch Jakab 277.
Knoring 35.
Kobb tábornok 187, 188.
Kobrin h. n. 22, 26, 28, 32, 35, 36, 40, 41, 43, 202, 205—207, 224, 225, 397, 398, 413.
Kock h. n. 25, 228.
Koczi János 453.
Koczinszky 215, 220.
Kocziury h. n. 222.
Koczo-család 453.
Koczyczki h. n. 425.
Koden h. n. 28.
Kohary István gróf 189.
Kokh András 188.
Koldó h. n. 72.
Kolky h. n. 215, 396, 397.
Kollonics 128.
Kolodeszno h. n. 214, 424.
Kolozsvár h. n. 389, 593, 605.
Komarowa h. n. 211.
Komárom h. n. 101, 472, 622, 627. — megye 104, 105, 238, 248, 257, 259.
Komjáti h. n. 608.
Konopka tábornok 419—421.
Konrád 539.
Konstantin császár 366. — Mihály 531.
Konstantinápoly h. n, 352, 356, 366, 564, 576, 605, 606.
Kont Miklós 58.
Koppány 540.
Kormány György 626.
Korneuburg h. n. 511.
Koron h. n. 348.
Korothna vár 163.
Korpona h. n. 250, 257.
Korponay Gábor 626.
Koshan-Gorodok h. n. 30.
Kosiczy h. n. 410.
Kosowo h. n. 32, 416. — -polyei csata 350, 361.
Kossno h. n. 11.
Kossuth Lajos 619. 621, 622.
Kostroma h. n. 337.
Kostyán őrnagy 28, 29, 133.
Koszary h. n. 214, 223.
Kota ér 65.
Kottulinszky gyalogezred 10, 213, 402.
Kovács Ferenc 485. — István 626.
Kovászó vára 379, 380, 384, 385, 588, 590, 595.
Kováts Ágoston 626. — János 151.
Kowel h. n. 213, 214, 220, 224, 415.
Kowno h. n. 21, 416, 427.
Kozarin 340.
Kozákok 346.
Kozlay Jenő 626.
Kozula-malom 229, 230.
Kozybrod h. n. 42, 195, 398, 409.
Köbl ezred 178.
Köcski Sándor 48, 49, 50.
Köhler 569.
Königgrätz h. n. 138.
Königsberg h. n. 20, 630.
Königswald h. n. 611, 612.
Körmend h. n. 62—64, 454.
Körmöczbánya h. n. 250, 257, 259.
Körösmegye 240.
Kőrösszegi vár 67.
Kőszeg h. n. 49, 50, 257, 259.
Kővár h. n. 294, 603. — vidék 105, 250, 258, 260.
Kövesdy káplár 133.
Közép-Szolnok megye 105, 250, 258, 260, 584, 604.
Krajna 4, 295.
Krakó h. n. 4, 115, 418, 474.
Kralovalhota h. n. 138.
Krasnoje h. n. 412, 415.
Krasnostaw h. n. 25.
Krassómegye 459.
Kraszna h. n. 281, 282. — folyó 383, 387. — megye 105, 250, 258, 260, 604.
Krauss Alfréd 289, 445.
Krecziel h. n. 417.
Kristóf kőfaragó 274.
Kritobulos 361, 362, 366, 367, 580, 581, 582.
Kroker 117.
Krumbacher 366, 564.
Krzna patak 229.
Kucher őrnagy 287.
Kucsuk Mehemed váradi basa 440.
Kukus h. n. 138.
Kule Sahin 553, 554.
Kulm h. n. 611.
Kulmi csata 295, 611.
Kúlpa folyó 471.
Kuné Julian 626.
Kunság 104.
Kunsági puszták 101.
Kurelitschi h. n. 424.
Kuruczok 123—128, 279.
Kusiczy h. n. 409.
Kusniszczy h. n. 212, 221, 223.

Kustáton Gergely 455.
Kutahia 621.
Kutusow 400, 415, 425, 427.
Kuvrat 536.
Kuwacziczy h. n. 195, 197, 198, 199, 200.
Kuzieliczyn h. n. 31, 395, 397.
Kún Domonkos 386.
Kücze Miklós 277.
Kühnringi Albert 236. — János 236. — Lajtold 237.

L.

Labancz 279.
Labsánszky János 123, 279, 281.
Lachwa h. n. 30.
Laczk fia István, Hermann nb. 54.
Laczkfi-család 239. — István 54, 240, 241.
Ladány h. n. 72, 599.
La Hogue hegyfok 126.
Lajos, bajor 45. — kardinális 562. — I-ső, magyar király 54, 59. — XIV-ik, franczia király 89, 124, 126.
Lajta folyó 53, 234. — melletti csata 542.
Lambert gróf 35, 36, 40, 41, 42, 43, 197, 199, 200, 206, 209, 210, 212, 215, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 398, 419, 420, 424, 425.
Landau h. n. 11.
Landshut h. n. 285.
Langer katonai irattárnok 137.
Langeron 219, 226, 228, 419, 425.
Lanskoj tábornok 224.
Lansky 425.
Lasky h. n. 11.
Latour-Mauburg 20.
Laurentius szerzetes 337.
Lazarich József 131, 132.
László magyar királyfi 46. — IV-ik, magyar király 44, 62, 64. — V-ik, magyar király 365, 562. — Hermann nb. 239. — kovács 277. — Márton 399. — Szent 336.
Lásztóczy Boldizsár 73.
Láva 328, 344, 530, 532—534, 539—540.
Lechmező h. n. 344.
Lechmezei csata, 335, 538, 543.
Lechnitz h. n. 436.
Lecoq 32, 199.
Leerfeldi csata 542.
Lefèvre 20.
Leger, Louis 342.
Leghman István 456.
Legrand, Émile 565.
Lehóczky hadnagy 288.
Leiner Terézia 459, 463.
Leiningen h. n. 47. — V. Gottfried 47.
Leipzig h. n. 473.
Lelesz h. n. 607.
Lemberg h. n. 6, 11, 20, 23, 193.
Lengbachi Kristán 237.
Lengyelország 3, 7, 115, 230, 253, 362, 364, 365, 438, 561, 576, 598.
Lenti vára 455.
Lencsés hegy 176, 177, 178.
Leó császár Taktikája 327, 328, 329, 331, 344, 345.
Leodrisius Cribellus 557.
Lesenszky Pál 409.
Leszna folyó 26, 227, 398, 401.
Leszniaki h. n. 214.
Leunclaviusa 368.
Levehner dragonyosok 10, 39, 402.
Légrád h. n. 449.
Lénárd tüzmester 276.
Léva h. n. 239.
Libetbánya h. n. 250, 257.
Lichosielcy h. n. 398.
Lichtenstein 39, 105, 138, 198, 225, 226, 402. — Alajos herczeg 9. — Lajos herczeg 614. — gyalogezred 402. — huszárok 401, 402, 405, 408, 409, 410, 475.
Lida h. n. 20, 424.
Liechtensteini Ottó 236. — Rudolf 236.
Liewen 401, 405.
Lilien báró 41.
Lilienberg 9, 39, 199, 200, 201, 203, 404.
Lincoln 619, 620.
Lindaró hegy 132.
Lindenau h. n. 286, 287.
Lindvai Miklós 60, 61.
Linz h. n. 150, 452.
Linzi béke 86. — Walsse Eberhard 237.
Lipcsei csata 286, 295, 296, 612.
Lipniszky h. n. 427.
Lipowa h. n. 28.
Lipót, Albert császár fia, 50. — I-ső, császár 124. — I-ső, magyar király 150.
Lipótvár h. n. 104.

Lippa h. n. 129, 130, 392.
Lippay György 436.
Lippich Márton 453, 454, 456.
Liptómegye 104, 105, 123, 240, 250, 253, 257, 259, 279, 280, 281.
Liszka h. n. 598.
Literáti György 72. — Péter 384.
Livenza 472.
Livorno h. n. 138.
Ljachwa h. n. 396.
Ljubieszow h. n. 214.
Ljuboml h. n. 397.
Lobkowitz 447.
Logiszyn h. n. 30, 32, 414.
Lokatschi h. n. 220.
London h. n. 622.
Lopez, Narciso 619.
Lopienica h. n. 408.
Lorántffy Zsuzsanna 86.
Losice h. n. 230.
Losonczi Tamás, Tomaj nb. 239.
Lossonczy Istvánné 607.
Losznicza h. n. 416.
Lotharingi Ferencz 105. — Leopold 105.
Lovasság, magyar, az 1812. évi hadjáratban 13.
Lovrana h. n. 131.
Lónyay Andor 616. — Tivadar 616.
Löbda h. n. 467.
Lőcse h. n. 104, 115, 117, 119, 142, 250, 257, 260.
Lök h. n. 589.
Lőrincz, püspök 334. — Varasdmegye főispánja 239. — zászlótartó 57.
Lössing h. n. 614.
Lövő Dezső 57, 241. — Dénes 56.
Lubartow h. n. 25.
Lubiaz h. n. 31.
Lubicza h. n. 23, 24.
Lubieszow h. n. 31, 209, 210, 395—397.
Lubitow h. n. 214.
Lublin h. n. 21, 23, 25.
Lubno huszárezred 35.
Luboml h. n. 212, 214, 221, 222.
Lubomli ütközet 222.
Luck h. n. 20, 23, 35, 205, 215, 216, 218, 220.
Lucz h. n. 587.
Luczycy h. n. 214.
Lukaczka Jakab 273.
Lukow h. n. 25, 228.
Lumno h. n. 403, 406.
Lutka h. n. 212.
Luxembourg hg. 124.
Lünig 46.
Lüders tábornok 411.
Lyda h. n. 427.
Lyon tábornok 622.

M

Macdonald 20.
Macijow h. n. 214.
Mack 290, 291.
Macs h. n. 599.
Madarász Henrik 538.
Magdeburg h. n. 236.
Magenta h. n. 141.
Magnesia h. n. 563.
Magyar Katonai Közlöny 135.
Magyar Pál 240.
Mahmud Cselebi 560.
Maidburgi Burkhard 236.
Mainz h. n. 20.
Majthényi 624, 625. — Tivadar 626.
Malatycze h. n. 422.
Malcher 272.
Malghera h. n. 472.
Maletz h. n. 26, 37, 40, 41, 196.
Malo-Jaroslawez h. n. 400, 401.
Maloryta h. n 211.
Mandy Károly 626.
Mann, Ambrose Dudley 618.
Mannharts-hegy 61, 244, 245, 246.
Mansfeld-Hardegg család 236.
Manteufel 425.
Marburgi Gottfried 62.
Marchegg h. n. 58, 244, 245. — vára 52, 56.
Marchia, Jacobus de 578.
Marczali Henrik 342.
Maria de la Pace gr. 124.
Mariannai csata 621.
Markleeberg h. n. 613.
Markof 35, 197, 199, 200, 226.
Markó Miklós 462.
Maros folyó 105.
Maróti család, Gutkeled nb. 240.
Marschi-féle olasz erődítési rendszer 194.
Marsigli gróf 629.
Martell Károly 44.
Martini 42, 105.
Marulli 104.
Masewicze h. n. 396, 414.
Masudi 528.
Matuznai Péter 384, 385.

Maurikios 329, 344, 524—531, 533—539, 543.
Mayer 26, 32, 39, 199, 201.
Mazur őrnagy 226.
Mád h. n. 72.
Mágochy Gáspár 606, 607.
Mánko-Büki Horváth Ferencz 453, 455.
Máramaros megye 104, 105, 250, 258, 260, 373, 386, 604.
Mária királynő 44. — Lujza 5. — Terézia királynő 150, 151. — Terézia-rend lovagjai 284, 615.
Máriássy 225, 226. — gyalogezred 286. — tábornok 402.
Márton Mihály 31.
Máté 334.
Mátyás főherczeg 609. — késkovács 117. — I-ső, magyar király 71, 72. 115, 145, 292, 501—511, 520, 523, 544.
Mägest, Hans 562, 563.
Megyaszó h. n. 599.
Mehemed szultán 564.
Melchior őrmester 468.
Melewesz h. n. 40.
Melissino 36, 40, 196, 209, 210, 214, 215.
Mellyes patak 476.
Mensdorff-Pouilly Emanuel gróf 466, 472, 473.
Menyhardt József János 626.
Mersi 105.
Messendorf h. n. 59.
Mettau h. n. 138.
Metternich 5, 294.
Mevlana-Idrisz 369.
Meyer 10.
Meynert 328, 342, 343.
Mezewicze h. n. 406.
Mezid bég 545—549, 552, 555.
Mező-Kászon h. n. 67.
Mezyrecz h. n. 228, 407.
Ménföi csata 533, 540, 541.
Méra h. n. 607, 610.
Mészáros Imre 626. — János báró 284, 285. — Johanna 285.
Mézes tizedes 288.
Michali h. n. 416.
Micsk, Ákos nb. 238. — szlavon bán 47.
Miedzierczycz h. n. 228.
Mielnica h. n. 214.
Mielniki h. n. 211.
Miezewicze h. n. 37.
Mihalóczy Géza 626.
Mihály bolondóczi várnagy 239. — havaselvi vajda 112. — városi szolga 271. — vitányi várnagy 240.
Miklós győri püspök 238. — molnár 264.
Miklosich 342.
Miksa főherczeg 371, 378, 383, 392, 502—508, 585, 586, 588, 589, 604, 610. — király 593, 609.
Milanowiczy h. n. 220.
Milassin tábornok 395, 396, 405, 406.
Minsk h. n. 22, 36, 400, 403, 407, 411, 416, 421, 424, 425, 426, 427, 431.
Mir h. n. 424, 425, 426.
Mircod 333.
Miske h. n. 589, 598.
Miskolcz h. n. 190, 283.
Missouri 622.
Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs 137, 471, 629.
Mitterburg h. n. 131, 132.
Mittersbacher Katalin 616.
Mochilew h. n. 22.
Mocsári 29.
Modena h. n. 138.
Moder folyó 125.
Modon h. n. 348.
Modor h. n. 250, 257.
Modray 31.
Mogilnica h. n. 227, 403.
Mogyoródi csata 541.
Mohammed 355, 369, 579—581. — I-ső, szultán 350. — II-ik, szultán 355, 358, 362, 366.
Mohács h. n. 267, 274.
Mohr tábornok 10, 26, 30, 33, 37—41, 196, 224, 395—400, 402, 407, 416, 417, 420—423, 425, 430.
Mokrany h. n. 36, 208—210, 212, 224, 410.
Molitor Albert 627.
Molnár István dr. 143. — János 287.
Mondewert ezred 178.
Monfalcon h. n. 4.
Monoch 334.
Monokos János 267.
Mons 126.
Montbrun 20.
Monte Maggiore 131.
Montebello h. n. 472.
Montecuccoli 105, 189, 439, 440.
Montenegro 474.
Montona h. n. 132.
Moravetz huszárkáplár 132.

Morea 579,
Morel János Antal 96.
Morotva tó 176.
Mortier 20.
Morva folyó 244, 471, 559. — ország 56, 58, 103, 105, 123, 244, 262, 503.
Morvay kapitány 397.
Moskwinó h. n. 420.
Moson megye 105, 250, 257, 259.
Mosty h. n. 399, 421.
Moszkva h. n. 22, 216, 399, 400, 415, 422.
Moszczona h. n. 214, 228, 403.
Motesiczky 279, 280.
Mountain 622.
Moysz h. n. 280.
Mozyr h. n. 20, 30, 36, 396, 400, 425, 426.
Móry János 288.
Mruk János 148.
Muchawiec h. n. 32, 35, 401, 410, 415, 416. — folyó 206, 224, 225, 226, 398.
Muhi csata 335, 541.
Mumja 149.
Munkács h. n. 104, 372, 373, 382, 384, 386, 586, 587, 597, 604, 627.
Munkowicze h. n. 422.
Mura folyó 449.
Murad, I-ső, szultán 354, 546, 547, 560—564, 566, 568—570, 575, 576. — II-ik, szultán 357.
Muraköz h. n. 60, 235, 448, 449, 450, 451, 456.
Murat 22, 291.
Murány h. n. 104.
Murtzuphlos 564.
Musztafa 576.
Müller hadnagy 414 — János Kristóf 629.

N

Nagy Ádám 281, 282. — Béni dr. 143. — Dusán czár 361. — Elek 285 — Géza 458. — György 133. János 287. — Pál 464 — Péter 70. — Zsigmond dr. 142.
Nagybánya h. n. 100, 250, 258, 260, 380—384, 590, 594, 603, 604.
Nagyfalu h. n. 177, 178, 386.
Nagyida h. n. 608.
Nagykálló h. n. 167, 186, 187, 250, 258, 260.
Nagykároly h. n. 189.
Nagymartoni Anna 55. — Pál 51, 53, 55, 234, 238. — Simon 238.
Nagymihály h. n. 137, 437.
Nagy-Morotva folyó 176, 177, 178.
Nagysáros h. n. 436.
Nagy-Szamos folyó 476.
Nagyszeben h. n. 115, 470.
Nagyszombat h. n. 46, 250, 257.
Nagyszőllős h. n. 587—590.
Nagyvárad h. n. 104, 167, 286, 379, 387, 392, 435, 439—445, 447, 586, 589, 590, 602, 604, 615, 616, 623.
Nalibok h. n. 424.
Nansouty 20.
Napoleon 1, 3—5, 7, 15, 16, 20—23, 31—33, 36, 37, 204, 216, 217, 227, 230, 287, 289, 290, 291, 399—401, 403, 404, 410, 411, 415, 416, 418, 422, 424—426, 466—469, 472, 473, 475.
Narbotowicze h. n. 428.
Narew folyó 403, 409, 421, 422.
Narewka folyó 405, 409, 422.
Narol h. n. 23, 25.
Nassaui herczeg 461.
Naybergh 104.
Nádasdy család 63. — Ferencz 74, 163. — Ferencz gróf 455, 457. — huszárok 105.
Nánás h. n. 598.
Nándorfehérvár h. n. 369, 511, 513, 516, 565, 578.
Nápolyi lovasság 105.
Neckar folyó 291.
Nedecz h. n. 284.
Nedeczky Antal báró 284. — Sámuel 124.
Neippeg gróf 132, 134.
Nekcsei Demeter, Aba nb. 47, 238.
Nesicze h. n. 56.
Nesri 354, 359, 367, 368, 369, 548, 553—556, 560, 572, 581.
Neuhaus, Friedrich von 517.
Neustadt h. n. 126, 127.
New-Foundland h. n. 618.
New-York h. n. 619—621.
Ney 20, 22, 425.
Nezbud h. n. 280.
Német dragonyos lovasság 105. — gyalogság 105. — ország 47, 90. — római birodalmi császárság — 89. — vértes lovasság 105.
Németh József 627.
Némethy Ferencz 75, 76, 78, 79, 80, 379, 387—389, 587, 589, 601, 602.

Németi h. n. 382, 384, 394.
Nicea h. n. 368.
Németujhely h. n. 632.
Németujvár h. n. 49.
Niemen folyó 18, 21, 22, 399, 403, 407, 416, 417, 424, 426, 427.
Niesuchoize h. n. 214.
Nieswiez h. n. 22, 23, 31, 32, 33, 37, 38, 395, 396, 416, 417, 424.
Nigrelli tábornok 189.
Nikápolyi csata 361.
Nikolajew h. n. 22.
Nikolsburgi béke 85.
Nissowski 392.
Nisowsky Szaniszló 603.
Nizza h. n. 150.
Normandia 126.
Nosse h. n. 466.
Nostitz 198.
Novaco h. n. 131.
Novák J. F. 296.
Nowaja-Wola h. n. 422.
Nowgorod h. n. 21.
Nowini h. n. 427.
Nowogrodek h. n. 417, 419, 423, 424. 426, 427, 428.
Nowosielki h. n. 207, 208, 220.
Nowyj-Dwor h. n. 37, 40, 41, 399, 407, 409, 412, 417, 422.
Nógrád megye 9, 105, 248, 257, 259.
Nugent gróf 131, 132.
Nur h. n. 420.
Nurec folyó 420.
Nürnberg h. n. 124, 629.
Nw.-Swerzen h. n. 424.
Nyalábvár 384, 385, 586.
Nyiregyháza h. n. 589.
Nyiri 458.
Nyitra h. n. 104. — megye 9, 56, 104, 105, 240, 241, 250, 257, 259.
Nyitrai káptalan 56.

O

Oberndorf h. n. 62.
Odera folyó 21.
Off der Awen Bálint 277.
Ogorodniki h. n. 412, 413.
Oguz khán 368.
Oguzalp 353.
Okuniew h. n. 418.
Olaszi h. n. 442, 447.
Olaszország 138, 252, 262, 295, 622.
Oláh Gyula dr. 458.
Oláhország 547, 555.
Olchváry Ödön 541, 542.
Olcsva h. n. 380, 383—386.
Oldenburg 3.
Olesk h. n. 220.
Oltusz h. n. 211.
Omár bég 355.
Opalin h. n. 223.
Orbán kovács 121.
Orczy István 101.
O'Relly chevauxlegersek 10. 39, 219, 402.
Oriechowó h. n. 211.
Orieska 123.
Orkhán 353.
Orlik Ferencz báró 124.
Orlja h. n. 421.
Ormány Demeter 587.
Orosz 20, 40, 195—199, 205, 325, 395. — japán háboru 135. — — közvitéz 288. — lovasság szabályzata 532. — ország 3—6, 33, 219, 230, 416, 418, 467, 474. — őskrónika 325, 337, 524.
Orros Miklós, Pécz nb. 239.
Orsova h. n. 104.
Orsza h. n. 21, 216, 395, 415.
Ortelius 78.
Orurk gróf 220, 222, 224, 398, 424.
Osgyáni Bakos Pál 70.
Ostrowice h. n. 230, 401.
Oszmán 354, 564.
Osztrákok 196, 197.
Otlinus de Perthotesstein 62.
Otto 538, 539. — Albert császár fia 50—53, 58, 59. — herczeg 235.
Ottocsáni horvát századok 131, 132.
Ottokár, II-ik cseh király 44.
Oudinot 20, 22.
Oziaty h. n. 209.
Oziernicza h. n. 406, 407, 416.
Óbér h. n. 62.
Ó-Buda h. n. 92, 238.
Ónod h. n. 178, 608. — vára 115, 283.
Óvár 279, 280, 281.
Óvári h. n. 390.
Ó-Zólyom h. n. 250.
Ördög család, pölöskei 238.
Öszöd h. n. 72.

P

Paas h. n. 131.
Pacsintai család 238.

Paczolaj h. n. 56.
Pahost h. n. 415.
Palacky 504.
Palaeologus 348, 366.
Palatio 561, 562, 569.
Paldus százados 629.
Pallaghy százados 468.
Pallua-Gall százados 141.
Palóczok 325—346, 528.
Papp alezredes 222, 223. — Győző 210, 213.
Pap tó 176.
Parajd 105.
Paraspondylos Zotikos 565, 566.
Parlaghi György 70. — Pál 70.
Parmenius Budaeus, Stephanus 618.
Passau h. n. 150.
Passzarovicziei béke 93.
Patay Sámuel 190, 192.
Pathóczy Zsófia 606.
Pauler Gyula 336, 338, 342, 343.
Pauliny Mihály 30, 31, 37, 214, 218, 219, 417—429.
Paunsdorf h. n. 295.
Pawlograd huszárezred 35.
Páczin h. n. 72.
Pál kőfaragó 120. — II-ik, pápa 364.
Pálffy 125. — János gróf 96, 97, 105. — Miklós gróf 93, 104.
Páris h. n. 137, 621.
Párkány h. n. 104.
Pázmány Péter 448.
Pea Ridgei csata 621.
Pecz Vilmos 565.
Pekry Anna 607. — Lajos 74.
Peloponnesos 352, 358, 360, 361, 559.
Peltzer főhadnagy 223.
Perczel Miklós 627.
Peremysli csata 325—346, 524—544.
Perényi Gábor 75, 76, 78, 80, 88, 376, 380, 387, 599, 607. — János 385, 586, 587, 590.
Perneszy 452.
Persián Kálmán dr. 294.
Pest h. n. 65, 91, 95, 96, 99, 100, 102, 103, 142, 193, 250, 257, 259, 471, 622, 626. — Pilis-Solt megye 9, 95, 96, 100, 104, 105, 248, 257, 259.
Pesti Hirlap 462.
Peters százados 138, 471, 629.
Pethe Anna 435. — Ferencz 610. — Márton 609.
Pethő Zsigmond gróf 436, 440, 444—447.
Petőfi Sándor 620.
Petri Károly 627.
Petrikow h. n. 396.
Petrovics 30. — Péter 129.
Petschwar h. n. 137.
Pettaui Amalrik 237. — Herdegen 237.
Pécs h. n. 48.
Pécz nemzetség 239.
Pécziől h. n. 55.
Péntekhely h. n. 442, 444, 447. — szer 442.
Péter 334. — gyulafehérvári püspök 106. — nagy, orosz czár 90.
Pétervárad h. n. 150.
Pfannbergi Ulrik 236.
Pfiszter főhadnagy 414.
Pflacher tábornok 9, 26, 39, 222, 224, 228, 402.
Philadelphia h. n. 623.
Philelphus 562.
Phrantzes 366, 367, 547, 557, 563, 565, 567, 568, 579.
Piaseczna h. n. 426.
Piasky h. n. 25, 420.
Pickl 29.
Pieski h. n. 422.
Pikó Mihály 396.
Pilch Jenő 163.
Pilica 418.
Pina folyó 31, 395, 396, 397.
Pinczefalu h. n. 455.
Pinguente h. n. 132.
Pinka György 123.
Pinsk h. n. 26, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 40, 196, 209, 224, 395, 396, 397, 413, 414, 415, 421.
Piszczac h. n. 229.
Pitzer dragonyosok 177, 178.
Pius, II-ik, pápa 365.
Piványi Jenő 618.
Plan Carpin 529.
Plauen h. n. 467, 468.
Pleisse patak 134, 613.
Plepetics 42.
Plock h. n. 20.
Ploskaja h. n. 207, 225.
Ploski h. n. 32, 403, 421.
Poddubnie h. n. 43, 195—200, 202, 204, 216, 398.
Poddubniei csata 23, 40, 195, 395.
Podgorodno h. n. 214, 223.
Podharacsky őrmester 468, 469.
Pogány család, enyerei és csébi 55, 285.

Pogost h. n. 396.
Pohobán h. n. 56.
Pokorny Antal 627.
Pola h. n. 131, 132.
Polgárd h. n. 258, 260.
Poljesje mocsárvidék 18.
Pollák őrmester 414, 415.
Polock h. n. 22, 216, 400, 401.
Polonka h. n. 32, 37, 281, 422.
Polozewo h. n. 223.
Pommer György 626.
Ponsonby lord 618.
Pongrácz 143. — család 279. — Dániel 126. — Ferencz báró 123, 279, 281. — Ferencz báró, ifj. 123. — Fridrik 126. — Gáspár báró 123—128. — János br. 123—125. — Julianna 279.
Ponyatovszky 20, 425,
Poparics százados 228.
Poppendorf Ferencz 599.
Pordenonei csata 472, 474.
Poroslany h. n. 413.
Porosowo h. n. 408.
Poroszország 4, 115, 139, 467, 473, 474.
Poroszów h. n. 405, 406.
Portió 91, 247.
Porubszky 201.
Posen h. n. 20.
Posonyi Sél János 123.
Pott Gusztáv 284, 286.
Pottendorfi Konrád 237. — Rudolf 237.
Pozezin h. n. 224.
Pozsony h. n. 45, 53, 55, 93, 95, 96, 99, 102, 103, 115, 151, 234, 235, 243, 249, 250, 257, 261, 263, 471, 506, 509, 631, 632, 633. — megye 9, 45, 104, 105, 239, 250, 257, 259.
Pozsonyi béke 1805. 4. — kir. kamara 99, 100.
Pór Antal 61.
Pray 578.
Prága h. n. 137.
Prágay János 619.
Pretholthstein h. n. 62.
Pretzner Karolina 458, 462, 463, 464.
Pripiatj folyó 29, 206, 209, 211, 220, 223, 395, 396, 411, 424, 432.
Prod h. n. 598.
Pruzany h. n. 22, 26, 37, 40, 41, 42, 397, 398, 401, 403, 407, 409, 412, 419, 420, 422.
Przeczinski gránátos zászlóalj 9.
Przemysl h. n. 511.
Puchheimi Albert 55. 237. — Ágnes 238. — János 237. — Henrik 237. — Pilgrim 237.
Puky Péter 283.
Pulawy h. n. 20, 421.
Pulszky 622.
Pultusk h. n. 418.
Pusculus 562.

R

Rabby István 455.
Rabensburg h. n. 52, 57, 244.
Rabutin 105, 294.
Racsa vára 515.
Radák László 388.
Radetzky huszárok 131, 295.
Radojavac h. n. 150.
Radosna folyó 56.
Radziehow h. n. 222.
Radzyn h. n. 228.
Rafalowka h. n. 396.
Raguza h. n. 557.
Rajecz h. n. 124, 282.
Rajna folyó 123—128, 150, 291, 473.
Rajnai szövetség 3, 4.
Rakamaz h. n. 74, 83, 85, 176, 177, 589, 602.
Rakova h. n. 123.
Rakowó h. n. 427.
Ramming János 76, 79, 80, 81, 88, 168—170.
Ranzanus 580.
Ratno h. n. 36, 209—212, 224, 398, 415.
Ratschin lovasezred 177.
Rauhensteini Albert 237.
Rava h. n. 23.
Raynier 21.
Rácz Ádám 281. — Farkas 388. — Imre 301.
Rákóczi Borbála 437. — Erzsébet 437. — Ferencz, I-ső 187. — Ferencz, II-ik 89, 100, 128, 143, 188, 190. — György, I-ső 85, 86, 87, 186, 435, 436. — György, II-ik 88, 185, 435, 437—439, 450. — László 435—447. — Mária Anna 436. — Pál 435, 436, 440. — Zsigmond 608.
Rátka h. n. 72.
Recko h. n. 512, 515.
Reczyc h. n. 409.

Regulamentum, magyar lovassági 1722. 304, 486, 634.
Reguly család, zsolnai 123.
Rehó h. n. 110.
Reichenberg h. n. 132, 134.
Reisbach 141.
Reményfy József 627.
Reste h. n. 609.
Reuten h. n. 124.
Reuss-Plauen hg 20.
Reynier 20, 22, 23, 26, 32, 33, 34, 36, 37, 41, 42, 197—200, 202—204, 209, 210, 212, 214, 215, 217—220, 222—226, 229, 400, 401, 403, 405—411, 416—418.
Rétsey Ádám 295.
Révfalu h. n. 175.
Révay István báró 74, 86.
Révkomárom h. n. 457.
Riadei csata 538, 543.
Riasno h. n. 26.
Riesch dragonyosok 10, 39, 228, 402, 407, 412.
Riga h. n. 20, 400.
Rigó főhadnagy 417.
Rigómezei csata 571, 631, 632.
Rimpler György 194.
Rhédey Ferencz 302, 438. — Lajos gróf 616.
Rochel Béla 460. — János 460. — János, ifj. 460. — Jánosné 459.
Rohamgát, spanyol 493.
Romagna 138.
Rombauer Rafael 624, 627. — Richard 623. — Robert 623, 627. — Roderick 623, 627. — Roland 624, 627. — Tivadar 623.
Rosasna h. n. 216.
Rossa folyó 408.
Rostislavičok 336.
Rothal h. n. 285.
Rottal 178.
Roussel Péter 608.
Rovigno h. n. 131, 132.
Rozany h. n. 26, 37, 407, 416.
Rozsály h. n. 386, 394, 437, 594.
Rozyszcze h. n. 215.
Rónai Horváth Jenő 163.
Rózsafi E. Mátyás 627.
Rózsahegy h. n. 429.
Ruda 209, 410.
Rudky h. n. 23.
Rudnia h. n. 216, 405, 406, 409, 411.
Rudolf császár 83, 609.
Rueber György 83, 84.
Rumili 547, 569.
Russel Kolos 81. — lord 126.
Ruszt h. n. 257.
Rutka h. n. 421.
Ruttkay Albert 627.
Rzezsów h. n. 11.

S

Saary Gergely 451, 452. — Péter 455.
Sabanejef 219, 222, 226.
Sabatines 550, 552, 553, 554.
Sacilei csata 1809. 472.
Sacken 35, 401, 405—409, 411, 415, 419, 424, 425, 426.
Sahr 199—201, 203.
Salamon Ferencz 326—330, 332, 338, 345, 346, 524, 525, 536, 541. — király 65, 541.
Salm herczeg 74.
Salzburg h. n. 4.
Samary h. n. 208—211.
Sambor h. n. 11.
Sambucus 501, 516.
San-Bonifacio h. n. 472.
San-Francisco h. n. 622.
Sankow h. n. 422.
Sanok 562. — György 364.
Sansovino 557, 571.
Santamur 105.
Sapolskij tábornok 224, 397.
Sarmásd h. n. 55.
Sarpe 105.
Saslaw h. n. 35.
Saussy 576.
Savoya 124.
Savoyai Eugen herczeg 101, 150, 254.
Sándor orosz czár 3, 4, 7, 418.
Sándory Victor 626.
Sár (Lajta) folyó 53, 234.
Sárkány János 456.
Sáros megye 84, 104, 105, 248, 257, 260, 435, 436, 439, 607. — patak h. n. 83, 137, 187, 190. — pataki ágyúöntőház 113.
Sárvár h. n. 49, 50.
Scott tábornok 620.
Schaeseus 548.
Schaunbergi Konrád 236.
Scheitherr ezredes 407, 409, 411—415.
Schicha Lukács György 71.

Schiefer h. n. 64.
Schilleny zászlós 614.
Schink György 409.
Schlebutsch-ezred 177.
Schlick 191.
Schmidt ezredes 187.
Scholtis György 277.
Schoepf Albin 626.
Schopp h. n. 285.
Schönborn 105.
Schönbrunni béke 4.
Schreter Tamás 265.
Schtscherbatof herczeg 36.
Schulcz tábornok 188.
Schuput százados 614.
Schwarzenberg Károly herczeg 1, 7, 8, 14, 15, 20—24, 29, 31—34, 36, 37, 39, 41, 42, 196—205, 209, 211, 213—220, 222—225, 227, 229, 231, 232, 295, 296, 395—398, 400, 401, 403—411, 413, 415—419, 421, 424, 425, 427, 430, 431, 433, 466, 611, 613.
Schwede dragonyosok 178.
Schwendi Lázár 76, 78, 79, 194, 596—603, 607, 608.
Schwind 104.
Schwitschin h. n. 138.
Sebeskörös folyó 442, 444.
Segesvári csata 1849 jul. 31. 470.
Sehabeddin 551, 552, 555.
Seldenhofeni Cholo 238.
Seliszcze h. n. 417.
Selmeczbánya h. n. 257, 259.
Selye h. n. 610.
Semek őrnagy 472, 474.
Semonitz h. n. 138.
Sempte h. n. 239.
Semsey Károly 627. — Miklós 609.
Sennyei Zsigmond 387.
Sereszew h. n. 195, 197.
Serédy Gábor 74. — István 380, 383, 386, 392.
Serényi Fülöp 627.
Serpuchow dragonyos ezred 35.
Serviensek 141.
Sicha Lukács György 71, 167, 172, 175, 176, 178—183, 185, 186, 193, 194, 643.
Sicilia 141, 622.
Siedlec h. n. 25, 228.
Siegenthal 10, 37, 39, 40, 41, 210—212, 214, 218, 220, 224, 225, 226, 398, 402, 406, 407.
Siegharts h. n. 240, 246.
Siegniewiczy h. n. 40.
Sielczyk h. n. 229.
Sielec h. n. 37, 40, 416.
Sielcy h. n. 410.
Sielo-Wielikoje h. n. 26, 398, 412.
Siemiatyczy h. n. 26, 227, 403, 420, 421.
Sigel tábornok 625.
Signiewiczy h. n. 196.
Sigray alapítvány 142. — János 96. — Mihály 142.
Siklós h. n. 68.
Simbschen gyalogság 9, 402, 612.
Simig Bernard Gusztáv 627.
Simon 536. — puskaporkészítő 276, 277.
Simonyi István báró 458. — János báró 464. — József báró 458—465, 611, 612. — Károly báró 458, 464. — Lajos báró 458, 460, 462, 464.
Sinckers Gap h. n. 620.
Singidunum h. n. 516.
Sinka fia Péter 49.
Sitkei család 50. — Lőrincz fia Kopasz 50.
Skall János Iván 630.
Skander bég 572, 575. — sisakja 523.
Skiby h. n. 214, 223.
Skytha népek harczmodora 531.
Slapan h. n. 397.
Slawatycze h. n. 224.
Slawki h. n. 28, 207.
Slonim h. n. 23, 26, 32, 36, 37, 397, 399, 401, 403, 406, 407, 415, 416, 419, 421—425, 428, 430, 432.
Sluck h. n. 417, 426.
Smiritz h. n. 138.
Smith, John 618.
Snow h. n. 32, 37.
Soave h. n. 472.
Sogi h. n. 176, 177.
Sokolniki h. n. 408.
Sokolow h. n. 25, 409.
Sokul h. n. 215.
Somlyai Ferencz 129, 130.
Sommeregger százados 138, 630.
Somogy megye 104, 105, 241, 248, 250, 257, 259, 453, 454.
Somogyi István 454.
Soós Elemér 163.
Sophia h. n. 557, 559, 560.
Sopron h. n. 114, 131, 257. — megye 9, 104, 105, 237, 239, 241, 242, 243, 250, 257, 259, 455.

Sosnowka h. n. 195, 197.
Souchi ezred 177.
Sós János 631, 632. — Márton 451.
Spankau dragonyosok 177, 187.
Spanowiczy h. n. 225.
Spanyolok 147.
Spanyol lovasság 105. — ország 124. — örökösödési háború 89. — vértes lovasság 105.
Spata 355.
Speckle Dániel 194.
Splényi huszárok 105.
Springfield h. n. 624.
Stadecki Hartnid 238. — Rudolf 238.
Stahel (Számwald) Gyula 619—621, 623, 626.
Stahrenberg ezred 177. — Rüdiger gróf 186.
Stainville 105.
Stanislawka 422.
Stancsa pozsonyi követ 254.
Staramies h. n. 11.
Staro-Konstantinow h. n. 35.
Staroje-Sielo h. n. 209.
Staunton h. n. 620.
Stájerország 51, 54, 60, 61, 62, 64, 242.
Stefaics kapitány 408.
St. Cyr 20.
Steingentesch ezredes 630.
Steinheil 400.
Stelfrid vára 54.
Sterdyn h. n. 420.
Stetzky h. n. 427.
Stépán Ferencz 86.
Stift kaszárnya 473.
Stillfried h. n. 54, 55, 58, 59, 236, 240, 242, 244.
Stipsics báró 5, 20. — huszárok 295.
Stiria 448.
St. Louis h. n. 622, 623, 624.
Stobychwa h. n. 214, 397.
Stochod 214, 215.
Stokel Miklós 120.
Stolbey h. n. 427.
Stolbszy h. n. 424.
Stolowicz h. n. 32, 37.
St. Quentin őrnagy 403, 406, 407, 409, 411, 412, 413.
Strassoldo gróf 186.
Strassburg h. n. 125.
Str. Wyzwa h. n. 212, 213.
Strygowo h. n. 206.
St. Swerzen h. n. 424.
Stutterheim báró 614.
Studieniki h. n. 408, 409.
Styr folyó 214—220, 396, 397.
Suches báró 167, 175, 177.
Suden tábornok 26, 27, 32, 37, 39, 42, 202, 402.
Sulymos tó 176.
Sulyok György 386, 387.
Sunecki Frigyes 238.
Suwalki h. n. 21.
Sümeg h. n. 453, 454.
Svájcz 4.
Svédország 3.
Svjatopolk 336, 340, 341.
Svjatoslav 530.
Swerzen h. n. 425, 426.
Sweznjanin h. n. 21.
Swiniuchy h. n. 216.
Swislocz h. n. 405, 408.
Syhord vár 57.
Sylowicze h. n. 403.
Syria 621.

Sz

Szabad csapatok 104.
Szabad Imre 627.
Szabadságharcz, 1848—49-iki 618, 619.
Szabolcs megye 81, 85, 86, 104, 105, 248, 250, 258, 260, 584, 589, 607.
Szabó András 42. — János 210.
Szack h. n. 210, 212, 223, 224.
Szajno h. n. 214.
Szakasz h. n. 390, 391.
Szakácsi h. n. 390.
Szakolcza h. n. 250, 257, 259.
Szalánczy vár 607.
Szalka h. n. 371, 374—376, 379, 382, 383.
Szalontai György 189.
Szamos folyó 383, 387, 393, 482, 483, 485.
Szamosszeg h. n. 380.
Szandai Sréter István 135.
Szapolyay Imre 71, 145, 146. — István 72, 503—506, 510. — János 73, 74. — Zsigmond 79.
Szarka család, pécsőli 55. — Miklós 55, 59, 235, 241.
Szatmár h. n. 102, 189, 190, 381, 382, 384, 393, 394, 440, 585, 588, 590, 592, 593, 594, 597, 602—605, 624, 627. — megye 84, 104, 105, 189, 248, 250, 258, 285, 584,

589. — Németi h. n. 250, 258, 260.
Szatmári békekötés 89.
Szaudsi 575, 576.
Szádvár 608.
Számvald 620.
Szán folyó 325.
Szántó h. n. 610.
Szár László 240.
Szászok 196—198.
Szászorbó vára 106—112.
Szászország 3, 4, 623.
Szászsebes h. n. 110, 112.
Száva folyó 105, 511—516.
Századok 136.
Szczara 406, 423, 428.
Szeád-Eddin 353, 369, 545, 546, 547, 554—556, 560, 572, 573, 581.
Szeben h. n. 248, 257, 546, 548, 549. — megye 106.
Szebeni Simon 277.
Szeged h. n. 101, 104, 105, 124, 258, 260, 318, 512, 513, 515, 516, 620, 626.
Szegedy Gergely 607.
Szegegyház h. n. 598.
Szegi h. n. 72.
Szekfű Gyula 141.
Szeleczky Márton 254.
Szelestey János 182.
Szendrei János dr. 113.
Szendrey János 127.
Szendrő h. n. 573, 631.
Szennyesi Máté 594.
Szent-György h. n. 250, 257. — Imre h. n. 546, 548. — István király 540—543. — Jog vára 75. — László király 541.
Szentivány őrnagy 202.
Szentiványi János 254.
Szentjános h. n. 616.
Szentkláray Jenő dr. 142.
Szentmárton h. n. 380, 594, 597, 598, 602.
Szentmiklós h. n. 455, 587.
Szentpétery Imre dr. 141.
Szepes megye 84, 104, 105, 248, 257, 260, 280, 607.
Szepesi László 631, 632. — Pál 187.
Szepesség 104, 124.
Szepesvár h. n. 83, 372.
Szepsi h. n. 608, 610.
Szerbia 105, 262, 361, 411, 551.
Szerdahely h. n. 110.
Szerémség 262.
Szerencs h. n. 76, 80, 137, 439, 597, 602, 604.
Szereszowo h. n. 26, 407, 409, 421, 422.
Széchy Károly 449. — Sziget h. n. 456. — Tamás 608.
Széchenyi György 187.
Szécsény h. n. 394.
Szécsényi Tamás, Katyisz nb. 238.
Szécsi Dénes, Balog nb. 239.
Székás patak 106, 110.
Székely 574. — Antal 387, 388. — hid h. n. 172, 447. — huszárok 138, 141. — udvarhely h. n. 470.
Székesfehérvár h. n. 9, 74, 104, 257, 259, 507, 508, 511, 512.
Szikszó h. n. 607, 608, 610.
Szilágyi Gábor 288.
Szilézia 105, 262, 502, 504.
Szilveszter apát 337.
Szina h. n. 607.
Szinyér h. n. 590, 594. — vár 386.
Szirmia 105.
Szivasz h. n. 368.
Szlavonia 59, 105, 150, 262.
Szluha Ferencz 98.
Szmolenszk h. n. 21, 22, 216, 400, 401, 415, 422, 426.
Szmrecsányi Lajos 160.
Szoboszló h. n. 598.
Szokoli Mehemed 129.
Szolimán szultán arczképe 633.
Szolnok h. n. 392, 393, 471. — megye 258.
Szombathely h. n. 442, 626.
Szomolnok h. n. 120.
Szonda h. n. 393.
Szőlled h. n. 610.
Szőllős h. n. 75, 375.
Szönyi béke 1627. 449.
Sztankowiczi h. n. 428.
Sztrányai 143.
Sztrecsen vára 279, 280.
Sztropkó h. n. 137, 510.
Szucsán h. n. 56.
Szuhai Mátyás 187.
Szulejmán szultán 353, 605.

T

Taganrog dragonyos ezred 35.
Tagliacozzo 578, 580, 581, 583.
Takács Ferencz 627. — Sándor 136, 628.

Tamás ágyúöntő 120. — csejtei várnagy 239. — Csór nb. 240. — pixidarius 270.
Tamássy főhadnagy 410.
Tarczal h. n. 65, 67, 70, 72, 74, 598, 610.
Tarján h. n. 598.
Tarutino h. n. 400.
Tasnád h. n. 381, 382, 386.
Tatárok harczmodora 529.
Tauszky Rezső 627.
Taut 572, 575, 577.
Taya 522.
Táborí tűzérség 1812-ben 233.
Tálya h. n. 72, 76, 597.
Tárczai György 75.
Tárkány h. n. 380.
Tedej h. n. 589.
Telegdi Mihály 388. — Miklós 388, 389.
Telekessy Imre 75.
Teleki 555, 569.
Teleky Auguszta grófnő 286. — Dénes gróf 285, 286. — László gróf 285, 286. — Mihály 188.
Temes folyó 471. — megye 142.
Temesi bánság 91, 105, 262.
Temesvár h. n. 142, 247, 253, 255, 621, 626, 632, 633.
Temesvári basa 390, 393.
Tenner Lajos 627.
Terebejki h. n. 222.
Terespol h. n. 226, 229.
Ternbergi Miklós 237.
Tettauer sánczok 504.
Teuffenbach Kristóf 81, 609, 610.
Tevárikh-i-ál-i-Oszmán 367, 545, 547—549, 553, 554, 556, 557, 559, 560, 572, 573.
Tewli h. n. 195, 202.
Téli elszállásolás 247.
Thaya folyó 245, 246.
Thelegdi Borbála 435.
Theodosius Zygomalas 564.
Theriz 567.
Thielemann orosz tábornok 466.
Thoriczai Ugron János 70.
Thorn h. n. 20.
Thököly Imre 123, 188, 189, 279.
Thösalt vár 61.
Thun kapitány 414.
Thuróczy 332, 363, 545—548, 555, 556, 559, 562, 571—574, 577, 579—582.
Thury József 354, 576. — százados 622.
Thurzó Ferencz 590. — György 84.
Thusalt 62.
Tilsit h. n. 21.
Tilsiti béke 3, 4.
Timár h. n. 176, 177.
Timur 350. — Lenk 368.
Tirheim 102, 103, 251.
Tirol 4, 141, 472.
Tisza folyó 65, 71, 74, 76, 78, 83, 85, 86, 105, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 377, 393, 516, 597, 600, 602.
Tjuchiniczy h. n. 225, 227.
Tocco 355.
Tochat 558.
Tokaj h. n. 65—88, 137, 163, 167—194, 372, 373, 375, 387, 389, 587, 589, 596—604, 608.
Tokaji Ferencz 189. — hegy 177.
Tolna megye 105, 241, 257, 259.
Tomaj nemzetség 239.
Tomaszów h. n. 25.
Torgoviszcze h. n. 221.
Tormasof 20—22, 32, 35, 36, 37, 39—43, 196—199, 202, 203, 205, 210, 212, 215, 216, 219, 220, 222, 224, 395.
Torna megye 187, 248, 258, 260, 435, 608.
Torontál megye 258, 260.
Torstenson 450.
Toscana 138.
Tourville admirális 126.
Tót Lőrincz 58, 239, 240, 241. — Ugron 240, 241.
Tóth Szabó Pál 441. — Zoltán 292.
Tótország 145.
Török Bálint 74.
Törökország 4, 217, 219, 576.
Törökök 347—369, 545—583, 606—610. — harczmodora 531.
Törökszentmiklós h. n. 388, 393.
Trautenberg altábornagy 9, 32, 37, 39, 40, 42, 43, 198, 210, 212, 214, 225, 402, 405, 406, 407, 416.
Trautson 105.
Trencsén h. n. 104, 250, 257, 259, 286. — megye 104, 105, 123, 124, 250, 257, 259, 279, 284.
Treviso h. n. 472.
Triest h. n. 4, 131.
Trippstadt h. n. 285.
Trostianka h. n. 215.
Tröttel Miklós 239.

Trusalch 62, 63, 64.
Tryszyn h. n. 225, 226.
Tschaplitz 36, 40, 41, 196, 205—212, 215, 419—424.
Tscheodajeff 191.
Tscherbatof 425.
Tschernikof ezredes 422.
Tschernischef 226, 228, 424.
Tschitschagof 20, 21, 219, 220, 222, 224, 226, 227, 229, 232, 397, 398, 400, 401, 403, 406, 407, 411, 415, 419—427.
Tubero 508, 514, 515.
Tuboly Gergely 452, 456.
Tunkowicze h. n. 33.
Turakhán bég 558, 560, 573, 577.
Turecz h. n. 425, 427.
Turiczany h. n. 221.
Turkok harczmodora 531.
Turniscsa h. n. 455.
Turócz megye 104, 105, 250, 253, 257, 259, 281, 282.
Turszun bég 369, 579—582.
Turtsek káplár 468, 469.
Tury h. n. 213.
Turya folyó 215, 221.
Turyjsk h. n. 209, 210, 214, 220.
Turyjski ütközet 221.
Túr h. n. 212.
Tübingen h. n. 128.
Tüzérség 10, 13, 472.
Tyle Máté 119.

U

Ubisch dr. 160.
Udine h. n. 472.
Ugocsa megye 84, 105, 250, 258, 260, 373, 377, 378, 391 584, 589 604.
Ugron 57. — János 70.
Uhnow h. n. 23.
Uj-Anglia 618.
Uj-Bánya h. n. 250, 257, 259.
Ujfalu h. n. 455.
Ujházy László 619.
Ujlaki 556, 574. — Miklós 78.
Ujpalota h. n. 615.
Ujvár h. n 104.
Uláma 129
Ulászló, I-sső, magyar király 70, 364, 365, 562, 564, 566, 567, 569. — II-ik 72, 502, 503, 505—511, 517, 518, 523.
Ulm h. n. 289, 291.
Ulrichskirchen h. n. 52, 244.
Ung megye 84, 85, 104, 105, 187, 248, 250, 257, 260, 375, 607.
Unghváry Ede 137.
Ungvár h. n. 104, 375, 381.
Uray József 285.
Uruguay 621.
Usz János 436.
Utassy Antal 627. — Frigyes György 627. — Károly 627.
Utászok és hidászok 10.

V

Vacmuth Gáspár 188.
Vadász zászlóalj, 5-ik. 9, 26, 402. — 7-ik 10, 402.
Vadászi h. n. 458—465.
Vadkert h. n. 442.
Valendari csata 528, 533, 543.
Valkó h. n. 386, 594. — megye 238, 515.
Vandamme 20, 611.
Varasd megye 239.
Varasdi határőr zászlóalj 1-sső 9. — 2-ik 10, 402, 407.
Varesataga 574.
Varin h. n 124, 280, 281.
Varinka patak 279.
Varjas h. n. 598. — István 504.
Varsó h. n. 18, 20, 40, 231, 417, 421, 433
Varsói nagyherczegség 3, 4, 23, 27, 36, 204, 215, 220, 227, 228, 407, 411, 417, 419, 473.
Vasárnapi Ujság 458.
Vaskapu h. n. 555.
Vas megye 50, 55, 62—64, 104, 105, 239, 241—243, 257, 259.
Vasque lovag 576.
Vasquez 105.
Vasvár h. n. 63.
Vasvári káptalan 63.
Vauban 194.
Vaudemont Károly herczeg 187, 189.
Vácz h. n. 507, 515.
Vág-Besztercze h. n. 281. — folyó 279, 280.
Vámospércs h. n. 599. — ujfalu h. n. 72, 599.
Vándor József 627.
Várad-Velencze h. n. 442.

Várady József 288.
Várdai István 387, 595.
Várna h. n. 561, 564, 570.
Várnai csata 351, 364, 367, 561, 576.
Vát h. n. 55.
Vecsey kapitány 229.
Velencze h. n. 4, 86, 139, 292, 348.
Vellimirovics főhadnagy 397.
Velsperch vára 52.
Veltzé Alajos 294, 472, 473, 630.
Vencsellő h. n. 589.
Venzone h. n. 472.
Veprimatz h. n. 131.
Verancsics Antal 367, 390.
Verbőczy 73.
Verőcze megye 241.
Veszprém megye 56, 104, 105, 241, 248, 257, 259, 455.
Veterani 105.
Vezzelin 540.
Vécse h. n. 610.
Vécsey Sándor 610.
Véges h. n. 50.
Végh János 206.
Vékey Antal 627.
Viár folyó 325.
Vid h. n. 599.
Viddin h. n. 150, 547.
Vihnye h. n. 190.
Világos h. n. 623.
Villach h. n. 4.
Villanova h. n. 472.
Vilmos, a jülichi gróf elsőszülöttje 47. — III-ik, angol király 126.
Vinland 618.
Vintér János 485.
Virginia 618, 624.
Visegrád h. n. 49, 51, 55, 56, 235.
Visegrádi János dr. 137.
Visztula folyó 20, 416, 418, 421.
Vitány h. n. 240.
Vizakna h. n. 623.
Vizsoly h. n. 189.
Vladimir 335.
Volhynia h. n. 21, 34, 37, 204, 216, 217.
Voralberg 4.
Vörös Bálint 455.
Vöröstorony h. n. 110.
Vragna h. n. 131.
Vrangel Henrik 188.
Vyšata, Jan atyja 341.

W

Wachtenburg tábornok 402.
Wagau h. n. 614.
Wagner Gusztáv 627.
Wagrami csata 465.
Waidhofen h. n. 245, 246.
Waldbott János 137.
Waleran 562.
Wallis ezred 178. — ifj. 105.
Walsee Eberhard, drosendorfi 237. — linzi 237. — Frigyes 237. — Henrik 237. — Reinbert 237. — Ulrik 60, 61, 235, 236.
Walter vértesek 177.
Washington h. n. 620.
Waslowecz h. n. 417.
Watterichsburg huszárőrnagy 396.
Wavrin 366, 557, 576.
Waydhofen vára 52.
Weigel 286.
Weissenburg h. n. 285.
Weissenfels h. n. 467.
Weisseritz patak 468.
Weisz Miklós, Csém nb. 62.
Weitmüli Zsigmond 511.
Welden táborszernagy 138, 431, 432.
Weljub h. n. 428.
Wenckheim kabinet 464.
Werneck 291.
Wertner Mór dr. 163.
Wesselényi Ferencz gróf 178, 186.
Westfáliai békekötés 89.
Wetzer Henrik 471.
Wieland 41.
Wieliemcy h. n. 396.
Wielike-Oczeda h. n. 426.
Wiener 203.
Wienzowiez h. n. 423.
Williams James Ernő báró 474.
Wilna h. n. 20, 22, 37, 416, 417, 421, 422, 424, 426, 427.
Wilyelmowi László 47, 48.
Wimpffen Miksa báró 471, 472.
Winterbergh 105.
Winzián tábornok 402.
Wirozembi h. n. 231.
Wisinka h. n. 420.
Wislowiczi h. n. 415.
Wiszoczky József 191.
Witebsk h. n. 22, 216, 395, 401.
Witt tábornok 406, 411.
Wittgenstein 22, 400, 425, 426, 427, 613.

Wjázma h. n. 401.
Wk. Wola h. n. 423.
Wladimir dragonyosezred 35. — Wolynskij h. n. 220.
Wlodawa h. n. 27, 212, 223, 224, 228, 419, 420, 421.
Woinof 219, 222, 224, 226, 228, 398, 419, 423, 424, 425.
Woinovich Emil 294.
Wojtsek százados 468, 469.
Wola h. n. 422.
Wolczin h. n. 417.
Wolf A. 150.
Wolfgang Frigyes 187.
Wolkowisk h. n. 20, 22, 399, 403, 406, 407, 411, 421, 422.
Woltschin h. n. 405.
Wordlicsek 42.
Woronilowicze h. n. 416.
Woronów h. n. 427.
Woskrzenice h. n. 229, 230.
Wöber őrnagy 408.
Wrede Alfonz báró 10, 39, 198, 296, 402, 407.
Wubiecze h. n. 30.
Wulka h. n. 214.
Wurmser altábornagy 138. — huszárok 138.
Würtemberg 105.
Würtembergi Sándor 104.
Wüst-Oberdorf h. n. 134.
Wydranicza h. n. 214.
Wyczulki h. n. 224, 225, 410.
Wylimow h. n. 47.
Wysoko-Litowsk h. n. 26, 227, 405, 419, 420, 421.
Wyzwa h. n. 209, 210, 212, 213.

Y

Yokohama h. n. 620.

Z

Zach Antal 139.
Zacharič Ivánkó 340.
Zabin h. n. 197.
Zaborol h. n. 217, 218.
Zabrodie h. n. 214.
Zadworcy h. n. 225.
Zakariás molnár 117, 120.
Zalaegerszeg h. n. 242, 449. — megye 9, 53, 55, 59, 60, 105, 234, 239, 241, 242, 243, 248, 250, 257, 259, 448—457.
Zalesic h. n. 229.
Zalisy h. n. 211, 212.
Zalusche h. n. 426.
Zamosc h. n. 25, 220.
Zamszany h. n. 211.
Zaránd megye 105, 250, 258, 260.
Zaričesk h. n. 340, 341.
Zarka Lukács 451, 452.
Zastawa h. n. 409.
Zawzuwie h. n. 195.
Zay Ferencz 76, 374—376, 379—385, 387—394, 586, 587, 589, 590, 594, 596, 607.
Zábojszky őrmester 288.
Zágonyi Károly 624, 625, 627.
Zápolyai János 274, 277.
Závodszky Levente dr. 143.
Zbigniew Oleśnicki 364, 365, 366.
Zboró h. n. 436, 439.
Zdenkow h. n. 422.
Zechmeister tábornok 9, 25, 26, 28, 32, 39, 197, 198, 199, 202, 206—214, 220, 402, 407, 416, 417, 422, 430.
Zeissberg 352.
Zeitz h. n. 466.
Zelking h. n. 54.
Zelkingi István 55. — Otto 55. — Ulrik 55.
Zeltiger 54.
Zelwa h. n. 37.
Zelwianka folyó 406.
Zemplén megye 81, 84, 85, 86, 104, 105, 137, 187, 190, 248, 250, 257, 260, 375, 607, 608, 609.
Zerdahelyi Károly 627.
Zgorany h. n. 223.
Zimándy A. P. 627.
Zinkeisen 353.
Zittau h. n. 133.
Zitterhofer főhadnagy 141. — százados 143.
Zitomir h. n. 216.
Zlinszky 211.
Zolkiew h. n. 11.
Zombor h. n. 72, 598.
Zotikos 563, 565—568.
Zólyom h. n. 257. — megye 104, 238, 248, 250, 257, 259.
Zrinszky 42.
Zrinyi György 448. — Miklós, a költő és hadvezér 448—457. — Péter 449, 451.

Zulavsky Emil 627. — László 627. — Zsigmond 627.
Zwettli-krónika 52.
Zyryczy h. n. 210.
Zsáka vára 589.
Zsámboki László 240.
Zsigárd h. n. 286.
Zsigmond Ágost lengyel király 593, 602. — magyar király 67, 68, 70, 111, 112, 114, 550, 551.
Zsitvay őrnagy 221.
Zsupos h. n. 442.